

LUND UNIVERSITY

Barnet och rättsprocessen : rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård

Mattsson, Titti

2002

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Mattsson, T. (2002). *Barnet och rättsprocessen : rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i samband med beslut om tvångsvård*. [Doktorsavhandling (monografi), Juridiska institutionen]. Akademibokhandel, Lund,.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Titti Mattsson

Barnet och rättsprocessen

Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi
i samband med beslut om tvångsvård

Juristförlaget
i Lund

Skrifter utgivna vid Juridiska Fakulteten i Lund
Nr 145
Acta Societatis Juridicae Lundensis

Skrifter utgivna vid Juridiska Fakulteten i Lund
Nr 145
Acta Societatis Juridicae Lundensis

BARNET OCH RÄTTSPROCESSEN
RÄTTSSÄKERHET, INTEGRITETSSKYDD OCH AUTONOMI I
SAMBAND MED BESLUT OM TVÅNGSVÅRD

TITTI MATTSSON

Juristförlaget i Lund
Distribution: Akademibokhandeln i Lund

Titti Mattsson, född 1964 i Växjö, är verksam vid Juridiska fakulteten vid Lunds universitet. Detta arbete utgör hennes doktorsavhandling.

Adress för beställningar: Akademibokhandeln i Lund
Sandgatan 2
223 50 Lund
046 – 14 03 60 (telefon)
046 – 14 09 73 (fax)

Adress till förlaget: Juristförlaget i Lund
Box 207
221 00 Lund
046 – 222 10 16 (telefon)
046 – 222 11 64 (fax)

Att helt eller delvis mångfaldiga innehållet i denna bok utan medgivande av Juristförlaget i Lund är förbjudet enligt lagen (1960:729) om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande, såsom tryckning, kopiering, bandinspelning m.m.

© Författaren och Juristförlaget i Lund
Grafisk form: *Alf Dahlberg*/PAN EIDOS
Layout: HANS-HEINRICH VOGEL
Tryck: Wallin & Dalholm Boktryckeri AB
Lund 2002
ISBN 91-544-2551-4
ISSN 1402-4276 (Skrifter utgivna vid Juridiska Fakulteten i Lund)

Till
Glenn, Axel och Evelina

Förord

När jag som ung diskuterade yrkesval med min far, Bertil, brukade han främst betona vikten av att uppleva frihet i och glädje med sitt arbete. Samma år som jag avslutade juristutbildningen gick min far bort. Jag fick därför inte tillfälle att diskutera mitt fortsatta yrkesval med honom när Lotta Vahlne Westerhäll några år senare ville rekrytera mig till forskarutbildningen. När jag nu är klar med denna utbildning och ser tillbaka på fem stimulerande och spännande år vet jag att jag gjorde det rätta valet. Det har varit mycket givande att få arbeta med så intressanta och viktiga frågor. Jag har svårt att tänka mig ett annat arbete som skulle kunna ge mig lika stor frihet och glädje.

Jag har främst min handledare, Lotta Vahlne Westerhäll, att tacka både för yrkes- och ämnesvalet. Lotta har också varit den person som under hela forskarutbildningen givit mig obetingat stöd och värdefull vägledning. Mycket tack vare din entusiasm inför mitt ämne och tro på min förmåga är jag nu färdig. Jag är också ett varmt tack skyldig min biträdande handledare Bengt Lundell som med outtröttligt tålamod och stor skicklighet hjälpt mig med den empiriska undersökningen och varit en kunnig och engagerad diskussionspartner även i avhandlingens övriga delar. Tack, Lotta och Bengt!

Många personer har hjälpt mig under åren. Endast några nämns här vid namn. Ann Numhauser-Henning har läst manuskriptet och lämnat många värdefulla synpunkter vid flera tillfällen. Hans-Heinrich Vogel har stått för sättningen av boken. Christoffer Wong har översatt sammanfattningen till engelska. Personal vid de länsrätter som jag har besökt har varit till god hjälp vid domsinsamlingen. Ulrika Andersson, Ulla Johansson, Eva Ryrstedt, Pauline Stoltz och Lotta Wendel har ägnat dyrbar tid åt manuskriptläsning och diskussion med mig under årens lopp. Andreas Inghammar, Eva Lindell-Frantz, Vilhelm Persson och Mia Rönnmar har visat intresse för mitt arbete och lämnat betydelsefulla kommentarer vid seminarier. Lena Olsen och Åke Saldeen vid Juridiska fakulteten i Uppsala samt andra personer knutna till forskningsprogrammet Barn som aktörer, har bidragit med viktig kunskap och intressanta diskussioner i samband med forskardagar och symposier. Mina erfarenhetsutbyten med Lotta Dahlstrand har rört två resor till Norge och England samt diskussioner om gemensamma mönster i våra avhandlingar. Kirsten Sandberg har läst de delar som behandlar den norska rätten och lämnat värdefulla kommentarer. Randi Skar har givit mig inblick i förfarandet

rörande tvångsvård av barn i *fylkesnemnda* i Norge. Judith Masson, Christine Piper och Michael Freeman har generöst tagit tid för och gett mig viktiga kommentarer till den engelska delen. Till dessa och andra som främjat mitt arbete riktar jag ett djupt tack.

Min familj har berikat min dagliga tillvaro och jag känner stor tacksamhet till er. Mina barn, Evelina och Axel, har varit till ständig hjälp i arbetet, både som kunskapskälla för att bättre förstå barns behov och intressen och som glädjekälla i livet. Jag hoppas att jag har lyckats leva upp till föresatsen att ni inte skulle behöva vidkännas avhandlingsskrivandets mer påfrestande sidor. Min make, Glenn, har stöttat mig och betraktat mitt arbete som viktigt. Tack för att du och barnen funnits vid min sida hela tiden.

Tänkarna går också till min mor Wivan Lundin och mina svärföräldrar Lilian och Leif Mattsson, som har underlättat mitt arbete genom att alltid finnas tillhands och vilja hjälpa till i vardagslivets praktiska sidor. Min granne Susanne Bergman har gett mig stöd och uppmuntran på flera sätt. Till er och till övriga vänner och grannar som på olika sätt bistått mig och familjen, riktar jag ett stort tack.

Jag vill också tacka projektets finansörer. Min forskarutbildning har finansierats av Statens institutionsstyrelse (SiS), dåvarande Socialvetenskapliga forskningsrådet (SFR) och Juridiska fakulteten i Lund. Tryckningen av avhandlingen har möjliggjorts genom bidrag av Emil Heijnes stipendiefond för rättsvetenskaplig forskning och Juridiska fakulteten. Resebidrag m.m. har erhållits av Knut och Alice Wallenbergs stiftelse, Institutet för rättsvetenskaplig forskning och Emmy Ekbergs stipendiefond.

Älmhult i september år 2002

Titti Mattsson

Innehåll

Del I – Introduktion

1	Inledning	19
1.1	Avhandlingsämnet	19
1.2	Syfte och avgränsning	24
1.3	Metod och material	26
1.4	Några väsentliga begrepp för undersökningen	29
1.4.1	Rättssäkerhet	29
1.4.2	Integritet och autonomi	31
1.4.3	Barnets bästa	33
1.4.4	Barnets behov och intressen	36
1.5	Avhandlingens fortsatta disposition	39
2	Den sociala barn- och ungdomsvården – En bakgrundsbeskrivning	41
2.1	Historik	41
2.1.1	1902 års vanartslag	41
2.1.2	1924 års barnavårdslag	44
2.1.3	1960 års barnavårdslag	47
2.1.4	Socialtjänstereformen och den fortsatta utvecklingen	49
2.2	Socialtjänsten i dag	53
2.2.1	Allmänt	53
2.2.2	Rollen som det allmännas representant med ett yttersta ansvar för barns välfärd	56
2.2.3	Rollen som initiativtagare till tvångsåtgärder	62
2.2.4	Rollen som ansvarig för vården och vårdens upphörande	64
2.3	Tvångsingripandets materiella förutsättningar	69
2.3.1	Allmänt	69
2.3.2	Vårdbehov på grund av missförhållanden i hemmet	70
2.3.3	Vårdbehov på grund av eget beteende	76
2.3.4	Samtyckesrekvisitet	80
2.4	Tvångsingripande i Norge och England	86
2.4.1	Norge	86
2.4.1.1	Bakgrund	86
2.4.1.2	Samhällets ansvar för barn	88
2.4.1.3	Styrande principer vid beslut om tvångsvård	90
2.4.1.4	Förutsättningar för tvångsvård vid omsorgsbrist	92
2.4.1.5	Förutsättningar för tvångsvård vid beteendestörningar	95

(2	Den sociala barn- och ungdomsvården – En bakgrundbeskrivning)	
2.4.1.6	Innebörden av tvångsvård	97
2.4.1.7	Upphörande av tvångsvård och överklagande	99
2.4.2	England	100
2.4.2.1	Bakgrund	100
2.4.2.2	Samhällets ansvar för barn	103
2.4.2.3	Styrande principer vid beslut om tvångsvård	107
2.4.2.4	Förutsättningar för tvångsvård	110
2.4.2.5	Innebörden av tvångsvård	113
2.4.2.6	Upphörande av tvångsvård och överklagande	115
2.5	Sammanfattning och avslutande synpunkter	115
3	Närmare om begreppen integritet och autonomi	119
3.1	Allmänt	119
3.2	Förekomsten av integritetsskydd och autonomi i konventioner om mänskliga rättigheter m. m.	123
3.2.1	FN:s konvention om barnets rättigheter	123
3.2.2	FN:s allmänna konventioner och deklARATIONER om mänskliga rättigheter	130
3.2.3	Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna	132
3.2.4	Den europeiska konventionen om utövandet av barns rättigheter	138
3.2.5	Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna	140
3.2.6	Sammanfattning	142
3.3	Integritetsbegreppet i svensk rätt	143
3.3.1	Allmänna utgångspunkter	143
3.3.2	Den sociala barn- och ungdomsvården	145
3.3.2.1	Skyddet för privatliv och informationsutbyte	145
3.3.2.2	Konflikten mellan integritetskravet och andra hänsyn	148
3.4	Autonomibegreppet i svensk rätt	149
3.4.1	Allmänna utgångspunkter	149
3.4.2	Den sociala barn- och ungdomsvården	153
3.4.2.1	Gradvis stigande autonomi	153
3.4.2.2	Mognads- och åldersrekvisiten	155
3.5	Sambandet mellan integritet, autonomi och rättsäkerhet – avslutande synpunkter	158
	Del II – En undersökning av gällande rätt	
4	Rättsäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom behörighet och representation	163
4.1	Några utgångspunkter för den fortsatta framställningen	163
4.1.1	Allmänt	163

(4	Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom behörighet och representation)	
4.1.2	Parter och processföremål	163
4.1.3	Officialprincipen och förhandlingsprincipen	165
4.2	Allmänt om behörighet och representation	167
4.3	Partsbehörighet	168
4.4	Processbehörighet	172
4.5	Juridisk representation	177
4.5.1	Det offentliga biträdet	177
4.5.2	Presumption för eget offentligt biträde	181
4.5.3	Det offentliga biträdets funktion	182
4.6	Representation genom ställföreträdare	183
4.6.1	Ställföreträdare för det processoberöriga barnet	183
4.6.2	Ställföreträdarens funktion	186
4.7	Sammanfattning och kommentarer	187
4.8	En jämförelse med Norge och England	191
4.8.1	Norge	191
4.8.1.1	Parts- och processbehörighet beroende av ålder och måltyp	191
4.8.1.2	Talsperson som företrädare	192
4.8.1.3	Sammanfattning	195
4.8.2	England	196
4.8.2.1	Part med dubbla representanter oavsett ålder	196
4.8.2.2	Children's Guardian som företrädare	199
4.8.2.3	Sammanfattning	203
4.9	Avslutande synpunkter	204
5	Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom insyns- och yttranderätt	207
5.1	Allmänt	207
5.2	Sekretess för uppgifter från socialnämnden och förvaltningsdomstolen till allmänheten	208
5.3	Barnets rådighet över information om sina personliga förhållanden	210
5.3.1	Vårdnadshavarens insyns- och förfoganderätt över information om barnet	210
5.3.2	Begränsning i vårdnadshavarens rätt på grund av barnets rätt till autonomi	211
5.3.3	Begränsning i vårdnadshavarens rätt på grund av barnets rätt till skydd mot allvarliga integritetskränkningar	215
5.4	Insyns rätt för part	217
5.4.1	Allmänt	217
5.4.2	Skriftväxling, kommunikation och partsinsyn	218
5.4.3	Begränsningar i insynsrätten	220

(5	Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom insyns- och yttranderätt)	
5.4.4	Särskilt om barns insyns rätt	223
5.5	Yttranderätt för part	225
5.5.1	Skriftväxling och kommunikation	225
5.5.2	Särskilt om barns yttranderätt	227
5.6	Sammanfattning och kommentarer	231
5.7	En jämförelse med Norge och England	234
5.7.1	Norge	234
5.7.1.1	Allmänna regler om insyns rätt och yttranderätt för part	234
5.7.1.2	Särskilda bestämmelser för barn	235
5.7.1.3	Begränsningar i insynsrätten	238
5.7.1.4	Sammanfattning	240
5.7.2	England	241
5.7.2.1	Insyns rätt för barn	241
5.7.2.2	Yttranderätt för barn	243
5.7.2.3	Sammanfattning	244
5.8	Avslutande synpunkter	245
6	Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom utredningsansvar	249
6.1	Allmänt	249
6.2	Socialnämndens ansvar för utredningens fullständighet	251
6.2.1	Lagreglerad utredningsskyldighet	251
6.2.2	Den sociala utredningens funktioner	255
6.2.3	Krav på utredningens omfattning	257
6.2.3.1	Det allmänna utredningsansvaret i 11 kap. 1 § SoL	257
6.2.3.2	Utredningskrav enligt 4 § LVU	259
6.2.3.3	Särskilt om barnets intressen i den sociala utredningen	263
6.3	Barnets del i utredningen	267
6.3.1	Barnets egna roll i utredningen	267
6.3.2	Det offentliga biträdets och ställföreträdarens roll i utredningen	268
6.3.3	Ytterligare utredning	270
6.4	Rättens ansvar för utredningens fullständighet och för åtgärder vid brister i erforderligt beslutsunderlag	272
6.4.1	Utredning genom kontradiktorisk prövning	272
6.4.1.1	Skriftlighet och muntlighet	272
6.4.1.2	Parts närvaro vid den muntliga förhandlingen	273
6.4.2	Utredning genom materiell processledning	277
6.4.2.1	Allmänt	277
6.4.2.2	Lagstadgat utredningsansvar	278
6.4.2.3	Särskilt om barnets behov och intressen i beslutsunderlaget	282
6.5	Sammanfattning och kommentarer	284
6.6	En jämförelse med Norge och England	287

(6	Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom utredningsansvar)	
6.6.1	Norge	287
6.6.1.1	Barnevernstjenestens och fylkesnemndas del i utredningen	287
6.6.1.2	Barnets del i utredningen	289
6.6.1.3	Sammanfattning	291
6.6.2	England	291
6.6.2.1	Den sociala myndighetens roll i utredningen	291
6.6.2.2	Children's Guardians roll i utredningen	293
6.6.2.3	Sammanfattning	294
6.7	Avslutande synpunkter	295
7	Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom bevisprövning och beslutsmotivering	299
7.1	Allmänt	299
7.2	Principer för bevisprövningen	300
7.2.1	Allmänna principer	300
7.2.2	Särskilt om bevisning rörande barns behov och intressen	303
7.3	Beviskrav	305
7.4	Bevisprövning i rättspraxis	310
7.4.1	Uppgifter från sakkunniga	310
7.4.1.1	I allmänhet	310
7.4.1.2	Typ av påståenden	312
7.4.1.3	Säkerheten i påståenden	313
7.4.2	Oförenliga uppgifter från parter och vittnen	318
7.4.3	Uppgifter om rådande omständigheter	320
7.5	Motiveringsskyldighet	321
7.5.1	Allmänt om motivering i domskäl	321
7.5.2	Särskilt om motivering rörande barnets behov och intressen	325
7.6	Sammanfattning och kommentarer	329
7.7	En jämförelse med Norge och England	331
7.7.1	Norge	331
7.7.1.1	Ramar för bevisprövning och beslutsmotivering	331
7.7.1.2	Beslutsmotivering	333
7.7.1.3	Sammanfattning	333
7.7.2	England	334
7.7.2.1	Ramar för bevisprövning och beslutsmotivering	334
7.7.2.2	Barnets önsningar och känslor	336
7.7.2.3	Barnets fysiska, känslomässiga och samhälleliga behov	337
7.7.2.4	Den troliga effekten på barnet vid ett beslut om vård	338
7.7.2.5	Barnets ålder, kön, bakgrund och andra relevanta omständigheter	338
7.7.2.6	Skada eller risk för skada	339
7.7.2.7	Vårdnadshavarens förmåga	339

(7	Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom bevisprövning och beslutsmotivering)	
7.7.2.8	Rättens handlingsmöjligheter	340
7.7.2.9	Sammanfattning	340
7.8	Avslutande synpunkter	341

Del III – En empirisk undersökning av länsrättens beslut enligt LVU

8	En undersökning av rättstillämpningen i länsrätten	349
8.1	Allmänt	349
8.1.1	Syfte med undersökningen	349
8.1.2	Begreppen barnets behov och barnets intressen	350
8.1.3	Val av material	351
8.1.4	Variabler och hypoteser	352
8.2	Uppgifter om inställning, domskäl och domslut	354
8.2.1	Kort om domens beståndsdelar	354
8.2.2	Barnets inställning till vård	355
8.2.2.1	Måltypens och ålderns betydelse för barnets inställning till vård	355
8.2.2.2	Könets betydelse för barnets inställning till vård	357
8.2.3	Länsrättens bedömning	358
8.2.3.1	Förekomsten av resonemang rörande barnets intressen	358
8.2.3.2	Förekomsten av resonemang rörande barnets bästa	359
8.2.4	Domslutet	360
8.2.4.1	Allmänna överväganden	360
8.2.4.2	Måltypens och ålderns betydelse för domslutet	360
8.2.4.3	Könets betydelse för domslutet	362
8.2.5	Sammanfattning och kommentarer	362
8.3	Uppgifter om barnets behov i domskälen	364
8.3.1	Förekomsten av uppgifter om barnets behov	364
8.3.1.1	Allmänna överväganden	364
8.3.1.2	Måltypens och ålderns betydelse för förekomsten av uppgifter	365
8.3.2	Sakinnehållet	367
8.3.2.1	Allmänna överväganden	367
8.3.2.2	Måltypens betydelse för sakinhållet	369
8.3.2.3	Ålderns betydelse för sakinhållet	371
8.3.2.4	Könets betydelse för sakinhållet	373
8.3.3	Sammanfattning och kommentarer	374
8.4	Uppgifter om barnets intressen i domskälen	376
8.4.1	Förekomsten av uppgifter om barnets intressen	376
8.4.1.1	Allmänna överväganden	376
8.4.1.2	Ålderns betydelse för förekomsten av uppgifter	378
8.4.1.3	Måltypens betydelse för förekomsten av uppgifter	379
8.4.2	Sakinnehållet	382
8.4.2.1	Allmänna överväganden	382

(8	En undersökning av rättstillämpningen i länsrätten)	
8.4.2.2	Uppgifter från barnet självt	384
8.4.2.3	Uppgifter genom barnets offentliga biträde	387
8.4.2.4	Uppgifter genom socialnämnden	389
8.4.2.5	Uppgifter genom vårdnadshavaren	392
8.4.3	Sammanfattning och kommentarer	392
8.5	Avslutande synpunkter	394
9	En undersökning av bevisprövningen av barnets intressen i rättstillämpningen	399
9.1	Allmänt	399
9.2	Miljöfall	400
9.2.1	Allmänt	400
9.2.2	Typfall 1: Barnets utsaga som bevismedel för att tillgodose barnets skyddsbehov	402
9.2.3	Typfall 2: Barnets utsaga som bevismedel för att utröna barnets tolkning av situationen	406
9.2.4	Typfall 3: Barnets utsaga som bevismedel för att utröna barnets vilja och känslor	407
9.2.5	Typfall 4: Barnets utsaga som bevismedel för att bestämma barnets mognad och graden av autonomi	411
9.2.6	Sammanfattning och kommentarer	413
9.3	Beteendefall	414
9.3.1	Allmänt	414
9.3.2	Typfall 1: Den ungas utsaga som bevismedel för att utröna tillförlitligheten i samtycket	415
9.3.3	Typfall 2: Den ungas utsaga som bevismedel för att styrka det skadliga beteendet	421
9.3.4	Typfall 3: Den ungas utsaga som bevismedel för att utröna hennes vilja och känslor	425
9.3.5	Sammanfattande kommentarer	428
9.4	Avslutande synpunkter	429
Del IV – Avslutning		
10	Avslutande diskussion	434
10.1	Inledning	434
10.2	Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi inför ett beslut om tvångsvård	434
10.2.1	Allmänt	434
10.2.2	1900-talets ökade krav på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi för barn	435
10.2.3	Barnets behörighet och representation	437
10.2.4	Barnets insyns- och yttranderätt	439

16		INNEHÅLL
(10	Avslutande diskussion)	
10.2.5	Utredningsansvaret	441
10.2.6	Bevisprövning och beslut	443
10.2.7	Anpassning till barnets ålder och till måltyp	444
10.3	Barnet och rättsprocessen	448
10.3.1	Barnets bästa	448
10.3.2	Medverkan genom representation	451
10.4	Slutord	455
	Metodbilaga till den empiriska undersökningen i kap. 8 och 9	456
	Summary: The Child in Statutory Care Proceedings – Legal Security, Protection of Personal Integrity and Autonomy in Connection with Decisions on Statutory Care	465
	Litteratur och källor	478
	Rättsfallsregister	490
	Vissa förkortningar	499

DEL I
INTRODUKTION

1 Inledning

1.1 Avhandlingsämnet

Ett beslut om ett ingripande med stöd av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (förkortad LVU) aktualiserar flera av de generella problem som kan uppstå i en process som rör barn personligen. Sådana spörsmål är barnets behov av integritetsskydd på grund av sin utsatta ställning, barnets medverkan i förhållande till sin ålder och mognad samt krav på ett välgrundat beslut. Den lagstiftning som jag har valt att ha som utgångspunkt i denna studie om barnet och rättsprocessen är därför LVU.

Avhandlingen behandlar barns rättsliga ställning i mål rörande deras person och de särskilda problem som uppstår när det gäller att utreda barnets situation respektive besluta vilka åtgärder som är förenliga med barnets bästa. LVU utgör ramen för de problemställningar som kommer att aktualiseras i detta arbete. Syftet med denna lag är att bistå dels det enskilda barnet i svåra familjesituationer, dels unga med en egen problematik. Lagen skall med andra ord fungera som ett rättsligt skydd för utsatta barn. De processuella reglernas funktion är att förverkliga det skyddet. I mitt arbete undersöker jag denna funktion hos lagen.

Man kan utskilja i vart fall tre grundläggande krav på en rättslig process som rör barn. Enligt internationella konventioner, svensk lag och svenska förarbeten skall barnet tillhandahållas *rättssäkerhet*, *integritetsskydd* och *gradvis stigande autonomi*. Ett syfte med mitt arbete är att undersöka om dessa villkor uppfylls i rättsregler och rättstillämpning i mål rörande beredande av vård med stöd av LVU och – om så inte är fallet – diskutera hur avvägningar mellan de tre kraven och andra hänsyn bör göras. Ett annat syfte är att på ett mer principiellt plan diskutera barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i rättsliga processer som skall utmynna i ett beslut som rör barnet personligen.

Kravet på rättssäkerhet – i form av krav på förutsebarhet, kontrollerbarhet och likhet i lagstiftning och rättstillämpning – är grundläggande för en rättsstat och en av de mest betydelsefulla infallsvinklarna inom förvaltningsrättslig lagstiftning och doktrin.¹ Inom internationell rätt anses rätten till domstols-

---

¹ Begreppet rättssäkerhet behandlas i kap. 1.4.1.

prövning och en rättssäker process vara betydelsefulla mänskliga rättigheter.² Betydelsen av rättssäkerhetsgarantier i domstolsprövningen kommer till uttryck även i rättstillämpningen. Artikel 6 i Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (förkortad Europakonventionen) är den artikel som återopas mest i Europadomstolen.³ Särskilt högt måste rättssäkerhetskraven ställas för sådana åtgärder som tvångsomhändertaganden. Ett frihetsberövande är en av de mest ingripande åtgärder som staten kan åstadkomma gentemot den enskilde. Rättssäkerhetsgarantier är då regler som syftar till att skapa trygghet för att de beslut som fattas blir korrekta. Olika sätt att skapa trygga förutsättningar för den enskilde är exempelvis regler som möjliggör insyn i, kommunikation under och representation av en jurist eller annan person under den rättsliga processen.

Kravet på integritetsskydd i samband med en rättslig process omfattar rätten för en person att få avgöra vilken information om denne som skall lämnas till andra, rätten att få bestämma vilken information som vederbörande själv skall mottaga och rätten att få sina åsikter, önsknings och värderingar respekterade.⁴ Integritetsskyddskravet framkommer i internationella konventionstexter, EU-reglering och svensk lag. Av FN:s konvention om barnets rättigheter framgår barns rätt till likabehandling och lika värde.⁵ Av Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna⁶ framgår att unionen erkänner rätten till respekt för människans integritet och rätten för barn att fritt få uttrycka sina åsikter.⁷ Även svensk inhemsk lag uppställer krav på den enskildes integritetsskydd.⁸ Enligt socialtjänstlagen (2001:453, förkortad SoL)

---

² Se Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 122, där Danelius benämner det kapitel som behandlar artikel 6 i Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna just "Rätten till domstolsprövning och en rättssäker process".

³ A. a., s. 123.

⁴ Begreppet integritet utreds i kap. 3.3. Se även kap. 1.4.2.

⁵ Enligt inledningen till FN:s konvention om barnets rättigheter skall barnets rätt till integritet vara ett grundläggande förhållningssätt i arbetet med barn. Samma konvention stadgar i artikel 12 skyldighet för det beslutsfattande organet att bereda möjlighet för de barn som är i stånd att bilda egna åsikter att, *oavsett* ålder och mognad, komma till tals i ärenden och beslut som rör dem personligen. FN:s konvention om barnets rättigheter benämns stundtals i förarbeten och doktrin som barnkonventionen.

⁶ EGT 2000 C 364/1.

⁷ Artikel 3 respektive artikel 24 första punkten.

⁸ I 1 kap. 2 § regeringsformen (1974:152, förkortad RF) stadfäst principen om den personliga integriteten. Av förarbetena till bestämmelsen om barnets grundläggande rättigheter i 6 kap. 2 § föräldrabalken (1949:381, förkortad FB) framgår det att barnet har rätt till ett allt starkare integritetsskydd med stigande ålder, se prop. 1981/82:168, s. 60.

skall socialtjänstens verksamhet bygga på respekt för människors integritet.⁹ Myndighetens och domstolens skyldighet att tillse att barnet får komma till tals i sociala barnavårdsfall framgår av 3 kap. 5 § andra stycket och 11 kap. 10 § andra stycket SoL samt av 36 § tredje stycket LVU.

Kravet på autonomi innefattar rätten att få vara med och påverka i samband med att ett beslut som rör barnet personligen skall fattas.¹⁰ Autonomikravet framgår av internationella konventionstexter, EU-reglering och svensk lag. Enligt artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter skall barnets åsikter tillerkännas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad vid beslutsfattande som rör hennes person. Motsvarande krav finns i EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna.¹¹ Liknande bestämmelser om barns autonomi har införts i den svenska familje- och socialrättsliga lagstiftningen.¹² Av 3 kap. 5 § andra stycket SoL framgår att hänsyn skall tas till barnets vilja i förhållande till ålder och mognad. SoL och LVU ger vidare processbehörighet för barn fyllda 15 år.¹³

Det finns anledning att undersöka den rättsliga processen i mål rörande frågan om beredande av vård med stöd av LVU utifrån de ovan beskrivna utgångspunkterna. I undersökningar och statliga utredningsarbeten under 1990-talet och 2000-talet har det riktats kritik rörande kvaliteten av kommuners barnavårdsutredningar och det övriga förfarandet i samband därmed samt de problem som variationer i kvaliteten kan ställa till med.¹⁴ JO har i flera ärenden behandlat socialnämnders otillräckliga utredningar och övrigt förfä-

---

⁹ LVU-utredningen föreslår i betänkandet SOU 2000:77 att det införs en ny bestämmelse i LVU (1 a §) som bl. a. stadgar att beslut enligt lagen skall bygga på respekt för barnets integritet.

¹⁰ Begreppet autonomi utreds i kap. 3.4. Se även kap. 1.4.2.

¹¹ Enligt artikel 24 första punkten skall hänsyn tas till synpunkter som barnet har uttalat.

¹² I 6 kap. 2 b § FB regleras skyldighet för domstol och socialnämnd att beakta barnets vilja vid beslut i frågor som rör vårdnad, boende och umgänge.

¹³ 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU.

¹⁴ Kritik har riktats mot utredningars bristande kvalitet och bristande rättssäkerhet vid handläggningen av barnavårdsärenden i flera undersökningar. En undersökning genomförd av Socialstyrelsen och 11 länsstyrelser på uppdrag av regeringen visar bl. a. att förekomsten av och kvaliteten på information från barnen i barnavårdsutredningar är mycket skiftande mellan kommunerna. Se Östberg, Wähländer och Milton. En annan undersökning genomförd 1999, på uppdrag av Socialstyrelsen, är Barnavårdsutredningar i sex kommuner – en vinjetstudie. Undersökningen påvisar bl. a. en ojämn kvalitet på utredningar i svenska kommuner och skiftande konsekvenser för barn bosatta i olika delar av Sverige. Socialtjänstens bristande utredningsförfarande i ärenden rörande barn har betonats i förarbeten rörande socialtjänstens verksamhet, se bl. a. SOU 1994:139, s. 152 f.; prop. 1997/98:182, s. 37.

rande i barnavårdsärenden.¹⁵ Behovet att förbättra utredningsarbetet har påtalats i statliga utredningar och vissa preciseringar i lagtexten har skett.¹⁶

Invändningar har även riktats mot förvaltningsdomstolsförfarandet. Invändningarna har bl. a. gått ut på att barnet har en alltför undanskymd roll i den rättsliga processen och i domen. Vid sin granskning av det svenska regelsystemet konstaterade Barnkommittén ett bristande barnperspektiv i mål rörande tvångsvård med stöd av LVU.¹⁷ I LVU-utredningen uppmärksammas flera svagheter i regleringen och man föreslår vissa förändringar.¹⁸ Även standarden på socialnämnders ansökningar om tvångsvård, offentliga biträdens och ställföreträdarens inlagor och domstolars rättsliga beslut har varit föremål för kritik i såväl nationella¹⁹ som nordiska och internationella studier.²⁰

Socialnämnder och domstolar ställs inför en komplicerad situation i sitt arbete att leva upp till de krav som lagtext och motivuttalanden uppställer i fråga om barns medverkan (i vid bemärkelse) i utredning och bevisprövning i mål

---

¹⁵ För kritik mot dröjsmål att inleda utredning enligt 50 § i 1980 års socialtjänstlag (nuvarande 11 kap. 1 § SoL), se bl. a. JO 1992/93 s. 319, JO 1993/94 s. 257, JO 1995/96 s. 279, JO 1996/97 s. 258. För kritik rörande brister i utförande av utredningen, se bl. a. JO 1992/93 s. 341, JO 1992/93 s. 391, JO 1996/97 s. 268, JO 1997/98 s. 314. Angående kritik för bristande registrering och dokumentation se bl. a. JO 1992/93 s. 319, JO 1992/93 s. 391, 1996/97 s. 258, JO 1997/98 s. 314, JO 1999/2000 s. 251.

¹⁶ Socialtjänstens utredningsansvar preciserades 1 januari 1998 genom tillkomsten av 50 a och 50 b §§ i 1980 års socialtjänstlag (1980:620), vilket motsvaras av 11 kap. 2 och 4 §§ SoL. Se kap. 6.2 för en närmare presentation av lagändringarna.

¹⁷ SOU 1997:116, s. 411 ff. och prop. 1997/98:182, s. 36 f.

¹⁸ SOU 2000:77, s. 35 ff. Se även Ds 2002:13 där vissa förslag till ändringar i LVU presenteras.

¹⁹ Jfr SoS-rapport 1995:21 där en undersökning av domar i länsrätt och kammarrätt från år 1993 presenteras. Socialstyrelsen finner ett utvecklingsbehov hos såväl socialnämnd som domstol. I domstol finns enligt deras mening ett behov av ytterligare kunskap om barns utveckling och behov samt om konsekvenserna av olika omsorgsvikt för att kunna göra korrekta bedömningar av barns behov av vård och skydd, se s. 68 ff. Se även Mattsson, Barnets mening i LVU-processen, s. 45-57, där vissa brister belyses i fråga om att fastställa barnets intressen i sociala utredningar, i partsinlagor och i protokoll i ett antal mål rörande tvångsomhändertagande enligt LVU. I en undersökning om barns egna upplevelser i samband med myndighetskontakter vid familjehemsplaceringar utförd av Barnets rätt i samhället (BRIS) framkommer att många barn uppfattar att man inte talar till dem och talar om för dem vad som händer eller skall hända. De upplever att de som beslutar inte lyssnar på dem och frågar vad de tror eller tycker. Se BRIS, s. 27.

²⁰ Se bl. a. Haugli, s. 431 ff. I sitt empiriska undersökningsmaterial, beslut om omhändertaganden av barn av *fylkesnemnda* i Norge, finner hon bl. a. att barn som är föremål för frågan om ingripande inte synliggörs i tillräcklig utsträckning. Se även Oppedal, s. 321 ff. som hävdar att rättssäkerheten bör stärkas i samband med mål rörande omedelbara omhändertaganden av barn i Norge. Liknande problem har diskuterats även i andra länder. Se bl. a. Masson och Winn Oakley, s. 97 ff. samt Fortin, s. 157 ff. Författarna uppmärksammar brister i handläggningen i fråga om barnets medverkan i mål rörande omhändertagande av barn i England. Se även King och Piper för en kritisk analys av problematiken kring beslutsprocessen i sociala barnavårdsmål. Författarna konkluderar att processen måste bli mer känslig för barns behov och intressen (*child responsive*), s. 143 ff.

som rör barnet. I *utredningsfasen* uppstår t. ex. problem att förverkliga bestämmelser om hörande av barn, problem att tillämpa mognadsrekvisit för bedömning av barns autonomi i processen och problem med att i övrigt få fram tillfredsställande beslutsunderlag rörande ett barns belägenhet. *Beslutsfasen* innehåller särskilda bevisvårigheter som uppkommer vid avgöranden rörande barn. Ett sådant problem är att bestämma bevisvärdet av uppgifter från barnet.

Det saknas ledning i rättspraxis om hur regler rörande barnets integritetskydd och gradvis växande autonomi skall tillämpas, såsom hur nytto- och skaderekvisiten i 36 § tredje stycket LVU skall tolkas.²¹ Denna frånvaro gör att förarbetena blir viktiga för förståelsen av reglerna. Om förarbetena då inte ger tillräckliga anvisningar kan följderna bli både olikheter i rättstillämpningen och tolkningar som inte varit avsedda. Det finns därför behov av en närmare analys av reglernas innebörd och ändamål.²² Vidare finns det behov av en granskning av möjliga effekter och utfall av lagstiftningen i rättstillämpningen. Sådant kunskap ökar möjligheten till godtagbara prognoser om den fortsatta tillämpningen och därmed så rimliga de lege ferenda resonemang som möjligt.²³

Sammanfattningsvis kan de tre huvudsakliga frågeställningarna i detta arbete sägas vara följande:

- Tillgodoses traditionella *rättssäkerhetskrav* för barnet i beslutsprocessen?
- Har barnet ett tillfredsställande *integritetskydd* i beslutsprocessen i enlighet med de krav som internationella konventioner och nationella lagar uppställer?
- Ges barnet gradvis stigande *autonomi* i beslutsprocessen i den utsträckning som internationell och nationell lag anger?

Den första frågeställningen undersöks främst genom att till processen relatera roll- och ansvarsfördelningen mellan socialnämnd, offentligt biträde, i vissa fall tillika ställföreträdare, och domstol till kraven på en tillfredsställande utredning, motiverande domskäl samt ett välgrundat och förutsebart domslut. *Den*

²¹ I nämnda paragraf uttalas i tredje stycket att ”Barn som är yngre än 15 år bör höras, om det kan vara till nytta för utredningen och det kan antas att barnet inte tar skada av att höras.”

²² Förslag till visst förändringsarbete av LVU har framförts av LVU-utredningen i betänkandet SOU 2000:77. Lagförslaget har kommit som en reaktion på den kritik som framförts rörande barns bristande rättigheter i den rättsliga processen och som en del av en förändrad samhällssyn av barnet – från att se barnet främst som en del av en familjeenhet till en ökad förståelse av barnet som en individ med egna rättigheter. Förslaget bereds i Regeringskansliet efter att ha remissbehandlats (juni 2002) och kommer sannolikt att innebära att barnets rättsliga ställning regleras ytterligare. Se även Ds 2002:13 där vissa förslag till ändringar i LVU också presenteras. Förslag som är relevanta för arbetets frågeställningar behandlas i de kapitel som tar upp den aktuella frågeställningen.

²³ Westerhäll, *Den svenska socialrätten*, s. 25 f.

andra frågeställningen undersöker jag genom att studera barns möjligheter att få komma till tals (genom talerätten, processbehörigheten och representationen) samt barns möjlighet att mottaga information respektive att i vissa fall få den egna utsagan skyddad. *Den tredje frågeställningen* undersöker jag genom att relatera barns möjlighet att påverka olika typer av beslut under processens gång till barnets rättshandlingsförmåga (processbehörighet, möjligheter att få komma till tals genom juridisk eller annan representation och andra handlingsmöjligheter). Regler angående barnets medverkan aktualiserar även frågor rörande betydelsen av att barnet medverkar.

1.2 Syfte och avgränsning

Ett första syfte med arbetet är att undersöka om det processuella regelverket för mål rörande frågan om beredande av vård med stöd av LVU, och tillämpningen av detta regelverk, uppfyller de krav som kan ställas för att man skall kunna tillgodose barnets bästa och säkerställa barnets rättsliga ställning i fråga om rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi under utredningsarbete, bevisprövning och beslut.

Ett andra syfte med mitt arbete är att på ett mer principiellt plan formulera och beskriva de särdrag och den särskilda problematik rörande barns medverkan som uppstår i mål som rör barnet personligen. Arbetet handlar framför allt om mål jämlikt LVU, men både rättsregler och värderingar är beroende av den syn på barn som råder i samhället i stort. Det är därför möjligt att applicera grundläggande tankegångar rörande barns rättsliga ställning i mål jämlikt LVU även på andra situationer i samhället där barnet kommer i kontakt med myndigheter och domstolar. Detta andra syfte är därför att diskutera barns rättsliga ställning i samband med beslutsfattande som rör dem personligen och dess medverkan hos myndigheter och i domstol över huvud taget, *i relation till* begreppen rättssäkerhet, integritet och autonomi.

Vissa avgränsningar i arbetet bör uppmärksammas av läsaren. Föreliggande arbete är inte en allmän förvaltningsrättslig studie av rättssäkerhetsaspekter vid tvångsingripanden. I arbetet fokuserar jag sådana formella rättssäkerhetsaspekter som kan anses vara särskilt intressanta för mål som rör barns personliga angelägenheter och i synnerhet mål som avser frågan om beredande av vård enligt LVU. Sådana aspekter är opartiskhet och likställdhet, partsinsyn, kommunikation, öppenhet, utredningsansvar, kontradiktorisk sakbehandling, grundliga beslutsunderlag och motiverande domskäl. Jag begränsar vidare undersökningen av rättssäkerheten till sådana aspekter som rör *barnet*. Vårdnadshavarens rättssäkerhetskrav utreds inte.

Integritetsskyddet behandlas till den del det är relevant för utredningsarbetet, bevisprövningen och beslutet. Andra aspekter av integritetsskyddet under den rättsliga processen, såsom den fysiska integriteten, behandlas inte. Eftersom de materiella aspekterna behandlas endast i bakgrundssyfte och någon analys av grundläggande krav på denna del av rätten inte görs, kommer inte heller integritetsaspekter hänförliga till innebörden av beslutet om tvång och tvångsvårdens integritetsingrepp att diskuteras i arbetet.²⁴

Jag har valt att behandla förfarandereglererna för mål rörande beredande av vård med stöd av 1 § och 2 respektive 3 §§ LVU. De båda måltyperna benämns vanligen miljöfall respektive beteendefall och är ”huvudmålen” i lagen. Valet av studieobjekt innebär för det första en avgränsning inom ramen för de mål och ärenden som kan uppkomma med anledning av lagen. Beslut med stöd av andra bestämmelser i LVU behandlas av utrymmesskäl inte särskilt. Det torde dock vara möjligt att applicera flera av de analyser som görs rörande den ungas rättsskydd under utredningsarbetet och bevisprövningen även på andra bestämmelser i lagen. Enskilda måltypen i lagen uppmärksammas stundtals i texten, men då med det enda syftet att åskådliggöra intressanta skillnader mellan olika måltypen med avseende på rättssäkerheten, integritetsskyddet eller graden av autonomi för barnet.

Jag begränsar inte åldersgruppen för varje måltyp. Miljöfallen avser ofta de mindre barnen, medan beteendefallen vanligtvis gäller äldre barn, i vissa fall myndiga personer. Undersökningen innefattar således breda åldersgrupper. Det finns flera *fördelar* med det. De grundläggande kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi under den rättsliga processen som internationell och svensk lag uppställer gäller samtliga barn och unga. En studie av båda måltyperna ger utrymme dels för generella diskussioner oberoende av måltyp och ålder, dels för jämförelser mellan måltypen och åldersgrupper, och det är därför svårt att avgränsa en måltyp enbart genom barnets ålder. En *nackdel* med att undersöka båda måltyperna är däremot att det finns begränsade möjligheter att på ett utförligt sätt behandla och jämföra måltyperna för varje frågeställning. I vissa avsnitt behandlas en av de två måltyperna utförligare än den andra. Jag har inte ansett det vara möjligt, och inte heller nödvändigt, att tillämpa någon strikt likabehandling mellan måltyperna för att kunna besvara frågeställningarna i arbetet.

---

²⁴ Se Gustafsson för en analys av tvångsvård som ett integritetsingrepp i fråga om vuxna missbrukare.

1.3 Metod och material

Avhandlingen består av en introducerande del, en rättsdogmatisk del med vissa komparationer med andra rättssystem, en empirisk del och en avslutande del.

Den första delen avser att ge den rättsliga kontexten. Däri ingår en presentation av vissa folkrättsliga fördrag som är väsentliga för förståelsen av barnrättsliga spörsmål. Redan inledningsvis bör något sägas om dessa internationella dokumenters olika värde som rättskällor inom den svenska rätten. *Europakonventionen* inkorporerades den 1 januari 1995 i svensk rätt och har därmed status som svensk lag.²⁵ Det finns flera fall där Sverige har dömts för att ha brutit mot konventionens artiklar i samband med ett omhändertagandemål, vilket sedermera har lett till ändrad nationell lagstiftning eller ändrad praxis hos de sociala myndigheterna.²⁶ Europadomstolens praxis är en betydelsefull rättskälla vid fastställande av gällande rätt.

FN:s konvention om barnets rättigheter har ratificerats av Sverige och gäller i folkrättslig bemärkelse sedan 1990 för Sveriges vidkommande. Konventionen har inte status av lag i rättslig mening i Sverige.²⁷ Den har emellertid ett betydande värde för svensk rätt på andra sätt. För det första inverkar konventionen indirekt genom vad som åtgärdas tack vare dess existens. Det statliga styr- och kontrollsystemet har som mål att säkra konventionskraven genom lagstiftningsåtgärder och genom politisk uppmärksamhet och prioritering av barnfrågor.²⁸ För det andra påverkar konventionen gällande rätt som tolkningsfaktor. Eftersom svensk rätt i princip antas stämma överens med konventionen, har konventionen även stor betydelse vid tolkning av oklara regler.²⁹ Särskild vikt kan läggas vid sådana regler som tillförts svensk lag i syfte att efterleva konventionens intentioner och krav. I de förarbeten som föregått artiklarna (*travaux préparatoires*) tillkännages ofta syftet med och innebörden av respektive artikel. De regler som tillförts svensk lag i syfte att överensstämma med vissa artiklar i konventionen, bör, om inget annat uttalas i de

²⁵ Se lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna. Se även kap. 3.2.3.

²⁶ För en presentation av dessa mål, se bl. a. Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, s. 243 ff. och SOU 1997:116, s. 399 f. Se även kap. 3.2.3.

²⁷ Se kap. 3.2.1.

²⁸ "Konventionen riktar uppmärksamheten på barnens situation, den blir ett riktmärke i den allmänna diskussionen och den sätter press på beslutsfattare på olika nivåer." Det är departementschefens ord rörande konventionens värde i Sverige i den proposition som syftade till att presentera en strategi för att förverkliga FN:s konvention om barnets rättigheter i Sverige, prop. 1997/98:182, s. 18. Departementschefen betonar konventionens värde som ett politiskt dokument.

²⁹ Ds 2002:13, s. 57.

svenska lagförarbetena, tolkas utifrån den förståelse som konventionen ger vid handen. Konventionen spelar på detta sätt viss roll som rättskälla och uttolkare av svensk lag. För det tredje finns det en allmän tendens att tillskriva sådana rättskällor som är ett uttryck för generella principer om mänskliga rättigheter en ökad betydelse.³⁰ Detta innebär sammantaget att FN:s konvention om barnets rättigheter får utgöra ett betydelsefullt hjälpmedel vid förståelsen av den svenska rätten i föreliggande arbete.

Slutligen bör omnämnas några dokument med ett mer begränsat värde som rättskälla för en svensk rättstillämpare. *FN:s generella deklaration om mänskliga rättigheter* från 1948 är formellt sett inte juridiskt bindande.³¹ *Europarådskonventionen om utövande av barns rättigheter* har undertecknats av Sverige men inte ratificerats, och har därför ett begränsat rättskällevärde.³² *Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna* är inte direkt tillämplig för mål som rör barns nationella situation.³³ I dessa dokument framkommer emellertid mer principiella ställningstaganden som är väsentliga för barnrättsliga frågor och som är relevanta för mitt arbete.

I *den andra delen* analyserar jag den rättsliga hanteringen av mål jämlikt LVU enligt gällande rättsregler *i relation till* begreppen rättssäkerhet, integritet och autonomi. I framställningen koncentrerar jag mig på frågor rörande vilka rättssäkerhetskrav som uppställs, hur barns integritetsskydd regleras och var gränserna går för barnets autonomi. Utgångspunkten för den rättsdogmatiska studien har varit att, som brukligt är, med hjälp av lagtext, förarbeten, domstolspraxis och doktrin fastställa gällande rätt och i förekommande fall kritisera oklarheter eller andra brister i rättsläget.

I den rättsdogmatiska delen gör jag även vissa komparationer med norsk och engelsk rätt. Dessa jämförande avsnitt avser att ha ett "tjänande syfte" i förhållande till de avsnitt som behandlar svensk rätt. Det innebär att de avser att presentera utblickar på några andra regleringar än svensk rätt. Tanken har alltså inte främst varit att utröna likheter och skillnader mellan ländernas regelverk. Framställningen av den norska och engelska rätten har inte heller ambitionen att vara heltäckande i den bemärkelsen att alla svenska rättsregler som presenteras jämförs med sina utländska motsvarigheter. I de fall Norge eller England har en intressant bestämmelse för svensk rätts vidkommande presenteras och diskuteras den i anslutning till presentationen av den svenska regeln.

---

³⁰ Ketscher, s. 128.

³¹ Se kap. 3.2.2.

³² I Ds 2002:13 föreslås att Sverige skall ratificera konventionen. Se kap. 3.2.4.

³³ Se kap. 3.2.5.

Något bör sägas om valet av jämförelseländerna Norge och England. En anledning till mitt val är att båda länderna har en väl utvecklad reglering inom offentlig barn- och ungdomsvård. De är därför intressanta studieobjekt för ett arbete med ovan nämnda syfte. En annan anledning till valet är att kunna jämföra ett rättssystem som är likt respektive oliklart vårt eget. Medan studiet av norsk rätt kan tillhandahålla näraliggande lösningar för den svenska rättsordningen, erbjuder undersökningen av den engelska rätten nya infallsvinklar från en annan miljö. Studierna av den norska rätten baseras på lagtext, förarbeten, praxis och doktrin. Till den rättsjämförande undersökningen av engelsk rätt har jag använt mig av gängse rättskällor för engelsk familjerätt, dvs. främst Acts of Parliament och case law, samt doktrin.

Den tredje delen utgörs av en empirisk undersökning av rättstillämpningen, där jag undersöker hur de regler som skall tillhandahålla barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i den rättsliga processen tillämpas på länsrättsnivå. Syftet med att undersöka rättstillämpningen är att nå ökad insikt i rättstillämpningens villkor och möjligheterna att tillämpa sådana bestämmelser som skall tillgodose dessa tre krav i det enskilda fallet. Min undersökning omfattar 390 rättsliga beslut rörande frågan om ett (eller flera) barn skall beredas vård med stöd av 1 § och 2 eller 3 §§ LVU respektive 1, 2 och 3 §§ samma lag under 1998. En del av studien är kvantitativ och påvisar skillnader i barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi beroende av variabelerna måltyp, ålder och kön. Särskild vikt läggs vid att undersöka förekomsten av uppgifter *om* barnet respektive uppgifter *från* barnet i domskälen. En annan del av studien är kvalitativ och belyser bevisprövningen av uppgifter *från* barnen. I denna del är syftet att illustrera hur uppgifter *från* barnet kan användas som bevismaterial i miljöfallen respektive beteendefallen.

För min undersökning av rättstillämpningen använde jag länsrättsdomar för att få tillgång till ett relativt stort material. Jag valde att undersöka samtliga mål rörande tvångsvård jämlikt LVU för 1998 vid fyra länsrätter. Året valdes dels med hänsyn till att ny lagstiftning om ett barnperspektiv och barns rätt att komma till tals infördes den 1 januari 1998 i 1980 års socialtjänstlag³⁴, dels av praktiska skäl. Länsrätterna valdes ut efter en sammanvägning av flera faktorer. Jag ville ha en viss spridning geografiskt sett. Dessutom önskade jag studera mål både från större länsrätter med storstadsproblematik och från mindre länsrätter med övervägande glesbygdsbefolkning. Eftersom domare tenderar att skriva domar med hänsyn till den praxis som vederbörande

---

³⁴ SFS 1980:620.

kammarrätt utvecklar, var det önskvärt att undersöka mål rörande tvångsvård jämligt LVU från alla kammarrätsregionerna.³⁵

I föreliggande arbete kommer ett ganska rikt persongalleri att förekomma (t.ex. barnet, ställföreträdaren, det offentliga biträdet, vårdnadshavaren, socialsekreteraren och domaren). Av praktiska skäl har jag valt att göra följande uppdelning: När jag inte använder substantivet *barn* presenterar jag barnet i femininum (hon/henne), och när jag inte använder substantiven ställföreträdaren, det offentliga biträdet, vårdnadshavaren etc. presenterar jag den vuxna personen i maskulinum (han/honom).

Avslutningsvis kan nämnas att material som offentliggjorts efter den 1 maj 2002 endast beaktats i undantagsfall.

1.4 Några väsentliga begrepp för undersökningen

1.4.1 Rättssäkerhet

Uppfattningen att rättssäkerhet skall förstås som relationen mellan individens och det allmännas sfärer brukar betecknas som den ”traditionella” tolkningen av begreppet.³⁶ Det väsentliga i den förståelsen av rättssäkerhet ligger i förutsebarhet och likhet i lagstiftning och rättstillämpning samt i kontrollerbarhet.³⁷ Rättssäkerhetsgarantier är då regler som syftar till att skapa trygga förutsättningar för att förvaltningsbeslut blir korrekta.³⁸ Den enskilde skall exempelvis inte bli utsatt för tvång om inte förutsättningarna för tvång är uppfyllda. I mitt arbete begränsar jag undersökningen av rättssäkerhets-

---

³⁵ För en mer ingående redogörelse av materialinsamling, bearbetning och systematisering, se kap. 8.1 och särskild metodbilaga.

³⁶ Zila, s. 285 ff.

³⁷ Ett ”modernare” rättssäkerhetsbegrepp innefattar även den offentliga maktens omsorg om att lagstiftning som kan skydda medborgarnas rättigheter skapas och tillämpas. Det kan handla om att genom ny lagstiftning komma åt visst handlande som hotar den enskildes integritet (såsom att förebygga missbruk hos ungdomar eller förhindra misshandel av barn) eller att komma fram till en rättvis lösning av ett rättsligt problem. Ståle Eskeland uppställer även ett krav på en ”kvalitativ minstestandard”, vilket innebär att förvaltningsbeslut bör uppfylla vissa kvalitetskrav. Se Eskeland, s. 57 ff.

³⁸ Kjønstad, Oversikt over lov om sosiale tjenester og grunnprinsipper i sosialretten, i Kjønstad, Bernt, Kjellevold och Hove, s. 50.

aspekter i processen jämlikt LVU till sådana aspekter som rör *barnet* i målet.³⁹

Kjønstad uppställer fyra sätt att analysera rättssäkerheten i socialrättsliga beslut.⁴⁰ Det första sättet är att studera i vilken mån de *materiella reglerna* är utformade så att de blir enkla att tillämpa och inte ger utrymme för godtycklighet. Dessa regler skall skapa en tydlig och översiktlig lagtext. Det andra sättet att undersöka rättssäkerhet är att studera de *processuella reglerna*. Regler som möjliggör insyn i, kommunikation under och representation av en jurist eller annan person under den rättsliga processen skapar trygga förutsättningar för den enskilde. Ett tredje sätt att utreda graden av rättssäkerhet är att undersöka om beslutande organ består av *kompetenta personer* med både god fackkunskap och juridisk kunskap. Slutligen fastställs rättssäkerhet genom att man undersöker om det finns möjlighet till *överprövning* av beslutet och om andra organ *utövar tillsyn*.

Jag kommer att avgränsa undersökningen av rättssäkerheten i beslutsprocessen för mål rörande LVU till den *andra punkten* i Kjønstads uppställning, dvs. det processuella regelverket.⁴¹ Anledningen till detta är att denna del av rättssäkerhetsproblematiken är särskilt intressant i mål som rör barn. De övriga ovan angivna rättssäkerhetsaspekterna är viktiga för alla offentlig-rättsliga mål: att de materiella reglerna är tydliga, att beslutsinstansen innehåller tillräcklig kompetens, att överklagandemöjligheter finns och att tillsyn utövas är lika viktigt oavsett vem som är part i målet. Det behövs därför sällan särskilda regler för mål rörande barn.⁴² Rättssäkerhetskraven när det gäller de processuella reglerna är annorlunda. Här får bestämmelserna *regelmässigt*

---

³⁹ Jfr Tännsjö, s. 150 ff. Tännsjö menar (s. 151 f.) att rättssäkerheten i tvångsvård av barn måste förstås utifrån förutsättningen att barn är speciella och att samhället har ett särskilt ansvar för barn. En sådan förståelse medför enligt Tännsjös mening att det blir rimligt att acceptera vissa brister i rättssäkerhetskraven, exempelvis på en tydligt formulerad lagtext. Jag delar Tännsjös mening att rättssäkerhetskraven bör ses i förhållande till vilken grupp som är föremål för rättssäkerheten. Däremot hyser jag tvivel mot hans åsikt att det innebär att man måste tillåta svagare rättssäkerhetskrav för denna grupp. En annan ståndpunkt är att man bör formulera rättssäkerhetskraven utifrån gruppens egna villkor och förutsättningar.

⁴⁰ Kjønstad, Oversikt over lov om sosiale tjenester og grunnprinsipper i sosialretten, i Kjønstad, Bernt, Kjellevoid och Hove, s. 49 ff. Kjønstad utgår egentligen från vilka olika sätt man kan *öka* rättssäkerheten på. Jag använder hans uppdelning i stället utifrån frågan hur man kan *undersöka* rättssäkerheten.

⁴¹ I den mån den materiella rätten beskrivs i arbetet, liksom regler rörande organisation och tillsyn, berör jag även i viss utsträckning övriga rättssäkerhetsaspekter. Dessa delar behandlas dock översiktligt.

⁴² Det förekommer i vissa fall särskilda regler för mål rörande barn och unga vilka syftar till att skapa särskilda rättssäkerhetsgarantier även rörande dessa delar av förfarandet. Exempelvis finns det en bestämmelse i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare, 25 §, som ställer specifika krav på rättsens ledamöter i brottmål i tingsrätt och hovrätt mot personer som är yngre än 21 år.

anpassas särskilt för att kunna tillhandahålla rättssäkerhet även för barn. Barns begränsade förmåga att kunna tillvarata sina egna intressen i den rättsliga processen och deras särskilda behov medför att rättssäkerhetskraven på det processuella skyddsnätet i mål som rör barn i många fall bör tillgodoses på annat sätt än i mål med vuxna personer med full rättshandlingsförmåga. De rättssäkerhetsgarantier som kommer att undersökas är främst opartiskhet och likställdhet, partsinsyn, kommunikation, öppenhet, utredningsansvar, kontradiktorisk sakbehandling och motiverade beslut.⁴³

Rättssäkerhetskrav i fråga om domstolsprövningen av mål rörande beredande av vård med stöd av LVU uppställs i den förvaltningsrättsliga och förvaltningsprocessuella regleringen. Härutöver bör artikel 6 i Europakonventionen nämnas. Enligt artikel 6 är var och en, vars civila rättigheter och skyldigheter är föremål för prövning, ”berättigad till en rättvis och offentlig förhandling inom skälig tid och inför en oavhängig och opartisk domstol, som upprättats enligt lag.” Artikeln är tillämplig för barn som är föremål för prövning om vårdbehov föreligger enligt 2 eller 3 §§ LVU.⁴⁴ Genom den rättspraxis som har utvecklats kan konstateras att artikel 6 kräver att en muntlig förhandling skall hållas bl. a. i frågor som rör den enskildes civila rättigheter.⁴⁵ En grundläggande princip är vidare att en part skall få komma till tals inför domstolen.⁴⁶ En annan grundläggande tanke är att parterna skall vara jämställda i målen och benämns principen om parternas likställdhet (*equality of arms*). Ytterligare en princip är principen om ett kontradiktoriskt förfarande (*adversarial procedure*). Denna princip har nära samband med de övriga och anses vara ett grundläggande för rätten till en rättvis rättegång enligt artikel 6. Den kontradiktoriska principen förutsätter bl. a. regler som möjliggör att båda parter får vetskap om allt utredningsmaterial i målet och får tillfälle att yttra sin egen ståndpunkt i frågan samt möjlighet att framlägga bevis.⁴⁷

1.4.2 Integritet och autonomi

Ett förfarande med barn utan full handlingskapacitet ställer inte enbart krav på traditionella rättssäkerhetsvärden såsom ett förutsebart förfarande eller en saklig behandling av frågan. Det innebär också särskilt stora krav på en hänsynsfull behandling av den underåriga parten. Anledningen till detta är de

⁴³ Jfr Westerhäll, i Rättssäkerhetsfrågor inom socialrätten, s. 39.

⁴⁴ SOU 1993:40, del B, s. 46 f. Se även Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 128 ff.

⁴⁵ Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 165.

⁴⁶ A. a., s. 172.

⁴⁷ A. a., s. 173.

särdrag som utmärker mål där barn är inkopplade och den särskilda problematik som uppkommer vid myndigheters och domstolars kontakt med underåriga personer, bl. a. problematiken hur barnet skall representeras. En annan fråga är i vilken utsträckning barnet bör vara involverad i processen, exempelvis hur mycket information barnet skall få tillgång till och få lämna synpunkter på. Vidare finns problematiken i vilken utsträckning rätten i dessa mål bör utreda barnets känslor och vilja.

Två betydelsefulla begrepp för den särskilda problematik som rör rättsliga processer med barn är integritet och autonomi. För att åstadkomma välgrundade bedömningar är det väsentligt att skilja mellan integritet och autonomi vid beslut som rör barnet personligen.⁴⁸ Begreppet integritet härstammar från latinets ord för helhet⁴⁹, och kan definieras på olika sätt. En uppdelning kan göras mellan rumslig, materiell, kroppslig och personlig integritet. Den personliga integriteten kan indelas i personlig integritet i fysisk mening och i ideell mening. Med personlig integritet i ideell mening avses skyddet för privatlivet och för personligheten.⁵⁰ Redan inledningsvis kan diskussionen kring integritet avgränsas till denna sist nämnda typ av integritet. Av ett delbetänkande till 1980 års socialtjänstlag och i betänkandet om förslag till vissa förändringar i LVU kan man läsa att integritet innefattar dels rätten till fredat privatliv, dels rätten att få inflytande över information om sin person.⁵¹ En sådan innebörd av begreppen integritet och privatliv överensstämmer med det som Hermerén lägger i begreppen. Hermerén avgränsar integritetsprincipen att innefatta respekten för den enskildes åsikter, önskingar och värderingar.⁵² Rätten för den enskilde att få avgöra hur information *om* denne skall användas samt vilken information som får kommuniceras till honom eller henne benämner Hermerén principen om rätt till privatliv.⁵³ I en vidare förståelse av begreppet integritet kan de två principerna slås samman.⁵⁴ Jag använder begreppet i den senare (vidare) betydelsen och använder Hermeréns principer som två beståndsdelar i integritetsbegreppet. Något förenklat uttryckt kan barns integritetsskydd i den rättsliga processen då sägas innefatta respekt för information *till, från* och *om* barnet.

---

⁴⁸ Bischofberger, Dahlgvist och Elinder, s. 2, 38 ff.

⁴⁹ Ahlberg, Lundqvist och Sörbom, Latinsk-svensk ordbok.

⁵⁰ Se kap. 3.1.

⁵¹ SOU 1974:39, s. 244. Jfr SOU 2000:77, s. 68.

⁵² Hermerén, Kunskapens pris, s. 143.

⁵³ A. a., s. 143.

⁵⁴ A. a., s. 151 f.

Integriteten skall säkerställas av autonomi. Begreppet autonomi härstammar från grekiskans *autonomi'a*, vilket betyder ungefär ”som sätter sina egna lagar”.⁵⁵ Ordet kan användas i betydelsen en vidsträckt rätt att bestämma om egna angelägenheter, dock oftast utan fullt självbestämmande.⁵⁶ Enligt Hermerén innebär autonomiprincipen att den som berörs av konsekvenserna av ett beslut i vart fall bör få vara med och påverka detta beslut, och i vissa fall få bestämma själv.⁵⁷ En autonom person agerar, helt eller delvis, i enlighet med den plan som vederbörande har valt, under frivilliga former. En person med nedsatt autonomi är på något sätt kontrollerad av andra eller inkapabel att handla i enlighet med en plan. Även personer som inte allmänt sett betraktas som autonoma, såsom barn, kan göra autonoma val i vissa situationer.⁵⁸ Innehållet i begreppen integritet och autonomi utreds närmare i kap. 3.

1.4.3 Barnets bästa

Begreppen barn och barns bästa har diskuterats och omformulerats under 1990-talet.⁵⁹ I samband med att Sverige ratificerade FN:s konvention om barnets rättigheter, påbörjades en allmän genomgång av svensk lagstiftning gällande barn.⁶⁰ Konventionens definition av *barn* accepterades generellt av lagstiftningsorganen⁶¹ och vissa åldersgränser ändrades. Enligt artikel 1 avses med barn människor under 18 år, om de inte blir myndiga tidigare enligt den nationella lagstiftningen. I Sverige är myndighetsgränsen 18 år. Denna åldersgräns mellan barndom och vuxenliv samt mellan barn och vuxen använder jag i föreliggande arbete.⁶² I samhället finns också andra ålders-

---

⁵⁵ Nationalencyklopedin, 2001-09-06, http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=O108919.

⁵⁶ A. a.

⁵⁷ Hermerén, *Kunskapens pris*, s. 143.

⁵⁸ Rynning, s. 75 f.

⁵⁹ För en redovisning av hur begreppen barn och barns bästa använts under 1900-talet, se Schiratzki, *Vårdnad och vårdnadstvister*, s. 50 ff. Kirsten Sandberg undersöker begreppet barnets bästa som ett rekvisit i familjerättsliga mål och diskuterar alternativa synsätt, se *Barnets beste*, s. 113 ff.

⁶⁰ Barnkommittén hade uppdraget att göra en bred översyn av hur svensk lagstiftning och praxis förhöll sig till FN:s konvention om barnets rättigheter. I juni 1996 utgavs delrapporten SOU 1996:115. Uppdraget slutfördes i augusti 1997 med huvudbetänkandet SOU 1997:116.

⁶¹ Se bl. a. Åldersgränsutredningen i SOU 1996:111, passim, och Barnkommittén i SOU 1997:116, s. 63 f.

⁶² Det betyder inte att jag helt undviker begrepp såsom unga och ungdomar; dels varierar språkbruket på det sättet, dels kan jag i vissa fall tydliggöra att jag avser äldre barn.

gränser som är intressanta för mitt arbete.⁶³ LVU föreskriver en 15-årsgräns för processbehörighet och möjlighet att tvångsvårda fram till 21 års ålder.

I och med tillkomsten av FN:s konvention om barnets rättigheter kom även begreppet *barnets bästa* upp till diskussion.⁶⁴ Det var inte ett nytt begrepp för den svenska rättstillämparen utan hade varit vanligt förekommande i svensk lagstiftning i vart fall sedan 1920-talet.⁶⁵ Begreppet *the best interest of the child* är en huvudprincip i FN:s konvention om barnets rättigheter. Enligt artikel 3 (första punkten) skall barnets bästa komma i främsta rummet i åtgärder som rör barn. För detta ändamål åtar sig konventionsstaterna, enligt samma artikel (andra punkten), att tillförsäkra barnet sådant skydd och sådan omvårdnad som behövs för barnets välfärd samt att vidta lämpliga lagstiftningsåtgärder. Såsom en följd av ratificerandet av konventionen infördes bestämmelser om krav på att beakta barnets bästa inom flera områden av svensk lagstiftning, bl. a. i utlänningslagstiftningen.⁶⁶

Begreppet barnets bästa infördes även inom den socialrättsliga lagstiftningen.⁶⁷ Socialtjänsten fick ett antal bestämmelser där barnperspektivet införlivades i regelverket den 1 januari 1998.⁶⁸ Portalparagrafen i 1980 års socialtjänstlag, 1 §, kompletterades med en ny bestämmelse som svarar mot principen om barnets bästa i artikel 3 i FN:s konvention om barnets rättigheter. Stadgandet, som numera finns i 1 kap. 2 § SoL, innebär att man vid åtgärder som rör barn särskilt skall beakta vad hänsynen till barnets bästa

---

⁶³ Åldersgränsutredningen redovisar en förteckning på olika åldersgränser fram till 30 års ålder, SOU 1996:111, s. 5–20. I utredningen föreslås ett enhetligt system med åldersgränserna 12, 15, 18 och 20 år, se s. 320.

⁶⁴ Begreppet barnets bästa hade varit föremål för diskussion flera gånger tidigare. Se exempelvis Utredningen om barnets rätt i SOU 1979:63, SOU 1986:20 och SOU 1987:7. Ulla Jacobsson skrev 1978 boken *Ett barns rättigheter*. Begreppet aktualiserades också i diskussionen om tvång inom barnavårdslagstiftningen under såväl 1970-talet som efter den nya lagstiftningen på 1980-talet.

⁶⁵ I 9 § 1920 års lag om barn i äktenskap förekom begreppet barnets bästa i samband med regler rörande vårdnadstvister. I bestämmelsens första stycke stadgades bl. a. följande: ”Äro föräldrarna ense, givе rätten sitt beslut i överensstämmelse med vad de önska, såframt det ej är uppenbart stridande mot barnens bästa; åsämjas de ej, bestämme rätten, efter vad med hänsyn främst till barnens bästa finnes skäligt.” Se även Singer, s. 65 f. För en historisk redogörelse för synen på barnet och barnets bästa i svensk rätt, se Singer, s. 48 ff.

⁶⁶ I 1 § utlänningslagen tillkom följande lydelse: ”I fall som rör ett barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets hälsa och utveckling samt barnets bästa i övrigt kräver.”

⁶⁷ Begreppet förekom dock redan sedan tidigare i 12 och 27 §§ i 1980 års socialtjänstlag. Av 5 kap. 1 § SoL (motsvarande 12 § i 1980 års lag) framgår det att socialnämnden, om hänsynen till den ungas bästa motiverar det, skall sörja för att de unga får vård och fostran utanför det egna hemmet. I 5 kap. 2 § SoL (motsvarande 27 § i 1980 års lag) föreskrivs att socialnämnden, när den ungas bästa motiverar det, får förbjuda eller begränsa möjligheterna för en person att i hemmet ta emot andra underårigas barn.

⁶⁸ SFS 1997:313.

kräver. I förarbetena ges ingen konkret förklaring vad man avser med barnets bästa, utan man hänvisar till dess dynamiska karaktär.

”Vad som är *barnets bästa* är inte en gång för alla givet. Begreppet är relativt och betyder olika saker för olika människor beroende på hur barnets behov uppfattas av dem. Begreppets innebörd förändras över tid i takt med att ny kunskap växer fram och värderingar i samhället förändras.”⁶⁹

I 6 kap. FB infördes den 1 oktober samma år en portalparagraf rörande barnets bästa.⁷⁰ I 2 a § fastslås att barnets bästa skall komma i främsta rummet i beslut rörande vårdnad, boende och umgänge. I specialmotiveringen till bestämmelsen uttrycker departementschefen hänsyn som bör beaktas vid en bedömning av vad som är det bästa för det enskilda barnet, samtidigt som han betonar att beslutet ofta måste omfatta subjektiva antaganden och bedömningar.

”Vid bedömningen måste hänsyn tas till allt som rör barnets fysiska och psykiska välbefinnande och utveckling. Så långt det är möjligt skall därvid såväl kortsiktiga som långsiktiga effekter för barnet beaktas. Det säger sig självt att det ofta är nära nog omöjligt att objektivt slå fast vad som är bäst för barnet. I sådana fall blir det till sist domstolens resp. socialnämndens uppfattning, antaganden och bedömningar som blir avgörande.”⁷¹

Barnets bästa betraktas ofta som en överordnad *princip*.⁷² Innebörden av principen kan dock inte preciseras med obegränsad giltighet, utan skall, såsom det anges i förarbetena, få variera mellan olika historiska och sociala sammanhang. Om en princip med en sådan vag innebörd får styra ett beslut i det enskilda fallet kan emellertid beslutet anses strida mot offentlighetskrav på saklighet och opartiskhet. Det finns därför anledning att söka även andra synsätt – något som är särskilt angeläget i offentlighetskravets sammanhang och i synnerhet vid sådana ingripande åtgärder såsom ett frihetsberövande.

Singer hänvisar till barnets bästa såsom en *rättslig målsättning*.⁷³ Ett sådant betraktelsesätt innebär att se barnets bästa såsom den vägledande konkreta

⁶⁹ Prop. 1996/97:124, s. 100.

⁷⁰ SFS 1998:319. Bestämmelser om att hänsyn skall tas till barnets bästa i familjerättsliga ärenden hade tidigare funnits utspritt i kapitlet.

⁷¹ Prop. 1997/98:7, s. 104.

⁷² *Principen* barnets bästa diskuteras bl. a. av Haugli, s. 28 f., Saldeen, s. 24 och Schiratzki, i *Barnets bästa i Norden*, s. 4. Lagförarbeten utgår ofta från begreppet barnets bästa som en princip, se t. ex. prop. 1997/98:7, s. 46 ff., SOU 1994:139, s. 317 f., SOU 1997:116, s. 125 ff.

⁷³ Singer, s. 49 f.

normen för myndigheter och domstolar vid tolkningen och bedömningen av barnets behov och intressen i det enskilda fallet.⁷⁴ På det sättet kan man söka förklaringen i begreppet genom att även betrakta det såsom en ledstjärna i arbetsprocessen och inte endast såsom ett värdebegrepp. Därigenom kan man också åstadkomma vad som ofta anges vara själva idén med barnets bästa, dvs. att tillgodose barnets behov och intressen i varje enskilt fall.⁷⁵ Med barnets bästa som mål kan rättstillämparen betrakta arbetet att fastställa vad som är bra för barnet som en medveten process, i syfte att i beslutsprocessen i vissa fall kunna väga det mot andra intressen.⁷⁶ Denna process kallas ibland att anamma ett barnperspektiv i beslut rörande barn.⁷⁷

1.4.4 Barnets behov och intressen

Nästa fråga är hur begreppet barnets bästa skall tillämpas i det konkreta fallet. Haugli betonar vikten av att skilja på vad som är normativa respektive empiriska spörsmål i fråga om barnets bästa. Det *normativa* spörsmålet rör dels frågan vilka hänsyn och värden som är rättsligt relevanta, dels frågan vilken inbördes vikt dessa hänsyn och värden skall tilläggas vid bedömningen av vad som är barnets bästa.⁷⁸ Utgångspunkten för dessa frågor om gällande rätt är, som brukligt, det aktuella rättskällematerialet. Sådant material finns i såväl familjerättslig som i socialrättslig lagstiftning samt i våra grundlagar och i folkrättsliga fördrag. Tillhörande förarbeten och rättspraxis innehåller också relevant rättskällematerial, liksom sådana rättsliga principer som är tillämpliga för barnrättsliga spörsmål.⁷⁹

Det *empiriska* spörsmålet vad som är barnets bästa besvaras inte med hjälp av rättskällorna. Denna fråga kräver kunskap om barn i allmänhet och det enskilda barnet i synnerhet. Med det empiriska spörsmålet avser Haugli frågan om ”hvilke konkrete løsninger som vil være det beste for det enkelte barnet.”⁸⁰

⁷⁴ Backe-Hansen föreslår att begreppet barnets bästa betraktas som en beslutsregel. I en beslutsprocess där olika alternativ skall vägas mot varandra med målet att nå fram till en lösning som är i överensstämmelse med barnets bästa föreslår Backe-Hansen att beslutsfattaren bör tänka vad som är ”minst skadligt” för barnet i stället för vad som är det bästa för barnet. Begreppet barnets bästa kan annars inverka hämmande i barnavårdsmål. Se Backe-Hansen, s. 107 ff.

⁷⁵ Singer, s. 49.

⁷⁶ Enligt LVU-utredningen finns det inga andra intressen som bör väga tyngre än barnets bästa i LVU-mål, se SOU 2000:77, s. 67. Se även Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 98.

⁷⁷ Hammarberg, s. 21.

⁷⁸ Haugli, s. 237.

⁷⁹ Väsentliga principer för social- och familjerättsliga mål är det mildaste ingreppets princip, den biologiska principen, legalitetsprincipen, likabehandlingsprincipen, principen om saklighet och opartiskhet samt människovärdesprincipen. Dessa principer behandlas i flera kapitel i detta arbete.

⁸⁰ Haugli, s. 238.

Vilken vikt som kan läggas vid avvägningen mellan dessa olika faktorer får styras av den aktuella måltypen och det enskilda fallet. Relevanta faktorer för att kunna besvara den empiriska frågan kan vara det enskilda barnets situation, ålder, vårdnadshavarens förmåga, alternativa handlingsmöjligheter, syftet med vården, barnets känslor och viljetryningar m.m.⁸¹

Den allmänna familjerättsliga normen för barns välbefinnande, som även skall vara utgångspunkten för socialtjänsten i dess arbete att fastställa när barns rättigheter har blivit kränkta, finns i 6 kap. 1 § FB.⁸² Denna bestämmelse, som är en central beståndsdel vid fastställandet av den normativa delen av begreppet barnets bästa, kan också användas som en allmän utgångspunkt för en diskussion kring den empiriska delen av begreppet barnets bästa i svensk rätt. Bestämmelsen lyder enligt följande:

”Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god fostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling.”

Enligt förarbetena innehåller bestämmelsen barns grundläggande rättigheter. Här uttalas även att stadgandet bl. a. kan användas som en allmängiltig norm för att ge vägledning till domstolar när de skall ta ställning till vad som är bäst för barnet.⁸³

För att systematisera faktorer som kan ingå i en prövning av barnets bästa använder jag två begreppspår: barnets behov och barnets intressen. Jag definierar dessa begrepp på följande sätt: med *barnets behov* avser jag vad vuxna (och de vuxnas samhälle) anser att barnet behöver. Det kan även betecknas som ett objektivt betraktelsesätt, eller ett s. k. utifrånperspektiv. I vardagslag skulle man kunna säga att man pratar *om* barnen. *Barnets intressen*, däremot, är vad barnet behöver sett ur barnets egen synvinkel, dvs. jag redogör för barnets egen uppfattning om sin situation som barn. Det är ett subjektivt betraktelsesätt av vad barnet behöver, ett s. k. inifrånperspektiv. Här pratar man i stället *med* barnet.

⁸¹ Haugli analyserar vilka faktorer som ingår i en dylik prövning i mål och ärenden som rör umgänge mellan barn och föräldrar i samband med beslut om omhändertagande av barnet i norsk rätt, se Haugli s. 270 ff.

⁸² Enligt den allmänna motiveringen till LVU skall 6 kap. 1 § FB tjäna som vägledare för att bestämma barnets grundläggande rättigheter. Bestämmelsens funktion för tillämpningen av LVU är att vara till hjälp att avgöra när dessa rättigheter har blivit kränkta och samhället skall ingripa för att skydda barnet, under de förutsättningar som anges i LVU, prop. 1989/90:28, s. 57.

⁸³ Prop. 1981/82:168, s. 22. I förarbetena till godkännandet av FN:s konvention om barnets rättigheter är man positiv till att uppräkningsen i 6 kap. 1 § FB används som en allmänt praktisk tolkning av begreppet barnets bästa, prop. 1989/90:107, s. 33. I den allmänna motiveringen till LVU uttalas vidare att paragrafen anger barnets grundläggande rättigheter, prop. 1989/90:28, s. 57.

För att skilja mellan vad barn i allmänhet behöver och vad det enskilda barnet behöver, delar jag upp barnets behov respektive intressen i typiska och specifika behov och intressen. Med *typiska* behov och intressen menar jag sådana som barn delar med varandra (t.ex. omvårdnad, trygghet, god fostran och hänsynsfull behandling). Med *specifika* behov och intressen avses sådana behov och intressen som direkt kan relateras till barnet (såsom aktning för barnets person och egenart).

Barnets behov handlar alltså om vuxnas åsikter om barn – dels om barn i allmänhet, dels om det enskilda barnet. Barnets *typiska behov*, å ena sidan, är sådana behov som vuxna anser att barn vanligen har. Dessa uppfattningar kan komma från sakkunniga experter eller lekmän, vilkas åsikter i sin tur härrör från vetenskapliga studier eller vedertagna uppfattningar om barns behov.⁸⁴ Barnets *specifika behov*, å andra sidan, är vad vuxna anser att just detta barn behöver. Det är vuxna i barnets närmiljö som känner barnet (t.ex. föräldrar, förskolepersonal och lärare) eller personer som kommit i kontakt med barnet (exempelvis vid en barnpsykiatrisk undersökning) som kan uttala sig om det enskilda barnets behov.

Jag vill med denna uppdelning i typiska respektive specifika behov tydliggöra att åsikter och uppfattningar om barnet och prognoser om barnets framtida vårdbehov kan härröra från många olika människor och källor. För socialsekreteraren som utreder barnets förhållanden, för det offentliga biträdet som medverkar i utredningsarbetet samt för rätten som undersöker utredningens fullständighet och värderar bevisningen är det väsentligt att notera källorna till olika påståenden. Ett sätt att finna tyngdpunkter (eller brister) i utredningen eller bevisningen är att skilja på varifrån en uppgift kommer och om uppgiften behandlar generella aspekter på barns behov eller om den rör det enskilda barnet.

Ett sådant tillvägångssätt kan exempelvis leda till frågan om det finns konkreta belegg för påståenden att ett barns specifika behov skulle avvika från barns typiska behov i ett enskilt fall. För tillämpningen av LVU är det väsentligt att skilja på de två senare begreppen. I flera avgöranden har Regeringsrätten uttryckt kravet att det är barnets specifika vårdbehov som skall bestämma skaderiskerna, inte allmänna farhågor eller uppfattningar om barns vårdbehov.⁸⁵

Barnets intressen framkommer genom att barnet får uttrycka sig på något

---

⁸⁴ Flera av dessa behov anges sedan i lagar, förarbeten, allmänna råd och andra rättskällor och blir härigenom också hänsyn att beakta vid den normativa bedömningen av vad som är barnets bästa.

⁸⁵ Se kap. 2.3 för en närmare redogörelse av denna rättspraxis.

sätt. Barnets *typiska intressen*, å ena sidan är barnets uppfattning vad barn i allmänhet behöver. Barnets *specifika intressen*, å andra sidan, är vad barnet uppfattar som viktiga just för henne. De sist nämnda intressena rör barnets tankar, önskningsar och känslor. Barnets intressen och barnets mening har ett direkt samband, eftersom barnets intressen kan bestämmas först då barnet får komma till tals och uttrycka sin mening på något sätt. Möjligheterna att utreda barnets intressen är dock beroende av flera faktorer: dels skall barnet ha mer eller mindre förmåga att kommunicera, åtminstone till en sådan grad att vuxna har möjligheter att tolka barnets utsaga och andra uttryck (exempelvis skall en erfaren psykolog eller barnpsykiater vid intervju och observationer av barnet kunna förstå barnets röst och signaler), dels måste barnet ha tillräckliga förstånds-, vilje- och känslomässiga funktioner för att kunna uttrycka en mening i något avseende. (Barnet måste med andra ord ha något budskap att förmedla.) Barnets förmåga att kunna uttrycka sina intressen är en dynamisk förmåga som ökar med ålder och mognad. Ett litet barn har ingen eller mycket liten förmåga att ha kännedom om, kunna reflektera över eller kunna uttrycka sina intressen. Ett något större barn kan uttrycka vissa intressen och ett äldre barn ännu mer osv. Förmågan att kunna uttrycka sina intressen har nära samband med barnets autonomi. Möjligheten att utreda barnets intressen bestäms emellertid inte endast av barnets mer eller mindre utvecklade förmåga att ge uttryck för sina intressen, utan barnet är också beroende av att faktiskt höras (i någon form) under förfarandets gång.

1.5 Avhandlingens fortsatta disposition

Avhandlingen består av fyra delar. *Den första delen* syftar till att presentera utgångspunkterna i arbetet. I avhandlingens *första kapitel* har syfte och frågeställningar behandlats, samt metod, utgångspunkter och material presenterats. Några viktiga begrepp för avhandlingsämnet har också introducerats. I *andra kapitlet* diskuteras på ett övergripande plan formerna för, och innehållet i, barns rätt att få sina grundläggande behov och intressen tillgodosedda av vårdnadshavaren i första hand och av socialtjänsten i andra hand. I kapitlet ges också en historisk bakgrund till den sociala barnavårdslagstiftningen samt en översikt av förutsättningarna för vård jämlikt LVU. Det sista avsnittet ger en viss bakgrundsbeskrivning av norsk och engelsk barnavårdslagstiftning. I detta andra kapitel avser jag således att presentera vad som kan sägas vara materiella utgångspunkter i mitt arbete. I det *tredje kapitlet* analyserar och preciserar jag begreppen integritet och autonomi, två grundläggande begrepp för de följande kapitlen.

I den andra delen av avhandlingen beskrivs den processuella ram som skall utgöra det rättsliga skyddet för barnet. Gällande rättsregler för förvaltningsförfarandet rörande tvångsvård av barn studeras i syfte att undersöka kraven på rättssäkerheten, integritetsskyddet och utövandet av barnets autonomi. Exempel på frågor i denna del är följande: Vad innebär parts- respektive processbehörigheten och rätten till ett offentligt biträde respektive en ställföreträdare för barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi? Vad är ett grundligt beslutsunderlag? Vilken insynsmöjlighet respektive insynsskydd tillhandahålls barnet? I vad mån kan barnet hävda yttranderätt i processen? Vilka krav ställs på sakbehandlingen respektive det slutliga beslutet? De svenska reglerna jämförs sedan med norsk och engelsk rätt. De delar av den utländska rätten som kan vara särskilt intressanta ur svensk synvinkel lyfts fram och diskuteras. Allmänna rättsregler rörande barnets rättsliga ställning och möjligheter att agera rättsligt samt rätten till offentligt biträde, och i vissa fall ställföreträdare, beskrivs i *fjärde kapitlet*. I *femte kapitlet* behandlar jag rätten till insyn och möjligheter att yttra sig samt sekretesskydd i vissa fall under den rättsliga processen. I *sjätte kapitlet* beskrivs sedan hur utredningsansvaret fördelas mellan de olika aktörerna och vilka krav som ställs på utredningens omfattning och innehåll. I *sjunde kapitlet* beskriver jag rättens bevisprövning och motiveringsskyldighet. Vissa bevisprövningsfrågor behandlas och bevisvärderingsfrågor i rättspraxis utreds.

Den tredje delen innehåller en empirisk undersökning av rättssäkerheten, integritetsskyddet och barnets autonomi i rättstillämpningen på länsrättsnivå. I *åttonde kapitlet* undersöker jag i vad mån skillnader i förvaltningsdomstolars domar, särskilt rörande uppgifter om barnets behov och intressen, kan bero på måltypen, barnets ålder eller barnets kön. Syftet med studien är att undersöka om intentionerna med reglerna som skall ge barnet rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi uppfylls i praktiken. I *nionde kapitlet* redogör jag för en undersökning av bevisprövningen rörande uppgifter från barn i ett antal länsrättsdomar. Syftet med denna undersökning är att utreda hur rätten kan begagna sig av uppgifter från barn vid bevisprövningen i miljöfall respektive beteendefall och vilken effekt detta har för barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Undersökningen utmynnar i ett antal typfall.

Den fjärde delen avslutar arbetet. *Tionde kapitlet* innehåller en sammanfattande diskussion av de resultat som erhållits i arbetet och en diskussion de lege ferenda.

2 Den sociala barn- och ungdomsvården – En bakgrundsbeskrivning

2.1 Historik

2.1.1 1902 års vanartslag

Barn är en utsatt grupp som i alla tider varit beroende av vuxna människors skydd och stöd. Samhällets skyldighet att ingripa mot oegentligheter mot barn, att hjälpa nödställda barn och att ta hand om unga som begått skadliga gärningar har därför diskuterats och reglerats under flera århundraden.⁸⁶ Sådana åtgärder har både skett på frivillig väg och med tvångsinsatser.⁸⁷

Bramstång urskiljer två huvudlinjer i regleringen av barnavården i Sverige under 1900-talet. Dessa är dels *rättsstatstanken* och därmed krav på legalitet och rättssäkerhet, dels tanken om *individens rätt att få skydd och vård av staten*. Rättsstatsideologin utvecklades ur den franska revolutionens tankar om frihet och jämlikhet, och medförde krav på lagkodifikationer och lagbundenhet särskilt inom straffrätten. Rättssystemet skulle tillgodose den enskildes rättssäkerhetsintresse genom att godtycke inte skulle tillåtas och genom att ingen fick dömas utan att gärningen i lagen fanns angiven som en brottslig handling.⁸⁸

Ungefär samtidigt som rättsstatsidealet tog form, dvs. i mitten av 1800-talet, utvecklades naturrättsliga tankar om humanitet och människovänlighet. Däri innefattades föreställningar om att barn hade rätt till vård och fostran. Lagstiftaren anammade dessa idéer och använde dem som skäl för att ”hjälpa” vissa barn. Det kunde exempelvis innebära skydd för barnet genom vård på en inrättning. Utgångspunkten för lagstiftaren var att samhället hade skyldighet att ge vård och uppfostran åt minderåriga förbrytare, vanartade barn och sedligt försummade barn.⁸⁹ Vård på en uppfostringsanstalt uppgavs vara en

---

⁸⁶ Se Bramstång, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, s. 1–60 för en genomgång av den allmänna idéhistoriska bakgrunden till den rättsliga regleringen av barnavården, särskilt vad gäller reglerna rörande s. k. vanartade barn.

⁸⁷ Se Björkman för en historisk redogörelse av hur tvångsvård har rättfärdigats för olika grupper som ansetts vara i behov av vård och dylika samhällsinsatser i Sverige 1850–1970.

⁸⁸ Bramstång, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, s. 51 f.

⁸⁹ Kumlien, s. 28 ff.

förmån för barnet och en förutsättning för en rationell samhällsplanering. De som hävdade att anstaltplaceringarna innebar ett intrång i föräldrarnas bestämmanderätt tystades med argumentet att det var samhällets plikt att ingripa till skydd för barnet. Ovärdiga föräldrar kunde förverka sin rätt att få bestämma över sina barn.⁹⁰ Barn betraktades inte som egna rättssubjekt och gavs därför inte heller skydd mot integritetskränkningar eller frihetsberövanden.

Barnrätten blev under 1800-talet ett slagord i debatt och skrift. Räddningsinstitut och andra ”välgörenhetsinrättningar” anordnades till barns förmån. Rättssäkerhetstanken kom inte att influera intagningar och vård, eftersom man inte betraktade intagningar som frihetsberövanden motsvarande fängelsevistelser för lagbrytare utan endast som en skyddsåtgärd för barnet. Beslut om intagning var ofta formlöst och utan rättslig kontroll.⁹¹

År 1902 genomfördes de första egentliga barnavårdsreformerna i Sverige.⁹² Reformerna förklarades bygga på barns rätt att få uppfostran och vård, och samhällets motsvarande skyldighet att utge sådan vård. Departementschefen förklarade följande:

”Samhället skall, genom att kraftigare än hittills kunnat ske taga itu med de ifrågavarande missförhållandena, fullgöra en skyldighet såväl mot de barn, hvilka ingreppet närmast gäller, som mot de barn, för hvilkas sedliga utveckling, de förre utgöra en fara.”⁹³

Vårdnadshavarens vård av vissa barn ansågs behöva kompletteras med en offentligt administrerad barnuppfostran. Det fanns en betydande oro för att den framtida samhällsordningen var hotad av en växande ungdomsbrottslighet.⁹⁴ Samtidigt ansågs det vara ett otillräckligt medel att vårda unga förbrytare i fängelse. Influenser från Europa om behandling i stället för straff manade emellertid även till andra lösningar. Stang Dahl menar att det i den senare delen av 1800-talet utvecklades en ideologi om allmänna uppfostringsanstalter för att råda bot på de missförhållanden som industrialiseringen och moderniseringen medförde i Europa.⁹⁵ Detta sätt att råda bot på utsatta grupper förhållanden importerades till Norge och bidrog till tillkomsten av världens första barnavårds-

⁹⁰ Bramstäng, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, s. 53 f.

⁹¹ A. a., s. 52.

⁹² Elmér, s. 185. Se även Bramstäng, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, s. 55 f. Tankarna bakom lagstiftningen redovisas i prop. 1902:30, s. 57 f.

⁹³ Prop. 1902:30, s. 58.

⁹⁴ Kumlien, s. 32.

⁹⁵ Stang Dahl, passim. Se även kap. 2.4.1.1.

lag.⁹⁶ Även Sverige sökte en liknande lösning. Samhällets plikt skulle bestå av att tidigt låta uppfostra vanartade barn för att ändra den negativa utvecklingen. Uppfostran blev mottot för att förebygga brott.⁹⁷ En möjlighet infördes för domstol att i stället för straff döma unga lagöverträdare mellan 15 och 18 år till tidsbestämd anstaltsuppfostran. Kriminalvården kom härmed att få konkurrens av socialvården vad gällde behandlingen av unga förbrytare.⁹⁸

Enligt lagen (1902:67 s. 1) angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn, den s. k. vanartslagen⁹⁹, kunde barn under 15 år – i vissa fall 16 år¹⁰⁰ – skiljas från sitt hem mot föräldrarnas vilja och placeras i enskilt hem eller skyddshem. Förutsättningen för ett omhändertagande med stöd av lagen var att barnet var ”vanartat”. Enligt 1 § första punkten kunde omhändertagande för ”ändamålsenlig uppfostran” ske i fall där barn

”vilka på grund av föräldrars eller målsmäns lastbarhet, vårdslöshet eller oförmåga att ägna barnen nödig tillsyn äro i sedligt avseende så försummade, att särskilda åtgärder anses vara erforderliga för att förekomma deras vanartande, eller äro så vanartade, att hemmets och skolans uppfostringsmedel befinnas otillräckliga för deras tillrättaförande”.

Verksamheten handhades av barnavårdsnämnder. För barn i åldrarna 15–18 år tillkom samma år bestämmelser om tvångsuppfostran¹⁰¹ inom ramen för den straffrättsliga lagstiftningen. Dessa regler innebar att ungdomar kunde dömas till tvångsuppfostran på allmän uppfostringsanstalt av domstol. Även fosterbarnens förhållanden uppmärksammades detta år. År 1902 tillkom lagen om fosterbarns vård¹⁰², vilken lade fast principen om samhällets ansvar för dessa barns förhållanden. Lagen var dock starkt begränsad och omfattade

⁹⁶ Lov om försömt Børns Behandling (benämnd vergerådsloven) tillkom 1892, antogs 1896 och trädde i kraft år 1900.

⁹⁷ Kumlien visar att tanken om vård av behövande barn och samhällets roll att höja den ”sociala dugligheten” inte var ny i Sverige i början på 1900-talet. Enligt Kumlien var de motiv och metoder som anfördes inte främst hämtade från nya tankar i Europa om humanism och modern naturvetenskap, utan fanns sedan flera århundraden tillbaka i Sverige i gamla traditioner om sunt förnuft och livsrefarenhet i det svenska bondesamhället. Se Kumlien, s. 239 ff. och passim.

⁹⁸ Kumlien, s. 239.

⁹⁹ Den s. k. vanartslagen trädde i kraft den 1 januari 1903.

¹⁰⁰ Se 1 § första punkten i lagen angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn vad avser 15-årsgränsen. Enligt 1 § andra punkten och 12 § i samma lag framgick det att i de fall som den unga ”under tiden närmast innan det fyller femton år visat synnerligen grov vanart” (12 §) kunde omhändertagande av den unga ske fram till hon fyllde 16 år.

¹⁰¹ Lagen (1902:72 s. 1) om ändrad lydelse af 5 kap. 1, 2, 3 och 6 § strafflagen; lagen (1902:72 s. 3) angående verkställighet af domstols förordnande om tvångsuppfostran; lagen (1902:72 s. 7) innefattande vissa bestämmelser om förfarandet i brottmål rörande minderåriga.

¹⁰² Lagen (1902:63 s. 1) om fosterbarns vård.

endast barn under 7 år. För verksamheten rörande fosterbarn fanns en särskild fosterbarnsnämnd.

Fattigvårdslagstiftningen kunde också bli aktuell för barn. Lagen om fattigvården¹⁰³ innehöll bl. a. bestämmelser om hjälp från det allmänna sida för nödställda barn. Barn kunde tillerkännas fattigvård som självständig mottagare genom att familjeförsörjaren fick fattigvård till barnet. Hjälpen kunde då utgå som understöd i hemmet. Sådant understöd kunde ges i fall där det saknades medel till uppehälle för barnet men där föräldrarna inte var berättigade till hjälp, bl. a. på grund av att föräldrarna inte saknade arbetsförmåga.¹⁰⁴ Fattigvård kunde också utgå i form av vård utanför hemmet. Denna verksamheten utövades inom varje kommun av en fattigvårdsstyrelse.

2.1.2 1924 års barnavårdslag

Trots den lagstiftning som skedde 1902 rådde fortsatta missförhållanden för barn som var fattiga och av andra anledningar utsatta. De kunde bjudas ut på auktion till det fosterhem som krävde minst ersättning för att ta emot barnet. Fosterföräldrarna var vanligen själva fattiga. De var inte sällan tvungna att använda ersättningen och barnens arbetskraft som en del av sin egen försörjning.¹⁰⁵ I praktiken kom 1902 års barnavårdslagar att få en begränsad betydelse för barnets rättsliga ställning. I 1924 års proposition med förslag till en lag om samhällets barnavård konstateras att de rådande barnavårdslagarna ”till stor del blivit en lag på papperet.”¹⁰⁶

Lagen (1924:361) om samhällets barnavård trädde i kraft den 1 januari 1926 och ersatte bestämmelserna i den s. k. vanartslagen, fosterbarnslagen och regleringen rörande omplacering av barn i fattigvårdslagen.¹⁰⁷ Samtidigt lades samtliga barnavårdsuppgifter över på barnavårdsnämnden i varje kommun.¹⁰⁸ Syftet var att skapa enhetlighet i barnavårdens reglering och organisation för

---

¹⁰³ Lagen (1918:422) om fattigvården.

¹⁰⁴ Eek, s. 187.

¹⁰⁵ Elmér, s. 185.

¹⁰⁶ Prop. 1924:150, s. 47.

¹⁰⁷ Fortfarande gällde lagen om fattigvård fattiga barn som inte var i behov av omhändertagande. Enligt 1 kap. 1 § första stycket lagen om fattigvård fastslogs följande: ”Befinnes minderårig eller den, som i följd av ålderdom, sjukdom, lyte eller eljest bristande kropps- eller själskrafter är oförmögen att genom arbete försörja sig, sakna medel till sitt livsuppehälle, skall han, där hans behov icke annorledes avhjälpes, erhålla fattigvård, på sätt i denna lag sägs.” I tredje stycket definierades minderårig: ”Med minderårig förstås i denna lag den, som icke fyllt sexton år.” Lagens avgränsning i förhållande till 1924 års barnavårdslag framgick av fjärde stycket: ”Rörande omhändertagande av minderårig, som på grund av nöd eller annan dylik anledning är i behov av vård utom hemmet, stadgas i lagen om samhällets barnavård”.

¹⁰⁸ 1 kap. i 1924 års barnavårdslag.

att förbättra verksamheten.¹⁰⁹ Den statliga tillsynen av barnavården utövades, liksom tillsynen av den kommunala fattigvården, av länsstyrelsen, barnavårds-konsulenter och inspektörer för fattigvård och barnavård.¹¹⁰ Lagen kompletterades år 1934 med en avdelning om ungdomsskydd, vilket innebar en utvidgning av lagens tillämpning för 18–21-åriga personer samt en ändring av lagens titel.¹¹¹ Det innebar också att barnavårdsnämnden vid handläggning av ärenden rörande ungdomsskydd i stället benämndes ungdomsnämnd.¹¹²

Lagen skilde på omhändertagande för samhällsvård respektive omhändertagande för skyddsuppfostran. *Omhändertagande för samhällsvård* reglerades i 29 § och innefattade hjälp för fattiga, handikappade, övergivna och föräldralösa barn under 16 år¹¹³, en uppgift som tidigare hade ålegat fattigvårdsstyrelserna. Beslut om samhällsvård kunde genomföras endast med föräldrarnas samtycke.

Omhändertagande för skyddsuppfostran reglerade hjälp för ”vanvårdade” och ”vanartade” barn. Ett beslut om omhändertagande för skyddsuppfostran kunde – till skillnad mot ett beslut om samhällsvård – ske mot föräldrarnas vilja och reglerades i 22–28 §§. Det lindrigaste ingreppets princip¹¹⁴ gällde för barnavårdsnämnden och framgick av 24 § 1 mom. Omhändertagande skulle därför inte komma i fråga förrän åtgärder av mindre ingripande karaktär visat sig inte fungera eller bedömts vara verkningslösa. Mindre ingripande åtgärder var förmaning eller uppmaning till föräldrar, varning till vanartade barn och anskaffande av arbete eller annan sysselsättning för ungdomar.¹¹⁵

Lagen innebar vidgade möjligheter för tvångsomhändertagande, dels genom nya rekvisit för ingripande, dels genom höjd åldersgräns.¹¹⁶ Grunder för omhändertagande för skyddsuppfostran med den nya lagen var, förutom beteendestörningar som berodde på brister hos föräldrarna och beteendestörningar som krävde särskilda uppfostringsåtgärder, även misshandel eller

¹⁰⁹ Prop. 1924:150, s. 40 ff.

¹¹⁰ 20 och 21 §§ i 1924 års barnavårdslag.

¹¹¹ SFS 1934:204. Benämningen på lagen ändrades till lagen om samhällets barnavård och ungdomsskydd.

¹¹² 1 § i 1924 års barnavårdslag.

¹¹³ Prop. 1924:150, s. 130 f.

¹¹⁴ Principen innebär att åtgärder som innefattar inskränkningar i den enskildes frihet endast skall komma i fråga om syftet med åtgärden inte kan erhållas med mindre ingripande åtgärder. Redan 1902 års vanartslag hade principen om det lindrigaste ingreppet uttalad i lagtexten (7 och 8 §§). Eek redogör för principens plats i den sociala lagstiftningen från 1900-talets första hälft. Se Eek, s. 67 f. Principen, som även benämns behovsprincipen, gäller fortfarande inom den allmänna förvaltningsrätten. Se Strömberg, Allmän förvaltningsrätt, s. 68.

¹¹⁵ 23 § 1 mom. i 1924 års barnavårdslag.

¹¹⁶ Strömberg, Speciell förvaltningsrätt, s. 128.

vanvård i hemmet.¹¹⁷ Ett beslut om omhändertagande med stöd av den först respektive den sist nämnda grunden kunde fattas fram till barnet fyllde 16 år. Åldersgränsen för ett omhändertagande av ett barn på grund av beteendestörningar med behov av särskilda uppfostringsåtgärder var vid lagens tillkomst 18 år. År 1934 vidgades barnavårdsnämndens möjligheter att vidta åtgärder mot personer i åldrarna 18–21 år. Förutsättningarna för att få ingripa mot en person i denna åldersgrupp var att den unga ”befinnes vara hemfallen åt ett oordentligt, lättjefullt eller lastfullt levnadssätt” och att särskilda åtgärder från samhället sida var nödvändiga.¹¹⁸ Bestämmelserna för denna grupp ungdomar kom sedermera att ändras något år 1944.¹¹⁹

Om föräldrarna inte samtyckte till barnavårdsnämndens beslut om omhändertagande måste beslutet underställas länsstyrelsen för prövning enligt 25 § 2 mom. i 1924 års barnavårdslag.¹²⁰ År 1934 gjordes underställning hos länsstyrelsen obligatorisk.¹²¹ Bestämmelser om villkorlig och slutlig utskrivning reglerades i 45 och 46 §§. Den grundläggande förutsättningen för en slutlig utskrivning från skyddsuppfostran var att den omhändertagne ”anses ej vidare vara i behov av sådan uppfostran”.¹²²

Tvångsingenjandepandem ansågs drabba föräldrarna och deras integritet.¹²³ För barnets vidkommande ansågs vården enbart vara en samhällelig förmån och bedömdes inte vara ett integritetsingrepp. Tvångsinstitutet handlade fortfarande om ett ingripande i föräldrarnas bestämmanderätt.¹²⁴ Barnet betraktades inte som ett självständigt subjekt vars egen uppfattning tillerkändes rättslig betydelse utan sågs främst som ett objekt för andras handlande.¹²⁵

---

¹¹⁷ 22 § i 1924 års barnavårdslag.

¹¹⁸ 22 § punkten d) i 1924 års barnavårdslag. Ändring genom SFS 1934:204.

¹¹⁹ SFS 1944:168. Rekvisiten för ett tvångsomhändertagande förändrades och riktade sig till ungdomar som fört ”ett oordentligt, lättjefullt eller sedeslöst liv eller eljest visat svår oart och beträffande vilken särskilda åtgärder från samhällets sida krävas för hans tillrättaförande” (22 § punkten d).

¹²⁰ Barnavårdsnämnden kunde dock verkställa sitt beslut om skada annars skulle uppstå, 25 § 3 mom.

¹²¹ 25 § 2 mom. i 1924 års barnavårdslag.

¹²² 46 § 1 mom. i 1924 års barnavårdslag.

¹²³ Bramstång, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, s. 57.

¹²⁴ Se prop. 1924:150, s. 114.

¹²⁵ Jfr Singer, s. 65. Se även Agge i FT 1938, s. 186 ff. som kritiserade tvångslagstiftningens brister i fråga om rättssäkerhet för den enskilde.

2.1.3 1960 års barnavårdslag

Under 1950- och 1960-talen reformerades de sociala lagarna. En ny barnavårds-
slag, lagen (1960:97) om samhällets vård av barn och ungdom, trädde i kraft
den 1 januari 1961. Lagen var en produkt av både 1924 års barnavårdslag och
moderna tankar om ökade krav på vårdens innehåll och rättssäkerhet. Den
hade fortfarande vissa auktoritära inslag och innehöll regler som syftade till att
skydda samhället från asociala unga personer. Exempelvis kunde ungdomar
omhändertagas för utredning för att man ville förhindra brottslig eller skadlig
verksamhet.¹²⁶ Polismyndigheten fick med den nya lagen vidare ökade
möjligheter att ta asocial ungdom i tillfälligt förvar.¹²⁷ Andra delar av lagen
betonade skydd för individen för att tillgodose vårdbehovet. Exempelvis kom
den förebyggande verksamheten inom barn- och ungdomsverksamheten att
vidgas med bestämmelser i den nya lagen, både på ett allmänt plan och inom
den individuella vården.¹²⁸ Lagen gav också uttryck för att särskild uppmärks-
samhet skulle riktas mot de grupper av barn som var i riskzonen att utvecklas
ogynnsamt.¹²⁹

Barnet betraktades alltjämt som en del av familjen utan självständig rättslig
ställning före 15 års ålder. De familjerättsliga reglerna vilade på uppfattningen
att familjens rätt till integritetsskydd och föräldrarnas rätt till sådant skydd var
samma sak.¹³⁰ Utgångspunkten i diskussioner om den enskildes rättssäkerhets-
krav gentemot kommun och stat i förarbeten och doktrin rörde därför främst
konflikten mellan statens krav på omhändertaganden och utövningen av
föräldramyndigheten över det egna barnet.¹³¹ Enligt Barnavårdskommitténs
uppfattning rörde beslut om ingripande inte barnet självt utan hennes
föräldrar, i vart fall fram till hon uppnått viss ålder.

”Men det måste framhållas, att barns skiljande från hemmet och
omhändertagande i samhällets vård mot föräldrarnas vilja i princip är

¹²⁶ 30 § i 1960 års barnavårdslag. Barnavårdsnämndens befogenhet att omhänderta en person
för utredning var en nyhet i lagen. Ett omhändertagande under utredningen kunde bl. a. ske om
det ansågs nödvändigt på grund av risker ”för brottslig eller annan skadlig verksamhet från hans
sida” och under förutsättning att det förelåg sannolika skäl för ett ingripande med stöd av
barnavårdslagen.

¹²⁷ 33 § i 1960 års barnavårdslag. Enligt den nya bestämmelsen kunde polismyndigheten besluta
att ta ett barn eller en ungdom i förvar om hennes uppträdande eller levnadssätt var sådant att det
förelåg ”fara för allmän ordning eller säkerhet” och om det förelåg sannolika skäl för ett ingripande
med stöd av lagen. I 1924 års barnavårdslag var motsvarande bestämmelse begränsad till personer
mellan 18 och 21 år.

¹²⁸ 3 § samt 4–8 kap. i 1960 års barnavårdslag.

¹²⁹ 3 § i 1960 års barnavårdslag.

¹³⁰ Jacobsson, s. 9.

¹³¹ SOU 1956:61, s. 404.

något annat än de (egentliga) administrativa frihetsberövandena, i det att dessa senare innebär ingrepp i den med åtgärden avsedda personens frihet att råda över sin person, medan omhändertagandet av barn inbegriper i föräldrarnas rätt – frihet, om man så vill – att bestämma över barnets person. Sedan barnet uppnått den ålder, 15 år eller ett stycke därunder, vid vilken dess mot vårdnadshavarens stridande vilja i fråga om val av vistelseort enligt rättstillämpningens nuvarande ståndpunkt respekteras från samhällets sida /.../ kan väl barnets omhändertagande betecknas såsom ett verkligt ingrepp i *dess* frihet.¹³²

Enligt kommitténs uppfattning var alltså barnets ålder avgörande för om barnet skulle betraktas som ett rättssubjekt som var utsatt för ett administrativt frihetsberövande. Före 15 års ålder var ingripandet riktat mot föräldrarna. Därefter tillerkändes barnet rollen som ett självständigt rättssubjekt i processen. Med sådan status erhöll barnet vissa rättssäkerhetsgarantier och viss autonomi. Utökade förfaranderegler vid tvångs-ingripande gav bl. a. barnet processbehörighet vid 15 års ålder.¹³³

Bramstång menade att tyngdpunkten mellan de två huvudlinjerna från 1800-talet som alltjämt styrde regleringen förändrades något genom tillkomsten av 1960 års barnavårds lag. Han hävdar å ena sidan att det tilltagande hänsynstagandet till barnets rättssäkerhet skedde på bekostnad av ”den tidigare rådande, med rötter i 1700-talets naturrätt och av förmånsaspekten dominerade traditionella åskådningen.”¹³⁴ Å andra sidan menar Bramstång att förmånsaspekten fortfarande hade fast förankring i motiv och rättspraxis.¹³⁵ I stället för att se tvångsvård som ”vittgående ingripanden i såväl den underåriges som föräldrarnas frihetssfär”¹³⁶ betraktades ett beslut om vård alltjämt som en förmån för barnet att få ett vårdbehov tillgodosett. Barnavårdskommittén uttryckte bl. a. vikten av att ingripanden kunde komma till stånd för ”att bereda vård och skydd åt barn och unga och på så sätt tillvarataga deras *rätt och bästa*, låt vara stundom i strid med deras egen önskan.”¹³⁷ Bramstång betonar avsaknaden av rättssäkerhetsgarantier i form av ett lagreglerat processuellt förfarande. Han framför krav på att legalitetsprincipen införs i

¹³² A. a., s. 130.

¹³³ 15, 16, 19, 23 och 24 §§ i 1960 års barnavårds lag.

¹³⁴ Bramstång, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, s. 57. Jfr Bramstång, Den offentliga barnavården, s. 10.

¹³⁵ Bramstång, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, s. 58 ff.

¹³⁶ A. a., s. 60.

¹³⁷ SOU 1956:61, s. 132.

barnavårdsrätten och att förutsättningarna för tvångsingripande prövas enligt en restriktiv lagtolkningsmetod.¹³⁸

Föreskrifter i 4 kap. i 1960 års barnavårdslag reglerade barnavårdsnämndernas möjligheter till ingripande. Enligt 26 § skulle förebyggande åtgärder, liksom tidigare, föregå placering i fosterhem, barnavårdsanstalt eller ungdomsvårdsskola. I den nya lagen fanns det dock en större tonvikt lagd vid principen om minsta möjliga ingrepp genom att de förebyggande åtgärderna gavs betydande utrymme i lagtexten. Åtgärder som kunde bli aktuella var råd och stöd, förmaning och varning, föreskrifter rörande barnets levnadsförhållanden och övervakning.¹³⁹ Först om sådana åtgärder bedömdes vara lönlösa eller visade sig inte ha avsedd verkan kunde den unga omhändertas.¹⁴⁰

Förutsättningarna för omhändertagande överensstämde i stort med den tidigare barnavårdslagen. De tidigare formerna för omhändertagande, samhällsvård respektive skyddsuppfostran fick dock den gemensamma beteckningen *omhändertagande för samhällsvård*. De skilde sig fortfarande åt beträffande vilka förutsättningar som skulle vara uppfyllda samt vad gällde förfarandet. I rättstillämpningen blev det nödvändigt att skilja mellan ”stark” respektive ”svag” samhällsvård.¹⁴¹

Vård kunde komma i fråga dels om den unga misshandlades eller på annat sätt vanvårdades i hemmet (25 § a), dels om den unga på grund av brottslig gärning, sedeslöst levnadssätt, missbruk av rusdrycker eller narkotiska medel m. m. hade behov av särskilda tillrättaförande åtgärder (25 § b).¹⁴² Åldersgränsen för det förra fallet var 18 år. Vård på grund av den ungas eget beteende kunde ske upp till 21 års ålder fram till den 1 juli 1969 då åldersgränsen sänktes till 20 år.¹⁴³

2.1.4 Socialtjänstreformen och den fortsatta utvecklingen

År 1967 tillsattes Socialutredningen i syfte att göra en allmän översyn av den sociala vårdlagstiftningen. Utredningsarbetet skulle komma att leda fram till en ny och genomgripande reform av socialvården. Utredningens betänkanden innehöll förslag till fullständiga förändringar av lagstiftningen på socialvårds-

¹³⁸ Bramstäng, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, bl. a. s. 60.

¹³⁹ 26 § i 1960 års barnavårdslag. Se även särskilda bestämmelser rörande föreskrifter om den ungas levnadsförhållanden samt förordnande om övervakning i 27 respektive 28 §§ samma lag.

¹⁴⁰ 29 § i 1960 års barnavårdslag.

¹⁴¹ 29 § respektive 31 § i 1960 års barnavårdslag. Se Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 23.

¹⁴² För en närmare redogörelse av rekvisiten i 25 §, se Bramstäng, Den offentliga barnvården, s. 41 ff.

¹⁴³ SFS 1969:164.

området.¹⁴⁴ De dåvarande vårdlagarna föreslogs bli ersatta av en lag, socialtjänstlagen, och de tidigare social-, barnavårds- och nykterhetsnämnderna skulle slås samman till en nämnd, socialnämnden. Lagen skulle omfatta samtliga områden som de respektive nämnderna hade ansvarat för, och verksamheten skulle benämnas socialtjänsten.

Den nya lagen skulle enligt Socialutredningens mening bygga på en helhetssyn och ha karaktären av ramlag. Varje kommun skulle ges möjlighet att hjälpa den enskilde utifrån individens behov, förutsättningar och förmåga. Förhållandet mellan socialtjänst och klient skulle bygga på frivillighet och samförstånd. Samtidigt skulle kommunen ha det primära ansvaret för människans sociala välfärd. För barn som behövde skydd och stöd men som inte kunde ges vård med stöd av eget eller vårdnadshavarens samtycke föreslogs en särskild lag som reglerade tvångsvård under vissa förutsättningar.

Förslaget remissbehandlades¹⁴⁵, vissa lagförslag remitterades till lagrådet och regeringen lade därefter fram en proposition för riksdagen.¹⁴⁶ Riksdagen beslöt i juni 1980 att anta propositionens förslag till en ny lagstiftning för socialtjänsten.¹⁴⁷ 1980 års socialtjänstlag trädde i kraft den 1 januari 1982 och reglerade socialtjänsten fram till den 1 januari 2002, då en något reviderad socialtjänstlag, SoL, trädde i kraft.¹⁴⁸

Samtidigt med 1980 års socialtjänstlag trädde lagen med särskilda bestämmelser som vård av unga¹⁴⁹ i kraft. Denna lag utgjorde ett komplement till socialtjänstlagen och innefattade bestämmelser som reglerade formerna och förutsättningarna för tvångsvård av barn. Denna lag skulle man komma att ersätta med en ny lag med samma namn, lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, LVU, den 1 juli 1991.¹⁵⁰

---

¹⁴⁴ Se särskilt delbetänkandet SOU 1974:39 och slutbetänkandet SOU 1977:40.

¹⁴⁵ Ds S 1975:15.

¹⁴⁶ Prop. 1979/80:1 om socialtjänsten.

¹⁴⁷ SoU 1979/80:44, rskr. 385. En lag om vård av missbrukare i vissa fall (1981:1243), förkortad LVM, tillkom först året därpå (SoU 1981/82:22, rskr. 91).

¹⁴⁸ SFS 2001:453. Den tidigare socialtjänstlagen var föremål för ett stort antal ändringar och ett flertal utredningar under årens lopp.

¹⁴⁹ SFS 1980:621.

¹⁵⁰ Socialberedningen hade genom tilläggsdirektiv år 1982 fått i uppdrag att göra en översyn av 1980 års lag om vård av unga. Beredningen angav först betänkandet SOU 1986:20, vilken innehöll en bakgrundsbeskrivning beträffande barns behov och utveckling samt vissa förslag till ändringar i det nuvarande regelverket. År 1986 förordnades Tor Sverne att som särskild utredare företa en översyn av LVU med utgångspunkt i socialberedningens förslag. (Ds S 1987:3). Se även den av Justitiedepartementet upprättade promemorian Ds Ju 1989:52 där förslag till vissa ändringar i dåvarande LVU framlades. Dessa utredningsarbeten låg till grund för prop. 1989/90:28. Riksdagen antog lagförslagen (1989/90:SoU15) och lagen trädde i kraft 1 juli 1991. Se kap. 2.3 och 2.4 för en redogörelse av centrala förändringar i LVU.

En grundläggande tanke med socialtjänstreformen var att låta en ny människosyn prägla sociallagstiftningen. De auktoritära och kontrollerande rollerna som de tidigare lagarna hade innefattat skulle bort och ersättas med frivillighet, samförstånd och integritetshänsyn.¹⁵¹ För den sociala barn- och ungdomsvården innebar det exempelvis att tvångsomhändertaganden inte längre kunde ske med samhällsskyddsmotiv, utan endast för *den enskildes vårdbehov*.¹⁵²

Den bakomliggande tanken om samhällets skyldighet att ta hand om och skydda personer i behov av vård och omsorg, däribland utsatta barn, som funnits sedan 1900-talets början kvarstår i lagstiftningen. En väsentlig skillnad mot äldre lagstiftning är dock att det i gällande lagtexter finns uttalade krav på respekt för berördas integritet. Den nya människosynen framträder i den inledande målparagrafen i 2001 års socialtjänstlag. Där kan man läsa att verksamheten skall bygga på respekt för den enskildes integritet.¹⁵³ Vård mot den enskildes vilja anses numera vara ett betydande ingrepp i vårdtagarens integritet, oavsett personens ålder. Barnet har således, jämte vårdnadshavaren, fått rätt till ett eget integritetsskydd oavsett ålder.

Den andra inriktningen i barnvårdslagstiftningen under 1900-talet, kravet på rättssäkerhet, har, liksom vårdbehovstanken, styrt utformningen av socialtjänstlagen och LVU.¹⁵⁴ Lagarna bygger vidare på grundläggande förvaltningsrättsliga och förvaltningsprocessuella bestämmelser i förvaltningslagen (1986:223), förkortad FL, och förvaltningsprocesslagen (1971:291), förkortad FPL. Därigenom har samtliga parter i ärenden och mål med stöd av lagen ett rättsligt skydd. Härutöver finns specialreglerade områden i LVU, såsom särskilda skyndsamhetskrav för ansökande part och beslutande organ. Diskussioner rörande rättssäkerheten i socialtjänstlagstiftningen har dock förts löpande i doktrinen sedan lagarnas tillkomst. Ett återkommande spörsmål har varit i vad mån socialtjänstlagens konstruktion av ramlag samt lagens vida och tänjbara begrepp begränsar möjligheterna att tillförsäkra den enskilde tillräckligt rättsskydd.¹⁵⁵

¹⁵¹ Prop. 1979/80:1, del A, s. 207 ff.

¹⁵² Se kap. 2.3.

¹⁵³ 1 § LVM har motsvarande bestämmelse. LVU-utredningen föreslår i sitt betänkande SOU 2000:77 att en dylik bestämmelse skall tillföras LVU (1 a §).

¹⁵⁴ Bramstång menar emellertid att i ett avseende frångick 1980 års LVU utvecklingen mot ökad rättssäkerhet. Ingridanderekvisiten fick härefter en vagare och i deskriptivt avseende mindre omsorgsfull formulering än motsvarigheterna i BvL. Se bl. a. Sociallagstiftningen, s. 190.

¹⁵⁵ Se t. ex. Grönwall, s. 1 ff.; Bramstång, Den nya sociallagstiftningen – normgivningsteknik, begreppsbildning och tolkning, s. 861 ff.; Westerhäll, i Socialrättsliga uppsatser, s. 9 ff.; Riberdahl, s. 41 ff.; Holmberg, s. 190 ff.; Bramstång, Sociallagstiftningen, s. 25 f.; Sundberg Weitman, s. 254 f.

Den 1 januari 2002 trädde, som tidigare nämnts, en ny socialtjänstlag i kraft.¹⁵⁶ Den nya lagen innebär bl. a. smärre förändringar i språket. I syfte att undvika missförstånd och att följa en konsekvent begreppsanvändning i den nya lagen används endast begreppet *barn* för personer under 18 år. Ordet *underårig* har tagits bort. Ändringen gjordes i förtydligande syfte och efter påpekande från lagrådet. I 1980 års socialtjänstlag förekom både begreppen underårig respektive barn. Begreppen har där samma innebörd enligt de definitioner som finns i 9 kap. 1 § FB respektive artikel 1 i FN:s konvention om barnets rättigheter.¹⁵⁷ En materiell förändring i SoL, i förhållande till den tidigare lagen, är att krav på vårdplaner föreligger i samtliga fall när barn och unga skall vårdas utanför hemmet. Lagens grundprinciper står fast i fråga om skydd och trygghet, frivillighet, självbestämmande och rättssäkerhet.¹⁵⁸

Reformarbetet är ett ständigt pågående arbete inom skilda områden av socialtjänstens verksamhet, däribland barn- och ungdomsvården.¹⁵⁹ Nya lagförslag rörande den sociala regleringen kring utsatta barn behandlar fortfarande idéer om samhällelig vård såsom ett rättighet samt krav på rättssäkerhet för den enskilde. Infallsvinklarna är dock nya och präglade av en annan samhällstid. En kritik som har framförts är att lagstiftningen har haft ett för utpräglat familjeperspektiv under 1980-talet, där barnet som individ fått litet utrymme att utvecklas. Genom senare reformarbete har rättighetsbegreppet kommit att få ökad betydelse för lagstiftningsarbetet rörande barn.¹⁶⁰ För barn- och ungdomsvården gäller det särskilt rättigheter som tillerkänts personer under 18 år i FN:s konvention om barnets rättigheter.¹⁶¹

---

¹⁵⁶ Jag behandlar endast sådana förändringar i lagen som är relevanta för mitt arbete i texten.

¹⁵⁷ Prop. 2000/01:80, s. 163 f.

¹⁵⁸ A. a., s. 81 ff.

¹⁵⁹ Se t. ex. SOU 2000:77, SOU 2000:42, Ds 2001:47, SOU 2001:18, SOU 2001:55 och SOU 2001:72.

¹⁶⁰ Se bl. a. SOU 1997:116 och SOU 2000:77.

¹⁶¹ Andra internationella fördrag som betonar den enskildes mänskliga rättigheter är FN:s internationella konventioner om mänskliga rättigheter, Europakonventionen och EU:s stadga om de grundläggande rättigheterna. För en redogörelse av dessa konventioner m. m. i förhållande till begreppen rättssäkerhet, integritet och autonomi, se kap. 3.

2.2 Socialtjänsten i dag

2.2.1 Allmänt

Det finns en allmän uppfattning om att det är de biologiska föräldrarna som i första hand skall ta hand om vården och omsorgen av sina barn, inte samhället, något som kommer till uttryck i såväl internationell som nationell rätt. Denna syn har sedan gammalt varit förknippad med en slags rätt för föräldrar att få bestämma över sina barn.¹⁶² Traditionellt har internationell rätt inriktats på att skydda och bevara familjen och familjelivet utifrån sådana premisser.¹⁶³ Rätten till ett privatliv och rätten till en familj har därför kunnat kopplats samman i artikel 17 i FN:s Internationella konvention om medborgliga och politiska rättigheter, liksom i artikel 8 i Europakonventionen. Betoningen har legat på att reglera och skydda samhälleliga ingrepp och orättfärdigheter mot familjeenheten. Man har däremot inte reglerat förhållandet och kvaliteten *inom* familjen i lika hög grad.¹⁶⁴

Internationell rätt har dock mer och mer kommit att förändras i riktning mot ett synsätt som betraktar familjemedlemmar som individer med egna rättigheter.¹⁶⁵ En sådan produkt är FN:s konvention om barnets rättigheter. I konventionen anges en annan sida av föräldraskapets¹⁶⁶ sidor: skyldigheten att tillhandahålla gynnsamma uppväxtvillkor för att tillgodose barns grundläggande rättigheter. Enligt FN:s konvention om barnets rättigheter är familjen den grundläggande basen och grogrunden för barnet. Det är barnets första sociala miljö och den naturliga uppväxtmiljön.¹⁶⁷ Det är i denna miljö som barnets behov skall tillfredsställas och barnets intressen få tillfälle att utvecklas. Föräldrarna har det gemensamma huvudansvaret för barnets utveckling och uppväxt.¹⁶⁸ På grund av den väsentliga betydelse som relationen mellan barn och föräldrar anses utgöra för barns välbefinnande enligt konventionen, behandlas förhållandet på många ställen i konventionstexten.¹⁶⁹

¹⁶² Singer, s. 527.

¹⁶³ Van Bueren, s. 72. För en kort redogörelse av synen på barnet som en del av familjen inom den offentliga barnvården i Sverige en stor del av 1900-talet, se kap. 2.1.

¹⁶⁴ A. a., s. 72.

¹⁶⁵ A. a., s. 72.

¹⁶⁶ Singer analyserar innebörden av och olika syften med det rättsliga föräldraskapet i svensk rätt, se Singer, *passim*.

¹⁶⁷ Preambeln i FN:s konvention om barnets rättigheter.

¹⁶⁸ Artikel 18.1 i FN:s konvention om barnets rättigheter.

¹⁶⁹ Se särskilt artiklarna 5, 7–10, 18, 21, 23, 26–27.

Svensk rätt har under de senaste decennierna successivt utvecklat en syn på barn såsom självständiga rättssubjekt med vissa privilegier.¹⁷⁰ Dessa privilegier skall i första hand tillhandahållas av den biologiska föräldern. Den som har vårdnaden om ett barn har enligt 6 kap. 2 § FB ett ansvar för barnets personliga förhållanden, ett tillsynsansvar och ett ansvar att se till att barnets behov enligt 1 § samma kapitel blir tillgodosedda. Den sist nämnda bestämmelsen innehåller enligt lagstiftarens mening grundläggande rättigheter för barnet.¹⁷¹ Här framgår barnets rätt till omvårdnad, trygghet och god fostran. Vidare skall barnet behandlas med aktning för sin person och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling. I specialmotiveringen förklaras närmare innebörden av dessa rättigheter.¹⁷²

”I rätten till omvårdnad ingår inte endast rätten för barnet att få sina materiella behov tillfredsställda. Minst lika viktig är den del som kan hänföras till barnets psykiska behov. I barnets rätt till trygghet ligger bl. a. att få leva i ett stabilt förhållande och att ha någon att lita på. Till en god vård och fostran hör att barnet får känna att det behövs och att barnet får pröva sin förmåga och utveckla sina inneboende resurser för att efter hand frigöra sig från sitt beroende av vårdnadshavarna. I en god fostran ligger också att barnet får lära sig att sätta gränser för sitt handlande och ta ansvar. /.../ Barn skall vidare behandlas med aktning för sin person och egenart. Vårdnadshavarna skall alltså ta hänsyn och visa respekt för de individuella egenskaper och de särdrag som ett barn har. Barn har med stigande ålder rätt till ett allt starkare integritets-skydd.”¹⁷³

¹⁷⁰ För en redogörelse av vilken syn på barnet som kommer till uttryck i reglerna rörande barn och barns situation vid olika tidpunkter i det svenska samhället och den svenska rätten, se Singer, s. 48 ff. Singer sammanfattar utvecklingen i fem faser som hon benämner ”Barnet blir barn”, ”Barnet ses som formligt”, ”Barn skall behandlas lika”, ”Barnets behov sätts i centrum” och ”Barnets vilja får betydelse”. Hon hävdar att de fem faserna inte utvecklats stegvis utan att de uppkommit parallellt och i samverkan. Dessa faser inbegriper enligt Singer en generell syn på barn som vuxit fram genom åren, se Singer, s. 52 f.

¹⁷¹ Prop. 1981/82:168, s. 59. Se även Saldeen, s. 60 f. för en redogörelse av innebörden av dessa rättigheter.

¹⁷² Rättighetskatalogen anses även ha ett användningsområde som vägledning för vårdnadshavare vad de bör beakta i uppfostran av sina barn samt att vägleda domstolar när de skall ta ställning till vad som är bäst för barnen, såsom vid vårdnadstvister, se prop. 1981/82:168, s. 22. Dessutom hävdas att den kan ses som en allmängiltig norm vid avvägningsprocessen av vad som är barnets bästa. I förarbetena till FN:s konvention om barnets rättigheter är man positiv till att använda 6 kap. 1 § FB som en allmänt tillämplig tolkning av begreppet barnets bästa, se prop. 1989/90:107, s. 33. I förarbetena till LVU föreskrivs att bestämmelsen skall vara utgångspunkt vid bedömningen om ett barns grundläggande rättigheter har kränkts, se prop. 1989/90:28, s. 57.

¹⁷³ Prop. 1981/82:168, s. 59–60.

Barns behov och intressen skall i första hand tillfredsställas genom vårdnadshavarnas juridiska, faktiska och ekonomiska ansvar. Det i lagen använda begreppet *vårdnad* innefattar vanligen *det juridiska ansvaret* för barnets person¹⁷⁴ och bör skiljas från den rent faktiska vården om barnet. Normalt svarar det juridiska ansvaret även mot den faktiska vården av barnet. I en situation där föräldrar har gemensam vårdnad om barnet men där barnet bor hos den ena föräldern, kommer dock den föräldern som barnet bor hos i allmänhet att handha *det faktiska vårdnadsansvaret* i form av den dagliga omsorgen och vården av barnet.¹⁷⁵ Förmynderskap omfattar främst att företräda barnet i ekonomiska angelägenheter och att ha hand om förvaltningen av barnets egendom.¹⁷⁶ Enligt 10 kap. 2 § FB är båda föräldrarna gemensamt förmyndare för barn som står under deras vårdnad, de är legala förmyndare. Föräldrars ställning som förmyndare följer av deras egenskap av vårdnadshavare. För barn som står under vårdnad av endast en förälder är denne ensam förmyndare för barnet. *Det ekonomiska ansvaret* följer av vårdnadshavarens roll som underhållsskyldig för barnet och regleras i 7 kap. FB.

I regel har föräldrarna den gemensamma uppgiften att vara vårdnadshavare och förmyndare för barnet.¹⁷⁷ Vårdnaden om barnet varar i regel till den tidpunkt då barnet fyller 18 år. Om barnet gifter sig tidigare, upphör dock vårdnaden. Däremot är föräldern alltid förmyndare tills barnet har uppnått myndig ålder. Enligt 6 kap. 11 § FB har vårdnadshavaren både rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets person. Det är en familjerättslig återspeglning av vuxnas skyldighet att kompensera för barnets svaga autonomi.¹⁷⁸ Barnets växande autonomi återspeglas dock i nästa mening i samma stadgande, där det framgår att vårdnadshavaren skall ta större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål allt eftersom barnet blir äldre och uppnår större mognad.

Kapitlet om vårdnad har genomgått ett flertal förändringar under de senaste

¹⁷⁴ A. a., s. 60.

¹⁷⁵ Begreppen rättslig respektive faktisk vårdnad har varit föremål för diskussion i flera utredningar (t. ex. Förmynderskapsutredningen, Utredningen om barnets rätt, Vårdnadstvistutredningen) med avseende på om de borde ersättas av andra uttryck. Begreppen har bl. a. kritiserats för att det råder förvirring bland allmänheten om deras innebörd. Se Saldeen, s. 58 f.

¹⁷⁶ 13 kap. 1 § FB.

¹⁷⁷ 6 kap. 3 § FB. Har inte någon av föräldrarna vårdnaden om barnet bestämmer domstolen vem som i stället skall ha denna uppgift. Frågor om ändring i vårdnaden prövas i regel på talan av en av föräldrarna eller båda.

¹⁷⁸ Det finns dock undantag till denna beslutanderätt. Barn har i vissa fall möjlighet att själva rättshandla i personliga ärenden, se bl. a. 6 kap. 12 § FB om rätten att ingå arbetsavtal i vissa fall.

20 åren. Förändringarna kan dock sägas präglas av samma anda. Det handlar å ena sidan om barnets rättsliga ställning och koncentrationen kring vad som är barnets bästa. Å andra sidan har det gemensamma föräldransvaret och strävan mot samarbete mellan föräldrarna efter en separation betonats i flera nya bestämmelser. Dessa två trender förenas i åsikten att aktivt föräldraskap är en viktig komponent i barnets liv, dvs. betydelsefullt för barnets bästa. Utgångspunkten i 6 kap. FB är att vårdnadsfrågor skall avgöras med ledning av vad som är bäst för barnet. Av propositionen framgår att vad som är bäst för barnet är den lösning som bäst främjar att barnet får sina grundläggande rättigheter tillgodosedda.¹⁷⁹ I 6 kap. 2 a § andra stycket framgår dessutom att det vid en bedömning av vad som är bäst för barnet skall fästas särskilt avseende vid barnets behov av en nära och god kontakt med båda föräldrarna. Den sist nämnda bestämmelsen aktualiseras vid en separation mellan vårdnadshavarna och där frågan bl. a. är vem som skall ha den fortsatta vårdnaden om barnet. Lagstiftarens grundinställning är att gemensam vårdnad är det bästa för barn.¹⁸⁰

2.2.2 Rollen som det allmännas representant med ett yttersta ansvar för barns välfärd

Vid sidan av vårdnadshavaren har samhället, främst genom kommunala organ, ett särskilt ansvar att tillgodose barns behov under uppväxten.¹⁸¹ Det gäller främst behov av omsorg utanför hemmet, skola och hälso- och sjukvård. Socialnämnden har härigenom fått rollen som det allmännas representant för barns välbefinnande och trygghet och som ytterst ansvarig för densamma.¹⁸²

Den grundläggande bestämmelsen om socialtjänstens ansvar för barn och ungdom och syftet med den allmänna barn- och ungdomsvården finns i 5 kap. 1 § SoL. Bestämmelsen är direkt överförd från 12 § i 1980 års socialtjänstlag.¹⁸³ Av bestämmelsen framgår det för första att socialnämnden skall verka för att barn och ungdom växer upp under *trygga och goda förhållanden*. Detta ansvar stadgades redan i 1960 års barnavårdslag, där det framgick att den

¹⁷⁹ Prop. 1981/82:168, s. 22.

¹⁸⁰ Därför blir följden av en äktenskapsskillnad automatiskt gemensam vårdnad av barnen om vårdnadshavarna inte begär annat, 6 kap. 3 § andra stycket FB. För en diskussion kring frågan när gemensam vårdnad inte längre uppfyller kraven på att vara till barnets bästa, se Ryrstedt, s. 423 ff.

¹⁸¹ Samhällets skyldighet att bistå föräldrarna att ge sina barn en bra uppväxt regleras också i flera artiklar i FN:s konvention om barnets rättigheter, se t. ex. artikel 5, 10, 18 och 24.

¹⁸² Insatser för barn och ungdom behandlas ingående i de ursprungliga förarbetena till lagen. Se SOU 1974:39, s. 279 ff., SOU 1977:40, s. 178 ff., prop. 1979/80:1, del A, s. 250 ff.

¹⁸³ Jfr 2 kap. 2 § SoL som uttrycker kommunens yttersta ansvar för kommuninvånarna.

sociala myndigheten skulle främja goda uppväxtförhållanden.¹⁸⁴ För det andra skall socialnämnden i nära samarbete med hemmen främja en *allsidig personlighetsutveckling* och en *gyynsam fysisk och social utveckling* hos denna grupp i samhället.

För det tredje framgår det av paragrafen att socialnämnden skall sörja för att barn och ungdom som riskerar en ogynnsam utveckling får det *skydd och stöd* som de behöver och om den ungas bästa motiverar det, vård och fostran utanför det egna hemmet.¹⁸⁵ Det är här fråga om individuella insatser från socialtjänstens sida. Sådana individuella insatser faller egentligen in under rätten till bistånd enligt 4 kap. SoL. Enligt biståndsbestämmelsen har den enskilde rätt till bistånd från socialnämnden för sin försörjning och sin livsföring i övrigt, om hans behov inte kan tillgodoses på annat sätt. Bestämmelsen i 12 § i 1980 års socialtjänstlag (som numera finns i 5 kap. 1 § SoL) tillkom som ett komplement till biståndsparagrafen efter att flera remissinstanser funnit att Socialutredningens förslag om en allmän bestämmelse om rätt till bistånd inte beaktade barnets rätt på ett tillräckligt tydligt sätt.¹⁸⁶ Det fanns risk, menade man, att barnets rättsliga ställning försvagades med den nya lagen. Departementschefen förordade med anledning härav att lagen skulle kompletteras med en bestämmelse som uttryckligen fastslår socialnämndens skyldighet att sörja för att utsatta barn och ungdomar får det skydd och stöd som de behöver.¹⁸⁷ Det blev också den slutliga utformningen.

Den 1 juli 1985 förtydligades socialnämndens ansvar för utsatta barn ytterligare och en fjärde sats infördes i 12 § i 1980 års socialtjänstlag.¹⁸⁸ Syftet med ändringen var att betona att socialnämnderna skall ägna särskild uppmärksamhet åt ungdomar som har visat signaler som tyder på beteendeproblem.¹⁸⁹ Ett förtydligande tillägg ålade socialnämnden att ”med särskild uppmärksamhet följa utvecklingen hos barn och ungdom som har visat tecken till en ogynnsam utveckling”.

Ytterligare en utfyllande bestämmelse som syftar till att förtydliga socialnämndens ansvar tillkom i 12 § den 1 mars 1991 i samband med ändringar i framför allt reglerna i föräldrabalken om vårdnad och umgänge.¹⁹⁰

¹⁸⁴ 1 § i 1960 års barnavårdslag. Se även Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 97.

¹⁸⁵ En liknande bestämmelse fanns i 31 § i 1960 års barnavårdslag som i vissa fall gav barnet rätt till stöd och hjälp utanför det egna hemmet.

¹⁸⁶ Se prop. 1979/80:1, del A, s. 257 f. för en redovisning av remissinstansernas synpunkter i denna fråga.

¹⁸⁷ A. a., s. 258 f.

¹⁸⁸ SFS 1985:395.

¹⁸⁹ Prop. 1984/85:171, s. 17 ff. och 39.

¹⁹⁰ SFS 1990:1527.

Enligt den femte sats som tillfördes paragrafen skall socialnämnden i sin omsorg om barn och ungdom tillgodose det särskilda behov av stöd och hjälp som kan föreligga sedan en tvist om vårdnad eller umgänge har avgjorts av en domstol. Den 1 januari 1998 ändrades det sist nämnda stycket något för att tydliggöra socialnämndens särskilda ansvar för adopterade barn.¹⁹¹ En ändring av samma stycke skedde den 1 oktober samma år, då socialnämndens ansvar för barnets boende infördes särskilt.¹⁹²

Ännu en sats tillfördes paragrafen den 1 april 1999. I denna sjätte sats infördes socialnämndens särskilda ansvar att förebygga missbruk.¹⁹³ Syftet var att förtydliga att socialnämndens ansvar för förebyggande åtgärder och stödsatser rörande missbruk bland barn och ungdom även innefattar dopingmedel.¹⁹⁴

Bestämmelsen i 12 § i 1980 års socialtjänstlag överfördes till 5 kap. 1 § SoL den 1 januari 2002 i princip utan ändringar. Ett litet tillägg gjordes dock till den sats som behandlar socialnämndens skyldighet att arbeta för att förebygga och motverka missbruk. Till begreppen alkoholhaltiga drycker, beroendeframkallande medel och dopingmedel fördes listan uttrycket *andra berusningsmedel*. Av propositionen framgår att syftet var att täcka in alla typer av narkotika och hälsofarliga drycker som kan användas i berusningssyfte och som kan vara skadligt för barnets hälsa eller utveckling.¹⁹⁵

Nämnda bestämmelse beskriver det legala syftet för socialtjänsten i arbetet med barn. De åtgärder som socialnämnden vidtar skall stå i överensstämmelse med de syften som bestämmelsen uppställer. Det gäller både frivillig vård som ges med stöd av socialtjänstlagen och tvångsinsatser som sker med stöd av LVU. Bestämmelsen placerar barnet och hennes behov i rampljuset och innebär att övriga hänsyn och överväganden bör få stå tillbaka i arbetet med barn.¹⁹⁶ Den precisering och utvidgning av socialnämndens ansvarsområden i fråga om barn som skett genom förändringar i bestämmelsen stödjer en sådan uppfattning. Bestämmelsen kan sägas ha fått en allt mer väsentlig betydelse som vägledning för socialtjänsten.

Bestämmelsen i 12 § i 1980 års socialtjänstlag (överförd till 5 kap. 1 § SoL) har i egenskap av ledstjärna för socialnämnden (och domstolen) en handlings-

---

¹⁹¹ SFS 1997:313.

¹⁹² SFS 1998:323.

¹⁹³ SFS 1999:48.

¹⁹⁴ Prop. 1998/99:3, s. 97, där det också framgår att med dopingmedel avses sådana medel som avses i lagen (1991:1969) om förbud mot vissa dopingmedel.

¹⁹⁵ Prop. 2000/01:80, s. 165 f.

¹⁹⁶ Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 98.

dirigerande funktion enligt Bramstång. Denna funktion delar Bramstång in i en positiv och en negativ del. Av bestämmelsens *positivt* handlingsdirigerande funktion följer att rättesnöret för socialnämnden i varje enskilt fall måste vara att erbjuda lämpliga åtgärder som står i överensstämmelse med syftet med lagen.¹⁹⁷ Bestämmelsens *negativt* handlingsdirigerande funktion, däremot, uppställer krav på att socialnämnden i sin verksamhet inte går utöver eller handlar i strid med ändamålet (såsom det anges i lagen). En myndighet som fattar beslut som strider mot de mål som lagen uppställt, utövar illojal maktanvändning.¹⁹⁸

Om socialnämndens materiella ansvar för det enskilda barnets behov och intressen samt dess ansvar för den övriga familjen kolliderar skall barnets bästa dominera. Departementschefen uttrycker det på följande sätt:

”Barnperspektiv står ibland i motsatsförhållande till ett vuxenperspektiv. Barn kan dock inte ses isolerade från sina föräldrar och föräldrar kan inte ses isolerade från sina barn. Att de vuxna får bästa möjliga stöd genom socialtjänsten ligger också i barnets intresse. Vid en intressekonflikt mellan barnet och de vuxna måste dock barnets intresse ha företräde.”¹⁹⁹

Vårdnadshavarens intressen får alltså ge vika för barnets behov och intressen om det anses oförenligt att tillgodose båda parter. Om vårdnadshavaren inte är villig till det, kan tvångsvård bli aktuell, under förutsättning att rekvisiten för tillämpning av lagen är uppfyllda.²⁰⁰ LVU skall i en sådan situation kunna trygga socialnämndens möjligheter att ge barnet den vård och behandling som hon behöver. Uppkomna kollisioner mellan barnets behov eller intressen, och vårdnadshavarens intressen anses således – ur juridisk synvinkel – relativt oproblematiske.²⁰¹ Sett från andra utgångspunkter än rättsliga är sådana situationer däremot både problematiska och oönskade. Särskilt kan socialsekreteraren hamna i lojalitetskonflikter med familjens övriga medlemmar. Den grundläggande *frivillighetsprincipen* i SoL skall därför i första hand

¹⁹⁷ A. a., s. 98.

¹⁹⁸ A. a., s. 99. Uttrycket illojal maktutövning är en översättning av det franska uttrycket ”détournement de pouvoir”. Bramstång diskuterar när det kan anses föreligga illojal maktutövning vid tvångsripanden av barn i vissa fall enligt barnavårdslagarna, se Bramstång, i FT 1966, s. 195–226 och Sociallagstiftningen, s. 191 f.

¹⁹⁹ Prop. 1996/97:124, s. 100.

²⁰⁰ Se kap. 2.3.

²⁰¹ I sådana fall där förutsättningarna för ett omhändertagande med stöd av LVU inte anses vara uppfyllda till fullo är situationen mer problematisk för socialnämnden (och för barnet). Det kan exempelvis röra sig om missförhållanden i hemmet som inte är så allvarliga att rekvisitet i 2 § LVU är uppfyllt.

tillämpas i stödet och vården av både barn och övrig familj. Såsom departementschefen påpekar ovan är stöd och hjälp till barnet och vårdnadshavaren i huvudsak gemensamma intressen för bådas välfärd. Tvångsvård av barn anses vara en åtgärd som skall företas endast i de sällsynta fall där andra insatser verkligen är otillräckliga. *Det lindrigaste ingreppets princip* skall således råda inom socialtjänstens verksamhet i arbetet med utsatta barn.

I 3 kap. 1 § SoL anges generella uppgifter som nämnden har att bedriva inom sin allmänt inriktade och förebyggande verksamhet. Bestämmelsen tillkom i 1980 års socialtjänstlag och fanns i 5 § i denna lag. Insatser inom familjen kan, för att använda Socialutredningens begrepp, vara strukturinriktade, allmänt inriktade och individuellt inriktade. De *strukturinriktade* insatserna rör det övergripande arbetet och planeringen för att ”främja goda miljöer” och ”främja förutsättningarna för goda levnadsförhållanden”, enligt lagens egen terminologi. Att planera boendeformer för äldre eller aktivitetsformer för barn är exempel på sådana insatser. *Allmänt inriktade* insatser är sådana generella sociala åtgärder som sker för grupper i samhället med gemensamma behov, såsom barn- och äldreomsorg. Det som skiljer dessa insatsformer från den tredje gruppen insatser, *individuellt inriktade* insatser, är att den sist nämnda avser stöd till den enskilda personens eller familjens behov. Individuellt inriktade insatser kan vara förebyggande åtgärder i form av rådgivning om ekonomi eller barnuppfostran, hjälp vid problembearbetning eller vård i olika former, exempelvis missbruksvård.²⁰²

De individuella insatser som kan göras med stöd av SoL förutsätter att den enskilde begär eller i vart fall samtycker till åtgärderna. Enligt 1 kap. 1 § skall socialnämndens arbete med stöd av nämnda lag grundas på frivillighet och självbestämmanderätt för den enskilde. Det innebär att nämnden i sitt arbete med barn *i första hand* skall utge bistånd och annan service samt försöka lösa uppkomna problem i samråd med barnet och vårdnadshavarna.

En särskild uppgift för socialnämnden är ansvaret för *unga lagöverträdare*. Det svenska regelsystemet för unga lagöverträdare grundas på tanken att denna grupp skall hållas utanför den statliga kriminalvården och i stället ges vård och behandling inom den kommunala socialtjänsten. Ungdomar under 18 år som begår brott och i viss mån unga lagöverträdare i åldersgruppen 18–20 år särbehandlas för det första i fråga om *förfarandet* i samband med misstanke om brott. Det finns regler som särskilt gäller för förfarandet av brottmål beträffande personer som är misstänkta för att ha begått brott och som inte

---

²⁰² SOU 1977:40, s. 95 ff.

har fyllt 21 år i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (förkortad LUL) och i RB. Bestämmelserna syftar till att handläggning hos polis, åklagare och domstol anpassas till de särskilda förhållanden som uppstår när barn är föremål för misstanke om brott. LUL inrymmer bl. a. bestämmelser om förundersökning, åtalsunderlåtelse, förhör med den unge och kontakt med vårdnadshavare.

Unga lagöverträdare särbehandlas för det andra i fråga om *påföljdshänseende*. Barn får över huvud taget inte dömas till påföljd för brott som begåtts innan hon har fyllt 15 år enligt 1 kap. 6 § brottsbalken (1962:700, förkortad BrB). I 31 kap. BrB finns en bestämmelse om att unga som påföljd för brott från 15 års ålder kan överlämnas till vård inom socialtjänsten. Enligt nämnda bestämmelse kan en person som ännu inte fyllt 21 år, som begått brott och som uppfyller förutsättningarna för att bli föremål för vård eller annan åtgärd enligt SoL eller LVU överlämnas för vård inom socialtjänsten. Denna vård skall ske enligt en för den tilltalade uppgjord vårdplan. Om domstolen finner att ett överlämnande till socialtjänsten inte är tillräckligt ingripande med hänsyn till brottets straffvärde eller art eller den tilltalades tidigare brottslighet kan domstolen skärpa påföljden. Den kan då kombineras med tilläggsstraff i form av dagsböter eller ungdomstjänst. Med ungdomstjänst avses att den unga är skyldig att under viss tid utföra oavlönat arbete eller delta i annan särskilt anordnad verksamhet.²⁰³ Ungdomstjänsten administreras av socialtjänsten.²⁰⁴ Den vanligaste påföljden för unga lagöverträdare i åldersgruppen 15–17 år är böter följt av överlämnande för vård inom socialtjänsten.²⁰⁵

Även när brottet är av allvarigare slag skall fängelse undvikas i möjligaste mån. Endast om det finns synnerliga skäl kan ett barn som begått ett brott före 18 års ålder dömas till fängelse.²⁰⁶ Om vederbörande har begått ett brott av sådant allvar att domstolen finner att hon bör dömas till fängelse, så skall påföljden enligt 31 kap. 1 a § BrB i första hand bli sluten ungdomsvård. Denna påföljd har tillkommit som en reaktion på att annan frihetsberövande påföljd än fängelse inte funnits för ungdomar som begått allvarliga brott. Fängelserna utgör en olämplig miljö för barn och ungdom. Samtidigt har uppfattningen varit att frihetsberövande påföljder inte helt kan undvaras även i fråga om unga personer.²⁰⁷ Den 1 januari 1999 infördes därför en ny påföljd, sluten

²⁰³ 31 kap. 1 § tredje stycket BrB.

²⁰⁴ Clevesköld, Thunved, s. 148.

²⁰⁵ A. a., s. 128.

²⁰⁶ 30 kap. 5 § BrB.

²⁰⁷ Prop. 1997/98:96, s. 157.

ungdomsvård, som gör det möjligt att frihetsberöva unga människor utanför fängelserna. Domstolen får bestämma tiden för slutna ungdomsvård till lägst 14 dagar och högst 4 år.²⁰⁸ Statens institutionsstyrelse, SiS, ansvarar för verkställigheten enligt lagen (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård. När den unge tas in på ett sådant hem som avses i 12 § LVU, ett särskilt ungdomshem, inleds verkställigheten av domen. För de ungdomar som är i behov av vård när verkställigheten upphör kan vård med stöd av LVU bli tillämpligt. Enligt 3 § andra stycket LVU kan vård beslutas om den som dömts till slutna ungdomsvård vid verkställighetens slut bedöms vara i uppenbart behov av fortsatt vård för att inte löpa sådan risk som avses i första stycket.

2.2.3 Rollen som initiativtagare till tvångsåtgärder

I de fall kommunen inte kan fullfölja sitt materiella ansvar att representera barnets välfärd och i övrigt ta tillvara barnets behov och intressen enligt det frivilliga regelsystem som SoL ställer upp, kan socialnämnden bli initiativtagare²⁰⁹ till en prövning rörande tvångsvård. Detta initiativ kan ha föregåtts av ett flertal försök med frivilliga åtgärder i syfte att tillgodose barnets behov av trygga och goda uppväxtförhållanden. Initiativet kan också komma skyndsamt och oförberett i form av ett omedelbart omhändertagande, såsom i samband med ett polisingripande. Under vårdtiden är nämnden också initiativtagare till en rad åtgärder. Det kan röra sig om frågor rörande umgänge, flyttning och placering i familjehemmet.

Länsrätten är regelmässigt prövningsinstansen vid beslut om vård med stöd av LVU. För att länsrätten skall kunna fatta beslut i ett mål krävs en ansökan från socialnämnden eller ett överklagande rörande ett beslut i socialnämnden. Den huvudsakliga måltypen, frågan om *beredande av vård* med stöd av 1 § och 2 respektive 3 §§ LVU, kräver att socialnämnden inlämnar en ansökan om vård i enlighet med kraven i 4 §.

Socialnämnden kan emellertid fatta interimistiska beslut i brådskande fall. Beslut om ett *omedelbart omhändertagande* med stöd av 6 § LVU är ett sådant fall. Enligt denna bestämmelse får socialnämnden besluta att ett barn skall omhändertas omedelbart om det är sannolikt att barnet behöver beredas vård med stöd av lagen och om man inte kan avvakta rättens beslut om vård. Detta behov av brådskande beslut kan, enligt lagtexten, bero på att det finns risk för

---

²⁰⁸ 31 kap. 1 a § andra stycket BrB.

²⁰⁹ Jag använder beteckningen initiativtagare när ett rättssubjekts handlande inom sitt materiella ansvar leder till att en rättslig process inleds i domstolen. Funktionen som initiativtagare handlar alltså om ett processuellt ansvar.

barnets hälsa eller utveckling, att nämndens utredning allvarligt kan försvåras eller att vidare åtgärder av något slag skall förhindras. På grund av dess brådskande natur, har man ansett det nödvändigt att socialnämndens beslutsfattande vid omedelbara omhändertaganden blir mer flexibelt än i de ”ordinära” fallen. Andra stycket medger därför att nämndens ordförande eller annan av nämnden förordnad ledamot får besluta i saken i de fall där man inte kan avvakta ett nämndbeslut. För att nämnden skall ha insyn i sådana ärenden framgår av samma stycke att sådant beslut skall anmälas vid nämndens följande sammanträde.

Socialnämndens beslut har begränsad verkan och kräver prövning av domstolen, i form av underställelse. LVU är uppbyggd enligt idén om rättssäkerhet och bygger på domstolsprövning. Dessa beslut kräver därför en särskild prövning av domstolen för fortsatt giltighet. Enligt andra stycket skall länsrätten pröva beslutet skyndsamt, vilket innebär inom en vecka från det att beslutet och handlingarna inkom till domstolen, om inte synnerliga hinder föreligger. Ett sådant hinder kan vara att domstolen måste komplettera beslutsunderlaget. Underställs domstolen inte beslutet inom angiven tid, förfaller omhändertagandet.

Ett omedelbart omhändertagande är en tillfällig åtgärd och skall som sådan inte bestå någon längre tid. I 8 § LVU medges viss tidsfrist innan socialnämnden måste initiera en process för fortsatt vård genom att lämna en ansökan om vård. Om länsrätten fastställer det underställda beslutet om omedelbart omhändertagande har socialnämnden fyra veckor på sig från den dag då omhändertagandet verkställdes att inkomma med en ansökan om vård. Denna tidsfrist kan efter en ansökan från socialnämnden förlängas av länsrätten. Anledning att medge sådan förlängd tidsfrist kan vara utredningsskäl eller att den unga avvikit efter verkställigheten av det omedelbara omhändertagandet. Förarbetena betonar restriktiv användning av förlängd tidsfrist.²¹⁰ Det omedelbara omhändertagandet upphör enligt 9 § första stycket LVU antingen om en ansökan om vård inte inkommit till länsrätten enligt angiven tidsfrist och inte heller förlängning av tid har begärts, eller när rätten prövar den slutliga frågan om vård. I bestämmelsens tredje stycke anges att omhändertagandet också skall upphöra om utredning eller annat visar att omhändertagandet inte behövs. Sådana beslut kan fattas av såväl socialnämnden som domstolen.

Domstolen har getts viss möjlighet att anhängiggöra ett mål rörande tvångsvård jämlikt LVU i brådskande fall. Denna möjlighet finns uttryckt i 6 §

---

²¹⁰ Prop. 1989/90:28, s. 111.

tredje stycket. Det aktualiseras i fall där domstolen har att pröva ett beslut om vård i ett ärende där socialnämnden har ansökt om vård enligt 4 §. Liksom socialnämnden fått vissa särskilda befogenheter att ingripa interimistiskt i brådskande fall, har domstolen fått liknande befogenheter. Denna regel möjliggör också för kammarrätten att – i fall när ett omhändertagande annars hade förfallit enligt 9 § – besluta om omedelbart omhändertagande fram tills man har prövat målet. De materiella förutsättningarna för ett domstolsbeslut med stöd av 6 § tredje stycket är samma som för socialnämnden, dvs. att det skall vara sannolikt att nämndens ansökan om vård kommer att bifallas och att beslutet inte kan avvaktas. Barnet självt har däremot inga möjligheter att starta en process rörande ett omhändertagande mot föräldrarnas vilja.²¹¹

Ett annat initiativ som socialnämnden kan ta är att ansöka om *flyttningsförbud*. Enligt 24 § LVU kan socialnämnden ansöka om flyttningsförbud hos länsrätten. Länsrätten kan då besluta att en vårdnadshavare inte får flytta ett barn som vistats i ett hem som avses i 6 kap. 6 § SoL om det finns påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas om hon skiljs från hemmet. Det kan röra sig om ett barn som har varit placerat med stöd av LVU och att denna placering upphör på grund av att vårdbehovet inte kvarstår. För att mildra den skarpa gränsen mellan fosterplacering och återförening med de biologiska föräldrarna kan man med hänsyn till barnets bästa meddela flyttningsförbud för en tid. Enligt 27 § kan också socialnämnden i brådskande fall meddela ett tillfälligt flyttningsförbud. Flyttningsförbudet regleras i 24–31 §§. Ytterligare andra initiativ under vårdtiden är beslut om *flyttning av barnet* till annat familjehem eller hem för vård eller boende, beslut om *umgänge eller hemlig vistelseort* (14 §) samt beslut om *förebyggande insatser* (22 §).

2.2.4 Rollen som ansvarig för vården och vårdens upphörande

Enligt 10 § LVU anses vården påbörjad när barnet som har blivit föremål för ett beslut om tvångsingripande placeras utanför sitt eget hem. Det är socialnämndens uppgift att bestämma hur vården skall ordnas och var barnet skall vistas under vårdtiden enligt bestämmelser i 11 §. Bestämmelser om socialnämndens ansvar för barn som vistas utanför sitt föräldrahem finns i 6 kap. SoL och innefattar såväl den frivilliga vården som tvångsvården. De olika boendeformerna som kan erbjudas är hem för vård eller boende, familjehem och särskilda ungdomshem. *Hem för vård eller boende* definieras i 3 kap. 1 § socialtjänstförordningen (2001:937) som ett hem inom social-

---

²¹¹ Se kap. 4.3.

tjänsten som tar emot enskilda för vård eller behandling i förening med ett boende. Med *familjehem* avses enligt 3 kap. 2 § nämnda förordning ett enskilt hem som på uppdrag av socialnämnden tar emot barn för stadigvarande vård och fostran men som inte räknas som ett hem för vård och boende. Det finns möjlighet att barnet i stället får vistas i sitt eget hem, dock inte inledningsvis. Det är i situationer där ”detta kan antas vara bäst ägnat att främja vården av honom.”²¹² Av 13 § framgår att socialnämnden har skyldighet att följa upp vården noggrant. Nämnden, eller den som har fått i uppdrag av nämnden att vårda barnet, har vidare befogenhet att bestämma om barnets personliga förhållanden i den utsträckning som behövs för att vården skall kunna genomföras och att ha uppsikt över henne, enligt 11 § fjärde stycket.

I LVU ges föreskrifter om unga som har tagits in i särskilda ungdomshem, s. k. § 12-hem. Dessa ungdomshem är avsedda för ungdomar som socialnämnden anser behöva stå under särskilt noggrann tillsyn. SiS är den ledande förvaltningsmyndigheten för dessa hem och svarar för vården av ungdomar som vistas på hemmen. I myndighetens arbetsuppgifter ingår bl. a. att planera, leda, driva och utöva tillsyn över de särskilda ungdomshemmen.²¹³

Den som bär ansvaret för vården i de särskilda ungdomshemmen har fått *särskilda befogenheter* som går längre än annars vid genomförandet av tvångsvården. De särskilda befogenheterna anges i 15–20 §§. Den unga får hindras att lämna hemmet och i övrigt underkastas den begränsning av rörelsefriheten som är nödvändig för vårdens genomförande och för andra intagnas och personalens säkerhet (15 §). Hon kan vidare förvägras telefonsamtal och besök om det kan äventyra vården eller ordningen på hemmet (15 a §). Det finns vidare vissa möjligheter att vårda henne vid en låsbar enhet eller hålla henne avskild från de övriga i hemmet under vissa tider (15 b och 15 c §§). Hon får inte inneha narkotika, alkohol eller andra berusningsmedel, inte heller injektionssprutor, kanyler eller andra föremål som är ägnade att användas för missbruk. Samma förbud gäller annat som kan vara till men för vården eller ordningen på hemmet. Om personalen skulle påträffa sådan egendom får den omhändertagas enligt 16 §. Lagen ger också möjlighet till kroppsvisitation eller yttlig kroppsbesiktning av den unga liksom tagande av urin-, blod- eller utandningsprov av den unga (17 och 17 a §§).²¹⁴

²¹² 11 § andra stycket LVU.

²¹³ Myndighetens arbetsuppgifter regleras i förordningen (1996:610) med instruktion för SiS. Förutom de särskilda ungdomshemmen svarar även myndigheten för de hem som avses i 22 och 23 §§ LVM.

²¹⁴ Se Gustafsson, s. 504 ff., för en redogörelse för och analys av de särskilda befogenheterna i LVM och LVU.

Huvudprincipen när det gäller barn- och ungdomsvård, oavsett om vården sker i frivillig form eller med stöd av LVU, är att socialnämnden skall utgå från att barnet skall kunna återvända till det biologiska hemmet. Det benämns *den biologiska principen*. En viktig uppgift för nämnden under den tid som omhändertagandet varar är därför att se till att barnets behov av umgänge med vårdnadshavaren så långt möjligt tillgodoses. I 14 § LVU föreskrivs att socialnämnden har ansvar för att barnets behov av umgänge med vårdnadshavaren tillgodoses så långt som möjligt. Om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården, får socialnämnden besluta hur umgänget skall utformas. Socialnämnden har härigenom befogenhet att begränsa eller helt avskära föräldrarnas möjlighet att träffa sina barn under vårddagen. I förarbetena framhålls att bestämmelsen bör tillämpas restriktivt.²¹⁵ Hur inskränkningar av vården kan se ut har i viss mån diskuterats i rättspraxis. I RÅ 1993 ref. 72 var frågan om en begränsning av umgängesrätten enligt 14 § kunde ske genom att vårdnadshavarens rätt att prata i telefon med sitt barn kunde begränsas. Enligt rättens mening var detta ett legitimt sätt att begränsa umgänget.²¹⁶ Umgänget mellan föräldrar och barn samt barnets situation under vårddagen har även varit föremål för behandling i Europadomstolen.²¹⁷

Om det är nödvändigt med hänsyn till ändamålet med vården, får nämnden besluta att barnets vistelseort skall hemlighållas för vårdnadshavarna enligt 14 § andra stycket LVU och 7 kap. 5 § sekretesslagen (1980:100, förkortad SekrL). För att förhindra att sådana inskränkningar i umgänget blir långvariga skall socialnämnden ompröva sitt beslut minst en gång var tredje månad.

Socialnämnden skall överväga om tvångsvård fortfarande behövs minst var sjätte månad i de fall barnet har omhändertagits på grund av brister i hemmiljön, enligt bestämmelser i 13 § andra stycket LVU. Prövningen är inte formlig. Den består vanligen av en tjänstemans anmälan till nämnden där denne rapporterar hur vården har bedrivits och hur barnets och föräldrarnas förhållanden utvecklar sig. För vård som sker på grund av den ungas eget beteende sker däremot en formell prövning var sjätte månad enligt 13 § tredje stycket. Det innebär att det skall ske en utredning samt att det skall finnas kommunikation mellan parterna, eventuellt med muntligt inlag. Förfarandet

²¹⁵ Prop. 1979/80:1, del A, s. 602.

²¹⁶ Se även RÅ 1990 ref. 97 rörande frågan om omfattningen av besöksförbud.

²¹⁷ Fallet *Margareta och Roger Andersson mot Sverige* gällde frågan huruvida umgängesrätten kunde begränsas i fråga om telefon- och brevkontakter. I *Eriksson mot Sverige* och *Olsson mot Sverige* 2 ansågs Sverige ha brutit mot artikel 8(2) genom att ha begränsat umgängesrätten utan stöd i lag efter tvångsvårdens upphörande och i samband med ett beslut om flyttningsförbud. För en närmare presentation av konventionen och en redogörelse för artikel 8, se kap. 3.2.3.

avslutas med ett överklagbart beslut av socialnämnden. Prövningen skall avse frågan om de förutsättningar för tvångsingripande som förelåg vid tiden för beslutet om vård fortfarande föreligger.²¹⁸

Huruvida vårdtidens längd skall beslutas i förväg eller om omprövning skall ske, och i så fall hur ofta en sådan prövning skall utföras, diskuterades vid tillkomsten av den förra LVU. Socialutredningen föreslog en längsta vårdtid om tre månader för ungdomar som behövde vård på grund av sitt eget beteende. För barn som omhändertogs på grund av bristande hemförhållanden skulle det finnas möjlighet till längre vårdtid, men, menade man, då skulle det ske årliga omprövningar.²¹⁹ Förslaget kritiserades av flera remissinstanser. Vissa ansåg att tre månaders vårdtid för ungdomar var för kort tid och föreslog en längsta tid om sex månader. Andra motsatte sig en i förväg fastställd tid och menade att vårdbehovet skulle styra vårdtidens längd.

Vårdtiden kom inte att begränsas genom den kommande regleringen. I stället infördes en sexmånadersprövning i beteendefallen.²²⁰ Vårdtiden i miljöfallen, däremot, valde man att inte reglera på detta sätt, med motiveringen att man ansåg att vårdbehovet vanligtvis var längre i dessa mål.²²¹ Vårdbehovet skulle i stället styra vårdtiden. Lagrådet (Petrén) kritiserade avsaknaden av regelbunden omprövning av vården och hävdade att det skulle innebära en tydlig rättssäkerhetsbrist för den enskilde. Petréns menade att socialnämnden härigenom fick obegränsad makt att utföra vårdåtgärder utan att behöva underställa sådana åtgärder någon rättslig prövning.²²² Han opponerade sig också mot en noggrann rättslig prövning vid ett enda tillfälle i barnets liv. Den prövningen kunde bli avgörande för flera år framöver trots att förhållandena sannolikt skulle förändras avsevärt. Ett system som byggde på att den enskilde var tvungen att begära att vården skulle upphöra för att en sådan åtgärd skulle företas (om inte socialnämnden själva beslutade ex officio om vårdens upphörande) var felkonstruerat enligt hans förmenande. Den obegränsade verkningstiden för rättens beslut om vård borde, enligt Petréns uppfattning, strida mot syftet med reglerna om skydd för frihetsinskränkningar i 2 kap. RF.²²³ Petréns förordade i stället en treårsprövning i miljöfallen. Vidare ifrågasatte Petréns över huvud taget skillnaden i rättssäkerhet mellan miljö- och beteendefallen. ”Att på detta sätt göra skillnad mellan de båda grupperna av

²¹⁸ Se kap. 4.3 för regler rörande överklagandemöjligheter av ett beslut om tvångsvård.

²¹⁹ Enligt 3 § i Socialutredningens förslag, se SOU 1977:40, s. 41 och 882.

²²⁰ 5 § andra stycket i 1980 års lag om vård av unga. (Nuvarande 13 § tredje stycket LVU.)

²²¹ Prop. 1979/80:1, del A, s. 588.

²²² Protokoll, lagrådet, i prop. 1979/80:1, Del B, s. 373 f.

²²³ A. a., s. 374.

tvångsvårdade synes mig icke möjligt. För bägge bör finnas en lagfäst garanti att socialnämnden med visst intervall tar upp frågan om tvångsvårdens upphörande.”²²⁴ Petréns uttalanden fick dock inte gehör. Med den nya lagen tillkom sedermera en regel om en informell prövning av socialnämnden minst var sjätte månad.

Petréns förslag om en treårsprövning har aktualiserats av LVU-utredningen. Bakgrunden är den kritik som har framförts att barnet och hennes familj inte får vetskap om omfattningen av barnets vårdbehov, även i de fall där vårdtiden planeras bli lång. Det innebär ovisshet för barn och föräldrar under de år som barnet vistas på familjehem eller annat boende utanför föräldrahemmet. LVU-utredningen har uppmärksammat denna rättssäkerhetsbrist i form av avsaknad av förutsebarhet och kontrollerbarhet. Utredningen förslår att socialnämnden efter tre års placering med stöd av SoL eller LVU skall göra en särskild prövning av barnets framtida behov. Denna prövning skall utmynna i ett överklagbart beslut om barnets fortsatta vård och boende.²²⁵

Beslut om upphörande av vård skall ske när vård enligt LVU inte längre behövs enligt bestämmelser i 21 §. Vård med stöd av 2 § måste upphöra senast vid 18 års ålder, medan motsvarande åldersgräns för vård med stöd av 3 § är 21 år. Socialutredningen hade föreslagit en fast övre åldersgräns vid 18 år för båda måltyperna. Flera remissinstanser ställde sig emellertid kritiska till detta förslag. Man menade att vårdformer inom kriminalvården och den psykiatriska vården inte var anpassade för brottsbenägna ungdomar och unga med missbruksproblem. Det hävdades även att mognaden hos ungdomar varierar starkt i denna ålder. Det fanns därför behov av att kunna vårda ungdomar över 18 år i vissa fall. Den särskilda arbetsgrupp inom regeringskansliet som hade att ta ställning till vissa frågor rörande tvångsvård mot bakgrund av Socialutredningens betänkanden och remissinstansernas synpunkter, förordade i stället en 20-årsgräns för lagens tillämpning. Det blev också den åldersgräns som 1980 års lag om vård av unga inledningsvis erhöll. Bestämmelsen innehöll dock ett undantag till denna åldersgräns. Om vården inte hade pågått sex månader från det rätten beslutade om vård eller socialnämnden senast prövade frågan om vårdens upphörande när den unga fyllde 20 år, så kunde vården pågå sexmånadersperioden ut. År 1985 höjdes emellertid åldersgränsen till 21 år.²²⁶ Förändringen skedde i samband med lagändringar som syftade till att öka

---

²²⁴ A. a.

²²⁵ SOU 2000:77, s. 119 ff. och 208 f.

²²⁶ SFS 1985:396.

möjligheterna att ge unga lagöverträdare vård inom socialtjänsten. Tanken var främst att öka möjligheterna att placera ungdomar med beteendestörningar inom socialtjänsten.²²⁷

2.3 Tvångsingripandets materiella förutsättningar

2.3.1 Allmänt

Det faller utanför ramen för avhandlingen att grundligt behandla de olika ingreppskriterier och de typer av åtgärder som kan genomföras med stöd av SoL respektive LVU. Det är dock relevant att presentera en viss översikt över de materiella förutsättningarna för olika typer av åtgärder för att senare kunna behandla på vad sätt olika spörsmål blir aktuella under utredningsarbetet och bevisprövningen. Utredningsarbetet syftar till att få fram fakta inför prövningen om de materiella förutsättningarna är uppfyllda. Frågan om de materiella förutsättningarna för vård är uppfyllda bestäms vid bevisprövningen. Bevisprövningen består av ett försök att koppla samman den materiella rättens ideala förutsättningar och den ofta omtvistade och osäkra verkligheten med varandra. Med hjälp av de processuella reglerna kan den materiella rätten konkretiseras av det material som framkommer i utredningen. Exempelvis kan utredningen visa att det föreligger sådan grad av missbruk att det finns en påtaglig risk för att den unga skadas. Ett rekvisit för vård är då uppfyllt. I andra fall saknar den materiella rätten sin motsvarighet i bevismaterialet. Det kan exempelvis saknas belägg för sådant skadligt beteende som 3 § LVU uttalar hos den unga. I ett sådant fall saknas förutsättningar för att meddela tvångsvård. Hjälpmidlet för processen är bevisprövningen. Ett nödvändigt inslag i bevisprövningen är dock alltid kunskapen om den materiella rätten.

För att tvångsvård av barn eller ungdom skall kunna beslutas måste vissa villkor, eller rekvisit, vara uppfyllda. En grundläggande förutsättning för att ett omhändertagande enligt LVU skall kunna vidtas är att det föreligger ett missförhållande. Missförhållandet skall medföra en påtaglig risk för att den ungas hälsa eller utveckling skadas. Det skall med andra ord föreligga *ett vårdbehov*. I 2 och 3 §§ LVU anges när ett sådant vårdbehov kan anses föreligga. Ytterligare en förutsättning för tvångsvård är att frivilliga vårdinsatser inte kan uppnås, dvs. att det inte kan anses föreligga något *samtycke* av vårdnadshavarna och, om den unga fyllt 15 år, av henne själv (1 § 2 st.).

---

²²⁷ Prop. 1984/85:171, s. 28 ff. och 40. Jfr kap. 2.2.2.

Lagtolkningsproblematiken rörande förutsättningarna för tvångsvård av barn har diskuterats ingående av Gunnar Bramstäng. Bramstäng anser att legalitetsprincipen skall gälla för rättstillämpning rörande socialrättsliga tvångs-ingripanden. I överensstämmelse med denna princip rekommenderar han en restriktiv tolkning av de rekvisit som uppställs för ett tvångsomhändertagande. Han förordar en strikt lagtolkning i den mening att lagtext och endast sådana motivuttalanden som är förenliga med lagtextens ordalydelse används för att motivera ett tvångsomhändertagande. Ingripanden som står i konflikt med den enskildes integritet måste alltid stödas på restriktivt tolkad lagtext. Att i ett oklart fall tolka lagen annorlunda är enligt Bramstängs förmenande därmed i konflikt med legalitetsprincipen.²²⁸

2.3.2 Vårdbehov på grund av missförhållanden i hemmet

I 2 § LVU behandlas underåriga som till följd av förhållanden i hemmet löper risk att utvecklas ogynnsamt, de s. k. miljöfallen. Här skall vård beslutas ”om det på grund av misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas”. Bestämmelsen gäller barn under 18 år enligt 1 § andra stycket samma lag.²²⁹

Enligt förarbetena innefattar begreppet *misshandel* såväl fysisk som psykisk misshandel.²³⁰ Psykisk misshandel innefattar att utsätta barnet för psykisk lidande genom systematiska kränkningar, nedvärdering eller terrorisering.²³¹ I RÅ 1996 ref. 91 och RÅ 1987 ref. 160 behandlas frågan om sådan misshandel som avses i 2 § förelegat.

Med begreppet *otillbörligt utnyttjande* i 2 § avses främst att någon av föräldrarna utnyttjar barnet sexuellt. Det kan också vara fråga om att barnet utnyttjas av en förälder eller med föräldrarnas tillåtelse i pornografiskt syfte. Barnet kan vidare otillbörligt utnyttjas på så sätt att det tvingas utföra ett alltför ansträngande kroppsarbete eller att en förälder lägger på barnet ett för stort självständigt ansvar för förälder eller syskon.²³²

²²⁸ Se bl. a. Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, s. 85 ff och passim; Sociallagstiftningen, s. 200 ff.

²²⁹ För en analys av vårdbehovskriteriets allmänna konstruktion, se Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 219 ff. Se även Norström, Thunved, s. 218 ff.

²³⁰ LVU-utredningen föreslår i sitt betänkande SOU 2000:77 att innebörden av begreppet misshandel tydliggörs genom att 2 § LVU stadgar att begreppet innefattar både psykisk och fysisk misshandel, se s. 79 ff.

²³¹ Prop. 1989/90:28, s. 107.

²³² A. a., s. 107.

Uttrycket *brister i omsorgen* i 2 § LVU avser fall då barnet utsätts för vanvård. Det kan vara fråga om att barnet missköts i fråga om hygien, kläder eller mat. Att inte se till att barnet får lämplig sjukvård är också sådana brister i omsorgen som lagen avser.²³³ Exempelvis kan det röra sig om en förvägrad nödvändig blodtransfusion av ett barn som behöver blodtillskott eller en behövlig sjukgymnastik för ett handikappat barn. Brister i omsorgen kan vidare föreligga om barnet far illa på grund av att föräldrarna har svåra missbruk eller psykiska störningar eller vid djupgående konflikter mellan föräldrarna. Lagen kan också bli tillämplig vid plötslig frånvaro av en vårdnadshavare.²³⁴ Även fall där föräldrarna placerar barnet i en miljö eller överlåter ansvaret för barnet på andra personer som innebär en påtaglig risk för att hennes hälsa eller utveckling skadas omfattas av lagen. Man understryker dock i förarbetena att problem hos föräldrarna i sig inte motiverar ett omhändertagande för samhällsvård. Det väsentliga är de konsekvenser som dessa problem har för barnet.²³⁵

Med formuleringen *något annat förhållande i hemmet* i 2 § avses fall då missförhållanden i hemmet inte i första hand beror på vårdnadshavaren själv utan på någon annan person i barnets närhet, såsom en sambo till vårdnadshavaren.²³⁶ Det kan också röra sig om sådana förhållanden där föräldern inte knyter an till barnet eller lever i sjuklig symbios med barnet.

Brister i den fysiska omvårdnaden av barnet är föremål för behandling i RÅ 1992 ref. 6.²³⁷ Målet gällde frågan om modern till en 2-årig flicka hade brustit i den fysiska omsorgen om barnet och om påtaglig risk för flickans hälsa och utveckling därför förelåg. Modern hade gemensam vårdnad om flickan tillsammans med fadern. Hon hade emellertid hela tiden haft den faktiska vårdnaden om barnet. Föräldrarna hade inte bött tillsammans under flickans

²³³ A. a., s. 107 f.

²³⁴ En illustration till denna situation är ett mål från Länsrätten i Skåne län, där rätten menade att *frånvaron av en juridisk vårdnadshavare* för barnen var en sådan brist i omsorgen som avses i 2 § LVU. Modern till de fem barnen i åldrar mellan 7 och 16 år hade avlidit och fadern var föremål för tvångsvård med stöd av LVM. Barnens förhållande innebar enligt länsrättens bedömning ”ett missförhållande i LVU:s mening på så sätt att omsorgen om dem har sådana brister att deras fysiska och psykiska behov inte kan tillgodoses. Vidare innebär detta ett missförhållande en påtaglig risk för att [A, B, C, D, E:s] hälsa eller utveckling skadas. Som en följd av att någon särskild förordnad vårdnadshavare, som kan lämna samtycke till den vård som är nödvändig, ännu inte har förordnats för dem, kan vården av [A, B, C, D och E] för närvarande inte ske på frivillig väg.” Se Länsrätten i Skåne län, mål nr 5630-98, s. 3.

²³⁵ Exempel på domar som behandlar 2 § är RÅ 1995 ref. 46, RÅ 1985 2:46 och RÅ 1985 2:83, vilka behandlar frågan om det föreligger vårdbehov på grund av psykisk störning hos förälder. RÅ 1985 2:26 rör frågan om vårdbehov på grund av brister i omsorgen av invandrabarn.

²³⁶ Prop. 1989/90:28, s. 108.

²³⁷ Se även RÅ 1999 not. 83, där fråga var om det förelåg brister i omsorgen på grund av bl. a. vanvård och brister i den materiella omsorgen av en 9-årig flicka.

levnad. Socialnämnden omhändertog flickan i april 1991. Samma månad ansöktes om beredande av vård med stöd av 1 § andra stycket och 2 § LVU på grund av bristande omvårdnad i hemmet. Det anmärktes på flickans hygien, klädval, mathållning och sängtider. Länsrätten biföll nämndens ansökan. Kammarrätten ändrade inte länsrättens beslut om vård.

Regeringsrätten konstaterade att modern hade en ansträngd och svår livssituation. Vidare förklarade rätten att moderns brister emellertid inte var tillräckliga skäl för att bereda ett barn vård med stöd av LVU. Det som var relevant för prövningen av målet var i stället de *följder* dessa brister kunde ha för barnet. Rätten ansåg vidare att underinstanserna hade satt ribban för vad som skall anses vara bristande omsorg för lågt. Det påtalades att det skall vara fråga om vanvård av barnet, dvs. barnet skall misskötas allvarligt. Rätten konstaterade att det inte fanns tillräckligt underlag för att konstatera att det på grund av brister i omsorgen om flickan förelåg påtaglig risk för skada för henne. (Det saknades en barnpsykiatrisk utredning). Även om det förelåg sådana brister i omsorgen som socialnämnden hävdade, uppfyllde de inte den *grad av vanvård* som krävdes för att det skulle kunna anses föreligga brister i omsorgen enligt 2 §.²³⁸

Ett annat mål som behandlar rekvisitet ”brister i omsorgen” är RÅ 1995 ref. 39. Fallet rörde frågan om föräldrarnas oförmåga att tillgodose barnens behov av stimulans och känslomässig utveckling var så allvarlig att förutsättningarna för tvångsvård av barnen förelåg. Föräldrarna till två barn, 1 respektive 2 år, ansågs av socialnämnden inte ge sina barn den stimulans som barn behöver för sin utveckling. Länsrätten menade att det förelåg en påtaglig risk för att barnen skulle komma att skadas i sin hemmiljö och biföll nämndens ansökan om tvångsvård. Till grund för sitt beslut angavs i huvudsak utlåtanden från en barn- och ungdomspsykiatrisk mottagning samt från behandlingshemmet, vilka visade att barnen uppvisade vissa störningar. Kammarrätten avslog föräldrarnas överklagande av detta beslut och menade att det inte bara förelåg påtaglig risk för skada av barnen, utan att skador redan hade uppkommit.

Regeringsrätten konstaterade att de brister i omsorgen som enligt utredningen var aktuella i det här målet var föräldrarnas bristande förmåga att tillgodose barnens behov av stimulans och känslomässig kontakt. Det hade också framkommit kritik mot att föräldrarna inte hade följt läkares rekommendationer i fråga om den yngste och att de båda uppvisade bristande uthållighet att fullfölja socialnämndens stödåtgärder. Därefter medgav rätten

---

²³⁸ Se även kap. 6.4.2 och 7.4.3.

att det kunde ha förelegat en orolig miljö för barnen tidigare, beroende av konflikter mellan föräldrarna. Att barnen hade åsamkats skador fann inte domstolen belägg för. Domstolen konstaterade vidare att situationen var annorlunda numera. Det förelåg ett lugnare familjeförhållande, det fanns möjlighet att få hjälp av släktingar och föräldrarna hade påbörjat en utbildning. Barnen uppvisade en positiv utveckling och det fanns, enligt rättens mening, inget som talade för att barnen skulle ha beteendestörningar som krävde särskilda vårdbehov. Rätten konstaterade följande:

”Den förbättrade situationen innebär naturligtvis inte att bristerna i föräldrarnas omsorgsförmåga skulle ha eliminerats. Det kan emellertid sättas i fråga om bristerna är så allvarliga att långtidsvård i familjehem är ofrånkomlig och om de inte skulle kunna väsentligen kompenseras genom stödinsatser på frivillighetens grund. Därvid bör särskilt övervägas vilka förutsättningar föräldrarna nu kan bedömas ha att samverka med socialtjänstens företrädare till sådana insatser, inbegripet relativt omfattande assistans med vårduppgifterna i hemmiljön och hjälp av kontaktfamilj.”²³⁹

Regeringsrätten menade att föräldrarna inte hade ställt sig omöjliga att samverka med och att de numera insåg att det krävdes stöd- och hjälpinsatser. Frivilliga insatser var därför möjliga och tvångsvården skulle upphöra.

Tanken med vård med stöd av LVU är att barnets vårdbehov skall tillfredsställas, eller i vart fall minska i omfattning. Vad gäller då om samhället inte kan tillgodose barnets vårdbehov? Är förutsättningarna för tvångsvård enligt 2 § uppfyllda när samhället inte kan erbjuda bättre behandlingsresultat än de som erbjuds barnet i hemmet? Den frågan behandlas i RÅ 1996 ref. 61. Flickan, född 1980, led av kronisk trötthet, vilket medförde problem med skola och sociala aktiviteter samt förskjuten dygnsrytm. Hon omhändertogs med stöd av 1 och 2 §§ i länsrätten, främst på grund av att modern motsatte sig en barnpsykiatrisk undersökning. Vårdplanen bestod av att flickan, efter undersökningstiden, skulle aktiveras och mobiliseras på ett miljö- och familjeterapeutiskt behandlingshem. Flickan och hennes moder överklagade beslutet. Kammarrätten instämde i länsrättens bedömning och ansåg att det var nödvändigt för flickans utveckling att vårdplanen följdes.

Beslutet överklagades till Regeringsrätten där modern uppgav att hon var mycket oroad för flickans försämrade hälsotillstånd. Flickan hade enligt moderns uppfattning varit mer aktiv när hon bodde hemma. Flickan anslöt sig

---

²³⁹ RÅ 1995 ref. 39, s. 201.

till vad modern hade anført. Regeringsrätten konstaterade att flickan hade utretts somatisk och neurologisk i två månader utan att man hade kunnat finna någon förklaring till flickans trötthetstillstånd. Dessutom hade man, trots fem månaders miljöterapeutisk behandling, inte fått bukt med hennes trötthet och förskjutna dygnsrytm. Tvärtom verkade problemen ha förvärrats. Samhället hade således inte kunnat erbjuda flickan tvångsvård som hade klart gynnsammare verkan än den frivilliga vård hon hade fått i hemmet med stöd av socialtjänstlagen. Därmed hade socialnämnden inte visat att förutsättningarna för vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU var uppfyllda och tvångsvården skulle upphöra.

Lagen kräver vidare att missförhållandena i hemmet utgör en *påtaglig risk* för att barnets hälsa eller utveckling skadas. I den lagstiftning som föregick den nuvarande lagen²⁴⁰ användes begreppet ”fara” som en grundläggande förutsättning för att bereda vård. Detta farerekvisit övergavs och ersattes i den nya lagen med ”påtaglig risk för skada”. Avsikten var att ange förutsättningen mer preciserat.²⁴¹ I uttrycket ”påtaglig risk” ligger att det inte skall vara fråga om någon ringa risk eller övergående risk för skada. Det skall gå att konstatera att risken för skada har en sådan inverkan på barnets hälsa eller utveckling att barnet har ett tydligt vårdbehov. Det krävs alltså konkreta omständigheter som talar för en risk för skada, inte subjektiva antaganden om risker eller ovidkommande omständigheter såsom samhällsvärderingar.²⁴²

RÅ 1995 ref. 64 behandlar riskrekvisitet. Målet rörde två barn boende hos sin mor som på grund av en hjärnskada hade viss funktionsnedsättning. Modern hade uppsökt socialnämnden på eget initiativ och erhöll numera omfattande stödinsatser för att kunna vårda barnen i hemmet. Socialnämnden ansåg dock att insatsernas omfattning medförde en påtaglig risk för att barnens hälsa eller utveckling skadas och att modern därför borde skiljas från vårdansvaret. Frågan i målet var därför om det i hemmet förelåg sådana förhållanden som avses i 2 § LVU. Länsrätten och kammarrätten avlog nämndens ansökan om tvångsvård.

Regeringsrätten ansåg att den bevisning som socialnämnden hade åberopat inte klart utvisade att det fanns en påtaglig risk för att barnen skulle skadas i sina hemförhållanden. Rätten betonade att om ett ingripande med stöd av LVU skall komma till stånd får det inte röra sig om en diffus eller avlägsen risk för

---

²⁴⁰ Lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga ersattes den 1 juli 1990 av nuvarande lagstiftning, se kap. 2.1.4.

²⁴¹ Prop. 1989/90:28, s. 60 ff. och Ds S 1987:3, s. 5 och 69 f.

²⁴² Prop. 1989/90:28, s. 108.

skada på den ungas hälsa eller utveckling. En väsentlig del av bevisningen som gav stöd för antagandet att påtaglig risk förelåg i det här fallet bestod av ett yttrande inhämtat av Socialstyrelsen, författat av en psykolog och psykoterapeut tillika medlem i Socialstyrelsens vetenskapliga råd. Av yttrandet framkom bl. a. att barn i en sådan situation som de aktuella barnen riskerade att skadas på sikt. De stödpersoner som fanns till hands i hemmet kunde inte uppväga de krav som ställdes på föräldern att vara modell för barnen i deras utveckling. Den sakkunnige ansåg därför att en familjehemsplacering vore det bästa för barnen. Regeringsrätten kritiserade Socialstyrelsens yttrande för att sakkunnigutlåtandet byggde på en riskbedömning som baserades på allmänna erfarenhets-satser om en framtida risk för skada. Den sakkunnige hade inte besökt hemmet, träffat modern eller barnen och uttalade sig i stället allmänt om den här typen av familjerelation. Man menade att den bevisning som åberopats av nämnden inte kunde klart utvisa att det förelåg en påtaglig risk för att barnen skulle skadas på grund av sina hemförhållanden. Rekvisitetet påtaglig risk ansågs således inte vara uppfyllt och domstolen biföll inte nämndens talan. Av rättens uttalande framgår att ”risken” inte skall vara vare sig *oklar*, *avlägsen* eller *ringa*. I stället skall det finnas *konkreta skaderisker* med *allvarlig inverkan på barnets hälsa eller utveckling*.²⁴³

Regeringsrätten har formulerat kraven på riskrekvisitetet i RÅ 1995 ref. 46. Även här gällde det frågan om moderns psykiska störning skulle komma att skada barnets hälsa och utveckling. Den kunskap som erhöles rörande sambandet mellan moderns sjukdom och konsekvenserna för barnet av sakkunnigutlåtandena i målet gav enligt rättens bedömning en alltför allmän information om en risk på sikt för barnets hälsa och utveckling.

”Av de uttalanden som i målet gjorts av barnpsykiatriska experter framgår dock att *betydande osäkerhet* föreligger beträffande såväl sannolikheten för skador hos [barnet] som vid vilken tidpunkt eventuella skador kan väntas uppkomma. För den händelse skador skulle uppstå går det inte heller att säga något bestämt om hur allvarliga de kan befaras bli.”²⁴⁴ [min kursivering]

Riskrekvisitetet var med andra ord inte uppfyllt på någon punkt. *För det första* var risken oklar, sannolikheten framgick inte av utredningen. *För det andra* framkom inte om risken var näraliggande eller avlägsen. *För det tredje* fanns det inga uppgifter om hur hög risken för skada var. Det fanns med andra ord

²⁴³ RÅ 1995 ref. 64, s. 300 f.

²⁴⁴ RÅ 1995 ref. 46, s. 238.

inte belägg för att det i aktuella hemförhållanden fanns en konkret risk för skada som skulle kunna ha allvarlig inverkan på barnets hälsa eller utveckling. Förutsättningar för tvångsvård saknades således.

2.3.3 Vårdbehov på grund av eget beteende

I 3 § LVU behandlas fall då den unga på grund av sitt eget beteende löper risk att skada sin hälsa och utveckling, de s. k. beteendefallen. Denna paragraf ger möjlighet till åtgärder från samhällets sida med stöd av nämnda lag ”om den unge utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende”.²⁴⁵ Paragrafen möjliggör åtgärder från samhället för att skydda den unges hälsa eller utveckling som kan följa av hennes beteende. Bestämmelsen är tillämplig på framför allt äldre barn. Den avser att möjliggöra för socialtjänsten att tillgodose den unges behov av vård. Departementschefen betonar att lagen däremot inte får användas för att tillgodose samhällsskyddet i det enskilda fallet. Det är det aktuella vårdbehovet och vad som kan göras för att tillgodose detta behov som skall bestämma den samhälleliga insatsen, t. ex. när ung person begår en brottslig handling, inte vilka konsekvenser det får för samhällsskyddet.²⁴⁶

Som *beroendeframkallande medel* avses enligt förarbetena alkohol, narkotika eller därmed jämförbara tekniska preparat (såsom thinner) samt missbruk av mediciner.²⁴⁷ För att avgöra om det föreligger ett missbruk skall en helhetsbedömning göras i det enskilda fallet, där den ungas ålder, missbruksmedel, missbrukets omfattning och övriga omständigheter vägs in. Bedömningen av missbrukets omfattning bör ske utifrån kunskapen att ett regelbundet bruk av beroendeframkallande medel i barn- och ungdomsåren kan leda till en påtaglig risk för den ungas hälsa på kort sikt. I motiven framhåller man därför att risken för skada kan föreligga redan i utvecklingen mot en beroendesituation för unga människor. Vilket missbruksmedel som nyttjas är också av betydelse i bedömningen av huruvida ett missbruk föreligger.²⁴⁸ Medan enstaka användning av alkohol vanligtvis inte leder till några risker för skada (om det inte rör sig om en mycket ung människa eller om doserna är mycket stora) kan enstaka

²⁴⁵ För en analys av vårdbehovskriteriets allmänna konstruktion, se Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 244 ff. Se även Norström, Thunved, s. 221 ff.

²⁴⁶ Prop. 1979/80:1, del A, s. 582 f. Däremot kan det finnas ett samhällsskyddsmotiv bakom utformningen av ingripanderekvisiten, se Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 263 ff.

²⁴⁷ Prop. 1979/80:1, del A, s. 582 f.

²⁴⁸ A. a., s. 583.

bruk av vissa narkotiska preparat, exempelvis heroin, innebära en påtaglig risk för den ungas hälsa redan från första intaget.

Begreppet *brottslig verksamhet* innefattar inte småförseelser och inte heller enstaka brott, i den utsträckning brottet inte är av allvarlig art. Enligt specialmotiveringen är det ”först vid en brottslighet som ger uttryck för en sådan bristande anpassning till samhällslivet att det kan sägas föreligga ett vård- och behandlingsbehov som det kan bli fråga om att bereda den unge vård med stöd av LVU”.²⁴⁹ Enligt RÅ 84 2:31 var tre inbrottsstöder inte av den arten att det kunde anses föreligga brottslig verksamhet.

I specialmotiveringen till 3 § anger man att *socialt nedbrytande beteende* innebär ett sådant beteende som avviker från samhällets grundläggande normer.²⁵⁰ Exempelvis kan det vara fråga om att den unga begår några enstaka brott, prostituerar sig eller vistas i olämpliga miljöer som missbrukarkretsar o.dyl. Begreppet ändrades genom 1990 års LVU. Avsikten med att ändra uttryck var att närmare försöka precisera vilka situationer som kan medföra ett tvångsingripande av det allmänna.²⁵¹ 1980 års lag om vård av unga använde i stället begreppet ”något annat därmed jämförbart beteende” med vilken man avsåg yttringar av en livsföring som var jämförbar med brottslig verksamhet eller missbruk.²⁵²

Innehållet i uttrycket socialt nedbrytande beteende var föremål för diskussion i RÅ 2000 ref. 33. Målet gällde frågan om ett aggressivt beteende hos en 15-årig pojke kunde anses vara sådant socialt nedbrytande beteende som 3 § LVU avser. Pojken hade flera gånger uppträtt aggressivt mot sin familj och andra personer i sin närhet och han var en mycket impulsdriven person med starka känslor. Länsrätten, å ena sidan, ansåg att pojken därmed uppvisade ett sådant socialt nedbrytande beteende som avses i 3 § samt att övriga rekvisit var uppfyllda och meddelade därför tvångsvård. Kammarrätten, å andra sidan, hävdade att pojkens utagerande och destruktiva beteende inte låg inom ramarna för vad som kunde anses vara socialt nedbrytande och upphävde

²⁴⁹ Prop. 1979/80:1, del A, s. 582.

²⁵⁰ Prop. 1989/90:28, s. 109.

²⁵¹ A. a., s. 67. I motioner (1989/90:So6 och 1989/90:So8) framkom viss kritik mot det föreslagna begreppet. Socialutskottet ansåg dock uttrycket socialt nedbrytande beteende vara ”adekvat och lämpligt” och menade att det inte behövde förtydligas ytterligare, 1989/90:SoU15, s. 18 f.

²⁵² Prop. 1979/80:1, del A, s. 583. I RÅ 84 2:31 var frågan om den nämnda generalklausulen var tillämplig i fråga om en ung persons beteende. Bramstäng kritiserade utgången i målet och menade att det inte var fråga om ett jämförbart beteende till missbruk eller brottslighet, och att kravet på restriktivitet vid tolkning av bestämmelser som rör administrativa frihetsberövanden inte hade iakttagits. Bramstäng, Legalitet eller konstgrepp? Några anteckningar vid studium av en regeringsrättsdom, s. 1 ff.

länsrättens dom. Regeringsrätten bedömde i sin tur pojkens beteende som socialt nedbrytande beteende.

”Han har ett aggressivt uppträdande och svårt att behärska sig. Detta leder till att han hotar och slår sina kamrater och anhöriga. I sådant sammanhang har han också använt kniv. Han har avstängts från olika skolor och andra institutioner därför att man inte kunnat garantera hans egen och andras säkerhet. Utöver våld har han gjort sig skyldig till annat brottsligt handlande. Han har tydligt visat en dragning till asociala och destruktiva miljöer.”²⁵³

Utöver det beteende som han uppvisat i underinstanserna hade han sedan kammarrättens dom uppträtt på ett sådant sätt i hemmet att situationen i familjen blivit ohållbar. Han hade dessutom brukat narkotika och blivit dömd för olaga hot. Regeringsrätten bedömde att det framstod som uppenbart att det beteenderekvisit stadsdelsnämnden återopade var uppfyllt. För att uppfylla rekvisitet socialt nedbrytande beteende var de senare handlingarna inte nödvändiga inslag. Regeringsrätten hävdar följande:

”Redan vad som framkommit i underinstanserna i dessa hänseenden måste enligt Regeringsrättens bedömning anses innebära att [pojken] har visat ett socialt nedbrytande beteende och att hans utveckling därigenom påtagligt riskerat att skadas.”²⁵⁴

Regeringsrätten ger inte klart uttryck för vad det är i pojkens beteende som är socialt nedbrytande. Eftersom lagens syfte är att ge ungdomar som riskerar att utvecklas ogynnsamt det skydd och stöd som de behöver – inte att skydda den unges omgivning – kan man konstatera att det hot som pojken utgör för sin omgivning inte är av betydelse för bedömningen av om ingripanderekvisiten är uppfyllda. De eventuella konsekvenser för samhällsskyddet som ett omhändertagande kan förväntas ge får inte grunda ett beslut om tvångsvård med stöd av LVU i det enskilda fallet. Ett sådant agerande skulle strida mot syftet med samhälleliga ingripanden mot barn, vilka framgår av 5 kap. 1 § SoL.²⁵⁵ Det innebär att pojkens våldsamma beteende tillsammans med visst brottsligt handlande och en dragning till destruktiva miljöer utgör det socialt nedbrytande beteendet.

För att ett vårdbehov skall anses föreligga skall beteendet vidare innebära en *påtaglig risk* för skada av den ungas hälsa eller utveckling. Enligt den lagstiftning

---

²⁵³ RÅ 2000 ref. 33, s. 243 f.

²⁵⁴ A. a., s. 244.

²⁵⁵ Prop. 1979/80:1, del A, s. 583. Se även kap. 2.2.2.

som föregick den nuvarande lagen²⁵⁶ krävdes i beteendefallen att omständigheterna skulle vara sådana att det förelåg en allvarlig fara för den ungas hälsa eller utveckling. Medan kravet för vård på grund av brister i omsorgen var att dessa brister medförde fara för barnets hälsa eller utveckling, var motsvarande krav på farerekvisit vid vård på grund av den ungas beteende att det förelåg *allvarlig* fara för den ungas hälsa eller utveckling. Farerekvisitet var med andra ord skarpare i det senare fallet. Anledningen härtill var enligt departementschefen dels att bestämmelsen var tillämplig i första hand för äldre barn, dels att varje avvikande beteende inte borde få som konsekvens så långtgående konsekvenser som ett tvångsingripande.²⁵⁷ Argumenten som departementschefen framför bygger på tankar om barns ökande rätt till självbestämmande, vilket framgår av den mening som följer departementschefens förklaring till den skärpta farerekvisitet.

”Det blir här fråga om en avvägning mellan den unges rätt till självbestämmande och den rätt till adekvat vård och behandling som bestämmelserna avser att tillförsäkra honom i en situation då han inte själv förmår bryta en kriminell eller annars destruktiv utveckling.”²⁵⁸

Uttalandet kan tolkas som att prövningen huruvida tvångsvård skall beredas den unga eller inte är en fråga om det finns skäl för en dylik integritetskränkning. Genom att ingripa i den ungas liv med ett tvångsingripande kränker man den ungas personliga sfär. Denna integritetskränkning får ställas mot det behov av hjälp som den unga har att bryta sitt destruktiva beteende. Med det skärpta farerekvisitet kom den ungas integritet och självbestämmande således att få ökad vikt vid bedömningen om förutsättning för ett ingripande förelåg.

Ändringen av begreppet allvarlig fara till *påtaglig risk* i 3 § LVU innebar dock vissa förändringar av hur avvägningen mellan den ungas behov av hjälp och rätten till självbestämmande skulle ske. I förarbetena betonade man att ett syfte med ändringen var att utvidga möjligheterna att ingripa mot ungdomar i beteendefallen.²⁵⁹ Man ville markera att det ställs större krav än tidigare på socialtjänsten i fråga om tonåringar. De ingripanden som behövs skall komma till stånd i ett så pass tidigt skede, att det ännu är möjligt att bryta en destruktiv utveckling som annars kan väntas kräva återkommande och mer långtgående

²⁵⁶ Lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga ersattes den 1 juli 1990 av nuvarande lagstiftning, se kap. 2.1.4.

²⁵⁷ Prop. 1979/80:1, del A, s. 582.

²⁵⁸ A. a., s. 582.

²⁵⁹ Prop. 1989/90:28, s. 67.

myndighetsåtgärder. Det uttalande som departementschefen gjorde rörande avvägningen mellan å ena sidan den ungas självbestämmande och å andra sidan den ungas vårdbehov, vilket citerades ovan, torde dock kvarstå. Det rör principiella spörsmål om innebörden av rekvisitet. Däremot kan man utläsa att den ungas självbestämmande bör få minskad betydelse i bedömningen, medan den ungas vårdbehov bör få ökad vikt av de motivuttalanden som redogjorts för ovan.

Bestämmelsen i 3 § LVU är i första hand inriktad på barn under 18 år. Av 1 § tredje stycket framgår emellertid att vård i beteendefallen även kan beredas den som har fyllt 18 men inte 20 år, om vård inom socialtjänsten med hänsyn till den ungas behov och personliga förhållanden i övrigt är *lämpligare än annan vård*. Om den unga fyller 20 år under tiden som målet överklagas är det inget hinder för överrätten att fastställa länsrättens beslut enligt rättspraxis.²⁶⁰

Regeringsrätten har i ett mål tagit ställning till formuleringen ”annan vård” i 1 § tredje stycket. Enligt RÅ83 2:52 avses med annan vård annan institutionell vård. Denna vård skall dessutom vara sådan vård för vilken den unga kan omhändertas mot sin vilja. Vården enligt 1 § tredje stycket skall således jämföras med annan aktuell tvångsvård, såsom tvångsvård för missbrukare, psykiatrisk tvångsvård eller kriminalvård. Finns det inga sådana vårdalternativ uppställda är förutsättningarna för tvångsvård uppfyllda.

2.3.4 Samtyckesrekvisitet

En ytterligare förutsättning för att vård skall kunna beredas med stöd av LVU är enligt 1 § andra stycket att det kan antas att behövlig vård inte kan ske på frivillig väg, dvs. med samtycke av vårdnadshavaren och, om den unga har fyllt 15 år, även av henne själv. Lagens funktion är att kunna bereda vård till ett barn i sådana situationer då det inte går att få samtycke till den behövliga vården med stöd av SoL. Motsätter sig vårdnadshavaren (och eventuellt barnet) den vård som socialnämnden anser att barnet behöver kan lagen därför bli tillämplig.²⁶¹

Lagen är emellertid inte ovillkorligen bunden till frågan om samtycke föreligger eller inte. I vissa situationer när en vårdnadshavare är oanträffbar på grund av resa, sjukdom eller av annan anledning, kan lagen tillämpas. Även i en situation där föräldrar lämnar sitt samtycke till vård kan lagen bli tillämplig.

²⁶⁰ Se RÅ 1987 ref. 8.

²⁶¹ För en ingående analys av samtyckesrekvisitet, se Bramstång, Sociallagstiftningen, s. 212 ff. Se även Norström, Thunved, s. 214 ff.

Det kan röra sig om fall där de vid tidigare tillfälle lämnat samtycke till vård men trots detta undandragit sig medverkan. Socialutskottet anförde i denna fråga bl. a. följande.

”Ett i formellt riktig ordning lämnat samtycke kan emellertid inte utan vidare fränkännas sin sedvanliga rättsliga betydelse. Den omständigheten att man tror att samtycket t. ex. inte är allvarligt menat gör inget samtycket ogiltigt. Även sådana samtycken utgör formellt hinder mot att tillämpa LVU. Att bortse från ett samtycke som inte kan anses vara i egentlig mening ogiltigt innebär att tillämpningsområdet för LVU utvidgas jämfört med lagtextens formella innehåll. Inte minst med hänsyn till att åtgärder av det slag som regleras i LVU inte får beslutas utan uttryckligt stöd i lag måste en sådan tolkning avvisas.”²⁶²

Lagen ger utrymme för att lösa här aktuella problem utan att värdet av ett lämnat samtycke sätts i fråga. Som framgår av 1 § andra stycket skall den unga tillförsäkras *behövlig vård*. I detta uttryck ligger bl. a. att hela den vård som planerats av socialnämnden skall kunna genomföras. Om det finns anledning att befara att ett lämnat samtycke kan komma att återkallas innebär detta att behandlingsprogrammet eventuellt inte kan fullföljas. LVU bör då kunna tillämpas för att garantera det långsiktiga genomförandet av vården.²⁶³ Liknande synpunkter kan anläggas i den situationen att föräldrarna visserligen samtycker till att barnet bereds vård utom hemmet, men kan befaras ingripa i vården på ett för barnet störande sätt, såsom att uppsöka barnet i familjehemmet vid olämpliga tidpunkter.

Domstolen har därvid möjlighet att göra en bedömning av huruvida samtycket är *allvarligt menat*.²⁶⁴ Det är en bedömning som bygger på frågan om den behövliga vården kan genomföras om vårdansvaret ligger kvar på vårdnadshavaren. Av de fall som Regeringsrätten behandlat kan man utläsa att man bedömer aspekterna i det enskilda fallet rörande vårdnadshavarens tillförlitlighet²⁶⁵, föräldrarnas styrka att stå för sin inställning trots påverkan av andra personer i omgivningen²⁶⁶, dennes återfallsrisker i missbruk²⁶⁷ och

²⁶² SoU 1979/80:44, s. 100.

²⁶³ A. a., s. 100.

²⁶⁴ Problematiken kring tillämpningen av samtyckesrekvisitet har diskuterats i doktrin. Se bl. a. Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 212 ff.; Hollander, s. 178 ff.; Landelius, s. 285 ff.; Appelberg, s. 186 ff.

²⁶⁵ Se bl. a. RÅ 1989 not. 169.

²⁶⁶ Se RÅ 1986 ref. 4, RÅ 1995 ref. 38.

²⁶⁷ Se bl. a. RÅ83 2:87 (II).

andra problemsituationer samt tidigare samarbetsförmåga med socialnämnden.²⁶⁸

En annan aspekt som rätten beaktar är om de möjligheter som tvångsvården kan erbjuda är fördelaktigare med avseende på barnets vårdbehov än annan vård. I RÅ 83 2:87 (I) behandlade Regeringsrätten problematiken om den unga genom lämnat samtycke kunde garanteras behövlig vård på frivillig väg eller om möjligheterna i LVU, att strikt reglera umgänget mellan förälder och barn samt möjligheten att förhindra föräldern att få vetskap om barnets vistelseort med stöd av 16 § LVU, krävdes. Fallet gällde frågan om fadern, dömd för otukt med sin 14-åriga dotter, skulle komma att ingripa i vården av flickan eller om hans samtycke var allvarligt menat, i den bemärkelsen att han inte skulle uppsöka eller kontakta flickan under vårddagen. Regeringsrätten meddelade tvångsvård. Motiveringen var att flickan, som en del av vårdbehovet, behövde skyddas från kontakt med sin far, bl. a. genom föreskrifter att fadern inte skulle hållas underrättad om var flickan befann sig. Detta kunde endast åstadkommas genom tvångsvård. Den vård som flickan behövde krävde att vårdansvaret överflyttades till distriktsnämnden.

Frågan i RÅ 1990 ref. 13 var om samtycket från en vårdnadshavare som på grund av alkoholmissbruk var ur stånd att ta hand om sin son var tillförlitligt. Regeringsrätten konstaterade att barnet hade vårdats i samma familjehem under frivilliga former tidigare och att modern hade samarbetat med de sociala myndigheterna när det gällde denna vård. Därför saknades det anledning att anta att hennes samtycke inte var allvarligt menat. Länsrättens beslut om vård upphävdes därmed.

I RÅ 1996 not. 98 beslöt Regeringsrätten att förordna om tvångsvård enligt 1 § andra stycket och 2 § LVU trots att vårdnadshavarna hade lämnat sitt samtycke till familjehemsvård av deras barn. Regeringsrätten påpekade i domen att det kan finnas visst utrymme för vård enligt LVU även i fall då vårdnadshavarna har samtyckt till vård. Trots faderns samtycke var hans förstahandsinställning den att det inte fanns något vårdbehov. Regeringsrätten beaktade att faderns samtycke hade tillkommit på ett sent stadium och att barnen hade ett behov av att fadern inte skulle ingripa störande i vården. Det fanns inte stöd för att anta att vården skulle kunna genomföras så länge vårdnadsansvaret låg kvar hos föräldrarna. Regeringsrätten ansåg därför att behövlig vård inte kunde ordnas utan ett förordnande enligt LVU.

I ett liknande fall, RÅ 1995 ref. 38, blev utgången den motsatta. Vårdnads-

---

²⁶⁸ Se bl. a. RÅ83 2:87 (III), RÅ 1990 ref. 13.

havarna ändrade inställning i en sent skede och samtyckte först i Regeringsrätten till socialnämndens vårdplan om långvarig familjehemsvård för dottern. Regeringsrätten menade att det inte hade framkommit något som gav anledning att fränkänna samtycket till vården rättslig betydelse. Det fanns ingen anledning anta att vårdnadshavarna skulle vidta några åtgärder som kunde inverka menligt på vården. Enligt Regeringsrätten hade det inte ”framkommit *konkreta hållpunkter* för att anta att vårdnadshavarna skall vidta sådana åtgärder som är menliga för vården av [flickan]”²⁶⁹ [min kursivering]. Länsrättens beslut om tvångsvård upphävdes därför.

I båda de sist nämnda fallen antyder Regeringsrätten att ett sent lämnat samtycke kan vara allvarligt menat och inte skall tas för intäkt att det har mindre värde än andra samtycken. För att ogiltigförklara ett sådant samtycke skall det finnas konkret bevisning varför samtycket inte skall ha rättslig betydelse. Konkret bevisning kan exempelvis vara att vårdnadshavaren har frångått ett samtycke om vård vid annan tidpunkt. Det kan få till följd att vården inte kan genomföras enligt planen och att barnet kan komma att skadas.

De två målens skilda utgångar synes bero på rättens bedömning av huruvida vårdansvaret kan ligga kvar hos föräldern utan att det kan medföra skador för barnet. I det sist nämnda fallet anger rätten som stöd för att godta det sena samtycket att det inte är visat att vårdnadshavarna kommer att vidta sådana åtgärder som är skadliga för barnet. I det föregående fallet (RÅ 1996 not. 98) anser rätten att risken för att fadern skall ingripa störande i vården i sig inverkar så negativt på vården att det inte går att åstadkomma sådan trygghet som barnet behöver så länge vårdansvaret ligger kvar hos föräldrarna.

Regeringsrättens två domar om sent samtycke ger stöd för antagandet att ett sent samtycke i sig inte skall räknas annorlunda än ett samtycke som har lämnats tidigt i processen. Det som avgör samtyckets tyngd i den rättsliga bedömningen är, liksom i andra samtyckesfrågor, huruvida samtycket är allvarligt menat över huvud taget och i vad mån ett fortsatt vårdansvar hos föräldern kan inverka menligt på barnets vård. Det torde sammanfattningsvis krävas *särskilda skäl* för att frånga ett av vårdnadshavaren (eller det process-behöriga barnet) lämnat samtycke.²⁷⁰

Är ett *villkorat samtycke* hinder för vård med stöd av LVU? Den frågan har Regeringsrätten behandlat i flera mål. Ett fall som belyser innebörden av ett villkorat samtycke är RÅ 1986 ref. 4. I målet lämnade vårdnadshavaren

---

²⁶⁹ RÅ 1995 ref. 38, s. 195.

²⁷⁰ A. a.

samtycke till vård endast för en viss tid. Kammarrätten ansåg inte att ett sådant villkor för vård utgjorde hinder för tvångsvård. Moderns villkor visade att hennes inställning till barnets vård inte var förenligt med det av socialnämnden fastställda vårdbehovet. Barnet skulle sannolikt behöva längre vård. Därför kunde vården inte garanteras genom moderns samtycke. Det fanns även risk för att modern skulle påverkas av sin omgivning att ändra sin inställning till vården. Det fanns alltså två risker för att den behövliga vården skulle misslyckas genom frivillig vård. Kammarrätten meddelade därför tvångsvård. Regeringsrätten ändrade inte underinstansens dom.

Villkorade samtycken är ofta uttryck för att socialnämndens vårdplan ifrågasätts. I RÅ 82 2:74 hade vårdnadshavaren lämnat samtycke till vård på villkor att barnet placerades hos barnets mormor. Placering hos mormodern ingick inte i socialnämndens vårdplan. Fråga i målet var om det av modern lämnade samtycket var hinder mot att ingripa med stöd av LVU för att ge barnet vård. Kammarrätten ansåg att vårdnadshavarens medgivande till att barnet bereddes vård endast hos mormodern inte var ett sådant samtycke som utgjorde hinder för tvångsvård. Rätten uttalade för det första att samtycket *i princip* skall avse den av socialnämnden fastställda vårdplanen, en formulering som torde innebära att det finns undantag till huvudregeln, dvs. att samtycke inte behöver avse vårdplanen i alla tänkbara fall. Därefter anförde domstolen att vårdplanen efter en bedömning hade tett sig som den mest lämpade vårdplanen i det här fallet. Domstolen prövade därmed lämpligheten i vårdplanen. Regeringsrätten gjorde ingen ändring i kammarrättens dom.

Regeringsrätten bedömde frågan om socialnämndens vårdplan överensstämmer med vad som kan anses vara behövlig vård i RÅ 1991 not. 206. Domen är ett notisfall med en oenig domstol och kan därför antas ha begränsat prejudikatvärde. Den är dock ett tydligt exempel på att rätten faktiskt öppet prövar frågan om vårdplanens värde för att uppnå behövlig vård.²⁷¹ Fråga i målet var om förutsättningarna för vård på grund av brister i omsorgen var uppfyllda. Enligt socialnämnden förelåg sådana brister, särskilt på grund av moderns distanserade förhållningssätt till sonen och under tidigare år påvisad

---

²⁷¹ Två regeringsråd, Billum Stegard och Tottie, var skiljaktiga i målet. De ansåg att förutsättningarna för vård enligt LVU var uppfyllda. Billum Stegard menade att det förelåg fara för pojkens hälsa vid en fortsatt vistelse i hemmet och att LVU var nödvändigt för att skydda honom mot ytterligare misshandel. Han ger i sin skiljaktiga mening uttryck för att han delar socialnämndens uppfattning om vårdplanens nödvändighet. Tottie är enig med Billum Stegard om att det föreligger brister i omsorgen vilka medför fara för pojkens hälsa och utveckling och att behövlig vård inte kan ges honom med samtycke av föräldrarna. De skiljaktiga kritiserar inte majoritetens sätt att pröva vad som är behövlig vård. I stället är de oense med majoriteten vad som i det här fallet är behövlig vård för familjemedlemmarna.

misshandel. Socialnämnden hävdade i sin vårdplan att flera åtgärder var nödvändiga för den långvariga vård man bedömde att barnet behövde. Föräldrarna föreslog en alternativ vårdplan. De godtog sådana inslag av vårdplanen som bestod av insatser relaterade till barnet själv, hans skolgång och hemma-hos-tjänst. Socialnämnden menade att det dessutom krävdes en psykiatrisk/psykologisk behandling av modern och en långvarig terapeutisk behandling av båda föräldrarna. Under denna tid skulle barnet vistas på familjehem. Föräldrarna var ense om att en terapeutisk behandling behövdes, men inte att barnet behövde vistas i familjehem under tiden. Regeringsrätten konstaterade att en bearbetning av förhållandet mellan mor och son var ofrånkomligt, men att makarna tillsammans numera hade förmåga att ge barnet den omsorg han behövde.

”Att det därför skulle behövas så långtgående och så långvariga åtgärder som socialnämnden anger i sin vårdplan vinner dock inte stöd av utredningen i övrigt. Makarna /.../, som är villiga att genomgå BUP-behandling med bl a frågor kring [barnets] födelse och familjeterapi, kan därför inte anses vägra samtycke till de för den behövliga vården av [barnet] nödvändiga terapeutiska åtgärderna.”²⁷²

Regeringsrätten kritiserade socialnämndens vårdplan och bedömde att behövlig vård låg i linje med den av föräldrarna föreslagna vårdplanen. Enligt rättens uppfattning förelåg det inte sådana brister i omsorgen att den fortsatta vården inte kunde ske i föräldrahemmet. Föräldrarna samtyckte till den vård som de ansåg behövlig och som rätten, till skillnad från socialnämnden, också ansåg var behövlig och tillräcklig för att tillfredsställa pojakens vårdbehov. Eftersom det fanns samtycke till behövlig vård var förutsättningarna för tvångsvård inte uppfyllda enligt rättens bedömning. Vården skulle därför ske på frivillig väg med stöd av SoL.

Såsom framkommit av rättspraxis prövar rätten i fall som rör villkor i samtyckesrekvisitet huruvida den enskildes önskemål om vård överensstämmer med det vårdbehov som socialnämnden har kommit fram till är behövligt. Frågan är om en sådan prövning strider mot lagens syfte och innehåll. Enligt den praxis som har redovisats ovan torde svaret bli nekande. Det bör lämpligen vara ett erforderligt inslag vid prövningen av villkorade samtyckes giltighet enligt bestämmelsen i 1 § andra stycket LVU i vissa fall. Beträffande vårdplanens betydelse i länsrätten gäller att rätten endast beslutar om vård enligt LVU skall beredas den unga eller inte. Domstolen fattar således inte

---

²⁷² RÅ 1991 not. 206, s. 530.

beslut i frågor om vårdens innehåll eller om placeringsform. Vårdplanen har *däremot* betydelse framför allt vid bedömningen av frågan om den behövliga vården i stället kan ges med lämnat samtycke. Exempelvis kan samtycke ha lämnats till enbart viss vård. Rätten har då att bedöma om den vård som den enskilde samtycker till är tillräcklig för att tillgodose barnets behov. Socialnämndens uppgift är att redogöra för behovet av vård. Därefter har länsrätten i uppgift att pröva om vården som den enskilde samtycker till överensstämmer med dennes behov med utgångspunkt i bestämmelserna i LVU.

2.4 Tvångsingripande i Norge och England

2.4.1 Norge

2.4.1.1 Bakgrund

Lov 17. juli 1992 nr. 100 om barneverntjenester (barnevernloven) trädde i kraft den 1 januari 1993 och är den nuvarande regleringen för den sociala barnvården i Norge. Lagreglerad samhällsvård av barn har långa anor i norsk rätt. Redan 1896 tillkom den första lagen, Lov om Behandlingen av forsømte Børn från den 6 juni 1896 nr. 1. Norge blev därmed det första landet i världen som fick en lag innehållande samhällliga förpliktelser för barn med omsorgsbrist. Stang Dahl hävdar att medmänsklighet och humanism emellertid inte utgjorde den främsta anledningen till lagens tillkomst. En grundläggande tanke med lagen var i stället att skydda samhället. En av de främsta förespråkarna för omhändertagande av vanartade barn var företrädare för skolan. Lärarna önskade sära de bråkiga och vanvårdade barnen från de välartade barnen i sin undervisning.²⁷³ Med den lag som trädde i kraft 1953 samlades de offentlig-rättsliga bestämmelserna om barn i en lag.²⁷⁴ Tonvikten i lagen kom att ligga på förebyggande arbete med frivillighetsprincipen som utgångspunkt, hjälp i stället för straff och stödinsatser i hemmet.²⁷⁵

Under 1970-talet påbörjades ett övergripande förändringsarbete som kom att utmyнна i den nuvarande lagen. 1953 års lag hade kommit att bli utsatt för allt hårdare kritik genom åren. Det gällde både de materiella förutsättningarna,

---

²⁷³ Stang Dahl, *passim*.

²⁷⁴ Lov 17.07.1953 nr. 14 om barnevern.

²⁷⁵ Sandberg, i Andenæs, Olsen, s. 290.

som bedömdes vara otydliga och skönsmässiga, och det processuella regelverket, vilket ansågs präglas av rättsosäkerhet och tröghet.²⁷⁶ År 1980 tillsattes en utredning, *Sosiallovutvalget*, för att ta fram ett förslag för ny reglering. *Sosiallovutvalget* lade fram sitt förslag till en samlad sociallag.²⁷⁷ På grundval av det förslaget lade den dåvarande regeringen år 1989 fram ett utkast till en ny sociallag.²⁷⁸ Den föreslagna lagen mötte dock motstånd av företrädare för barnavården. Dessa ville inte sammanfoga den sociala barnavården med övrig socialvård, utan förespråkade en särskild barnavårdslag. Under samma år överfördes ansvaret för barnavården från *Socialdepartementet* till *Familie- och forbrukerdepartementet*, numera benämnt *Barne- och familiedepartementet*.²⁷⁹ Departementet plockade ur delar av den föreslagna sociallagen som innehöll regler om barnavården och lade fram en ny version av denna som sitt förslag på en barnavårdslag.²⁸⁰ Departementets förslag behandlades av *Forbruker- och administrasjonskomiteen* i Stortinget.²⁸¹ Den nuvarande barnevernloven blev antagen som lag den 17 juli 1992 och trädde i kraft den 1 januari 1993.

Barnevernloven tillkom under en tidsperiod då barnavården hade varit utsatt för stark kritik. Den bristande handläggning som uppmärksammades redan i slutet av 1980-talet och i början av 1990-talet medförde att den sociala barnavården blev föremål för nya resursinsatser och forskningsmedel.²⁸² I 1992 års lag bestämdes att beslutanderätten rörande tvångsinsatser skulle övergå till statliga *fylkesnemnder*. Tidigare hade bestämmanderätten legat på folkvalda kommunala nämnder.²⁸³ Ansvaret för de frivilliga insatserna och för uppföljningen av besluten rörande tvångsplacerade barn kvarstod dock hos kommunerna. Andra ändringar som genomfördes i den nya lagen var friare organisationsutrymme för kommunen, nya tidsfrister i handläggningen av barnärenden samt en målformulering att ge barn rätt hjälp vid rätt tid för barnets bästa.

Beslutsorganet för tvångsinsatser blev således den statliga *fylkesnemnda* i och med reformen år 1993. Det är ett domstolsliknande förvaltningsorgan med en handläggning motsvarande den rättsliga processen vid en domstol. Nämnden

---

²⁷⁶ Haugli, s. 88 ff.

²⁷⁷ NOU 1985:18.

²⁷⁸ Ot.prp. nr. 60 (1988-89).

²⁷⁹ Sandberg, i Andenæs och Olsen, s. 290.

²⁸⁰ Ot.prp. nr. 44 (1991-92).

²⁸¹ Kommittén lade fram sin inställning i Innst. O. nr. 80 (1991-92), Innsstilling fra forbruker- og administrasjonskomiteen om lov om barneverntjenester (barnevernloven).

²⁸² Se Sandberg, i Andenæs och Olsen, s. 291 och Hestbæk, s. 117.

²⁸³ Nämnderna benämndes *barnevernemnd* och *socialutvalg*.

beslutar enligt barnevernloven och lov om sosiale tjenester²⁸⁴ särskilt i fråga om tvångsinsatser.²⁸⁵ Det finns sammanlagt 12 *fylkesnemnder*.²⁸⁶ Nämndernas sammansättning och förfaranden är reglerat i lov om sosiale tjenester kap. 9. Nämnderna består vanligen av en lagfaren domare, två *legmedlemmer* (ung. motsv. nämndemän) och två sakkunniga nämndsledamöter. De sist nämnda ledamöterna hämtas från *Barn- och familjdepartementets* lista över godkända sakkunniga. Det kan vara psykologer, psykiater, erfarna socionomer m.fl. yrkesgrupper. Förhandlingen motsvarar en förhandling vid domstol. Är parterna eniga kan beslutet fattas enbart genom skriftlig handläggning av domaren och två *legmedlemmer* vid ett förenklat förfarande (*förenklet behandling*) i nämnden.

2.4.1.2 Samhällets ansvar för barn

Enligt den norska lagen om det rättsliga förhållandet mellan föräldrar och barn, lov om barn og foreldre från 8 april 1981 nr. 7, har de biologiska föräldrarna det primära ansvaret för barnet fram till 18 års ålder.²⁸⁷ Om föräldrarna brister i detta ansvar, är det kommunens ansvar att bistå barnet eller familjen på frivillig väg.

Kommunens ansvar för de frivilliga insatserna inom den sociala barnvården regleras i barnevernloven § 2-1. Vad detta ansvar innefattar framgår av § 3-1:

”Kommunen skal følge nøye med i de forhold barn lever under, og har ansvar for å finne tiltak som kan forebygge omsorgssvikt og adferdsproblemer.

Barneverntjenesten har spesielt ansvar for å søke avdekket omsorgssvikt, adferds-, sosiale og emosjonelle problemer så tidlig at varige problemer kan unngås, og sette inn tiltak i forhold til dette.”

I bestämmelsen betonas vikten av arbetet att finna barn och unga med omsorgsbrist eller beteendestörningar och att få till stånd frivilliga insatser. Regeln motsvarar den svenska socialnämndens ansvar för individuella insatser för barn i 5 kap. 1 § SoL. Kommunen har därutöver ansvaret för allmänna insatser för barn samt samverkan med andra myndigheter och frivilliga organisationer för att medverka till att tillgodose barnets behov och intressen

²⁸⁴ Lov 13.12.1991 nr. 81 om sosiale tjenester m.v.

²⁸⁵ Vilka beslut som fattas av *fylkesnemnda* framgår av barnevernloven § 7-2.

²⁸⁶ Några av de 19 *fylkerna* har litet befolkningsunderlag och har därför inte någon eget beslutsorgan.

²⁸⁷ För en analys av begreppet föräldransvar i norsk rätt, se Haugli, s. 111 ff.

enligt barnevernloven § 3-2 och § 3-3.²⁸⁸ Det står kommunen fritt att välja tillvägagångssätt och organisation för barnvården. Det kommunala organ som handhar barnvårdsärenden är *Barneverntjenesten*, som är ett administrativt organ.

Barneverntjenesten har enligt barnevernloven § 4-3 skyldighet att snarast inleda utredning i fall där det är rimligt att anta att det föreligger sådana förhållanden som kan utgöra grund för ett ingripande med stöd av lagen. Inkommer en anmälan om misstanke om missförhållanden skall den behandlas inom en vecka.²⁸⁹ Utredningsbestämmelsen betonar å ena sidan vikten av att upprätthålla respekten för familjens integritet under tiden för utredningen av barnets förhållande. Å andra sidan är det tydligt att vid en kollision mellan föräldrarnas intressen och barnets behov, har den senares behov företräde. Det innebär att *barneverntjenesten* kan träffa och undersöka barnet utan föräldrarnas medgivanden.

”Undersøkelsen skal gjennomføres slik at den minst mulig skader noen som den berører, og den skal ikke gjøres mer omfattende enn formålet tilsier. Det skal legges vekt på å hindre at kunnskap om undersøkelsen blir spredt unødig.

Foreldrene eller den barnet bor hos, kan ikke motsette seg at en undersøkelse som nevnt i første ledd blir gjennomført ved besøk i hjemmet.

Barneverntjenesten, og sakkyndige som den har engasjert, kan kreve å få samtale med barnet i enerom. Hvis det foreligger mistanke om at barnet blir mishandlet eller utsatt for andre alvorlige overgrep i hjemmet, jf. § 4-12 første ledd bokstav c, kan barneverntjenesten gi pålegg om at barnet skal bringes til sykehus eller til annet sted for undersøkelse.”²⁹⁰

Barneverntjenesten skall bidra till att ge det enskilda barnet goda levnadsvillkor och utvecklingsmöjligheter genom rådgivning, vägledning och stödinsatser.²⁹¹ Av barnevernloven § 4-4 andra och tredje stycket framgår vilka typer av hjälpinsatser som kommunen kan erbjuda. Det kan t. ex. röra sig om avlastningshjälp i hemmet, extra stimulans i förskola, hjälp med arbete för den

²⁸⁸ Syftet med lagen framgår av första paragrafen. Enligt barnevernloven § 1-1 skall lagen tillförsäkra att barn och unga som lever under förhållanden som kan vara skadliga för deras hälsa och utveckling, får nödvändig hjälp och omsorg i tid, samt att bidra till att barn och unga får trygga uppväxtvillkor.

²⁸⁹ Barnevernloven § 4-2.

²⁹⁰ Barnevernloven § 4-3, andra–fjärde styckena.

²⁹¹ Barnevernloven § 4-4.

unga, ekonomiskt bistånd eller placering av barnet i annat hem än föräldrahemmet. Vård utanför hemmet är en annan sådan insats och kan ske antingen som en frivillig placering eller som en placering där det offentliga formellt sett övertar en del av vårdnaden om barnet. De frivilliga placeringarna, utan omhändertagande (*omsorgsovertakelse*), är en relativ ny företeelse i norsk lagstiftning och är huvudsakligen avsedda som en kortvarig vårdform. De regleras i barnevernloven § 4-4 femte stycket.

Om det kan antas att vårdnadshavaren inte kommer att kunna ge tillräckligt god omsorg under en längre tid skall kommunen överväga att överta omsorgen med stöd av barnevernloven § 4-12.²⁹² Det krävs då ett beslut av *fylkesnemnda*. Enligt §§ 2-1 och 7-3 skall kommunen i sådana fall inkomma med en ansökan med förslag på konkreta åtgärder. *Fylkesnemnda* bör fatta beslut inom fyra veckor från det att ansökan kom in. Vid allvarliga beteendestörningar hos en barn kan kommunen, på motsvarande sätt, ansöka om ett tvångsingripande med stöd av barnevernloven § 4-24.

2.4.1.3 Styrande principer vid beslut om tvångsvård

Norsk rätt rörande tvångsvård av barn bygger på tre viktiga principer. *Principen om barnets bästa* skall beaktas vid tillämpningen av reglerna rörande tvångsingripande mot barn enligt barnevernloven § 4-1.

”Ved anvendelse av bestemmelsene i dette kapitlet skal det legges avgjørende vekt på å finne tiltak som er til beste for barnet. Herunder skal legges vekt på å gi barnet stabil og god voksenkontakt og kontinuitet i omsorgen.”

²⁹² Det finns flera olika typer av beslut om ingripande som kan ske med stöd av barnevernloven. Jag begränsar framställningen till att omfatta beslut rörande beredande av vård på grund av brister i omsorgen respektive beteendestörningar hos barnet med stöd av §§ 4-12 och 4-24. Dessa bestämmelser kan anses motsvara beredande av vård med stöd av 1 § och 2 resp. 3 §§ LVU. För att underlätta språkbruket vid jämförelser mellan svensk och norsk rätt använder jag samma beteckning på dessa två typer av ingripanden som jag använder för motsvarande mål i svensk rätt, dvs. miljöfall och beteendefall. Det innebär att tvångsingripanden som sker på grund av förälderns omsorgsbrist med stöd av § 4-12 benämner jag miljöfall och ingripanden som sker på grund av den ungas eget beteende med stöd av § 4-24 kallar jag beteendefall. Den nya barnevernloven medger betydligt flera former av ingripanden än de ovan nämnda. Andra typer av beslut än de som jag omnämner i den fortsatta framställningen är följande: beslut om *pålegg om dagtilbud* (§ 4-4, fjärde stycket), *pålegg om tilsyn* (§ 4-4 fjärde stycket), *förbud mot flytting av barn* (§ 4-8), *medisinsk undersøkelse og behandling* (§ 4-10) och *behandling av barn som har særlige behandlings- og opplæringsbehov* (§ 4-11). (De två sist nämnda bestämmelserna är inte reglerade särskilt i svensk rätt utan omfattas av 2 § LVU.) Vid akuta situationer finns möjlighet under vissa förutsättningar att omedelbart omhänderta barnet med stöd av barnevernloven § 4-6. Ett sådant beslut av *barneverntjenesten* skall godkännas av *fylkesnemnda* inom 48 timmar. Det finns också möjlighet att överflytta vårdnaden permanent (*ansvarsfratakelse*) under vissa förutsättningar med stöd av § 4-20.

Principen om barnets bästa har länge varit den bärande principen inom norsk barnrätt och förekom redan i den gamla barnevernloven från 1953.²⁹³ Den har i senare lagstiftningsarbete kommit att skärpas och i sin aktuella lydelse krävs att beslutsfattaren lägger *avgörande* vikt vid att finna åtgärder som är till barnets bästa. Principen har inte utslagsgivande betydelse i flertalet fall. Sandberg framhäver att principen har inverkan först i sådana fall när det är konstaterat att lagens rekvisit för offentliga insatser är uppfyllda. Förutom att vara en inslag i bedömningen av en regels tillämpning på det enskilda fallet, har principen om barnets bästa också en betydelse som ett moment i tolkningen av lagens bestämmelser.²⁹⁴

Två andra övergripande principer för tillämpningen av lagen är dessutom för det första den biologiska principen (*det biologiske prinsipp*) och för det andra det mildaste ingreppets princip (*prinsippet om det mildeste inngrep*).²⁹⁵

Den biologiska principen innebär att strävan skall vara att barnet skall få växa upp hos sina biologiska föräldrar. För den offentliga barnvårdens del innebär denna princip att vården i första hand skall ske i hemmet. Om vården av barnet ändå sker utanför hemmet skall strävan vara att kontakten med vårdnadshavaren kan bibehållas.²⁹⁶ Den biologiska principen har kommit till uttryck i flera avgöranden av Høyesterett.²⁹⁷

Det mildaste ingreppets princip betyder att det inte är tillåtet att använda en större åtgärd än nödvändigt för att nå effekt.²⁹⁸ Principen framkommer i flera av barnevernlovens bestämmelser²⁹⁹ och i rättspraxis.³⁰⁰ Både principen om det mildaste ingreppet och den biologiska principen kan ses som ett uttryck för skyddet för familjen. De har också ett nära samband, eftersom både den biologiska principen och det mildaste ingreppets princip talar för ett så litet intrång av det offentliga i familjen som möjligt.³⁰¹

²⁹³ Lov av 17.6.1953 nr. 14, § 17.

²⁹⁴ Sandberg, i Andenæs och Olsen, s. 293.

²⁹⁵ Hestbæk, s. 143.

²⁹⁶ Hove, Kjellevoid, i Kjonstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 411. Ett exempel på principens införlivande i lagen är umgängesrätten i § 4-19.

²⁹⁷ Se Rt. 1997 s. 170 där den biologiska principen blev avgörande för utgången. I flera andra fall ställs den biologiska principen mot andra principer eller sakkunnigutlåtanden. Se Rt. 1995 s. 479 där risk förelåg för att barnet skulle skadas betydligt vid en återförening med de biologiska föräldrarna och Rt. 1994 s. 568 där barnen hade särskilda behov på grund av handikapp.

²⁹⁸ Se barnevernloven § 4-12 andra stycket och § 4-25 första stycket. I svensk förvaltningsrätt är denna också en etablerad princip, se Strömberg, Allmän förvaltningsrätt, s. 68.

²⁹⁹ Se t. ex. barnevernloven § 4-4 femte stycket, § 4-12 andra stycket och 4-25 första stycket.

³⁰⁰ Se Rt. 1996 s. 1203 där rätten fann att det var tillräckligt att den 5,5-åriga pojken bodde hos de biologiska föräldrarna med vissa stödsatser och att tvångsvård därför var i strid med principen om det mildaste ingreppet.

³⁰¹ Hove och Kjellevoid, i Kjonstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 411 f.

Den sociala barnvården är en del av förvaltningsrätten och som en följd härav skall allmänna förvaltningsrättsliga principer styra utredningsarbete och beslut. Den kontradiktoriska principen sätter sin prägel på processen genom regler om kommunikation och partsinsyn. En annan övergripande princip är legalitetsprincipen.³⁰² Legalitetsprincipen kräver lagstöd för tvångsvård. En restriktiv tillämpning av lagen vid prövning om förutsättningar för tvångsvård föreligger uttalas i förarbetena.³⁰³

2.4.1.4 Förutsättningar för tvångsvård vid omsorgsbrist

Ett ingripande kan ske antingen på grund av vårdnadshavarens omsorgsbrist eller på grund av den ungas eget beteende. Förutsättningarna skiljer sig och regleras i olika bestämmelser.

Förutsättningarna för ett tvångsomhändertagande av ett barn beroende på vårdnadshavarens *omsorgsbrist* framgår av barnevernloven § 4-12. Bestämmelsen reglerar beslut rörande placeringar utanför hemmet, oavsett vårdnadshavarens samtycke. Oberoende om föräldrarna (och den unga som har fyllt 15 år) har samtyckt till vården eller ej förlorar föräldrarna vårdnaden om sina barn för den tiden barnet är placerat med stöd av lagen. Samtycket inverkar däremot på hur omfattande det processuella förfarandet skall vara. Om samtycke till placeringen finns kan ett enklare förfarande ske i *fylkesnemnda*. I övriga fall blir det en regelmässig handläggning av ärendet.

Det första rekvisit som skall vara uppfyllt framgår av första stycket:

”Vedtaks om å overta omsorgen for et barn kan treffes

- a) dersom det er alvorlige mangler ved den daglige omsorg som barnet får, eller alvorlige mangler i forhold til den personlige kontakt og trygghet som det trenger etter sin alder og utvikling,
- b) dersom foreldrene ikke sørger for at et sykt, funksjonshemmet eller spesielt hjelpetrengende barn får dekket sitt særlige behov for behandling og opplæring.

³⁰² Legalitetsprincipen følger av konstitutionell sedvanerätt. Se Molven, i Andenæs, Olsen, s. 107 f. En annan förvaltningsrättslig princip som tar sig flera uttryck i lagstiftningen är principen om skyndsamhet. Barnevernloven uppställer flera tidsbegränsningar. Exempelvis skall ett beslut om en tvångsplacering av barnet till ett annat hem verkställas inom sex veckor, annars förlorar beslutet rättslig verkan. Bestämmelsen finns i § 4-13. Det finns uttryckt ett undantag till denna tidsfrist. Tidsfristen kan förlängas vid särskilda skäl av *fylkesnemnda*. Andra förvaltningsrättsliga principer som skall beaktas i sociala barnvårdsmål är likabehandlingsprincipen, kravet på saklighet och opartiskhet och förvaltningsmyndigheters respektive domstolars utredningsskyldighet. Se Bernt, i Kjønstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 201.

³⁰³ Se Innst. O. nr. 80 (1991–92), s. 23.

- c) dersom barnet blir mishandlet eller utsatt for andre alvorlige overgrep i hjemmet, eller
- d) dersom det er overveiende sannsynlig at barnets helse eller utvikling kan bli alvorlig skadd fordi foreldrene er ute av stand til å ta tilstrekkelig ansvar for barnet.”

Av de fire möjliga förhållanden som kan råda är det tillräckligt att *en* av punkterna är aktuell för att rekvisitet skall vara uppfyllt. De olika situationerna skiljer sig dels i vilken tid som skadan sker respektive kan komma att ske, dels i vilken typ av hemförhållanden som kan anses skadliga.³⁰⁴ Enligt förarbetena till lagen avser de tre första punkterna allvarliga brister i uppväxtvillkoren i *nutid*.³⁰⁵ Det krävs med andra ord inte uttryckligen i lagen att kommunen skall kunna påvisa även framtida allvarliga brister.³⁰⁶ Omsorgsbristerna i den första punkten rör brister i fyra avseenden: fysiska, praktiska, emotionella, och psykiska.³⁰⁷ Det kan exempelvis röra sig om sådana brister i mathållning och hygien, otrygghet på grund av våld i hemmet eller missbruksproblem hos föräldrarna vilka anses allvarliga. Med begreppet *alvorlige mangler* avser man enligt förarbetena tydligt ohållbara situationer.³⁰⁸ Första punkten är allmänt hållen och används ofta som grund för tvångsvård.³⁰⁹ I bedömningen skall, enligt Hove och Kjellevoid, också ingå *graden av avvikelse* från samhälleliga normer.

”Men det er også viktig å framheve at spørsmålene det må tas stilling til, må relateres til de generelle normer og sedvaner som gjelder i samfunnet, og det er ikke de sakkyndige alene om å ha kompetanse til å vurdere. Det juridiske spørsmålet vil i første rekke være hvor sterkt avviket skal være for at en vil omtale det som ’alvorlige mangler’.”³¹⁰

³⁰⁴ Enligt Hove och Kjellevoid bör framtidsprognoser ingå som en del av prövningen av beslut enligt barnevernloven § 4-12, oavsett vilken punkt som är tillämplig. Se Hove och Kjellevoid, i Kjønstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 414 f. Se också domen Rt. 1987 s. 578, s. 584 där det framhålls att det i prövningen alltid bör ingå en bedömning av den framtida utvecklingen.

³⁰⁵ Ot.prp. nr. 44 (1991-92), s. 42.

³⁰⁶ Enligt Hove och Kjellevoid följer dock av andra rekvisitet att en viss framtidsbedömning ändå krävs och att beslut om tvångsvård enligt punkten (a) i praktiken därför inte kan meddelas om bristerna inte beräknas fortgå. Barnets situation torde i sådana fall kunna lösas på ett mindre ingripande sätt och tvångsvård skall därför inte meddelas. En framtidsprognos av hemförhållandena är därför nödvändig även för fall enligt punkten (a). Se Hove och Kjellevoid, i Kjønstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 414 f.

³⁰⁷ A. a., s. 415.

³⁰⁸ Ot.prp. nr. 44 (1991-92), s. 110.

³⁰⁹ Haugli, s. 31.

³¹⁰ Hove och Kjellevoid, i Kjønstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 416.

Den andra och tredje punkten innefattar barnets aktuella förhållanden samt bakgrunden till dagens situation.³¹¹ En framtidsprognos ingår dock också i prövningen som en del av det andra rekvisitet (se nedan). Medan andra punkten rör barns vårdbehov på grund av barnets särskilda situation, behandlar tredje punkten barns vårdbehov på grund av föräldrarnas problematik. Tredje punkten behandlar misshandel och övergrepp på barn och syftar på sådana situationer där handlingarna riktas mot barnen.³¹²

Den fjärde punkten uttrycker en framtida risk för skada. Det behöver med andra ord inte föreligga några allvarliga brister i barnets tillvaro eller skador på barnet för stunden. Värderingen om det föreligger risk för barnets hälsa eller utveckling på grund av föräldrarnas bristande ansvarsförmåga för barnet får grundas på en prognos av framtida förhållanden för barnet. Bestämmelsen riktar sig särskilt till små barn och avses att tillämpas i mål rörande föräldrar med utvecklingsstörning eller allvarliga psykiska störningar. Den har också använts i fall där föräldrarna har allvarliga missbruksproblem och dåliga förutsättningar att rehabiliteras.³¹³

Det är inte tillräckligt att en eller flera av de situationer som framkommer i barnevernloven § 4-12 första stycket föreligger. Ytterligare en förutsättning för ett beslut om tvångsvård uppställs i bestämmelsens andra stycke:

”Et vedtak etter første ledd kan bare treffes når det er nødvendig ut fra den situasjon barnet befinner seg i. Et slikt vedtak kan derfor ikke treffes dersom det kan skapes tilfredsstillende forhold for barnet ved hjelpetiltak etter § 4-4 eller ved tiltak etter § 4-10 eller § 4-11.”

Det sist nämnda stycket uttrycker det mildaste ingreppets princip. Endast i sådana fall där det är nödvändigt skall beslut om tvång fattas. Finns det en mindre ingripande åtgärd som kan komma i fråga skall den föregå ett sådant beslut. I praktiken innebär det att frivilliga insatser skall ha prövats tidigare och visat sig vara otillräckliga eller helt utan nytta.³¹⁴ Rekvisitet innebär också ett krav att ha barnet i fokus. Vid bedömningen om rekvisitet är uppfyllt skall prövas om tvångsvård är nödvändigt utifrån barnets situation.³¹⁵

Principen om barnets bästa skall prövas särskilt.³¹⁶ Är förutsättningarna för vård enligt barnevernloven § 4-12 uppfyllda, kvarstår prövningen av om

³¹¹ A. a., s. 415.

³¹² A. a., s. 417. Är det fråga om generella missförhållanden skall i stället punkten (a) tillämpas.

³¹³ Rättspraxis från 1953 års barnavårdsråd som behandlar förhållandet som i dag skulle kunna ha gått in under punkten (d) är Rt. 1982 s. 764, Rt. 1986 s. 1189, Rt. 1991 s. 624. Se även Rt. 1994 s. 568.

³¹⁴ Rättspraxis som behandlar rekvisitet är Rt. 1982 s. 764, Rt. 1986 s. 1189 och Rt. 1995 s. 350.

³¹⁵ Hove och Kjellevoid, i Kjønstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 418.

³¹⁶ A. a., s. 419.

barnets bästa är ett beslut om tvångsvård eller ett beslut att barnet får att vara kvar hos vårdnadshavaren.³¹⁷ I förarbetena till bestämmelsen betonas även att *den biologiska principen* skall väga tungt i bedömningen.³¹⁸

2.4.1.5 Förutsättningar för tvångsvård vid beteendestörningar

I den gamla barnevernloven reglerades ingrepp på grund av omsorgsbrist respektive ingrepp på grund av ungas beteende i samma bestämmelse. Förutsättningarna för vård skilde sig, men i övrigt ansågs ingripandena vara av samma typ, jämförbart med det nuvarande systemet i Sverige. Med barnevernloven ändrades reglerna i syfte att tillpassa målgruppen unga bättre än de tidigare reglerna hade gjort. Bland annat ville man rikta uppmärksamheten mer mot de unga själva än vad som tidigare lagtexter hade gjort. Ett ingripande på grund av en beteendestörning är primärt riktat mot den unga själv i stället för mot den ungas föräldrar.³¹⁹ Bestämmelser rörande tvångs-ingripanden mot barn på grund av deras *beteende* regleras därför numera särskilt i § 4-24 och § 4-26.

Ingripandena skiljer sig från åtgärder för barn vid omsorgsbrister på flera sätt. Ingripandena går ut på placering för längre eller kortare tid på institution eller fosterhem, samt med tvång eller med samtycke. Vad avser relationen mellan barn och föräldrar innebär ett tvångsbeslut inte någon vårdnadsöverflyttning (*omsorgsovertakelse*).³²⁰ Föräldrarna har över huvud taget en relativt undanskymd roll i de här målen. Vad gäller barnets rättsliga ställning kan det vidare konstateras att bestämmelserna i lagen riktas till de unga själva. Förutsättningarna för tvångsplaceringar framgår av § 4-24.

”Et barn som har vist alvorlige atferdsvansker

- ved alvorlig eller gjentatt kriminalitet,
- ved vedvarende misbruk av rusmidler eller
- på annen måte

kan uten eget samtykke eller samtykke fra den som har foreldreansvaret for barnet, plasseres i en institusjon for observasjon, undersøkelse og korttidsbehandling i opptil fire uker, eller i den kortere tid som er fastsatt i vedtaket. Ved nytt vedtak kan plasseringstiden forlenges med opptil fire nye uker.

³¹⁷ Rättspraxis som behandlar detta är Rt. 1995 s. 447 och Rt. 1994 s. 1105.

³¹⁸ Se bl. a. NOU 1985:18, s. 157; Ot.prp. nr. 44 (1991-92), s. 41; Innst. O. nr. 80 (1991-92), s. 15.

³¹⁹ Solum, i Tjomsland, s. 25 f.

³²⁰ Hove och Kjellevoid, i Kjønstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 428. Det är möjligt att kombinera ett beslut om tvångsplacering med stöd av § 4-24 med ett beslut om tillfällig vårdnadsöverflyttning med stöd av § 4-12.

Er det trolig at et barn som nevnt i første ledd har behov for mer langvarig behandling, kan det treffes vedtak om at barnet skal plasseres i en behandlings- eller opplæringsinstitusjon i opptil tolv måneder uten eget samtykke eller samtykke fra den som har foreldreansvaret for barnet. Ved nytt vedtak kan plasseringstiden i særlige tilfelle forlenges med opptil tolv nye måneder. Barneverntjenesten skal fortløpende følge opp plasseringen, og vurdere tiltaket på nytt når plasseringen har vart i seks måneder.”

Av bestemmelsens sista stykke framgår ytterligere en forutsättning för en tvångsplacering.

”Et vedtak etter første og annet ledd kan bare treffes dersom institusjonen faglig og materielt er i stand til å tilby barnet tillfredsstillende hjelp sett i forhold til formålet med plasseringen.”

Av bestemmelsen i § 4-24 framgår att grundförutsättningen för en tvångsplacering är att barnet eller den unga har visat allvarliga beteendestörningar (*alvorlige atferdsvansker*). Beteendestörningen kan i sin tur bero på allvarlig eller upprepad kriminalitet, missbruk av berusningsmedel eller andra skäl vilka inte anges särskilt. Sådana särskilda skäl kan vara när den unga bedriver prostitution eller lever som ett gatubarn.³²¹ Även situationer när den ungas beteende upplevs som mycket plågsamt för omgivningen skulle kunna innefattas här.³²² Kraven på beteendestörningen skall vara högt ställda för att den skall anses uppfylla rekvisitet *alvorlige atferdsvansker*.³²³

Det är emellertid inte tillräckligt att fastställa allvarliga beteendestörningar för ett beslut om tvångsvård. Därutöver krävs att ett sådant beslut är nödvändigt. Det mildaste ingreppets princip kan utläsas av § 4-25 där det framgår att frivilliga åtgärder enligt § 4-4 skall övervägas i första hand. Det innebär även att rätten skall överväga om vård enligt § 4-26 (beskriven nedan) kan ske i stället. Principen om barnets bästa i § 4-1 kräver dessutom att bedömningen innefattar en prövning av om ett beslut om vård är det bästa för den unga. Slutligen skall hänsyn tas till vad som framgår av sista stycket i § 4-24, dvs. att den institution som den unga skall vistas på har de yrkesmässiga resurser och övriga resurser som krävs för att tillgodose den ungas vårdbehov.

Ingripanden med stöd av § 4-24 fattas av *fylkesnemnda* på samma sätt som ingripanden med stöd av § 4-12. Nämnden har här, liksom vid ingripanden

³²¹ Ot.prp. nr. 44 (1991-92), s. 114.

³²² Hove och Kjellevold, i Kjønstad, Bernt, Kjellevold, Hove, s. 429.

³²³ Enligt samtal med *fylkesnemndsleder* Randi Skar vid *Fylkesnemnda for sosiale saker i Oslo og Akershus* den 25 juni 2001.

som beror på omsorgsbrist, ett stort inflytande och en hög bestämmanderätt. Det finns krav på upprättande av en vårdplan enligt bestämmelser i § 4-28.

En särskild form av beslut rörande barn med beteendestörningar som befinner sig på en institution frivilligt (efter eget samtycke om 15 år eller äldre, annars även av föräldrarna) är *tilbakehold i institusjon på grunnlag av samtykke* enligt § 4-26. Detta är ett tvångsinslag i den annars frivilliga vården. Tvånget består vid kortare vårdplaner av att institutionen kan sätta upp som villkor att barnet kan tvingas vara kvar i tre veckor från det barnet anländer till institutionen. Om vården förväntas pågå i minst tre månader kan villkoret i stället vara kvarhållning i tre veckor från det att samtycket återkallas.³²⁴

I doktrin framhålls fördelar med att separera beteendefallen och miljöfallen i lagen. Måltyperna anses vara så olika i materiellrättsligt avseende och med avseende på vårdbehovets karaktär och tidsram att det motiverar skilda bestämmelser.³²⁵ Barnets beteendestörningar kan bero på andra faktorer i omgivningen än föräldrarna, och i sådana fall kan föräldrarna vara en resurs och ett stöd för barnet. Lagen uppställer därför möjligheten att institutionsbehandlingen av barn med beteendestörningar kan kombineras med att föräldrarna har kvar vårdnaden.³²⁶

Åldersgränserna för beslut om ingripande med stöd av barnevernloven framgår av §§ 1-3 och 4-24. Enligt den först nämnda bestämmelsen kan beslut med stöd av lagen fattas för barn under 18 år. Om barnet samtycker till den föreslagna vården kan vården av den unga fortsätta tills denne har uppnått 23 års ålder. Bestämmelsen i § 4-24 medger att vården får fortsätta perioden ut även om den unga fyller 18 år (och motsätter sig vården) i fall där vården sker på grund av hennes beteende. Det finns inga nedre åldersgränser för mål rörande beteendebriter enligt 4-24. I lagtexten ges inte någon klar riktlinje vad som skall gälla för mål rörande frivilliga placeringar enligt 4-26.³²⁷ Departementet hade föreslagit en nedre gräns om 15 år. Denna blev emellertid borttagen av *Stortingskomiteen*.³²⁸

2.4.1.6 Innebörden av tvångsvård

Innebörden av en tvångsplacering på grund av brister i omsorgen av barnet framgår av § 4-18.

³²⁴ Reglerna finns i barnevernloven § 4-26.

³²⁵ Sandberg, i Andenæs, Olsen, s. 330.

³²⁶ A. a., s. 330. I NOU 2000:12 föreslås att vårdnaden skall överflyttas som huvudregel även i de s. k. beteendefallen.

³²⁷ Se även Hove och Kjellevoid, i Kjønstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 430.

³²⁸ Sandberg, i Andenæs, Olsen, s. 331.

”Når et vedtak etter § 4-12, jf. § 4-8 annet og tredje ledd, blir satt i verk, går omsorgen over på barneverntjenesten. På vegne av barneverntjenesten skal fosterforeldre eller den institusjon der barnet bor, utøve den daglige omsorg. Barneverntjenesten kan bestemme at fosterforeldrene eller den institusjon der barnet bor, også skal avgjøre andre spørsmål enn de som gjelder den daglige omsorg.

Fylkesnemnda kan bestemme at foreldrene skal ha bestemmelserett i spørsmål som ikke gjelder den daglige omsorg.”

Ett beslut enligt § 4-12 medför att barnet kan placeras i ett fosterhem eller på en institution.³²⁹ *Fylkesnemnda* har stort inflytande över var barnet placeras. Kommunen skall lägga fram ett förslag till placering till nämnden, vilket skall innehålla skäl för val av viss placering.³³⁰ Placeringen skall enligt § 4-15 ”velges ut fra hensynet til barnets egenart og behov for omsorg og opplæring i et stabilt miljø.” Andra hänsyn som skall tas när man väljer var man skall placera barnet är, enligt samma paragraf, den planerade längden på vistelsen samt eventuellt umgängesbehov med föräldrarna. *Fylkesnemnda* kan ställa upp vissa villkor på placeringen i sitt beslut enligt § 4-15 andra stycket. Om kommunen sedan inte placerar barnet enligt förslaget eller inte följer de villkor som uppställts, kan saken behandlas av *fylkesnemnda* igen. Umgängesrättens³³¹ omfattning och innehåll beslutas också av *fylkesnemnda*, liksom eventuella beslut att hemlighålla vistelseorten.

Vården är också i viss mån styrd av *fylkesnemnda* enligt bestämmelser i § 4-15 tredje stycket. I samband med ett tvångsingripande skall kommunen upprätta en vårdplan. Senast efter två års placering skall en ny vårdplan upprättas, denna skall dock inte ändras om inte förutsättningarna för vården har ändrats. Vårdplanen skall kunna uppvisas av kommunen om *fylkesnemnda* kräver det.

Det finns särskilda bestämmelser om barnets rättigheter vid institutionsboende i § 5-9. Det första stycket behandlar kraven på allmänna hänsyn till barnets integritet och behovet av ökad autonomi.

”Institusjoner skal drives slik at barna selv kan bestemme i personlige spørsmål og ha det samvær med andre som de ønsker, så langt dette er

³²⁹ De olika placeringsformerna framgår av § 4-14. Innebörden av *fosterhjem* regleras i § 4-22 och motsvarar familjehem i svensk rätt. Förutom *fosterhjem* och *institusjoner* finns en tredje form av placering för särskilda ändamål. Om barnet har särskilda vårdbehov på grund av ett funktionshinder kan barnet placeras i en s. k. *opplærings- eller behandlingsinstitusjon* enligt § 4-14 första stycket c).

³³⁰ Barnevernloven § 4-15 andra stycket.

³³¹ Barn och föräldrars rätt till umgänge med varandra regleras i § 4-19.

forenlig med barnets alder og modenhet, med formålet med oppholdet, og med institusjonens ansvar for driften, herunder ansvar for trygghet og trivsel.”

De følgende styckena i bestämmelsen reglerar krav på rörelsefrihet, möjligheter att i vissa fall begränsa denna frihet och övriga sätt att begränsa den ungas handlingsfrihet. I princip går bestämmelserna ut på att friheten endast kan begränsas för att säkra vården eller för att säkerställa andras trygghet och trivsel. Det är alltid otillåtet att tillrättavisa barnet fysiskt samt att låsa in barnet i andra situationer respektive kontrollera barnets post i andra fall än sådana som medges enligt särskilda föreskrifter.

Tillsynen av samhällets ansvar för barn genom barnevernloven vilar centralt på *Barn- och familjdepartementet* enligt § 2-3.³³² Kommunen har ansvaret för uppföljningen av vården enligt § 4-16. *Fylkeskommunerna* ansvarar enligt § 5-1 för dygnsinstitutionernas verksamhet samt för viss specialvård. För övrigt boende och annan vård, såsom vård i familjehem, ansvarar den kommun där boendet finns.³³³

2.4.1.7 Upphörande av tvångsvård och överklagande

När föräldrarna kan ge barnet tillräckligt god vård, skall beslutet om tvångsplacering upphöra enligt § 4-21. Det finns dock ett förbehåll i samma paragraf. Beslutet skall nämligen kvarstå om barnet har fått en sådan god relation till personerna och miljön i det nya hemmet, att det vid en helhetsbedömning kan anses leda till allvarliga problem för barnet om det blir flyttat. Inför ett beslut om upphörande av vård har familjehemsföräldrarna alltid rätt att uttala sig. I andra stycket görs också vissa inskränkningar i hur ofta frågan om upphörande av vård tas upp av nämnden. Har frågan behandlats av nämnden de senaste tolv månaderna, kan parterna inte kräva att ärendet skall prövas ånyo.

Ett beslut om tvångsvård eller ett avslag rörande en begäran att vården skall upphöra kan överklagas till domstolen av de privata parterna inom två månader från det att beslutet har vunnit laga kraft. Kommunen har också fått denna möjlighet efter en lagändring år 1999. Första besvärsinstans är

³³² Detta ansvar fördelas regionalt på 19 *fylkesmenn*, en i varje *fylke* (ung. motsvarande län i Sverige). *Fylkesmannens* uppgifter framgår av barnevernloven § 2-3 och § 5-7. Enligt dessa bestämmelser består uppgifterna av att ge kommuner och *fylkeskommuner* vägledning och råd samt tillse att de utför de uppgifter de är ålagda att utföra enligt lag. Dessutom ingår tillsyn av de *fylkeskommunala* institutionerna där vissa barn är placerade.

³³³ Barnevernloven § 4-22 femte stycket. Ett förslag om att överföra *fylkeskommunernas* uppgifter inom barnvården till stat eller kommun behandlas per april 2002.

tingsretten. Därefter kan överklagande ske till lagmansretten. Högsta besvärinstans är *Høyesterett*.

2.4.2 England

2.4.2.1 Bakgrund

Reglerna inom *private child care law* och *public child care law*³³⁴ i England³³⁵ skapas framför allt genom *Acts of Parliament*³³⁶ och genom *case law*. Den mest betydelsefulla rättskällan inom området är Children Act 1989, vilken har kommit att preciseras och kompletteras av rättstillämpningen.³³⁷ Rättsområdet genomgick betydande förändringar i och med tillkomsten av denna lag. I England ansågs den vid tillblivelsen vara århundradets mest radikala lagstiftningsprodukt rörande barn.³³⁸ En ofta citerad beskrivning ges av Lord

---

³³⁴ Inom den engelska rätten gör man åtskillnad mellan *private child care law* och *public child care law*. *Private child care law* omfattar privaträttsliga mål som rör relationen mellan vårdnadshavaren och barnet, såsom vårdnads- och umgänges mål. *Public child care law* rör relationen mellan familjemedlemmarna och staten. Det innefattar familjerättsliga mål där det allmänna har särskilt intresse och är part i målet genom den lokala sociala myndigheten. Det avser mål rörande omhändertagande av barn, annan tillsyn av barn och akuta omhändertaganden. Children Act 1989 är den centrala rättskällan för båda typerna av mål och omfattar således både offentligrättsliga och privaträttsliga processer. I lagen används även begreppet *family proceedings*. Enligt Children Act 1989, section 8(4) innefattar begreppet offentligrättsliga och privaträttsliga processer rörande familjemedlemmar, dvs. dels *public and private child care law* enligt the Children Act 1989, dels familjerättsliga mål enligt the Matrimonial Causes Act 1973, the Adoption Act 1976, the Family Law Act 1996 m. fl. lagar. Eftersom de engelska begreppen inte överensstämmer med de svenska begreppen (där social barnavård är en del av socialrätten och inte, som i England, en del av familjerätten) använder jag för tydlighetens skull mig av de engelska begreppen i kapitlet.

³³⁵ Detta kapitel är tillämpligt för England och Wales (Skottland och Nordirland har separata rättssystem och lagar). För enkelhetens skull skriver jag endast England, men det skall läsas som England och Wales.

³³⁶ Förutom *Acts of Parliament*, *statutes*, finns det lagstiftningsprodukter av lägre dignitet som skapats av andra offentliga organ och myndigheter, bl. a. genom delegation av parlamentet, *statutory instruments*.

³³⁷ Förutom denna lag finns ett antal *statutory instruments* som kompletterar Children Act 1989 i mål rörande *public* och *private child law* (främst processuella regler) samt *statutes* som behandlar särskilda typer av mål som rör barn. Exempel på de först nämnda regelverken är the Children (Allocation of Proceedings) Order 1991, SI 1991/1677, the Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395 och the Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247. Lagar som behandlar särskilda situationer är the Child Abduction and Custody Act 1985, the Family Law Act 1996, the Crime and Disorder Act 1998 m. fl. De materiella reglerna och de centrala bestämmelserna rörande processen i domstol angående beslut om samhällsvård regleras i Children Act 1989. Endast i den utsträckning som det behövs för att förstå reglerna rörande samhällsvård av barn kommer jag att behandla annan lagstiftning än denna lag.

³³⁸ Se bl. a. Monro, i (1997) Fam L, s. 3. Lagen har dock inte undgått kritik genom åren. Se bl. a. Freeman, i (1998) Fam L, s. 341–348.

Mackay LC i det att han kallar lagen ”the most comprehensive and far reaching reform of child law which has come before Parliament in living memory”.³³⁹

De materiella förändringarna i lagtexten var en del av reformen. Statens möjligheter att ingripa i familjen hade tidigare varit relativt vidsträckta. Såväl sociala myndigheter som domstolar hade haft stora möjligheter att utifrån eget skön avgöra lämpliga insatser. Den nya lagen lade vikt vid sådana rättssäkerhetsaspekter som förutsebarhet och kontrollerbarhet. Viktiga principer för bedömningen av enskilda ärenden inarbetades i den nya lagen. Sociala myndigheters ansvar för handikappade och utsatta barn preciserades och tydliga avgränsningar gentemot föräldraansvaret formulerades i lagtext. Tydliga förutsättningar för samhällsvård formulerades. Dessa rekvisit, *the threshold criteria*, skulle gälla för alla beslut om samhällsvård. I den nya lagen formulerades vidare nya begrepp såsom *parenthood* och *parental responsibility*, i syfte att tydliggöra den rättsliga relationen mellan barn och föräldrar.

En annan del av reformen avsåg processuella förändringar. Systemet för familjerättsliga mål var komplicerat och innefattade olika lagar och processuella regler för de domstolar som prövade sådana mål, *magistrate’s courts*, *county courts* och *the High Court*. I och med den nya lagen förändrades domstolarnas struktur, och mål rörande barns uppväxt sammanfördes till ett enhetligt område. Det skapades ett system med specialkompetens inom domstolsväsendet.³⁴⁰ Regler om skyndsamhet i processen tillkom.³⁴¹ Både barnet och vårdnadshavaren var parter i målet jämte den sociala myndigheten och regler om obligatorisk rättshjälp infördes. Även regler rörande bevisprövningen infördes, bl. a. i form av en s. k. checklista som rätten skulle beakta för att avgöra det enskilda målet. En betoning på att utröna barns intressen i processer

³³⁹ Se Lord Mackay LC, 502 HL Official Report (5th series) col 488, 6 december 1989.

³⁴⁰ Tre domstolar blev forum för familjerättsliga mål i England. Det är för det första familjedomstolar, *family proceedings courts*, som är en del av *magistrate court*-systemet. Dessa domstolar tar mål som rör *public and private child care*, adoption och *domestic violence* men inte mål rörande äktenskapsskillnad. För det andra finns det *county courts*. På den nivån tar följande domstolar familjerättsliga mål: *specialist care centres (public and private law)*, family hearing centres (*private law*) och *divorce county courts*. Den tredje domstolen är *The High Court* som är högsta instans. *Family Proceedings Department* i *The High Court* beslutar i mål rörande förmynderskapsfrågor, adoptionsärenden och mål enligt Children Act 1989. Domstolen tar också överklagade mål från *magistrate’s courts*. De flesta *public child care cases* behandlas i den först nämnda domstolen, *the family proceedings court* enligt bestämmelser i Children (Allocation of Proceedings) Order 1991, SI 1991/1677, art 3(1).

³⁴¹ Se kap. 2.4.2.3.

rörande mål som berör dem personligen fördes in i lagtexten. I första paragrafen av *Departement of Health* kommentar till lagen anges det följande:

”The Children Act 1989 brings together in a single coherent legislative framework the private and public law relating to children. It aims to strike a balance between the rights of children to express their views on decisions made about their lives, the rights of parents to exercise their responsibilities towards the child and the duty of the state to intervene where the child’s welfare requires it.”³⁴²

I lagens första paragraf infogades ett krav att utreda och beakta barns önsknningar vid prövningen av mål i domstol. Syftet med förändringarna var att skapa en balans mellan barns rätt att få komma till tals, föräldrars rätt att utöva vårdnad och statens rätt att få ingripa i vissa fall. Processen skulle förändras från en kamp med olika motståndare och ett strikt legalt tankesätt till ett samarbete mellan parterna och rätten med en gemensam strävan att finna en optimal lösning för det enskilda barnet.³⁴³

Det fanns flera orsaker till denna reform. Förändringsarbetet rörande den sociala barnvården hade börjat med ett utredningsarbete, som genomförts på initiativ av *the Department of Health and Social Security*³⁴⁴ i form av en genomsyn av den dåvarande *Child Care Act 1980*. De utredningsförslag som lades fram under 1984–85 blev i stort sett accepterade av regeringen.³⁴⁵ Vid samma tidpunkt företog *the Law Commission* en översyn av regelsystemet av *public child care*. En rapport med lagförslag publicerades år 1988.³⁴⁶ Enligt förslaget skulle olika mål rörande familj och barn integreras och sammanföras till en lag. Regeringen behandlade lagförslaget och utökade det till att omfatta flertalet privaträttsliga mål rörande barn.³⁴⁷ Detta skulle komma att bli Children Act 1989.

Lagen kom också att inbegripa de offentligrättsliga barnärendena.³⁴⁸ En omtalad utredning rörande flera fall av sexuellt utnyttjande av barn och dödsfall

---

³⁴² Department of Health (HSMO), *The Children Act 1989. Guidance and Regulations. Volume 1 Court Orders*, para 1.1.

³⁴³ Masson, Winn Oakley, s. 49.

³⁴⁴ Departementet assisterades av familjerättsexperter på *the Law Commission*.

³⁴⁵ The White paper, ”The Law on Child Care and Family Services”, 1987 Cm 62.

³⁴⁶ Commission’s Report on Guardianship and Custody, Law Com No 118.

³⁴⁷ Vissa privaträttsliga mål och ärenden rörande familjerättsliga frågor regleras i särskilda lagar: *wardship, divorce, judicial separation and nullity of marriage* (regleras i the Matrimonial Causes Act 1973); *domestic violence and occupation of the matrimonial home* (regleras i Part IV i the Family Law Act 1996) och *child abduction* (regleras i the Child Abduction Act 1984).

³⁴⁸ Vissa offentligrättsliga mål och ärenden rörande familje- och socialrättsliga frågor regleras i särskilda lagar, såsom *adoption* (regleras i the Adoption Act 1976) och *parental orders* (regleras i the Human Fertilisation and Embryology Act 1990).

i familjehem, *the Cleveland report*³⁴⁹, utgjorde ett skäl till att även sociala myndigheters skyldigheter och processer för att skydda barn mot missförhållanden kom att föras in i den nya lagen.³⁵⁰

Domstolarna hade viss påverkan på lagstiftningen. I England kom domen *Gillick v West Norfolk and Wisbech Area Health Authority and another*³⁵¹ sannolikt att få spela en betydande roll i utformningen av den nya lagen.³⁵² Fallet rörde frågan om en läkare i vissa fall kunde skriva ut preventivmedel till ungdomar under 16 år utan föräldrars samtycke. Konflikten gällde med andra ord föräldrarnas bestämmanderätt i förhållande till barnets autonomi. Rätten kom fram till att föräldrarnas rätt över barn enbart syftar till att skydda barnen. Därför skall föräldrars rättigheter över barnen få ge vika för barnets rätt att fatta egna beslut när barnet har uppnått tillräcklig mognad för att förstå innebörden av frågeställningen och kan uttrycka sin mening. Att hindra barnet från att utöva sin autonomi endast med stöd av viss ålder var felaktigt. Fallet kom att få stor genomslagskraft i rättstillämpningen.³⁵³ Den nya lagen kom också att återspegla denna syn på respekt för barns autonomi i förhållande till deras mognad. Exempelvis infördes möjligheten för barn att initiera vissa familjerättsliga processer.

Den nya lagen influerades även av rättspraxis från rättstillämpningen av Europakonventionen. Europadomstolen hade uttryckt krav på vissa förändringar i engelsk familjerätt. England hade särskilt kritiserats för att föräldrar inte kunnat överklaga sociala myndigheters beslut om umgänge med barn som var placerade i familjehem om dessa beslut stred mot rätten till familjeliv i artikel 8.³⁵⁴ I den nya lagen fick föräldrar utökad möjlighet att överklaga beslut rörande sina barn.

2.4.2.2 *Samhällets ansvar för barn*

I Children Act 1989 används begreppet *parental responsibility* som beteckning för den rättsliga relationen mellan vårdnadshavaren och barnet. Begreppet definieras som ”all the rights, duties, powers, responsibilities and authority which by law a parent of a child has in relation to the child and his property.”³⁵⁵

³⁴⁹ Report of the Inquiry into Child Abuse in Cleveland 1987 (“the Butler-Sloss Report”), 1988 Cm 412.

³⁵⁰ White, Carr och Lowe, s. 2.

³⁵¹ [1985] 3 All ER 402.

³⁵² Se bl. a. White, Carr och Lowe, s. 3.

³⁵³ Rättspraxis har emellertid därefter kommit att begränsa utrymmet för barns autonomi i viss mån, enligt samtal med Piper 020703.

³⁵⁴ Se O, H, W, B respektive R mot Storbritannien. Se även kap. 3.2.3.

³⁵⁵ Children Act 1989, section 3(1).

Syftet med att införa ett nytt begrepp i lagen var att betona den rättsliga relationen mellan barn och föräldrar just som ett föräldraansvar. Eftersom begreppet bygger på föräldrars eget ansvar att skapa en bra uppväxt för sina barn finns det heller ingen detaljerad lista på vad som avses. Det får i stället bero på barnets ålder, behov och intressen.³⁵⁶

Children Act 1989, part III och schedule 2 behandlar sociala myndigheters ansvar för barn och familjer. Det är ett övergripande ansvar som innefattar barn i olika behovssituationer. Det finns två nyckelprinciper som skall styra myndigheternas arbete enligt section 17(1). Den första principen är att skydda hjälpbehövande barn och tillvarata dessa barns bästa. Den kommer bl. a. till uttryck i artikel 47 som reglerar myndighetens utredningsansvar vid misstanke om missförhållanden hos barn. Den andra principen är att stödja sådana barns uppväxt i deras familjer genom att erbjuda olika typer och grader av insatser lämpliga för barnens behov.³⁵⁷ Ett hjälpbehövande barn definieras i section 17(10):

”a child shall be taken to be in need if –

- a) he is unlikely to achieve or maintain, or to have the opportunity of achieving or maintaining, a reasonable standard of health or development without the provision for him of services by a local authority under this Part;
- b) his health or development is likely to be significant impaired, or further impaired, without the provision for him of such services; or
- c) he is disabled”.

Särskilda uppgifter som ingår i de sociala myndigheternas ansvarsområde framgår av Children Act 1989, schedule 2. Där framgår att verksamheten skall omfatta uppsökande verksamhet, informationsarbete, dokumentation av handikappade barn samt förebyggande arbete med missbruk hos förälder och brister i omsorg av barn. Vidare har myndigheten ansvar för placering av barn utom hemmet, stöd- och hjälpinsatser för handikappade barn, stöd i hemmet, familjeenheter samt förebyggande insatser för att förebygga missbruk och kriminalitet hos ungdomar. Enligt section 18 har myndigheten vidare skyldighet att tillhandahålla barnomsorg. Section 47(1) ålägger slutligen myndigheten att utreda befarade fall av missförhållanden.

En väsentlig åtgärd är placering av barn utanför föräldrahemmet. Children Act 1989, section 20 reglerar sådant boende. Vården skall grundas på

---

³⁵⁶ Gränserna för vårdnadshavarens ansvar och möjligheter att bestämma över barnet har sedan kommit att preciseras i särskilda fall i *case law*.

³⁵⁷ Children Act 1989, section 17(1)(a) och (b).

samarbete mellan de biologiska föräldrarna och familjehemmet. Placering utanför hemmet kan endast ske med vårdnadshavarens samtycke³⁵⁸ fram till dess att barnet har fyllt 16 år. När barnet har uppnått den åldern kan hon själv välja att bli placerad i annat hem, oberoende av vårdnadshavarens uppfattning.³⁵⁹ Över huvud taget kan man säga att barnets självständighet och rätt att uttrycka sin mening inför och vid placering utanför hemmet är väl reglerat i lagen. Av section 20(6) framgår det att myndigheten skall tillfråga barnet om hennes önsknings om boendet och, beroende på barnets ålder och mognad, beakta detta.

”Before providing accommodation under this section, a local authority shall, so far as is reasonably practicable and consistent with the child’s welfare –

- a) ascertain the child’s wishes regarding the provision of accommodation; and
- b) give due consideration (having regard to his age and understanding) to such wishes of the child as they have been able to ascertain.”

När barnet är placerat i familjehem eller dylikt har den sociala myndigheten ansvar för barnet enligt section 22(3). Även i detta stadium betonas myndighetens ansvar att *utröna* barnets vilja och önsknings, liksom att utreda önskemål från andra inblandade personer. Av section 22(4) framgår följande:

”Before making any decision with respect to a child whom they are looking after, or proposing to look after, a local authority shall, so far as is reasonably practicable, ascertain the wishes and feelings of –

- a) the child;
  - b) his parents;
  - c) any person who is not a parent of his but who has parental responsibility for him; and
  - d) any other person whose wishes and feelings the authority consider to be relevant,
- regarding the matter to be decided.”

För att önskemål och känslor *från* barnet och andra inblandade skall få någon verkan måste de uppmärksammas vid prövningen av saken. I samma bestämmelse, section 22(5), regleras därför skyldigheten att i skäligen utsträck-

---

³⁵⁸ Children Act 1989, section 20(7), section 20(8). I annat fall krävs beslut om vård av domstol, se section 20(9).

³⁵⁹ Children Act 1989, section 20(11).

ning också *beakta* vad som har framkommit i form av önskemål och åsikter genom barnets och eventuellt andra personers uttalanden.

”In making any such decision a local authority shall give due consideration

a) having regard to his age and understanding, to such wishes and feelings of the child as they have been able to ascertain;

b) to such wishes and feelings of any person mentioned in subsection 4(b) to (d) as they have been able to ascertain; and

c) to the child’s religious persuasion, racial origin and cultural and linguistic background.”

Vad som också framkommer i paragrafen är den hänsyn som beslutsfattaren skall ta till barnets etniska och kulturella ursprung samt språk- och religions-tillhörighet. Bestämmelserna i section 22(4) och section 22(5) är intressanta därför att de visar stor respekt för det familjehemsplacerade barnet. De pekar dels på en syn på barnet som en individ med rätt till integritet och med egen vilja, dels på en öppen attityd vad gäller en förståelse för barnets individuella behov med avseende på bakgrund och samhällslig tillhörighet. Man kan hävda att såväl barnets behov som hennes intressen uppmärksammas vid beslut om placering genom dessa bestämmelser.

Unga lagöverträdare särbehandlas inte i engelsk rätt, vilket innebär att denna grupp riskerar att få kriminalvård i stället för socialvård. En anledning till detta är att behandlingstanken inte varit lika dominerande i England som i Sverige. En annan anledning är att det straffrättsliga regelverket anses tillhandahålla rättssäkerhet för den unge på ett mer tillfredsställande sätt än det socialrättsliga.³⁶⁰ Det finns flera olika påföljder för ungdomar och endast vid allvarigare brottslighet riskerar den unge fängelsevistelse.³⁶¹ Sedan länge finns ett system med särskilda ungdomsdomstolar i England som handlägger de flesta brottmål där den tilltalade har fyllt 10 år³⁶² men inte 18 år. I dessa domstolar ställs samma rättssäkerhetskrav, krav på bevisning osv. som i de ordinära domstolarna för brottmål.³⁶³ Tanken är emellertid att hålla unga

³⁶⁰ Samtal med Piper, 020703.

³⁶¹ Följande påföljder finns för närvarande: *Conditional or absolute discharge*, böter; *a compensation order*, *a reparation order*, *an attendance center order*, *an action plan order*, *a supervision order*, *a curfew order*, *a detention and training order*, *a referral order*, *a community rehabilitation order*, *a community punishment order*, *a community and punishment order* och *a drug treatment and testing order*. De fyra sist nämnda påföljderna är tillämpliga på ungdomar som har fyllt 16 år. Källa: Childright (2002), nr 187, s. 3.

³⁶² I England är straffmyndighetsåldern 10 år enligt Crime and Disorder Act 1998, section 34.

³⁶³ SOU 1993:35, s. 460.

människor borta från domstolarna i lindrigare fall av brottslighet och många ungdomar åtalas inte utan får i stället *reprimands* eller *final warnings*.³⁶⁴ De ungdomar under 16 år som uppvisar beteendestörningar i form av brottsliga handlingar är sällan föremål för ett omhändertagande med stöd av Children Act 1989. Lagen är inte tillämplig över huvud taget för ungdomar över 16 år. Vid en jämförelse mellan svensk³⁶⁵ och engelsk rätt finner man således en begränsning i tillämpligheten av den sociala tvångslagstiftningen för unga lagöverträdare i England.

2.4.2.3 Styrande principer vid beslut om tvångsvård

I det spektrum av måltyper som Children Act 1989 uppvisar dominerar några generella principer och grundläggande bestämmelser lagen. Dessa framkommer i lagens första del, part I. Det är tre grundläggande principer vars funktion är att vara domstolens riktmärken vid prövningen av det enskilda målet.

Det är för det första principen om barnets bästa. I section 1(1) bekräftas principen om barnets bästa, *the paramount principle of the child's welfare*, som domstolens främsta rättesnöre.

”When a court determines any question with respect to –

(a) the upbringing of a child; or

(b) the administration of a child's property or the application of any income arising from it,

the child's welfare shall be the court's paramount consideration.”

Principen om barnets bästa i engelsk rätt skiljer sig från motsvarande svenska princip genom sin särskilda ställning.³⁶⁶ I Children Act 1989 tydliggörs genom formuleringen *paramount* att principen skall vara överlägsen andra överväganden. Det framgår vidare av ett ofta citerat uttalande av Lord McDermott i målet *J and Another v C and Others*³⁶⁷ att principen om barnets bästa skall dominera i beslutssituationen och bestämma utgången i målet:

”The second question of construction is as to the scope and meaning of the words ‘...shall regard the welfare of the infant as the first and paramount consideration.’ Reading these words in their ordinary

³⁶⁴ Crime and Disorder Act 1998, section 65. I samband med att en person tilldelas en ”varning” kontaktas den lokala ungdomsbrottsgruppen. Om det inte är olämpligt skal denna grupp bl. a. tillse att vederbörande får genomgå ett rehabiliteringsprogram, section 66.

³⁶⁵ Se kap. 2.2.2.

³⁶⁶ Av specialmotiveringen till införandet av begreppet barnets bästa i 1 § fjärde stycket i 1980 års socialtjänstlag, nuvarande 1 kap. 2 §, föreskrivs att barnets bästa inte alltid är avgörande för vilket beslut som fattas, se prop. 1996/97:124, s. 99 f.

³⁶⁷ [1969] 1 All ER 788.

significance, and relating them to the various classes of proceedings which the section has already mentioned, it seems to me that they must mean more than that the child's welfare is to be treated as the top item in a list of items relevant to the matter in question. I think they connote a process whereby, when all the relevant facts, relationships, claims and wishes of parents, risks, choices and other circumstances are taken into account and weighed, the course to be followed will be that which is most in the interests of the child's welfare as that term has now to be understood. That is the first consideration because it is of first importance and the paramount consideration because it rules on and determines the course to be followed."³⁶⁸

Principen om barnets bästa har en avgörande betydelse i många mål. I fallet ovan redogörs för hur principen skall tillämpas i det enskilda fallet. Först skall rätten ta ställning till och beakta all bevisning i målet. Rättens uppgift är sedan att finna fram till den utgång i målet som mest tjänar målet att uppnå barnets bästa. I ett annat mål uttrycker domare Sir John Pennycuick rättens uppgifter på följande sätt:

"A judge, when deciding what is best for the welfare of a child, must take into account all the particular circumstances relevant to that child. I do not doubt that these circumstances may include the religious and ethical views prevailing in the environment in which the family moves, insofar as these affect the child. This may indeed be a significant factor, but it can never be more than a factor, in reaching the decision; and at the end the judge has that single decision to make, namely: what is best for the welfare of the child?"³⁶⁹

I *case law* har sedermera framkommit vissa riktlinjer för hur denna bedömning skall utföras av rätten i mål rörande samhällsvård.³⁷⁰

³⁶⁸ A. a., s. 820–821.

³⁶⁹ *Re K (Minors) (Wardship: Care and Control)* [1977] 1 All ER 647, s. 655.

³⁷⁰ *Se Re D (A Minor) (Natural Parent: Presumption of Care)* [1999] 2 FCR 118. Enligt avgörandet är det inte meningen att ett hushåll skall jämföras med ett annat i bedömningen av vilken utgång som är till barnets bästa i fråga om omhändertagande av ett barn. I målet var fråga om barnet skulle bo hos fadern eller morföräldrarna. I de senares hushåll fanns även barnets halvsyskon. Rätten menade att i situationer där saken gällde huruvida barnet skulle växa upp med föräldern eller en annan person var frågan om det var visat att barnets bästa på ett aktivt sätt krävde att vårdnaden flyttades till den andra personen. Rätten skulle först bedöma förälderns förmåga att ha hand om sitt barn och sedan fråga sig själv om det fanns övervägande skäl att frångå den grundläggande rätten för ett barn att få växa upp med sin förälder. I det aktuella målet ansågs det inte vara visat att behovet att växa upp med sina halvsyskon skulle vara ett så starkt skäl att frångå denna rätt. Det var fel metod att jämföra de två hushållen med varandra med s. k. vågskålsmetod.

Den andra principen, principen om skyndsamhet i processen, uttalas i Children Act 1989, section 1(2). Den säger att domstolen skall beakta att dröjsmål i beslutsfattandet kommer att inverka menligt på barnets bästa.

”In any proceedings in which any question with respect to the upbringing of a child arises, the court shall have regard to the general principle that any delay in determining the question is likely to prejudice the welfare of the child.”

Även om lagen inte innehåller några uttalade tidskrav så har man främst löst kravet på skyndsamhet med en generell regel. Skyndsamhetsaspekten är underordnad principen om barnets bästa. Det kan exempelvis innebära att utredningstiden förlängs för att utredningen i målet behöver kompletteras. Det är emellertid tveksamt om bestämmelsen har medfört några förbättringar i fråga om skyndsamhet i processen. Rättegångarna är relativt invecklade och innehåller många inblandade.³⁷¹

Den tredje principen finns i Children Act 1989, section 1(5) och uttalar att domstolen inte skall besluta om samhällsvård om den inte anser att det är ett bättre alternativ för barnet än *status quo*. Den benämns *non-intervention principle* och motsvarar ungefär den inom svensk förvaltningsrätt rådande principen om det mildaste ingreppet.³⁷²

”Where a court is considering whether or not to make one or more orders under this Act with respect to a child, it shall not make the order or any of the orders unless it considers that doing so would be better for the child than making no order at all.”

Den bedömning som slutligen skall göras är rättens lämplighetsprövning av ett eventuellt beslut om vård. Rätten skall pröva om ett sådant beslut faktiskt är det bästa för barnet, mot bakgrund av vad som har framkommit om barnets situation i målet. I den bedömningen skall barnets aktuella situation vägas mot den skada som barnet kan åsamkas genom en rättslig process och de förändrade livsbetingelser som ett domstolsbeslut innebär. Endast om rätten kan svara jakande på den frågan, att ett sådant beslut är det bästa för barnet,

³⁷¹ Alltsedan lagens tillkomst har processerna bara blivit mer och mer tidsmässigt krävande. Se Masson, Winn Oakley, s. 51. Enligt Masson är det ofta som domstolarna tar längre tid på sig att avgöra ett omhändertagandemål än de 12 veckor som anses acceptabelt. Normalt tar förfarandet sex månader i *magistrate's courts* och nio månader eller mer i övriga domstolar. Se Masson, Representation of Children in England, s. 470. Se även Wells, i (1995) Fam L, s. 193.

³⁷² Den engelska principen benämns även *the lowest/least interventionist order* därför att minsta möjliga åtgärd är inget beslut om vård. I svensk förvaltningsrätt är detta en etablerad princip också, se Strömberg, Allmän förvaltningsrätt, s. 68.

skall beslut om vård fattas. I annat fall skall rätten inte fatta ett sådant beslut.³⁷³ Principen kommer in i det sista led i den prövning som rätten skall företa inför sitt beslut.

2.4.2.4 Förutsättningar för tvångsvård

I Children Act 1989, part IV regleras kriterierna för ett beslut om samhällsvård, *care order*.³⁷⁴ En domstolsprocess rörande frågan om beredande av vård kan initieras på två sätt.³⁷⁵ För det första kan de sociala myndigheterna ansöka om vård enligt section 31(1) om de anser att förutsättningarna för vård föreligger.

”On the application of any local authority or authorised person, the court may make an order

(a) placing the child with respect to whom the application is made in the care of a designated local authority; or

(b) putting him under the supervision of a designated local authority”.

De sociala myndigheterna skall i första hand försöka med frivilliga åtgärder. Om det saknas andra sätt att skydda och tillgodose barnets bästa skall dock en ansökan om vård inlämnas till rätten.³⁷⁶

Den andra vägen som kan leda till en process är att rätten påkallar en utredning med stöd av Children Act 1989, section 37. Frågan om ett barn befinner sig i en risksituation kan uppkomma i familjerättsliga mål. Domaren kan finna tecken på missförhållanden i hemmet, exempelvis i ett mål rörande

³⁷³ Den rättspraxis som finns rörande bestämmelsen avser mål som rör vårdnad, umgänge och ekonomisk ersättning till förälder. Jag har inte funnit någon praxis som rör omhändertagande av barn.

³⁷⁴ Betydelsen av begreppet *care order* framgår av Children Act 1989, section 31(11) och section 105(1). Det innebär ett domstolsbeslut där ett barn, som blivit föremål för en ansökan om vård eller skyddstillsyn, placeras under den sociala myndighetens vårdnad. I jämförelse med LVU kan begreppet ungefär anses motsvara beslut om beredande av vård och beslut om fortsatt vård. I samma bestämmelse regleras förutsättningarna för *supervision orders*, ung. tillsynsbeslut. Det är beslut om en viss kontroll och assistans till barn och kan liknas vid det s. k. mellantvånget i 28 § LVU där kontaktman kan utses till barn även mot hennes vilja. Det krävs samma förutsättningar för en *supervision order* som för beslut om vård. Domstolen har möjlighet att besluta om *supervision order* eller *care order* eller inget beslut om vård alls, oavsett den sociala myndighetens ansökan. Vad som avgör är i stället omständigheterna såsom de framkommit enligt checklistan i Children Act 1989, section 1(3) och principen om minsta möjliga åtgärd, section 1(5). Den faktiska vårdnaden övergår inte vid ett beslut om tillsyn. Beslutet är ofta individuellt anpassat och kan innehålla regler om var den unga skall bo, möten att närvara vid och aktiviteter att delta i. För en jämförelse mellan *care order* och *supervision order*, se *Re S(J) (A Minor) (Care or Supervision Order)* [1993] 2 FLR 919, *Re T (A Minor) (Care or Supervision Order)* [1994] 1 FLR 103, *Re S (Care or Supervision Order)* [1996] 1 FLR 753, *Re V (Care or Supervision Order)* [1996] 1 FLR 776.

³⁷⁵ Båda sätten är mycket vanliga. (Källa: Barrister Rachael Morton, per e-post 2000-03-27).

³⁷⁶ The Children Act 1989 Guidance and Regulations Volume 1 Court Orders, para. 3.2.

en vårdnadstvist. I en sådan situation kan domstolen med stöd av section 37(1) förordna att den sociala myndigheten skall genomföra en utredning rörande barnet. Bestämmelsen lyder:

”Where, in any family proceedings in which a question arises with respect to the welfare of any child, it appears to the court that it may be appropriate for a care or supervision order to be made with respect to him, the court may direct the appropriate authority to undertake an investigation of the child’s circumstances.”

Enligt section 37(2) skall den sociala myndigheten, efter genomförd utredning, överväga om man skall ansöka om vård, erbjuda barnet eller familjen stöd och hjälp eller agera på annat sätt. Därefter skall man redovisa sitt beslut och skälen härför inför rätten inom åtta veckor från rättsens beslut om utredning.³⁷⁷ Myndigheten kan då besluta att ansöka om vård.³⁷⁸ Barnet är part i *public law proceedings* oavsett ålder och mognad.³⁷⁹

När frågan om samhällsvård av ett barn är vid handen skall domstolen utföra en särskild prövning innan ett sådant beslut kan fattas. För det första skall domstolen pröva om rekvisiten för samhällsvård är uppfyllda. För det andra skall en bedömning ske om vård skall beslutas utifrån principen om barnets

³⁷⁷ Children Act 1989, section 37(3) och section 37(4).

³⁷⁸ Rätten kan inte agera *ex officio* i fall där den lokala myndigheten har beslutat att inte ansöka om vård.

³⁷⁹ Förutom ansökan om vård kan domstolen i vissa fall fatta ett beslut om omedelbart omhändertagande, *interim care order*. Av bestämmelserna i Children Act, section 38(1) och 38(2) framgår följande. ”Where – in any proceedings on an application for a care order or supervision order, the proceedings are adjourned; or the court gives a direction under section 37(1), the court may make an interim care order or an interim supervision order with respect to the child concerned. A court shall not make an interim care order or interim supervision order under this section unless it is satisfied that there are reasonable grounds for believing that the circumstances with respect to the child are as mentioned in section 31(2).” Med andra ord kan domstolen fatta beslut om tillfälligt beslut om vård om det är sannolikt (*reasonable grounds for believing*) att förutsättningarna för ett beslut om vård enligt Children Act section 31 föreligger. Beslutet gäller tills ett slutligt beslut har fattats eller under den tidsperiod som domstolen har beslutat att det skall gälla, dock högst i åtta veckor. Det är en relativt vanlig företeelse att tillfälliga beslut om vård fattas i de engelska domstolarna. Ett typfall är situationer när den sociala myndigheten vill placera ett barn i ett annat hem än föräldrahemmet och vårdnadshavarna motsätter sig detta. Ett tillfälligt beslut om vård kan då meddelas för att genomföra placeringen. Rätten har möjlighet att fatta andra typer av beslut med stöd av Children Act 1989, part IV. I section 36 regleras *education supervision order*. Det är ett beslut som gäller familjer med barn i skolåldern och som innebär att familjen får en tillsynsperson för att man skall kunna förbättra barnens skolsituation. Att inte lyda uppmaningarna från kontaktpersonen blir en brottslig gärning. Children Act 1989, schedule 3, part III reglerar dessa domstolsbeslut. Ansökan om ett sådant beslut görs av den lokala skolmyndigheten. – Härutöver finns möjligheter för rätten att besluta om samhällsinsingripande för undersökning av barnet, *child assessment order*, Children Act 1989, section 43, samt att besluta att en annan person än vårdnadshavaren tillfälligt (högst 8 dagar) får föräldransvaret över barnet, *emergency protection order* enligt section 44 (ung. flytningsförbudet i LVU).

bästa, på grund av omständigheter i den s. k. checklistan och på grund av att det inte skulle vara bättre för barnet om vård inte meddelades. Det är med andra ord en slags tvåstegsbedömning som rätten skall utföra.³⁸⁰

Det första steget är frågan om rekvisiten för samhällsvård är uppfyllda. Dessa framgår av section 31(2) och benämns *the threshold criteria*.

”A court may only make a care order or supervision order if it is satisfied –

a) that the child concerned is suffering, or is likely to suffer, significant harm; and

b) that the harm, or the likelihood of harm, is attributable to

(i) the care given to the child, or likely to be given to him if the order were not made, not being what it would be reasonable to expect a parent to give to him; or

(ii) the child’s being beyond parental control.”

Enligt bestämmelsen skall det för det första föreligga en risk för att barnet kommer att lida³⁸¹ betydande skada alternativt att barnet lider en betydande³⁸² skada.

För det andra skall risken för skadan bero antingen på att omsorgen³⁸³ om barnet inte är (eller kommer att bli) sådan som man kan förvänta att en förälder skall ge sitt barn³⁸⁴ eller att barnet är utom föräldrarnas kontroll.³⁸⁵ Bevisbördan ligger på den sökande. Ju allvarligare anklagelse, desto mer övertygande bevisning krävs.³⁸⁶

Även om domstolen finner att förutsättningarna för vård är uppfyllda, skall

³⁸⁰ Begreppet tvåstegsprövning myntades av domare Booth i målet *Humberstone County Council v B* [1993] 1 FLR 257.

³⁸¹ För riskbedömningen, se bl. a. *Re H and Others (Child Sexual Abuse: Standards of Proof)* [1996] 1 All ER 1, *Southwark London Borough Council v B* [1998] 2 FLR 1095, *Re P (A Minor) (Care: Evidence)* [1994] 2 FLR 751, *Re H (A Minor) (Section 37 Direction)* [1993] 2 FLR 541, *Re SH (Care Order: Orphan)* [1995] 1 FLR 746.

³⁸² För innebörden av betydande skada, se bl. a. *Humberstone County Council v B* [1993] 1 FLR 257.

³⁸³ Begreppet *care* definieras inte i Children Act 1989. I myndighetsföreskrifter fastställs begreppet enligt följande: ”providing for the child’s health and total development (physical, intellectual, emotional, social and behavioural) and not just having physical charge of him.” The Children Act 1989 Guidance and Regulations Volume 1 Court Orders, para. 3.23. En dom som behandlar innebörden av begreppet *care* är *Re B (A Minor) (Care Order: Criteria)* [1993] 1 FLR 815.

³⁸⁴ *Re CB and JB (Care Proceedings: Guidelines)* [1998] 2 FLR 211.

³⁸⁵ En dom som behandlar frågan vad som avses med att barnet är utom föräldrars kontroll är *M v Birmingham City Council* [1994] 2 FLR 141.

³⁸⁶ *Re L (Child Sexual Abuse: Standard of Proof)* [1996] 1 FLR 116.

domstolen inte meddela vård i detta skede.³⁸⁷ Tvåstegsprövningen skall fullföljas. Det andra steget i prövningen är att besluta om ett omhändertagande över huvud taget bör ske.³⁸⁸ Därefter skall de tre principerna i Children Act 1989, section 1 beaktas – principen om barnets bästa³⁸⁹, skyndsamhetsprincipen³⁹⁰ och principen om minsta möjliga åtgärd³⁹¹ – samt checklistan³⁹² i samma paragraf övervägas. Det är med andra ord fullt möjligt att domstolen finner förutsättningarna för vård uppfyllda men inte beslutar om vård på grund av att ett sådant beslut skulle stå i strid med en eller flera av dessa principer. Exempelvis kan domstolen komma fram till att det föreligger risk för skada på barnets hälsa, men finna frivilliga insatser i hemmet, enligt Children Act 1989, part III och schedule 2, tillräckliga och bättre för barnet. Om det å andra sidan framstår som osannolikt att vårdnadshavarna kommer att medverka vid dessa insatser kan det framstå som bättre för barnet att de sociala myndigheterna får ingripa och på detta sätt ge kontinuitet i vården. Ett beslut om vård kan då meddelas.

2.4.2.5 Innebörden av tvångsvård

Innebörden av ett beslut om omhändertagande är att vårdnadsansvaret för barnet övergår på de sociala myndigheterna.³⁹³ Enligt Children Act 1989, section 33(3) skall myndigheten ha visst vårdnadsansvar över barnet, *parental responsibility*. Graden av vårdnadsansvar som myndigheten skall ha får bestämmas i det enskilda fallet. Av samma paragraf framgår nämligen att myndigheten kan bestämma i vilken utsträckning som vårdnadshavaren får ha kvar sitt ansvar för barnet. Enligt section 33(4) får begränsningar i vårdnadsansvaret beslutas endast då det syftar till att skydda eller tillvarata barnets bästa.

³⁸⁷ Det finns inget rekvisit i engelsk rätt som motsvarar samtyckesrekvisitet i 1 § andra stycket LVU, dvs. att det inte skall finnas samtycke till vård från vårdnadshavaren och det processbehöriga barnet. Rätten skall bedöma om föräldransvaret (*parental responsibility*) behöver övergå till de sociala myndigheterna genom ett beslut jämlikt section 31, eller om det är tillräckligt att barnet vistas i familjehem jämlikt section 20 och föräldrarna har kvar ansvaret för barnet. Vårdnadshavarna kan således samtycka till ett beslut om vård av barnet enligt Children Act 1989, section 31. Det är inte ovanligt i sådana mål där ett beslut om vård kan förutses att advokaten råder vårdnadshavaren att samtycka till ett sådant beslut för att minimera bevisningen och på det sättet få vårdnadshavaren att framstå i så bra dager som möjligt. En sådan strategi kan underlätta för vårdnadshavaren att få tillbaka barnet längre fram eller att få behålla ett kommande barn. (Enligt samtal med barrister Rachael Morton, 2000-03-27 per e-post.)

³⁸⁸ Den här tvåstegsprövningen behandlas i *Humberstone County Council v B* [1993] 1 FLR 257.

³⁸⁹ Children Act 1989, section 1(1).

³⁹⁰ Children Act 1989, section 1(2).

³⁹¹ Children Act 1989, section 1(5).

³⁹² Children Act 1989, section 1(3).

³⁹³ Children Act 1989, section 33(1).

Ett omhändertagande kan innebära såväl vård i hemmet som utanför hemmet. Föräldrarna har dock så gott som alltid rätt till umgänge med barnet, vilket finns reglerat i section 34. Beslut om vård upphör efter en ansökan om upphörande av vård, när förutsättningarna för vård inte längre är uppfyllda eller när vård inte längre är motiverat av principerna i section 1 eller när den unga fyller 18 år.

Domstolens befogenheter att bestämma över barnet är mycket begränsade när väl ett beslut om vård har fattats. Domstolen har inga befogenheter att kräva vårdplanens genomförande.³⁹⁴ Samtidigt har domstolen principen om barnets bästa att beakta inför beslut om vård, liksom principen att ingripa endast om det är en bättre lösning än att inte besluta om vård. Detta har fått som konsekvens att domstolar undersöker vårdplanerna i ansökningarna om samhällsvård mycket noggrant.³⁹⁵ Domstolens åsikter om barns vårdbehov går ofta att utläsa i avgöranden rörande beslut om samhällsvård. Ett sådant exempel är målet *Re E (A minor) (Care Order: Contact)* där vikten av umgänge under placeringen betonas.

”In short, even if the s. 31 criteria are satisfied, contact may well be of singular importance to the long-term welfare of the child: first, in giving the child the security of knowing that his parents love him and are interested in his welfare; secondly, by avoiding any damaging sense of loss to the child in seeing himself abandoned by his parents; thirdly, by enabling the child to commit himself to the substitute family with the seal of approval of the natural parents; and, fourthly, by giving the child the necessary sense of family and personal identity. Contact, if maintained, is capable of reinforcing and increasing the chances of success of a permanent placement, whether on a long-term fostering basis or by adoption.”³⁹⁶

Om domstolen anser att det finns brister i uppgifter om vårdplanen kan den i vissa fall helt enkelt avslå ansökan. Den möjligheten framgår av målet *Re R (Minors) (Care Proceedings: Care Plan)*.³⁹⁷

”... the court should only pass responsibility over to the local authority by way of final care order when all the facts are as clearly known as can be hoped. Thus, if the court having heard the evidence, is not satisfied

³⁹⁴ Se bl. a. *Re S (A Minor) (Care: Contact Order)* [1994] 2 FLR 222.

³⁹⁵ Domar som rör vårdplanen är *Re J (Minors) (Care: Care Plan)* [1994] 1 FLR 253, *Re T (A Minor) (Care Order: Conditions)* [1994] 2 FLR 423. Se även Vernon, s. 67.

³⁹⁶ [1994] 1 FLR 146 f., 154.

³⁹⁷ [1994] 2 FCR 136, se s. 145 för citat nedan.

about material aspects of the care plan, the court should decline to make a care order. Local authorities should thus be left in no doubt at all that the care plan will in each case be subject to rigorous scrutiny.”

Man kan därför säga att det förutom den tvåstegsprövning som rätten gör inför ett beslut om vård, dessutom ingår i prövningen att överväga den vårdplan som ingivits av den sociala myndigheten och att höra parternas åsikt om den sociala myndighetens planer för barnet.³⁹⁸ Samtidigt har rätten skyldigheten att se till barnets bästa. Har barnet ett tydligt behov av hjälp och den sociala myndigheten inte har några andra planer för barnet, måste domstolen ändå besluta om vård.³⁹⁹

2.4.2.6 Upphörande av vård och överklagande

När förutsättningarna för vård inte längre föreligger skall vården upphöra. Längst kan vården pågå till den unga har fyllt 18 år.⁴⁰⁰

Beslut om vård samt övriga i texten omnämnda beslut med stöd av Children Act 1989 kan överklagas av parterna i den mån som de uppfyller de generella kriterierna för överklagande. Children Act, section 94 uppställer allmänna bestämmelser i fråga om överklaganderätten i *family proceedings courts*. Överklaganden av beslut i *county court* och *High Court* regleras i särskilda processuella regelverk.

2.5 Sammanfattning och avslutande synpunkter

Två grundtankar har präglat regleringen av den sociala barn- och ungdomsvården sedan 1900-talets början. Det är dels tankar om rättssäkerhet, dels föreställningar om samhällets skyldighet att tillhandahålla vård för den enskilde i vissa fall. Utformningen av, och syftet med att förverkliga, dessa tankar om samhällets skyldigheter har dock successivt förändrats under århundradet. Rättssäkerhetskravet i de tidigare barnavårdslagarna var endast avsett för föräldrarna. Det var inte aktuellt att formulera rättssäkerhetskrav för barn,

³⁹⁸ När beslut om vård har fattats och barnet är placerat i familjehem är det bara umgängesrätten som rätten har möjlighet att påverka. Enligt section 34 har rätten möjlighet att pröva vårdplanens utformning rörande umgänget. Se även rättspraxis, bl. a. *Re B (Minors) (Care: Contact: Local Authority's Plans)* [1993] 1 FLR 543, *Re E (A Minor) (Care Order: Contact)* [1994] 1 FLR 146, *Berkshire County Council v B* [1997] 1 FLR 171.

³⁹⁹ Gränsdragningen mellan rättens befogenheter att bestämma och den sociala myndighetens självständighet är, som antytts ovan, inte helt tydlig och har varit föremål för diskussion i doktrin. Se Masson, Winn Oakley, s. 46–48 för en närmare presentation av problematiken.

⁴⁰⁰ Children Act 1989, section 91(12).

eftersom de inte betraktades som självständiga rättssubjekt. Syftet med ett samhällsingripande mot utsatta barn och unga har också ändrat karaktär under hand. Vårdbehovstanken uppstod inte enbart av humanitära skäl, utan främjade även samhället i stort genom att oroliga element kunde placeras på allmänna uppfostringsanstalter i stället för att bidra till en ökad ungdomsbrottslighet. De insatser som kunde genomföras med stöd av 1924 års barnavårdslag förutsatte att barnet inte betraktades som ett eget rättssubjekt med behov av rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi. Barnet saknade eget rättsskydd och förekom i lagen främst som objekt för andras handlande.

Under 1900-talet skulle lagstiftningsorganen komma att förändra denna syn på barn i riktning mot ett ökat synliggörande av barnet som en egen individ med egna legitima behov och intressen. Utvecklingen skedde etappvis. Genom tillkomsten av 1960 års barnavårdslag tillerkändes barn som var fyllda 15 år en egen rättslig ställning i processen och fick möjlighet att medverka i vissa delar av denna. För övriga barn medförde lagen inga förändringar med avseende på deras rättsliga ställning. De hade fortfarande inga möjligheter att göra anspråk på att få betraktas som ett självständigt subjekt.

Först genom socialtjänstreformen i början av 1980-talet gavs även det yngre barnet en plats i processen. Bland annat fick barnet egen partsstatus i mål rörande beredande av vård med stöd av LVU. Socialtjänstlagen tillerkände alla individer rätt till integritetsskydd och rättssäkerhet i beslut av de sociala myndigheterna. Barn skulle höras under vissa förutsättningar och fick således ökade möjligheter att påverka sin situation. Sammantaget erhöll barnet en klart förbättrad rättslig ställning. Vårdbehovstanken kvarstod, men skulle tillämpas med den utgångspunkten att barnets integritet kunde kränkas. Genom inverkan från internationell rätt rörande mänskliga rättigheter, främst FN:s konvention om barnets rättigheter, och en förändrad samhällssyn på barn har medvetenheten om att barnet är ett skyddsvärt subjekt med egna rättigheter stärkts i lagtext som rör barn. Drivkraften bakom de successivt förändrade skepnaderna av rättssäkerhetskravet och vårdbehovstanken har varit den förändrade synen på integritetsskydd och autonomi för barn. Genom att barn efter hand har erkänts som ett självständigt rättssubjekt har deras därpå följande krav om integritetsskydd och autonomi förändrat rättssäkerhets- och vårdbehovstanken.

Norge och England har haft motsvarande utveckling. I såväl norsk som engelsk rätt har den sociala barn- och ungdomsvården varit föremål för intensiv reglering under de sista decennierna och båda länderna anses ha en väl utvecklad reglering kring barns rättsskydd och deras rättsliga ställning i sociala ärenden internationellt sett.

Vårdbehovstanken grundas i uppfattningen att barn har behov av insatser från vuxna personer. En uppfattning som funnits länge i svensk såväl som norsk och engelsk rätt är att familjen är barnets uppväxtplats och att familjen har det primära ansvaret för barnet. Samhället anses dock i dag, på liknande sätt som vid 1900-talets början, ha skyldighet att ingripa i barns situation i vissa fall. Sådana situationer uppstår när föräldrarna inte lever upp till de krav som samhället genom reglering ställer på dem i egenskap av vårdnadshavare till barnet. Föräldrabenken uppställer krav på vårdnadshavaren, vilka i sin tur kan ses som barnets grundläggande rättigheter. Kan inte vårdnadshavaren förverkliga barnets rättigheter ingriper den sociala barn- och ungdomsvården. Motsvarande regelverk finns i Norge och England. De tre länderna grundar sin reglering på vårdnadshavarens primära ansvar och de sociala myndigheternas sekundära, men yttersta, ansvar för det utsatta barnet. Det tar sig uttryck i regleringar om anmälningsskyldighet för vissa yrkesgrupper och utredningsansvar för den sociala myndigheten.

De grundläggande principer som den sociala barn- och ungdomsvården vilar på överensstämmer mellan de tre studerade länderna. Det är för det första principen om barnets bästa som anses vara den dominerande målsättningsnormen för socialtjänsten i samtliga länder. Däri ingår den biologiska principen som uttalar att strävan skall vara en återförening mellan barn och föräldrar. För det andra förekommer i de tre studerade länderna det mildaste ingreppets princip. Frivilliga insatser i stället för tvångsinsatser poängteras i såväl svensk som norsk och engelsk reglering. Skyndsamhetsprincipen är en tredje princip som är lagreglerad i samtliga tre länder. Därutöver tillkommer principer som rör processen och som grundas i rättssäkerhetskrav vid frihetsberövande. Exempelvis förenas länderna i den gemensamma uppfattningen att den kontradiktoriska principen skall dominera processen.

Kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis växande autonomi för barn kan numera tydligt utläsas i barnvårdsregleringen i svensk, norsk och engelsk rätt. I respektive lands reglering eftersträvas allmänna rättssäkerhetskrav om domstolsprövning och en rättssäker process. De materiella förutsättningarna för ett tvångsingripande är vidare tydligt angivna i lagtext. Förutsättningarna för samhällsingripande uppvisar stora likheter mellan länderna. Det kan dock konstateras att svensk rätt skiljer sig från de båda andra ländernas reglering genom samtyckesrekvisitet, vilket inte förekommer i norsk eller engelsk rätt. Norge utmärker sig genom att ha ett särskilt beslutandeorgan för dessa mål. Det engelska regelverket kännetecknas av dubbla representanter för barnet. Vidare har vardera land olika möjligheter till särskilda ingripanden. Exempelvis medger svensk rätt s. k. mellantvång för ungdomar med beteende-

störningar, norsk rätt tillåter ingripande mot en missbrukande gravid kvinna för att skydda det ofödda barnet i vissa fall och i engelsk rätt kan barn bli föremål för ett tillsynsbeslut (*supervision order*). Grundläggande ingripandebeslut vilka kan anses jämförbara med varandra finns dock i de tre ländernas reglering.

Sammanfattningsvis kan konstateras att svensk rätt, såväl som norsk och engelsk rätt, successivt har utvecklats i riktning mot ett ökat hänsynstagande till barns behov av rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis växande autonomi. Det övergripande innehållet i förverkligandet av dessa behov uppvisar stora likheter med avseende på såväl organisation och struktur som gemensamma syften med och principer i regleringen. Formerna för hur, och i vad mån, kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi uppfylls torde dock variera från land till land. Jämförelser mellan länderna kommer att presenteras i anslutning till diskussionen och analysen av de verktyg som svensk rätt tillhandahåller barnet inom den sociala barn- och ungdomsvården enligt gällande rätt (se kap. 4–7).

3 Närmare om begreppen integritet och autonomi

3.1 Allmänt

I de följande kapitlen (kap. 4–7) kommer barnets rättsliga ställning i tvångsmål enligt LVU att undersökas utifrån de tre begreppen rättssäkerhet, integritet och autonomi. Medan begreppet rättssäkerhet har behandlats grundligt i doktrin och kunnat utredas redan i kap. 1 krävs en närmare analys av begreppen integritet och autonomi, vilket är syftet med föreliggande kapitel. Begreppen integritet och autonomi förekommer i olika sammanhang, med varierande betydelser och samband. Integritet är ett vagt och flertydigt begrepp som saknar någon allmängiltig definition.⁴⁰¹ Autonomi kan likställas med visst självbestämmande eller viss självständighet.⁴⁰²

Strömholm varnar för generaliseringar vid tillämpningen av begrepp såsom integritetsbegreppet. Han betonar betydelsen av att inte applicera en definition på ett sådant begrepp inom ett ämnesområde direkt på ett annat område. En definition kan ha skapats för en specifikt område, och att överföra samma definition till ett annat ämnesområde kan därför vara olämpligt. Som exempel anger Strömholm att det inte utgör någon kränkning att inspektera register över domar som är åtkomliga för allmänheten. Däremot kan det innebära en integritetskränkning att offentliggöra enskilda fakta i samma register.⁴⁰³ I stället bör man, menar Strömholm, definiera begreppet utifrån det ämnesområde som skall undersökas.⁴⁰⁴

Helmius belyser i sin avhandling polisens rättsliga befogenheter vid spaningsverksamhet i ett integritetsperspektiv. I sitt arbete analyserar hon integritetsbegreppet nationellt och internationellt i syfte att klargöra vad begreppet står för. Hennes undersökning av hur begreppet har avgränsats i svenska utredningar visar att det inte finns någon gemensam definition som tillämpas. I stället har statliga utredningskommittéer som behandlat integritetsaspekter inom ett område i regel anlagt ett praktiskt perspektiv och tagit ställning till begreppets innebörd utifrån vilket rättsområde som skall undersökas.⁴⁰⁵ Helmius konstaterar att en avgränsning av begreppet är en fråga om ”en

---

⁴⁰¹ För en redogörelse av begreppets olika användningssätt, se Helmius, s. 96 ff.

⁴⁰² Se Svenska Akademiens ordlista över svenska språket.

⁴⁰³ Strömholm, *Right of Privacy and Rights of the Personality*, s. 66.

⁴⁰⁴ A. a., s. 65. Jfr Strömholm, *Integritetsskyddet. Ett försök till internationell lägesbestämning*.

⁴⁰⁵ Helmius, s. 105 ff.

precisering av vad som menas med begreppet i just den situation som reglerna avser att behandla”.⁴⁰⁶

Ett inledande steg i ett efterforskande av hur integritetsbegreppet bör definieras för föreliggande arbete är att undersöka bakgrunden till, och innebörden av lagstiftarens växande krav de senaste åren på ett rättssystem och en rättstillämpning som är anpassad för barn i mål och ärenden som berör barn personligen.⁴⁰⁷ Därefter görs ett försök att placera integritets- och autonomibegreppen i en internationell kontext samt en undersökning av innebörden i begreppen utifrån lagförarbeten och doktrin inom den sociala barnavårdsrätten.

Med avseende på integritetsbegreppets mångtydiga innebörd bör man dock redan inledningsvis kunna göra en viss avgränsning med avseende på avhandlingsämnet. Som konsekvens av integritetsbegreppets vida användningsområde kan begreppet med fördel delas upp på det sätt som flera statliga utredningar har gjort⁴⁰⁸; den rumsliga integriteten (hemfriden), den materiella integriteten (egendomsskyddet), den kroppsliga integriteten (skydd för liv och hälsa, skydd mot ingrepp i eller mot kroppen), den personliga integriteten i fysisk mening (skyddet för den personliga friheten och rörelsefriheten) och den personliga integriteten i ideell mening (skyddet för privatlivet och för personligheten). De tre första aspekterna rör förhållandet till andra personer och personens egendom respektive personens kropp. Dessa former av integritet kränks inte vid rättsliga processer och är därför inte av intresse för avhandlingen.⁴⁰⁹ Den personliga integriteten i fysisk mening är inte heller av särskilt intresse för avhandlingsämnet. *Den personliga integriteten i ideell mening*, däremot, kan kränkas i beslutsprocessen. Jag kommer fortsättningsvis att avgränsa presentationen av och diskussionen kring integritetsspörsmål till denna typ av integritet.

Socialtjänstens arbete med barn har de senaste åren kommit att få ett uttalat s. k. barnperspektiv. Det kan ses som en produkt av Sveriges ratificerande av FN:s konvention om barnets rättigheter. Den 1 januari 1998 gjordes några

---

⁴⁰⁶ Helmius, s. 123.

⁴⁰⁷ Jfr Helmius som definierar integritetsbegreppet inom lagstiftning rörande polisens maktbefogenheter, se Polisens rättsliga befogenheter vid spaning, s. 96 ff.

⁴⁰⁸ Tvångsmedelskommittén använde denna uppdelning i betänkandet SOU 1984:54, s. 42. Vidare brukade Kommittén om ideell skada samma indelning i betänkandet SOU 1992:84, s. 187.

⁴⁰⁹ Däremot bör de uppmärksammas i en studie av tvångsvårdens innehåll. Den personliga integriteten i fysisk mening är utsatt främst vid verkställandet av ett beslut som tvångsvård. Även den personliga integriteten i ideell mening kan kränkas och bör vara föremål för en undersökning av tvångsvårdens innehåll.

tilllägg i 1980 års socialtjänstlag i syfte att införa ett sådant perspektiv i lagen.⁴¹⁰ Portalparagrafen tillfogades ett fjärde stycke som föreskriver att hänsynen till barnets bästa skall beaktas vid åtgärder som rör barnet. Vid tillkomsten av SoL överfördes bestämmelsen till 1 kap. 2 §. Vidare tillkom i 9 § andra stycket i 1980 års socialtjänstlag ett krav på att barnets inställning så långt det är möjligt skall klarläggas vid sådana åtgärder som rör barn och att hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av hennes ålder och mognad. Regeln finns överförd till 3 kap. 5 § andra stycket i SoL. Behovet av ett barnperspektiv hade dock uppmärksammats redan i förarbetena till LVU. I den allmänna motiveringen till lagen fastslår departementschefen följande:

”Även barnen måste komma till tals i kontakten med socialtjänsten.

För att detta skall kunna ske krävs det enligt min mening att socialtjänsten aktivt strävar efter att ha ett barnperspektiv i arbetet.”⁴¹¹

Socialstyrelsen förespråkar sedan ett flertal år tillbaka ett barnperspektiv vid myndighetskontakt med barn.⁴¹²

I samband med att barnperspektivet infördes i 1980 års socialtjänstlag diskuterades begreppets innebörd. I förarbetena betonas sambandet mellan FN:s konvention om barnets rättigheter och barnperspektivet. Enligt departementschefen utgör konventionen ett barnperspektiv i sig. Konventionens grundsyn – varje barns rätt att utan diskriminering få sina rättigheter respekterade, principen om barnets bästa, vikten av att lyssna till barnet och hennes rätt till liv och utveckling – skall styra verksamheten rörande barn och därigenom frambringa ett barnperspektiv.⁴¹³ Han hänvisar vidare till den analys av barnperspektivet som Barnkommittén gör i sitt delbetänkande.⁴¹⁴ Barnkommittén förklarar begreppets innebörd på följande sätt:

”Utgångspunkten i barnperspektivet är respekten för barnets fulla människovärde och integritet. Alla människor – stora som små – har lika värde. Visserligen växer barn upp med mycket olika ekonomiska, politiska och religiösa förutsättningar men varje barn har ändå rätt att

⁴¹⁰ SFS 1997:313. Socialtjänstkommittén framförde i betänkandet SOU 1994:139 (s. 152) att ett huvudsakligt syfte med förändringarna var att införa ett barnperspektiv. Man uttalade att det inte hade förekommit ett sådant perspektiv i socialtjänstens arbete tidigare och hänvisade till Socialstyrelsen i SoS-rapport 1990:3. Studien visade att det fanns stora brister i planering och uppföljning av socialtjänstens verksamheter för barn och ungdomar. Bristerna gällde både det strukturinriktade, det allmänt inriktade och det individuellt inriktade arbetet. Socialstyrelsen hävdade bl. a. att det individinriktade arbetet saknade ett barnperspektiv.

⁴¹¹ Se prop. 1989/90:28, s. 52.

⁴¹² Se SoS-rapport 1996:16.

⁴¹³ Prop. 1996/97:124, s. 99.

⁴¹⁴ SOU 1996:115.

bli bemött med respekt och få samma skydd för sin integritet. Ytterligare en utgångspunkt i barnperspektivet är barndomens egenvärde. Barn ses inte som bihang till föräldrarna eller passiva mottagare av föräldrapåverkan. De ses inte heller som miniatyrupplagor av vuxna utan som unika individer med egna behov. Barndomen ses således inte enbart som en förberedelse för vuxenlivet utan som en del av livet med ett värde i sig. Barnkonventionen bekräftar därmed den syn och den nya förståelse för barns behov som har vuxit fram under 1900-talet; att barn är individer med egna behov och uppfattningar om verkligheten, som i en rad avseenden skiljer sig från vuxnas.⁴¹⁵

I sitt slutbetänkande anför Barnkommittén bl. a. vidare:

”Det handlar om att försöka ta reda på hur barn uppfattar och upplever sin situation och eventuella förändringar. Det räcker alltså inte med att man gör någonting som man som vuxen anser vara till barnets bästa. Barnperspektivet innefattar ett visst mått av empati, inlevelse och förmåga att identifiera sig med barnets situation.”⁴¹⁶

Att synliggöra barnet genom ett barnperspektiv innebär enligt Barnkommitténs mening i princip två förhållningssätt till barnet som individ. En utgångspunkt är *respekten för barnets fulla människovärde och integritet*. En andra utgångspunkt är *barndomens egenvärde*.⁴¹⁷ Under barndomen skiljer sig barnens uppfattningar inte sällan från vuxna människors åsikter och tolkningar av verkligheten. Dessa synpunkter skall respekteras på samma villkor som vuxnas. Att låta barnet få uttrycka sin mening ger möjlighet för barnet att tillkännage sina intressen och få möjlighet att påverka beslut rörande sin person.

Barnperspektivet, såsom det framställs ovan, kan sammanfattningsvis sägas vila på några grundläggande värden. Ett uttryckligen angivet sådant är respekten för barnets *integritet*. Barnets integritet skall skyddas och tillvaratas oavsett ålder, kön och bakgrund. Barnet skall betraktas som en egen individ med egna rättigheter. Ett annat värde som kan utläsas är *medverkan*. Barndomen skall tas tillvara genom att vuxna respekterar barnet och barnets åsikter. I det krav på ett barnperspektiv som framförts av lagstiftningsorgan kan man således urskilja såväl integritetsskyddet som möjligheten till medverkan och medbestämmande.

---

⁴¹⁵ A. a., s. 38.

⁴¹⁶ SOU 1997:116, s. 138.

⁴¹⁷ A. a.

3.2 Förekomsten av integritetsskydd och autonomi i konventioner om mänskliga rättigheter m. m.

3.2.1 FN:s konvention om barnets rättigheter

Av tradition har tyngdpunkten inom internationell rätt legat på att tillförsäkra familjen⁴¹⁸ som enhet och livet inom familjen ett skydd.⁴¹⁹ I flera konventioner har man därför kopplat samman skyddet för familjen och skyddet för privatlivet i en artikel.⁴²⁰ Efterhand har emellertid ett alltmer modernt synsätt vuxit fram inom den internationella rätten där familjen betraktas som en grupp individer som var och en har egna, specifika rättigheter.⁴²¹ Det medför också en förskjutning från ett regelverk som har haft tyngdpunkten på att skydda familjen från det allmänna, till regler som också balanserar individernas rättigheter och skyldigheter gentemot varandra inom familjegruppen. Internationell rätt har kommit att präglas av en splittrad syn mellan dessa två synsätt. Vissa stater förespråkar skyddsaspekter inom barnrätten som det dominerande, medan andra främst ser till rättighetsaspekter i frågor rörande barn.⁴²² Även de internationella regelverken speglar den splittrade synen på barn.

FN:s konvention om barnets rättigheter är det dominerande internationella dokumentet som rör barnets rättigheter. Konventionen syftar till att värna barnets bästa genom att tillförsäkra barnet grundläggande rättigheter och skydda henne mot övergrepp och utnyttjande. Tanken bakom förslaget att ha en konvention som endast handlar om barnets rättigheter var att komplettera FN:s övriga konventioner om mänskliga rättigheter⁴²³, vilka riktas till alla människor.⁴²⁴ Man ville få fram ett dokument som riktade uppmärksamheten särskilt mot barnets situation. Sverige undertecknade och godkände innehållet i konventionen utan förbehåll.⁴²⁵ Efter ratifikation kom den att gälla från och med den 2 september 1990.⁴²⁶ FN:s konvention om barnets rättigheter

⁴¹⁸ För en diskussion av innebörden av begreppet *familj* i internationell rätt, se Van Bueren, s. 68 ff.

⁴¹⁹ A. a., s. 72.

⁴²⁰ Artikel 17 i Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter och artikel 8 i Europakonventionen.

⁴²¹ Van Bueren, s. 72.

⁴²² Dübeck, s. 88.

⁴²³ För en redogörelse av FN:s generella konventioner om mänskliga rättigheter, se kap. 3.2.2.

⁴²⁴ Detrick, s. 2.

⁴²⁵ Se prop. 1989/90:107, bet. 1989/90:SoU28, rskr 1989/90:350.

⁴²⁶ År 1959 skapades en deklaration om barnets rättigheter. Eftersom en deklaration inte är juridiskt bindande och inte har något tillsynsorgan fick den dock begränsad genomslagskraft. Nämnas kan också att redan år 1924 antog Nationernas Förbund en deklaration om barnets rättigheter (den s. k. Genève-deklarationen).

grundas på principerna om barnets bästa, vikten av att lyssna till barnet, barnets rätt till liv och utveckling och barnets rätt att utan diskriminering få ta del av sina rättigheter.⁴²⁷ Konventionens bestämmelser rymmer såväl medborgerliga och politiska rättigheter⁴²⁸ som ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter.⁴²⁹ En tredje grupp rättigheter, som inte faller inom de två andra grupperna är rättigheter till skydd mot övergrepp och utnyttjande i olika former.⁴³⁰

Konventionen är ingen lag i rättslig mening i Sverige.⁴³¹ Det finns ingen

---

⁴²⁷ Artiklarna 2, 3, 6 och 12. Se Detrick, s. 214. Jfr SOU 1997:116, s. 56 f. där Barnkommittén återger denna indelning.

⁴²⁸ De rättigheter som kan hänföras till denna kategori är t. ex. rätten till registrering vid födelsen, namn och nationalitet (artikel 7 och 8), åsiktsfrihet (artikel 12), yttrande- och informationsfrihet (artikel 13), religionsfrihet (artikel 14), förenings- och församlingsfrihet (artikel 15) och skydd för privat- och familjeliv (artikel 16). Bland dessa regler ingår vidare ett förbud mot att utsätta barn för tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning och regler om frihetsberövande (artikel 37), rätt till domstolsprövning vid misstanke om brott (artikel 40) och rätt till asyl (artikel 22).

⁴²⁹ Hit hör rätten till barnomsorg (artikel 18.3), hälso- och sjukvård (artikel 24), social trygghet och socialförsäkringar (artikel 26), skälig levnadsnivå (artikel 27) och utbildning (artikel 28). Likaså har barnet rätt till kultur, till vila och fritid, lek och rekreation (artikel 31) samt rätt för minoriteter att få utöva sin egen kultur, sin religion och sitt språk (artikel 30).

⁴³⁰ Det är t. ex. skydd mot fysiskt och psykiskt våld, vanvård, försulmlig behandling och sexuella övergrepp (artikel 19), skydd mot ekonomiskt utnyttjande (artikel 32), skydd mot narkotika (artikel 33), skydd mot sexuell exploatering (artikel 34) och skydd i väpnade konflikter (artikel 38).

⁴³¹ Se kap. 1.3. Under hösten 1995 behandlade riksdagen frågan om inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter. Konstitutionsutskottet ansåg att någon inkorporering inte borde ske (se bet. 1995/96:SoU4, KU2y). Utskottet ansåg att denna liksom de flesta andra konventioner om mänskliga rättigheter inte var lämpade att direkt tillämpas av domstolar och myndigheter. Vid tidigare diskussioner om införlivande av konventioner i svensk lagstiftning hade kritik riktats mot bristande enhetlig juridisk terminologi och annorlunda lagstiftningsteknik. (Under förarbetena till 1974 års regeringsform var frågan uppe till behandling, se prop. 1973:90, s. 195.) Konventionstexter ansågs också generellt vara svåröverskådliga och svårtillgängliga och därför svårtolkade. (Den kritiken framfördes av 1973 års fri- och rättighetsutredning i SOU 1975:75.) I stället för att införliva konventionen i det svenska rättssystemet bestämdes därför att det skulle ske en fortlöpande kontroll av att svensk lagstiftning och praxis stämmer överens med konventionens bestämmelser. Barnombudsmannen inrättades den 1 juli 1993 med uppgift att följa hur Sverige efterlever konventionen. Denna myndighet har också uppsikt över barns och ungdomars rättigheter i övrigt. År 1996 tillsattes en parlamentarisk kommitté, Barnkommittén, med uppdraget att göra en översyn av hur svensk lagstiftning och praxis ställde sig till bestämmelserna i FN:s konvention om barnets rättigheter. En första rapport om frågor som rörde barns ställning i ärenden enligt utlänningslagen, SOU 1996:115, färdigställdes i juni 1996. Slutrapporten SOU 1997:116 kom året därpå. I stort ansåg kommittén att svensk lagstiftning uppfyllde konventionskraven. Vissa ”luckor” påtalades och förslag till förändringar lades fram i rapporten. Vad avsåg familje- och socialrättsliga mål föreslogs en översyn av verkställighetsreglerna i föräldrabalkens 21 kap., en översyn av rekvisiten för tvångsvård enligt LVU och en modell för varaktighet i de fall socialnämndens familjehemspliceringar av barn blir långvariga (se s. 15–43). Regeringen överlämnade en proposition till riksdagen där dessa förslag till översyn fanns med, prop. 1997/98:182. Beslut om att en utredning skulle genomföras fattades. LVU-utredningen tillsattes och lämnade sitt betänkande, SOU 2000:77 i september 2000. Förslaget har remissbehandlats och bereds i regeringskansliet (juni 2002). En proposition beräknas färdigställas hösten 2002.

domstol eller annat organ som kan sanktionera den stat som inte lever upp till konventionens artiklar. Konventionens efterlevnad bygger på konventionsstatens inhemska vilja och de åtgärder som varje stat vidtar för att leva upp till konventionens artiklar.⁴³² Enligt artikel 4 förbinder sig staterna att vidta lämpliga åtgärder inom lagstiftning, administration och andra områden för att genomföra de rättigheter som erkänts i konventionen. Av artikel 42 framgår vikten av att sprida information om konventionens bestämmelser och innehåll. För övervakningen av konventionens efterlevande finns en särskild kommitté för barnets rättigheter, bestående av tio experter (artikel 43). De stater som anslutit sig till konventionen är skyldiga att rapportera till kommittén om de åtgärder som staten har företagit för att genomföra konventionen (artikel 44). Den första rapporten skall lämnas inom två år efter konventionens i kraftträdande för den berörda staten och därefter vart femte år. Kommittén kan också begära kompletterande uppgifter från staterna om hur konventionens bestämmelser genomförts. Olika FN-organ, såsom FN:s barnfond, har rätt att vara representerade vid granskningen av frågor som avser deras arbetsfält. Kommittén kan begära att dessa organ även lämnar in rapporter om konventionens genomförande inom deras arbetsområde och i övrigt vidarebefordrar upplysningar till sådana organ (artikel 45). Konventionen ger däremot ingen möjlighet till prövning av klagomål från enskilda. Bestämmelsen om konventionens genomförande grundas på en tanke om samarbete och dialog mellan staterna, kommittén för barnets rättigheter, olika FN-organ och frivilligorganisationerna.⁴³³

En grundläggande tanke bakom konventionen är *barnets lika människovärde*. Det kan utläsas av konventionens preambel (inledning) och av dess artiklar. Av preambeln framgår människovärdesprincipen.⁴³⁴ Där föreskrivs att konventionsstaterna erkänner ”den inneboende värdigheten hos alla medlemmar av människosläktet och av deras lika och oförytterliga rättigheter”. Vidare framgår tron på ”de grundläggande mänskliga rättigheterna och på den enskilda människans värdighet och värde”. I artikel 2 anges vidare varje barns lika värde i förbud mot diskriminering av barnets rättigheter enligt konventionstexten på grund av ”ras, hudfärg, kön, språk, religion, politiska eller annan åskådning, nationella, etiska eller sociala ursprung, egendom,

---

⁴³² Se även kap. 1.3.

⁴³³ SOU 1997:116, s. 58.

⁴³⁴ Se även artikel 2.

handikapp, börd eller ställning i övrigt”.⁴³⁵ Barnets egenvärde aktualiseras även i artikel 3. Artikel 3 innehåller konventionens huvudprincip att hänsynen till barnet skall vara av stor betydelse vid olika former av prövning av ett barns situation, såsom vid vårdnadstvister. Det kan man utläsa ur artikel 3.1 som uttalar att ”(v)id alla åtgärder som rör barn, vare sig de vidtas av offentliga eller privata sociala välfärdsinstitutioner, domstolar, administrativa myndigheter eller lagstiftande organ skall barnets bästa komma i främsta rummet”.⁴³⁶ Det finns dock inget krav på att det som anses vara barnets bästa skall avgöra utgången i beslutet. Såsom den engelska konventionstexten är formulerad skall barnets bästa ses som ett betydelsefullt inslag vid bedömningen, eventuellt tillsammans med andra väsentliga värden (såsom moderns liv vid komplikationer i samband med förlossningar).⁴³⁷ Även om detta inte direkt kan utläsas av den svenska översättningen (som inte exakt återspeglar originaltexten) framgår det av förarbetena.⁴³⁸

Av artikel 16.1 framgår barnets rätt till privatliv.

”Inget barn får utsättas för godtyckliga eller olagliga ingripanden i sitt privat- och familjeliv, sitt hem eller sin korrespondens och inte heller för olagliga angrepp på sin heder och sitt anseende.”

Enligt bestämmelsen skall barn skyddas mot otillåtna ingripanden.⁴³⁹ Bestämmelsen finns i en liknande ordalydelse i artikel 17 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter och i artikel 12 i FN:s generella deklaration om mänskliga rättigheter.⁴⁴⁰ Skyddet för rätten till privatlivet framgår också av Europakonventionens artikel 8.⁴⁴¹ I de generella riktlinjer som kommittén utarbetar för att vägleda hur nationernas årliga rapporter skall utformas kan man utläsa vad som utgör viktiga moment för att inte bryta mot artikel 16. Där framgår bl. a. att länderna särskilt skall ange hur man skyddar barn mot otillåtna ingripanden i privatliv och korrespondens⁴⁴² i rättsliga och

---

⁴³⁵ Lydelsen härrör från artikel 2.1 i FN:s internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter.

⁴³⁶ Se även kap. 1.4.3.

⁴³⁷ Detrick, s. 91.

⁴³⁸ SOU 1997:116, s. 125 ff. I originaltexten uttalas att barnets bästa skall vara ”a primary consideration”, inte ”the primary consideration”. I den svenska översättningen används bestämd form, ”i det främsta rummet”. Den avvägning som originaltexten medger mellan barnets bästa och andra intressen framgår således inte av den svenska texten. Se Schiratzki, i *Barnets bästa i Norden*, s. 5.

⁴³⁹ Detrick, s. 270.

⁴⁴⁰ Se nedan kap. 3.2.2.

⁴⁴¹ Se nedan kap. 3.2.3.

⁴⁴² Detrick, s. 273 där innebörden av begreppen privatliv och korrespondens diskuteras.

administrativa mål och ärenden.⁴⁴³ Det kan röra frågan hur information om och från barnet inhämtas och hanteras i mål och ärenden som rör barnet.⁴⁴⁴

Frågan om vårdnadshavaren faller in under den personkrets som kan bryta mot artikel 16 var föremål för diskussion i samband med tillkomsten av bestämmelsen.⁴⁴⁵ Vissa länder har sedermera tolkat bestämmelsen så att den kan användas även gentemot vårdnadshavaren. Bland annat den nederländska regeringen har uttryckt en sådan förståelse av bestämmelsen. Det innebär exempelvis att föräldrar måste respektera barnets rätt till ett privatliv rörande brev och annan korrespondens, särskilt när barnet har nått en viss mognad. I annat fall gör de sig skyldiga till ett godtyckligt eller olagligt ingripande. Detrick förespråkar den nederländska tolkningen av bestämmelsen eftersom den, enligt hans uppfattning, överensstämmer med innebörden av sin motsvarighet i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (artikel 17).⁴⁴⁶

Barnets rätt att få komma till tals och *barnets rätt till medbestämmande* är två principer i FN:s konvention om barnets rättigheter som fastställs i artikel 12. Av stadgandet framgår följande:

”1. Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.”

”2. För detta ändamål skall barnet särskilt beredas möjlighet att höras, antingen direkt eller genom företrädare eller ett lämpligt organ och på ett sätt som är förenligt med den nationella lagstiftningens procedur-regler, i alla domstols- och administrativa förfaranden som rör barnet.”

Genom artikeln ges barnet *för det första* möjlighet att delta i samband med ett beslut som rör henne fattas. Rätten att få komma till tals i artikel 12.1 skiljer

---

⁴⁴³ A. a., s. 277.

⁴⁴⁴ Barnkommittén ansåg att artikel 16 med rubriken ”Rätt till integritet” återspeglades väl i svensk lagstiftning, se SOU 1997:116, s. 225. De aspekter som diskuterats i detta stycke (kap. 3.2.1) – informationsskydd gentemot sina vårdnadshavare och andra – diskuterades inte i anslutning till nämnda artikel.

⁴⁴⁵ Detrick, s. 270 f.

⁴⁴⁶ A. a., s. 277.

sig från yttranderätten i artikel 13⁴⁴⁷ genom att den sist nämnda artikeln gäller yttranderätten generellt sett, medan artikel 12 behandlar yttranderätten i frågor som rör barnet. En annan skillnad är att yttranderätten i artikel 12 är begränsad till barn som har förmågan att bilda egna åsikter.

Detrick menar att det i artikeln använda uttrycket ”att fritt uttrycka” sina åsikter innebär att konventionsstaterna dels är skyldiga att tillförsäkra barnet rätten att få uttrycka vad hon vill utan att bli avbruten, dels att barnet självt kan välja om hon vill uttrycka sina åsikter eller ej.⁴⁴⁸ De typer av beslut där barnet ges denna möjlighet är inte avgränsade i annan mening än att de skall röra barnet. Detrick hänvisar till förarbetena till konventionen, där det framgår att man inledningsvis hade tänkt sig en lista på ämnesområden vilka skulle komma i fråga för artikelns tillämplighet.⁴⁴⁹ Ämnen såsom religion, politisk åsikt, äktenskap, yrkesval, hälso- och sjukvård, utbildning, boende och fritid angavs. Tanken på en uttömmande lista övergavs dock sedermera för det vittomspännande uttrycket ”alla frågor som rör barnet”.

Det ställs krav på att staterna låter barnet komma till tals tidigt. Av första och andra punkterna i artikel 12 kan utläsas att barn som är i stånd att *bilda* egna åsikter har rätt att höras. Rätten tillkommer således inte endast dem som kan *uttrycka* dessa enligt andra punkten.⁴⁵⁰ Det är staternas skyldighet att finna

---

⁴⁴⁷ Artikel 13, som uttrycker barnets rätt till yttrandefrihet i offentliga sammanhang, innefattar också *barnets rätt att söka, mottaga och utge information*. ”1. Barnet skall ha rätt till yttrandefrihet. Denna rätt innefattar frihet att oberoende av territoriella gränser söka, motta och sprida information och tankar av alla slag, i tal, skrift eller tryck, i konstnärlig form eller genom annat uttrycksmedel som barnet väljer. 2. Utövandet av denna rätt får underkastas vissa inskränkningar men endast sådana som är föreskrivna i lag och som är nödvändiga a) för att respektera andra personers rättigheter eller anseende; eller b) för att skydda den nationella säkerheten, den allmänna ordningen (*ordre public*) eller folkhälsan eller den allmänna sedligheten.” Rätten att söka och mottaga information som en del av yttrandefriheten finns reglerat även i FN:s konvention för politiska och medborgerliga rättigheter, artikel 19.2. Europakonventionen har en motsvarande bestämmelse i artikel 10, vilken dock saknar rätten att söka information. Genom att tillföra FN:s konvention om barnets rättigheter en bestämmelse om rättigheterna att yttra sig och att söka respektive mottaga information betonar man att barnet innehar dessa möjligheter på samma sätt som vuxna. Bestämmelsen ger barnet rätt att söka information som hon önskar ta del av. Med hjälp av den informationen kan barnet skapa åsikter och framföra dessa. Det handlar inte bara om rätten att få utvecklas som person, utan också om barnets deltagande i beslut som rör barnet och samhället. Konventionen uttrycker däremot ingen skyldighet för samhället att tillse att barnen i praktiken kan utöva sina rättigheter enligt artikeln. Se Koren, s. 240 f. Enligt Koren skulle man kunna hävda att artikel 4 uttrycker viss skyldighet för samhället att tillse att barnet tillförsäkras rätten att delta på sätt som artikel 13 medger. Artikel 4 stadgar att konventionsstaterna skall vidta lämpliga lagstiftnings-, administrativa och andra åtgärder för att genomföra de rättigheter som erkänns i konventionen. Hon menar att artikeln ger stöd för staterna att upprätta organ där barn och unga kan få delta, såsom ungdomsråd, se Koren, s. 241.

⁴⁴⁸ Detrick, s. 221.

⁴⁴⁹ A. a., s. 221. Jfr Koren, s. 307 f.

⁴⁵⁰ Andra punkten hänvisar genom att börja med ”För detta ändamål” tillbaka till de barn som omnämns i första punkten. Se även Van Bueren, s. 139.

lösningar för att tillgodose även de mycket små barnens rätt att få komma till tals (som ännu inte kan uttrycka sådana åsikter som de kan ha förmåga att bilda). Lösningarna skall ligga inom ramen för vad som överensstämmer med den nationella lagstiftningens processuella regelverk enligt andra punkten.⁴⁵¹

Konventionen formulerar inga krav *hur* barnet skall höras. Artikeln uttrycker inga krav på att barnet skall få komma till tals inför beslutsfattaren eller ens att det skall utses en särskild person för att höra barnet. Det hänvisas endast till att barnets intressen på ett eller annat sätt, direkt eller indirekt, skall framkomma inför ett beslut. I praktiken innebär det att det kan anses tillräckligt att vårdnadshavaren formulerar barnets intressen. Artikeln har vissa svagheter i det avseendet.

Artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter uttrycker *för det andra* skyldighet att beakta vad barnet framför i ärenden som rör barnet.

”1. Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid *barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.*” [min kursivering]

Av bestämmelsen framgår att det inte är tillräckligt att ge barnet möjlighet att få uttrycka sina önskemål och synpunkter. Konventionsstaterna är även skyldiga att *beakta* vad barnet framför. Det framgår dessutom att graden av autonomi skall bero på barnets ålder och mognad. De båda kriterierna skall tillmätas lika stor betydelse.⁴⁵² Det innebär exempelvis att ett ungt barn som har uppnått en hög mognad skall kunna få sin åsikt beaktad, och att ett omoget äldre barns talan kan få begränsad betydelse. Hur mognadsbedömningen skall ske överlämnas till staterna att bestämma. Viss kritik har riktats mot att det är oklart hur denna mognadsbedömning skall ske, vem som skall göra bedömningen samt hur mognadsgraden i barnets yttranden skall mätas. Det har bl. a. anförts att ”[article 12] provides no standards for making the essential determination of the child’s capacity to form his own views other than the subjective determination by some undesignated decision-maker.”⁴⁵³ I samband med dylika uttalanden har framförts önskemål om precisering av vilka kriterier som bestämmer barnets mognadsgrad.⁴⁵⁴

Artikel 12 har inte som ändamål att få konventionsstaterna att pressa barnet att medverka. I stället vill man förmå staterna att ”tillförsäkra” barnet

---

⁴⁵¹ Se även a. a.

⁴⁵² A. a., s. 136.

⁴⁵³ Bennett, i *Cornell International Law Journal*, 1987, s. 6.

⁴⁵⁴ A. a.

möjligheten att få uttrycka sig med avsikt att utveckla metoderna för ländernas beslutsfattande i frågor som rör barn så att barnet skall kunna vara involverad på något sätt i beslutsprocessen.⁴⁵⁵ Man vill bryta ner beslutsprocessen i flera delar för att få fram någon (eller några) delar där barnet kan medverka.

Medan artikel 12 innefattar skyddet för barns gradvis växande autonomi gentemot det allmänna, reglerar artikel 5 bl. a. *barnets rätt till medbestämmande inom familjen*. Artikeln lyder enligt följande:

”Konventionsstaterna skall respektera det ansvar och de rättigheter och skyldigheter som tillkommer föräldrar eller, där så är tillämpligt, medlemmar av den utvidgade familjen eller gemenskapen enligt lokal sedvänja, vårdnadshavare eller andra personer som har lagligt ansvar för barnet, att på ett sätt som står i överensstämmelse med den fortlöpande utvecklingen av barnets förmåga ge lämplig ledning och råd då barnet utövar de rättigheter som erkänns i denna konvention.”

I artikeln betonas att vårdnadshavarens inflytande över barnet inte är statiskt utan skall anpassas till ”den fortlöpande utvecklingen av barnets förmåga”. Artikeln behandlar således gränsdragningen mellan barnets rättigheter till gradvis stigande autonomi och vårdnadshavarens, med tiden, successivt avtagande bestämmanderätt över barnet.⁴⁵⁶ Stadgandet uttrycker skyldighet för konventionsstaterna att tillse att vårdnadshavaren inte går utöver de ramar som uppställs i fråga om den begränsade bestämmanderätten över barnet.⁴⁵⁷ Artikeln har dock även använts för att betona föräldrars bestämmanderätt över barnet. I samband med beslutsfattande i familjefrågor kan i sådana fall artikel 12 komma i konflikt med artikel 5 och därmed begränsa barnets autonomi.⁴⁵⁸

3.2.2 FN:s allmänna konventioner och deklarationer om mänskliga rättigheter

Rätten till lika människovärde är en grundläggande rättighet i internationella deklarationer och konventioner som behandlar de mänskliga fri- och rättigheterna. Bland de globala konventionerna återfinns FN:s generella deklaration om mänskliga rättigheter från 1948. I inledningen slås fast att ”erkännandet av det inneboende värdet hos alla medlemmar av människosläktet och av deras lika och oförbytterliga rättigheter är grundvalen för frihet och fred i världen”. Artikel 1 föreskriver att: ”(A)lla människor är födda fria och lika i värde och rättigheter.” Förbud mot diskriminering i fråga om de fri- och rättigheter som

---

⁴⁵⁵ Van Bueren, s. 137.

⁴⁵⁶ Detrick, s. 120.

⁴⁵⁷ Van Bueren, s. 73.

⁴⁵⁸ Van Bueren, s. 138.

behandlas i deklarationen på grund av ras, kön, språk, ursprung m. m. regleras i artikel 2. I artikel 7 fastslås att människor är lika inför lagen och berättigade till lika skydd.

Av artikel 12 framgår *rätten till privatliv*. Där framgår att ”Ingen må utsättas för godtyckliga ingripanden i fråga om privatliv, familj, hem eller korrespondens, ej heller för angrepp på heder och anseende” och att var och en ”har rätt till lagens skydd mot sådana ingripanden eller angrepp”. Fri- och rättigheterna som uppställs i deklarationen kan begränsas, men endast om förutsättningarna i artikel 29 är uppfyllda. Där framgår det att begränsningar av den enskildes fri- och rättigheter kräver lagstöd och endast kan verkställas om syftet med inskränkningen är dels att trygga tillbörlig hänsyn och respekt för andras fri- och rättigheter, dels att tillgodose ett demokratiskt samhälles krav på moral, allmän ordning och allmän välfärd.

Deklarationen är formellt sett inte juridiskt bindande för någon stat. Den har dock ett betydande värde som en allmänt uttryck för den internationella opinionen och som ett moraliskt rättesnöre för de enskilda staterna.⁴⁵⁹

FN:s två generella konventioner om mänskliga rättigheter är Internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter respektive Internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, båda från 1966. Konventionerna trädde i kraft 1976 efter att 35 stater, däribland Sverige, undertecknat konventionerna. Människors rätt till lika värde framgår av preambelarna i de båda konventionerna.

I artikel 17 i konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter regleras *rätten till privatliv*.⁴⁶⁰

1. ”Ingen må utsättas för godtyckliga eller olagliga ingripanden i sitt privat- och familjeliv, sitt hem eller korrespondens, ej heller för olagliga angrepp på sin heder och sitt anseende.”
2. ”Envar har rätt till lagens skydd mot sådana ingripanden eller angrepp.”

Konventionstexten behandlar privatlivet och familjelivet som skyddsvärda och förenliga enheter. Artikel 24.1 reglerar särskilt barnets rätt till skydd, oavsett ras, hudfärg, kön, språk, religion, ursprung, egendom och födelse, av familjen, samhället och staten.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Danelius, *Mänskliga rättigheter*, s. 18.

⁴⁶⁰ Jfr artikel 16 i FN:s konvention om barnets rättigheter

⁴⁶¹ *Rätten till yttrandefrihet och rätten att söka och mottaga information* framgår av artikel 19.2 i konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter. Där framgår att alla människor har rätt till yttrandefrihet. Vidare sägs denna rättighet innehålla friheten att söka, mottaga och vidarebefordra information och idéer.

Efterlevnaden av konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter sker med hjälp av ett särskilt organ, Kommittén för mänskliga rättigheter (*Human Rights Committee*) som har till uppgift att övervaka detta. Övervakningen sker dels genom en granskning av de rapporter som konventionsstaterna avger rörande vilka åtgärder som har vidtagits, dels genom uppföljning av klagomål från konventionsstater respektive enskilda personer som lämnas in till kommittén. Kommitténs prövning utmynnar endast i synpunkter (*views*), inte i något bindande beslut.⁴⁶² I konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter består övervakningssystemet endast av ett rapportsystem.⁴⁶³

1972 påbörjades ett arbete inom FN att utforma en konvention om avskaffande av all slags diskriminering av kvinnor. En sådan konvention trädde i kraft den 3 september 1981. I preambeln betonas tron på människans värdighet och på lika rättigheter för kvinnor och män. I artikel 2 åtar sig konventionsstaterna att skapa rättsligt skydd för kvinnors rättigheter på samma grunder som för män och att genom domstolen och andra offentliga institutioner säkerställa ett effektivt skydd för kvinnor mot varje diskriminerande handling. Konventionen är tillämplig för kvinnor och flickor oavsett ålder.

3.2.3 Europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna

Europakonventionen utarbetades och antogs av Europarådet 1950. Den var en produkt av ett samarbete mellan Europarådets medlemsländer och syftade till att skapa ett skydd för de mänskliga rättigheterna efter andra världskriget.⁴⁶⁴ Sverige ratificerade konventionen 1952 och den trädde i kraft påföljande år.

---

⁴⁶² Danelius, *Mänskliga rättigheter*, s. 21 ff.

⁴⁶³ A. a., s. 27 f.

⁴⁶⁴ Vissa rättigheter, särskilt sociala rättigheter, hamnade på sin tid utanför Europakonventionen och finns i stället i *Europeiska sociala stadgan* från 1961. Den trädde i kraft 1965 och innehåller några bestämmelser direkt riktade till barn. Del 1 innehåller den grundläggande bestämmelsen att (7) "Barn och ungdom äger rätt till särskilt skydd mot de risker i fysiskt och moraliskt avseende för vilka de är utsatta." Vidare finns bestämmelser om minimiålder och andra arbetsförhållanden för barn i del 11, artikel 7. Artiklarna 8 och 17 uppmärksammar även staterna på ekonomiska och sociala medel för att ge mödrar och barn behövligt skydd.

Den 1 januari 1995 inkorporerades konventionen i svensk rätt⁴⁶⁵, och fick därmed status av svensk lag.⁴⁶⁶

Europakonventionen avser huvudsakligen medborgerliga och politiska rättigheter.⁴⁶⁷ Till Europakonventionen har med tiden fogats elva tilläggsprotokoll, av vilka fyra reglerar ytterligare rättigheter.⁴⁶⁸ Konventionen har stora kontrollmöjligheter inom de områden som den reglerar. Kontrollsystemet reformerades 1998⁴⁶⁹, då en ny domstol ersatte den tidigare kommissionen och domstolen. Domstolen prövar såväl mellanstatliga mål som enskilda klagomål.⁴⁷⁰ Dess jurisdiktion gäller i förhållande till konventionsstaterna. En dom från domstolen är slutgiltig och folkrättsligt bindande för den stat som beslutet rör.⁴⁷¹ Om en stat fälls i domstolen innebär det att statens lagstiftning strider mot konventionen och att staten åläggs att undanröja denna lagstiftning. Att domstolens domar efterlevs kontrolleras av ministerkommittén.⁴⁷²

Av artikel 1 framgår *rätten till lika värde*. Här förpliktigas staterna att tillförsäkra konventionens fri- och rättigheter till alla människor. Principen om likabehandling betonas i artikel 14, vilken förbjuder diskriminering av något slag, inklusive ålder, i säkerställandet av konventionens fri- och rättigheter. Rätten till varje människas lika värde framgår även indirekt av konventionens preambel, där det bl. a. hänvisas till FN:s generella deklaration om mänskliga rättigheter från 1948. Alla människor är garanterade konventionens skydd till medborgarna och staterna får inte utesluta barn ur denna skyddade grupp. Barnet har rätt till de fri- och rättigheter som konventionen avser att skydda,

---

⁴⁶⁵ Genom lagen (1994:1219) om den europeiska konventionen angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, inkorporerades konventionen i svensk rätt. Samtidigt utformades i 2 kap. 23 § RF en regel som föreskriver att lag eller annan föreskrift inte får meddelas i strid med Sveriges åtaganden på grund av konventionen.

⁴⁶⁶ Se Strömberg, Europakonventionens genomslag i svensk rätt, s. 19 ff.

⁴⁶⁷ Den omfattar rätten till liv (artikel 2), personlig frihet (artikel 5), domstolsprövning (artikel 6), tanke-, samvets- och religionsfrihet (artikel 9), yttrandefrihet (artikel 10), församlings- och föreningsfrihet (artikel 11) och rätten till ett effektivt rättsmedel (artikel 13). Vidare omfattar konventionen rätten att inte utsättas för diskriminering (artikel 14), att inte dömas till straff utan stöd i lag (artikel 7) samt att inte utsättas för tortyr eller liknande behandling (artikel 3) eller slaveri och tvångsarbete (artikel 4).

⁴⁶⁸ Tilläggsprotokoll som kan vara relevanta för barnet är främst rätten till undervisning (artikel 2 första protokollet), rätten till personlig rörelsefrihet (artikel 2 fjärde protokollet), rätten att vistas i sitt hemland (artikel 3 fjärde protokollet) och äganderätten (artikel 1 första protokollet).

⁴⁶⁹ SFS 1998:712, prop. 1997/98:107.

⁴⁷⁰ Artikel 33 respektive 34.

⁴⁷¹ Artikel 46.

⁴⁷² Prop. 1997/98:107, s. 64.

såsom allmän yttranderätt.⁴⁷³ Det saknas dock en särskild skyddsreglering för barn i konventionen vad gäller deltagande och inflytande i samband med beslutsfattande som rör barnet.

Det finns inga tydliga processuella rättigheter för barn i konventionen eller i rättspraxis. Indirekt har dock barnets skyddsbehov i viss utsträckning befasts, särskilt kring artiklarna 6 och 8.⁴⁷⁴ Både domstolen och den dåvarande kommissionen har undvikit att begränsa konventionens bestämmelser i mål rörande barn.⁴⁷⁵ I stället finns det en tendens i domstolen att tillämpa konventionen på ett generöst sätt gentemot barn och därmed utöka konventionens skydd till att i vissa fall uttryckligen gälla barn.⁴⁷⁶ Exempelvis har domstolen uttalat vikten av att besluta i enlighet med barnets intressen när det är möjligt.⁴⁷⁷ Frågor som direkt rör barn, såsom spørsmålet hur barnets autonomi skall inverka på processen, har dock undvikits.⁴⁷⁸

Rätten till privat- och familjeliv regleras i artikel 8:

1. ”Var och en har rätt till respekt för sitt privat och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens.”
2. ”Offentlig myndighet får inte inskränka åtnjutande av denna rättighet annat än med stöd av lag och om det i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn till statens säkerhet, den allmänna säkerheten, landets ekonomiska välbefinnande eller till förebyggande av oordning eller brott eller till skydd för hälsa eller moral eller för andra personers fri och rättigheter.”

---

⁴⁷³ Artikel 10 reglerar *rätten till yttrandefrihet*. I första punkten kan man bl. a. läsa att ”(V)ar och en har rätt till yttrandefrihet. Denna rätt innefattar åsiktsfrihet samt frihet att ta emot och sprida uppgifter och tankar utan offentlig myndighets inblandning och oberoende av territoriella gränser”. Till skillnad från sina motsvarigheter i FN:s konvention om barnets rättigheter (artikel 13), FN:s generella deklaration om mänskliga rättigheter (artikel 19) och FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (artikel 19.2) innefattas i Europakonventionen inte rätten att *söka* information i artikeln. Enligt Van Dijk medför det inte samma möjlighet att ålägga det offentliga skyldighet att tillhandahålla information som i artikel 19 i konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter. Se Dijk, Hoof, s. 428. Innebörden av rätten att mottaga information har behandlats i två domar. Domstolen har i dessa mål fastställt att det inte ingår någon skyldighet för myndigheter att lämna ut information inom ramen för yttrandefriheten. Däremot åligger det myndigheten att inte ingripa för att hindra en person att tillgodogöra sig information som är tillgänglig (se *Leander mot Sverige och Gaskin mot Storbritannien*), Danelius, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, s. 281. Rätten att få ta del av allmänna handlingar har också behandlats inom ramen för frågeställningen om det i rätten till respekt för privatlivet i artikel 8 ingår rätt att få ta del av allmänna handlingar om egna privata förhållanden. Se a. a., s. 236 ff.

⁴⁷⁴ Kilkelly, s. 117.

⁴⁷⁵ A. a., s. 3 f.

⁴⁷⁶ A. a., s. 17.

⁴⁷⁷ Hokkanen mot Finland. Se även Kilkelly, *The Child and the European Convention on Human Rights*, s. 117.

⁴⁷⁸ Kilkelly, s. 117. Se även Verhellen, i *International Journal of Children's Rights*, 1993, s. 358 ff.

Det har ansetts rimligt att anta att allmänna intressen i vissa fall kan kollidera med den enskildes och därför görs en avgränsning av rättigheten i andra punkten. Det är för övrigt en återkommande form på artiklarna i konventionen. Den första punkten anger fri- och rättigheterna, medan den andra punkten anger eventuella begränsningar. Det är förbjudet att göra inskränkningar i andra syften än som medges i texten. Vidare skall inskränkningarna stå i proportion till det mål som skall uppnås.⁴⁷⁹

Enligt artikel 8 får det allmänna inte inskränka i familje- och privatlivet annat än i särskilda fall (punkten 2). Till skyddade områden för familjelivet avses rätten att ha vårdnaden om sitt barn och rätten att utöva umgänge med barnet.⁴⁸⁰ Föräldrars bestämmanderätt över barnet kommer således till uttryck i rätten till familjelivet. Domstolen har dock begränsat föräldrarnas bestämmanderätt inom ramen för barnets integritetsskydd och autonomi i vissa fall. Artikel 8 reglerar inte endast den materiella rätten, utan det är sedan länge erkänt att artikeln även tillhandahåller processuella rättigheter.⁴⁸¹ Barnet har erkänts vara i behov av visst sådant processuellt skydd⁴⁸² när det gäller barnets rätt att *få komma till tals* i mål som rör barnet och barnets rätt att *få ha ett inflytande* i vissa fall på beslut avseende regler som gäller föräldrars *vårdnad och umgänge* med barnet.⁴⁸³ Kilkelly noterar att den dåvarande kommissionen redan tidigt fann att det överensstämmer med artikel 8 att vägra en förälder umgänge med sitt barn på den grunden att det strider mot barnets vilja.⁴⁸⁴ Att tillerkänna föräldrar umgänge trots starka protester från ett barn i 12–14 års ålder resulterar i svåra mentala konflikter för barnen och kan skada deras utveckling.⁴⁸⁵ Rättspraxis ger vidare vid handen att betydelsen av barnets intressen vid bedömningen av frågor om en vägran att tillåta kontakt mellan förälder och barn överensstämmer med innehållet i artikel 8.⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ Artikel 18.

⁴⁸⁰ Fallet Elsholz mot Tyskland rörde bl. a. frågan om rätt till umgänge med barn enligt artikel 8. Europadomstolen konstaterade att den nationella domstolens vägran att ge fadern umgänge med sin son utgjorde ett ingrepp i faderns rätt till respekt för familjelivet och att artikel 8 inte hade respekterats. Se Danelius, i SvJT 2000, s. 835 f.

⁴⁸¹ Kilkelly, s. 120.

⁴⁸² Artikel 6 bör omnämnas i detta sammanhang. Artikeln erkänner alla människors rätt till prövning i domstol i fråga om den enskildes civila rättigheter och vid misstanke om brott. Eftersom även artikel 8 erbjuder processuellt skydd i familjerättsliga mål och ärenden kan både artikel 6 och artikel 8 innefatta frågor som rör barns processuella skydd i sådana mål.

⁴⁸³ I Hendriks mot Nederländerna var fråga om en inskränkning i umgängesrätten var proportionerlig.

⁴⁸⁴ Kilkelly, s. 118. Ett (av tre) mål som Kilkelly stödjer sin uppfattning på är Bogdanski mot Sverige.

⁴⁸⁵ Kilkelly, s. 118. Kilkelly hänvisar till målet X mot Danmark.

⁴⁸⁶ Kilkelly, s. 118.

Vikten av barnets vilja behandlas i fallet Hokkanen mot Finland. Målet gällde frågan om faderns rätt att genomföra umgänge med sin dotter kunde ske mot barnets vilja. Barnet bodde hos sina morföräldrar, vilka hade motarbetat möjligheterna för fadern att träffa sin dotter. Domstolen ansåg för det första att myndigheterna hade kränkt faderns rätt till umgänge enligt artikel 8 genom att inte vidta åtgärder för att hjälpa fadern att utöva sitt umgänge. För det andra, i fråga om betydelsen av barnets intresse av umgänge, menade domstolen att när barnet är så gammalt att det själv kan ha en uppfattning om sitt intresse av umgänge med föräldern måste barnets vilja tillmätas stor vikt. Eftersom flickan uppnått tillräcklig mognad för att kunna forma och uttrycka sina intressen skulle dotterns vilja i Hokkanens fall tillmätas betydelse enligt domstolen. Det som framkommer i Hokkanen-fallet är, förutom vikten av att beakta barnets intressen, även betydelsen av att se till barnets ålder och mognad. Barnets gradvis stigande autonomi framstår som något väsentligt att beakta i dylika mål. Av målet kan man dock inte fastställa att det strider mot barnets rätt till familjeliv i artikel 8 att besluta *i strid mot* barnets uttryckliga önskan i vårdnads- och umgängesfall. Rättsläget är i denna fråga oklart.⁴⁸⁷ *Vem* som skall bedöma barnets mognadsgrad är heller inte uttalat.⁴⁸⁸

Domstolen har vidare begränsat föräldrars bestämmanderätt i sådana fall där det enskilda barnets hälsa riskeras att skadas. Skyddsaspekten kommer till uttryck i ett flertal mål rörande barnomhändertaganden. Ett omhändertagande av ett barn mot föräldrarnas vilja innebär ett ingrepp i familjelivet och måste kunna rättfärdigas genom att det uppfyller villkoren i artikel 8.2. Flera mål rör frågan om en kränkning har skett av svenska myndigheter eller domstolar. I Olsson(1)-fallet har domstolen bedömt frågan om svensk lag uppfyllde konventionens krav på förutsebarhet och tillräckligt precisa regler.⁴⁸⁹ Andra mål har gällt frågan huruvida en kränkning har skett rörande tidpunkten för upphörande av vård samt rörande skilda fosterhem för syskon och långa avstånd mellan familjemedlemmarna⁴⁹⁰. Ytterligare mål har behandlat frågan om inskränkningar i umgängesrätten vid flyttningsförbud⁴⁹¹ respektive inskränkningar i moders rätt till umgänge under vårdtiden⁴⁹² utgör kränkningar av artikel 8. I fallet Adele Johansen mot Norge ansåg Europadomstolen att norska myndigheter inte hade vidtagit åtgärder som syftade till att främja en

⁴⁸⁷ Jfr Kilkelly, *The Child and the European Convention on Human Rights*, s. 119.

⁴⁸⁸ A. a., s. 119, fotnot 17.

⁴⁸⁹ Olsson mot Sverige 1. För en analys av domen, se Haugli, 232 ff. och 254 f.

⁴⁹⁰ Olsson mot Sverige 2.

⁴⁹¹ Eriksson mot Sverige samt Olsson mot Sverige 2.

⁴⁹² Rieme mot Sverige.

återförening av den aktuella familjen. Flera mål från Storbritannien behandlar Storbritanniens kränkning av föräldrarnas rätt att få komma till tals inför beslut om tvångsomhändertaganden, placering i fosterhem eller umgänge.⁴⁹³ Fallet McMichael mot Storbritannien gällde en kränkning inom ramen för den kontradiktoriska principen. Föräldrarna hade i hemlandet i ärendet som gällde umgänge av deras omhändertagna barn inte fått ta del av vissa sociala utredningar som var tillgängliga för de beslutande organen.⁴⁹⁴

Det är främst förfarandet kring omhändertagandet och kontakterna mellan föräldrarna och barnen under vårdtiden som Europadomstolen ansett utgöra kränkningar av artikeln.⁴⁹⁵ Sakprövningen i de enskilda fallen är sällan föremål för behandling. Domstolen har godtagit att det oftast är de nationella myndigheterna och domstolarna som har de bästa förutsättningarna att avgöra den saken.⁴⁹⁶ De inhemska organen har det bästa underlaget att pröva frågan; det är de som hör parterna och får in den oftast mycket omfattande utredningen. Domstolen har dock uttalat vissa riktlinjer för sakprövningen i omhändertagandemål. I två mål från Finland rörande omhändertagande år 2000 fastslår rätten att en avvägning skall ske mellan barnets behov och intresse av att förbli omhändertaget och föräldrarnas intresse av att åter få hand om barnet. Vid denna bedömning skall *särskild vikt* fästas vid barnets intresse, vilket beroende av omständigheterna kan ges företräde framför föräldrarnas.⁴⁹⁷

---

⁴⁹³ O., H., W., B. respektive R. mot Storbritannien. Se även kap. 2.4.2.

⁴⁹⁴ Ett annat mål som rör frågor om omhändertaganden av barn i andra länder är K. och T. mot Finland där Europadomstolen fann att det var en kränkning av rätten till familjeliv enligt artikel 8 att omhänderta ett barn där föräldrarna inte hade fått någon chans att ha samvaro med barnet på frivillighetens väg trots att några risker för barnet inte förelåg vid tillfället. Avsaknaden av arbetet för en återförening mellan barn och föräldrar samt förhindrande av umgänge ansågs också utgöra kränkningar av nämnda artikel. En annan dom som avsåg Finland är L. mot Finland. Europadomstolen ansåg inte att den rättsliga prövning som skett i målet var av den karaktären att den utgjorde en kränkning av artikel 8 (bl.a. hade parterna vägrats muntlig förhandling). Domarna refereras av Danelius, i SvJT 2000, s. 569 ff. Se även kap. 7.2.2.

⁴⁹⁵ Se målet Paulsen-Medalen och Svensson mot Sverige som rörde fråga om för långsam handläggning av ärende rörande ändringar i umgänget av barn som var föremål för ett tvångsinsgripande med stöd av LVU. Europadomstolen ansåg att Regeringsrätten inte hade handlagt frågan om prövningstillstånd med den skyndsamhet som målets karaktär krävde, varvid det förelåg ett brott mot artikel 6.1. Se Danelius, i SvJT 1998, s. 361 f. Se även Olsson mot Sverige, Eriksson mot Sverige, Rieme mot Sverige och Adele Johansen mot Norge.

⁴⁹⁶ Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 245.

⁴⁹⁷ Se K. och T. mot Finland samt L. mot Finland (angivna i fotnot ovan), i Danelius, SvJT 2000, s. 569 f. samt s. 571. Se även Valjakka, s. 46 ff.

3.2.4 Den europeiska konventionen om utövandet av barns rättigheter

Inom Europarådet har framställts en konvention om barns rättigheter, den europeiska konvention om utövandet av barns rättigheter (förkortad Europarådskonventionen). Konventionen öppnades för undertecknande den 25 januari 1996. Sverige har undertecknat konventionen men ännu inte ratificerat den. År 2001 tillsattes en utredning som hade i uppgift att föreslå former för konventionens tillämplighet och omfattning på svensk lagstiftning vid en ratificering. Utredningsarbetet avslutades under våren 2002 och i en promemoria⁴⁹⁸ föreslås att Sverige ratificerar Europarådskonventionen. De delar av konventionen som behöver införlivas med svensk rätt föreslås arbetas in i tillämplig svensk lagtext.⁴⁹⁹ Vidare förordas att konventionen för Sveriges del skall tillämpas på fem områden, däribland mål och ärenden enligt LVU.⁵⁰⁰ Europarådskonventionen ger vid handen krav på rättssäkerhet, integritets-skydd och gradvis stigande autonomi för barn i rättsliga processer.

Av preambeln i Europarådskonventionen framgår att målet med konventionen är att förbättra barnets rättsliga ställning i familjerättsliga processer. Den är avsedd att utgöra ett komplement till FN:s konvention om barnets rättigheter.⁵⁰¹ Europarådskonventionen tillhandahåller processuella regler som skall underlätta för länderna att genomföra FN:s konvention om barnets rättigheter på ett riktigt sätt.⁵⁰² Europarådskonventionen omfattar i sak artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter vad avser familjerättsprocesser. Konventionen fokuserar på hur barn skall kunna få sina rättigheter förverkligade, särskilt vad avser barns rätt att få bli hörda, att få uttala sig och att få mottaga information.⁵⁰³ Den behandlar således barns möjligheter att få uttrycka sina intressen. För att ge råd och vägledning om konventionens tolkning och tillämpning samt för att föreslå ändringar i konventionen skall

---

⁴⁹⁸ Ds 2002:13.

⁴⁹⁹ A. a., s. 57 ff.

⁵⁰⁰ Vilka rättsliga processer som skall ha dessa krav bestämmer staterna själva. Det åligger nämligen varje konventionsstat att välja ut minst tre områden i den nationella lagstiftningen som konventionen skall vara tillämplig på, SOU 1997:116, s. 187. Övriga föreslagna områden är mål och ärenden om vårdnad, boende och umgänge samt adoptionsärenden, Ds 2002:13, s. 61 f. Lagförslagen som rör LVU-mål behandlas översiktligt i fotnotstext i detta kapitel och i samband med redogörelsen av gällande rättsregler i kap. 4–7.

⁵⁰¹ I artikel 4 i FN:s konvention om barnets rättigheter föreskrivs att staterna skall vidta alla lämpliga lagstiftnings-, administrativa och andra åtgärder för att genomföra de rättigheter som erkänts i FN:s konvention om barnets rättigheter.

⁵⁰² Ds 2002:13, s. 31.

⁵⁰³ Artikel 1 andra punkten.

upprättas en kommitté sammansatt av delegater från de deltagande länderna.⁵⁰⁴

I artikel 3 fastslås den processuella rätten att bli informerad och rätten att få uttrycka sina intressen i rättsprocesser. Artikel 3 uttrycker tre olika rättigheter som faller under insyns- och yttranderätten. Det är för det första rätten att få mottaga all relevant information i målet. För det andra innefattas rätten att bli konsulterad och rätten att få uttrycka sina åsikter. För det tredje ingår även rätten att bli informerad om möjliga konsekvenser av en viss åsiktsyttring och tänkbara konsekvenser av olika beslut. Dessa rättigheter begränsas till barn som har uppnått tillräcklig mognad enligt internationell standard för medverkan vid rättsliga processer. Barnets autonomi skall således bestämmas av mognadsgraden.⁵⁰⁵

Artikel 6 innehåller en bestämmelse som ålägger domstolen att tillhandahålla barnet rätten att vara involverad i processer som utmynnar i ett beslut som rör barnet. Häri ingår bl. a. ett slags utredningsansvar för rätten. Enligt första punkten i nämnda artikel har domstolen skyldighet att bedöma om det finns tillräckligt beslutsunderlag för att kunna fatta ett beslut om barnets bästa i det enskilda fallet, och i annat fall komplettera underlaget. Enligt andra punkten åläggs domstolen vidare att försäkra sig om att barnet har fått all relevant information, konsultera barnet eller hennes representant och tillåta barnet att få uttrycka sina intressen i fråga om barn med viss mognadsgrad. Enligt tredje punkten skall domstolen i sitt beslut också beakta barnets intressen.⁵⁰⁶

Relationen mellan barnet och hennes representant regleras i artikel 10. I alla fall, utom i sådana där det skulle strida mot barnets bästa, åläggs barnets biträde skyldighet att tillhandahålla relevant information till barnet med viss mognads-

---

⁵⁰⁴ Artikel 16–19.

⁵⁰⁵ Ds 2002:13, s. 137 ff. I promemorian konstateras att det inte finns någon lagreglerad rätt för barn under 15 år att få upplysningar i saken vare sig i SoL eller LVU samt att barnets möjligheter att få uttrycka sina åsikter är för vagt formulerade i lagtexten för att uppnå Europarådskonventionens krav. Det föreslås att detta åtgärdas genom att bestämmelser införs som skall tillse dels att barnet får den information i saken som kan antas vara av betydelse för henne, dels att barnet får uttrycka sin vilja. Förslaget innebär att en ny paragraf införs i LVU, 1 b §. Barnets informations- och yttranderätt föreslås kunna begränsas i sådana fall där det kan anses vara olämpligt att barnet uttrycker sin vilja eller erhåller information i målet.

⁵⁰⁶ I promemorian föreslås att den bestämmelse som uttrycker vad en ansökan om vård med stöd av LVU skall innehålla (4 § LVU) kompletteras med att barnets syn på behovet av vård skall redovisas om det inte är olämpligt. Se Ds 2002:13, s. 151 ff. Ett annat förslag innebär att socialnämnden åläggs att i en ansökan om vård enligt 4 § LVU redovisa att barnet har erhållit information i enlighet med 1 b § LVU (s. 153 f.). Ytterligare ett förslag är att det införs en ny bestämmelse i LVU enligt vilken hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av hennes ålder och mognad (s. 156 f.).

grad och att vägleda barnet i möjliga konsekvenser av olika åsiktsyttringar från barnet självt eller från representanten.⁵⁰⁷

3.2.5 Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna

Inom EU finns sedan år 2000 en stadga om de grundläggande rättigheterna. Stadgan tillkom som en följd av en längre tids diskussion inom EU om hur de mänskliga rättigheterna inom unionen kunde garanteras.⁵⁰⁸ Slutdokumentet blev en stadga som antogs av europeiska rådet vid Nice-mötet i december 2000.⁵⁰⁹ Stadgan grundas särskilt på Europakonventionens fri- och rättigheter.⁵¹⁰ Genom att erkänna de grundläggande fri- och rättigheterna med ett särskilt EU-dokument ville man bidra till

”en process som under sin första fas borde leda till en uppräknig av en rad fri- och rättigheter som inbegriper och utvidgar Europeiska konventionen om mänskliga rättigheter, men som särskilt mot bakgrund av beslut fattade av Europeiska gemenskapernas domstol och Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna, i slutändan borde resultera i en omformulering av grundläggande fri- och rättigheter som är anpassad till Europeiska unionens erfarenheter och krav”.⁵¹¹

Förutom att införliva de grundläggande fri- och rättigheter som redan erkänts i Europakonventionen och rättspraxis önskade man skapa något nytt, särskilt anpassat till EU. Dokumentet skulle även utgöra en utvidgad version av Europakonventionen. Stadgan har därför kommit att bestå av dels ”allmänna” rättigheter, dels rättigheter för vissa grupper. Barn är en sådan grupp.

Flertalet artiklar reglerar grundläggande rättigheter riktade till alla människor. Människors värdighet behandlas i första kapitlet. Respekten för människans *lika värde* framkommer i den inledande artikeln, där det framgår att

⁵⁰⁷ I promemorian föreslås att LVU kompletteras med en bestämmelse om det offentliga bitrådets arbetsuppgifter samt att rätten till offentligt biträde utökas att avse överklaganden av alla ärenden enligt 41 § första stycket LVU. Se Ds 2002:13, s. 161 ff.

⁵⁰⁸ Europeiska kommissionen tillsatte en kommitté, De vises kommitté, för att utreda förutsättningarna för att upprätta ett dokument rörande de grundläggande mänskliga rättigheter inom EU. Kommittén lade i mars 1996 fram sin rapport där man rekommenderade att en rad grundläggande medborgerliga och sociala fri- och rättigheter infördes i Amsterdamfördraget. Förslaget fick brett stöd, men medförde inte att Amsterdamfördraget kom att innehålla en sådan samling med dylika bestämmelser. 1998 tillsattes en ny expertgrupp för att fortsätta arbetet att få till stånd ett dokument rörande fri- och rättigheter. Expertgruppen utarbetade en rapport, Att befästa de grundläggande rättigheterna i Europeiska unionen: dags att agera, i februari 1999. Rapporten utgör ett slags förarbete till den stadga som expertgruppens arbete kom att utmynna i.

⁵⁰⁹ EGT 2000 C 364/1.

⁵¹⁰ Rapport från expertgruppen om grundläggande fri- och rättigheter, s. 4.

⁵¹¹ A. a., s. 18.

”(M)änniskans värdighet är okränkbar. Den skall respekteras och skyddas”. Människans *rätt till integritet* anges särskilt i artikel 3 där det framgår att ”(V)ar och en har rätt till fysisk och mental integritet”. De grundläggande friheterna som stadgan avser att skydda behandlas i kap. 2. Om *rätten till respekt för privatlivet och familjelivet* föreskrivs i artikel 7, där rätten till skydd för den enskildes bostad och kommunikationer anses ingå. Rätten till skydd av de personuppgifter som rör en person och rätten att få tillgång till sådana uppgifter om sig själv regleras i artikel 8, medan rätten till yttrande- och informationsfrihet framgår av artikel 11.

Rätten till jämlikhet och ickediskriminering regleras i det tredje kapitlet. Särskilt intressant i detta sammanhang är artikel 24 som reglerar barnets rättigheter:

- ”1. Barn har rätt till det skydd och den omvårdnad som behövs för deras välfärd. De skall fritt kunna uttrycka sina åsikter. Dessa åsikter skall beaktas i frågor som rör barnen i förhållande till deras ålder och mognad.
2. Vid alla åtgärder som rör barn, oavsett om de vidtas av offentliga myndigheter eller privata institutioner, skall barnets bästa komma i främsta rummet.
3. Varje barn har rätt att regelbundet upprätta ett personligt förhållande till och direkta kontakter med båda föräldrarna, utom då detta strider mot barnets bästa.”

Konventionstexten uppvisar likheter med artiklar i FN:s konvention om barnets rättigheter. I artikelns första punkt ingår *rätten att få komma till tals* och *rätten till autonomi*. Rättigheterna begränsas till barn som har förmågan att uttala sina åsikter, vilket inte sker i artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter. Däremot avgränsas inte rätten att få komma till tals i frågor som rör barnet, såsom i artikel 12 i FN:s konvention. Det torde innebära att barnet har rätt att uttala sig i frågor som barnet själv önskar enligt artikel 24. Barnets rätt till gradvis stigande autonomi överensstämmer i stort med motsvarande bestämmelse i artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter, med den begreppskillnaden att medan barnets åsikter skall *beaktas* i stadgan i mål som rör henne så skall barnets åsikter *tillmätas betydelse* i konventionen. Begreppen har liknande innebörd.

Barnets egenvärde och principen om barnets bästa fastslås i andra punkten i artikel 24. Bestämmelsen är i stort sett identisk med artikel 3 i FN:s konvention om barnets rättigheter. Den enda skillnaden är vilka organ som har till uppgift att beakta att barnets bästa formuleras på olika sätt. Medan stadgan

i koncentrerad form anger de vida begreppen offentliga myndigheter och privata organ, använder konventionen fler uttryck för olika slags offentliga och privata organ.

Enligt artikel 51 riktar sig bestämmelserna i stadgan till medlemsstaterna när de tillämpar unionsrätten. Det innebär att stadgan inte är direkt tillämplig för mål som rör vårdnad, tvångsingripande eller andra måltyper som rör barns inomnationella situation. Stadgan är däremot ett betydande instrument i arbetet för barnets rättigheter. Den *synliggör mänskliga rättigheter* för allmänheten⁵¹² och lägger vikt vid att *tydliggöra barnets särskilda situation*. Genom innehållet i artikel 24 framträder EU som ännu ett internationellt organ som erkänner barnet som ett autonomt rättssubjekt med vissa processuella rättigheter, såsom rätten att få komma till tals och rätten till visst inflytande, relaterat till barnets ålder och mognad, i processer som utmynnar i ett beslut som rör barnet.

3.2.6 Sammanfattning

Undersökningen av FN:s dokument om mänskliga fri- och rättigheter samt de europeiska konventionerna ger vid handen att *rätten till lika människovärde* är en oumbärlig förutsättning för mänskliga rättigheter. Som en sådan grundval för konventionernas själva existens är den humanistiska människosynen tydligt uttryckt och skyddad i konventionstexterna. Betoningen av den humanistiska människosynen såväl i konventionernas inledningar som i artikelform, förstärker ett sådant intryck.

Rätten till privatliv ger vid handen en slags sfär, ett skyddsvärt område, som inte får beträdas utan stöd av lag och endast om det är nödvändigt för ett demokratiskt samhälle att upprätthålla vissa värden. Rätten till privatliv innefattar såväl föräldrars bestämmanderätt över barnet som barnets rätt till processuella skyddsregler för att få utöva viss autonomi och undvika betydande integritetskränkningar.

Barnets rättsliga ställning regleras särskilt i vissa internationella dokument. Två rättigheter som utmärker barnets rättsliga ställning i dessa texter är barnets *rätt att få komma till tals* i olika situationer som berör barnet och barnets *rätt till gradvis stigande autonomi* i förhållande till föräldrar och samhälle. Regler om integritetsskydd och gradvis växande autonomi utgör tillsammans med i artiklar uttryckta bestämmelser om barnets bästa som rättslig målsättning ”grundstommen” i det som kan kallas barnets grundläggande rättigheter.

---

⁵¹² Cameron, i *Europarättslig Tidskrift*, 2001, s. 143 ff., se s. 146.

3.3 Integritetsbegreppet i svensk rätt

3.3.1 Allmänna utgångspunkter

Integritetsbegreppet ses i vardagsspråk ofta som uttryck för en humanistisk människosyn.⁵¹³ En sådan människosyn speglar en övertygelse om alla personers fulla människovärde.⁵¹⁴ Med en sådan syn avses uppfattningen att människans värde knyts till hennes existens, inte till hennes funktioner.⁵¹⁵ Uppfattningen om människors lika värde brukar gå under beteckningen människovärdesprincipen.⁵¹⁶ I målstadgandet i 1 kap. 2 § RF anges att det allmänna skall tillförsäkra män och kvinnor lika rättigheter och värna om den enskildes privat- och familjeliv.

Bestämmelsen i 1 kap. 2 § RF speglar en humanistisk människosyn. Det framgår av paragrafens första stycke, vars första stycke föreskriver att "(D)en offentliga makten skall utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet". Stadgandet är målinriktat till sin karaktär. Innehållet i bestämmelsen har således ingen bindande verkan på den offentliga verksamheten.⁵¹⁷ Av paragrafen framgår även varje människas lika rättigheter oavsett kön. Vidare framkommer att det allmänna skall verka för den enskildes personliga, ekonomiska och kulturella välfärd, liksom för att trygga dennes rätt till bostad, utbildning, social omsorg och trygghet samt en god levnadsmiljö. Tillhör den enskilde en minoritetsgrupp i samhället bör barnet få hjälp att utveckla sin egen kultur och sitt samfundsliv. Bestämmelsen tar med andra ord upp de stora grundläggande livsbehoven och lägger ett ansvar på det allmänna att verka för att dessa behov tillfredsställs. I 2 kap. RF behandlas den enskildes fri- och rättigheter gentemot det all-

⁵¹³ SOU 1987:74, s. 43.

⁵¹⁴ Tanken om den självbestämmande människan bygger på en humanistisk människosyn. En humanistisk människosyn är grundad på människovärdet. Den motsatta uppfattningen, behaviorismen, är beteendegrundad och fränkänner människan självbestämmande. Det är en deterministisk människosyn som fränkänner människans fria val. En ledande behaviorist är B.F. Skinner. Se bl. a. *Beyond Freedom and Dignity*.

⁵¹⁵ Bischofberger, Dahlqvist och Elinder, s. 35. Den humanistiska människosynen kan ställas mot den teknokratiska människosynen. Den innebär att människovärdet är baserat på vad människan utträttar eller den nytta hon gör, inte vad hon är. Ett barn eller en gammal människa kan, som konsekvens av en sådan människosyn, ha ett lägre människovärde än en funktionsduglig och stark vuxen person. Jfr Svenska Läkaresällskapet och Spri, s. 7.

⁵¹⁶ Se prop. 1996/97:60 där människovärdesprincipen förklaras vara en av tre principer som bör ligga till grund för prioriteringar inom den svenska hälso- och sjukvården, s. 18 ff. Se även Thorsén, s. 80.

⁵¹⁷ Prop. 1975/76:209, s. 137.

männa.⁵¹⁸ Av människovärdesprincipen följer att det allmännas ansvar omfattar såväl barn som vuxna personer.

Människovärdesprincipen är en etisk princip inom hälso- och sjukvården⁵¹⁹ och den framgår av 2 § hälso- och sjukvårdslagen (1982:763). I förarbetena uttalas att principen innebär att ”alla människor har lika värde och samma rätt oberoende av personliga egenskaper och funktioner i samhället.”⁵²⁰ I enlighet med en sådan syn är människans grundläggande rättigheter medfödda och lika för alla oavsett kön, ras, ålder osv. Flera statliga utredningar och kommittéer kopplar samman integritetsbegreppet med människovärdesprincipen, såsom Utredningen om det ofödda barnet⁵²¹ och Gen-etikkommittén⁵²².

Förutom att integritetsskyddet har stadfäst i RF, har lagstiftaren uttryckt den enskildes rätt till en slags ”skyddad zon” i andra lagar. Integritetsbegreppet förekommer exempelvis inom straffrätten, i konstitutionell och förvaltningsrättslig lagstiftning, i arbetsrättslig lagstiftning och i lagstiftning rörande datahantering och register.⁵²³ Inom förvaltningsrätten förekommer begreppet inom skilda områden, t. ex. inom utlänningslagstiftning, skollagstiftning, sekretesslagstiftning, sociallagstiftning samt inom medicinsk rätt.⁵²⁴ I annan lagstiftning förekommer andra begrepp som kan ses som synonymer till integritet. Exempelvis framgår av 6 kap. 1 § FB att barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart. Innebörden härav rör barnets integritetsskydd. I förarbetena till bestämmelsen anges vad som avses med att visa respekt för barnets person och egenart. I uttrycket skall innefattas dels att vårdnadshavaren skall ta hänsyn till barnets individuella egenskaper, dels att barnet har rätt till ett ökat integritetsskydd med stigande ålder.⁵²⁵

---

⁵¹⁸ I sammanhanget bör också nämnas rätten att ta del av allmänna handlingar som tillfaller varje svensk medborgare enligt 2 kap. 1 § tryckfrihetsförordningen. Rätten kan begränsas för särskilt angivna ändamål enligt bestämmelser i SekrL.

⁵¹⁹ Integritetsbegreppet inom den medicinska vetenskapen och den sociala omsorgsvetenskapen har analyserats av flera författare. Se bl. a. Andersson; Bischofberger, Dahlqvist och Elinder; Thorsén.

⁵²⁰ Se prop. 1996/97:60, s. 18, se även s. 19 f. och 40 f.

⁵²¹ Utredningen om det ofödda barnet ändrade namn efter tilläggsdirektiv och benämndes tidigare Inseminationsutredningen. Utredningen förespråkade en humanistisk människosyn, se 1989:51, s. 75.

⁵²² Se SOU 1984:88, s. 117.

⁵²³ Se t. ex. 4 kap. 4 a § BrB, 6 § andra stycket jämställdhetslagen (1991:433), 1 § personuppgiftslagen (1998:204).

⁵²⁴ Se t. ex. 6 kap. 21 § andra stycket utlänningslagen (1989:529), 1 kap. 9 § högskoleförordningen (1993:100), 1 kap. 9 § tredje punkten tryckfrihetsförordningen, 1 kap. 1 § SoL, 2 a § hälso- och sjukvårdslagen (1982:763).

⁵²⁵ Prop. 1981/82:168, s. 60.

3.3.2 Den sociala barn- och ungdomsvården

3.3.2.1 Skyddet för privatliv och informationsutbyte

Ett av de väsentliga målen i SoL är att bevara människors integritet. Av 1 kap. 1 § framgår att "Verksamheten skall bygga på respekt för människors självbestämmanderätt och integritet". Socialutredningen hävdar att integritetsbehovet är en del av människors behov av *trygghet*. Trygghet delar Socialutredningen in i ekonomisk trygghet (materiella behov), trygghet i fysisk mening (behov av vård, omsorg, god trafikmiljö etc.) och trygghet i socialpsykologisk mening. Integriteten är en del av den sist nämnda delen av trygghet.⁵²⁶

Trygghet i socialpsykologisk mening kan, enligt Socialutredningen, dels innefatta behovet av att få tillgång till samhällets service som ett stöd för att utvecklas och få hjälp. Samhälleliga medel för att tillgodose denna form av trygghet syftar i sådana fall till att stärka individens egna resurser, självförtroende och ansvarskänsla. Trygghet i socialpsykologisk mening kan även betyda möjligheter till kontakt och gemenskap, menar man. Socialtjänsten skall arbeta för att motverka ensamhet, isolering och övermäktiga psykiska krav. Den tredje delen av trygghet i socialpsykologisk mening är integriteten. Enligt Socialutredningen innefattar integritetsbegreppet följande delar:

"Häri ingår att få vara fredad i sitt privatliv, att vid behov få samhällets hjälp utan att behöva utlämna ovidkommande uppgifter om sitt liv och att ha garantier för att inte personliga data via register sprids på ett okontrollerat sätt."⁵²⁷

De beståndsdelar som kan utläsas är rätten till skydd av den enskildes privatliv och skydd mot informationsutbyte utan den enskildes samtycke. Socialutredningens definition ligger inom ramen för den redan inledningsvis nämnda avgränsningen av begreppet integritet, den personliga integriteten i ideell mening. Tvångsingrepp, som inte får förekomma enligt SoL, förbjuds genom ett annat begrepp i samma bestämmelse. Skyddet för den personliga integriteten i fysisk mening, dvs. skyddet för den personliga friheten och rörelsefriheten, framkommer i socialtjänstlagens frivillighetsprincip som innebär att inga insatser enligt lagen får ske utan den enskildes samtycke.

LVU-utredningen föreslår att integritetsskyddet för barn skall uttryckas

⁵²⁶ SOU 1974:39, s. 243 f.

⁵²⁷ A. a., s. 244.

särskilt i LVU.⁵²⁸ Utredningen påpekar att kravet i FN:s konvention om barnets rättigheter att barnet skall ses som ett subjekt med egna rättigheter bör fastslås genom en dylik bestämmelse. Barnet skall inte ses som ett bihang till familjen utan som en självständig individ med legitima särintressen.⁵²⁹ Någon uttrycklig definition av vad som avses med barnets integritet ges emellertid inte. Däremot poängteras sambandet mellan integritetsbegreppet och rättighetsartikeln i FB.⁵³⁰ Den förståelse som LVU-utredningen synes ha är att den familjerättsliga ”rätten” till respekt för barnets person och egenart skall införas som en socialrättslig rättighet för barnet. I utredningens författningsförslag anges vidare att kravet på integritetsskydd innebär att barnet skall ses om en person med egna rättigheter.⁵³¹

Lagstadgat integritetsskydd finns sedan länge uttryckt i andra tvångslagar. Motsvarande tvångslag för missbrukare, LVM, har sedan sin tillkomst haft en bestämmelse som understryker socialtjänstlagens integritetskrav gentemot klienten. Av 1 § LVM framgår att de angivna målen för socialtjänsten i SoL skall vara vägledande för all missbrukarvård. Särskilt betonas att vården skall grundas på respekt för den enskildes självbestämmanderätt och integritet. Av förarbetena till lagen framgår att detta är en målparagraf som motsvarar bestämmelsen i 1 kap. 1 § SoL.⁵³² Departementschefen hävdar att det finns anledning att erinra om socialtjänstlagens synsätt eftersom regler om tvång ”kan påverka förhållningssättet i det dagliga arbetet och leda till minskad respekt för den enskildes vilja och integritet”.⁵³³ Vad som torde avses här är att risken för obehövliga integritetskränkningar måste undvikas. Lagrådet hade inget att invända mot att socialtjänstlagens mål framkom även i LVM, men erinrade om att en motsvarande bestämmelse inte hade ansetts behövlig i LVU vid tillkomsten av lagen. Allmänna principer i socialtjänstlagen omfattar även den kompletterande tvångslagarna.⁵³⁴

Hur bör då skyddet för *privatlivet* och för *personen* definieras? Vad innefattas i de båda begreppen? Hermerén ser dessa begrepp som två beståndsdelar av

---

⁵²⁸ I SOU 2000:77 föreslår utredningen att 1 a § andra stycket skall lyda enligt följande: ”Beslut enligt lagen skall bygga på respekt för barnets fulla människovärde och integritet. Barnets grundläggande rättigheter enligt 6 kap. 1 § föräldrabalken skall alltid beaktas”.

⁵²⁹ A. a., s. 65 f.

⁵³⁰ Man uttalar att ”Barn behöver också respekt för sin integritet vilket innebär att barnet skall behandlas med aktning för sin person och för sin egenart.” A. a., s. 55.

⁵³¹ A. a., s. 204.

⁵³² Prop. 1981/82:8, s. 73 f.

⁵³³ A. a., s. 73.

⁵³⁴ Prop. 1981/82:8, lagrådet, utdrag ur protokoll vid sammanträde 1981-06-17, s. 110 f.

integritetsbegreppet i en vidare mening. Den ena delen är rätten till privatliv. Den andra är rätten till integritet (i snäv mening). Principen om rätt till privatliv innebär enligt Hermerén rätten för den enskilde att få bestämma vilken information som kan lämnas till andra i olika syften respektive vilken information som han själv skall mottaga.⁵³⁵ Integritet (i snäv mening), å andra sidan, innebär respekten för den enskildes åsikter, önskningsar och värderingar.⁵³⁶ I denna snäva definition av integritet innefattar Hermerén inte intrång i privatlivet.

Enligt Hermerén inryms i begreppet *privatliv* den totala kunskapen om en människa. Det som skall skyddas i rätten till privatliv är andra människors totala kunskap om en enskild människa.⁵³⁷ Varje människa har genom en sådan förståelse rätt till en privat "informationsfär". Det får som konsekvens att det blir viktigt att ta hänsyn till informationsöverföringar av olika slag, t. ex. vad avser uppgifter om en person som framförs vid en rättegång eller som registreras i ett register samt den enskildes inställning till offentliggörandet av viss information. En typisk kränkning kan bestå av att barnets ställföreträdare i ett mål rörande tvångsvård med stöd av LVU sprider information om barnet i strid med barnets önskan.

Integritetsbegreppet i en snävare bemärkelse innefattar respekt för en *persons åsikter, önskningsar och värderingar*. En integritetskränkning i denna betydelse innebär att skada "helheten" genom att inte respektera personens yttranderätt. En typisk kränkning för ett barn skulle kunna vara att vuxna talar "över huvudet" på barnet i en fråga som rör barnets personligen och att de inte ger henne möjlighet att få komma till tals. Barnets lika rätt till ett integritets-skydd för att skydda sin "informationsfär" och sin rätt att uttala sig följer av att integriteten, till skillnad från autonomin som kan variera, är statisk.⁵³⁸

Hermeréns begreppsdistinktioner stämmer väl överens med de ovan redovisade lagförarbetenas uttalanden. Något förenklat skulle man kunna hävda att *integritet, i den vidare meningen*, innefattar respekten för information *till, från* och *om* den enskilde. Integritetsbegreppet används fortsättningsvis i denna av Hermerén givna (vidare) definition.

---

⁵³⁵ Hermerén, *Kunskapens pris*, s. 143.

⁵³⁶ A. a.

⁵³⁷ A. a., s. 149.

⁵³⁸ Hermerén, i Westerhäll, Phillips, s. 41.

3.3.2.2 Konflikten mellan integritetskravet och andra hänsyn

Integriteten kan bli kränkt. Den kan därför behöva skyddas genom reglering. Bischofberger hävdar att barnets integritet ”alltid måste gå före alla andra hänsyn”.⁵³⁹ En del av det socialrättsliga systemet gäller konflikter mellan människors integritetskrav och andra krav, såsom frågan om att rädda liv eller att få ta del av information. I vissa fall torde det vara rimligt att integritetskravet *kan* få ge vika för ett annat krav på grund av rättslig reglering eller beslutsfattarens bedömning. Typiska konfliktsituationer med andra värden uppstår i och med barnets bristande bestämmanderätt i förhållande till föräldrarna.⁵⁴⁰

I vissa fall där det är fråga om en avvägning mellan föräldrarnas rätt till bestämmanderätt i egenskap av vårdnadshavare och barnets rätt till integritet får barnets intresse företräde. En situation där barnet kan komma att fara illa på grund av sitt beroende till vårdnadshavaren är om hon vid en allvarlig sjukdom eller olycka är i behov av blodtransfusion och har föräldrar som på grund av av sin trosuppfattning som Jehovas vittnen inte accepterar blodtransfusioner. Föräldrarnas intresse av att behandla barnet som en förlängning av sina egna intressen kan i det fallet innebära att barnets liv inte kan räddas. I ett dylikt fall anses det föreligga påtaglig risk för att barnets hälsa skadas på grund av brister i omsorgen enligt 2 § LVU. Av förarbetena till bestämmelsen framgår det att en situation där vårdnadshavaren inte erbjuder barnet lämplig sjukvård genom att vägra barnet blodtransfusion faller under begreppet ”brister i omsorgen”.⁵⁴¹ Om ett barn på grund av sjukdom eller skada oundvikligen bedöms behöva en blodtransfusion och föräldrarna vägrar, kan ett tillfälligt omhändertagande ske med stöd av 6 § LVU. Här har således en annars problematisk situation fått en konkret juridisk lösning genom en lagreglerad begränsning av föräldrars bestämmanderätt över sina barn.

Barnets integritet kan bli kränkt genom ett beslut som rör barnet. Det kan alltså vara en ”genomtänkt” kränkning av barnets integritet, när beslutsfattaren ställt flera värden mot varandra och barnets integritet fått stå tillbaka för ett annat värde. En typisk sådan konflikt gäller frågan om tystnadsplikten mot barnet går före informationsplikten till vårdnadshavarna. Det kan gälla fråga om uppgifter som ett barn lämnar i förtroende till annan än föräldrarna skall

⁵³⁹ Bischofberger, Dahlqvist och Elinder, s. 40.

⁵⁴⁰ Se även Svenska Läkaresällskapet och Spri, s. 9 ff. Artikeln innehåller en redogörelse av en paneldiskussion kring tre konkreta konfliktsituationer rörande barns integritet från pediatrikens vardag.

⁵⁴¹ Prop. 1989/90:28, s. 108.

delges föräldrarna eller inte utan barnets samtycke. Att lämna ut uppgifter till föräldrarna som barnet har uppgivit i förtroende till en person inom hälso- och sjukvården eller socialtjänsten utan barnets samtycke eller önskemål kränker, enligt den definition som används i arbetet, barnets integritet. Föräldrarna har emellertid som huvudregel rätt att få ta del av uppgifter om barnet enligt de allmänna reglerna om vårdnadshavarens skyldighet att bestämma över barnets personliga angelägenheter i 6 kap. 11 § FB. Föräldrarnas intresse som vårdnadshavare kan således få företräde framför barnets intresse av tystnad.⁵⁴²

Det finns också situationer där barnets integritet får stå tillbaka för andra värden just på grund av en rättslig reglering. Exempel på detta är rätten till partsinsyn i socialrättsliga ärenden och mål i socialnämnden respektive i förvaltningsdomstolen.⁵⁴³ Känsliga uppgifter *från* barnet, exempelvis i en barn- och ungdomspsykiatrisk undersökning, kan, om föräldrarna i egenskap av parter i ett mål får vetskap om uppgifternas innehåll, påverka deras relation till barnet på ett skadligt sätt. Det föreligger dock ingen generell tystnadsplikt för att skydda barnets integritet i en sådan situation. Även om viss information till föräldrarna kan tänkas vara till men för barnet kan inte sådana uppgifter undgå övrig kommunikation och regler om partsinsyn utom vid risk för allvarliga integritetskränkningar.⁵⁴⁴ Det allmänna krav att den kontradiktoriska principen skall gälla i rättsliga processer har vanligen företräde framför myndigheters och domstolars skyldighet att bevaka barnets integritetsskydd genom *sekretesskydd* i en sådan situation.

3.4 Autonomibegreppet i svensk rätt

3.4.1 Allmänna utgångspunkter

Förhållandet mellan integritet och autonomi diskuteras inom filosofin. En del visar ansatser till att innefatta autonomi som en underavdelning till integritetsbegreppet.⁵⁴⁵ Andra särskiljer de två begreppen. I den senare gruppen återfinns Hermerén.⁵⁴⁶ Enligt Hermerén innefattas i *principen om autonomi* att var och en som berörs av ett beslut själv bör få vara med och påverka beslutet, och i

---

⁵⁴² Se kap. 5.3.

⁵⁴³ Rätten till partsinsyn framgår av 16 § FL (vid myndighetsutövning) och 43 § FPL.

⁵⁴⁴ Se kap. 5.4.

⁵⁴⁵ Se Bischofberger, Dahlqvist och Elinder, s. 38 ff. Se även Syse, s. 415 samt Andersson, s. 46 ff.

⁵⁴⁶ Hermerén, Kunskapens pris, s. 144 ff.; Hermerén, Informed Consent from an Ethical Point of View, s. 41.

de fall som beslutet enbart avser den enskilde bör denne ensam få avgöra det.⁵⁴⁷ Autonomi kan således innefatta både medbestämmanderätt och självbestämmanderätt.⁵⁴⁸ Begreppet kommer att användas i betydelsen bestämmanderätt och avser rätten att få påverka ett beslut i olika omfattning.

Barn har svårigheter att utöva autonomi. Bischofberger behandlar de särdrag hos barn som utesluter möjligheten till full autonomi. Barnet är beroende av andra människor för att få sina sociala, fysiska och psykiska behov och intressen tillgodosedda, och hon behöver hjälp av vuxna personer för att kunna utvecklas. Hon saknar den vuxnes erfarenhet och har svårigheter att kunna överblicka konsekvenserna av sitt handlande. Barnet får också ett särskilt beroende till vuxna genom att hon inte har förmåga att kommunicera på de vuxnas språk. Sammantaget är detta hinder för barnets fulla autonomi. Enligt Bischofberger måste därför autonomi vara variabel och tillåtas växa med barnets ålder och utveckling. Barns autonomi är avhängig av dels barnets förstånds-, vilje- och känslomässiga funktioner, dels barnets ålder. Med åldern förfinas vanligen de ovan nämnda funktionerna hos barnet och livserfarenheten ökar. Vissa särregler för barnets autonomi har därför tillkommit, vilka huvudsakligen har kommit att styras av dels barnets ålder, dels barnets mognad.

Av föräldrabalkens regler framgår barns gradvisa rätt till autonomi gentemot sina vårdnadshavare i samband med att beslut som rör barnets person skall tas. Att föräldrarna vid vårdnadens utövande skall respektera barnets ökande autonomi regleras i 6 kap. 11 § FB.

”Vårdnadshavaren har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Vårdnadshavaren skall därvid i takt med barnets stigande ålder och utveckling ta allt större hänsyn till barnets synpunkter och önskemål.”

Bedömningen av barnets autonomi skall således utgå från barnets ålder och en bedömning av barnets mognad. Samma kriterier finns i annan lagstiftning som berör barn personligen. Av föräldrabalkens regler om adoption i 4 kap. 6 § framgår följande:

”Vid bedömningen av om det är lämpligt att adoptionen äger rum skall rätten, även när barnets samtycke inte behövs, ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.”

Barnets ålder och mognad skall också vara bestämmande för bedömningen i

---

⁵⁴⁷ Hermerén, Kunskapens pris, s. 143.

⁵⁴⁸ Se kap. 1.4.2.

vad mån hennes inställning skall beaktas i mål om vårdnad, boende och umgänge enligt 6 kap. 2 b § FB.

”Vid avgörande enligt detta kapitel av frågor som rör vårdnad, boende och umgänge skall hänsyn tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.”

En bedömning av barnets mognad är ett kriterium för beslut om verkställighet och överflyttning av barn till Sverige enligt lagen (1989:14) om erkännande och verkställighet av utländska vårdnadsavgöranden m. m. och om överflyttning av barn⁵⁴⁹ respektive internationella adoptioner enligt Haagkonventionen.⁵⁵⁰ Även namnlagen (1982:670) föreskriver en bedömning av barns autonomi som bygger på en mognadsbedömning. Av 48 § andra stycket framgår följande:

”Vid bedömningen av om ett namnbyte enligt 6, 8 eller 11 § är förenligt med barnets bästa skall rätten, även när barnets samtycke inte behövs, ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad.”

Enligt 4 § i lagen (1984:1140) om insemination skall barnets mognad vara det avgörande kriteriet vid bedömningen huruvida upplysningar om spermagivaren skall meddelas barnet.

”Ett barn som har avlats genom insemination som avses i 3 § har rätt att, om det har uppnått tillräcklig mognad, självt få del av de uppgifter om spermagivaren som har antecknats i sjukhusets särskilda journal. Socialnämnden är skyldig att på begäran biträda barnet med att skaffa fram dessa uppgifter.”

I asylärenden enligt utlänningslagen (1989:529) finns det en bestämmelse som tar sikte på barnets rätt till inflytande i handläggningen. Även den bestämmelsen förlitar sig på en mognadsbedömning:

”Vid bedömningen av frågor om tillstånd enligt denna lag skall det, om det inte är olämpligt, klarläggas vad barn som berörs av ett beslut i ärendet har att anföra och det skall tas den hänsyn till det anförda som barnets ålder och mognad motiverar.”⁵⁵¹

Skollagen (1985:1100) använder sig också av mognadskriteriet vid bestämmandet av elevernas inflytande:

---

⁵⁴⁹ 12 § tredje punkten och 17 §.

⁵⁵⁰ Lagen med anledning av Sveriges tillträde till Haagkonventionen om skydd av barn och samarbete vid internationella adoptioner (1997:191), art 21.2 (bilaga).

⁵⁵¹ 11 kap. 1 a §.

”Eleverna skall ha inflytande över hur deras utbildning utformas. Omfattningen och utformningen av elevernas inflytande skall anpassas efter deras ålder och mognad.”⁵⁵²

I vissa fall fastställs åldersgränsen för autonomin i lagregleringen. I mål som rör verkställighet av sådana familjerättsliga mål gäller enligt 21 kap. 5 § följande:

”Har barnet fyllt tolv år, får verkställighet inte ske mot dess vilja utom då länsrätten finner det nödvändigt av hänsyn till barnets bästa. Detsamma gäller, om barnet ännu inte har fyllt tolv år men har nått en sådan mognad att dess vilja bör beaktas på motsvarande sätt.”

Barnet tillerkänns således viss autonomi vid 12 års ålder, oavsett barnets mognad. Barnets vilja kan dock frångås om önskemålet bedöms strida mot barnets bästa. Mognadskriteriet används också för att tillåta autonomi i en lägre ålder. 12-årsgränsen finns även stadgad i form av vetorätt för barnet i lagen (1998:1593) om trossamfund. Av 4 § denna lag framgår följande:

”Barn som har fyllt 12 år kan inte inträda i eller utträda ur ett trossamfund utan eget samtycke.”

Barnets fulla autonomi i denna fråga fastställs således med en åldersgräns. Vetorätt föreligger även vid adoptionsärenden för barn som har fyllt 12 år. Av 4 kap. 5 § FB framgår huvudregeln att

”Den som har fyllt tolv år får inte adopteras utan eget samtycke.”

En motsvarande regel finns i namnlagen i fråga om möjligheterna till namnbyte för barn som har fyllt 12 år.⁵⁵³

Sammanfattningsvis är det en ofta använd lösning för lagstiftaren att hänvisa rättstillämparen att göra en bedömning av barnets ålder och mognad – respektive barnets ålder *eller* barnets mognad – för att besluta hur mycket hänsyn som skall tas till vad barnet uttrycker och därmed låta barnet få utöva sin autonomi. Ålderskriteriet är vanligen okomplicerat ur rättslig synvinkel. Värre är det då med mognadskriteriet, vilket är beroende av rättstillämparens subjektiva bedömning.

---

⁵⁵² 4 kap. 2 §. Se även liknande formulering i 7 kap. 2 § och 8 kap. 2 §.

⁵⁵³ 48 § namnlagen.

3.4.2 Den sociala barn- och ungdomsvården

3.4.2.1 *Gradvis stigande autonomi*

Det allmänna, samhälleliga målet när det gäller ungdomar skall enligt motiven till 1980 års socialtjänstlag vara att den unga skall kunna ”växa in i vuxenrollen”.⁵⁵⁴ Socialtjänsten har enligt departementschefen ett ansvar att ge ungdomarna goda förutsättningar härför.

”Ungdomsåren präglas generellt av en successiv frigörelse från en relativt skyddad tillvaro i familjekretsen till en strävan efter en självständig och kravfylld vuxenroll. De unga skall under denna period finna och utveckla en identitet i ett större socialt sammanhang.

De ungas möjligheter att få olika behov tillgodosedda, utveckla intressen och att uppfylla de krav och lösa de konflikter som de möter bestäms av en rad faktorer. Inte minst de vuxnas hållning, samhällets tilldelning av resurser och framför allt de förutsättningar de unga har med sig från yngre år.”⁵⁵⁵

Med de inledande orden under rubriken ”Vissa allmänna insatser för ungdom” framhåller departementschefen den ungas autonomi som en grundläggande målsättning för socialtjänsten. De insatser som därefter föreslås, i form av meningsfull fritidsverksamhet, praktikplatser och föreningsliv, har för avsikt att skapa goda förutsättningar för att utveckla självständiga individer.

Barns ökande rätt till autonomi finns reglerat i LVU och SoL. Reglerna bygger på grundtanken att barns obefintliga eller svaga autonomi skall kompenseras av flera autonoma personer respektive myndigheter under processens gång. Ju svagare barns autonomi är, desto mer skall den kompenseras. Autonomi hos ett nyfött barn är så gott som obefintlig och måste helt och hållet kompenseras av vuxna. De följande åren har barnet fortfarande mycket svag autonomi. Under dessa år skall barnets integritet skyddas av regler gällande ställföreträdare för barn och utredningsansvar för rätten. En formell gräns för barnets autonomi går vid 15 år, då barnet blir processbehörigt i mål och ärenden enligt SoL⁵⁵⁶ respektive LVU.⁵⁵⁷ Även det äldre barnet kan ha begränsad förmåga till autonomi, stora svårigheter att överblicka konsekvenserna av sitt handlande och ännu inte vara kapabel att styra sitt liv. Lagen utgår även från att en person som har fyllt 18 år kan behöva stöd för att fatta beslut

⁵⁵⁴ Prop. 1979/80:1, del A, s. 259.

⁵⁵⁵ A. a., s. 258.

⁵⁵⁶ Enligt 11 kap. 10 § SoL.

⁵⁵⁷ Enligt 36 § LVU.

i fråga om sin hälsa och utveckling. Därför ges vissa möjligheter i 1 § tredje stycket LVU att tvångsingripa gentemot unga fram till 21 års ålder.

Hur mycket autonomi barnet skall tillåtas utöva i sak (såsom hur stor hänsyn beslutsfattaren skall ta till barnets åsikter och uppfattningar i en fråga av materiell eller processuell natur) och hur mycket avsaknaden av bestämmanderätt fortfarande skall kompenseras i det enskilda fallet är frågor som lagstiftaren inte har kunnat reglera i detalj. Man hänvisar i stället till att en bedömning får ske med hänsyn till barnets ålder och mognad. Av 3 kap. 5 § andra stycket SoL framgår bl. a. att ”Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad”. Av bestämmelsen framgår att bedömningen av barnets inflytande skall bero på två kriterier, barnets ålder och barnets mognad. Möjligheten för barnet att påverka ett beslut kan variera beroende av dessa faktorer. Det är sällan fråga om att barnet får bestämma ensamt (även om det förekommer, bl. a. ger processbehörigheten barnet rätt att bestämma sin inställning i målet). Lagtexten ger vid handen att det är fråga om gradskillnader. Det betyder att ett äldre och mognare barn kan få påverka beslutet i större utsträckning än ett mindre och omognare barn.

I Hermeréns definition av autonomibegreppet innefattas att den enskilde i vart fall bör få vara med och *påverka ett beslut* som berör den enskilde.⁵⁵⁸ Hermerén definierar begreppet autonomi utifrån de berördas perspektiv och skiljer dels på beslut som berör den enskilde ensam, dels på beslut som riktar sig även till andra personer. I det senare fallet gäller att den enskilde bör få vara med och *påverka* beslutet. I det förra fallet, dvs. när beslutet enbart avser den enskilde, uppställer Hermerén ett högre krav på beslutsprocessen och hävdar att autonomibegreppet i sådana fall betyder att den enskilde ensam bör få *avgöra* beslutet. I mål som rör barn berörs, förutom barnet självt, vanligen även andra av beslutet. I vårdnadsfrågor berörs vårdnadshavarna genom att deras befogenheter att utöva vårdnaden helt eller delvis begränsas. I frågor som rör den rättsliga processen påverkas inte sällan övriga parter, såsom i fråga om beslut om sekretess av uppgifter i målet eller beslut om hörande av barnet. Tanken med att definiera autonomi utifrån vilka som påverkas av ett beslut är att det är deras intressen som i första hand skall skyddas.⁵⁵⁹ I frågor som rör barn bör därför kravet på autonomi för barnet enligt Hermeréns definition som regel begränsas till att innefatta en faktisk *påverkan* av beslutet, dvs. medbestämmanderätt. I vissa frågor där barnet ensam berörs av ett beslut,

---

⁵⁵⁸ Hermerén, Kunskapens pris, s. 143.

⁵⁵⁹ A. a., s. 159.

såsom i fråga om barnet skall yttra sig vid den muntliga förhandlingen, bör dock ett barn – beroende av barnets förmåga att utöva sin autonomi i förhållande till ålder och mognad – ensamt få avgöra hur hon vill göra. Beroende på den enskilda situationen innefattar autonomibegreppet såväl medbestämmande som självbestämmande.

3.4.2.2 *Mognads- och åldersrequisiten*

Relationen mellan barnets ålder, mognad och förmåga att utöva sin autonomi är inte självklar. Tanken att barn utvecklas i en viss riktning, att utvecklingsstadier avlöser varandra i samma följd och att det senare stadiet alltid är mer utvecklat än det tidigare är ett utvecklingsperspektiv inom barnpsykologin som varit det mest tillämpade.⁵⁶⁰ Genom att se barnet som en outvecklad vuxen har man kunnat studera vilka fysiska och psykiska förutsättningar som barn saknar respektive utvecklar i vissa åldrar. Det synsättet har gett goda förutsättningar att förstå barn och skapa åldersgränser för olika mognadsstadier. Man har utvecklat olika symtom för respektive utvecklingsstadier och kommit fram till ålderstypiska drag hos barn. Samtidigt framförs kritiken att detta synsätt hindrar att man ser barn som fullvärdiga medlemmar i samhället.

Enligt Sven G. Hartman, professor i pedagogik, blir innebörden av utvecklingsperspektivet ett asymmetriskt förhållande mellan barn och vuxna, det blir ”vi här uppe och dom där nere”.⁵⁶¹ Villkoren för att få komma till tals bygger på villkor som vuxna uppställer på barn i form av olika tecken för mognad som skall vara uppfyllda. De barn som inte har de ålderstypiska tecknen uppfyller inte mognadsgraden. Den åldertypiska formen på barns tankar och tal blir viktigare än själva innehållet. Även ett barn som inte uppfyller de uppställda kraven på mognad kan ha stora kompetenser och förmåga att finna sina egna uttryck. Hartman ställer sig kritisk till att lagtexter utan förbehåll regelmässigt uppställer det standardiserade kravet på mognad hos barn för att de skall få komma till tals. FN:s konvention om barnets rättigheter utgör inget undantag. I artikel 12 relateras rätten att få komma till tals till barns mognad. ”Yttrandefriheten skulle alltså kunna mätas med mognadsmått, ungefär som storleken på kläder och skor”⁵⁶², kommenterar Hartman lite krasst lagstiftarens förbehållslösa acceptering av utvecklingsperspektivet.

---

⁵⁶⁰ Hartman, s. 33 ff.

⁵⁶¹ A. a., s. 36.

⁵⁶² A. a.

Samtidigt verkar Hartman acceptera att det är svårt att hitta ett bättre alternativ till åldersgränser som mått på barnets förmåga att utöva sin autonomi. Hartman förespråkar att utgångspunkten bör vara det enskilda barnet, inte hennes ålder. I rättsliga sammanhang ställs dock krav på en rationell hantering av gränssättning som, utöver specialistkunskaper i juridik, inte kräver avancerade specialkunskaper hos beslutsfattaren på myndigheten eller domstolen. Likaså är åldersgränsindelning ett sätt att tillgodose rättssäkerhetskrav i lagstiftningen, i form av likabehandling och minskat godtycke. Ett annat argument är att det skapar trygghet för barn genom förutsebara fasta åldersgränser som de kan lita på och ”se fram emot”. I barnets perspektiv är olika åldersgränser under uppväxten tecken på att samhället accepterar barnets ökande mognad och väg mot vuxenlivet. I brist på andra accepterade perspektiv får utvecklingsperspektivet därför fortsätta att utgöra grunden vid gränssättningen av ett barns rättsliga ställning och handlingsförmåga. Därmed får också åldersgränsen fortsätta att utgöra det generella måttet på mognad och förmåga att utöva sin autonomi i rättsliga sammanhang. Det utesluter dock inte att lagstiftaren kan tillämpa den ofta använda metoden att i lagtexten uppställa möjligheter till avvikelser efter prövning i det enskilda fallet.

Det finns ett stort antal lagstiftade åldersgränser för personer under 30 år.⁵⁶³ Åldersgränsutredningen konstaterar att det inte råder någon inre logik bland de olika gränserna och att det inte heller finns forskningsstöd för att upprätthålla dagens differentierade system.⁵⁶⁴ Enligt modern forskning är mognad och utveckling under barn- och ungdomsåren en komplicerad process som beror dels på den fysiska, sociala och psykologiska mognaden, dels på barns fysiska, sociala och kulturella miljö.⁵⁶⁵ Olika faktorer samspelar både på mikro- och makronivå, vilket gör det svårt att uttala sig i generella termer. Åldersgränsutredningen anser att det är befogat att skilja ut en 12-årsgräns, en 15-årsgräns samt en gräns vid 18 respektive 21 år.⁵⁶⁶ Deras resonemang bygger på tanken att barn skall få rätt att utöva sin autonomi i relation till sin mognad utifrån några få åldersgränser.

⁵⁶³ Se Åldersgränsutredningens förteckning i SOU 1996:111, s. 5–20.

⁵⁶⁴ Å ena sidan har det funnits en tendens att sänka den civila och politiska myndighetsåldern under 1900-talet; å andra sidan har den sociala myndighetsåldern höjts under samma tid. Det har fått som konsekvens att en 15-årig person i vissa avseenden räknas som vuxen (barnet ges bl. a. talerätt i vissa mål i domstol i denna ålder) och i andra situationer inte blir det förrän hon eller han har fyllt 21 år eller mer (underhållsskyldighet för föräldrarna kvarstår i vissa fall till den unga är 21 år). Se SOU 1996:111, s. 303.

⁵⁶⁵ A. a., s. 304–316.

⁵⁶⁶ A. a., s. 320 f.

Motiveringen till åldersgränserna 12, 15, 18 och 21 år bygger sammantaget på ett barns mognad i olika åldrar enligt modern forskning. Vid 12 år har barn utvecklat en viss mognad. De kan förena egenintresset med övriga intressen, de utvecklar sociala kompetenser, de börjar frigöra sig från föräldrarna och de upptäcker sin egen personlighet. Deras mognad motiverar därför viss autonomi. Enligt utredningen motiverar denna mognad att barn inte endast får komma till tals när det gäller frågor om sin person, utan även får ett mer uttalat inflytande i sådana frågor. 15-åringen har börjat utveckla ett abstrakt tänkande, behärskar sin kropp och har utvecklat sin personlighet. Avståndet till vuxenrollen är kort. Åldersgränsen motiverar därför enligt utredningens förmenande att barnet på ett tydligt sätt får ta ansvar för sina handlingar och behandlas som en självständig person. 18-åringen är en vuxen person med mindre erfarenhet än äldre vuxna. En 21-årsgräns motiveras, anser utredningen, av det faktum att alla inte utvecklas i samma utvecklingstakt och vissa saknar tillräcklig livserfarenhet. Det bör därför finnas en åldersgräns för att kunna ingripa i sådana situationer där man anser att personen på grund av bristande mognad behöver skydd eller stöd.⁵⁶⁷ Nuvarande regelsystem för mål rörande tvångsvård jämligt LVU bygger huvudsakligen på den åldersgränsuppdelningen som utredningen föreslagit. I lagen förekommer åldersgränserna 15, 18 och 21 år.

Sammanfattningsvis kan konstateras att principen om barns växande autonomi är en generellt accepterad princip i lagtext, förarbeten och i forskning inom andra discipliner. Autonomi i förhållande till ålder och mognad är numera en internationellt erkänd rättighet för barn.⁵⁶⁸ Samtidigt finns det problem med den metod som lagstiftningen vanligtvis uppställer för att bestämma *graden* av autonomi i det enskilda fallet. Metoden innebär en bedömning av barnets ålder och mognad. Problemet ligger i svårigheten att bestämma barnets mognadsgrad på ett rättssäkert sätt. Av *rättssäkerhetsskäl* i beslutsprocessen bör dock bedömningen av barnets mognad inte ske på bekostnad av begränsad rättslig handlingsförmåga för barnet. Med andra ord bör en prövning av barnets mognad *inte* få inverka menligt på barnets möjligheter att rättshandla på grund av sin ålder. Åldern bör av rättssäkerhetsskäl som huvudregel ge barnet den förmån som lagen anger, exempelvis genom en lagkonstruktion i linje med de ovan nämnda familjerättsliga verkställighetsmålen i 21 kap. 5 § FB. Här ges barnet autonomi med stöd av sin ålder, men har möjlighet att erhålla samma autonomi vid lägre ålder på grund av sin

---

⁵⁶⁷ A. a.

⁵⁶⁸ Se kap. 3.2.1, 3.2.4 och 3.2.5. Se även Ds 2002:13, s. 63.

mognad. På det sättet kan barnet tillförsäkras rättsliga möjligheter att agera utifrån de åldersgränser som anges i lagen, utan att behöva vara föremål för en prövning av mognaden i varje fall. Barnet kan känna sig förvissad om att hennes rättsliga möjligheter inte kan inskränkas vid mognadsprövningen, utan endast *utökas*. En sådan förutsebarhet för barnet skapar förutsättningar för en rättssäker prövning av barnets autonomi.

3.5 Sambandet mellan integritet, autonomi och rättssäkerhet – avslutande synpunkter

Begreppen integritet och autonomi bör ses i sitt aktuella sammanhang för att en avgränsning av begreppens innebörd skall kunna göras. Lagstiftning rörande barn har, i vart fall sedan 1990-talet, präglats av krav på att ett s. k. barnperspektiv skall ingå. Internationell rätt rörande mänskliga rättigheter har utgjort förebild för vilka krav som bör ställas på ett sådant perspektiv. Särskilt gäller det FN:s konvention om barnets rättigheter som tydligt kommit att påverka den svenska lagstiftningen. Ytterligare andra konventioner och internationella dokument har sedermera framfört liknande krav på barnets rätt i olika sammanhang. Den internationella rätten rörande mänskliga rättigheter uppställer i dag anspråk på integritetsskydd och krav på gradvis stigande autonomi för barnet. Dessa två krav har kommit till uttryck i svensk rätt genom en rad bestämmelser inom ett flertal rättsområden, såsom familjerätten och socialrätten.

Kravet på rättssäkerhet för varje erkänt rättssubjekt, i betydelsen förutsebarhet, kontrollerbarhet och likhet inför lagen, tillkommer som ett tredje och *övergripande* krav för den enskilde i förvaltningsrättsliga sammanhang. Efter hand som de grundläggande internationella konventionerna har kommit att tydliggöra barnets grundläggande rättigheter, blir barnets rättssäkerhet av nödvändighet ett lika erkänt undersökningsområde som rättssäkerheten för övriga människor. Krav på rättssäkerhet för barnet i beslutsprocessen innebär att det finns regler som skapar trygga förutsättningar för barnet så att beslut blir korrekta. Det innebär bl. a. ett hänsynstagande till barnets behov av integritetsskydd och en gradvis stigande möjlighet till medverkan och medbestämmande i processen.

De bestämmelser som har tillkommit i svensk lag gällande krav på integritetsskydd och autonomi tillhandahåller inte några fasta definitioner av respektive begrepp. Bestämmelserna ger också liten vägledning hur kraven skall förverkligas i rättstillämpningen. Den sist nämnda problemställningen

utgör grunden för de kommande fyra kapitlen, vilka avser att beskriva gällande rättsregler och analysera barnets rättsliga position utifrån de tre ovan angivna kraven.

Begreppen integritet och autonomi har jag avgränsat genom att söka vägledning i förarbeten och doktrin inom det ämnesområde jag avser att undersöka. En definition av begreppet integritet som överensstämmer med dessa rättskällor innefattar således *för det första* rätten för den enskilde att få bestämma vilken information som kan lämnas till andra (om denne) respektive vilken information som hon själv skall mottaga, dvs. rätten till respekt för den enskildes ”informationssfär”. *För det andra* inbegrips i begreppet integritet respekten för den enskildes åsikter, önskningar och värderingar. Med autonomikravet förstås rätten att få vara med och påverka i processen som skall utmynna i ett beslut som rör den enskilde samt rätten att få avgöra beslut som endast den enskilde berörs av. Graden av bestämmanderätt får också bero på barnets ålder och mognad. Kravet på respekten för barnets åsikter och önskningar – som en del av integritetsskyddet – medför dock alltid krav på att beslutsfattaren skall kunna *motivera* varför barnets intressen får ge vika för andra värden. Motiveringsskyldigheten för förvaltningsmyndigheter och förvaltningsdomstolar är också ett i lagtext uttalat rättssäkerhetskrav vid myndighetsutövning.

DEL II
EN UNDERSÖKNING AV GÄLLANDE RÄTT

4 Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom behörighet och representation

4.1 Några utgångspunkter för den fortsatta framställningen

4.1.1 Allmänt

De processuella reglernas funktion är att förverkliga det materiellrättsliga skyddet genom att reglera domstolens och parternas agerande i målet. Hur dessa reglerna skall se ut för att på bästa sätt utverka korrekta domar har samband med partsförhållandena i målet och processföremålets natur⁵⁶⁹, samt, i mål där en part saknar full rättshandlingsförmåga, partens personrättsliga status. Några ord bör inledningsvis sägas om dessa olika faktorerets betydelse för det processuella regelverkets konstruktion.

4.1.2 Parter och processföremål

Den enskildes motpart kan vara en enskild (eller flera enskilda) eller det allmänna. Beroende av vem som är motpart behöver olika intressen bevakas för den enskilde. I dispositiva tvistemål, där saker som parterna själva hade kunnat komma överens om behandlas, har parterna ett stort inflytande över rättegången. De avgör ramen för processen genom sina yrkanden och grunder. Förlikas de, kan domstolen inte frångå deras överenskommelse, även om den skulle strida mot gällande rätt. I dessa mål har inte domstolen som huvudsaklig uppgift att bevaka avgörandets materiella riktighet.⁵⁷⁰ Skyddsbehovet i den dispositiva tvistemålsprocessen gäller främst partens behov av skydd mot otillbörligt agerande från motparten. Därför finns det i rättegångsbalken (förkortad RB) utförliga sådana regler, exempelvis regler om förbud att ändra talan och att tillföra ny bevisning.

I brottmål och förvaltningsmål däremot, är skyddsbehoven andra och fler.

---

⁵⁶⁹ Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 107 f.

⁵⁷⁰ Det här en medvetet gjord generalisering. Se Westberg, i JT 1995-96, s. 74 ff. Här behandlar Westberg hur den materiella processledningen kan variera mellan olika domare. Vissa domare strävar aktivt efter att hjälpa parterna i målet att få fram sin talan, medan andra domare inte ser ett sådant aktivt agerande som eftersträvansvärt.

Motparten är i de flesta fall ett offentligt organ, såsom en åklagare eller en socialnämnd. Här finns mindre behov att skydda den enskilde mot motpartens otillbörliga agerande. Däremot har domstolen som en väsentlig uppgift att *ansvara för domens korrekthet*. Det medför att rättssäkerhetsaspekter i processen blir viktiga skyddsobjekt i regleringen, såsom opartisk och saklig behandling, grundligt beslutsunderlag och överprövningsmöjlighet. Domstolen tilldelas i sådana processer vanligtvis en *aktivare roll* att leda processen och att ha inflytande över utredningen än i dispositiva mål. I mål som rör tvångsingripanden mot barn och andra socialrättsliga mål föreligger utredningskyldighet för domstolen enligt 8 § FPL. Andra bestämmelser med främsta syfte att tillvarata den enskildes rättssäkerhet och utverka en korrekt dom finns stadgat i såväl *lex generalis* (FL, FPL och RB) som i *lex specialis* (SoL och LVU). De *allmänna* reglerna rörande parter rättsskydd och domstolars utredningskyldighet kommer att behandlas i kap. 4–6.

När parten är ett barn fyller de processuella reglerna även funktionen *att tillgodose barns särskilda behov och intressen i processen*. Ett barn kan inte på alla sätt jämföras med andra parter i den rättsliga processen. För att sörja för de grundläggande kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och successivt tilltagande autonomi behövs därför särregler när det gäller bl. a. barns processbehörighet, behov av ställföreträdare, juridisk hjälp och behov av särskilda insatser för att barnet skall kunna få komma till tals. Hur reglerna ser ut kan skilja sig, bl. a. beroende av barnets ålder och utveckling, måltyp och rättssystemet i övrigt. Barnets mer eller mindre begränsade förmåga att agera som part gör särskilda regler om representation nödvändiga. Vårdnadshavaren anses inte vara en lämplig representant för barnet från rättssäkerhetssynpunkt, eftersom barnet och vårdnadshavaren inte sällan har motstridiga intressen i den rättsliga processen.⁵⁷¹ Utredningskrav rörande barnets behov och intressen medför vidare särskilda avvägningar av hur barnets situation kan utredas på bästa sätt. Utredningen försvåras av att hänsyn också måste tas till barnets vårdnadshavare och dennes inställning till utredningsarbetet. Integritetskrav om rätt till informationsutbyte i processen och respekt för barnets åsikter och önskemål innebär dessutom att de processuella reglerna bör tillgodose barnets särskilda situation. Samtidigt skall avvägningar göras med vårdnadshavarens

---

⁵⁷¹ Ställföreträdare för barn vars intressen kolliderar med vårdnadshavaren finns även i lagen (1999:997) om särskild företrädare för barn. Lagen avser att stärka barnets rätt i fall där en vårdnadshavare, eller annan närstående till barnet, misstänks för brott mot barnet. Enligt lagen skall en särskild företrädare för barnet utses vid sådan brottsmisstanke. Den särskilda ställföreträdaren har till uppgift att, i stället för vårdnadshavaren, bevaka barnets rätt och tillgodose barnets intressen i den rättsliga processen.

insynsrätt i barnets angelägenheter. Vidare behövs processregler för hur barnets autonomi skall bestämmas i regelverket. De personrättsliga bestämmelserna som är relevanta för mål där barn är part i mål rörande beredande av vård med stöd av LVU, behandlas främst i kap. 4.

Processföremålets natur, själva tvistefrågan i målet, är också bestämmande för processreglernas utformning som bevakningssystem för en korrekt dom. För indispositiva tvistemål, vilka utgörs av familjemål såsom äktenskapsskillnads- mål och vårdnads- mål, gäller att de, vid tvist mellan parterna, regleras genom dom. Anledningen är främst att man vill bevaka processföremålet, såsom rättssubjektet barnet eller institutionen äktenskapet. Domstolen kan i sådana mål frångå parternas överenskommelse om vem som skall ha vårdnaden om barnet, och i stället med stöd av 6 kap. 5 § FB tilldela vårdnaden den som bäst tillgodoser barnets bästa. Det finns med andra ord ett ansvar för ett riktigt avgörande även här. I mål rörande tvångsvård är intresset för den rättssäkra domen av högsta intresse. Kraven på och metoder för att få fram ett gediget beslutsunderlag i målet utreds i kap. 6. Domstolens beslut avgör det fortsatta handlingsutrymmet för parterna i målet. Spörsmål rörande krav på bevisprövning och beslutsmotivering utreds i kap. 7.

4.1.3 Officialprincipen och förhandlingsprincipen

Det processuella regelverket beror också på andra omständigheter än de ovan nämnda. Även i fall där parten och partsförhållandet samt processföremålet är identiska kan regler rörande exempelvis utredningsskyldighet och parts talerätt se olika ut. Det som också inverkar på utformningen av de processuella reglerna är i vilken utsträckning parterna kan vara verksamma i processen och i vilken utsträckning endast rätten har att bestämma och organisera denna. De olika sätten att organisera det rättsliga förfarandet brukar betecknas med två principer, officialprincipen och förhandlingsprincipen.⁵⁷² Dessa principer inverkar på regleringen av barnets möjlighet att erhålla integritetsskydd, autonomi och rättssäkerhet.

Officialprincipen innebär ”regler om att rätten skall eller må vara självständigt verksam i processen”⁵⁷³. Med andra ord medverkar det allmännas organ, myndigheten eller domstolen aktivt vid utredningen av ett mål, medan den berörda personen själv har ett begränsat inflytande. Ju mer officialprincipen dominerar reglerna, desto mer intar domstolen en aktiv roll, med utredningsfunktion och möjligheter till aktiv processledning och officialprövning. Det

⁵⁷² Ekelöf, Boman, s. 62.

⁵⁷³ A. a.

tenderar att bli andra än den saken rör som utreder omständigheterna i målet.

Den andra principen, *förhandlingsprincipen*, innebär regler om ”den verksamhet, som parterna kan utöva av egen drift”⁵⁷⁴. Däri ingår bestämmelser som reglerar parternas egna processhandlingar, exempelvis regeln att vardera part har rätt att föra sin talan inför rätten. *Den kontradiktoriska principen* är en del av förhandlingsprincipen. Den innebär att ingen skall dömas ohörd, dvs. att parten i en process alltid skall få tillfälle att yttra sig över allt material som motparten inger till rätten.⁵⁷⁵ Genom förhandlingsprincipen återspeglas de reella intresse motsättningarna på ett tydligt sätt i partsställningen. Den enskilde kan själv hävda sina intressen genom egen partsställning och egen verksamhet i processen. Principen om ett kontradiktoriskt förfarande är en grundsats för en rättssäker process enligt artikel 6 i Europakonventionen.⁵⁷⁶

På sätt och vis står officialprincipen och förhandlingsprincipen i ett slags motsatsförhållande, i det att de avspeglar olika förhållningssätt gentemot det allmänna. När officialprincipen dominerar processen återspeglas en syn på de allmännas organ som den främsta företrädaren av den enskildes behov och intressen. Det allmänna och den enskilde anses ha samma strävan. Därför kan det allmänna utreda vad som är bäst för den enskilda parten. En process där förhandlingsprincipen får dominera återspeglar, däremot, ett kritiskt förhållningssätt till en presumtion att det allmänna och den enskilde parten skulle ha samma intresse. I tron att parterna genom egna utredningar och gemensam dialog är de främsta företrädarna för sig själva, överlämnas denna uppgift till parterna i större utsträckning. Motsvarande förhållande finns inom den allmänna processen. Antingen kan processen utformas som en förhandling mellan parterna eller så kan den utformas så att domaren leder en undersökning av tvistefrågan.⁵⁷⁷ Principerna förekommer i mer eller mindre utsträckning i olika processer och påverkar barnets rättsliga ställning på olika sätt. De

⁵⁷⁴ A. a.

⁵⁷⁵ A. a., s. 63.

⁵⁷⁶ Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 173. Det kontradiktoriska förfarandet syftar bl. a. till att tillgodose vardera parten möjligheten att få kännedom om allt utredningsmaterial och att få tillfälle att yttra sig över materialet. Se fallet *McMichael mot Storbritannien* som gällde frågan om en barnavårdsutredning som inte hade tillhandahållits modern i ett mål som rörde ett omhändertagande av hennes barn, trots att hon var part i målet. Se även Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 178 ff., 245.

⁵⁷⁷ Lindblom hävdar att dessa processformer i viss utsträckning speglar statskicket. Officialprincipen förstärks under tider av ökad statlig aktivitet inom politik och näringsliv. Då ges domaren en aktiv roll och en mer auktoritär ställning gentemot parterna. Han uppträder aktivt och har initiativet i rättegångar. En svag statsmakt, å andra sidan, tenderar att överlåta större bestämmande-inflytande och kontroll åt parterna och mindre aktivitet från domarsidan. Lindblom, s. 25.

aspekter på ett processuellt regelverk som beskrivits tidigare – partsställningen, partsstatusen och måltypens karaktär – utgör, tillsammans med de båda principerna, väsentliga utgångspunkter för den fortsatta framställningen.

4.2 Allmänt om behörighet och representation

Betecknande för en rättvis rättegång enligt internationell rätt är att parterna genom ett kontradiktoriskt förfarande har lika goda möjligheter att utföra sin talan i målet och att parterna är likställda i processen.⁵⁷⁸ Artikel 6 i Europakonventionen syftar till att garantera den enskilde en rättssäker process genom bl. a. krav på ett kontradiktoriskt förfarande (*adversarial procedure*) och krav på likställdhet mellan parterna (*equality of arms*). Principen om ett kontradiktoriskt förfarande innebär bl. a. krav på att båda parter får kännedom om allt utredningsmaterial i målet och får möjlighet att framföra sina åsikter om detta material, att de får möjligheter att utveckla sin talan i målet samt att de båda ges möjlighet att åberopa bevisning. En strävan att förverkliga denna princip för barns vidkommande är *krav på behörighet* för barnet i processen.

Innebörden av principen om likställdhet mellan parterna varierar beroende på målets karaktär. Vad som krävs i ett brottmål är inte att den tilltalade och åklagaren har lika processuella rättigheter, utan i stället att den tilltalade inte får ha sämre möjligheter än åklagaren att utföra sin talan i målet.⁵⁷⁹ I ett mål rörande omhändertagande av ett barn med stöd av LVU torde principen bl. a. innebära att barnet skall ges minst lika goda möjligheter att utföra sin talan inför domstolen som socialnämnden. Det innebär *krav på representation* för barnet.

Grundläggande för svensk rätt är varje människas lagliga fordran att vara ett subjekt med oinskränkt rättskapacitet. Rättskapaciteten innebär förmågan att ha rättigheter och skyldigheter, såsom rätten att inneha egendom och skulder.⁵⁸⁰ För att den enskilde själv skall kunna tillvarata sina angelägenheter krävs dock även rättslig handlingsförmåga. Att en person har rättslig handlingsförmåga är synonymt med att den enskilde har förmåga att med rättsligt bindande verkan själv träffa avtal, sätta sig i skuld och ingå andra rättshandlingar.⁵⁸¹ De flesta människor har full rättslig handlingsförmåga. Ett

---

⁵⁷⁸ Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 173.

⁵⁷⁹ A. a.

⁵⁸⁰ Bergström, Håstad, Lindblom, Rylander, Juridikens termer.

⁵⁸¹ A. a.

undantag är underåriga. Enligt 9 kap. 1 § FB får den som är under 18 år som huvudregel inte själv råda över sin egendom eller åta sig förbindelser.

Det personrättsliga regelverket bygger ytterst på krav på integritetskydd, autonomi beroende av ålder och utveckling samt rättssäkerhet för alla medborgare oavsett den egna förmågan att tillvarata sina rättsliga angelägenheter. Det kommer till uttryck i bestämmelserna om barnets *behörighet* i mål rörande beredande av vård med stöd av LVU. Barnets partsbehörighet i dessa mål kan ses som ett uttryck för rättssäkerhetskrav att få vara involverad i samband med ett beslut som rör personen själv, medan processbehörigheten bör ses i ljuset av barnets rätt till stigande autonomi och rätt att på egen hand tillvarata sin integritet. Även regelverket rörande barnets representation syftar till att tillgodose de nämnda kraven. Integritets- och autonomikraven medför regler om representation genom legal ställföreträdare för att kompensera för det yngre barnets begränsade förmåga att utöva någon autonomi och värna sin integritet. Rättssäkerhetskravet innebär regler om representation i form av ett offentligt biträde för att erbjuda barnet lika villkor och samma rättsskydd som motparten i den kontradiktoriska sakbehandlingen.

4.3 Partsbehörighet

Den principiella rätten att vara part härrör från alla personers rättskapacitet och grundas på rättssäkerhetskrav att få vara involverad i ärenden som rör den enskilde. Enligt 11 kap. 1 § RB kan ”envar” vara part i en rättegång. För att uppnå partsställning i ett visst mål – och därmed talerätt, eller saklegitimation – krävs dock att saken i målet rör personen på ett sådant sätt att partsställning kan uppnås. Barn har talerätt i sociala mål och ärenden. Det framgår indirekt av 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU. När barnet uppnår 15 års ålder får barnet även möjlighet att utöva talerätten genom sin processbehörighet. Har den unga fyllt 15 år, men fortfarande är omyndig, har både vårdnadshavaren och den unga partsställning i mål rörande frågan om beredande av vård med stöd av LVU. Det barn som på grund av sin ålder inte har rättslig handlingsförmåga kan inte själv utöva sin talerätt. För detta ändamål tillförordnas barnet en legal ställföreträdare.⁵⁸²

Tanken på barnet som part i rättsliga förfaranden var länge främmande i svensk rätt.⁵⁸³ Under första delen av 1900-talet sågs barn fortfarande som en

---

⁵⁸² Se vidare kap. 4.6.

⁵⁸³ Se SOU 1987:7, s. 74.

osjälvständig del av familjen. Barnets förhållanden uppfattades därför som föräldrarnas angelägenhet. Under detta århundrade utvecklades samtidigt successivt de samhälleliga instrumenten för att kunna ingripa till skydd för barn som ett led i den allmänna samhällsutvecklingen.⁵⁸⁴ Först i 1960 års barnavårds- lag betraktades barnet som part i tvångsmål. Det är fortfarande inte alltid förbehållet barn i ärenden som rör deras personliga förhållanden att ha talerätt. Barn har i regel ingen talerätt i familjerättsliga mål om vårdnad, umgänge och verkställighet.⁵⁸⁵ I omhändertagandemålen har det på ett tydligare sätt än i de familjerättsliga målen varit fråga om att skydda barnet och tillgodose deras vårdbehov. Det har då varit mer naturligt att ge barnet partsställning.⁵⁸⁶

I regel inbegrips i talerätten rätten att starta en process, rätten att framlägga åsikter och argument i processen och rätten att överklaga ett rättsligt beslut.⁵⁸⁷ Det råder enligt lagstiftarens mening viss osäkerhet vad barnet kan åstadkomma med sin talerätt i sociala mål.⁵⁸⁸ Klart är att barnet inte har en fullständig talerätt. Barnet har nämligen *ingen initiativrätt* i mål rörande beredande av vård med stöd av LVU. Det innebär att barnet inte kan väcka talan om att bli ställd under vård. Denna begränsning innefattar även vårdnadshavaren. Initiativrätten att starta en process rörande tvångsvård av ett barn är förbehållen socialnämnden och, i enstaka fall, domstolen.⁵⁸⁹ Däremot har barnet initiativrätt till vissa andra mål inom ramen för LVU. Barnet har, precis som vårdnadshavaren, exempelvis rätt att begära att redan inledd vård

⁵⁸⁴ Se kap. 2.1.

⁵⁸⁵ Förslag om talerätt i familjerättsliga mål har diskuterats. Utredningen om barnens rätt föreslog i betänkandet Barnets Rätt 3 att barn skulle få en i princip obegränsad talerätt i mål om vårdnad och umgänge (utom initiativrätt). Därigenom skulle barn komma att inta i princip samma ställning i dessa mål som i de sociala målen. Det lades dock inte fram något lagförslag om talerätt för barn i samband med att vissa ändringar i föräldrabalkens regler om vårdnad och umgänge genomfördes 1990 (prop. 1990/91:8, rskr 1990/91:53, SFS 1990:1526). Lagutskottet konstaterade i stället att frågan skulle övervägas senare (bet. 1990/91:LU13). Justitiedepartementet utarbetade några år senare departementspromemorian Barns rätt att komma till tals (Ds 1994:85) i syfte att analysera barns ställning i sådana mål som rör barn. I stället för talerätt för barn föreslogs uttryckliga bestämmelser om barns rätt att få komma till tals, ett klagörande av barnets inställning samt större beaktande av barns vilja i domstolen. I lagförslaget (prop. 1994/95:224) bedömdes att talerätt inte borde införas i mål om vårdnad och umgänge samt i verkställighetsmål, huvudsakligen med hänsyn till att undvika lojalitetskonflikter för barnet samt av kostnadsskäl. Talerätten infördes därför inte i familjerättsliga mål. Senare lagförarbeten uttrycker samma ståndpunkt i frågan, se Ds 2002:13, s. 150.

⁵⁸⁶ Utredningen om barnens rätt hävdade dock att frågor om vårdnad och umgänge angick barnens intressen på samma sätt som LVU och att barnet därmed skulle ha lika talerätt i dessa, och andra mål, som berör barnet. Se SOU 1987:7, bl. a. s. 84 f.

⁵⁸⁷ Prop. 1994/95:224, s. 14.

⁵⁸⁸ Ds 1994:85, s. 27 och prop. 1994/95:224, s. 23.

⁵⁸⁹ Se kap. 2.2.3.

skall avslutas. Lämnas en sådan begäran utan bifall kan beslutet överklagas till länsrätten.

Frågan om initiativrätt för barnet diskuterades av Utredningen om barnens rätt. Enligt utredningens mening väjde nackdelarna tyngre än de fördelar som en utökad initiativrätt skulle medföra. Fördelarna låg i utökad autonomi och stärkt integritetsskydd för barnet genom ökade möjligheter att påverka sin situation. Exempelvis skulle ett barn kunna ansöka om att flytta från vårdnadshavaren i en situation där socialnämnden valt att inte ansöka om tvångsvård utan i stället att fortsätta frivilliga insatser i hemmet. Enligt utredningens uppfattning var barnets integritet och autonomi principiellt väsentliga skyddsobjekt. Utredningen menade dock att det fanns grundläggande problem med en utökad initiativrätt för barnet. Dels fanns det risk för att det skulle inkomma ett stort antal ofullständiga, möjligen även ogrundade, ”ansökningar” till rätten, dels var det inte meningen att samhällliga tvångsinsatser skulle initieras av den enskilde själv. Den sist nämnda orsaken var enligt utredningen det största problemet. Ett sådant allvarligt ingripande i både föräldrars och barns liv skulle bara kunna initieras av det allmänna. Man måste, menade utredarna, utgå från att socialnämnden har goda förutsättningar att bedöma vilka insatser som erfordras i varje enskilt fall för att skydda barnet från att fara illa. Den slutliga bedömningen var att varken barnet självt eller hennes ställföreträdare skulle kunna få begära att barnet omhändertogs för vård. Det allmänna skulle ensam vara förbehållen rätten att initiera sådana ingripande åtgärder som tvångsvård av barn.⁵⁹⁰

Barnet har däremot *klagorätt*. Enligt 22 § FL kan ett beslut av en förvaltningsmyndighet överklagas av den som beslutet angår, om det har gått henne emot och beslutet kan överklagas. Motsvarande regel för överklagande av förvaltningsdomstols beslut finns i 33 § andra stycket FPL. I egenskap av part är det otvetydigt en fråga som berör barnet, eftersom klagorätten inte begränsas i lagtexten för denne. Ett beslut som gäller vård enligt LVU angår barnet oavsett om beslutet innebär bifall eller avslag på socialnämndens ansökan. Vilka av socialnämndens beslut som kan överklagas framgår av 16 kap. 3 § SoL och 41 § LVU. Av den sist nämnda paragrafen framgår rätten att överklaga en dom rörande ett beslut om beredande av tvångsvård enligt 1 och 2 §§ LVU respektive 1 och 3 §§ samma lag. I talerätten i sociala

---

⁵⁹⁰ Nämnas kan även att Europadomstolen genom rättspraxis har fastslagit att det inte strider mot artikel 6 i Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna att begränsa initiativrätten att väcka talan i domstol i fråga om bl. a. omyndiga personer så länge syftet är legitimt och medlen är proportionerliga. Se Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 141 f.

barnavårdsmål ingår även *argumentationsrätten*. Däri ligger tillfälle att framlägga bevisning, framföra sina åsikter och synpunkter samt utnyttja reglerna om kommunikation och partsinsyn.⁵⁹¹

I praktiken har barnet dock begränsade möjligheter att utöva sin klagorespektive argumentationsrätt. Talerätten är begränsad för barnet genom att hon inte själv kan utöva sin talerätt före viss ålder. Barnet kan inte ensam överklaga ett beslut. Behörigheten att själv agera inträder först med barnets 15-årsdag.⁵⁹² Ställföreträdarens uppgift är bl. a. att utöva barnets talerätt genom att fatta beslut å barnets vägnar.⁵⁹³

Det har diskuterats i vad mån talerätten är det bästa sättet att låta barnet få hävda sina intressen. I lagförslaget till bl. a. reglerna om ställföreträdare – där även frågan om talerätt för barn i familjerättsliga mål var aktuell – kan man skönja en kluven, och kanske t.o.m. avog, inställning till barns talerätt i mål som rör deras person. I de allmänna övervägandena uttalas bl. a. följande.

”Det är också viktigt att beakta att det i handläggningen av vårdnads- och umgänges mål och i andra mål och ärenden som angår ett barns person måste finnas utrymme för flexibilitet. Det är inte säkert att en formell talerätt för barn är det bästa sättet att tillgodose barnets intressen eller det bästa sättet att se till att barnets vilja verkligen kommer fram och blir beaktad. Det är inte ens säkert att en formell talerätt är önskvärd. Egen talerätt är inget självändamål. Det väsentliga är att barnets vilja verkligen blir beaktad och att den blir beaktad på rätt sätt. Frågan om barns talerätt i olika mål och ärenden bör bedömas från den utgångspunkten.”⁵⁹⁴

Den principiella diskussionen har samband med frågan huruvida officialprincipen eller förhandlingsprincipen bör dominera i mål som angår barnets person, och i vad mån dessa principers olika metoder att få fram en korrekt bild av barnets intressen är lämpliga. Medan Utredningen om barnens rätt hävdade barnets rätt att själv, som part, få medverka så tidigt och så mycket som möjligt i förfarandet, framgår av Regeringens yttrande tilltron till officialverksamhet som ett mer framgångsrikt medel att få fram barnets åsikter. Motivet verkar i båda fallen vara att få fram barnets intressen, men medlen som erbjuds är olika. Om den kontradiktoriska principen styr förfarandet är partsbehörigheten en förutsättning för att kunna få fram den

---

⁵⁹¹ Se kap. 5.4.

⁵⁹² Se vidare kap. 4.4.

⁵⁹³ Se kap. 4.6.2.

⁵⁹⁴ Prop. 1994/95:224, s. 28.

enskildes behov och intressen. I ett förfarande där officialprincipen dominerar, däremot, är myndighetens och domstolens utredningsansvar väsentligare för en korrekt dom än talerätten.

Den kontradiktoriska principen har alltmer kommit att få dominera förvaltningsförfarandet. Härigenom tydliggörs de intressekonflikter som kan finnas mellan de olika parterna. Det allmänna, genom socialnämnden, och barnet kan ha olika intressen i ett mål rörande ett ingripande med stöd av LVU. Socialnämndens uppgift är visserligen att tillvarata barnets behov och intressen och att arbeta med barnets bästa som mål. Det kan dock råda olika uppfattningar om vilka åtgärder som är i enlighet med barnets bästa och vad barnets önskan egentligen är. Vanligast föreligger en sådan intressekonflikt i beteendefallen, men det kan givetvis föreligga olika uppfattningar om barnets vårdbehov även i miljöfallen. Barnet kan i dessa fall behöva agera oberoende av det allmänna, vilket också påpekas i propositionen till regeln om ställföreträdare i LVU.⁵⁹⁵ På samma sätt kan vårdnadshavaren och barnet ha olika intressen och uppfattningar om vad som är bäst för barnet. I miljöfallen råder vanligen en intressekonflikt mellan dessa parter. Vårdnadshavaren har här en uppfattning om barnets vårdbehov som skiljer sig från barnets. Eftersom utvecklingen har lett till ett kontradiktoriskt förfarande är det av rättssäkerhetsskäl av vikt att barnet har en, från socialnämnden och föräldern, fristående partsställning i mål där det föreligger intressekonflikter som direkt påverkar barnets person.

4.4 Processbehörighet

Processbehörighet för barnet innebär att hon kan företa processhandlingar med rättslig verkan i målet.⁵⁹⁶ Det betyder att hon tillerkänns autonomi som part. Det saknas lagreglerade åldersgränser för barns processbehörighet i den allmänna förvaltningsprocessen. I stället gäller de familjerättsliga reglerna i FB, av vilka det framgår att en person är omyndig fram till 18 års ålder.⁵⁹⁷ Dessförinnan får talan som huvudregel⁵⁹⁸ föras av en ställföreträdare. I

---

⁵⁹⁵ A. a., s. 46.

⁵⁹⁶ SOU 1977:40, s. 426.

⁵⁹⁷ 9 kap. 1 § FB.

⁵⁹⁸ Viss praxis finns också, där myndighetsålder inte har krävts för att ansökan, anmälan eller överklagande av ärenden och mål som rör personen eller den egna ekonomin. I RÅ 1989 ref. 11, vilket gällde frågan om en omyndig patient själv kunde göra en anmälan till HSAN, uttalade Regeringsrätten att det inte var myndigheten som var avgörande utan den reella rättsliga handlingsförmågan. I andra fall har det krävts 18 år för att rättshandla i domstolen. Enligt RÅ 1979 ref. 2:43 kunde inte ett överklagande av ett kommunalt beslut göras av en omyndig person. Praxis är således inte entydig.

ekonomiska angelägenheter kan ställföreträdaren utgöras av barnets förmyndare eller en god man, och i mål som rör barnets person av vårdnadshavaren eller en särskilt förordnad vårdnadshavare. Från denna huvudregel finns vissa undantag som innebär att även en omyndig person får föra sin egen talan. Ett sådant undantag är mål rörande tvångsvård av barn med stöd av LVU där det uppställs särskilda regler för processbehörighet. I 36 § i nämnda lag föreskrivs att den som har fyllt 15 år har rätt att föra sin talan i mål enligt lagen. SoL innehåller en motsvarande regel i 11 kap. 10 §. Före den åldern finns, förutom de familjerättsliga reglerna om ställföreträdarskap genom vårdnadshavaren, särskilda regler om ytterligare ställföreträdarskap genom det offentliga biträdet.⁵⁹⁹

Tidpunkten när processbehörigheten inträder utgör den mest markanta förändringen i barnets autonomi under processen. Beroendet till en ställföreträdare upphör härmed. Detta gäller oavsett om det är fråga om ett miljö- eller beteendefall. Det offentliga biträdet skall härefter biträda, och inte, som tidigare, företräda, barnet. Om den unga vill att biträdet även skall företräda henne krävs att denne lämnar ett uppdrag till biträdet att vara hennes ombud i målet. Som aktiv part i utredningsarbetet kan barnet därmed påverka sitt offentliga biträde i fråga om hur hjälpen skall ske. Den unga kan begära att få insyn i vissa handlingar i målet eller vägra att utge viss information. Vidare träder särskilda regler rörande den rättsliga relationen till den unga i kraft för övriga parter i målet samt för rätten. Socialnämnden har enligt 11 kap. 8 § SoL vissa regler i FL att följa som blir tillämpliga på det processbehöriga barnet. Dessa regler aktualiseras även när socialnämnden gör en utredning om ett eventuellt tvångsomhändertagande. Det innebär bl. a. att barnet har rätt att medverka i det kontradiktoriska förfarandet.

Reglerna ger vidare, enligt 11 kap. 9 § SoL, barnet rätt att få företräde framför nämnden, om inte särskilda skäl föranleder annat. Enligt 11 kap. 8 § samma lag skall muntlighetsregeln i 14 § FL tillämpas, vilken föreskriver rätt att lämna muntliga uppgifter i ett ärende. Rätten får också vissa skyldigheter gentemot det processbehöriga barnet rörande bl. a. kommunikation och delgivning. Exempelvis skall domstolen förelägga eller bereda barnet tillfälle att yttra sig över utredningen i målet.⁶⁰⁰ 15-årsåldern innebär således ett stort steg mot ökad autonomi för barnet. Det gäller både barn som är föremål för ingripande på grund av missförhållande i hemmet och unga med beteende-

---

⁵⁹⁹ Se kap. 4.6.

⁶⁰⁰ Se vidare kap. 5.4. och 5.5.

störningar. I praktiken är det dock ovanligt att 15-åriga barn är föremål för ingripande med stöd av 2 § LVU. Den stora förändringen i barnets autonomi tillfaller därför främst ungdomar i beteendefallen. Denna grupp har regelmässigt motsatt inställning till tvångsvård i förhållande till socialnämnden. Det ger den unga särskilt stor anledning att få delta i det kontradiktoriska förfarandet. Barn som är föremål för ingrepp på grund av brister i omsorgen står däremot inte i samma utsträckning i ett sådant motpartsförhållande till socialnämnden, utan delar ofta socialnämndens uppfattning om tvångs-ingripande.

15-årsåldern som gräns för processbehörigheten har en lång historia inom den sociala barnvården. Redan den gamla barnvårdslagen från 1924 tillskrev det 15-åriga barnet rätt att yttra sig och personligen inställa sig i nämnden inför beslut om tvångsomhändertagande.⁶⁰¹ Om föräldrarnas samtycke till ett beslut om omhändertagande saknades skulle barnvårdsnämndens beslut underställas länsrättens prövning.⁶⁰² Samma yttranderätt och regler om inställelse för barnet gällde hos länsstyrelsen.⁶⁰³ Även om det i övrigt saknades regler om barnets parts- och processbehörighet, erhöll barnet något ökat inflytande vid denna ålder genom den omnämnda bestämmelsen.

Barnets rättsliga ställning före 18 års ålder hade vid tidpunkten för tillkomsten av nämnda lag uppmärksammats på grund av att åldersgränsen för ett tvångs-ingripande för skyddsuppfostran skulle höjas till 18 år. Därigenom fanns anledning att se över den övre åldersgruppens situation. Departementschefen ansåg att det i och med de utökade befogenheterna från det allmänna sida fanns fog för att "vissa garantier skapas till skydd för de ungas frihet."⁶⁰⁴ De "garantier" som tillkom för 15-åringen bestod av yttranderätt och möjlighet till personlig inställelse hos nämnden.⁶⁰⁵ Förslaget till ökad rättslig handlingsförmåga för barn bemöttes med viss betänklighet i en del remissvar. En remissinstans ifrågasatte att kommunikationsprincipen skulle omfatta äldre barn och yttrade: "Är icke detta att göra ett dylikt barn väl mycken heder?"⁶⁰⁶ Majoriteten av remissinstanserna hade dock inga invändningar till

---

⁶⁰¹ 24 § 2 mom. i 1924 års barnvårdslag. Av bestämmelsen framgick följande: "Innan barnvårdsnämnden beslutar barns omhändertagande för skyddsuppfostran, skall tillfälle beredas dess föräldrar, såvida de vistas på känd ort inom riket, samt barnet, därest det fyllt femton år, att muntligen eller skriftligen yttra sig i ärendet. Där så prövas nödigt, må nämnden kalla föräldrarna och barnet att personligen inställa sig för att höras inför nämnden eller särskilt utsett ombud".

⁶⁰² 25 § 2 mom. i 1924 års barnvårdslag.

⁶⁰³ 26 § i 1924 års barnvårdslag.

⁶⁰⁴ Prop. 1924:150, s. 125.

⁶⁰⁵ 24 § 2 mom. i 1924 års barnvårdslag.

⁶⁰⁶ Prop. 1924:150, bilaga 2, s. 144. Remissinstansen var Domkapitlet i Göteborg.

barnets stärkta rättsskydd och reglerna kunde införas i 1924 års barnavårdslag.⁶⁰⁷

Rättstillämparen hade mer och mer kommit att använda 15 år som gräns för barns autonomi även utanför de fåtal regler i 1924 års barnavårdslag som stadgade denna åldersgräns. I samband med lagstiftningsarbetet inför 1960 års barnavårdslag uttalade Barnavårdskommittén att 15-årsåldern var en rimlig åldersgräns för när föräldrars bestämmanderätt skulle börja vika för barnets egna vilja.⁶⁰⁸ Man hänvisade till tidigare rättspraxis som hade fastslagit betydelsen av barnets vilja i mål som rörde frågan om föräldrars rätt att återfå barn som hade varit placerade i fosterhem.

”En åldersgräns vid ungefär 15 år tillerkännes, då barnet motsätter sig åtgärden, avgörande betydelse. (Jfr NJA 1953 ref. sid. 262.) Barnets vilja torde anses böra vid den åldern respekteras, helst som barnets val går ut på att det vill stanna i goda förhållanden. Motsvarande synes gälla, om barn, som är något eller några år yngre, nått en utveckling, jämförlig med en normal 15-åring.”⁶⁰⁹

Den rättspraxis som hade utvecklats under hand lagfördes i 1960 års barnavårdslag. I 19 § tredje stycket stadgades att den som saken rör har rätt att utveckla sin talan och förebringa bevisning. I fjärde stycket avgränsades processbehörigheten till barn fyllda 15 år och till föräldrar. Processbehörigheten vid 15 års ålder innefattade rätten att anlita biträde (20 §), rätten att bli kallad direkt (och inte genom föräldrarna) till nämndens sammanträde och till läkarundersökning (15 och 16 §§) samt rätten att bli delgiven barnavårdsnämndens beslut om omhändertagande eller utredning med stöd av 29 § respektive 30 § (23 §). Vidare var verkställigheten av beslut om samhällsvård beroende av den ungas samtycke. Om den unga inte lämnade samtycke till verkställighet, måste beslutet underställas länsstyrelsens prövning (24 §). Enligt Bramstång kan man vidare konstatera att besvär rätt för underåriga förelåg från 15 års ålder.⁶¹⁰ 15-årsåldern var även hinder för ett omhändertagande för samhällsvård utan den ungas eget samtycke (31 § tredje stycket). För fortsatt vård av ett barn som var omhändertaget för samhällsvård enligt 31 § och som fyllde 15 år krävdes också ett samtycke av barnet (42 §). Det äldre

⁶⁰⁷ Att åldersgränsen för medverkan i förfarandet skulle komma att bli just 15 år torde bl. a. ha haft att göra med att det var den gamla minderårighetsgränsen enligt 1 § andra stycket i 1871 års fattigvårdslag. Genom 1918 års fattigvårdslag höjdes minderårighetsgränsen till 16 år.

⁶⁰⁸ SOU 1956:61, s. 404.

⁶⁰⁹ A. a.

⁶¹⁰ Bramstång, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, s. 57.

barnet erhöjll därmed sammantaget klart ökad autonomi i det rättsliga förfarandet vid tvångsngripandet.

Åldersgränsen för den processuella behörigheten aktualiserades ånyo vid tiden för tillkomsten av 1980 års socialtjänstlag och lag om vård av unga. Socialutredningen föreslog att 15-årsåldern skulle behållas som gräns för processbehörigheten i dessa lagar.⁶¹¹ Däremot ifrågasatte man om endast åldern skulle användas som kriterium för bestämmande av en sådan behörighet, särskilt i mål rörande tvångsvård. Man hävdade att barn som ännu inte uppnått 15-års ålder i vissa fall kunde uppnå processbehörighet på grund av sin mognad.⁶¹² Vad man synes ha eftersträvat var möjlighet till individuell bedömning av processbehörigheten. Förslaget kommenterades inte särskilt av departementschefen.

Socialutredningen avsåg att bestämmelsen om barnets rätt att föra sin talan vid 15 år skulle uttrycka samma rättsliga innebörd som tidigare hade gällt enligt barnavårdslagen.⁶¹³ Remissinstanserna ställde sig bakom den förslagna åldersgränsen och departementschefen företrädde samma syn. En åldersgräns om 15 år för processbehörighet infördes i 56 § i 1980 års socialtjänstlag (nuvarande 11 kap. 10 § SoL) och i 19 § i 1980 års LVU (nuvarande 36 § LVU).

En annan åldersgräns som stundom har diskuterats i lagstiftningssammanhang rörande barns rättshandlingsförmåga i sociala mål är 12 år. Utredningen om barnens rätt föreslog i ett delbetänkande att åldersgränsen för processbehörigheten i 1980 års socialtjänstlag och lag om vård av unga skulle sänkas till tolv år.⁶¹⁴ Förslaget stödde man bl. a. på att det 12-åriga barnet redan hade fått materiellt inflytande i frågor rörande sin person enligt gällande lagstiftning. Man avsåg främst den principiella vetorätten i mål rörande verkställighet av beslut om vårdnad eller umgänge samt i namn- och adoptionsärenden.⁶¹⁵ Man hänvisade också till den praxis som hade utvecklats i domstolar, vilken innebar att rätten tog hänsyn till barnets önskningar från 12 års ålder i vårdnads- och umgängesmål.⁶¹⁶ Lagförslaget medförde dock ingen ändring av åldersgränsen.⁶¹⁷ I senare utredningar konstateras att det inte finns

⁶¹¹ En bestämmelse om processbehörighet i mål eller ärenden enligt socialtjänstlagen och lagen om vård av unga föreslogs i 18 § i en föreslagen socialnämndslag. Motsvarande bestämmelser kom i stället att införas direkt i 1980 års socialtjänstlag och lag om vård av unga.

⁶¹² SOU 1977:40, s. 438. Se även specialmotiveringen till 18 § i betänkandet, s. 871.

⁶¹³ A. a., s. 434 ff. Prop. 1979/80:1, del A, s. 408.

⁶¹⁴ SOU 1987:7, bl. a. s. 15.

⁶¹⁵ Se kap. 3.4.1.

⁶¹⁶ SOU 1987:7, s. 88 f.

⁶¹⁷ Ds 1994:85, s. 46. Som en avvikande mening i justitieutskottets yttrande till lagutskottet framfördes i utskottet åsikten att åldersgränsen trots allt skulle sänkas, se bet. 1995/96:JuU1y, s. 9 f.

anledning att göra någon annan bedömning i frågan om barns process-behörighet i dag.⁶¹⁸

4.5 Juridisk representation

4.5.1 Det offentliga biträdet

Den kontradiktoriska principens grundsats, att ingen skall dömas ohörd, kan förverkligas endast om den som har svårigheter att göra sig hörd och hävda sina intressen får hjälp med detta. Juristhjälp är av grundläggande betydelse när det gäller att åstadkomma ett både rättssäkert och effektivt förfarande i domstol. Förordnas ett offentligt biträde betyder det att staten betalar kostnaderna för bitrådets arbetsinsatser.⁶¹⁹ Rätten till ett offentligt biträde i mål rörande tvångsvård infördes år 1973, genom tillkomsten av den numera upphävda rättshjälpslagen.⁶²⁰ Rätten till offentligt biträde tillkom då, liksom i dag, individen i ärenden som rörde enskildas personliga rörelsefrihet eller kroppsliga integritet, däribland administrativa frihetsberövanden. Lagen var föremål för flera utredningar och ändrades ett antal gånger. En reform som bl. a. innebar att domstolen fick befogenheter att besluta i rättshjälpsfrågor ägde rum år 1980⁶²¹. I proposition 1992/93:109 diskuterades vidare om rätten till offentligt biträde skulle regleras direkt i den materiella lagstiftningen.

1993 års Rättshjälpsutredning fick i uppdrag att undersöka möjligheterna att överföra regleringen rörande bl. a. rätten till offentligt biträde i mål enligt LVU.⁶²² Utredningen föreslog att en särskild lag om offentligt biträde skulle införas och att reglerna rörande biträde till parter i mål jämlikt LVU skulle överföras till samma lag.⁶²³ Vid tidpunkten fanns i 39 § en hänvisning till dåvarande rättshjälpslag, där det framgick i vilka mål offentligt biträde kunde förordnas av rätten.

I december 1997 trädde en ny rättshjälpslag i kraft.⁶²⁴ Man hade även bestämt sig för att bryta ut rätten till offentligt biträde ur rättshjälpen. I stället skulle rätten till offentligt biträde regleras direkt i den materiella lagstiftningen. Vissa bestämmelser, gemensamma för de mål och ärenden där offentligt

---

⁶¹⁸ Ds 2002:13, s. 150.

⁶¹⁹ 4 § rättshjälpslagen.

⁶²⁰ SFS 1972:429, upphävd.

⁶²¹ Prop. 1978/79:90, SFS 1979:240.

⁶²² Dir. 1993:77.

⁶²³ SOU 1995:81, s. 29 ff.

⁶²⁴ SFS 1996:1619.

biträde kan förordnas, sammanfördes i en särskild lag, lagen (1996:1620) om offentligt biträde. Det skedde inga materiella ändringar i förhållande till den tidigare lagen.

I 39 § LVU framgår i vilka mål som ett offentligt biträde kan förordnas. Enligt bestämmelsen beviljas offentligt biträde i mål eller ärenden angående frågan om beredande av vård enligt 1 och 2 §§ respektive 1 och 3 §§ samt vid fråga om omedelbart omhändertagande enligt 6 §. I samma paragraf ges rätt till biträdeshjälp i mål och ärenden rörande upphörande av vård enligt 21 §, flyttningsförbud enligt 24 § eller upphörande av flyttningsförbud enligt 26 § samt vid överklagande enligt 41 § första stycket första punkten (dvs. där socialnämnden beslutat var vården skall inledas eller vart barnet skall flyttas).⁶²⁵ Bestämmelserna i 39 § överensstämmer i sak med 41 § i den gamla rättshjälpslagen i fråga om förordnade av biträde i mål enligt LVU. Av förarbetena till den sist nämnda lagen⁶²⁶ framgår det att ett offentligt biträde skall kunna förordnas så snart fråga uppkommer i socialnämnden om att tillämpa LVU.⁶²⁷

Det är domstolen som beslutar *vem* som skall förordnas för uppdraget som offentligt biträde, enligt 39 § tredje stycket. Socialnämnden får inte själv förordna om offentligt biträde i sina ärenden.⁶²⁸ Länsrätten har därför även

---

⁶²⁵ I frågor rörande umgänget, hemlig vistelseort och s. k. mellantvång föreligger således inte rätt till offentligt biträde. Det finns möjlighet att ansöka om och beviljas rättshjälp om den rättssökande har behov av juridiskt biträde och förutsättningarna i 6–8 §§ rättshjälpslagen är uppfyllda.

⁶²⁶ Prop. 1979/80:1, del A, s. 630.

⁶²⁷ Se Kammarrätten i Göteborgs avgörande i denna fråga, beslut 980605, mål nr 3120-1998. Frågan i målet var om ett offentligt biträde kunde förordnas för vårdnadshavarna till flickan E. innan socialnämnden hade beslutat att ansöka om beredande av vård enligt 2 § LVU. Flickan var sedan sin födelse i mars 1998 placerad på ett hem för vård eller boende tillsammans med sina föräldrar. Åtgärder enligt LVU övervägdes av socialnämnden, men det ansågs vara för tidigt för att säga om tvångsåtgärder skulle bli nödvändiga. Länsrätten, å ena sidan, hade avslagit en ansökan om ett offentligt biträde för vårdnadshavarna, med motiveringen att den inledda utredningen inte hade nått så långt att ett LVU-ärende hade uppkommit. Kammarrätten, å andra sidan, återopade förarbetena till 42 § i den dåvarande rättshjälpslagen (bestämmelsen finns numera i 39 § LVU) och hävdade att makarna enligt dessa förarbeten var berättigade att få ett offentligt biträde i enlighet med sin ansökan. I och med att familjens vistelse på behandlingshemmet kunde bli avgörande för om socialnämnden skulle ansöka om tvångsvård beträffande flickan E. hade frågan om att tillämpa LVU redan uppkommit, enligt kammarrättens förmenande. Jfr beslut från samma kammarrätt 000809, mål nr 4843-2000, där kammarrätten avslag en annan ansökan om offentligt biträde för ett barn och dennes vårdnadshavare. I det sist nämnda målet saknades, enligt rätten, förutsättningar att förordna juridisk hjälp eftersom utredning enligt 11 kap. 1 § SoL fortfarande pågick och något ingripande enligt LVU inte verkade aktuellt i dagsläget enligt denna utredning.

⁶²⁸ Huvudregeln i 2 § rättshjälpslagen är annars att den myndighet som handlägger det ärende i vilket ett offentligt biträde kan komma i fråga också förordnar om det offentliga biträdet. Rättshjälpslagen är dock subsidiär till annan lagstiftning enligt 1 §. Bestämmelsen i 39 § tredje stycket har därför företräde. Enligt den bestämmelsen är det alltså länsrättens uppgift att förordna om offentliga biträden i ärenden hos socialnämnden.

uppgiften att besluta i ärenden hos socialnämnden. Socialnämnden får i sådana fall anmäla behov av ett offentligt biträde genom att ansöka om sådant.⁶²⁹ Huvudregeln är att både barnet och vårdnadshavaren har rätt till var sitt offentligt biträde. Gemensamt biträde förordnas endast i de fall som det inte finns motstridiga intressen mellan parterna.

Uppdraget som offentligt biträde kan ges till advokat, biträdande jurist eller annan som anses lämplig för uppdraget. Det är med andra ord inte förbehållet juristkåren att förordnas som offentliga biträden. I praktiken är det dock sällsynt att en person som inte är jurist förordnas i tvångsmål.⁶³⁰ Den utredning som på 1970-talet hade i uppgift att se över behovet av offentliga biträden för vissa ärenden som rörde den personliga friheten, däribland barnavårds mål⁶³¹, kom fram till att det inte borde ställas krav på att det offentliga biträdet hade juridiska kvalifikationer. Det väsentliga var i stället att hitta en *lämplig* person för uppdraget.⁶³² Till bedömningen av valet av offentligt biträde skulle bl. a. läggas måltypen. Utredningen menade att starkare skäl talade för att det offentliga biträdet skulle ha juridisk examen och erforderlig praktisk erfarenhet när han företrädde barn i *beteendefallen* än i mål som rörde brister i barnets hemmiljö.⁶³³ Departementschefen anslöt sig till utredningens förslag att det inte skulle uppställas andra krav än allmänna lämplighetskrav på det offentliga biträdet.⁶³⁴ Detta kom också att bli den slutliga utformningen på regeln. Med begreppet "allmän lämplighet" avsåg departementschefen dels en person med god kännedom om, och erfarenhet av, barnavårds lagstiftningen⁶³⁵, dels en person som utvalts med beaktande av partens eventuella önskemål. Utredningen om barnens rätt förespråkade sedermera att även socialt verksamma personer och personer som verkade eller hade verkat inom skolväsendet,

⁶²⁹ Se JO 1999/2000 s. 264, särskilt s. 267.

⁶³⁰ En av Rättshjälpsutredningen återopad förteckning över personer som vid början till mitten av 1990-talet förordnats som offentliga biträden av Migrationsverket (dåvarande Statens invandrarverk) i utlänningsärenden visar att över 90 % var advokater eller biträdande jurister vid advokatbyråer. Resten var jurister med egen juristbyrå, förutom 5 personer vars yrkestitel inte kunde utläsas av handlingarna. Se SOU 1995:82, s. 216.

⁶³¹ Utredningen om rättshjälp i förvaltningsärenden.

⁶³² SOU 1971:76, s. 132.

⁶³³ A. a.

⁶³⁴ Prop. 1972:132, s. 191.

⁶³⁵ A. a. Departementschefen preciserade vilka yrkesgrupper som kunde vara aktuella enligt följande: "Jag tänker då närmast på socionomer samt andra välutbildade och erfarna socialarbetare. Det bör som utredningen framhållit inte komma i fråga att till offentligt biträde förordna personal vid den handläggande myndigheten. Tillgången till andra lämpliga offentliga biträden än advokater eller biträdande jurister på advokatbyråer torde därför vara begränsad. I många fall bör det emellertid enligt min mening vara möjligt att som offentligt biträde anlita exempelvis kuratorer vid offentliga institutioner eller enskilda företag."

sjukvården eller i organisationer med inriktning mot barn och ungdom skulle kunna rekryteras som offentliga biträden för barn.⁶³⁶

Det har vid flera tillfällen varit föremål för utredning om man inte borde *skärpa kraven* på vem som kan bli förordnad som offentligt biträde.⁶³⁷ Rättshjälpsutredningens förslag innebar att uppdrag som offentligt biträde och rättshjälpsbiträde som huvudregel skulle vara förbehållet advokater och biträdande jurister på advokatbyråer. Man ville med andra ord införa vissa formella krav och skärpa kraven på vem som kunde erhålla uppdragen. Avsikten med den föreslagna ändringen var att tillförsäkra den enskilde kvalificerad juridisk hjälp.⁶³⁸ Man ville helt enkelt höja kvaliteten på biträdena. Genom att endast anlita personer från advokatbyråer skulle även möjligheterna att tillse och kontrollera verksamheten blir bättre, hävdade man.

En massiv kritik från remissinstanserna hejdade de föreslagna skärpta kraven i lagtexten. Regeringen vidhöll dock sin åsikt att det fanns behov att tillförsäkra en viss kvalitet av det offentliga biträdet. Departementschefen betonade i förarbetena till den nya rättshjälpslagen vikten av god standard på de personer som förordnas men menade att denna kvalitet kunde hållas hög på annat sätt än genom reglering.⁶³⁹ Det medel som föreslagits av rättshjälpsutredningen, att uppställa krav på formell kompetens, förkastades på flera grunder. För det första skulle det kunna innebära att annars kompetenta personer uteslöts på grund av att de saknade den formella kompetensen. För det andra skulle det få som konsekvens att det blev färre personer att välja mellan. För det tredje saknades motsvarande inskränkningar i privata rättsskyddsförsäkringar.⁶⁴⁰ Frågan om hur man skulle tillförsäkra god kvalitet av offentliga biträden kvarstod.

Lösningen skulle i stället bli att man lade över ansvaret för kvalitetssäkringen på domstolar. Departementschefen anför att: ”Syftet att så långt som möjligt garantera att rättshjälpsbiträden har tillräckliga kvalifikationer kan i stället uppnås genom att de som förordnar biträden gör en verklig prövning av biträdets kvalifikationer”.⁶⁴¹ Det är således i dag upp till domstolen att se till att den enskilde får kvalificerad hjälp genom att förordna en kompetent person. Det skall ske genom *en verklig prövning* i det enskilda fallet. Det innebär att det inte är lämpligt att domstolen enbart följer en lista av lokala

---

⁶³⁶ SOU 1987:7, s. 120.

⁶³⁷ Se Rättshjälpsutredningen i SOU 1995:81, s. 214 ff.

⁶³⁸ A. a., s. 217 f.

⁶³⁹ Prop. 1996/97:9, s. 155.

⁶⁴⁰ A. a., s. 155 f.

⁶⁴¹ A. a., s. 156.

advokater och jurister och väljer den som står på tur att förordnas. Det kan även utläsas ett krav på ett individuellt inslag vid förordnanden. Det enskilda förordnandet får med andra ord inte ske rutinmässigt, exempelvis på initiativ av kanslipersonal. Man torde kunna påstå att uttalandena i förarbetena till rättshjälpslagen och lagen om offentligt biträde indirekt innebär en viss skärpning av kraven på biträdena. Det har visserligen inte gjorts ändringar i lagtexten, och man har inte skärpt de formella kraven på vem som kan förordnas. Däremot har man betonat att man vill höja kvaliteten på biträdenas arbetsinsatser.⁶⁴²

4.5.2 Presumtion för eget offentligt biträde

Det finns en inbyggd presumtionsregel för rätten att beviljas offentligt biträde i 39 § LVU. Bestämmelsen säger att den som åtgärden avser *skall* förordnas ett biträde, ”om det inte måste antas att behov av biträde saknas”. 1993 års rättshjälpsutredning ansåg att en sådan presumtionsregel var för generös och att det i lagtexten skulle markeras att en verklig behovsprövning skulle ske. Endast de som hade ett verkligt behov skulle beviljas ett offentligt biträde, menade utredningen.⁶⁴³ Förslaget fick inget gehör hos regeringen. Dels hade förslaget bemötts med kritik i flera remissvar, dels såg andra utredningar och kommittéer vid samma tidpunkt över reglerna till biträdeshjälp i asylärenden respektive psykiatrimål. Enligt regeringens mening borde det inte göras några ändringar. Presumtionsregeln har kommit att kvarstå. Det är endast i sådana fall där det framgår av omständigheterna i målet att det inte behövs ett offentligt biträde som något biträde inte förordnas. Enligt motiven kan en sådan omständighet vara att ett beslut i ärendet inte kommer att gå parten emot.⁶⁴⁴

Huvudregeln är att både barnet och vårdnadshavaren har rätt till var sitt offentligt biträde. Gemensamt biträde förordnas endast i de fall ”det inte finns motstridiga intressen mellan dem”.⁶⁴⁵ Socialutredningens förslag var att ett gemensamt biträde kunde förordnas, men att det vid en intressekollision

---

⁶⁴² Jfr 5 § lagen om särskild företrädare för barn. Enligt denna bestämmelse får till särskilt ställföreträdare förordnas en advokat, en biträdande jurist på advokatbyrå eller någon annan. Endast den får förordnas som på grund av sina kunskaper och erfarenheter samt personliga egenskaper är *särskilt* lämplig för uppdraget. Av propositionen till nämnda lag framgår att däri ingår bl. a. ”förmågan att utöva uppdraget så att barnets bästa sätts i främsta rummet och – i den mån som förutsättningar finns för det – hänsyn tas till barnets egen vilja. Det måste ställas stora krav på förmågan att sätta sig in i barnets situation, att kommunicera med barnet och att vinna dess förtroende”. Se prop. 1998/99:133, s. 33.

⁶⁴³ SOU 1995:81, s. 211 f.

⁶⁴⁴ Prop. 1979/80:1, del A, s. 630.

⁶⁴⁵ 39 § andra stycket LVU.

mellan biträdets klienter skulle tillvarata barnets behov och intressen i första hand.⁶⁴⁶ Remissinstanserna var dock kritiska till förslaget. I propositionen uttalade departementschefen att barn och föräldrar regelmässigt kan anses ha motstridiga intressen i miljöfallen. Lagtexten, dåvarande 44 § rättshjälpslagen, kom att utformas så att gemensamt biträde kunde förordnas för barn och föräldrar endast om det inte förelåg intressekollisioner. Utredningen om barnens rätt föreslog att bestämmelsen om gemensamt biträde skulle tas bort, med tanke på att det ofta föreligger motstridiga intressen mellan barn och föräldrar i mål rörande ingripande med stöd av LVU. Förslaget avvisades dock med påpekandet att det i vissa fall kunde vara lämpligt, även ur barnets synvinkel, att familjen hade samma biträde. Det kunde vara fallet när en ansökan gäller ett beteende hos barnet som inte har något med barnets hemmiljö att göra.⁶⁴⁷ Rättshjälpsutredningen ansåg inte heller att det förelåg någon anledning att ändra bestämmelsen.⁶⁴⁸ Intressekonflikter anses enligt förarbetena föreligga, som nämnts ovan, främst i miljöfallen.⁶⁴⁹ I praxis beviljas parterna vanligen olika biträden i mål och ärenden rörande rättsliga beslut om omhändertaganden eller ansökningar om vård i dessa fall.⁶⁵⁰ Det anses ligga i dessa måls karaktär att motstridiga intressen finns mellan barn och föräldrar. Det är dock huvudregel att även ungdomar i beteendefallen har ett eget offentligt biträde.

4.5.3 Det offentliga biträdets funktion

Det främsta ändamålet med biträdeshjälp för den enskilde är att stärka rättssäkerheten. Genom att förordna ett offentligt biträde vill man, på samma sätt som med övriga rättsskyddsgarantier inom förvaltningsförfarandet, tillvarata den enskildes rätt.⁶⁵¹ Vilka uppgifter som det offentliga biträdet har finns inte specificerat i lag. I förarbetena anges att den huvudsakliga uppgiften är att vara barnets språkrör i processen och på detta sätt stärka barnets ställning. En annan uppgift som nämns är att vid behov ta initiativ till utredningar för att tillvarata barnets rätt.⁶⁵²

Det offentliga biträdet har olika funktioner beroende av barnets behörighet. Om barnet inte har uppnått 15 års ålder fyller det offentliga biträdet även

---

⁶⁴⁶ SOU 1977:40, s. 824 f.

⁶⁴⁷ Prop. 1994/95:224, s. 47 f.

⁶⁴⁸ SOU 1995:81, s. 210.

⁶⁴⁹ Prop. 1979/80:1, del A, s. 630.

⁶⁵⁰ SOU 1995:81, s. 210.

⁶⁵¹ Prop. 1972:132, s. 170 f.

⁶⁵² Prop. 1994/95:224, s. 24.

funktionen som ställföreträdare för barnet.⁶⁵³ Det faktum att det processbehöriga barnet förordnas ett offentligt biträde inkräktar inte på barnets möjligheter att föra sin talan. Den huvudsakliga uppgiften för biträdet är, som vid andra uppdrag som juridisk representant för en klient, att ge klienten stöd och hjälp i sin talan. Den som är offentligt biträde för ett processbehörigt barn skall således agera efter barnets önskningsar. Det kan innebära att ta fram material, att framföra synpunkter till klienten och att biträda barnets talan i rätten. Det offentliga biträdets uppgift är att föra fram barnets åsikter om barnet önskar det, även om barnets åsikter inte sammanfaller med det offentliga biträdets uppfattning. Det offentliga biträdet kan visserligen försöka påverka barnet i ena eller andra riktningen, men biträdets befogenheter innefattar inte någon rätt att handla på barnets vägnar. För sådana handlingar krävs att barnet har gett biträdet uppdrag som ombud. Barnet har uppnått full autonomi i processbehörigheten och biträdets uppdrag får inte begränsa denna autonomi utan samtycke från barnet.⁶⁵⁴

Om barnet inte är processbehörigt, har det offentliga biträdet, som framkommit ovan, även uppdraget som ställföreträdare. Det kan vara svårt i praktiken att skilja de två uppdragen åt. Uppdraget att vara offentligt biträde för ett litet barn jämfört med uppdraget att biträda ett äldre barn skiljer sig främst genom att barnet inte har någon lagreglerad autonomi och därför inte styr biträdets handlingar. En annan skillnad är att barnet kan behöva olika *typer* av hjälp och stöd beroende av ålder och mognad. I övrigt handlar uppdraget som offentligt biträde för såväl yngre som äldre barn om att biträda barnets talan i målet.

4.6 Representation genom ställföreträdare

4.6.1 Ställföreträdare för det processobehöriga barnet

Ett barn som har partsställning i ett mål men saknar processbehörighet behöver någon som *företräder* det i domstol. I 11 kap. 1 § andra stycket RB föreskrivs: ”Råder ej parten över det, varom tvistas, eller rör tvisten rättshandling, som han ej själv äger ingå, föres talan av den som är partens ställföreträdare”. Enligt föräldrabalkens regler är vårdnadshavaren barnets ställföreträdare.

---

⁶⁵³ Denna funktion behandlas separat i följande avsnitt.

⁶⁵⁴ Se Ds 2002:13, s. 162.

dare i egenskap av förmyndare för barnet.⁶⁵⁵ Det innebär bl. a. att vårdnadshavaren företräder barnet i sådana situationer där barnet inte har egen behörighet att föra sin talan. I domstol företräds barnet generellt av sin förälder fram till dess att barnet har uppnått processbehörig ålder. I de flesta situationer är denna regel tillräcklig. Föräldrarnas och barnets intressen överensstämmer vanligtvis. I andra fall tillhandahålls barnet någon annan än föräldern som ställföreträdare.⁶⁵⁶

Det dröjde innan frågan om *vem* som skulle företräda barnet skulle tas upp på allvar av lagstiftningsorganen. Några röster hade höjts redan vid tiden för socialtjänstreformen, men det hade inte medfört några reaktioner. En remissinstans ifrågasatte att små barn skulle ha ett offentligt biträde med ett sådant begränsat handlingsutrymme.

”Det offentliga biträdet för det lilla barnet kan ej framföra barnets mening och framför ej heller föräldrarnas. Han är närmast en juridisk sakkunnig som tar ställning till om de lagliga förutsättningarna för barnets omhändertagande föreligger och framlägger sin egen åsikt om omhändertagandet. En sådan medverkan är – även om den mången gång visat sig värdefull – ej erforderlig för målets prövning.”⁶⁵⁷

Den kringskurna rättshandlingsförmågan berodde på att barn i de yngre åldrarna inte kunde fungera som huvudmän gentemot sitt offentliga biträde. Regeringen erkände i lagrådsremissen att det förelåg ett problem med att barnet inte kunde föra sin talan när barnet var under 15 år. Frågan lämnades emellertid tills vidare med motiveringen att frågan om det skulle finnas en särskild representant för situationer som rörde barnets rätt var föremål för behandling i en annan utredning.⁶⁵⁸

Det var i praktiken ett påtagligt problem att barnets offentliga biträde inte hade funktionen som ställföreträdare för det processobehöriga barnet utan var beroende av hennes ställföreträdare för att rättshandla å barnets vägnar. Biträdet kunde inte överklaga ett beslut eller företa andra rättshandlingar utan att ha fullmakt från vårdnadshavaren. Praxis erbjöd sedermera möjligheten att

⁶⁵⁵ Enligt 10 kap. 2 § FB är vårdnadshavarna barnets förmyndare. För barn som står under vårdnad av en av sina föräldrar är denne ensam förmyndare.

⁶⁵⁶ En sådan situation är om en vårdnadshavare kan misstänkas ha begått brott mot barnet eller det finns risk att vårdnadshavaren inte kommer att tillvarata barnets rätt på grund av sitt förhållande till den brottsmisstänkte. Enligt 1 § lagen om särskild företrädare för barn kan en särskild företrädare förordnas för barn under 18 år. Enligt 3 § skall ställföreträdaren, i stället för vårdnadshavaren, tillvarata barnets rätt under den rättsliga processen.

⁶⁵⁷ Remissinstansen var Länsstyrelsen i Malmöhus län. Se prop. 1979/80:1, del B, s. 342.

⁶⁵⁸ Prop. 1979/80:1, del C, s. 89 f. Utredningen (JU 1977:08) om barnens rätt.

allmän domstol förordnade en god man för barnet enligt reglerna i 11 kap. FB (vilka då fanns i 18 kap.).⁶⁵⁹ Förordnandet av en god man för barnet var ett sätt att stärka det processobehöriga barnets ställning. Det processobehöriga barnet gavs på detta sätt möjlighet att överklaga länsrättens dom om beredande av vård utan fullmakt från vårdnadshavaren.⁶⁶⁰

Utredningen om barnens rätt, som bl. a. hade till uppgift att se över barns talerätt i sociala mål, såg allvarliga brister i det offentliga biträdets begränsade roll i miljöfallen. Man hävdade att det offentliga biträdet inte löste problemet för yngre barn att utöva sin talerätt. "Biträdet redogör kanske i bästa fall för vad barnet har sagt till honom och för barnets allmänna situation, sådan han uppfattar den, men uppträder i övrigt som en extra 'förstärkningspart' antingen på föräldrasidan eller på socialnämndens sida."⁶⁶¹ Utredningen föreslog i sitt delbetänkande Barnets rätt 3 att det icke processobehöriga barnet under sådana omständigheter skulle få en särskild ställföreträdare förordnad. Uppgiften skulle ankomma på barnets offentliga biträde. Detta skulle öka barnets möjligheter att företa processuella handlingar i målet även då vårdnadshavaren motsatte sig det, eftersom barnet skulle kunna överklaga beslutet.⁶⁶²

Justitiedepartementet tog upp frågan i en promemoria några år senare. Man anslöt sig till den uppfattning som Utredningen om barnens rätt hade haft, dvs. att det fanns skäl att utvidga det mindre barnets rättsskydd med en ställföreträdare. Förutom den av utredningen föreslagna idén att använda det offentliga biträdet som ställföreträdare, presenterades som alternativ lösning att förordna en god man för barnet. Med skälet att utnyttjandet av det offentliga biträdet var "en enklare och mer naturlig lösning än att förordna god man för barnet"⁶⁶³ ställde man sig bakom utredningens förslag. Remissinstanserna hade inga invändningar mot den bedömningen. Även regeringen ansåg att det offentliga biträdet borde vara ställföreträdare för yngre barn utan särskilt förordnande.⁶⁶⁴

I januari 1996 tillkom en bestämmelse om ställföreträdare för barn under

---

⁶⁵⁹ Genom ett RÅ-avgörande, RÅ83 2:19, fastslogs att överklagande i annat fall kunde ske genom förordnande av god man. Den gode mannen som i domstol förordnats att i förmyndarens ställe företräd barnet fick då samma befogenheter som förmyndaren att företa de rättshandlingar som följde med förordnandet. Regeringsrätten ansåg därför att den gode mannen hade haft rätt att för ett barns räkning överklaga ett beslut angående vård enligt LVU.

⁶⁶⁰ Det är fortfarande möjligt att förordna en god man även till det processobehöriga barnet enligt gällande rättsregler. Enligt 11 kap. 1–4 §§ FB kan rätten besluta att anordna godmanskap för en person om denne behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person.

⁶⁶¹ SOU 1987:7, s. 72.

⁶⁶² A. a., s. 90 f.

⁶⁶³ Ds 1994:85, s. 49.

⁶⁶⁴ Prop. 1994/95:224, s. 44 ff.

15 år i 36 § andra stycket LVU. Regeln föreskriver att den som är förordnad enligt rättshjälpslagen som offentligt biträde för någon som är under 15 år utan särskilt förordnande, skall vara den ungas ställföreträdare i det mål eller ärende som förordnandet avser. Endast i de sällsynta fall där barnets offentliga biträde samtidigt är offentligt biträde för vårdnadshavaren måste annan utses som ställföreträdare. Regeringen menade att det på så vis inte skulle uppstå rollkonflikter för det offentliga biträdet, som därigenom ofta fick två uppdrag för ett barns räkning.⁶⁶⁵

4.6.2 Ställföreträdarens funktion

Ställföreträdaren har till uppgift att tillvarata barnets bästa. Barnet får en *självständig ställning* gentemot vårdnadshavaren genom att ställföreträdaren företräder barnet och agerar å barnets vägnar. Om ställföreträdaren har en annan åsikt än barnet, kan denne dock hamna i svåra avvägningssituationer. Till skillnad från uppgiften att endast *biträda* barnet som offentligt biträde, där barnets åsikt väger tyngst, har han även att ta ställning på vilket sätt han bäst kan *företräda* barnet.⁶⁶⁶ Enligt specialmotiveringen bör han först beakta barnets önskemål. Han bör sedan hålla på den uppfattningen som han anser bäst tjäna barnets bästa.⁶⁶⁷ Men han har dessutom skyldighet att framföra barnets åsikter.⁶⁶⁸

Barnets ställföreträdare bör lämpligen följa såväl generella bestämmelser om barns gradvis stigande autonomi och integritetsskydd som särskilda regler i LVU och SoL. En allmän bestämmelse är 6 kap. 1 § FB som uttalar att barnet skall behandlas med aktning för sin person och egenart. Däri torde ingå ett visst integritetsskydd och hänsynstagande till individuella egenskaper hos barn. En särskild bestämmelse som rör förfarandet i mål enligt LVU är 36 § i denna lag. Enligt dess tredje stycke skall barnet höras om det kan vara till *nytta* för utredningen och om det kan antas att barnet inte tar *skada* av att höras. Bestämmelsen har ingen särskild adressat och torde vara tillämplig även för barnets ställföreträdare. Nytt- och skaderekvisiten ger vid handen att barnet bör höras av ställföreträdaren i de allra flesta fall. Nyttan av att höra barnet är uppenbar för en person som skall både företräda och biträda barnet. Vad avser skaderekvisitet får det ses som sällsynt att samtal med sin offentliga biträde och tillika ställföreträdare kan ses som skadligt för barnet. Genom bestämmelsen

---

⁶⁶⁵ A. a., s. 46.

⁶⁶⁶ A. a.

⁶⁶⁷ A. a., s. 57.

⁶⁶⁸ A. a., s. 46 och 57.

i LVU bör således barnet tillhandahållas möjligheter till integritetsskydd och autonomi genom sin kontakt med ställföreträdaren.

En annan bestämmelse som torde vara tillämplig för ställföreträdaren i LVU-mål är 3 kap. 5 § andra stycket SoL som föreskriver dels att barnets inställning skall klarläggas så långt möjligt, dels att barn skall tillerkännas ökad autonomi med stigande ålder och mognad. Visserligen finns bestämmelsen i SoL och torde främst vara avsedd för den kontakt som socialnämnden – och i vissa fall det offentliga biträdet om sådan har utsetts redan innan ett LVU-mål har anhängiggjorts i domstol – har med barnet i arbetet med den sociala utredningen eller i samband med beslut i socialnämnden. Eftersom LVU är ett komplement till SoL och lyder under den senare lagen torde sådant rättsskydd som SoL tillhandahåller klienten omfatta även handläggningen vid tvångsvård enligt LVU.⁶⁹ Ställföreträdaren torde således ha skyldighet att beakta barnets önskemål i enlighet med barnets ålder och mognad enligt nämnda bestämmelse i SoL. Bedömningen av i vilken utsträckning som barnet har den ålder och mognad som en viss grad autonomi tillåter är oreglerad och får bestämmas av ställföreträdaren i varje enskilt fall.

Även det processbehöriga barnet kan ha intresse av en ställföreträdare. Vill barnet att det offentliga biträdet också skall vara ställföreträdare krävs att barnet lämnar ett uppdrag till biträdet som ombud för barnet. Det sker genom upprättande av en fullmakt. Detsamma gäller om barnet önskar att en annan person än det offentliga biträdet skall vara ombud.

4.7 Sammanfattning och kommentarer

Rätten att inta partsställning är en grundläggande förutsättning för att en person skall kunna vara involverad i en kontradiktorisk process. Från *rättssäkerhets-synpunkt* är talerätt i ett mål en väsentlig rättsskyddsfaktor. Det faktum att barnet är en egen individ med unika behov och intressen samt en person med vissa rättigheter, tydliggörs. Barnets partsbehörighet synliggör vidare det faktum att det kan föreligga intressemotsättningar mellan det allmänna och barnet, respektive mellan vårdnadshavaren och barnet. Genom sin partsställning tillhandahålls barnet, självt eller genom sin ställföreträdare, väsentliga rättssäkerhetsgarantier i form av partsinsyn, kommunikation, motivering av beslutet och överklagandemöjligheter.

En begränsning med talerätten är att barnet inte självt kan utöva den utan

---

⁶⁹ För en vidare diskussion om bestämmelsens tillämplighet i LVU-mål, se kap. 5.5.2.

ytterligare rättsliga medel. *Integritetsskyddet* är således beroende av ställföreträdarens (och domstolens) förmåga att tillvarata barnets behov och intressen i processen. Talerätt ger därför inte nödvändigtvis ökat integritetsskydd. Talerätten får då kombineras med processbehörighet alternativt ställföreträdarskap för barnet. Å andra sidan bör talerätten inte ses som en isolerad företeelse. Den bör betraktas som en grundläggande förutsättning för rättshandlingsförmåga genom ställföreträdare och för processbehörigheten för det äldre barnet. Utan talerätten har dessa institut inget värde för barnets rättsliga ställning.

Talerätten medför inte ökad *autonomi* för barn utan egen rättshandlingsförmåga. För det första förutsätter inflytande av barnet att dennes ställföreträdare lämnar utrymme för detta. Barnets autonomi är således beroende av ställföreträdaren. För det andra är talerätten begränsad för barnet genom att den inte innefattar initiativrätten till ett mål om beredande av vård med stöd av LVU. Barnet kan med andra ord inte påverka sina hemförhållanden genom att initiera frågan om tvångsvård i domstol.

Medan den först nämnda inskränkningen kan motiveras av att barnet har en egen ställföreträdare för dessa uppgifter, utgör den sist nämnda begränsningen ett direkt hinder för barnets möjligheter att agera. Detta hinder är särskilt tydligt i miljöfallen. Barnet har i en situation där det råder missförhållanden i hemmet ingen annan ställföreträdare än den vårdnadshavare som troligtvis utgör anledningen till att barnet far illa, såsom i situationer av psykisk misshandel eller sexuellt utnyttjande. Vid ett sådant förhållande kan barnet påverka sin situation endast i begränsad omfattning, exempelvis genom att kontakta någon annan vuxen person. Denne kan sedan göra en anmälan till socialnämnden med stöd av 14 kap. 1 § SoL. Barnet kan också kontakta socialtjänsten direkt för att försöka få en förändring till stånd, vilket i första hand skall ske genom frivilliga insatser med stöd av SoL. LVU står inte till buds för det enskilda barnet i detta skede. Å andra sidan föreligger inte heller initiativrätt för vårdnadshavaren. Det är reserverat det allmänna att initiera ett tvångsingripande. Vid den slutliga avvägningen får således det allmänna intresset att inte utöka möjligheterna till frihetsberövande av den enskilde styra regleringens utformning.

Processbehörigheten vid 15 års ålder utgör en skarp gräns för barnets *autonomi*. Möjligheten att påverka utredningsarbetet är dessförinnan begränsad och bestämt av ställföreträdarens agerande och medgivande. Vid 15 års ålder kan den unga agera oberoende av det offentliga biträdet. Barnets autonomi kan härefter jämföras med den vuxnes autonomi. Denna lag-

reglerade gräns markerar förändringen från mycket ringa autonomi till en vuxen persons autonomi. Det är således inte fråga om någon *gradvis* stigande autonomi. Det förslag som Socialutredningen presenterade på 1970-talet rörande möjligheten till individuell prövning av processbehörigheten även genom att bedöma barnets mognad⁶⁷⁰ hade kunnat vara ett medel att möjliggöra en tidigare övergång till ökad autonomi i vissa fall.

Även *integritetsskyddet* stärks påtagligt vid barnets 15-årsdag. Det gäller både i utredningsfasen och i beslutet. Genom ökat handlingsutrymme kan barnet tillförsäkra sig ett eget integritetsskydd på ett sätt som inte varit möjligt tidigare. Skyddet för barnets integritet stärks genom att hon får rätt att *lämna information* utan ställföreträdarens medgivande i det skriftliga eller muntliga förfarandet. *Informationen till* barnen stärks också genom att barnet självt kan ta del av handlingarna i målet (vilket tidigare tillsänts barnets ställföreträdare). Det integritetsskydd som barnet i teorin haft genom talerätten kan nu förverkligas av barnet självt.

Det offentliga biträdet utgör ett betydelsefullt medel för att tillgodose *rättssäkerhetskrav* om likabehandling, förutsebarhet och kontrollerbarhet. Inför ett hot om ett frihetsberövande av det allmänna har barnet ett starkt behov av rättsligt skydd. Det offentliga biträdet hjälper det processbehöriga barnet att tillvarata sina partsrättigheter. För det processbehöriga barnet, däremot, har det offentliga biträdet en svag funktion eftersom barnet inte kan vara biträdets huvudman. Detta problem är numera löst genom att det offentliga biträdet har fått rollen som ställföreträdare för det mindre barnet. I den tidigare situationen, då barnets legale ställföreträdare – vårdnadshavaren – företrädde barnet, förelåg uppenbara rättssäkerhetsbrister, eftersom det kunde vara tveksamt om vårdnadshavaren i mål där det förelåg motstridiga intressen mellan parterna alltid fattade beslut med barnets bästa för ögonen. Det är anmärkningsvärt att ställföreträdarskapet genom det offentliga biträdet infördes så sent i den sociala tvångslagstiftningen. Med tanke på barnets rättssäkerhet och av integritetshänsyn framstår det som betydelsefullt att kunna utöva barnets talerätt utan föräldrarnas samtycke i de sociala tvångsmålen.

Barnets *autonomi* bestäms av hennes *ställföreträdare* fram tills barnet fyller 15 år, då barnet tillerkänns egen autonomi. Denna åldersgräns markerar en tydlig ökning av barnets autonomi. Det processbehöriga barnet kan använda sitt biträde för att stärka sin autonomi ytterligare. Det bör nämnas att den unga kan välja att fransäga sig viss autonomi genom att ge biträdet uppdraget som

---

⁶⁷⁰ SOU 1977:40, s. 438. Se kap. 4.4.

ombud. För det processoberöriga barnet tillerkänns barnet autonomi *genom* sin ställföreträdare. Barnet är således beroende av denne för att kunna utöva någon autonomi. Den s. k. rättighetskatalogen i 6 kap. 1 § FB, regler för tvångsmål i LVU (36 § tredje stycket) och allmänna bestämmelser om handläggningen i sociala mål och ärenden med barn i SoL (11 kap. 10 § andra stycket) anger dock skyldighet att beakta barnets intressen i takt med barnets stigande ålder och mognad. Medan bestämmelsen om rätt till processberörighet vid viss ålder står för den avslutande etappen i barnets utveckling mot full autonomi, bör ställföreträdaren tillhandahålla gradvis stigande autonomi för barnet.

Barnets *integritet* påverkas på olika sätt av de två rättsliga instituten: offentligt biträde och ställföreträdare. Genom partsberörigheten tillkommer rättssäkerhetsgarantier i form av partsinsyn och kommunikation. Barnet som har fyllt 15 år kan till stor del tillförsäkra sig självt ett visst integritetsskydd i processen, exempelvis genom att vägra uppge känsliga uppgifter om sig själv. Det är dock först med representationen som dessa garantier kan förverkligas fullt ut. Genom det offentliga biträdet kan det processberöriga barnet hävda sin insyns- och yttranderätt. Det processoberöriga barnet är fortfarande beroende av i vad mån ställföreträdaren vill bevaka integriteten i alla dess aspekter, såsom att begära sekretesskydd av vissa känsliga uppgifter rörande barnet. I de fall som barnets intressen strider mot det som ställföreträdaren anser vara barnets bästa finns fortfarande risk för integritetskränkningar. Barnets *rätt* att få komma till tals är beroende av barnets processberörighet, därför att det är först då som barnet kan kräva medverkan. Däremot tillhandahålls barnets flera möjligheter att vara involverad i processen genom bestämmelserna om hörande av och hänsynstagande till det enskilda barnet i omnämnda regler i FB, LVU och SoL. Det finns dock en praktisk begränsning i möjligheten att låta mycket små barn få komma till tals.

4.8 En jämförelse med Norge och England

4.8.1 Norge⁶⁷¹

4.8.1.1 Parts- och processbehörighet beroende av ålder och måltyp

Med part avses enligt förvaltningsloven⁶⁷² § 2 e) en ”person som en avgjørelse retter seg mot eller som saken ellers direkte gjelder”. Bestämmelsen riktar sig främst till föräldrar med föräldraansvar för barnavårdsmålen vidkommande. Andra personer, såsom föräldrar utan föräldraansvar eller fosterföräldrar, kan undantagsvis få partsbehörighet, i de delar som avser umgänge eller bidrag.⁶⁷³ Med partsbehörigheten följer rätten till underrättelse, insyn, kommunikation och överklagande.

Barnevernloven kompletterar den allmänna förvaltningsrättsliga bestämmelsen med en motsvarande bestämmelse i § 6-3 där vissa barn ges partsstatus beroende av ålder och måltyp. Av bestämmelsens tredje stycke framgår följande:

”Et barn kan opptre som part i en sak og gjøre partsrettigheter gjeldende dersom det har fylt 15 år og forstår hva saken gjelder. Fylkesnemnda kan innvilge et barn under 15 år partsrettigheter i særskilte tilfeller. I sak som gjelder tiltak for barn med atferdsvansker, skal barnet alltid regnes som part.”

Barn som är föremål för ett eventuellt ingripande på grund av sitt beteende är således part i målet oavsett ålder. För de barn där det brister i hemmiljön får barnet status som part först vid 15 års ålder. I vissa fall kan *fylkesnemnda* besluta att barnet skall få partsbehörighet före barnet har nått denna ålder.⁶⁷⁴

⁶⁷¹ Det bör noteras att den norska rätten delvis baseras på det engelska systemet i fråga om rättsligt skydd genom ställföreträdare för barnet. För den som inte är bekant med engelsk rätt föreslår jag därför att avsnittet om engelsk rätt (kap. 4.8.2) läses före detta avsnitt om den norska rätten. Rekommendationen avser endast detta kapitel.

⁶⁷² Lov 1967-02-10 nr. 00 om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven)

⁶⁷³ NOU 2000:12, s. 189. I vissa mål kan fosterföräldrarna få möjlighet att uttala sig utan att vara part, se barnevernloven § 4-21.

⁶⁷⁴ Frågan om åldersgränsen för parts- och processbehörigheten diskuterades under lagstiftningsarbetet. *Socialutvalget* hade i sitt ursprungliga förslag till en gemensam sociallagstiftning föreslagit att gränsen för såväl parts- som processbehörigheten skulle inträda redan vid 12 års ålder. *Barne- og familiedepartementet* hade inga invändningar härvid. Vid remissbehandlingen, *høringen*, framkom det dock viss kritik mot förslaget. Man menade att 12-åringar inte hade förutsättningar att värdera vad som är bäst för dem och därför inte skulle ges behörighet att fatta sådana beslut. Det borde i stället ligga på *barneverntjenesten* att tillse barnets behov och intressen. Departementet medgav att det fanns anledning tro att barn i 12-årsåldern var alltför lättpåverkade av sin omgivning

Av bestämmelsen framgår vidare att barnets behörighet innefattar såväl partsbehörighet som processbehörighet. Barnet är inte enbart part utan kan också ”gjøre partsrettigheter gjeldende”, dvs. hon kan själv rättshandla som part. Barnet väljer om hon vill agera på egen hand eller om advokaten skall agera som ombud för henne.⁶⁷⁵ Partsrättigheterna innefattar rätt till underrättelse och kommunikation, rätt till insyn, rätt att få advokathjälp och rätt att överklaga beslutet enligt bestämmelser i förvaltningsloven.

Måltypernas skilda partsregler anses främja rättssäkerheten för barn som är föremål för ingrepp på grund av beteendestörningar. Den kontradiktoriska principen ger vid handen att den unga bör vara part i beteendefallen, där kritiken är riktad mot den unga. Föräldrarna och *barneverntjenesten* är ofta eniga om att åtgärder bör vidtas. Det behövs därför en ”motpart” till deras inställning och yrkanden. Genom att barnet alltid är parts- och processbehörigt uppkommer ett trepartsförhållande, där de olika åsikterna kan ventileras inför rätten. Det är därför väsentligt att besluten riktas direkt mot denna grupp barn.⁶⁷⁶

I sådana fall där barnet är part i ärendet har denna rätt till en advokat som skall tillvarata hennes intressen.⁶⁷⁷ Advokathjälpen är kostnadsfri för den enskilde parten. Meningen med juridisk hjälp är att tillförsäkra en bra sakframställan och tillgodose *fylkesnemndas* behov av bevisning i ärendet. Kommittén betonar vikten av att advokaterna har förmåga att samarbeta med yrkesgrupper som står för barnkompetensen och som framför deras synpunkter under handläggningen av ärendet.⁶⁷⁸

4.8.1.2 Talsperson som företrädare

Barn som inte är parter har möjlighet att få ett språkrör i barnavårdsmål, i form av en *talsperson*. *Fylkesnemnda* kan, enligt bestämmelser i barnevernloven § 7-4, utse en egen *talsperson* till barnet i ärenden som skall behandlas i nämnden. Avsikten är att ge barn utan partsstatus möjlighet att få framföra sin sak genom en vuxen person.⁶⁷⁹ Av *retninglinjer* till bestämmelsen om *talsperson*, utarbetade

---

och därför skulle ha svårt att agera för sitt eget bästa. Man valde därför att föreslå att parts- och processbehörigheten skulle uppkomma först vid 15 års ålder, men att barn skulle ha rätt att komma till tals från 12 års ålder, vilket antogs. Se Ot.prp. nr. 44 (1991-92), s. 80 f. I nämnda proposition återges ursprunget till och konsekvenserna av förslaget med 12-årsgräns.

⁶⁷⁵ Lindboe, s. 183.

⁶⁷⁶ Sandberg, i Andenæs, Olsen, s. 329 f.

⁶⁷⁷ Barnevernloven § 7-1 d. (jfr lov om sosiale tjenester § 9-5).

⁶⁷⁸ NOU 2000:12, s. 188.

⁶⁷⁹ Hestbæk, s. 141.

av *Barne- og familiedepartementet* i januari 1994, framgår att tanken med talspersonsinstitutet var ”å styrke rettssikkerheten ved at både barnets ønsker blir hørt og at saken belyses fra andre enn barnevernet og foreldre”.⁶⁸⁰ Förebilden var den engelska ordningen med en *guardian ad litem*, det som sedan år 2001 benämns *children’s guardian* i England.⁶⁸¹ Förslaget om en *talsperson*, som ursprungligen kom från Stortinget, gick ut på att barn skulle ha rätt att få en *talsperson* i barnavårdsmål i *fylkesnemnda*. *Talspersonen* skulle, likt den engelska förebilden, vara oberoende av *barneverntjenesten*. Lagförslaget mötte dock viss kritik. Man såg att det fanns risk för en oklar ansvarsfördelning mellan advokat och *talsperson*, risk för en längre process och ökade processkostnader samt problem med att barnet skulle behöva prata med två personer i stället för en. Efter vissa ändringar av lagförslaget trädde en något modifierad version av bestämmelsen i kraft den 1 januari 1994.⁶⁸² Härefter kan *fylkesnemnda* välja om en *talsperson* skall utses för barnet i ärenden som behandlas i *nemnda*.

Talspersonen skall för det första samtala med barnet, och, i vissa fall, med föräldrar och fosterföräldrar. För det andra skall *talspersonen* framföra barnets sak inför *fylkesnemnda* genom att, i egenskap av vittne, avge en muntlig rapport.⁶⁸³ Tanken är att *talspersonen* skall bidra med något annat än vad de övriga representanterna och sakkunniga personerna gör. I stället för att lyssna på barnet och, som en sakkunnig tolka barnets utsaga, skall *talspersonen* vara en vanlig person som likt ett språkrör framför barnets mening. Det beskrivs i 4 § i föreskriften att *talspersonen* skall ”fremstille saken fra barnets synsvinkel”. Samtidigt framgår det i samma bestämmelse att *talspersonen* också skall ”gi sin selvstendige vurdering av saken.” Enligt bestämmelsen *retningslinjer* innebär det att *talspersonen* skall ”angi barnets egne ønsker samtidig som *talspersonen* skal foreta sin egen vurdering av saken”.⁶⁸⁴ Uppdraget innefattar således både att uppge barnets intressen och att värdera vad som är barnets bästa för det enskilda barnet.

Talspersonens dubbla funktion har kritiserats i doktrin. Lindboe menar att uppgiften att värdera barnets ord ger *talspersonen* en förmyndarposition som

⁶⁸⁰ Retningslinjer til lov om barneverntjenester av 17. juli 1992, s. 4.

⁶⁸¹ Moldestad, Havik och Backe-Hansen, s. 2.

⁶⁸² A. a., s. 4.

⁶⁸³ FOR 1993-12-22 nr. 1430 Forskrift om barnets talsperson i saker som skal behandles i *fylkesnemnda*, § 4. Eftersom barnet vanligen inte är part i målet har *talspersonen* inga partsrättigheter å barnets vägnar och därför inte insyn i handlingarna i målet. Enligt förarbetena skall *fylkesnemnda* ålägga *barneverntjenesten* att utarbeta en sammanfattning av ärendet. Se retningslinjer til lov om barneverntjenester av 17. juli 1992, s. 5.

⁶⁸⁴ Retningslinjer til lov om barneverntjenester av 17. juli 1992, s. 5.

inte har att göra med funktionen som språkrör för barnet.⁶⁸⁵ Uppgifter som barnet lämnar till *talspersonen* kan härigenom komma att användas *mot* barnet vid värderingen av vad som är barnets bästa.

Barnet med egna partsrättigheter har inte rätt till *talsperson*. Enligt *retningslinjen* till bestämmelsen om talspersonsinstitutet är dubbel representation som regel onödig. ”Det er således forutsatt at det som hovedregel ikke skal oppnevnes *talsperson* for barnet i tillegg til advokat i de tilfelle barnet opptrer som part i saken og gjør partsrettigheter gjeldende.”⁶⁸⁶ Det framgår dock samtidigt att det inte är uteslutet att ett barn har både en advokat och en *talsperson*.

En *talsperson* behöver inte förordnas i tvångsmål. I situationer när den unga står i svåra valsituationer anser man att vissa barn kan vilja avstå från att uttala sin mening, såsom inför ett beslut om ett boende hos sina biologiska föräldrar respektive hos sin fosterföräldrar. Den praktiska nyttan av ett förordnande av en *talsperson* för mycket små barn ifrågasätts också.⁶⁸⁷ Samtidigt hävdas att barnet borde ha en rätt att få en *talsperson* om barnet önskar.

”Flertallet mener ordningen med at fylkesnemnda kan oppnevne en barnets *talsperson* må forstås slik at barnet, hvis det ønsker det, bør ha rett til å få en slik *talsperson*. Det er derfor viktig at barn blir informert om ordningen så tidlig som mulig.”⁶⁸⁸

Man konstaterar att det är en önskvärd situation att barnet blir informerad om möjligheten till *talsperson* och får ett sådant språkrör om barnet så önskar. Samtidigt kan utläsas att *barneverntjenesten* skall uttala sig om de anser att det finns behov av en *talsperson*, varpå *fylkesnemnda* skall pröva behovet.

”Uavhengig av barnets uttrykte ønske bør barneverntjenesten vurdere på selvstendig grunnlag om det bør oppnevnes *talsperson* for barnet og redegjøre for sitt syn i forhold til fylkesnemnda. Som nevnt ovenfor er det imidlertid fylkesnemndas leder som i det konkrete tilfelle må vurdere om behovet for *talsperson* er til stede.”⁶⁸⁹

Retningslinjerna ger sammantaget inte uttryck för en rätt för barnet att få en *talsperson*.

Talspersonen hämtas från den lista som *fylkesnemnda* har tagit fram, innehållande personer med erfarenhet med arbete av barn som är villiga att åta

---

⁶⁸⁵ Lindboe, s. 184.

⁶⁸⁶ Retningslinjer til lov om barneverntjenester av 17. juli 1992, s. 2.

⁶⁸⁷ A. a.

⁶⁸⁸ A. a.

⁶⁸⁹ A. a., s. 3.

sig ett dylikt uppdrag.⁶⁹⁰ I *retningslinjer* omnämns lärare, förskollärare, socionomer, sjuksköterskor samt i särskilda fall erfarna familjehemsföräldrar eller kontaktpersoner.⁶⁹¹ Det framgår även att *fylkesnemnda* kan utse en annan person än de som finns på listan i särskilda fall, såsom en lärare på skolan där barnet går som barnet känner särskild tillit till. Det skall dock vara en person som inte berörs av beslutet och som inte på annat sätt är inkopplad i beslutsprocessen.⁶⁹²

Enligt en undersökning från Universitetet i Bergen används *talspersonen* endast i cirka 15 % av de svåra barnavårdsmålen.⁶⁹³ Studien visar vidare på skiftande tillämpning mellan de olika *fylkesnemndene*.⁶⁹⁴ Därutöver konstaterar man att det är främst lärare respektive förskollärare som förordnas som *talspersoner*.⁶⁹⁵ Vid en jämförelse mellan hur ofta barn i olika åldersgrupper erhöll en *talsperson*, visade det sig att det var vanligast att barn i åldrarna 7–11 år erhöll en *talsperson* (54 %) och därefter i åldrarna 12–14 år (36 %). Barn som var yngre än 7 år och äldre än 14 år erhöll sällan *talsperson*.⁶⁹⁶ I undersökningen konstateras att funktionen med en *talsperson* förstärker rättssäkerheten för barnet, men att detta inte ensamt kan garantera barnets rättssäkerhetskrav. Det behövs olika lösningar för varje enskilt fall, menar man.⁶⁹⁷

4.8.1.3 Sammanfattning

I Norge omfattar begreppet partsbehörighet även processbehörigheten. *Måltypen* respektive *åldern* avgör i princip när barnet får vara part i målet respektive när barnet blir behörigt att föra sin egen talan. Ett undantag är möjligheten för *fylkesnemnda* i mål rörande omsorgsbrist att ge barnet processbehörighet innan fyllda 15 år på grund av barnets mognad.

I målen som rör brister i hemförhållandena är åldersgränsen 15 år. Innan dess har barnet ingen möjlighet att föra sin egen talan, om inte *fylkesnemnda* efter prövning ger barnet processbehörighet på grund av barnets mognad. Som kompensation för att barnet inte är part i dessa mål finns möjlighet att tilldela barnet en *talsperson*. *Talspersonen* skall för det första utgöra en garant för att

⁶⁹⁰ FOR 1993-12-22 nr. 1430, § 2.

⁶⁹¹ Retningslinjer til lov om barneverntjenester av 17. juli 1992, s. 3.

⁶⁹² FOR 1993-12-22 nr. 1430, § 3.

⁶⁹³ Moldestad, Havik och Backe-Hansen, s. 22 f.

⁶⁹⁴ Tillämpningen är mycket skiftande mellan de olika enheterna. Vissa enheter förordnar *talspersoner* i 30 % av fallen i de allvarliga målen, medan andra endast förordnar *talspersoner* i 2 % av målen. Se a. a., s. 22 (tabell 4.1).

⁶⁹⁵ A. a., s. 25 ff.

⁶⁹⁶ A. a., s. 30 (tabell 4.7).

⁶⁹⁷ A. a., s. 87 ff.

barnet får möjlighet att komma till tals och uttrycka sin vilja, i enlighet med de krav som artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter uppställer. För det andra skall *talspersonen* tillhandahålla rätten ett utlåtande om vad som är barnets bästa genom att själv skapa sig en uppfattning om barnets situation. *Talspersonen* fyller därmed flera funktioner. Genom att barnet får komma till tals skall barnet tillhandahållas visst integritetsskydd. Eftersom barnet får möjlighet att påverka processen genom att framföra åsikter till rätten, fyller institutet också en roll att i vissa fall möjliggöra ökad autonomi för barnet. Slutligen fyller *talspersonen* en rättssäkerhetsfunktion genom att en gedigen utredning ökar förutsebarhet och likabehandling.

Den kritik som har riktats mot institutet är att *talspersonen* har kolliderande funktioner att utreda både barnets bästa och barnets vilja. Genom att dessa två blandas finns det risk att uppdragen blandas samman och att *talspersonens* värderingar och egna ställningstagande får påverka *talspersonens* presentationer.⁶⁹⁸ Undersökningar har vidare visat att *talspersoner* förordnas i liten utsträckning. En konsekvens av den begränsade användningen av *talspersoner* i *fylkesnemnda* är att institutet i praktiken har ett begränsat värde för barn.

Barnet som är föremål för ingripande på grund av beteendestörningar har alltid partsbehörighet enligt norsk rätt. Måltypernas skilda karaktär anses motivera denna särbehandling. Det huvudsakliga skälet är av rättssäkerhetskaraktär. Den som är föremål för ett ingripande, vilket barn i beteendemål anses vara, skall också ha möjlighet att tillvarata sin rätt. Barnet är en given motpart i den rättsliga processen. Den unga tillhandahålls en hjälpande hand genom förordnandet av en advokat. Advokaten har till uppgift att tillse sin huvudmans rätt till insyn i, kommunikation under och överklagandemöjligheter i processen och upprätthåller rättssäkerheten för det enskilda barnet i processen. Motsvarande situation råder för det 15-åriga barnet i mål som rör brister i hemmiljön.

4.8.2 England

4.8.2.1 Part med dubbla representanter oavsett ålder

Barnet är part i mål rörande tvångsvård oberoende av barnets ålder. Som part har barnet rätt till representation. En viktig princip i *public child care proceedings* är dubbel och självständig representation av barnet. Det innebär

---

⁶⁹⁸ Moldestad, Havik och Backe-Hansen, s. 93.

att barn i dessa mål har tillgång till dels en person utbildad i socialt arbete eller dylikt, dels en juridiskt skolad person. Den först nämnda företrädaren för barnet benämns *children's guardian*.⁶⁹⁹ Före år 2001 hade samma uppdrag beteckningen *guardian ad litem*. I samband med en centralisering av lokala organ som tidigare hade tillhandahållit företrädare för barn i mål och ärenden som rör barnet personligen ändrades titeln.⁷⁰⁰ Denne har ansvar att utreda och tillvarata barnets bästa. Barnets andra företrädare är en jurist som har till uppgift att biträda barnet i den rättsliga processen. Deras olika arbetsuppgifter i rättsprocessen kan beskrivas på följande sätt: "the one as agents of justice or protectors of children's rights and the other as the professionals best qualified, on the basis of their independent investigations, to put a view to the court about the long term best interests of the child".⁷⁰¹

Bakgrunden till att det i dag finns en konstruktion med dubbla företrädare för barn i vissa mål är framför allt en debatt som fördes på 1970-talet, och som handlade om vikten av att domstolar har hjälp av kompetenta personer vid utredningar av barns situation. Denna debatt uppkom i sin tur på grund av den s. k. Field Fisher-rapporten från 1974.⁷⁰² I rapporten utreddes omständigheterna kring flickan Maria Colwells död. Maria avled på grund av misshandel utförd av modern och styvfadern. Flickan hade varit familjehemsplacerad när modern ansökte om upphörande av vård. Den sociala myndigheten hade inget att invända mot att vården upphörde och domstolen lämnade därför bifall till ansökan. Flickan flyttades hem, där hon senare misshandlades till döds. I rapporten uttrycktes åsikten att det fanns ett behov av en oberoende kompetens i socialt arbete som kunde bistå domstolarna i beslut rörande barn i samhällsvård. Man uttalade att "where a local authority is seeking or consenting to a change in status of a child under their care or supervision, it would be of the greatest value for such an independent report always to be

---

⁶⁹⁹ En *children's guardian* kan utses för flera olika ändamål och i olika situationer. Jag kommer att undersöka endast sådana situationer när en *guardian* utses vid en process rörande ett omhändertagandemål.

⁷⁰⁰ En anledning till att man ändrade beteckningen på barnets ställföreträdare i offentligrättsliga mål är att man de senaste åren har strävat mot att förenkla språket i det engelska regelverket över huvud taget. Ett led häri har varit att ta bort latinska termer. Fortfarande kvarstår emellertid begreppet *guardian ad litem* för personer som företräder barn i egenskap av särskilt utsedda förmyndare för barn, såsom när barnets förälder har avlidit. En annan anledning torde ha varit att göra vissa förändringar för att betona den "nya starten" för den ovan omnämnda omorganisationen. Källa: Judith Masson, e-post den 29 april 2002. Se kap. 4.8.2.2.

⁷⁰¹ Timms, i (1997) *Fam Law* s. 38, se s. 41.

⁷⁰² Report of the Committee of Inquiry into the Care and Supervision Provided in Relation to Maria Colwell, HMSO 1974.

available".⁷⁰³ Med *independent* menade man en rapport som är fristående från både den lokala myndigheten och vårdnadshavarna. År 1984 trädde regler om *guardians* i vissa mål i kraft i dåvarande lag.⁷⁰⁴ Bestämmelserna om *guardians* har senare utvecklats ytterligare⁷⁰⁵ och finns numera i Children Act 1989 samt i särskilda föreskrifter.⁷⁰⁶

I mål om beredande av vård utses regelmässigt en advokat av rätten⁷⁰⁷ eller av barnets *children's guardian*⁷⁰⁸. Är det flera syskon som är föremål för en ansökan om vård erhåller de vanligen en advokat gemensamt. Om barnen däremot har skilda åsikter och önskningsar bör som regel en jurist för varje barn förordnas, enligt rättspraxis.⁷⁰⁹ Advokatens arbete omfattar i huvudsak tre ansvarsområden. För det första skall han förespråka barnets syn på saken, till skillnad från *the children's guardian* som, likt den norska *talspersonen*, skall presentera barnets behov och intressen samt inkomma med en rekommendation vad som är barnets bästa. För det andra ingår i arbetsuppgifterna att ge oberoende och opartisk juridisk rådgivning till barnet. För det tredje skall han agera utifrån sin roll som barnets jurist och företrädare denne gentemot de övriga parterna i målet. Advokaten har barnet som sin klient och har inte uppgiften att värdera eller fördöma barnets önskningsar. Det hindrar självklart inte att han kan framföra till barnet att hennes intressen sannolikt inte avgör utgången i målet, eller berätta för barnet hur han bedömer rimligheten i en önskan.⁷¹⁰

Sedan 1985 finns en panel, *the Children Panel*, till vilken advokater som är intresserade av att arbeta med barnrättsliga mål, kan ansöka om att få ingå. Panelen är en del av den verksamhet som Samfundet för barnrättsadvokater, *the Association of Lawyers for Children* (ALC), har.⁷¹¹ Avsikten är att kunna erbjuda kompetent juridisk hjälp för barn som är föremål för någon åtgärd

⁷⁰³ Report of the Committee of Inquiry into the Care and Supervision Provided in Relation to Maria Colwell, HMSO 1974, § 227.

⁷⁰⁴ The Children Act 1975.

⁷⁰⁵ Exempelvis i Children Act från 1975 kunde domstolen utse en företrädare till barnet i fall där det ansågs finnas ett behov av dylik hjälp. Enligt den nya lagen är *children's guardian* för barnet huvudregel och skall förordnas barnet om det inte är obehövt (Children Act 1989, section 41).

⁷⁰⁶ Guardians ad Litem and Reporting Officers (Panels) Regulations 1991, SI 1991/2051. Se även Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247 och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395.

⁷⁰⁷ Children Act 1989, section 41(3).

⁷⁰⁸ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(1)(a) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 11A(1)(a).

⁷⁰⁹ *Re P (Representation)* [1996] 1 FLR 486, se s. 488.

⁷¹⁰ Se Association of Lawyers for Children, i (1998) Fam L, s. 403, se s. 407.

⁷¹¹ Cirka 1 700 jurister är medlemmar av denna panel. (Uppgiften är hämtad från Department of Health, Home Office, s. 48.)

enligt Children Act 1989. För att få ingå i panelen skall advokaten ha viss erfarenhet av barnrättsliga spörsmål och domstolsarbete, ha deltagit i en av samfundet anordnad kurs, ha goda referenser samt ha genomgått en intervju av en oberoende panel.⁷¹² Intagningskraven har kommit att innebära att cirka 30 % av de ansökande advokaterna nekas tillträde vid första ansöknings-tillfället. Det är med andra ord ingen slentrianmässig antagning. Medlemska-pet varar i fem år. Även om medlemskap i barnrättspanelen inte är ett formellt krav för att företräda ett barn i domstol, har det mer eller mindre kommit att bli ett krav i praktiken. Endast i undantagsfall utses en advokat som inte ingår i panelen att företräda ett barn i en domstolsprocess.⁷¹³

4.8.2.2 *Children's Guardian som företrädare*

Barn under 18 år har inte full rättshandlingsförmåga⁷¹⁴ och företräds därför regelmässigt⁷¹⁵ av en *children's guardian* i *public child care cases*.⁷¹⁶ Barnets *guardian* har kommit att få en betydande roll i dessa mål.⁷¹⁷

Syftet med en *children's guardian* för barnet framgår av Children Act 1989, section 41(2).

”The children's guardian shall –

(a) be appointed in accordance with rules of court; and

(b) be under a duty to safeguard the interests of the child in the manner prescribed by such rules.”

Den huvudsakliga uppgiften för en *children's guardian* är att tillvarata barnets bästa. Att agera biträde för barnet är juristens uppgift. Båda arbetar tillsammans med det gemensamma målet att se till att barnets behov och intressen utreds och tas till vara. Barnet (och även vårdnadshavaren) har rätt till rättshjälp

⁷¹² Uppgifterna om *the children panel* har hämtats från en artikel författad av Samfundet för barnrättsjurister, the ALC. Se Association of Lawyers for Children, i (1998) Fam L, s. 403, se s. 404.

⁷¹³ Trots dessa höga krav på advokater som skall tillvarata barns rättsliga skydd har flera rapporter visat på att det föreligger brister hos vissa företrädare. Se Children Act Advisory Committee Final Report June 1997, Lord Chancellor's Department, 1997.

⁷¹⁴ Barn under 18 år benämns vara *a person under disability* enligt Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 9.1(1).

⁷¹⁵ Det finns en presumtion att en *children's guardian* skall utses i familjerättsliga mål där det allmänna är part, dvs. i de mål som betecknas som *specified proceedings* enligt Children Act 1989, section 41(6). Omhändertagandemål är exempel på en målgrupp som går under denna beteckning. Endast i sådana fall som det anses obehövt behöver rätten inte utse en *children's guardian*, Children Act 1989, section 41(1).

⁷¹⁶ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 9.2.

⁷¹⁷ Se bl. a. Robertson, Baker, i (1996) Fam L, s. 556, se s. 556.

i mål om beredande av vård, i mål rörande omedelbart omhändertagande, m.fl. mål.⁷¹⁸

Skillnaden mellan uppgifterna för *children's guardian* och juristens uppgifter framgår särskilt tydligt när det gäller lite äldre barn. Juristen skall vanligtvis inhämta sina instruktioner från *the children's guardian*, eftersom barnet i många fall är för litet att ge anvisningar till sin jurist.⁷¹⁹ Något annorlunda blir det när barnet anses vara så gammalt att denne själv kan ge instruktioner till sin jurist. Då kan det uppstå konflikter mellan *children's guardian* och barnet, om barnet har en åsikt som inte överensstämmer med vad *the guardian* anser vara barnets bästa. Barnet kan ge instruktioner till juristen, vilka skiljer sig från vad *children's guardian* anser att juristen skall göra. Av rättstillämpningen framgår det att barnets *guardian* i sådana fall först skall anmäla detta till domstolen⁷²⁰ och till domstolen framföra sin åsikt i frågan om han anser att barnet är förmöget att självt ge anvisningar till sin advokat.⁷²¹ Om barnet anses ha uppnått denna mognad, har juristen skyldighet att följa barnets instruktioner.⁷²² *The children's guardian* får i sådana fall fortsätta med uppgiften att förespråka barnets bästa och kan, efter en ansökan hos rätten, tillförordnas en egen jurist som företräder henne för denna uppgift.⁷²³

En *guardian* utses sedan år 2001 från ett nationellt organ, *the Children and Family Court Advisory and Support Service* (CAFCASS). Verksamheten regleras i the Criminal Justice and Court Services Act 2000. CAFCASS har till uppgift att tillvarata barnets välfärd genom att bl. a. tillhandahålla företrädare för barn i rättsliga processer.⁷²⁴ Vid denna förändring ändrade man också beteckning på vissa företrädare. Det som tidigare hade benämnts *guardian ad litem* skulle i stället kallas *children's guardian*.

Före reformen år 2001 hade verksamheten varit lokalt förankrad, med visst beroende till den sociala myndigheten.⁷²⁵ Ett mål med den förändrade

⁷¹⁸ Hershman, McFarlane, s. D 148A f.

⁷¹⁹ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.12(1)(a) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 12(1)(a).

⁷²⁰ *Re M (Minors) (Care Proceedings: Child's wishes)* [1994] 1 FLR 749, se s. 754.

⁷²¹ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(3) and Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991/1395, r 11A(2).

⁷²² Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.12(1) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 12(1).

⁷²³ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(3) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 11A(2).

⁷²⁴ Criminal Justice and Court Services Act 2000, section 12(1).

⁷²⁵ En *guardian ad litem* utsågs tidigare från en panel av *guardian ad litem*s som skulle finnas enligt Children Act 1989. Panelen benämndes *The Panel of Guardians ad litem and Reporting officers* och reglerades genom Guardians Ad Litem and Reporting Officers (Panels) Regulations 1991, SI/

organisationen var att komma ifrån denna närhet till den allmänna parten i målet. Vikten av *guardians* självständighet gentemot övriga parter och domstol har betonats i flera sammanhang, bl. a. i följande dom:⁷²⁶

”It is vital that the independence of the guardian in carrying out his or her duties on behalf of the child in any proceedings should be clearly recognised and understood. /.../ It is important that the courts and the public should have confidence in the independence of the guardians. It is also important that the guardians themselves should feel confident of their independent status.”

Children’s guardians oberoende ställning till den sociala myndigheten var således en grundläggande tanke med att utforma en nationellt forum för dessa företrädare. Ett annat mål var att skapa viss översyn över representationen för barn i mål som rör dem personligen. Personer som förordnas som *children’s guardian* i omhändertagandemål ingår därför numera till samma organ som företrädare för barn i *private child care cases*, ungdomsbrott, vårdnadstvister, adoptionsärenden och förmynderskapsmål.⁷²⁷

Uppgifterna för en *children’s guardian* innebär kontakter med såväl barn som advokat och domstol. Som ställföreträdare för barnet skall han ge barnet råd och information (i den utsträckning som barnets ålder och utveckling medger) och ge anvisningar till barnets jurist (i den mån som inte barnet ger juristen egna instruktioner, se nedan).⁷²⁸ Vidare skall han medverka vid möten i rätten och ge råd till rätten. Häri ingår att meddela rätten om barnet vägrar medverka vid en medicinsk undersökning, psykiatrisk utredning eller dylikt samt barnets önsknings inför processen (såsom eventuell närvaro i rätten). Han skall också framföra sina synpunkter vad gäller tid för förhandling, vilken beslutstyp som bör prövas (beslut om vård eller tillsyn) och eventuella andra aktuella spörsmål inför processen.⁷²⁹ Dessutom har han i uppgift att inlämna skriftliga rapporter på begäran av domstolen och en slutlig redogörelse över sina undersökningar till rätten senast 14 dagar före den muntliga förhandlingen. I den slutliga redogörelsen skall han redogöra för sina resultat i undersökningen rörande

---

2051. Det fanns 54 paneler i England och 5 i Wales. Dessa paneler hade i mars 1998 1011 *guardian ad litem* i England och 58 i Wales. 149 av dessa var anställda av den lokala myndigheten, 72 hade anställning hos en frivilligorganisation och 843 var egna uppdragstagare. Se Government Paper, juli 1998, s. 13 f.

⁷²⁶ *R v Cornwall County Council ex parte G* [1992] 1 FLR 270, se s. 279.

⁷²⁷ Criminal Justice and Court Services Act 2000, section 11(1).

⁷²⁸ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(1) and Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991/1395, r 11A(1).

⁷²⁹ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(4) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 11A(3).

barnets situation och barnets bästa.⁷³⁰ Vidare skall han mottaga handlingar i målet och upplysa barnet om deras innehåll samt eventuella beslut som fattas under processens gång. I övrigt har han uppgiften att erbjuda domstolen den hjälp som den efterfrågar i målet.⁷³¹ En *children's guardian* lägger ner cirka 100 timmar på varje mål.⁷³²

En *children's guardian* har också skyldigheter gentemot övriga parter i målet. Han har kommuniceringsskyldighet.⁷³³ Bland hans skyldigheter ingår även att beakta skyndsamhetsprincipen i Children Act 1989, section 1(2) och check-listans innehåll i 1(3) samma lag.⁷³⁴ Sammantaget kan konstateras att en *children's guardian* har en betydelsefull roll i den rättsliga processen enligt gällande rättsregler. Rättstillämpningen påverkas därmed starkt av denne ställföreträdare för barnet.⁷³⁵

Systemet med dubbel representation är generellt sett uppskattat och ses som ett tillfredsställande sätt att tillvarata barns behov och intressen i mål och ärenden som rör barnet inom de berörda yrkeskåren. Samfundet för barnrättsadvokater (ALC) är positivt inställda till systemet:

”The ALC believes that the value of this tandem model cannot be overestimated in terms of the service which it offers to vulnerable children who are the subject of public law proceedings. The combination of the dual but different skills of the solicitor acting for the child and the guardian is a model which is the envy of many other jurisdictions. Within it, the guardian ad litem ascertains and reports on the wishes of the child to the court. In addition, the guardian ad litem undertakes investigations of matters in issue independently of the other parties. These are undertaken in the context of proposals from other parties about future arrangements for the care of the child. This is the model that the ALC believes offers the best protection for the child and for his ‘voice’ to be heard by the court. In practice, it is a model which can and often does avoid delay and expense by deploying those skills in an efficient and effective partnership.”⁷³⁶

⁷³⁰ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(7) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 11A(6).

⁷³¹ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(8, 10) and Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules, SI 1991/1395, 11A(7, 9).

⁷³² Masson, Representation of Children in England, s. 475.

⁷³³ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(9) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 11(9).

⁷³⁴ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11(1) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 11(1).

⁷³⁵ McCausland, s. 95.

⁷³⁶ Association of Lawyers for Children, i (1998) Fam L, s. 403, se s. 403 f.

Det finns dock studier som visar att barnen själva anser att det finns vissa brister med det befintliga systemet. Två engelska forskare, Masson och Winn Oakley, har intervjuat barn som haft advokater och *guardian ad litem*s (numera *children's guardians*). De upplevelser som framkommer i intervjuerna är inte odelat positiva. Vissa barn beskriver situationen som ensam och isolerad, utan möjligheter att komma till tals och att påverka. Särskild kritik riktas mot att barnen inte ges tillfälle att medverka på olika sätt i processen utan "skyddas" från detta även när det är deras eget önskemål. Studiens resultat visar att systemet inte garanterar att barnet kan vara involverad i processen.⁷³⁷ McCausland, en annan forskare som genomfört liknande intervjuer, har funnit att den egenskap som barn uppskattar mest med sin *children's guardian* är hans förmåga att lyssna på barnen, ge information om processen och förklara för dem vilken roll deras egna synpunkter har för beslutet. Hon hävdar att det är just dessa egenskaper som är det mest betydelsefulla med ställföreträdaren i omhändertagandemålen.⁷³⁸

4.8.2.3 Sammanfattning

Det engelska systemet uppvisar flera likheter med svensk reglering i fråga om behörighet och representation. Barnet är part i målen, oavsett ålder och måltyp, liksom i svensk rätt. Partsbegreppet i engelsk rätt överensstämmer med det svenska partsbegreppet. Vidare har barnet rätt till att låta ett juridiskt biträde föra hennes talan, ungefär på samma sätt som i Sverige. De fördelar som följer av partsbehörigheten med avseende på barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi och som diskuterats i avsnittet om svensk reglering är således aktuella även för engelsk rätt.

Men det finns också flera skillnader mellan de båda regelverken. Processbehörigheten är inte lagreglerad som i svensk rätt, utan styrs enligt rättspraxis av huruvida barnet anses vara tillräckligt "kompetent". I Sverige baserar man således behörigheten att rättshandla enbart med utgångspunkt i barnets ålder, medan rätten i England bestämmer barnets rättshandlingsförmåga i målet på en bedömning av barnets mognad i det enskilda fallet i samråd med *children's guardian*. Medan svensk rätt i denna del kan sägas stå för optimal rättssäkerhet i form av förutsebarhet för barnet med en tydlig åldersgräns uppvisar engelsk rätt en regel som möjliggör för autonomi när barnet har nått tillräcklig mognad.

---

⁷³⁷ Masson, Winn Oakley, s. 117. Se även McCausland, s. 74 ff.

⁷³⁸ McCausland, s. 97 f.

En väsentlig skillnad är att det engelska systemet tillhandahåller två representanter för barnet. En tydlig åtskillnad görs mellan det arbete som leder fram till att tillvarata barnets bästa och den verksamhet som syftar till att tillgodose barnets rättigheter i processen. Den först nämnda uppgiften överläts till en ställföreträdare, en *children's guardian*, och det andra uppgiften till en advokat. Systemet är uppbyggt på tanken att dessa arbetsområden bör vara åtskilda. Det innebär att barnet alltid har två representanter. När barnet anses ha uppnått tillräcklig mognad blir denne processbehörig och får själv föra sin talan med hjälp av sin advokat. *Children's guardian* finns dock fortfarande kvar i processen med samma roll som tidigare, dvs. att utreda barnets bästa, till skillnad från det svenska och norska systemet där ställföreträdaren och *talspersonen* inte längre anses fylla någon funktion när barnet blir processbehörigt. Det engelska systemet uppvisar sammantaget en hög grad av rättssäkerhet genom de betydande möjligheter till representation som barnet tillhandahålls i sociala barnavårdsmål oavsett ålder.

4.9 Avslutande synpunkter

Den svenska regleringen av barnets behörighet i tvångsmål grundas på tanken att den kontradiktoriska principen förutsätter partsstatus för att kravet på rättssäkerhet skall kunna uppnås. Genom att vara part erbjuds barnet möjligheter till partsinsyn och kommunikation, möjligheter att inkomma med bevisning och rätt att överklaga beslutet. Oavsett barnets egna möjligheter att självt (utan sin representant) tillgodogöra sig information eller överklaga ett beslut tillhandahålls denne den principiella rätten till dessa rättssäkerhetsgarantier. Det engelska systemet grundas på liknande tankar.

En motsatt uppfattning, som den norska regleringen måhända är baserad på, är att det inte är några reella rättssäkerhetsgarantier för den enskilde ifall den inte kan nyttja sina rättigheter, såsom ett litet barn. Verktøygen för rättssäkerhet måste anpassas till den enskildes situation i fråga om barn. Ett litet barn kan inte utnyttja en ställning som part utan representant. I norsk rätt tillhandahålls därför barnet partsbehörighet i sådana fall där det kan medverka i rätten och även ges processbehörighet. Exempelvis finns möjlighet att ge barn processbehörighet vid tidigare ålder än lagen anger som huvudregel. För att rättssäkerhetsgarantierna skall kunna förverkligas måste det finnas praktiska möjligheter att kunna använda de verktyg som tillhandahålls. Först då kan den reella rättssäkerheten bedömas.

Det torde vara rimligt att betrakta behörighetsbestämmelserna tillsammans

med representationsreglerna. De studerade länderna tillhandahåller olika lösningar. Det svenska systemet erbjuder såväl juridisk representation som ställföreträdare för barnet med partsstatus, i en och samma person. Det engelska systemet kan liknas vid det svenska, med den väsentliga skillnaden att den juridiska representanten och ställföreträdaren är olika personer. Det anses vara helt olika arbetsuppgifter att företräda barnets sociala välfärd och att företräda hennes rättigheter och tillhandahålla rättsskydd. Dessutom är de rättsliga förhållandena mellan barnet, ställföreträdaren och det offentliga biträdet noggrant reglerade i den engelska rätten, medan svensk rätt endast drar upp de stora linjerna för uppdragens innehåll. Slutligen avviker norsk rätt genom att tillhandahålla juridisk representation för barnet som är part och ställföreträdare för barnet som inte är part.

Man kan konstatera att det finns inbyggda för- respektive nackdelar i de olika systemen. Å ena sidan är de rättssäkerhetsproblem som uppstår när man är utestängd från den kontradiktoriska sakbehandlingen betydande. Barnet nekas därigenom medverkan genom hela processen, vilket är fallet för många barn i Norge. Å andra sidan kan man konstatera att de dubbla roller som det svenska offentliga biträdet har riskerar att skapa problem för barnet, med avseende på integritetskränkningar och risk för rättsosäkerhet. Genom att både tillgodose barnets rättigheter i processen och bedöma barnets bästa riskerar biträdet att åsamka sin klient skada. Det som barnet sagt i förtroende till biträdet som juridisk representant kan användas emot barnet vid bedömningen av vilken åtgärd som mest främjar barnets bästa. Integritetsskyddet kan således försvagas genom denna konstruktion. Den norska strukturen med en *talsperson* för barnet innebär liknande problem. Eftersom *talspersonen* både har uppgiften att agera språkrör för barnet och att värdera barnets situation kan uppgifter som barnet lämnat komma att användas emot henne.

Eftersom rollen som ställföreträdare är tämligen oreglerad i svensk rätt och det offentliga biträdet inte är formellt utbildat för detta uppdrag, riskerar uppdraget att tillämpas på olika sätt mellan olika ställföreträdare. Risker för en tånjbar tillämpning är en rättsosäkerhetsfaktor. I det avseendet är den engelska advokatens roll mer tillfredsställande i barnavårdsmålen. Där är juristens uppdrag att tillförsäkra barnet hennes rättigheter i processen renodlat. Utredningsarbetet att uttröna barnets bästa och det socialt stödjande arbetet ligger på barnets *children's guardian*. Det blir en balans mellan statens skyldighet att skydda utsatta barn, familjens autonomi och barnets rätt till skydd, vilken är tilltalande ur rättssäkerhetssynpunkt. Ökad rättssäkerhet är sannolikt det största värdet med det engelska systemet i det avseendet.

Barnets integritet och autonomi är beroende av hennes rättsliga handlingsförmåga i processen och hennes möjlighet att få komma till tals. Processbehörigheten styrs inte av barnets ålder i England, såsom i svensk rätt, utan av en utredning av barnets mognad. Det är därför svårt att jämföra omfattningen av barns medverkan i processen. Mognadsbedömningar har problemet att de är svåra att förutse utgången av, vilket är en rättssäkerhetsbrist med den engelska konstruktionen. Det svenska systemet domineras av rättssäkerhetstanken och tillhandahåller förutsebarhet genom en 15-årsgräns för alla. Det saknas däremot reglering som ger möjligheter att tillhandahålla processbehörighet även för yngre barn. Den möjlighet som norsk rätt uppställer att ge även yngre barn processbehörighet är mer förenlig med kravet på autonomi. Särskilt aktuellt skulle detta kunna bli i beteendefall som rör unga som ännu inte fyllt 15 år. Dessa barns inställning är vanligen den att de motsätter sig ingripandet, vilket står i motsats till det allmännas uppfattning. De torde därför ha större intresse av att vara involverad i den kontradiktoriska sakbehandlingen av deras ärende än barn i miljöfallen, vilkas intresse ofta överensstämmer med det allmännas.

5 Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom insyns- och yttranderätt

5.1 Allmänt

En förutsättning från rättssäkerhetssynpunkt för att den enskilde skall kunna ta tillvara sina intressen i den kontradiktoriska processen är möjligheten att få ta del av övriga parter utredningsmaterial och att få yttra sig över det. Insynsrett och yttranderätt för varje part är grundläggande rättssäkerhetskrav i den svenska processen och kommer till uttryck i flera bestämmelser. Regler om partsoffentlighet har funnits länge i svensk rätt.⁷³⁹ Enligt förarbetena till motsvarande bestämmelse i den gamla sekretesslagen tillkom regeln om partsinsyn ur en allmän rättsgrundsats som säger att myndighet inte har rätt att grunda sitt beslut på innehållet i en handling som parten inte har fått ta del av.⁷⁴⁰ Tanken att den enskilde skall få ta del av bevisningen i målet och få tillfälle att i förekommande fall bestrida dess värde härrör i sin tur från principen att ”ingen skall dömas ohörd”.⁷⁴¹ Regler om partsinsyn och kommunikation har således främst tillkommit för att skapa förutsättningar för rättssäkerhet genom en kontradiktorisk sakbehandling.

Rättssäkerhetsintresset kan kollidera med den enskildes integritetsintresse. Dennes krav på att få förfoga över information om sig själv och bestämma vem som får ta del av uppgifter som rör personliga förhållanden får vika mellan parterna. Grundtanken är att rättssäkerheten skall ha företräde i en sådan intressekonflikt, och att integritetskränkningar i princip *får* ske för att öka rättssäkerheten. Reglerna om kommunikation och partsinsyn är exempel på bestämmelser där integritetsskyddet får stå tillbaka på grund av rättslig reglering. För *barnet* i processen innebär öppenheten mellan parterna, å ena sidan, tydlig yttranderätt och lagreglerade möjligheter att få komma till tals, och å andra sidan, ett begränsat integritetsskydd.

För att undvika betydande integritetskränkningar finns dock vissa, om än få, möjligheter att begränsa insynsrätten mellan parterna i ett mål eller ett ärende. Eftersom rättssäkerheten härvid får stå tillbaka är det endast i

---

⁷³⁹ Om bakgrunden till nuvarande bestämmelse, se bl. a. Wennergren, Till frågan om handlingars partsoffentlighet i förvaltningsförfarandet, s. 139 ff.; Lavin, Några problem rörande parts tillgång till hemliga handlingar, s. 1 ff.; Norström, i FT 1975, s. 31 ff.

⁷⁴⁰ Prop. 1937:107, s. 103.

⁷⁴¹ Wennergren, Till frågan om handlingars partsoffentlighet, s. 139.

undantagsfall, och för att undvika allvarliga kränkningar av den enskildes integritet, som inskränkningar i insynsrätten – och därmed yttranderätten – kan göras.

Sekretess mellan barn och vårdnadshavare i vissa fall är exempel på undantag från insynsrätten. Vårdnadshavarens rätt till insyn i och förfogande över information om barnet grundas i föräldrars bestämmanderätt över och ansvar för sina barn. Huvudregeln som medger insyn i dokument som rör barnet är dock inte undantagslös. Den begränsas av att föräldrars legala bestämmanderätt minskar i takt med barnets stigande ålder och mognad. Barnets krav på autonomi kommer således till uttryck genom vårdnadshavarens minskade rådighet över information om barnet i takt med barnets stigande ålder och mognad. En annan undantagsbestämmelse har till syfte att skydda barnet mot allvarliga integritetskränkningar. Enligt 14 kap. 4 § andra stycket SekrL kan vårdnadshavarens insynsrätt begränsas i situationer när barnets integritet allvarligt är i fara.

Insyn- och yttranderätten är förbehållen parterna i ett mål eller ärende. För att tillvarata den enskildes integritet begränsas öppenheten av information om parterna till *andra* än parterna själva. De eventuella rättssäkerhets fördelar som uppkommer med en ökad öppenheten av utredningsmaterial och bevisning till allmänheten anses inte uppväga de betydande integritetskränkningar som det kan medföra.

Jag kommer inledningsvis att behandla den begränsade insynsmöjligheten för allmänheten, för att därefter presentera de särskilda regler som rör vårdnadshavarens insynsrätt i barnets personliga förhållanden. Det som sedan följer är en undersökning av gällande rättsregler rörande parter insyn- och yttranderätt i varandras enskilda förhållanden. Avslutningsvis görs vissa jämförelser med norsk och engelsk rätt.

5.2 Sekretess för uppgifter från socialnämnden och förvaltningsdomstolen till allmänheten

I socialnämndens utredningsarbete inför en ansökan om beredande av vård enligt LVU till länsrätten ingår att utreda barnets situation. Det innebär bl. a. att undersöka barnets somatiska och psykiska status, hennes situation samt andras upplevelser av och synpunkter på barnet och hennes förhållanden. På så sätt uppkommer efter hand många olika typer av uppgifter om barnet, närstående till barnet och barnets sociala nätverk. Det kan vara information som andra – sakkunniga eller vittnen – lämnar. Annat material är socialnämnd-

ens egna skriftliga bedömningar och analyser av det enskilda ärendet. Det kan också vara information som barnet och hennes närstående lämnar till socialnämnden.⁷⁴² Utredningen utgör grunden för en ansökan om tvångsingripande och ingår, som bilagor till socialnämndens ansökan, redan i det inledande skriftväxlingsmaterialet för parterna. I domstolen tillkommer ytterligare material från övriga parter. Materialet är ofta av känslig karaktär.

Allmänheten har en mycket begränsad möjlighet att ta del av dylika handlingar under pågående mål eller av ärende i socialnämnden eller förvaltningsdomstolen. För uppgifter från socialnämnden föreligger sekretess med stöd av 7 kap. 4 § SekrL. Sekretessbestämmelsen innebär att uppgifter om en enskilds personliga förhållanden är sekretessbelagda och inte kan lämnas ut, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till denne lider men. Bestämmelsen gäller såväl skriftligt material som information som har framkommit vid möten med enskilda personer eller vid nämndens sammanträden. Undantag gäller endast beslut om omhändertagande eller beslut om vård utan samtycke, enligt samma bestämmelse. Det finns således ett tydligt lagreglerat integritetsskydd för den enskilde rörande uppgifter från socialtjänsten i förhållande till andra *enskilda*.

Vidare kan konstateras att sekretessbelagda uppgifter på socialtjänstens område får utlämnas till andra *myndigheter* endast med stöd av lag. Den generalklausul i 14 kap. 3 § SekrL – som annars medger att uppgifter lämnas till andra myndigheter i sådana fall där det är uppenbart att intresset av att uppgiften lämnas har företräde framför det integritetsintresse som sekretessen avser att skydda – gäller inte socialtjänstsekretessen enligt bestämmelsens andra stycke. Det krävs lagstöd för att få överlämna uppgifter till andra myndigheter. En sådan bestämmelse är 14 kap. 1 § SoL, vilken medger att uppgifter om misstänkta fall av skadlig behandling av barn överlämnas till socialnämnden.⁷⁴³ Barnets behov av skydd (bl. a. integritetsskydd) anses uppväga den risk för integritetskränkningar som kan uppstå för andra inblandade (bl. a. vårdnadshavaren) genom insyn i familjens personliga förhållanden.

I mål rörande frågan om beredande av vård med stöd av LVU förekommer vanligen såväl skriftlig bevisning, i form av socialnämndens ansökan och övrigt material genom skriftväxling mellan parterna, som en muntlig förhandling vid domstolen. I den mån domstolen erhåller uppgifter från socialnämnden hos

---

⁷⁴² Se kap. 6.2.

⁷⁴³ För en redogörelse för anmälningsskyldigheten i lag och tillämpning samt en analys av de materiella rekvisiten, se Mattsson, i Westerhäll, s. 77 ff.

vilka uppgifterna är sekretessbelagda med stöd av socialtjänstsekretessen i 7 kap. 4 § SekrL, överförs sekretessen enligt 12 kap. 1 § samma lag. Samma sak gäller i fråga om sekretessbelagda uppgifter som tillsänds domstolen av andra myndigheter för att ingå i domstolens rättskipande verksamhet. Det kan gälla uppgifter från hälso- och sjukvården som är belagda med sekretess med stöd av 7 kap. 1 §.

Av 2 kap. 11 § andra stycket RF framgår principen att förhandlingar vid domstol skall vara offentliga, men att principen kan frångås med stöd av 2 kap. 12 §. Även här avspeglar sig rättssäkerhetsintresset (i form av kontrollerbarhet) genom regler om öppenhet. Begränsningar i denna öppenhet, på grund av hänsyn till integritetsintresset i vissa fall, återkommer också. Enligt 16 § FPL gäller som huvudregel rättegångsbalkens regler om förhandlingssekretess vid allmänna domstolar. I 5 kap. 1 § andra stycket RB föreskrivs bl. a. att domstolen kan förordna om stängda dörrar i fall där det bedöms vara av synnerlig vikt att sekretessbelagda uppgifter hålls hemliga. Bestämmelsen i 16 § FPL medger dock även att, utöver vad som framgår av nämnda bestämmelse i RB, rätten får förordna att förhandlingen skall hållas inom stängda dörrar, om det kan antas att det kommer att frambringas sekretessbelagda uppgifter vid förhandlingen. Sekretess är därför huvudregel i mål rörande beredande av vård enligt LVU. Uppgifter som framkommer genom barnet eller andra personer vid den muntliga förhandlingen skyddas härmed från offentlighetens ljus och barnet ges integritetsskydd i denna del.

5.3 Barnets rådighet över information om sina personliga förhållanden

5.3.1 Vårdnadshavarens insyns- och förfoganderätt över information om barnet

Inom såväl hälso- och sjukvården som socialtjänsten råder, med vissa undantag såsom framkommit ovan, sekretess för uppgift om enskilda personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller honom närstående lider men.⁷⁴⁴ Sekretess gäller däremot inte i förhållande till den enskilde själv enligt 14 kap. 4 § första stycket SekrL. En person råder därför vanligtvis över information om sig själv.

För personer under 18 år gäller, förutom sekretesslagens regler, även

---

⁷⁴⁴ 7 kap. 1–6 §§ SekrL.

bestämmelser rörande den rättsliga relationen mellan barnet och vårdnadshavaren. Det begränsar barnets möjligheter att råda över information om sig självt. I avsaknad av egen rättshandlingsförmåga råder vårdnadshavaren i egenskap av ställföreträdare för barnet över barnets person. Detta framgår av 6 kap. 11 § FB där det framgår att barnets vårdnadshavare har rätt och skyldighet att bestämma i frågor som rör barnets personliga angelägenheter. Här ingår att tillgodogöra sig information om barnets person. Konsekvensen är att vårdnadshavaren som huvudregel har insynsrett i och förfoganderätt över handlingar innehållande sekretesskyddade uppgifter rörande barnet, såsom patientjournaler och andra journalhandlingar.⁷⁴⁵ Vårdnadshavaren disponerar således över sekretessen. Det innebär att vårdnadshavaren avgör om han önskar ta del av sekretessbelagda handlingar rörande barnets person och i vad mån *andra* personer får ta del av sådana handlingar.

Huvudregeln är dock inte undantagslös. Vårdnadshavarens rätt att råda över information rörande barnet begränsas av två faktorer, dels av vårdnadsrättens minskande betydelse i och med barnets stigande ålder, dels av regler för att skydda barnet från betydande men⁷⁴⁶ som kan uppkomma om vårdnadshavaren skulle få ta del av vissa uppgifter rörande barnets person. Medan det första undantaget är ett uttryck i lagen för barnets rätt till gradvis stigande autonomi i takt med barnets ålder och utveckling, utgör det andra undantaget ett lagreglerat integritetsskydd för barnet med ändamålet att skydda denne mot allvarliga integritetskränkningar.

5.3.2 Begränsning i vårdnadshavarens rätt på grund av barnets rätt till autonomi

Det första undantaget från vårdnadshavarens bestämmanderätt över barnets informationsskydd innebär att dispositionsrätten *över sekretessen övergår till den unga själv*. Bestämmelsen grundas på krav om stigande *autonomi* för

⁷⁴⁵ Se prop. 1979/80:2, del A, s. 330, prop. 1981/82:186, s. 36 samt prop. 1988/89:67, s. 35 f.

⁷⁴⁶ I sekretessfrågor som rör enskildas förhållanden används uttrycken "skada" och "men". Sekretesslagen använder begreppet "skada" på ett annat sätt än vad som görs inom den socialrättsliga lagstiftningen. Vid sekretesslagens tillkomst diskuterades behovet att kunna skilja på olika typer av obehag genom att använda flera begrepp. Man kom fram till att man skulle skilja på begreppen skada och men för detta ändamål. Begreppet "skada" avser därmed uteslutande *ekonomisk* skada, medan begreppet "men" i första hand används i fråga om integritetskränkningar. (Utgångspunkten för en bedömning om "men" föreligger är vederbörandes egen upplevelse.) Se Regner m. fl., s. III 14 f. Inom socialrätten, däremot, innefattas i begreppet skada även integritetskränkningar. För att undvika oklarheter i begreppsbildningen anpassar jag mig till de skillnader i den juridiska terminologin som förekommer mellan de olika rättsområdena och använder i det här kapitlet begreppet "men" i fråga om integritetskränkningar på grund av insyn i den enskildes personliga förhållanden.

barnet. Vårdnadshavaren har skyldighet att i takt med barnets tilltagande ålder och utveckling i allt större utsträckning beakta barnets synpunkter och önskemål. Där i innefattas även dispositionsrätten över barnets sekretess. Det innebär att det efter viss ålder och mognad krävs både vårdnadshavarens och den ungas samtycke för att utlämna en sekretessbelagd uppgift. Efter ytterligare några år och stigande mognad räcker det i vissa fall *enbart* med den ungas samtycke.⁷⁴⁷ Vårdnadshavaren har då inte längre möjlighet att ta del av sekretesskyddade handlingar som rör barnet utan barnets medgivande.⁷⁴⁸ Barnet råder därmed ensam över sin sekretess.

Frågan *när* dispositionsrätten skall övergå till barnet och barnet skall få betraktas som "den enskilde" i 14 kap. 4 § första stycket SekrL får prövas i varje enskilt fall. Av förarbetena till bestämmelsen framgår det att svaret på frågan blir beroende av barnets ålder och utveckling.⁷⁴⁹ Det innebär att när barnet når en viss ålder och utveckling uppstår problem angående vem som skall inneha dispositionsrätten till sekretessen. Av senare förarbeten framgår följande:

"Någon fast åldersgräns finns inte för detta fall eftersom barn mognar och utvecklas så olika. Då barnet kommit upp i tonåren får det emellertid många gånger anses ha nått en sådan mognad att det bör åtnjuta visst skydd för sin integritet gentemot sina föräldrar. Det är givet att det här många gånger uppkommer svåra gränsdragningsproblem. Det angivna synsättet har t. ex. ansetts innebära att uppgift om att en underårig flicka har sökt eller genomgått en legal abort normalt inte utan hennes samtycke får avslöjas för vårdnadshavaren. Däremot har sekretessen hittills inte ansetts gälla gentemot vårdnadshavaren när det har varit fråga om barnpsykiatriska undersökningar av mindre barn."⁷⁵⁰

Av förarbetena, citerade ovan, kan man utläsa att det i prövningen av frågan vem som har dispositionsrätten till sekretessen, förutom en bedömning av vilken typ av uppgifter som skall utlämnas och vilken typ av ärende saken rör, även skall ingå en *bedömning av barnets ålder och utveckling*. Lagstiftaren uttrycker därmed ett krav på att tillgodose barnets rätt till gradvis stigande autonomi. Bedömningen handlar i grunden om i vilken utsträckning den ungas autonomi och rätt till integritetsskydd skall gå före vårdnadshavarens rätt till

⁷⁴⁷ Prop. 1979/80:2, del A, s. 330. Se även Bohlin, s. 189.

⁷⁴⁸ Jfr prop. 1979/80:2, del A, s. 330.

⁷⁴⁹ A. a., s. 330 och prop. 1981/82:186, s. 36.

⁷⁵⁰ Se prop. 1988/89:67, s. 36.

insyn i den ungas personliga förhållanden (för att denne kunna utföra sina skyldigheter som vårdnadshavare). Intresseavvägningen kräver enligt JO:s förmenande en noggrann genomgång av båda parterns åsikter och situation. Ett fall där JO behandlade frågan om hur avvägningen mellan föräldrarnas bestämmanderätt och barnets rätt till integritet och autonomi bör göras rörde frågan om föräldrarna till en 13-årig flicka hade rätt att få ta del av en vid en ungdomsmottagning förd patientjournal rörande barnet. JO konstaterar att en lämplighetsprövning alltid skall ske innan uppgifter lämnas till vårdnadshavaren. En bedömningsgrund skall vara barnets mognadsgrad.⁷⁵¹

Om man efter bedömningen av vem som skall förfoga och inneha sekretessen kommer fram till att barnet faktiskt har dispositionsrätt över sekretessen, skall prövningen huruvida de sekretessbelagda handlingarna bör utlämnas till föräldrarna (eller till annan person) ske i enlighet med bestämmelserna i 7 kap. (1 § rörande hälso- och sjukvården, 4 § för socialtjänsten) på samma sätt som sker för vilken utomstående som helst som begär att få ta del av sekretessbelagda handlingar. Om vårdnadshavaren däremot anses ha kvar dispositionsrätten över handlingarna, skall handlingarna, som tidigare beskrivits vara "huvudregeln", lämnas ut till föräldrarna med stöd av 6 kap. 11 § FB.⁷⁵²

Barn som anses ha dispositionsrätt över sekretessen förfogar över den sekretess som gäller i dennes intresse enligt 14 kap. 4 § första stycket SekrL. Det innebär att sekretess inte gäller mot barnet utan allt material skall lämnas ut till denne. I specialmotiveringen diskuteras riskerna för att påverkbara grupper skall åsamkas men med en sådan bestämmelse.

"Det är i och för sig tänkbart att en enskild, som medger att sekretessbelagd uppgift om honom lämnas ut, kan vara offer för påtryckningar från utomstående, göra sig skyldig till en missbedömning till egen nackdel eller ta skada av den kännedom han själv får. Trots detta bör det inte komma i fråga att annat än i rena undantagsfall genom särskilda föreskrifter fränkänna samtycke från den som skyddas av sekretess rättsverkan. Att myndighet under hänvisning till den enskildes bästa vägrar honom att ta del av uppgifter om sig själv eller att beakta hans samtycke till utlämnande torde i längden medföra större skadeverkningar genom den osäkerhetskänsla som skapas hos den enskilde

⁷⁵¹ Se JO 1992/93 s. 439.

⁷⁵² Sett i barnets perspektiv borde man även kunna kräva att hänsynen till barnet integritet och autonomi beaktas särskilt genom krav på motivering i de fall som prövningen utmynnar i att barnets vilja få vika för föräldrarnas krav. Se kap. 7.5.2.

och den rubbning av förtroendet till myndigheterna som mestadels blir följden.”⁷⁵³

Uttalandet kan ses om ett principiellt ställningstagande för öppenhet gentemot den enskilde utan någon lämplighetsprövning för utsatta grupper. Om man applicerar uttalandet på barnet i rättsprocessen kan man hävda, att det talar för en bedömning utifrån barnets intressen och inte utifrån barnets bästa i fall där barnet anses ha egen dispositionsrätt. Endast i sådana fall där lagen föreskriver undantag till huvudregeln om öppenhet kan uppgifter sekretessbeläggas för barnet. En undantagsbestämmelse till 14 kap. 4 § SekrL finns i 7 kap. 3 § vilken föreskriver en snävt begränsad möjlighet för läkare att undanhålla vissa uppgifter till patienten av hänsyn till dennes bästa. En annan undantagsbestämmelse är 7 kap. 6 § som möjliggör sekretess i fall där en person har lämnat uppgifter till hälso- och sjukvårdsmyndigheter eller sociala myndigheter om andras förhållanden och där det kan antas att fara uppkommer för den s. k. anmälaren eller för någon närstående till denne.

Uttalanden i förarbetena till 14 kap. 4 § andra stycket SekrL ger visst utrymme för vårdnadshavaren att få ta del av information rörande sitt barn, även om vårdnadshavaren inte har förfoganderätt över sekretessen. En sådan möjlighet för vårdnadshavaren framkommer i uttolkningen av möjligheten för personal på en myndighet att få utlämna material om vårdnadshavarens barn med stöd av 1 kap. 5 § SekrL. Enligt nämnda bestämmelse kan sekretessbelagda uppgifter lämnas ut om ”det är nödvändigt för att den utlämnande myndigheten skall kunna fullgöra sin verksamhet”. Bestämmelsen kan enligt förarbetena bli tillämplig om en myndighet anser det nödvändigt att lämna ut uppgifter om ett barn till vårdnadshavaren för att kunna fullgöra sin uppgifter. Som exempel nämner man att det kan vara nödvändigt för de sociala myndigheterna att informera föräldrarna om den ungas missbruk för att kunna hjälpa den unga. Ett annat exempel som anges är att en skola behöver lämna ut uppgifter, om att en elev missbrukar eller missköter sina skoluppgifter. I förarbetena betonar man att bestämmelsen skall tillämpas restriktivt.⁷⁵⁴

En annan möjlighet att utlämna material till vårdnadshavare som saknar rådighet över sekretessen ligger i bedömningen av skaderekvisitet i en tillämplig sekretessbestämmelse.

”Det kan nämligen förhålla sig så att den nackdel för den unge som uppgiftslämnandet kan anses medföra mer än väl uppvägs av den fördel

⁷⁵³ Prop. 1979/80:2, del A, s. 329.

⁷⁵⁴ Prop. 1988/89:67, s. 39

för honom som får bedömas följa av det. Sammantaget uppstår i så fall inte något men för den unge, och uppgifterna får lämnas ut.”⁷⁵⁵

Denna bedömning som förarbetena möjliggör bör ske med försiktighet. Det måste ses som en undantagsbestämmelse till huvudregeln om barnets dispositionsrätt för att inte denna rätt skall sakna reell betydelse. Det är också en problematisk skadeprognos som skall göras. Det är rimligt att anta att det kan uppstå visst men för barnet om en uppgift som barnet självt är ovilligt att lämna ut, ges ut. Utgångspunkten för om men föreligger skall vara patientens egna upplevelse.⁷⁵⁶ Även om det inte förordas någon restriktiv bedömning av den sist nämnda möjligheten att utfå sekretessbelagda handlingar torde det vara lämpligt att använda denna möjlighet endast i undantagsfall.

5.3.3 Begränsning i vårdnadshavarens rätt på grund av barnets rätt till skydd mot allvarliga integritetskränkningar

Den andra undantagsbestämmelsen till vårdnadshavarens rätt att disponera över sekretessbelagda handlingar rörande barnet gäller en begränsning i denna rätt till skydd för det barn som annars kan lida betydande men av ett sådant utlämnande. Lagen ger med andra ord möjlighet att hemlighålla uppgifter rörande barnet *inom ramen för vårdnadshavarens dispositionsrätt* över sekretessen. Den huvudsakliga bestämmelsen finns i 14 kap. 4 § andra stycket SekrL och tillkom efter en lagändring i juli 1989.⁷⁵⁷ Regleringen bygger på den praxis

⁷⁵⁵ A. a.

⁷⁵⁶ Prop. 1979/80:2, del A, s. 83. Jfr JO 1985/86 s. 321, se s. 325.

⁷⁵⁷ Redan tidigare i en proposition om ändring i sekretesslagen rörande bl. a. reglerna för hälso- och sjukvården och socialtjänsten hade en lagreglering av frågan om uppgifter som ett barn lämnar till en myndighet kan lämnas ut till vårdnadshavaren övervägts, se prop. 1981/82:186, s. 36. Föredragande statsrådet bedömde att frågan inte borde lagregleras, vilket riksdagen inte gjorde någon erinran om (KU 1982/83:12). Utredningen om barnets rätt fick dock ett tilläggsdirektiv 1984 (dir. 1984:34) med uppdrag att överväga om det behövdes särskilda lagregler som ger myndigheter stöd att vägra lämna ut uppgifter om mindre barn till hennes vårdnadshavare. Utredningens förslag lades fram i delbetänkandet SOU 1987:7. Där förordade man i huvudsak att sekretess till skydd för underårig skulle gälla även i förhållande till vårdnadshavaren, om det fanns anledning att anta att den unga skulle lida betydande men om uppgiften röjdes. Härutöver föreslogs att sekretess skulle gälla gentemot vårdnadshavaren också i de fall när uppgiften rör ett barn som har fyllt 12 år och om uppgiften har lämnats av barnet eller inhämtats i en förtroendesituation. Dessutom föreslogs att frågan skulle lagregleras när sekretessen kan efterges av barnet respektive vårdnadshavaren. De två sist nämnda förslagen fick kritik av remissinstanserna och biträdades inte i propositionen. Den s. k. förtroendekretessen ansågs svår att tillämpa, eftersom regler om partsinsyn medför att barnet inte kan garanteras full insynsfrihet. Det uttalades också en oro för att man skulle åstadkomma en alltför stelbent reglering om sekretessen preciserades ytterligare. I stället framfördes fördelarna med svängrum för rättsstillämpningen att göra bedömningar i det enskilda fallet (prop. 1988/89:67, s. 37). Departementschefen föreslog att sekretessen till skydd för den underåriga skulle gälla i förhållande till vårdnadshavaren, om det fanns anledning att anta att den unga skulle lida betydande men ifall uppgifter lämnades ut till denne (prop. 1988/98:67, s. 35 f.). Konstitutionsutskottet

som utvecklades innan lagregleringen kom till stånd.⁷⁵⁸ En nyhet med den lagreglerade bestämmelsen i förhållande till den rådande praxis som fanns var att sekretesskyddet gentemot vårdnadshavaren skall gälla även små barn.⁷⁵⁹

Enligt stadgandet gäller sekretess till skydd för underårig även i förhållande till vårdnadshavaren, om det kan antas att den underåriga lider *betydande men* ifall uppgiften röjs för vårdnadshavaren. Av förarbetena till bestämmelsen framgår det att den skall användas i ”de mest angelägna fallen där behov kan finnas att skydda barnet mot vårdnadshavaren, främst antingen därför att det är fråga om särskilt integritetskänsliga uppgifter eller därför att även andra uppgifter kan missbrukas av vårdnadshavaren på ett sätt som allvarligt skadar barnet”.⁷⁶⁰ Det borde vara tillräckligt att domstolen eller myndigheten konstaterar att det föreligger speciella skäl som ger anledning att anta att viss information om barnet kan komma att missbrukas av vårdnadshavaren på något betydande sätt. Barnets egen upplevelse av att det kan bli obehagligt om vårdnadshavaren får reda på uppgiften är dock inte tillräcklig. Domstolen eller myndigheten skall också bedöma att ett utlämnande kommer att medföra betydande men för barnet.⁷⁶¹ Bestämmelsen skall tillämpas i de fall där obehaget för barnet kan förväntas bli allvarligt om uppgiften lämnas ut.⁷⁶² Det kan röra sig om vårdnads- och umgängestvister, vid behandling av sådana störningar hos barnet som är orsakade av barnets hemförhållanden samt i mål och ärenden rörande omhändertaganden av barnet.⁷⁶³ En förälder som inte är part i ett mål rörande beredande av vård enligt LVU kan exempelvis hindras från att ta del av vissa uppgifter rörande barnet med stöd av nämnda bestämmelse.

Bestämmelsen är en inskränkning av insynsrätten inom ramen för vårdnads-

---

menade att frågan hur långtgående sekretessbestämmelsen borde vara skulle bedömas utifrån vårdnadshavarens möjligheter att uppfylla sitt vårdnadsansvar. Utskottet ansåg i likhet med socialutskottet att departementschefens förslag var väl avvägt och tillstyrkte förslaget (1988/89:KU34, s. 9).

⁷⁵⁸ Norström, Sverne, s. 78.

⁷⁵⁹ Prop. 1988/89:67, s. 39.

⁷⁶⁰ A. a., s. 38.

⁷⁶¹ Se Regner m. fl., s. 14:37 f.

⁷⁶² Se RÅ 1992 not. 117. Målet gällde frågan om vårdnadshavarna till flickan C. skulle få ta del av polismyndighets handlingar rörande uppgifter som flickan lämnat om sig själv i samband med en förundersökning. Regeringsrätten hävdade att det kunde innebära betydande men enligt 14 kap. 4 § andra stycket SekrL för flickan om uppgifterna lämnades ut på grund av den konflikt som fanns mellan flickan och föräldrarna. Handlingarna skulle därför inte lämnas ut till vårdnadshavarna. Se även JO 1992/93 s. 439 där JO betonar att bestämmelsen i 14 kap. 4 § andra stycket SekrL är en undantagsregel och att presumtionen är vårdnadshavarens fulla insynsrätt i handlingar som rör deras barns personliga angelägenheter.

⁷⁶³ Prop. 1988/89:67, s. 37 f.

havarens dispositionsrätt. Den syftar till att i vissa fall begränsa vårdnadshavarens fulla insyns rätt i sitt underåriga barns förhållanden, oavsett barnets ålder, och grundas på krav om *integritetsskydd* för det enskilda barnet. Regeln innebär att en prövning alltid måste göras i enlighet med 14 kap. 4 § andra stycket SekrL innan uppgifter rörande barnets angelägenheter lämnas ut till vårdnadshavaren.⁷⁶⁴ Om domstolen eller myndigheten finner att sekretess skall gälla till skydd för barnet gentemot vårdnadshavaren, innebär det även att vårdnadshavaren inte kan efterge sekretessen i förhållande till någon annan enskild eller någon myndighet.⁷⁶⁵

Det finns ytterligare en bestämmelse som avser att skydda barnet mot vårdnadshavaren genom att begränsa vårdnadshavarens dispositionsrätt över barnets sekretess. I 7 kap. 5 § SekrL begränsas vårdnadshavarens möjligheter att ta del av socialtjänstens uppgift om barnets vistelseort. Om den unga har omhändertagits eller vårdas enligt LVU och det är ”nödvändigt med hänsyn till ändamålet med omhändertagandet eller vården” kan barnets vistelseort hållas hemlig för vårdnadshavaren med stöd av denna bestämmelse (jämför 14 § andra stycket andra punkten LVU). Ändamålet med bestämmelsen är främst att tillhandahålla trygghet för barnet och tillförsäkra att barnets vårdbehov kan tillgodoses.

5.4 Insyns rätt för part

5.4.1 Allmänt

De regler som annars styr det äldre barnets möjligheter att råda över sin sekretess respektive vårdnadshavarens rätt att bestämma över barnets sekretess omkullkastats vid en rättslig process. Redan genom att en utredning inleds hos socialnämnden och att barn och vårdnadshavare blir parter i ett ärende förändras situationen av regler om *partsinsyn* och *kommunikation*. Vårdnadshavaren får inte längre dispositionsrätt över det yngre barnets material och det äldre barnet kan inte efterge sekretessen efter egna önskemål. I stället ges vårdnadshavaren, respektive barnet, insyns rätt i motpartens material i egenskap av part i målet. Huvudregeln är således insyns rätt i utredningsarbetet och under den rättsliga processen. Däremot har föräldrar som inte är vårdnadshavare ingen partsställning och därmed ingen insyns rätt.⁷⁶⁶

---

⁷⁶⁴ A. a., s. 39.

⁷⁶⁵ Regner m. fl., s. 14:38.

⁷⁶⁶ Norström, Sverne, s. 85.

Allmänna förvaltningsrättsliga handläggningsregler styr utredningsfasen för socialnämnden. I 11 kap. 8 § SoL hänvisas vidare till regler i FL som är tillämpliga vid myndighetsutövning. Förvaltningslagens regler gäller inte endast utredningar som primärt är avsedda att föregå ett nämndbeslut om myndighetsutövning, utan även sådana utredningar som är ett led i myndighetsutövning hos en annan förvaltningsmyndighet eller domstol. Oavsett om nämnden har kompetens att fatta beslut i ärendet (såsom vid beslut om familjehemsplacering) eller beslutet skall tas av domstol (såsom vid beslut om beredande av vård) har såväl vårdnadshavare som barn rätt att utnyttja relevanta bestämmelser i FL. I domstolen råder förvaltningsprocessrättsliga principer, vilka har motsvarande bestämmelser i fråga om parts insynsrätt. Lagarna behandlas därför parallellt i texten.⁷⁶⁷

5.4.2 Skriftväxling, kommunikation och partsinsyn

Regler som tillförsäkrar den enskilde insyn i handlingarna i målet och möjlighet att yttra sig över materialet innan beslut fattas ansågs, vid tillkomsten av FPL, vara av yttersta vikt för rättssäkerheten.⁷⁶⁸ Det finns flera bestämmelser med ett sådant syfte i lagen. Förutom bestämmelser om partsinsyn, regleras domstolars informationsplikt dels av rätten till skriftväxling i kontradiktorisk form, dels av kommunikationsregler. Skriftväxlingsreglerna har störst betydelse i början av processen, medan kommunikationsbestämmelsen aktualiseras först när utredningshandlingar har kommit in. Enligt Strömberg skapar dessa regler sammantaget förutsättningar för att underrättelseskyldigheten till parten för domstolen har fått samma omfattning under processens olika stadier.⁷⁶⁹ FL bygger på samma grundprinciper om rättssäkerhet genom insyn. Lagen uppställer således både rätt till partsinsyn och kommunikation.

Skriftväxlingsreglerna i FPL begränsar sig till material som anhängiggör ett mål eller ärende och motpartens svar. I 10 § denna lag regleras skyldighet för domstolen att underrätta part om att målet anhängiggjorts genom att tillsända parten de handlingar som framkallat anhängiggörandet samt förelägga parten

⁷⁶⁷ Bestämmelser om partsinsyn och kommunikation finns i såväl FL som FPL. Eftersom ämnet för avhandlingen koncentrerar sig kring den rättsliga processen i domstol, behandlas socialnämndens handläggningsregler främst i bakgrundssyfte. Det kan dock noteras att insynsbestämmelserna i FL och FPL i princip överensstämmer. Två skillnader är att insynsrätten i 16 § FL är begränsad till ärenden som avser myndighetsutövning mot enskild och kommunikationsskyldigheten uppvisar vissa begränsningar i underrättelseskyldigheten i 10 § andra stycket FPL. Där föreskrivs bl. a. att underrättelse kan underlåtas om det är uppenbart onödigt eller om det kan befaras att underrättelse avsevärt skulle försvåra genomförandet av beslutet i målet.

⁷⁶⁸ Prop. 1971:30, s. 543 f.

⁷⁶⁹ Strömberg, Allmän förvaltningsrätt, s. 108.

att svara.⁷⁷⁰ De handlingar som skall tillsändas det processbehöriga barnet respektive barnets ställföreträdare om barnet är under 15 år, samt vårdnadshavaren, för ett mål om beredande av vård med stöd av LVU är således socialnämndens ansökningshandlingar och ”det som hör till den”, såsom socialnämndens utredning. Av 35 § tredje stycket framgår rättens skyldighet att upplysa parterna om deras rätt att begära muntlig förhandling. Den informationsskyldigheten fullgörs lämpligen i samband med upplysnings-skyldigheten i 10 § FPL.⁷⁷¹ Skyldighet för parten att svara finns reglerat i 11 § samma lag, av vilken bestämmelse det framgår vissa krav på svaret, såsom att det skall innehålla partens inställning och grunderna härför. Enligt 12 § uppställs sedan motsvarande regler om informationsplikt till sökande part om motpartens svar samt möjlighet för rätten att förelägga den sökande parten att svara. Däremot innehåller inte de nämnda bestämmelserna något om parts rätt att få ta del av och yttra sig över eventuella handlingar från domstolen, remissinstanser eller sakkunniga.

Kommunikationsreglerna i 17 § FL och 18 § FPL innebär yttranderätt såväl som insynsrett mellan parterna i målet eller ärendet.⁷⁷² De upplysningar som övriga parter lämnar i målet eller ärendet samt nya uppgifter skall kommuniceras parterna.⁷⁷³ Genom reglerna om *kommunikation* erbjuds parten som huvudregel kännedom om utredningsmaterial som inkommer från övriga parter. Parten ges också möjligheter att yttra sig över materialet. Kommunikationskyldigheten är något mer kringskuren än partsinsynen, genom att den enbart innefattar det material som tillförts ärendet av någon annan än parten själv. Däremot är kommunikationsbestämmelsen i 18 § FPL betydligt mer omfattande än skriftväxlingsreglerna i 10–12 §§. Medan föreskrifterna om kommunikation i de sist nämnda bestämmelserna endast täcker ansökningshandlingar och svar därpå, omfattar 18 § även annat material med uppgifter som tillför ärenden nya sakuppgifter, såsom sakkunnigutlåtanden,

⁷⁷⁰ Vissa undantag till underrättelseskyldigheten föreligger enligt andra stycket, bl. a. behövs inte underrättelse om det är uppenbart onödigt. Undantagen torde inte vara tillämpliga för mål rörande frågan om beredande av vård med stöd av LVU.

⁷⁷¹ Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 142 f.

⁷⁷² Jfr Strömberg, Allmän förvaltningsrätt, s. 108.

⁷⁷³ Se JO 1986/87 s. 338 rörande kravet på kommunikation. I ett mål rörande beredande av vård enligt LVU hade länsrättens ordförande besökt barnet i familjehemmet och samtalat med barnet om hennes situation. JO kritiserade domaren för att informationen som framkom vid besöket inte kommunicerades övriga parter i målet. Ett annat JO-fall är JO 1989/90 s. 229, där JO riktade skarp kritik mot en socialnämnd för att inte ha kommunicerat uppgifter om den ene av de två föräldrarnas lämplighet som vårdnadshavare till den andra föräldern i handläggningen av en vårdnadsutredning. Se även JO 1989/90 s. 251, JO 1993/94 s. 307 och JO 2000/01 s. 317.

yttranden från andra organ, skriftliga upplysningar från utomstående, tjänsteanteckningar från telefonsamtal eller samtal med besökande personer.⁷⁷⁴ Genom en hänvisning till 10 § andra stycket i 18 § görs samma undantag för kommunikation som regleras i denna bestämmelse.

Rätten till partsinsyn går längre än rätten att få ta del av allmänna handlingar enligt tryckfrihetsförordningen. Den innefattar även rätt att få ta del av icke-allmänna handlingar, såsom icke-färdigställda eller hemliga handlingar samt tjänsteanteckningar. Informationsplikten till parterna finns reglerad genom bestämmelser om rätt till *partsinsyn* i 16 § FL och 43 § FPL. Enligt bestämmelsen har part som huvudregel rätt att ta del av allt material som tillförts målet eller ärendet innan det skall avgöras. Partsinsynen innebär å ena sidan att parten ges möjlighet att ta del av motpartens handlingar, och å andra sidan att motparten får motsvarande insynsrett i dennes handlingar.

Rätten till partsinsyn innefattar vad som "tillförts" målet eller ärendet. Domstolen och myndigheten har viss möjlighet att styra vad som skall tillföras akten och kan därigenom, i vissa fall, påverka vilka handlingar som kan bli föremål för partsinsyn. Handlingar som kan undandras sådan insyn är minnesanteckningar, arbetspromemorier⁷⁷⁵ o.dyl. som inte innehåller andra sakuppgifter än de som kan utläsas av handlingar som tillförts målet.⁷⁷⁶ För sådana handlingar som endast innehåller redan kommunicerat material och rättsutredningsmaterial gäller att domstolen respektive myndigheten själva kan bestämma om dessa skall tillföras ärendet eller inte.⁷⁷⁷

5.4.3 Begränsningar i insynsrätten

Tystnadsplikten får vika för regler om partsinsyn och kommunikation. Möjligheten att sekretessbelägga känsliga uppgifter från, eller om, barnet till övriga parter är mycket begränsad och anges i 14 kap. 5 § SekrL. Efter att

⁷⁷⁴ Jfr Hellners, Malmqvist, s. 193. Enligt författarnas mening "finns det därför skäl att utgå från att kommunikationsplikten gäller *allt* utredningsmaterial i ett ärende" (s. 193). De stödjer sin uppfattning på att det inte uttalas några inskränkningar i förarbetena samt att reglerna överensstämmer med den tidigare förvaltningslagen, där partsinsynen omfattade allt utredningsmaterial. Det finns dock en begränsning i att materialet skall vara relevant för ärendets avgörande. Se s. 193 f. En annan begränsning i rätten till kommunikation är att material utan nya sakuppgifter inte behöver kommuniceras parten, se JO 1989/90 s. 378.

⁷⁷⁵ Arbetspromemorier har, genom tradition ansetts vara myndighetens eller domstolens interna hjälpmedel som inte skall utsättas för insyn, och var även före reglering i lag undandragna partsinsyn. Se Wennergren, Till frågan om handlingars partsoffentlighet, s. 146.

⁷⁷⁶ Strömberg, Allmän förvaltningsrätt, s. 107.

⁷⁷⁷ Jfr JO 1982/83 s. 296. En taxeringsnämnd ansågs inte skyldig att utlämna en av nämnden gjord rättsutredning på den skattskyldiges begäran på den grunden att handlingen inte hade tillförts ärendet.

huvudregeln om insynsrätt anges i nämnda bestämmelse framgår att ”handling eller annat material får dock inte lämnas ut, i den mån det av hänsyn till allmänt eller enskilt intresse är av synnerlig vikt att sekretessbelagd uppgift i materialet inte röjs”. I förarbetena till bestämmelsen ges viss vägledning om hur denna intresseavvägning bör ske i mål med barn:

”Om det med hänsyn till ett allmänt eller enskilt intresse är av synnerlig vikt att sekretessbelagda uppgifter i materialet inte röjs får de inte lämnas ut. En viss intresseavvägning måste här göras mellan vårdnadshavarens intresse av insyn på grund av sitt föräldraansvar och barnets intresse av integritet gentemot vårdnadshavaren. Uttrycket ’synnerlig vikt’ innebär emellertid att denna bestämmelse skall användas endast i mer utpräglade undantagsfall.”⁷⁷⁸

Uttalandena ger vid handen en bedömning där föräldraansvaret skall vägas mot barnets integritet och där utgångspunkten skall vara insynsrätt. Grundförutsättningen är att det finns en bestämmelse i SekrL eller i annan lag som innebär att uppgiften är hemlig. I sådant fall kan insyn begränsas endast om det från någon intressesynpunkt är av synnerlig vikt att uppgifter inte röjs. Undantagsbestämmelsen är mycket restriktivt utformad, i det att det krävs att det är av ”synnerlig vikt” att informationen inte röjs. Utrymmet för att begränsa partsinsynen bör därför vara mycket begränsat.⁷⁷⁹ Om information undanhålls parten anges krav att domstolen lämnar denne information om vad materialet innehåller i sådana fall det behövs för att parten skall kunna tillvarata sin rätt och om det kan ske utan allvarligt men för det skyddsvärda intresset.

En bestämmelse som kan bli aktuell i fråga om begränsning av insynsrätten med stöd av 14 kap. 5 § SekrL för andra parter än barnet självt finns i 7 kap. 5 § i samma lag och möjliggör sekretess av barnets vistelseort. Möjligheten att begränsa informationen till vårdnadshavaren om barnets vistelseort kan motiveras med att barnets behov och intresse av integritet väger tyngre än vårdnadshavarens kunskap om var barnet befinner sig.

En annan sekretessbestämmelse som torde kunna komma i fråga som begränsning i vårdnadshavarens insynsrätt enligt 14 kap. 5 § SekrL är 7 kap. 1 § samma lag. Bestämmelsen medför att en barnpsykiatrisk utredning som inges till domstolen fortsätter att vara hemlig. Om det i utredningen förekommer vissa uttalanden från barnet (såsom en utförd abort som vårdnadshavaren inte har fått vetskap om) och det bedöms vara av synnerlig vikt att uppgifterna

⁷⁷⁸ Prop. 1988/89:67, s. 41.

⁷⁷⁹ Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 174 f.

inte utlämnas, borde sådana uppgifter i vissa fall kunna undanhållas motparten utifrån de bedömningsgrunder som förarbetena uttalar. Utgångspunkten skall dock, som redogjorts för inledningsvis, vara att den som är part i målet skall få kännedom om vilket material som rätten grundar sin bedömning på.

En situation, där undantagsbestämmelsen till insynsregeln kan bli aktuell även för barnet, är vid fall där man kan tillämpa sekretessen enligt 7 kap. 6 § SekrL inom hälso- och sjukvården samt socialtjänsten för anmälan eller annan utsaga av enskild om någons hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden. Sekretessen gäller i fall där det kan antas att fara uppkommer för den som gjort anmälan eller avgivit utsagan, eller att någon närstående till denne, utsätts för våld eller dyl. om uppgiften röjs. I ett mål rörande ingripande med stöd av LVU kan det uppkomma fall där det måste bedömas vara av synnerlig vikt att en anmälan till socialnämnden eller en utsaga till rätten om barnets situation i ett miljöfall (exempelvis misshandel eller sexuellt utnyttjande) inte kommuniceras vidare till parterna. Ett sådant fall är om parten har utsatt andra för våld tidigare och uppgiftslämnaren är rädd för våld mot sin person.⁷⁸⁰

En annan typ av möjlighet till begränsning av partsinsynen är möjligheten för domstolen att inskränka rätten för barnets offentliga biträde, tillika ställföreträdare eller ombud, att dels använda en uppgift som erhållits med stöd av 14 kap. 5 §, dels vidarebefordra uppgiften till barnet. Ställföreträdaren agerar åt det lilla barnet utan processbehörighet. Denna möjlighet för rätten att begränsa informationsflödet att endast tillhandahållas barnets representant regleras i 14 kap. 10 § SekrL. Bestämmelsen är tänkt att kunna användas i situationer när domstolen anser det lämpligt att lämna ut hemligt material eller hemliga upplysningar om en part till den andre partens biträde eller ombud i stället för till den andre parten själv.⁷⁸¹ Biträdet eller ombudet kan med stöd av denna bestämmelse hindras från att föra uppgiften vidare till sin klient. Att handla mot ett sådan inskränkning medför straffansvar.⁷⁸² Domstolens befogenhet att begränsa användandet av material på dylikt sätt är begränsat, med tanke på det förtroendeförhållande som klient-biträde/ombudsförhållandet trots allt innebär.⁷⁸³ Inskränkningar får inte heller innebära förbud mot att

⁷⁸⁰ Jfr RÅ 1982 Ab-260. Fråga i målet var huruvida en person som begärt att få ta del av en handling i ett ärende rörande hans omhändertagande för sluten psykiatrisk vård hade partsinsyns rätt eller om inskränkning i denna rätt skulle ske med stöd av 14 kap. 5 § SekrL på grund av att insyn kunde medföra fara för att anmälaren utsattes för allvarliga men.

⁷⁸¹ Prop. 1979/80:2, del A, s. 352. Jfr prop. 1971:30, s. 444. Jfr JO 1972 s. 312.

⁷⁸² 20 kap. 3 § BrB, jfr 16 kap. 1 § SekrL.

⁷⁸³ Prop. 1979/80:2, del A, s. 352.

utnyttja informationen i målet eller mot att lämna muntlig information till part, ställföreträdare, ombud eller biträde.

5.4.4 Särskilt om barns insyns rätt

Insynsrätten grundas på partstillhörigheten. Någon rätt att få mottaga information finns därför inte reglerad särskilt för barnet. Barnets möjligheter att få information är likställda den vuxne partens möjligheter enligt allmänna förvaltningsrättsliga och förvaltningsprocessuella bestämmelser. Enstaka bestämmelser finns även i socialtjänstlagen. I 11 kap. 2 § tredje stycket SoL anges att den som berörs av en utredning alltid skall underrättas av socialnämnden att en sådan har inletts. Det får aldrig vara oklart för någon berörd att en utredning pågår.⁷⁸⁴ Familjen skall underrättas om att nämnden har påbörjat en utredning och den skall också få besked om vilka ändamål utredningen har.⁷⁸⁵ Det finns inte något uttryckligt krav att det enskilda barnet skall informeras särskilt. Socialutredningen angav dock i förarbetena till 1980 års socialtjänstlag några råd till myndigheten rörande vilken information som bör, respektive inte bör, tillhandahållas barnet.

”Att behöva skiljas från föräldrarna kan för barnet framstå som skrämmande. Det är en viktig uppgift för utredaren att uppnå en sådan kontakt med barnet att han på ett sätt som är anpassat till barnets ålder och mognad kan berätta för barnet vad som förestår och skälen till detta.

För många barn skulle det vara till uppenbar skada om barnet fick del av hela den utredning som ligger till grund för nämndens beslut. Vetskapen om föräldrarnas svårigheter och om under utredningen gjorda uttalanden rörande deras lämplighet som vårdnadshavare skulle medföra allvarliga påfrestningar. Å andra sidan är det, om barnet nått erforderlig mognad, viktigt för nämnden att vid sitt ställningstagande känna till barnets inställning. Hur nämnden skall skaffa sig kännedom härom och vilka uppgifter i utredningen som kan delges barnet kan inte anges generellt utan får prövas från fall till fall.”⁷⁸⁶

Socialutredningen betonar skaderiskerna för barnet. Det finns en inbyggd presumtion att det är mer skadligt för barnet att få information än att *inte* få

⁷⁸⁴ Prop. 1996/97:124, s. 110. Bestämmelsen har sin upprinnelse i kritik mot att socialtjänsten hade bedrivit utredningsarbete bakom ryggen på den enskilde.

⁷⁸⁵ A. a. Det framgår inte vad man avser med begreppet *familj*, men med hänsyn till att uttrycket familj används i stället för ord såsom berörda personer eller dylika uttryck är det rimligt att anta att det är tillräckligt att en av familjemedlemmarna underrättas om att en utredning har inletts.

⁷⁸⁶ SOU 1977:40, s. 586 f.

information. Detta kan ifrågasättas med tanke på krav om integritetsskydd och rättssäkerhet för barnet. Vidare framstår informationslämnandet främst som ett led att få fram barnets inställning och inte ett mål i sig själv. Även detta kan ifrågasättas av integritets- och rättssäkerhetsskäl. Socialutredningens uttalande riktar sig endast till barn som är aktuella för ett ingripande på grund av brister i omsorgen. Argumentet om skaderisker torde inte vara lika aktuellt för barn i beteendefallen. I de senare fallen är det främst den unga själv, inte vårdnadshavaren, som är föremål för granskning. Problematiken rörande i vilken utsträckning barn skall få information i sociala mål och ärenden torde, med andra ord, vara mer komplex än vad Socialutredningens uttalande ger vid handen.

Särskilda spörsmål uppkommer för barnets legale ställföreträdare i fråga om möjlighet till sekretesskydd för uppgifter om barnet i de fall där det inte är vårdnadshavaren som är barnets ställföreträdare. I fråga om den legale ställföreträdarens rådighet över information om barnets personliga förhållanden råder inga inskränkningar. Den möjlighet till skydd mot allvarliga integritetskränkningar som regleras i 14 kap. 4 § andra stycket SekrL gäller endast vårdnadshavaren och är således inte tillämplig på den som fått uppdraget som barnets legale ställföreträdare för barnet under 15 år. Avsaknaden av reglering grundas främst på att ställföreträdaren, liksom vårdnadshavaren, behöver uppgifter om barnet för att kunna fullfölja sitt uppdrag. Till skillnad från ställföreträdarens insynsrätt, har dock vårdnadshavarens insynsrätt begränsats för att förhindra allvarliga integritetskränkningar. Ytterligare ett skäl till att ställföreträdarens insynsrätt är obegränsad torde vara uppfattningen att det inte föreligger några motstående intressen mellan barnet och hennes ställföreträdare.⁷⁸⁷ Det är sannolikt fallet i de allra flesta fall.⁷⁸⁸

Sammantaget kan konstateras att det inte föreligger några särskilda bestämmelser som underlättar barns insynsrätt. Det förekommer inte heller särskilda bestämmelser som reglerar sekretesskydd mellan det processobehöriga barn och hennes legale ställföreträdare i särskilda fall.

---

⁷⁸⁷ Regner m. fl., s. 14:33.

⁷⁸⁸ Helt undantagslöst torde det dock inte vara. Man skulle kunna tänka sig att viss känslig information om barnet som inte är relevant för ställföreträdarens uppdrag skulle kunna undanhållas ställföreträdaren. I praktiken torde det kunna komma i fråga främst i beteendefallen. Eftersom de flesta unga som blir föremål för frågan om hon skall omhändertas med stöd av 1 och 3 §§ LVU är 15 år eller mer, aktualiseras inte frågan särskilt ofta.

5.5 Yttranderätt för part

5.5.1 Skriftväxling och kommunikation

Det finns dels allmänna bestämmelser om yttranderätt genom förvaltningsrättsliga skriftväxlingsregler och regler om kommunikation mellan parterna, dels särskilda bestämmelser om barns möjligheter att få komma till tals. Förvaltningslagens generella regler om serviceskyldighet i bl. a. 4 § kan också användas för att exempelvis förhöra sig om det som framstår som oklart för den enskilde.

Rätten till kommunikation i 17 § FL och 18 § FPL innebär, förutom insynsrätt, även yttranderätt. Vardera part har möjlighet att framföra sina synpunkter på det kommunicerade materialet och i övrigt yttra sig. Yttranderätten kan också innebära *skyldighet* att yttra sig. I 11 § FPL uttalas skyldigheten att svara huruvida parten medger eller bestrider socialnämnden yrkande om tvångsvård samt ange skäl härför. Det processobehöriga barnet medverkar genom sin ställföreträdare indirekt i skriftväxlingen.

För att underlätta yttranderätten kan svaret i vissa fall lämnas muntligt. Möjligheten till muntliga svar är, särskilt ur integritetshänseende för barnet, intressanta, eftersom barn ofta har en större förmåga att framföra sina åsikter muntligt än i skrift. Enligt 14 § första stycket FL kan en part "lämna uppgifter muntligt i ett ärende som avser myndighetsutövning mot någon enskild /.../ om det kan ske med hänsyn till arbetets behöriga gång".⁷⁸⁹ Rätten att få lämna uppgifter muntligt innebär att parten har rätt att få tala med någon på myndigheten som kan ta emot uppgifterna.⁷⁹⁰ Myndigheten har motsvarande skyldighet att ta emot besök och telefonsamtal från enskilda enligt 5 § FL. Ännu mer långtgående möjligheter att meddela sig muntligt ger 11 kap. 9 § SoL parten i ärenden enligt denna lag. Nämnada bestämmelse kompletterar yttranderätten i FL. Det framgår att den som har rätt till kommunikation enligt 17 § FL "har rätt att få företräde inför nämnden, om inte särskilda skäl föranleder annat". Med rätt att få företräde inför nämnden avses rätten att få träffa den eller dem som skall fatta beslut i det enskilda ärendet.⁷⁹¹ Av bestämmelsens andra stycke framgår vidare rätten att underrättas om denna möjlighet. Rätten att som part få yttra sig inför beslutsfattaren i ärenden har

⁷⁸⁹ Enligt 11 kap. 8 § SoL är 14 § FL tillämplig i ärenden hos socialnämnden som avser myndighetsutövning.

⁷⁹⁰ Hellners, Malmqvist, s. 146.

⁷⁹¹ Prop. 1979/80:1, del A, s. 567.

en begränsning. Särskilda skäl kan hindra denna rätt. I specialmotiveringen till bestämmelsen framkommer att med särskilda skäl avses att en framställning i ett ärenden är uppenbart ogrundad. Däremot betonas att myndigheten inte får vägra den enskilde att yttra sig muntligt inför nämnden med motivering att det saknar värde från utredningssynpunkt att den enskilde uttalar sig.⁷⁹²

Även FPL möjliggör för part att meddela sig muntligt i vissa fall. Förvaltningsdomstolskommitténs förslag innehöll generösa regler för muntligt uppgiftslämnande.⁷⁹³ I sakkunnigbetänkandet med förslag till lag om socialdomstol föreslogs även att parten skulle få möjlighet att lämna svar muntligen inför rättens ordförande eller särskild befattningshavare vid rätten.⁷⁹⁴ Förslaget mötte dock vissa invändningar hos flera remissinstanser, vilka menade att det var principiellt fel att en part hade kontakt med domstolen utan att motparten fick medverka. Den slutliga utformningen av bestämmelsen blev att muntliga svar skulle lämnas vid den muntliga förhandlingen. Enligt 11 § första stycket FPL skall skriftligt svar lämnas om inte rätten förordnar att svaret får lämnas vid muntlig förhandling. Departementschefen uttalade dock följande möjlighet att muntligen få framföra sitt svar:

”Det behov, som kan finnas att hjälpa enskild som har svårt att uttrycka sig i skrift, torde kunna tillgodoses bl. a. genom muntliga kontakter med tjänstemän hos förvaltningsdomstolarna. Såväl per telefon som vid personliga sammanträffanden kan den enskilde få vägledning om hur han skall skriva sitt svar. Inte sällan blir det aktuellt att tjänstemannen går enskilda till handa på det viset att han genom tjänsteanteckningar tecknar ned det som meddelas honom. Dessa tjänsteanteckningar fogas i så fall till akten i målet och kan ersätta skriftligt svar. Det gäller här en service som är naturlig i en process som enskild part bör kunna föra utan sakkunnigt biträde. Servicen är principiellt sett dock inte ett led i processen, och någon föreskrift härom bör därför inte meddelas i lagen.”⁷⁹⁵

Av uttalandet kan utläsas att innebörden av 11 § FPL är vidare än vad lagen direkt uttrycker och att det finns möjlighet att lämna muntliga svar till tjänsteman vid domstolen. Även om departementschefen i första hand torde ha velat skydda parter som är utsatta på grund av avsaknad av ett biträde med ovan citerade uttalande, borde andra skyddsvärda parter såsom ungdomar

---

⁷⁹² A. a.

⁷⁹³ SOU 1966:70, s. 23 f., 30, 330 f., 402 och 419 ff.

⁷⁹⁴ SOU 1960:19, s. 164.

⁷⁹⁵ Prop. 1971:30, s. 546 f.

som vill föra sin egen talan i beteendefallen, också falla in under denna serviceskyldighet. Sammantaget ger förarbetena vid handen möjlighet för det processbehöriga barn som önskar att få avlämna hela, eller delar av, sitt svar, muntligen för en tjänsteman vid domstolen.

På samma sätt som parterna i målet skall få tillgång till alla handlingar i målet och yttra sig över dessa, skall de ges möjlighet att granska den muntliga bevisning som åberopas emot dem. Det förutsätter i princip att parterna får rätt att ställa frågor till vittnen och andra personer som hörs vid den muntliga förhandlingen. Därigenom kan de få fram ytterligare information eller visa att visst material inte är korrekt eller tillförlitligt.

5.5.2 Särskilt om barns yttranderätt

I 11 kap. 10 § andra stycket SoL finns en regel om hörande av barn *under utredningsarbetet*. Regeln fanns inte med i Socialutredningens förslag till socialtjänstlag utan framgick av betänkandets specialmotivering till den bestämmelse som föreslogs innehålla regler om barnets processbehörighet.⁷⁹⁶ Där uttalade Socialutredningen att även den som var under 15 år kunde höras under utredningen eller på annat sätt få medverka i ärenden som rörde henne. Man uttalade vidare skyldighet att låta yngre barn delta i utredningen i den utsträckning som barnets mognad och utveckling medgav detta.⁷⁹⁷ Några remissinstanser framförde vikten av att även yngre barn får möjlighet att höras.⁷⁹⁸ För att förtydliga och betona det processobehöriga barnets möjlighet att få höras föreslog departementschefen att en sådan regel tillfördes bestämmelsen om barnets processbehörighet vid 15 års ålder.⁷⁹⁹ 56 § andra stycket i 1980 års socialtjänstlag kom att lyda enligt följande: "Barn som är yngre bör höras, om det kan vara till nytta för utredningen och barnet inte kan antas ta skada av det". Regeln finns kvar oförändrad i 11 kap. 10 § andra stycket. Motsvarande regel finns i 36 § tredje stycket LVU.⁸⁰⁰

Regeln om hörande av yngre barn uppställer två förutsättningar för att ett barn skall kunna yttra sig. För det första skall det vara till *nytta* för utredningen och för det andra skall hörandet bedömas inte vara till *skada* för barnet. De nämnda rekvisiten har behandlats sparsamt i förarbeten, rättspraxis och

⁷⁹⁶ SOU 1977:40, s. 871. I en föreslagen lag, socialnämndslagen, skulle i 18 § framgå barns processbehörighet vid 15 års ålder. Av specialmotiveringen till nämnda bestämmelse framgick även att yngre barn kunde höras.

⁷⁹⁷ A. a.

⁷⁹⁸ Prop. 1979/80:1, del B, s. 281 f.

⁷⁹⁹ Prop. 1979/80:1, del A, s. 409.

⁸⁰⁰ Samma bestämmelse fanns i 19 § andra stycket i 1980 års lag om vård av unga.

doktrin. Av specialmotiveringen till 56 § andra stycket i 1980 års socialtjänstlag (nuvarande 11 kap. 10 § andra stycket) framgår det att socialnämnden inte bör underlåta att ge även det yngre barnet möjlighet att lämna sin syn på saken.⁸⁰¹ Därefter uttalas viss inskränkning i denna möjlighet. Inskränkningen utgörs av den bedömning som socialnämnden (respektive rätten) skall göra innan barnet kan yttra sig. Det sägs att i denna bedömning skall vägas barnets ålder och mognad, ärendets betydelse för barnet och ställföreträdarens inställning till att barnet hörs.⁸⁰²

Kritik som kan riktas mot utformningen av bestämmelsen är att den inte är utformad som en förbehållslös rätt för barn att få komma till tals. Regeln innefattar svårtillämpade rekvisit som riskerar att medföra en osäkerhet hos rättstillämparen vid användandet av regeln. Det kan i sin tur få som konsekvens att bestämmelsen inte används i den utsträckning som varit avsedd och som krävs för att tillgodose kraven om barnets yttranderätt enligt internationell rätt.⁸⁰³ Nyttorekvisitet innebär också en begränsande faktor, vilket utesluter möjlighet för barn att få komma till tals om deras uppgifter inte anses vara till nytta för utredningen.

Den 1 januari 1998 stärktes barnets ställning genom tillkomsten av ett andra stycke i 9 § i 1980 års socialtjänstlag (nuvarande 3 kap. 5 § andra stycket).

”När en åtgärd rör ett barn skall barnets inställning så långt det är möjligt klarläggas. Hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av dess ålder och mognad.”

Bestämmelsen är ett uttryck för artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter. Där framgår att barn skall ha rätt att uttrycka sin mening i alla frågor som berör det och att hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av hennes ålder och mognad.⁸⁰⁴ Genom den nya bestämmelsen i socialtjänstlagen skall barnet inom socialtjänsten tillförsäkras möjlighet att få uttrycka sin mening i åtgärder som rör barnet. Samtidigt menar departementschefen att det inte får betyda att barnet pressas på synpunkter eller hamnar i svåra valsituationer när barnets inställning skall klarläggas. Socialtjänstens uppgift

⁸⁰¹ Prop. 1979/80:1, del A, s. 567.

⁸⁰² Se kap. 6.2.3.3 och kap. 6.4.1.2.

⁸⁰³ Studier visar att bestämmelserna om hörande av barn tillämpats i liten utsträckning. Enligt en av författaren utförd undersökning av akterna till 36 domar från de tre instanserna länsrätt, kammarrätt och Regeringsrätten kunde konstateras att ingen dokumenterad prövning av dessa rekvisit hade förekommit i något mål. Det fanns få uttalanden från barnen i utredningsmaterialet och inget barn närvarade vid den muntliga förhandlingen. Det kan givetvis inte uteslutas att mer informella, icke dokumenterade, prövningar skett av rätten. Se Mattsson, Barnets mening i LVU-processen, s. 45 ff.

⁸⁰⁴ Se kap. 3.2.1.

skall i stället vara att få en bild av barnet och hennes intressen.⁸⁰⁵ Lagtexten skall med andra ord inte ses som tvingande. Departementschefen ger uttryck för en viss försiktighet vid tillämpningen av bestämmelsen om barnets möjlighet att få komma till tals. Det går dock att utläsa att uppgifter om barnet som huvudregel skall inhämtas.⁸⁰⁶

Enligt förarbetena till den bestämmelsen har regeln ett mer omfattande tillämpningsområde än 11 kap. 10 § andra stycket SoL och 36 § tredje stycket LVU. I specialmotiveringen sägs att bestämmelsen gäller även *andra situationer* än utredningsförfarandet, dvs. både vardagliga situationer och traumatiska upplevelser som berört barnet på något sätt.⁸⁰⁷ Den nya bestämmelsen uppställer heller inga förutsättningar för att yttranderätt skall föreligga. Även yttranden som är anses vara till nytta för utredningen får framföras. Bestämmelsen uppställer vidare ingen åldersgräns för att bli tillämplig för barn. Därmed torde den uppfylla kraven på barnets rätt att komma till tals enligt artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter.

Bestämmelserna om barnets möjlighet att få komma till tals oavsett behörighet avser att tillförsäkra barnet ett integritetsskydd. Även det process-obehöriga barnet ges härigenom möjlighet att få uttrycka sin mening. I ärenden där barnet är processbehörig part är dessa bestämmelser emellertid mindre betydelsefulla. Möjligen kan de ha viss betydelse genom att de fortfarande betonar *vikten* av barnets yttranderätt. Stor betydelse har däremot bestämmelserna i sådana mål där barnet inte har egen partsstatus. Utan de ovan angivna bestämmelserna skulle barn i dessa ärenden sakna möjlighet att få yttra sig. Det skulle i sin tur strida mot det folkrättsliga kravet på barnets rätt att få komma till tals i frågor som rör barnet.

Fråga är om bestämmelsen i 3 kap. 5 § andra stycket SoL äger tillämplighet för förvaltningsdomstolen i mål jämlikt LVU. Det kan visserligen inte utläsas av bestämmelsen eller dess förarbeten huruvida den är avsedd att riktas endast till socialtjänstens företrädare eller om den även kan riktas till andra beslutsfattare i sociala mål och ärenden. Med hänsyn till det nära sambandet mellan de båda lagarna och med beaktande av kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi för barnet torde man ändå kunna konstatera att bestämmelsen är tillämplig för barn som är föremål för insatser genom socialnämndens försorg även vid förfarandet i förvaltningsdomstolen.

För det första är det rimligt att anta att bestämmelsen skall vara tillämplig i

---

⁸⁰⁵ Prop. 1996/97:124, s. 98.

⁸⁰⁶ A. a., s. 99 f.

⁸⁰⁷ A. a., s. 176.

mål som rör ett överklagande av ett beslut med stöd av SoL. Allmänt gäller att ett överklagande innebär en ny sakprövning av målet eller ärendet och att detta inte bör innebära försämrade villkor för den enskilde.

För det andra bör bestämmelsen också vara tillämplig vid ansökningar om tvångsvård med stöd av LVU. LVU-utredningen har visserligen inte tydligt tagit ställning i frågan, utan deras förslag är att en bestämmelse som överensstämmer med regeln i SoL införs även i LVU. Härigenom vill man stärka barnets rätt i LVU genom att det ”införs en ny bestämmelse i LVU som *klart* uttalar att den unge har rätt att komma till tals inför varje åtgärd som vidtas enligt lagen”⁸⁰⁸ [min kursivering]. Av uttalandet torde utredningen mena att det har funnits en möjlighet att få komma till tals även tidigare, men att den inte har varit uttalad. Vidare förklarar man som skäl för införandet av den nya bestämmelsen att gällande bestämmelser inte har ”fått någon större genomslagskraft i bemötandet av de barn som är föremål för vård enligt LVU”.⁸⁰⁹ LVU-utredningens främsta mål med den nya bestämmelsen synes vara att förtydliga ett redan befintligt privilegium. Huruvida denna möjlighet att få yttra sig härrör från bestämmelsen i SoL eller från artikel 12 i FN:s konvention rörande barnets rättigheter framgår inte.

Skälet *mot* att bestämmelsen om barnets möjlighet att få komma till tals enligt 3 kap. 5 § andra stycket SoL i förvaltningsdomstolen grundas på att bestämmelsen inte regleras i LVU och inte anger att tillämpningsområdet innefattar även mål enligt LVU. Skälen *för* att möjligheten att få yttra sig i SoL även skulle innefatta barn som är föremål för fråga om tvångsvård i förvaltningsdomstol grundas på lagarnas konstruktion (ramlag och speciallag), på barns allmänna rätt att få komma till tals inför beslut som rör dem enligt artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter och på kraven om rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi. LVU är ett komplement till SoL, där de grundläggande samhällsansvaret för barns välfärd regleras. LVU är produkten av detta ansvar om utsatta barn för de svåraste fallen, vilket framgår av 1 kap. 3 § SoL där en hänvisning görs till LVU. Det torde därför vara rimligt att hävda att generella riktlinjer i arbetet med barn som rör deras möjligheter att få komma till tals skall vara tillämpliga i *hela* kedjan av beslutsfattare, på samma sätt som gäller för frivillighetsprincipen, den biologiska principen och det mildaste ingreppets princip. Därutöver kan anföras att om barnet ges möjlighet att få komma till tals i sociala ärenden som rör

⁸⁰⁸ SOU 2000:77, s. 71. Jfr Ds 2002:13, s. 139 f.

⁸⁰⁹ SOU 2000:77, s. 76.

frivillig vård kräver rättssäkerheten i processen att samma möjligheter skall tillkomma barnet i motsvarande sociala mål i domstol, särskilt eftersom det är fråga om ett större samhälleligt ingripande.

Sammantaget kan konstateras att även om det inte är klart uttryckt i gällande lagstiftning huruvida barns möjlighet att få komma till tals i SoL skall gälla även i förvaltningsdomstol, talar övervägande skäl för att rätten skall tillkomma barn i LVU-mål. En bestämmelse som anger denna rätt i LVU skulle stärka barnets rättsliga ställning genom att stärka rättssäkerheten i fråga om tydlighet, förutsebarhet och likabehandling.

I mål där barn visserligen är part men saknar processbehörighet, såsom mål rörande beredande av vård med stöd av LVU, torde således bestämmelserna om möjlighet för barnet att få komma till tals komplettera de regler som tillförsäkrar barnet viss insyn. Eftersom det processobehöriga barnet inte kan anses ha rätt att yttra sig utan ställföreträdarens samtycke genom de allmänna förvaltningsrättsliga reglerna, tillkommer genom reglerna om möjligheten att få komma till tals ytterligare integritetsskydd för barnet i utredningsarbetet. Det som skiljer partsrättigheten att utöva sin rätt till kommunikation från övriga yttrandemöjligheter är att de sist nämnda inte förutsätter någon processbehörighet för att kunna förverkligas utan ställföreträdare. Enligt artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter åläggs det beslutande organet att tillse att barnet får yttra sig, direkt eller genom annan. Barnet tillförsäkras således ett integritetsskydd som det i praktiken annars saknar före 15-års ålder. Dessutom torde bestämmelsen innebära krav på att rent faktiskt tillse att yttranderätten kan ske inom ramen för de förfaranderegler som finns.

5.6 Sammanfattning och kommentarer

I allmänhet har barnet begränsad förfoganderätt över information om sina personliga förhållanden. Huvudregeln är att barnets föräldrar, i egenskap av vårdnadshavare, har såväl insyns rätt som förfoganderätt över information som rör barnet. Bestämmelsen grundas främst i att vårdnadshavaren anses behöva informationen för att kunna utöva sin roll som vårdnadshavare. Huvudregeln är emellertid inte undantagslös och begränsas dels av barnets gradvis stigande rätt till autonomi, dels av integritetshänsyn till barnet i vissa fall. Den unga ges enligt lagförarbetena möjlighet att, i takt med ålder och utveckling, få ökad rätt att disponera över information om sig själv. Den gradvisa utvecklingen innebär att den unga vid en viss tidpunkt får ensam rådighet över denna information. Ytterligare ett undantag är att vårdnadshavarens rådighet över

information om barnet kan begränsas för att skydda barnet mot betydande integritetskränkningar. Detta integritetsskydd regleras i 14 kap. 4 § andra stycket SekrL.

I rättsprocessen styr den kontradiktoriska principen, vilket innebär öppenhet mellan parterna och insyn i varandras dokument för att kraven på en rättssäker process skall uppnås. Barnet har därför, i egenskap av part, *rätt till insyn* i motpartens handlingar och annat utredningsmaterial, både under handläggningen av ärendet i socialnämnden och i domstolsförfarandet. För det processbehöriga barnet innebär det att denne har möjlighet att medverka i processen. Det processobehöriga barnet, däremot, medverkar indirekt genom sin ställföreträdare. I vad mån det lilla barnet skall ges någon reell möjlighet till insyn i handlingarna i målet är oreglerat och bestäms därför av barnets ställföreträdare i varje enskilt fall. Det finns inga särskilda regler om barns insynsrätt. Sammantaget kan sägas att barnets mottagande av information styrs av allmänna regler om partsinsyn och kommunikation samt av ställföreträdarens bedömning i det enskilda fallet vilken information han finner lämpligt att tillhandahålla barnet. Den information som det enskilda barnet de facto erhåller kan således variera betydligt från fall till fall. Detta problem härrör från avsaknaden av lagregler för det offentliga biträdets uppgifter. Det offentliga biträdet har ett uppdrag som varken regleras i LVU eller i lagen om offentligt biträde. Det innebär exempelvis att det inte finns några bestämmelser som ålägger barnets representant att tillhandahålla information till barnet under den rättsliga processen. Rättssäkerheten i fråga om förutsebarhet och likabehandling kan ifrågasättas när innehållet i uppdraget som barnets representant inte styrs genom tydlig reglering.⁸¹⁰

På samma sätt som barnet har insynsrätt i motpartens handlingar, har övriga parter insynsrätt i uppgifter om barnet. Eventuella integritetshänsyn får här ge vika för rättssäkerhetskravet om öppenhet. Det innebär mycket begränsade möjligheter att förhindra att känsliga uppgifter rörande barnets behov och intressen når övriga parter. Endast i de fall som det bedöms vara av *synnerlig* vikt att uppgifter inte lämnas ut på grund av enskilt eller allmänt intresse kan informationsflödet begränsas mellan parterna. Ett exempel där integritetskränkningen anses väga så tungt är i sådana fall där uppgifter om barnets vistelseort inte lämnas ut till vårdnadshavaren på grund av risk för att barnet skall hämtas eller skadas. Sammantaget ger undersökningen vid handen att regelverket rörande insynsrätten styrs av rättssäkerhetskrav om öppenhet mellan parterna. Integritetsskyddet får vika, utom i extrema fall.

---

⁸¹⁰ Mattsson, Barnets mening i LVU-processen, s. 55 f.

Vidare kan konstateras att kommunikationsreglerna inte är särskilt anpassade till processobehöriga parter. Det kan tänkas uppstå ett bristande integritetsskydd i vissa fall för de barn som anser att de inte får någon, eller otillräcklig, information av sin ställföreträdare. Information är en *förutsättning* för att en person skall kunna förstå sin situation och bilda sig en egen uppfattning, vilken i sin tur kan framföras och komma att påverka ett beslut.⁸¹¹ Avsaknad av information kan medföra att barnet inte får anledning att framföra för rätten vad som kan bli väsentligt beslutsunderlag. Barnet vet inte vilka uppgifter och åsikter som är relevanta att framföra och låter kanske därför bli att säga något. Det kan även få konsekvenser för barnets autonomi genom att rätten inte får information om vad barnet önskar. Det innebär också rättssäkerhetsproblem om rättstillämpningen rörande vilken information som når, respektive inte når, barnet kan förväntas variera betydligt mellan olika representanter för barnet och mellan olika domstolar. Det finns således ett samband mellan rätten att få komma till tals och rätten till information för barn som hittills inte har reglerats. Exempelvis bör barnet ges möjlighet att bemöta en uppgift som vårdnadshavaren lämnar om sitt eget beteende gentemot barnet. Genom en reglering av informationsplikt, för ställföreträdaren eller rätten, till barnet i vissa fall skulle de negativa konsekvenserna kunna undvikas.

Möjligheten att få lämna information är inte klart preciserad för barn i mål rörande frågan om beredande av vård enligt LVU. Yttranderätten består dels av allmänna kommunikationsregler, dels av allmänna bestämmelser om möjligheten att få komma till tals i sociala ärenden. De först nämnda bestämmelserna innebär lika yttranderätt för alla parter och bygger på den kontradiktoriska principen. För att underlätta för grupper som har svårigheter att yttra sig i skriftlig form ger förarbetena vid handen viss möjlighet att yttra sig muntligt inför en tjänsteman vid domstolen. Det torde innebära att barn skulle kunna göra gällande att de vill yttra sig muntligt även enligt de gängse skriftväxlingsreglerna.

Förutom allmänna bestämmelser om yttranderätt, finns särskilda regler i SoL och LVU. Dessa gäller både processbehöriga barn och processobehöriga, även om bestämmelserna främst är relevanta för den senare gruppen som saknar rätt att själva delta i den ordinarie skriftväxlingen. Det finns även bestämmelser om hörande av barn i utredningsarbetet (11 kap. 10 § andra stycket SoL respektive 36 § tredje stycket LVU). Denna möjlighet att få

---

⁸¹¹ Se Rynning, s. 274 ff., där hon diskuterar sambandet mellan att få information och att kunna utöva autonomi.

komma till tals begränsas dock av svårtillämpade nytto- och skaderekvisit, vilka i praktiken kan innebära att barnet nekas framföra sin mening. Därutöver finns en bestämmelse i 3 kap. 5 § andra stycket SoL som reglerar även andra situationer än utredningsförfarandet och som förpliktigar socialnämnden att klarlägga barnets inställning så långt det är möjligt. Övervägande skäl talar för att bestämmelsen är tillämplig även i förvaltningsdomstolen. Rättsläget torde således redan i dag tillåta att barnet får komma till tals under såväl handläggningen vid socialnämnden som under den rättsliga processen. Genom en förtydligande bestämmelse i LVU skulle barnets möjlighet att få komma till tals enligt denna lag tydliggöras. Såsom påpekats tidigare bör möjligheten att få komma till tals också ses tillsammans med möjligheten att få underlag för sitt yttrande, för att på så sätt tydliggöra syftet med att höra barnet.

5.7 En jämförelse med Norge och England

5.7.1 Norge

5.7.1.1 Allmänna regler om insynsrett och yttranderätt för part

När barneverntjenesten påbörjar en utredning som kan leda fram till ett senare förfarande i *fylkesnemnda* gäller allmänna förvaltningsrättsliga bestämmelser i forvaltningsloven hos myndigheten. Om ärendet sedermera når *fylkesnemnda* gäller alltså förvaltningslovens regler, dock med undantag för ett antal särskilda bestämmelser som enbart gäller förfarandet i *fylkesnemnda*.⁸¹² I praktiken har det senare förfarandet mer karaktären av ett domstolsförfarande än en handläggning vid myndighet.⁸¹³ Handläggningen i *fylkesnemnda* bygger, såsom en rättslig process vid en domstol, på kontradiktorisk sakbehandling.⁸¹⁴

I forvaltningsloven § 17, regleras myndigheters och domstolars utrednings- skyldighet och informationsplikt. Berörda parter har rätt att *uttala sig och bemöta motparten* före beslut enligt § 16 samt rätt till *kommunikation och insyn* enligt bestämmelser i §§ 17–19. Insynsrätten är en grundläggande rättighet i mål som rör den enskildes förhållanden i norsk rätt.⁸¹⁵ Reglerna överensstäm-

⁸¹² Ärenden i *fylkesnemnda* behandlas efter ett flertal särskilda regler. Reglerna finner man i sosialtjenesteloven §§ 9-1 till 9-2, i §§ 9-5 till 9-11 och i barnevernloven §§ 7-1 till 7-4, med hänvisningar till tvistemålsloven og domstolsloven.

⁸¹³ Hove, Kjellevold, i Kjønstad, Bernt, Kjellevold, Hove, s. 434.

⁸¹⁴ Se Lindboe, s. 229 och Høyland, i Tjomsland, s. 114.

⁸¹⁵ Ohnstad, s. 46.

mer med motsvarande skriftväxlingsregler och regler rörande partsinsyn och kommunikation i svensk rätt.

Reglerna är tillämpliga på *det partsbehöriga barnet*. Föräldrar och barn uppträder som parter och har därmed rätt till skriftväxling, kommunikation, insyn och övrig informationsrätt på samma sätt som sker i svenska mål rörande tvångsingripande mot barn. Rätten till information för barnet enligt förvaltningsloven begränsas dock av att alla barn inte är part- och processbehöriga i barnavårdsärenden. Barn som har fyllt 15 år får göra partsrättigheter gällande i ärenden som rör missförhållande i hemmet. Barn som är föremål för ärenden som rör barnets beteende har också partsstatus, oavsett ålder. Dessa barn har insynsrätt i handlingarna i ärendet. Övriga barn, dvs. barn under 15 år i "miljöfallen", har ingen motsvarande insynsrätt.⁸¹⁶ För personer som inte räknas som parter i målet gäller allmänna regler om dokumentoffentlighet enligt offentlighetsloven. För barn begränsas således möjligheten till insyn av deras begränsade rättskapacitet.

Upplysningar i målet framkommer genom såväl skriftlig som muntlig handläggning. Av loven om sociale tjenester § 9-8 framgår att *fylkesnemnda* vanligen skall anordna en muntlig förhandling med parterna för att genomgå ärendets dokumentation samt för att tillse att ytterligare information når rätten, bl. a. i form av vittnesförhör. Av andra stycket framgår att parten skall kallas till mötet och ges möjlighet att uttala sig.

Det finns även regler i barnevernloven § 6-4 första stycket som kräver att den som berörs av saken får kännedom om informationsinhämtning under utredningsarbetet. Där föreskrivs att "Opplysninger skal så langt mulig innhentes i samarbeid med den saken gjelder eller slik at vedkommende har kjennskap til innhenting". Eftersom regeln inte exkluderar barn, torde i vart fall de processbehöriga barnen ingå här. Barn som har partsrättigheter skall vidare göras uppmärksamma på att de har rätt till en egen advokat.⁸¹⁷

5.7.1.2 Särskilda bestämmelser för barn

För att möjliggöra barnets medverkan i ärenden finns en bestämmelse i barnevernloven § 6-3 som uttrycker *rätt att mottaga och lämna information för barnet, oavsett partsstatus*. Rättens omfattning bestäms i stället av barnets ålder, mognad och sakens natur. I bestämmelsen fastslås dels informationsskyldighet till barnet, dels yttranderätt för denne. Härutöver framgår barnets rätt till viss

⁸¹⁶ I sådana fall där undantagsmöjligheten i barnevernloven § 6-3 att ge även barn under 15 år i "miljöfallen" partsrättigheter utnyttjats har givetvis dessa barn insynsrätt i handlingarna.

⁸¹⁷ Børresen, s. 196. Se även lov om sociale tjenester § 9-5.

autonomi. Lagens förfaranderegler fokuserar i högre grad än tidigare barnavårdslagar på att barnets mening skall komma fram.⁸¹⁸ Vuxna har skyldighet att låta barnet medverka i gradvis stigande takt enligt barnevernloven § 6-3 första stycket, och barn har en tydlig rätt att få komma till tals från 12 års ålder i bl. a. ärenden om tvångsvård enligt andra stycket. Någon motsvarande bestämmelse till barnevernloven § 6-3 fanns inte i 1953 års barnevernlov. Däremot fanns det redan tidigare uttalat i rättspraxis att regeln i lov⁸¹⁹ om barn og foreldre § 31 – om vuxnas skyldighet att lyssna på barnet och beakta vad barnet säger i förhållande till barnets ålder och mognad, samt det 12-åriga barnets rätt att få komma till tals – skulle tillämpas i barnavårds mål.⁸²⁰ Bestämmelsen som reglerar informationsrätten särskilt för barn i barnevernloven § 6-3 lyder enligt följande:

”Et barn skal informeres og tas med på råd når barnets utvikling, modning og sakens art tilsier det.

Er barnet fylt 12 år, skal det alltid få si sin mening før det blir truffet vedtak om plassering i fosterhjem, institusjon, eller om senere flytting. Det skal legges vekt på hva barnet mener.”

Första stycket fastslår således en princip om informationsskyldighet för de myndigheter som arbetar direkt med det enskilda barnavårdsärendet.⁸²¹ Informationsskyldighetens omfattning får variera beroende av barnets ålder, mognad och ärendets art. Av doktrin framgår dock att det skall vara fråga om ”en omfattande rett till informasjon”.⁸²² Det saknas bestämmelser om hur informationsskyldigheten skall utföras i praktiken. *Fylkesnemnda for sosiale saker i Oslo og Akershus* använder sig om möjligt av en direkt kontakt med det enskilda barnet. Det lite äldre barnet får direkt information vid besök på domstolen och får bl. a. upplysningar om vad målet rör samt hur handläggningen och den muntliga förhandlingen går till. Om barnet önskar, visar domaren förhandlingssalen för barnet och berättar var olika personer sitter i rummet.⁸²³ Informationen till barnet vad gäller material som övriga parter har lämnat i målet torde dock vara begränsad, genom att betydande delar vanligen är sekretessbelagda för andra personer än parterna i målet.

Yttranderätten är styrd av samma kriterier som informationsskyldigheten.

⁸¹⁸ Stenwig, i Tjomsland, s. 64.

⁸¹⁹ Lov 1981-04-08 nr 07: Lov om barn og foreldre, förkortad barneloven.

⁸²⁰ Lindboe, s. 167.

⁸²¹ Ofstad, Skar, s. 219.

⁸²² A. a., s. 221.

⁸²³ Enligt samtal med fylkesnemndsleder Randi Skar vid besök vid *Fylkesnemnda for sosiale saker i Oslo og Akershus* den 25 juni 2001.

En precisering av rätten att få yttra sig är dock kravet att barn som har fyllt 12 år alltid skall få komma till tals inför ett placeringsbeslut. Det innebär att barnet har rätt att få komma till tals i dylika frågor. Det betonas i doktrin att yttranderätten är en rätt för barnet som inte kan begränsas av vuxna.

”Dette er en juridisk rettighet som barnet har og som ikke kan overprøves av argumenter om at barnet på grunn av lojalitetskonflikter eller umodenhet må spares for å mene noe om så vanskelige spørsmål. Barnet skal dermed gis en reell mulighet til å komme til orde i enhver sak hvor det er aktuelt å flytte barnet hjemmefra, mellom ulike barneverntiltak og også når det er aktuelt å tilbakeføre barnet til hjemmet.”⁸²⁴

Det finns ett förslag till ändring av bestämmelsen att åldersgränsen skall sänkas från 12 år till 7 år och att rätten att få yttra sig inte skall inskränkas till vissa frågor. Anledningen till förslaget är kritiken att yttranderätten inte ger barn under 12 år en ovillkorlig rätt att få yttra sig i bl. a. omhändertagandemålen. Yttranderätten bestäms av barnets utveckling, mognad och sakens natur. Även det 12-åriga barnets yttranderätt begränsas till vissa frågor. Denna reglering har gett upphov till frågan om barnevernloven uppställer högre krav än artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter. Enligt *høringsutkastet* bör yttranderätten innefatta alla barn som har fyllt 7 år och gälla i alla frågor. Informationsrätten bör på motsvarande sätt utvidgas.⁸²⁵

På vilka sätt barnet kan få komma till tals regleras inte särskilt i barnevernloven. Det är på samma sätt som enligt svensk rätt upp till den norska myndigheten och domstolen att finna lösningar att höra barnet. I doktrin anges fördelar med beslutsfattarens direktkontakt med barnet för att förhindra omtolkningar av barnets intressen.

”Dersom barnets standpunkt formidles av andre, må vedtaksmyndigheten forsikre seg om at barnets uttalelse ikke er fortolket, men gjengis slik den er kommet til uttrykk. Dette er en aktuell problemstilling i saker hvor barnets mening formidles til vedtaksmyndigheten gjennom en sakkyndig utreder. Tilsvarende gjelder i saker som behandles av fylkesnemnda og hvor det er oppnevnt talsperson for barnet.”⁸²⁶

⁸²⁴ Ofstad, Skar, s. 220.

⁸²⁵ *Justisdepartementets høringsutkast om innarbeiding av barnekonvensjonen i norsk lov* 14.02.01, http://odin.dep.no/jd/norsk/aktuelt/hoeringssaker/pp_hoering/012041-080016/index-ind001-b-n-a.html, s. 4 ff. Enligt ett pressmeddelande 11.06.02 föreslår regeringen vidare att FN:s konvention om barnets rättigheter inkorporeras i norsk rätt och att vissa lagändringar, inklusive de ovan angivna, samtidigt görs.

⁸²⁶ Ofstad, Skar, s. 220.

Barnevernloven från 1953 hade i § 8 en bestämmelse att barnet skulle få yttra sig vid ett möte inför barnavårdsnämnden. Där framgick att om barnet önskade det så kunde barnet få komma till tals vid ett mindre formellt möte inför någon av nämndens medlemmar. Barnets intressen kunde sedan framföras av ledamoten/ledamöterna till övriga nämndmedlemmar. Bestämmelsen överfördes inte till förfarandet i *fylkesnemnda* med den nya lagen. I praktiken är det dock fortfarande vanligt förekommande att några ledamöter samtalar med barnet i enrum och låter barnet få säga sin mening och i övrigt framföra sina önskemål (om att få närvara vid den muntliga förhandlingen o.dyl.). Det som framkommer under samtalet antecknas och redovisas vid den muntliga förhandlingen. I *Fylkesnemnda for sosiale saker i Oslo og Akershus* har domstolen gärna direktkontakt med de äldre barnen.⁸²⁷

5.7.1.3 Begränsningar i insynsrätten

Allmänt råder som huvudregel sekretess i enskildas personliga förhållanden inom den sociala barnavården enligt loven om sociale tjenester § 8-8 och barnevernloven § 6-7, jfr förvaltningsloven § 13. Sekretessen är långtgående inom socialtjänsten och barnavården på grund av de känsliga uppgifter som rör ärenden inom dessa områden. Det innebär att vissa uppgifter som inte sekretessbeläggs enligt den allmänna förvaltningsrättsliga bestämmelsen, t. ex. födelsedata, familjeförhållanden, uppväxt och bostad är hemliga hos socialtjänsten.

Sekretessen gäller inte i förhållande till den enskilde själv enligt allmänna förvaltningsrättsliga bestämmelser i förvaltningsloven § 13 a, och kan efterges i förhållande till andra av den enskilde själv. Förvaltningsloven saknar bestämmelser om barnets rådighet över sin egen sekretess. Bestämmelserna om föräldrars bestämmanderätt över barnet regleras i barneloven § 33. Efter att barnet har fyllt 18 år upphör föräldraansvaret och därmed också rådigheten över barnets sekretess. Barneloven § 33 fastslår att föräldrarna skall ge barnet ökande bestämmanderätt fram till 18 år. Var gränsen går när barnet självt får råda över sin sekretess är inte reglerad. Kjønstad föreslår en analog tillämpning med bestämmelser inom hälso- och sjukvården, där barnet har getts fullständig bestämmanderätt över sin sekretess vid 16 års ålder. Samma regler uttalar att barn mellan 12 och 16 år skall höras i frågan. En annan utväg är enligt Kjønstad att bedöma barnets mognad i det enskilda fallet.⁸²⁸

⁸²⁷ Enligt samtal med fylkesleder Randi Skar vid besök vid *Fylkesnemnda for sosiale saker i Oslo og Akershus* den 25 juni 2001.

⁸²⁸ Se Kjønstad, Sosialarbeidernes taushetsplikt, i Kjønstad, Bernt, Kjellevold, Hove, s. 378 f. Dessa åldersgränser framgår av helsepersonelloven § 22.

Föräldransvaret skall enligt barnloven § 30 första stycket utövas utifrån barnets behov och intressen. Det innebär att föräldrarna endast skall samtycka till att uppgifter om barnet lämnas ut när det överensstämmer med dessa behov och intressen.⁸²⁹ Myndigheten kan besluta att uppgifter om ett barn skall hemlighållas även om föräldrarna samtycker till att de offentliggörs enligt barnevernloven § 6-7 fjärde stycket och loven om sociala tjänster § 8-8 fjärde stycket. Vid en kollision mellan barnets bästa och föräldrarnas rätt skall barnets bästa ha företräde. Av bestämmelserna framgår att barnets intresse skall ha företräde om det är stridigt vad som kan anses vara barnets bästa respektive vad vårdnadshavaren önskar i ett beslut om utlämnande av handling.⁸³⁰ Ändamålet med bestämmelsen är att bevaka barnets rätt i situationer där föräldrarnas intresse kan vara annorlunda. Myndigheten har däremot ingen behörighet att hindra föräldrarna från att offentliggöra materialet själva. Det är myndigheten som påläggs sekretessen, inte föräldrarna.⁸³¹

Precis som i svensk rätt kan reglerna om tystnadsplikten inte göras gällande gentemot parterna i ett mål eller ärende (förvaltningsloven § 13 b första punkten). Den kontradiktoriska principens grundsats att parterna skall få möjlighet att bemöta varandras påståenden innebär krav på kommunikation och partsinsyn. Partsinsynen begränsas något genom bestämmelser i förvaltningsloven §§ 18 och 19. Den sist nämnda bestämmelsen är emellertid endast delvis tillämplig i mål i *fylkesnemnda*. I förvaltningsloven § 19 första stycket punkten c) föreskrivs att en inskränkning i partsinsynen kan göras om det med hänsyn till partens hälsa eller till partens närstående kan anses icke tillrådligt att han får kännedom om informationen. Av andra stycket i samma bestämmelse kan utläsas möjligheter att begränsa partsinsynen för handlingar som rör annan persons hälsotillstånd eller som rör andra förhållanden som av särskilda grunder inte bör meddelas vidare. Att dessa begränsningar i insynsrätten inte skall gälla i ärenden i *fylkesnemnda* framgår av lov om sociala tjänster § 9-5.

Enligt förvaltningsloven § 18 kan den enskilde inte kräva partsinsyn rörande myndighetens arbetspromemorer, utkast, särskilda utlåtanden, information mellan myndigheter och övriga handlingar som anses vara internt material. Myndigheten måste dock alltid upplysa parterna om ny sakinformation, sammanfattningar och bearbetningar av fakta, även om det finns i det interna

⁸²⁹ A. a., s. 379.

⁸³⁰ Børresen påpekar att bestämmelsen torde ha begränsad betydelse i praktiken på grund av att myndigheten ofta får vetskap om att det råder intressekonflikter först i efterhand, då informationen redan har hamnat i offentlighetens ljus. Se Børresen, s. 178.

⁸³¹ Ohnstad, s. 54.

materialet (§ 18 tredje stycket). Det betyder att det råder partsinsyn i handlingar som innehåller värderingar av bevisningen i målet.⁸³² Myndigheten är inte heller skyldig att undanhålla dokument med stöd av § 18, utan bestämmer själv i vilken utsträckning parterna skall få ta del av sådana handlingar.⁸³³

5.7.1.4 Sammanfattning

Norsk rätt överensstämmer på ett övergripande plan med svenska regler rörande rätt till insyn och kommunikation för barnet. Allmänna förvaltningsrättsliga bestämmelser om skriftväxling, muntliga upplysningar, kommunikation och partsinsyn förekommer i båda ländernas reglering. Likaså finns i Norge särskilda bestämmelser rörande barnets rätt att få komma till tals.

Vid en närmare studie uppenbarar sig dock vissa skillnader i regleringen. En väsentlig skillnad är att de allmänna förvaltningsrättsliga partsrättigheterna om insyn och kommunikation i Norge är begränsade till vissa barn. Partsstatus för barn, är som framkommit tidigare, inte lika vanligt i de norska målen. Flertalet barn som är föremål för ett ingripande på grund av brister i omsorgen saknar partsstatus, och de har därmed inte rätt till insyn och kommunikation. Sett från rättssäkerhetssynpunkt är det en betydande brist att vissa barn blir utestängda från de grundläggande garantier som förvaltningsloven uppställer. Förutom rättssäkerhetsaspekten kan det även påpekas att integritetsskyddet för barnet är svagare i denna del i den norska regleringen, eftersom informationsutbytet begränsas av samma anledning. Samma argument kan användas för att hävda att barnets autonomi i denna del är mer begränsad i miljöfallen i Norge.

Den norska regleringen kompenserar, å andra sidan, avsaknaden av rättssäkerhet och integritetsskydd för dessa barn genom en långtgående bestämmelse i barnevernloven om barnets rätt att få komma till tals. Där finns en lagreglerad och förbehållslös yttranderätt för barn som har fyllt 12 år. Genom den inställning som finns på grund av tidigare lagstiftning och den praxis som utvecklats i *fylkesnemnda* skapas en direktkontakt med det lite äldre barnet i sociala barnavårdsmål. Barnet får på detta sätt möjlighet att komma till tals utan att vara beroende av en förbindelselänk.

Den reglerade informationsskyldigheten är ett betydelsefullt inslag för barnets rättsliga ställning i norska omhändertagandemål. I barnevernloven

---

⁸³² Eckhoff, Smith, s. 487.

⁸³³ Ohnstad, s. 47.

anges en särskild, och omfattande, informationsskyldighet till barn (som har förmåga att ta emot information), oavsett partsbehörighet. Den särskilda regleringen har fördelen att den uttrycker att informationen skall tillhandahållas barnet, medan informationen enligt svenska regler lika gärna kan ges till det processobehöriga barnets ställföreträdare. Norsk rätt kopplar samman rätten att få information med möjligheten att få komma till tals i samma bestämmelse, och tillhandahåller därmed reella möjligheter för barnet att få yttra sig om relevanta sakomständigheter som kan ha inverkan på målet.

5.7.2 England

5.7.2.1 *Insyns rätt för barn*

Den engelska processen är mycket formaliserad och styrd av en rad processuella regelverk och *case law*. Detta kommer till uttryck i vilken ordning som olika typer av bevisning skall presenteras vid den muntliga förhandlingen och vilka parter som har rätt att framföra sin talan före andra parter. Bortsett från dessa formaliaregler, som främst aktualiseras för den praktiserande advokaten, uppvisar den engelska processen i omhändertagandemål betydande likheter med den svenska i fråga om insyn och kommunikation.

Barnet är part i målet oavsett ålder och måltyp och har därmed rätt till de allmänna regler om insyn och kommunikation som gäller vid engelsk domstol. På samma sätt som i svensk rätt domineras processen av rättssäkerhetskrav om öppenhet och insyns rätt mellan parterna. Det engelska systemets konstruktion med dubbla företrädare för barnet präglar den kontradiktoriska sakbehandlingen. Genom den vida representationen ges det yngre barnet goda möjligheter att medverka. Exempelvis uppställs skyldighet för i första hand barnets advokat och i andra hand barnets *children's guardian* att tillhandahålla rätten de dokument som efterfrågas.⁸³⁴ Insynsrätten gäller mellan parterna. I övrigt råder sekretess för uppgifter i målet.⁸³⁵ Muntliga förhandlingar och möten hålls som huvudregel inom stängda dörrar.⁸³⁶ Även inom ramen för parternas insyns rätt finns enstaka möjligheter att sekretessbelägga uppgifter

⁸³⁴ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.8(3) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 8(3).

⁸³⁵ Family Proceedings Rules, SI 1991/1247, r 4.23(1) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 23(1).

⁸³⁶ Hershman, McFarlane, s. D 165 f.

för den andre parten. En sådan inskränkning i insynsrätten är möjligheten för part att hemlighålla sin adress.⁸³⁷

Den goda representationen medför att det processobehöriga barnet i vissa fall hindras insynsrätt. Rätten kan hindra barnet från att medverka vid ett muntligt sammanträde eller förhandling om det finns risk för integritetskränkningar för barnet eller om det av annan anledning kan anses vara i barnets intresse att inte närvara. Förutsättningen är dock att någon, eller båda, av barnets representanter medverkar vid sammankomsten.⁸³⁸

Det äldre barnet har möjlighet att självt agera i rätten genom sin advokat. Tidpunkten när detta kan ske är inte, som i svensk rätt, lagreglerad utan styrs av ett beslut av rätten, vilket grundas på en utredning av barnets mognad. Advokaten har därefter skyldighet att följa den ungas instruktioner i stället för, som tidigare, instruktioner från barnets *children's guardian*. Genom processbehörigheten får barnet full insynsrätt och rätt att delta i den kontradiktoriska sakbehandlingen.

Barnets insynsrätt i handlingarna som rör målet styrs dock inte helt av hennes allmänna processbehörighet. Av det processuella regelverket framgår följande:

”The children’s guardian shall serve and accept service of documents on behalf of the child in accordance with rule 4.8(3)(b) and (4)(b) and, where the child has not himself been served, and has sufficient understanding, advice the child of the contents of any document so served.”⁸³⁹

Barnets *guardian* har således en lagreglerad skyldighet att lämna barnet upplysningar i målet. Denna skyldighet uppkommer redan när barnet har uppnått tillräcklig mognad för att förstå informationen. Därutöver har ställföreträdaren skyldighet att förklara innehållet i handlingarna så att barnet förstår innebörden. Barnets advokat har samma skyldigheter enligt andra bestämmelser i samma lag.⁸⁴⁰

⁸³⁷ Family Proceedings Rules, SI 1991/1247, r 10.21 och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 33A.

⁸³⁸ Family Proceedings Rules, SI 1991/1247, r 4.16(2) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 16(2).

⁸³⁹ Family Proceedings Rules, SI 1991/1247, r 4.11A(8). Jfr Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 11A(7).

⁸⁴⁰ Family Proceedings Rules, SI 1991/1247, r 4.12(2) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 12(2).

5.7.2.2 Yttranderätt för barn

Den kontradiktoriska sakbehandlingen och den dubbla representationen präglar även yttranderätten för barn. Barnet har som part i målet rätt att få yttra sig över bevismaterialet i målet och att i övrigt få komma till tals. Medverkan sker i huvudsak indirekt, genom ställföreträdare, innan barnet uppnått egen processbehörighet. Därefter kan den unga föra sin talan och själv, eller med hjälp av sin advokat, framföra sina synpunkter och åsikter i målet samt framlägga bevismaterial.

Förutom dessa allmänna partsrättigheter finns numera bestämmelser om barns rätt att få komma till tals. Före tillkomsten av Children Act 1989 varierade uppfattningarna bland rättstillämpare om, och i så fall i vilken utsträckning, man skulle försöka få fram information särskilt *från* barn i mål och ärenden i domstol. Rättstillämpningen skilde sig därför mycket beroende av domarens syn på saken och hur barnets ombud behandlade sin uppgift som företrädare för barnet. Under 1980-talet framfördes krav i skrifter och media att man skulle inhämta information *från* barnet självt i mål. Numera är det inte längre upp till rättstillämparen att bestämma om barnet skall få komma till tals. Saken regleras i Children Act 1989. I section 1(3) ställs bl. a. krav på att domstolar skall inhämta uppgifter om barnets intressen som kan utvärderas inför de flesta beslut som rör barnet personligen, däribland beslut om samhällsvård.

Första punkten i nämnda bestämmelse behandlar skyldigheten att inhämta och beakta barnets intressen:

”a court shall have regard in particular to – (a) the ascertainable wishes and feelings of the child concerned (considered in the light of his age and understanding).”

Metoden som används för att få fram barnets önsknings- och känslor är främst att fråga barnets ställföreträdare, barnets *children's guardian*. Denne representant har bl. a. som uppgift att lämna sådana uppgifter till rätten.⁸⁴¹ Förr i tiden var det brukligt att engelska domare tog med sig barnet till sitt rum och pratade med henne.⁸⁴² Den metoden uppmuntras inte i Children Act 1989 och är inte längre särskilt vanligt förekommande. Den vanligaste metoden i dag är således barnets indirekta medverkan genom sin representant. *Children's guardian* agerar likt den norska *talspersonen* och framför den information som barnet har

⁸⁴¹ Se kap. 4.8.2.

⁸⁴² Det finns flera domar som diskuterar fördelar respektive nackdelar med en sådan metod. Se bl. a. Fortin, s. 183 för en analys av dessa domar.

lämnat. Enligt en engelsk forskare, McCausland, upplevs detta system som ganska tillfredsställande av både barn och barnens representanter.⁸⁴³

Om ett barn önskar att delta i processen självt blir det i första hand en fråga som barnets *guardian* och advokat skall ta ställning till. Det enskilda fallet kommer att bedömas utifrån aspekter såsom målets karaktär och barnets mognad. Hänsyn tas också till den förväntade reaktionen från den unga att se sina föräldrar och andra personer uttala sig och förhöras.⁸⁴⁴ Det är emellertid rätten som fattar det slutliga beslutet i frågan. Domstolar i dag uppvisar en splittrad syn på möjligheten att låta barnet komma till tals genom egen medverkan i rätten.⁸⁴⁵ I *family proceedings courts* är det vanligt att barnet får besöka rättssalen och studera dess utformning när den är tom. Det råder vidare en praxis att barnet kan delta i vissa fall, men att barnet inte bör närvara i rättssalen under rådande förhandling om det förväntas vara till skada för barnet. *High Court*, däremot, avvisar barnets närvaro i någon form i dessa mål.⁸⁴⁶

5.7.2.3 Sammanfattning

Den kontradiktoriska sakbehandlingen och den dubbla representationen styr de engelska omhändertagandemålen. Barnet tillhandahålls härigenom som part möjligheter till insyn och kommunikation innan målet avgörs av rätten. Sekretess råder däremot i förhållande till allmänheten. Systemet kan i detta avseende liknas vid det svenska med den skillnaden, att barnet har två representanter, vilka båda har insyn i uppgifter som rör barnet.

Barnets insynsrätt styrs inte enbart av hennes processbehörighet. Förhållandet mellan barnet och hennes advokat respektive *children's guardian* är utförligt reglerat och uppdragen för barnets representanter är således mer styrt än i svensk rätt. Vad gäller barnets insynsrätt regleras skyldigheten för såväl advokat som ställföreträdare att ge barn med viss mognad insynsrätt i material i målet. Om barnet har tillräcklig mognad, skall barnet även ges en förklaring av innehållet i informationen. Dessa regler torde med god marginal tillhandahålla den höga grad av rättssäkerhet och integritetsskydd som eftersträvas i artikel

⁸⁴³ McCausland, s. 93 ff. Se även kap. 4.8.2.2.

⁸⁴⁴ A. a., s. 180.

⁸⁴⁵ I ett rättsligt avgörande där ett barn överklagar ett beslut att inte få delta vid domstolsförhandlingen uttalar domaren sin syn på faran att delta, se *Re W (Secure Accommodation Order: Attendance at Court)* [1994] 2 FLR 1092. Se också *Re D (Secure Accommodation Order)* [1997] 1 FLR 197. Målen diskuteras av Fortin, s. 181. Hon anser att domarna representerar en alltför paternalistisk syn på saken.

⁸⁴⁶ Fortin, s. 180.

10 i Europarådskonventionen och som rör bl. a. skyldigheter för barnets företrädare att ge barnet relevant information.⁸⁴⁷

Förutom barns yttranderättigheter som part i den engelska domstolen, tillhandahåller Children Act en särskild rätt för barn att få komma till tals. Det är en reell möjlighet för barnet att få framföra sina synpunkter och åsikter i två avseenden. För det första ges barnet enligt vad som beskrivits ovan, möjlighet till insyn i uppgifter i målet och ges därmed större möjligheter att kunna upplysningar till rätten som är relevanta för beslutet. För det andra härrör barnets rätt att få komma till tals ur rättens lagreglerade skyldighet att beakta barnets intressen i domen. Barnet ges en möjlighet att få komma till tals genom att domstolen har denna förpliktelse och en slags ”redovisningsplikt” för att uppgifter från barn (med viss ålder och mognad) har erhållits. Genom den tydliga lagregleringen tillhandahålls barnet också rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Slutligen kan påpekas att såväl artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter som artiklarna 3 och 10 i Europarådskonventionen till de delar dessa artiklar rör barns yttranderätt torde vara uppfyllda i den engelska rätten.

5.8 Avslutande synpunkter

I rättsprocessen tillhandahålls barn som är parter i målet insyn och kommunikation genom den kontradiktoriska sakbehandlingen i omhändertagandemål såväl i Sverige som i Norge och England. Denna rättssäkerhetsgaranti sker på bekostnad av vissa integritetskränkningar, eftersom denna processuella form medför att parterna inte själva kan styra informationsflödet. Ländernas reglering erbjuder vissa möjligheter att sekretessbelägga uppgifter inom ramen för insynsrätten, dock gäller detta endast i undantagsfall och för att förhindra allvarliga integritetskränkningar. Vissa barn saknar partsstatus i norsk rätt och har inte tillgång till väsentliga partsrättigheter. Informationen till dessa barn blir begränsad genom att mycket material, såsom handlingar från parterna i målet, inte är åtkomliga för barnen.

Barnets rätt till insyn och kommunikation regleras i första hand genom hennes status som part. Att vara part innebär dock inte automatiskt någon reell insynsrätt för det processobehöriga barnet. I svensk rätt finns ännu ingen lagreglerad informationsskyldighet för barnets ställföreträdare. Barnet är i första hand beroende av ställföreträdarens vilja och förmåga att lämna

---

⁸⁴⁷ Se kap. 3.2.4.

information till henne och i andra hand av rättens bedömning, av om barnet bör ha viss kunskap om handläggningen, målets innehåll eller dylikt.⁸⁴⁸ Både norsk och engelsk rätt tillhandahåller lagreglering på denna punkt. Den norska barnevernloven uttalar att barnet skall informeras under processen, och av praxis framgår det att man är välvilligt inställd till att barn med viss mognad får mottaga information direkt av rätten. I England finns en lagreglerad skyldighet för barnets representanter att tillhandahålla barnet information och förklara för barnet vad denna information betyder.

Mål som rör frihetsberövanden är ett sådant betydande ingrepp i det enskilda barnets liv, varför rättssäkerhetskraven måste ställas mycket höga. Rätten att bli informerad kan vara av stor betydelse om barnet skall kunna hävda sina övriga rättigheter i processen. Det ligger dessutom en kontrollaspekt i insynsrätten; den enskilde bör få möjlighet att granska de handlingar som skall grunda myndighetens eller domstolens beslut. Avsaknaden av en reglering i svensk rätt om att barnet har rätt att få information under processen är inte bara en allmän rättssäkerhetsbrist, utan denna kan även inverka negativt på barnets integritetsskydd.

Eftersom information är en förutsättning för att kunna bilda sig en åsikt – vilken kan komma att påverka ett beslut – kan också barnets autonomi indirekt försämrats av bristande information. Det finns ett samband mellan möjligheten att få tillgång till information och möjligheten att få yttra sig, vilket är tydligt i reglerna om kommunikation. Att se möjligheten att få yttra sig som en isolerad företeelse kan inverka negativt på barnets reella möjligheter att få vara involverad i processen och få möjlighet att påverka beslutet. De förvaltningsrättsliga kommuniceringsreglerna bygger på yttrandemöjligheter i samband med informationsinhämtande. Barnets möjligheter att få komma till tals med stöd av andra lagar än FL och FPL bör, på samma sätt, kombineras med möjligheten att få information. Möjligheten att få komma till tals har inte satts i samband med någon motsvarande möjlighet att få information för process- obehöriga barn i svensk rätt. I norsk rätt, däremot, regleras barnets rätt att få mottaga och att få lämna information som en kombinerad rättighet i samma bestämmelse. Från rättssäkerhetssynpunkt samt av integritets- och autonomihänsyn torde därför den norska modellen vara mer tillfredsställande än den svenska.⁸⁴⁹

⁸⁴⁸ I Ds 2002:13 föreslås emellertid att det offentliga bitrådets uppdrag regleras i LVU, se s. 161 ff.

⁸⁴⁹ I Ds 2002:13 föreslås att barns rätt till information och barns rätt att få komma till tals regleras i LVU, se 137 ff.

För att bestämmelsen om barnets möjlighet att få komma till tals i processen skall uppfylla rättssäkerhets-, integritets- och autonomikrav krävs att den ger barnet en *reell* möjlighet att få komma till tals. Frågan är om bestämmelserna i SoL och LVU ger ”kompetenta” barn möjlighet att få yttra sig. Bestämmelserna 11 kap. 10 § andra stycket SoL och 36 § tredje stycket LVU är alltför inskränkande för att barn skall kunna hävda någon rätt att få komma till tals. Bestämmelsen i 3 kap. 5 § andra stycket SoL är formulerad och placerad på ett sådant sätt att dess tillämplighet torde betraktas som tveksam av många rättstillämpare. Avsaknaden av någon uttrycklig bestämmelse om barns möjlighet att få komma till tals annat än i s. k. nyttyosyfte i LVU skapar osäkerhet, och därmed rättsosäkerhet, vid tillämpningen av lagen.

I den norska regleringen betonas rätten att få komma till tals på ett avsevärt tydligare sätt än vad som görs i SoL och LVU. Barnevernloven uttrycker rätt för barn över 12 år att alltid få komma till tals i ärenden som rör placering av barnet. Engelsk rätt har en annan rättslig lösning för att tillfredsställa dessa krav genom att i lagtexten uttryckligen kräva bevisning rörande barnets intressen. Härigenom uppställs indirekt ett krav att höra barnet och låta det få komma till tals under den rättsliga processen. Enligt doktrin utformas domarna i enlighet med de anvisningar som finns i Children Act 1989 section 1, där det bland övriga krav på bevisningen framkommer krav om synliggörande av barnets intressen. Det synes således vara ett effektivt sätt att åstadkomma ett förverkligande av barnets rätt att få komma till tals för att få lämna sina åsikter och uttrycka sin vilja. Den yttranderätt som FN:s konvention om barnets rättigheter reglerar är ett uttryck för det egenvärde som rätten att få yttra sig har och den mänskliga rättighet som den skall vara för barn. Att främst tillhandahålla en möjlighet för barn att få komma till tals när vuxna anser att det är till nytta sett i deras perspektiv är inte tillfredsställande ur denna rättighetssynvinkel.

6 Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom utredningsansvar

6.1 Allmänt

Domstolars utredningsansvar är ett uttryck för officialprincipens inverkan på förvaltningsprocessen.⁸⁵⁰ Utredningsansvaret uttrycker vem, eller vilka, som har ansvar för att erforderligt beslutsmaterial inkommer i ett mål. För alla förvaltningsmål, dit mål rörande tvångsvård enligt LVU hör, finns den väsentliga bestämmelsen om roll- och ansvarsfördelningen i 8 § FPL. Enligt den bestämmelsen skall rätten se till att målet blir så utrett ”som dess beskaffenhet kräver”. Enligt paragrafens andra stycke har rätten möjlighet att komplettera eller avvisa utredningsmaterial. Förebilden för bestämmelsen har varit rättegångsbalkens regler om huvudförhandling i brottmål respektive tvistemål.⁸⁵¹ Att bestämmelsen är så allmänt utformad och inte i större utsträckning specificerar rättens roll i målet beror på att bestämmelsen skall kunna användas i alla de olika typer av mål som använder FPL som processuell bas, enligt förarbetena. Eftersom såväl partsförhållandet som processföremålets natur varierar i hög utsträckning mellan olika måltyper, krävs att det processuella bevakningssystemet är så flexibelt att det kan anpassas till skyddsbehovet för den enskilda måltypen och parten.⁸⁵²

Efter reformer under 1990-talet har tvåpartssystemet införts generellt i förvaltningsdomstolen.⁸⁵³ Tidigare var enpartsmål huvudregel. Ett sådant ärende lade stor vikt vid att domstolen såg till att det fanns tillförlitligt beslutsunderlag, eftersom beslutsunderlaget inte kunde åstadkommas genom en kontradiktorisk sakbehandling av målet. En gedigen utredning i dessa mål var således beroende av beslutsfattarens utredningsansvar. I och med införandet av ett kontradiktoriskt förfarande i förvaltningsmålen uppstod frågorna i

---

⁸⁵⁰ Prop. 1971:30, s. 529.

⁸⁵¹ Motsvarande föreskrifter finns i 46 kap. 4 § andra stycket RB för brottmål och i 43 kap. 4 § andra stycket samma lag för tvistemål.

⁸⁵² Prop. 1971:30, s. 529 f.

⁸⁵³ För en beskrivning av den successiva utvecklingen från en enparts- till en flerpartsprocess inom förvaltningsprocessen, se Lavin, i JT, s. 93–110, särskilt s. 99 f. Lavin ifrågasätter om det ”gamla” enpartssystemet egentligen stod i överensstämmelse med kraven på en rättvis rättegång i artikel 6 i Europakonventionen. Se även Lavin, Gäst hos försäkringsöverdomstolen, s. 57 och Lavin, i FT 1992, s. 97 ff.

vad mån den lagstadgade utredningsskyldigheten påverkas och hur utredningsskyldighetens förändrade villkor i sin tur påverkar utredningens standard.

Det finns inget klart svar på dessa frågor. Frågorna har också samband med den enskildes behov av juridisk hjälp. Justitieutskottet uttryckte redan i samband med att lagförslaget om en tvåpartsprocess i förvaltningsdomstolarna behandlades, att reformen inte skulle medföra några förändringar i utredningsskyldigheten.⁸⁵⁴ I förarbetena till den nya rättshjälpslagen, där frågan om behovet av juridisk hjälp i förvaltningsprocessen utreds, konstateras att förvaltningsdomstolarnas materiella processledning och utredningsansvar enligt FPL kvarstår oförändrat.⁸⁵⁵ Bland annat hävdar man att "(D)e förändringar som under senare år skett på förvaltningsprocessens område har inte minskat förvaltningsdomstolarnas utredningsskyldighet"⁸⁵⁶ och "(A)tt processen numera är en tvåpartsprocess innebär enligt regeringens mening inte att förvaltningsdomstolarnas utredningsskyldighet minskar och att behovet av rättshjälp därmed generellt skulle öka."⁸⁵⁷ Lagrådet uttryckte emellertid en annan åsikt. Man menade att "(I)nförandet av tvåpartsprocess har visserligen inte medfört förändring i domstolarnas lagreglerade utredningsskyldighet, men det står väl ändå rätt klart att följderna blir att domstolarnas handläggning mer än tidigare blir präglad av förhandlingsprincipen och mindre av officialprincipen."⁸⁵⁸ Även i doktrin uttrycks tvivel om ett oföränderligt utredningsansvar vid en kontradiktorisk sakbehandling.⁸⁵⁹

Mål om beredande av vård enligt LVU har inte varit föremål för reformering i detta avseende. Det flerpartsförhållande som gäller i dessa mål har funnits sedan lagens tillkomst. Utredningens omfattning och standard har således reglerats genom såväl bestämmelserna om domstolarnas utredningsskyldighet (i FPL) och socialnämndens utredningsskyldighet (i SoL), som regler om ett tvåpartssystem (i FPL och LVU).⁸⁶⁰ Med andra ord kan man säga att både

⁸⁵⁴ 1995/96:JuU7, s. 8.

⁸⁵⁵ Prop. 1996/97:9, s. 115 f.

⁸⁵⁶ A. a., s. 117.

⁸⁵⁷ A. a., s. 118.

⁸⁵⁸ Prop. 1996/97:9, bilaga 5, lagrådets yttrande, s. 357.

⁸⁵⁹ Se Lavin, Gäst hos Försäkringsöverdomstolen, där han redan år 1991 argumenterar att förändringen från enparts- till flerpartsprocess bör påverka innebörden av 8 § FPL, s. 57 ff. Se även Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 114.

⁸⁶⁰ Det bör nämnas att i det offentlighetsrättsliga tillsynsansvaret i 13 kap. 2 § SoL åligger det länsstyrelsen att se till att socialnämnderna fullgör sina uppgifter på ett ändamålsenligt sätt. Företrädare för länsstyrelsen kan tillse socialnämnderna i utredningsarbetet i mål enligt LVU bl. a. genom att medverka vid den muntliga förhandlingen. Av de 390 studerade LVU-målen har en sådan företrädare endast medverkat vid en muntlig förhandling i ett fall, enligt vad det går att utläsa av domen. Vad man därvid torde kunna konstatera är att länsstyrelsen har en mycket undanskymd

officialprincipen och förhandlingsprincipen förekommer i utredningsförfarandet i dessa mål.

I kapitlet undersöks vilka konsekvenser denna sammansättning har med avseende på barns rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi i utredningsfasen. En angelägen fråga är vilken roll som utredningsmaterial om, och av, barnet har i socialnämndens utredning respektive i utredningen i stort. Häri ingår att undersöka kraven för att utredningen skall anses vara tillräcklig och målet blir så utrett som dess beskaffenhet kräver. Vidare är det relevant att granska vilka möjligheter barnet har att kunna påverka utredningens innehåll.

6.2 Socialnämndens ansvar för utredningens fullständighet

6.2.1 Lagreglerad utredningsskyldighet

Socialnämnden skall enligt 11 kap. 1 § SoL utan dröjsmål inleda utredning om vad som genom en ansökan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden. Begreppet utredning i denna lag omfattar all den verksamhet som har till syfte att göra det möjligt för socialnämnden att fatta beslut i ett ärende hos nämnden.⁸⁶¹ Vad gäller utredningar om barn, stadgades redan i 18 § i 1924 års barnavårdslag ett kommunalt utredningsansvar. Regeln överfördes sedermera till 14 § i 1960 års version av samma lag. Enligt bestämmelsen skulle ”erforderlig utredning inledas utan dröjsmål” om det enligt barnavårdslagen eller annan författning ålagdes barnavårdsnämnden att med anledning av en ansökan eller annars pröva viss fråga eller om nämnden genom anmälan eller på annat sätt hade fått kännedom om fall där åtgärd som ankom på nämnden kunde antas vara påkallad.

Bestämmelsen i 11 kap. 1 § SoL är allmänt hållen. Hur socialnämnden skall fullgöra sin utredningsskyldighet framgår inte av lagtexten, eftersom det vid tillkomsten av 50 § i 1980 års socialtjänstlag ansågs ganska odiskutabelt att socialnämnden i mån av behov kunde inhämta uppgifter från såväl den enskilde, andra enskilda och myndigheter samt myndigheten själv.⁸⁶² Det

---

roll i processen. Jag utreder därför inte länsstyrelsens roll som representant för barnets bästa vidare i detta arbete.

⁸⁶¹ Prop. 1979/80:1, del A, s. 562. Jfr prop. 1960:10, s. 228 där samma definition ges på begreppet utredning. Jfr JO 1995/96 s. 312.

⁸⁶² Prop. 1979/80:1, del A, s. 562.

visade sig dock inte vara givet hur utredningsförfarandet skulle se ut. Exempelvis var det inte klart i vad mån socialnämnden i sitt utredningsarbete kunde kontakta andra enskilda utan samtycke av parten i ärendet. Den korta formuleringen i 50 § var alltför generell hållen. Sociala utredningar rörande barn och ungdom blev som konsekvens av otillfredsställande utredningsförfaranden också föremål för kritik.⁸⁶³ Det ansågs till sist nödvändigt att precisera reglerna rörande förfarandet kring dessa utredningar.

Sådana regler tillkom år 1998. Med målet att ”skapa en struktur i utredningsarbetet”⁸⁶⁴ inarbetades 50 a § i 1980 års socialtjänstlag (nuvarande 11 kap. 2 §). Här ställer man upp vissa kvalitetskrav för utredningsarbetet rörande barn. Bestämmelsen är tillämplig på såväl utredningar som initieras på grund av anmälningskyldigheten enligt 14 kap. 1 § SoL som utredningar om insatser i form av stöd och hjälp i andra fall, såsom genom en ansökan från en förälder eller på eget initiativ.⁸⁶⁵ Det generella syftet med de preciserade kraven på utredningsarbetet anges vara att skapa ett tydligare utredningsförfarande och därmed öka förtroendet för socialtjänstens arbete hos allmänheten och hos andra myndigheter. Ett annat, särskilt, syfte sågs vara att tydliggöra vilka rättigheter och skyldigheter som socialnämnden har vad gäller genomförandet av en barnavårdsutredning utan samtycke från föräldrarna.⁸⁶⁶ Paragrafen är således ett uttryck för kommunens ansvar att utforma ett väl fungerande utredningsförfarande som ger kvalitetsmässiga utredningar, och därmed höja rättssäkerheten och integritetsskyddet för den enskilde. Samtidigt betonar både kommittén och regeringen att kvaliteten av utredningsarbetet inte i första hand bestäms av nya lagregler.⁸⁶⁷ Hur utredningen genomförs beror mer på vilken kompetens utredaren har än på vilka lagregler som skapas för detta ändamål. Man påpekar även att vissa brister dock bör kunna avhjälpas genom den nya bestämmelsen. Den enda riktiga nyheten är emellertid en lagreglerad utredningstid. Det övriga innehållet i paragrafen framgår redan av förarbetena till 1980 års socialtjänstlag.

En motsvarande förändring av regelverket rörande den sociala myndighetens utredningskyldighet skedde när 1960 års barnavårdslag trädde i kraft. Den tidigare lagen hade haft en generellt formulerad regel om utredningskyldighet i 18 §. I sin genomgång av rättsläget konstaterade Barnavårdskommittén att de utredningar som gjordes ”på många håll företer

⁸⁶³ Se SOU 1994:139, s. 457. Se även 1996/97:124, s. 109.

⁸⁶⁴ Prop. 1996/97:124, s. 110.

⁸⁶⁵ A. a., s. 180.

⁸⁶⁶ A. a., s. 110.

⁸⁶⁷ SOU 1994:139, s. 458 och prop. 1996/97:124, s. 110.

allvarliga brister".⁸⁶⁸ Den främsta anledningen till de bristfälliga utredningarna var, enligt kommittén, att utredningsförfarandet inte reglerades i lagen. "Barnavårdsnämnderna kan därför ej hämta verklig ledning av lagen om vad som bör iakttas ifråga om utredningen."⁸⁶⁹ Med avsikten att höja standarden på utredningsförfarandet, begränsa integritetskränkningar och öka rättssäkerheten för den enskilde (bl.a. genom krav på objektivitet och likabehandling) föreslog Barnavårdskommittén att den nya lagen skulle tillföras vissa krav på utredningsförfarandet.⁸⁷⁰ Departementschefen hade inget att invända. Särskilda bestämmelser om hur utredningen skulle bedrivas kom att införas i den nya barnavårdslagen. Som visats ovan, kan man finna samma utveckling mot en ökad reglering av socialtjänstlagen och med samma avsikt, dvs. att höja rättssäkerheten och undvika onödiga integritetskränkningar genom ett reglerat utredningsförfarande.

Bestämmelsen i 11 kap. 2 § SoL försöker att balansera utredningsförfarandets svåra uppgift att väga intresset att arbeta fram ett tillförlitligt utredningsmaterial mot det intrång i integriteten en utredning oundvikligen medför. Generellt kan man säga att bestämmelsen ställer upp *fyra krav* på förfarandet vid ett utredningsarbete. Kraven är minimalt intrång i integriteten, konsultation med andra enskilda och myndigheter, skyndsam handläggning och, slutligen, underrättelse till berörda när en utredning påbörjas. Tillsammans med den generellt hållna 11 kap. 1 § SoL bildar 2 § ramarna för socialnämndens utredningsskyldighet.⁸⁷¹

Genom bestämmelsen i 11 kap. 2 § fastslås möjligheten att inhämta uppgifter från andra, myndigheter och enskilda. Konsultationsbestämmelsen skall vara klagörande och bringa insikt om i vilka fall socialnämnden kan inhämta uppgifter från andra källor.⁸⁷² I specialmotiveringen anges det vara en lagfäst rätt för socialnämnden att utnyttja sakkunnig hjälp – exempelvis barnpsykologisk och medicinsk expertis – för att utreda barnets behov av insatser.⁸⁷³ Som exempel på de övriga kontakter som socialnämnden kan ta omnämns barnets hem och familj, skola, daghem och fritidshem.⁸⁷⁴ Bestämmelsen sägs också innebära att sekretessproblemet huruvida uppgifter kan lämnas ut vid dessa kontakter löses. Det fastställs att socialnämnden kan lämna

---

⁸⁶⁸ SOU 1956:61, s. 286.

⁸⁶⁹ A. a.

⁸⁷⁰ A. a., s. 286 ff.

⁸⁷¹ Till ytterligare vägledning för socialtjänstens ärendehandläggning har Socialstyrelsen utfärdat allmänna råd.

⁸⁷² SOU 1994:139, s. 458.

⁸⁷³ Prop. 1996/97:124, s. 110.

⁸⁷⁴ A. a., s. 180.

ut annars sekretessbelagda uppgifter enligt 1 kap. 5 § SekrL, om behovet påkallar.⁸⁷⁵

Inom socialtjänsten hade det tidigare rått viss ovisshet i vilken utsträckning som information från olika källor kunde inhämtas utan vårdnadshavarens samtycke. I förarbetena framgick att samtycke som regel krävdes för uppgiftsinhämtning från såväl myndighet som enskild.⁸⁷⁶ Undantagen var vid sociala nödsituationer, vid avgivande av yttrande till annan myndighet – exempelvis till domstol i faderskapsmål – och i vissa fall när saken rörde barn och ungdomar. Ytterligare undantag kunde vara situationer då den enskilde på grund av brister i mognad eller sinnesfunktioner inte insåg sitt bästa.⁸⁷⁷ Gränsdragningen mellan då samtycke behövdes och inte behövdes var inte tydlig. Socialutredningen hade föreslagit en andra mening i den bestämmelse som sedermera skulle komma att bli 50 § i 1980 års socialtjänstlag (nuvarande 11 kap. 1 § SoL) som löd: ”Nämnden får höra den saken rör och annan som kan lämna upplysning i ärendet”.⁸⁷⁸ Ett sådant tillägg hade eventuellt kunnat tydliggöra gränsdragningen. Enligt departementschefen fanns det dock tillräcklig ledning i allmänmotiveringen.⁸⁷⁹ Tillägget ansågs därför, vid tiden för lagens tillkomst, inte behövt och kom inte med i regeringens lagförslag.

Officialprincipen gäller som en allmän princip inom förvaltningen och löper parallellt med specialregleringen i SoL. Den generella utredningsskyldigheten för domstolar i 8 § FPL, som innebär att ett mål skall bli så utrett som dess beskaffenhet kräver, anses vara tillämplig för myndigheter.⁸⁸⁰ Myndigheten är beroende av att domstolen inte avvisar deras beslut vid överklaganden, och de har härigenom ett indirekt krav på sig att uppnå viss utredningsstandard. Den grundläggande principen om utredningsansvar för förvaltningsdomstolar anses gälla för förvaltningsmyndigheter genom denna indirekta inverkan. Inför tillkomsten av 1986 års förvaltningslag diskuterades frågan om det allmänna utredningsansvaret för myndigheter skulle lagfästas i FL.⁸⁸¹ Visst utredningsansvar har reglerats genom den allmänna serviceregeln för förvaltningsmyndigheter i 4 § FL.⁸⁸² Bestämmelsen reglerar myndigheters

⁸⁷⁵ Enligt 1 kap. 5 § SekrL utgör sekretess inget hinder mot att uppgift ändå lämnas ut, om det är nödvändigt för att den utlämnande myndigheten skall kunna fullgöra sin verksamhet.

⁸⁷⁶ Prop. 1979/80:1, del A, s. 398 ff.

⁸⁷⁷ A. a., s. 400.

⁸⁷⁸ Den föreslagna lagen, socialnämndslagen, skulle enligt förslaget inrymma socialnämndens utredningsskyldighet i 12 §. Se SOU 1977:40, s. 38 där Socialutredningens författningsförslag presenteras.

⁸⁷⁹ Prop. 1979/80:1, del A, s. 400 f. och 562.

⁸⁸⁰ Hellners, Malmqvist, s. 61. Se även Ragnemalm, s. 55 och Strömberg, Allmän förvaltningsrätt, s. 100.

⁸⁸¹ SOU 1983:73, s. 20 och 80.

⁸⁸² Hellners, Malmqvist, s. 61.

serviceskyldighet gentemot den enskilde. Enligt bestämmelsen skall myndigheten tillhandahålla upplysningar, råd och vägledning om sådant som rör myndighetens verksamhetsområde. Hjälp en skall lämnas i den utsträckning som är lämplig med hänsyn till frågans art, den enskildes behov av hjälp och myndigheternas verksamhet.⁸⁸³ Bestämmelsen är tillämplig på socialnämndens verksamhet.

Socialnämndens utredningsansvar gäller under hela processen. Även i mål som rör frihetsberövanden skall parterna i första hand svara för bevisningen. Domstolen skall normalt kunna lita till att socialnämnden uppfyller utredningskravet avseende sakfrågorna.⁸⁸⁴ Försäkran för att detta sker består dels av socialnämndens objektivitetsplikt, dels av det offentliga biträdets plikt att biträda barnet.⁸⁸⁵ Det utesluter emellertid inte rättens utredningsskyldighet. Den har en väsentlig betydelse i fråga om utredningens fullständighet innan beslut fattas i målet.⁸⁸⁶

6.2.2 Den sociala utredningens funktioner

Socialnämndens utredning är aktuell under hela domstolsprocessen. Den sociala utredningen fyller flera funktioner. Det primära syftet, kronologiskt sett, är att utreda barnets eventuella missförhållande eller avvikande beteende,

---

⁸⁸³ Prop. 1985/86:80, s. 59 f. Omfattningen av förvaltningsmyndigheters utredningsansvar enligt 4 § har till en del behandlats av doktrin och praxis. I sin lagkommentar till FL menar Hellner och Malmqvist att lagstiftaren "delvis har tillgodosett" regler om myndigheternas utredningsskyldighet i 4 § FL (s. 61). Edelstam, däremot, hävdar att bestämmelsen är mycket långtgående med avseende på förvaltningsmyndigheters utredningsskyldighet (s. 104–131). Särskilt är skyldigheten omfattande genom att vägledning om bättre grunder och om tillräcklig bevisning av saken skall ges ex officio till den enskilde, menar Edelstam. Vidare har förvaltningsmyndigheter skyldighet att kontakta andra myndigheter genom 7 § FL. Edelstam finner att nuvarande förvaltningslag sammantaget inte anger någon begränsning i förvaltningsmyndigheters utredningsskyldighet, med undantag av den begränsning som möjligheten till lämplighetsprövning innebär och som kan ske enligt paragrafens andra punkt. Eftersom praxis är oklar hur den skall tillämpas bör den dock tillämpas som ett undantag till en huvudregel, dvs. restriktivt. Edelstam behandlar också frågan om regeln i SoL sträcker sig längre än 4 § FL med avseende på socialnämndens skyldighet att vägleda parten (a. a., s. 121). Hon hävdar att specialregeln i vissa situationer inte anger mer omfattande skyldighet för socialnämnden än den allmänna förvaltningsregeln. Närmare bestämt gäller det situationer när myndigheten – genom att vända sig till parten – kan få fram uppgifter som talar för den partens fördel. Edelstams åsikter i denna ak. avh. har kritiserats av professor Alf Bohlin och professor Wiweka Warnling-Nerep. (Bohlin var ledamot i betygsnämnden och Warnling-Nerep var fakultetsopponent vid disputationstillfället.) Bohlin och Warnling-Nerep menar att tolkningen saknar stöd i förarbeten och praxis. Se Bohlin och Warnling-Nerep, i FT 1995, s. 61.

⁸⁸⁴ Jfr Diesen, s. 257. Se även s. 243 ff. Diesen behandlar allmänna konsekvenser av förhandlingsprincipen för parternas respektive rättens utredningsansvar i brottmål. Motsvarande resonemang kan göras i fråga om mål rörande tvångs ingripande med stöd av LVU.

⁸⁸⁵ Se vidare diskussion i avsnittet om domstolens ansvar, kap. 6.4.

⁸⁸⁶ Jfr Diesen, s. 256 ff.

dvs. att *bilda underlag för socialnämndens bedömning* om socialtjänstens insatser krävs och i så fall om en ansökan om beredande av vård skall göras eller om frivilliga insatser är möjliga och tillräckliga. Samtidigt fyller utredningen funktionen att *ge de berörda inblick* i socialnämndens syn på saken och möjlighet att *framföra egna synpunkter* och åsikter. Först därefter fyller socialnämndens utredning funktionen att ge domstolen *underlag för hur målet skall handläggas*. Slutligen skall den sociala utredningen fungera som en partsinlägga till rätten och därmed utgöra en, vanligen, betydelsefull *del i rättens beslutsunderlag* vid bevisprövningen.

Det *första* syftet uppnås redan innan rätten har fått in en ansökan om beredande av vård med stöd av LVU. Den sociala utredningen har då utgjort beslutsmaterial för socialnämndens beslut att faktiskt ansöka om vård.⁸⁸⁷ Det *andra* syftet med utredningen – att ge de berörda inblick i ärendet och möjlighet att framföra sina åsikter inför socialnämndens beslut – blir inaktuellt i och med att en ansökan om vård lämnas in. Genom de förvaltningsprocessuella reglerna om kommunikation och partsinsyn i FPL övertas den uppgiften av domstolen. Parterna får vända sig till domstolen för att ta del av de övriga parternas material. Det *tredje* syftet med den sociala utredningen, att utgöra underlag för domstolens handläggning av målet, är främst aktuellt under den första delen av domstolsprocessen. Det kan gälla att ta ställning till partsförhållandet, att bestämma hur delgivning skall ske och att besluta vem eller vilka personer som skall förordnas ett offentligt biträde.

Den sociala utredningens *fjärde*, och sista, funktion, är att utgöra beslutsunderlag för rättens prövning av målet. En betydande del av socialnämndens utredningsarbete är avslutat i och med att en ansökan om vård inlämnas till domstolen. Då ger nämnden in den, ofta omfattande, sociala utredningen. Även om det huvudsakliga *arbetet* med utredningen då är genomfört kvarstår *ansvaret för den sociala utredningen* hos socialnämnden även under den fortsatta processen i domstolen. Ansvaret finns kvar i form av kompletteringar på grund av nya omständigheter och kommunikation med motparterna. Ansvaret finns även kvar under den muntliga förhandlingen, då nya sakomständigheter eller placeringsfrågor kan komma fram.

---

⁸⁸⁷ Eftersom det beslutet ligger före tiden för anhängiggörandet i domstolen kommer jag inte att behandla den funktionen av utredningen vidare.

6.2.3 Krav på utredningens omfattning

6.2.3.1 *Det allmänna utredningsansvaret i 11 kap. 1 § SoL*

En huvudfråga är när en utredning kan bedömas vara tillfredsställande. Det finns en allmän hållpunkt för omfattningen av socialnämndens utredning i specialmotiveringen till 50 § i 1980 års socialtjänstlag (nuvarande 11 kap. 1 §). Där föreskrivs att en utredning skall ges den omfattningen att den kan *leda till ett sakligt korrekt slut*.⁸⁸⁸ Frånvaron av en lagregel förklarar man med att någon allmän princip som vägleder arbetet fram till det sakligt korrekta beslutet behöver inte framgå av lagtexten.

I förarbetena kan man dock få viss vägledning. Den allmänna princip som skall finnas med i utredningsarbetet behandlas i allmänmotiveringen till lagen. Där framgår det att 1 kap. 9 § RF utgör utgångspunkten för de krav som kan ställas på utredningsförfarandets kvalitet.⁸⁸⁹ Enligt grundlagsbestämmelsen skall iaktas saklighet och opartiskhet inom offentlig förvaltning. Saklighet innebär bl. a. sakliga beslut. Det kräver i sin tur en tillförlitlig utredning. Vad som är tillförlitligt beslutsunderlag enligt förarbetena är relativt och bestäms utifrån hur ingripande beslutet är för den enskilde: ”Ju mer ingripande de beslut är som nämnden får fatta, desto angelägnare framstår kravet på ett tillförlitligt beslutsunderlag.”⁸⁹⁰

Samtidigt som nämnden har att arbeta för ett sakligt och tillförlitligt beslutsunderlag, är avvägningar av risk för *skada i integriteten* en begränsande faktor. I 11 kap. 2 § SoL föreskrivs att en utredning inte skall göras mer omfattande än vad som är motiverat av omständigheterna i ärendet. Detta kommenteras inte närmare i förarbetena. Eftersom stadgandet följer direkt efter ett påpekande i samma stycke att utredaren skall undvika att utsätta personer för skada och olägenhet, får man anta att den begränsning i utredningens omfattning som man åsyftar skall avse risk för integritets-skador.⁸⁹¹

Integritetskränkningar kan vara en konsekvens av en otillfredsställande

---

⁸⁸⁸ Prop. 1979/80:1, s. 562.

⁸⁸⁹ A. a., s. 397.

⁸⁹⁰ A. a., s. 398.

⁸⁹¹ En mycket allmän vägledande regel är vidare 7 § FL, enligt vilken ärenden skall handläggas så enkelt, snabbt och billigt som möjligt. Dessa krav modifieras något i det att det vidare föreskrivs att säkerheten inte skall få eftersättas. Vidare gäller inte regeln i fråga särskilt för utredningsarbetet utan innefattar hela handläggningstiden. Man borde av dessa skäl därför kunna tillämpa regeln med visst överseende när det gäller så ingripande åtgärder som administrativa tvångsinskränkningar.

utredning. Ett JO-fall som rör socialnämndens utredningsansvar i barnavårdsutredningar är JO 1998/99 s. 264. Fallet utgör ett exempel på hur brister i en utredning kan leda till betydande integritetskränkningar för ett barn och hennes familj. En kommunalnämnd hade handlagt ett ärende som rörde misstänkt sexuellt övergrepp mot en 8-årig flicka. Ärendet utmynnade i en ansökan om beredande av vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU. Länsrätten biföll ansökan. Flickans föräldrar överklagade domen. Efter att en barn- och ungdomspsykiatrisk undersökning hade färdigställts och åklagaren hade lagt ned förundersökningen mot föräldern med motiveringen att brott mot barnet inte kunde styrkas biföll kammarrätten överklagandet och länsrättens dom om tvångsvård upphävdes. JO granskade efter en anmälan hur kommunalnämnden hade handlagt ärendet och fann bl. a. flera brister i utredningen. *För det första* hade kommunalnämnden förlitat sig på polisens och åklagarens uppgifter och psykologers uttalanden i stället för att göra självständiga bedömningar. Det hade lett till ett beslut som inte var välgrundat och som hade skapat onödigt lidande för familjen. JO betonade socialnämndens egna utredningsansvar. Att socialnämnden på ett så okritiskt sätt hade använt andra myndigheters uppgifter för sin bedömning var oförenligt med kravet på en tillfredsställande utredning. JO betonade att "(N)ämnden måste /.../ kritiskt granska alla de uppgifter som framkommer under en utredning."⁸⁹² Det kan betyda att ta fram ett brett beslutsunderlag när behovet påkallar ett sådant. *För det andra* hade alltför litet avseende fästs vid flickans och familjens redan inledningsvis lämnade uppgifter om händelsen. JO ifrågasatte att man hade fäst sådan liten tilltro till flickans uppgifter och att man inte hade hört henne vidare om saken. Flickans berättelse var enligt JO:s mening så exceptionell att sannolikheten att hon hade fabulerat var mycket liten. JO riktade även kritik mot att man i utredningen inte heller hade berört värdet av flickans systems berättelse. Systemens uttalanden gav ett betydligt stöd för flickans berättelse. Genom att ignorera familjens egna uppgifter orsakades de berörda familjemedlemmarna integritetskränkningar.

Socialnämndens utredningsskyldighet är begränsad till utredning av *sakfrågorna* i målet. Det kan också ses som en allmän begränsning i frågan om utredningens omfattning. Det är väsentligt att försöka skilja ut rättsfrågorna från sakfrågorna.⁸⁹³ Rättsfrågor är frågor om hur lagen skall tolkas. Vissa rättsregler är så tydliga att någon tolkning inte behövs, de kan tillämpas direkt

---

⁸⁹² JO 1998/99 s. 264, se s. 278.

⁸⁹³ Om svårigheten att göra detta, se Lindell.

på det enskilda fallet. Andra regler är inte lika självklara och kräver någon form av normanalys innan de kan tillämpas. En sådan rättsfråga är frågan om ett stort antal snatterier kan utgöra brottslig verksamhet enligt bestämmelsen i 3 § LVU. Det är domstolens uppgift att lösa dessa rättsfrågor. Enligt satsen ”iura novit curia” är rättsfrågor domstolens ansvar ensam. Parterna kan ge förslag till lösning på olika rättsliga problem och på det sättet inspirera rätten, men det är domstolen ensam som avgör rättsfrågan.⁸⁹⁴

Sakfrågor, däremot, är frågor om sakförhållandena, de faktiska omständigheterna i målet. Dessa skall bestämmas främst genom parternas utredningsarbete. Det kan gälla att exempelvis utreda under vilka tidsperioder snatteriet förekom, vad de brottsliga handlingarna berodde på och hur hemförhållanden och skolgång såg ut. Sakfrågan utreds i sakprövningen.⁸⁹⁵

6.2.3.2 Utredningskrav enligt 4 § LVU

Vad gäller ansökningar om vård till länsrätten finns det i 4 § LVU särskilda krav angående vilka konkreta uppgifter sådana ansökningar skall innehålla. I bestämmelsen uppställs fyra slags uppgifter som skall finnas i en ansökan om vård. För *det första* skall den innehålla en redogörelse för barnets förhållanden. För *det andra* skall de omständigheter som utgör grund för att barnet behöver beredas vård åberopas. För *det tredje* skall de åtgärder som har vidtagits tidigare redovisas. För *det fjärde* uppställer nämnda bestämmelse ett krav på att den föreslagna vården skall presenteras. Enligt 32 § LVU skall utredningen också innehålla en läkarundersökning. Endast om en sådan undersökning av särskilda skäl skulle vara obehövlig kan den uteslutas. Att ytterligare precisera vad som skall ingå i en ansökan om tvångsvård är Socialstyrelsens uppgift.⁸⁹⁶

⁸⁹⁴ Se bl. a. Westberg, Domstols officialprövning, s. 184 ff.

⁸⁹⁵ Även om rättsfrågorna bör separeras från sakfrågorna hör de intimt samman. Om parterna inte vet vilka bevisfakta som är relevanta i målet kan de lägga ner alltför mycket arbete på att få fram uppgifter som sedan visar sig vara irrelevanta uppgifter för målet. Sambandet mellan domstolens bedömning av rättsfakta och dess utredningsansvar behandlas av Petrén i hans ofta refererade artikel Om förvaltningsdomstolarnas utredningsplikt. Enligt Petrén kan domstolens skyldighet att eventuellt begära ytterligare utredning av parterna inte fullgöras förrän domstolen har bedömt rättsfrågorna i målet. Innan domstolen vet vilka kriterier som skall vara uppfyllda kan den inte bedöma om kriterierna är tillfredsställande utredda. Beslut om ytterligare utredning bör således inte göras förrän relevanta rättsfrågor är utredda. Se Petrén, s. 166.

⁸⁹⁶ Prop. 1989/90:28, s. 69. I Allmänna råd SOSFS 1997:15 ställer Socialstyrelsen krav på fyra dokument, nämligen själva ansökan om vård (inkl. protokollsutdrag från nämndens sammanträde där beslut om ansökan till länsrätten fattades), en social utredning, vårdplan och läkarintyg, se s. 35.

1. Redogörelsen för barnets förhållanden

Utgångspunkten är att ”beskrivningarna av den unge själv måste vara tydliga och nyanserade.”⁸⁹⁷ Det innebär bl. a. att socialnämnden tar fram fakta om familjens ekonomiska och sociala situation, och även beskriver relationen mellan barn och föräldrar. Hur detta mål skall förverkligas redovisar inte departementschefen, utan denne hänvisar till socialnämndernas skyldighet att utveckla en bra utredningsteknik.⁸⁹⁸ Lagen uppställer i övrigt inga krav på ansökningens innehåll.⁸⁹⁹ I flera studier riktas kritik mot en alltför stor betoning på föräldrarnas situation, i stället för att tonvikten läggs på att undersöka hur barnets situation påverkas av föräldrarnas situation, såsom deras missbruk eller hälsotillstånd.⁹⁰⁰

2. Omständigheter som utgör grund för att barnet behöver beredas vård. Särskilt om undersökningar av barnets somatiska och psykiska status.

I denna del skall grunderna för barnets vårdbehov styrkas av socialnämnden.⁹⁰¹ Enligt 32 § LVU skall en läkarundersökning som huvudregel⁹⁰² ingå i utredningsmaterialet till en ansökan om vård enligt 4 §.⁹⁰³ Det kan vara en somatisk,

⁸⁹⁷ Prop. 1989/90:28, s. 69.

⁸⁹⁸ A. a.

⁸⁹⁹ LVU-utredningen föreslår att en ny bestämmelse, 4 a §, införs i LVU där särskilda innehållsmässiga krav uppställs på en ansökan om vård. Enligt förslaget skall en ansökan enligt första punkten i bestämmelsen alltid innehålla en redogörelse för den ungas hälsa, utveckling och skolgång samt relationer till föräldrar och andra närstående. Se SOU 2000:77, s. 36 f. och 98 f. I Ds 2002:13 föreslås att 4 § för det första kompletteras med ett krav att en ansökan skall innehålla ”den unges syn på behovet av vård om det inte är olämpligt”. För det andra föreslås att samma paragraf kompletteras med kravet att socialnämnden skall redovisa att information om ärendet har lämnats till barnet. Se s. 151 ff. och s. 184.

⁹⁰⁰ I dessa studier konstateras att undersökningsobjektet blir vårdnadshavaren i stället för barnet. Om man i stället utgår från barnet som det rättsliga subjektet och människan i centrum blir frågeställningar om relationen mellan barnet och vårdnadshavaren respektive andra familjemedlemmar självklara. Det blir mer intressant att utreda barnets roll i familjen, såsom barnets förhållande till föräldrarnas psykiska hälsotillstånd, än att i detalj beskriva själva hälsotillståndet. Se t. ex. Hollander, s. 213; Lundström, i Andersson m. fl., s. 45; SoS-rapport 1995:21, s. 67 och 70; Mattsson, Barnets mening i LVU-processen, s. 49 f. Jfr SoS-rapport 1998:4, s. 55.

⁹⁰¹ LVU-utredningen föreslår att en ny bestämmelse, 4 a §, införs i LVU där särskilda innehållsmässiga krav uppställs på en ansökan om vård. Enligt förslaget skall en ansökan enligt andra punkten i bestämmelsen innehålla socialnämndens bedömning av den ungas vårdbehov och vårdnadshavarens förmåga att tillgodose detta behov. Se SOU 2000:77, s. 36 f. och 98 f.

⁹⁰² En läkarundersökning behöver inte ske om det är obehövlig av särskilda skäl. Det anses vara fallet om det redan finns en sådan undersökning eller annan tillfredsställande utredning, se prop. 1989/90:28, s. 69.

⁹⁰³ Läkarintyget har enligt förarbetena två syften. ”Det skall både utgöra en del av underlaget för bedömningen av om samhället behöver ingripa till den ungas skydd med stöd av LVU, och tillföra utredningen material av betydelse för behandlingsplaneringen”, prop. 1989/90:28, s. 69.

barnpsykiatrisk eller psykologisk undersökning – eller en kombination av dessa. Skador på barnets kropp kan påvisa fysisk misshandel eller sexuell utnyttjande av barnet. Skador kan också påvisa fall av vanvård eller känslomässig försummelse av små barn. Små barn reagerar vanligen psykosomatiskt vid störningar mellan barn och föräldrar.⁹⁰⁴ Även om läkarundersökningen anses vara ”ett viktigt komplement till den sociala utredningen”⁹⁰⁵ ställs inte krav på att den skall innehålla vissa moment för att vara godkänd som underlag i utredningen. Det finns inga formella krav på att det skall ingå en särskild specialistundersökning, såsom en barn- och ungdomspsykiatrisk undersökning. Det ställs inte heller krav på att läkare med viss kompetens skall utföra undersökningen. Vilken typ av undersökning som skall ske och vem som skall utföra läkarundersökningen får på så vis avgöras från fall till fall.⁹⁰⁶

En barnpsykologisk eller barnpsykiatrisk undersökning ger kunskaper om känslomässiga relationer och deras betydelse för barns hälsa och utveckling. Sådana kunskaper utgör ett väsentligt underlag om man skall kunna styrka vårdbehov i både miljö- och beteendefall enligt förarbetena.⁹⁰⁷ En barnpsykologisk bedömning av ett mindre barn kan ge svar på utvecklingsmässig mognad och eventuella störningar och skall därför användas. När det gäller äldre barn och ungdomar kan barn- och ungdomspsykiatriska utlåtanden vara betydelsefulla för att påvisa beteendestörningar hos och skador på den unga. Departementschefen förespråkar att sådana utlåtanden ingår i flera utredningar rörande ungdomar än vad som är brukligt.

”För att man skall kunna nå goda vårdresultat är det väsentligt att socialnämnden har en sådan kännedom om den unge att rätt vårdalternativ kan väljas. Det är inte tillräckligt att utgå från de beteendemässiga manifestationerna (missbruk, kriminalitet etc.) av en eventuell störning. Vid valet av vårdform är det dessutom nödvändigt att utgå från de bakomliggande behovsmässiga förhållandena (mognadsnivå, försvarsmönster etc.). Detta kräver i sin tur en noggrann utredning.”⁹⁰⁸

Departementschefen konstaterar därefter att det som regel är nödvändigt att utnyttja barn- och ungdomspsykologisk expertis vid utredningar i beteendefallen.⁹⁰⁹

---

⁹⁰⁴ Prop. 1989/90:28, s. 70.

⁹⁰⁵ A. a., s. 69.

⁹⁰⁶ A. a., s. 70.

⁹⁰⁷ A. a.

⁹⁰⁸ A. a.

⁹⁰⁹ A. a.

3. Tidigare vidtagna åtgärder

Ett initiativ till ett ingripande med stöd av LVU har ofta föregåtts av tidigare vårdåtgärder eller försök till sådana.⁹¹⁰ En anledning varför dessa åtgärder bör redovisas i utredningen är att socialnämnden skall kunna visa på de konkreta åtgärder som man har försökt på frivillighetens väg och därmed motivera ett ingripande med stöd av LVU. Ett annat skäl är att rätten skall kunna få en helhetsbild över den faktiska situationen och omständigheterna till denna.⁹¹¹

4. Den planerade vården

I samband med en ansökan om vård bör socialnämnden presentera en specificerad vårdplan.⁹¹² En vårdplan är en övergripande plan över den vård som socialnämnden anser vara behövlig.⁹¹³ Planen ligger till grund för den planerade vården och dess genomförande.⁹¹⁴ Vårdplanen är även utgångspunkt vid fråga om vårdens upphörande eller omprövning av vården.⁹¹⁵

Socialnämnden formulerar en vårdplan i de fall man anser att ett barns vård i hemmet är otillfredsställande och att barnet behöver beredas vård utanför hemmet. Vårdplanen utformas alltså särskilt inför en ansökan om vård och tillkommer därför i ett senare skede än den behandlingsplan som vanligen framställts tidigare. Eftersom vårdplanen i praktiken är det underlag som

⁹¹⁰ LVU-utredningen föreslår att en ny bestämmelse, 4 a §, införs i LVU där särskilda innehållsmässiga krav uppställs på en ansökan om vård. Enligt förslaget skall en ansökan enligt tredje punkten i bestämmelsen innehålla tidigare vidtagna åtgärder som utgör grund för att den unga behöver beredas vård. Se SOU 2000:77, s. 36 f. och 98 f.

⁹¹¹ Enligt Hollanders studie saknade det utredningsmaterial som hon studerade upplysningar om på vilka grunder beslut om sådana hjälpåtgärder fattades och varför man valt en viss insats i det enskilda fallet. Anledningen härtill är, enligt Hollander, att man oftast prövat sig fram utan att analysera effekterna, dvs. inte analyserat varför en åtgärd misslyckats. I stället för att finna ett åtgärdsprogram utifrån en särskild familjs problem och hjälpbehov följer nämnden sin egen logik utifrån givna ramar om hur det bör se ut. Se Hollander, s. 218.

⁹¹² Prop. 1989/90:28, s. 109. LVU-utredningen föreslår att en ny bestämmelse, 4 a §, införs i LVU där särskilda innehållsmässiga krav uppställs på en ansökan om vård. Enligt förslaget skall andra stycket i nämnda bestämmelse innehålla krav på en vårdplan som beskriver den vård som socialnämnden avser att anordna, de särskilda insatser som behövs, det planerade umgänget med barnets föräldrar m. fl., målet med vården och den ungas syn på den planerade vården. Se SOU 2000:77, s. 36 f. och 98 f.

⁹¹³ Allmänna råd SOSFS 1997:15, s. 35.

⁹¹⁴ I och med tillkomsten av 2001 års socialtjänstlag har det införts krav i 11 kap. 3 § SoL på att en vårdplan skall upprättas för alla barn som placeras utanför det egna hemmet, oavsett om vården skall ske på frivillig väg eller med tvång. Dessförinnan fanns krav på vårdplan endast vid ansökan om vård enligt LVU och när socialnämnden skulle avge yttrande enligt bestämmelserna i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare.

⁹¹⁵ Allmänna råd SOSFS 1997:15, s. 36.

parterna i målet skall samtycka till har den en väsentlig rättssäkerhetsfunktion.⁹¹⁶

Socialstyrelsen anser att vårdplanen skall ange vilken vårdform som är planerad, inriktningen på den avsedda vården och under vilka förutsättningar som vården sedermera kan upphöra. Om nämnden har vetskap om vilket familjehem eller hem för vård och boende som man har planerat att placera barnet i, bör det anges i vårdplanen. I annat fall bör det enligt Socialstyrelsens förmenande i vart fall framgå vilken typ av hem som man avser hitta, dvs. om det är ett familjehem eller ett hem för vård och boende. Är särskild vård planerad, såsom barnpsykiatrisk behandling, bör detta också framgå. En viktig fråga enligt Socialstyrelsen är barnets umgänge med anhöriga under vårdtiden. Det bör därför framgå av vårdplanen hur denna kontakt skall anordnas.⁹¹⁷

6.2.3.3 Särskilt om barnets intressen i den sociala utredningen

I förarbeten uttrycks vikten av barnets medverkan när den planerade vården skall bestämmas, men hittills finns det inget lagreglerat krav på att barnets eventuella synpunkter, önskemål och vilja skall redovisas i den sociala utredningen.⁹¹⁸ Däremot regleras i flera bestämmelser lämpligheten att utreda barnets intressen med avsikt att kunna avgöra barnets bästa.⁹¹⁹ Rätten att få komma till tals i den sociala utredningen kan sägas vara förbehållen det processbehöriga barnet genom rätten att som part få företräde framför nämnden enligt 11 kap. 9 § SoL.

I förarbeten betonas att barnets och föräldrars medverkan är viktig i planeringsarbetet vid utarbetandet av vårdplanen. Uttalanden i förarbetena till 1980 års lag om vård av unga påtalar vikten av att den unga får lämna sina synpunkter på den vårdplan som socialnämnden arbetar fram under utrednings-

⁹¹⁶ Prop. 2000/01:80, s. 105.

⁹¹⁷ Allmänna råd SOSFS 1997:15, s. 36.

⁹¹⁸ LVU-utredningen föreslår att en ny bestämmelse, 4 a §, införs i LVU där särskilda innehållsmässiga krav uppställs på en ansökan om vård. Enligt förslaget skall en ansökan enligt fjärde punkten i bestämmelsen alltid innehålla en redogörelse av den ungas syn på behovet av vård och förhållandena i övrigt. Se SOU 2000:77, s. 36 f. och 98 f.

⁹¹⁹ Flera undersökningar visar att barnets intressen i stor utsträckning inte framkommer i barnavårdsutredningar. För en redogörelse av några undersökningar, se Hessle, Stenström, Sundell, Wählander, i Andersson m. fl., s. 135. En undersökning genomförd av Socialstyrelsen och 11 länsstyrelser visar att förekomsten av och kvaliteten på information från barnen i barnavårdsutredningar är mycket skiftande mellan kommunerna. Se Socialstyrelsen, Barnen, socialtjänsten och lagen.

tiden och som skall vara bestämmande för om samtycke till vård föreligger eller inte. Där uttalas följande:

”Planen skall så långt möjligt upprättas i samråd med föräldrarna och i förekommande fall den unge själv. Det är således viktigt att den unge så snart han har nått tillräcklig mognad själv får ge sin mening till känna.”⁹²⁰

Genom detta uttalande framkommer ett konkret krav på socialnämnden att låta barnet komma till tals så att hon på så sätt får deltaga i utformningen av vårdplanen. Avsikten torde vara att få kommentarer från barnet om vad denne anser om vårdplanen för att få till stånd en vårdplan som är hållbar och lämplig för alla inblandade, däribland barnet självt. Barnets medverkan och möjlighet att få ge sin mening till känna skall, enligt uttalandet, bero på barnets mognadsgrad. När ett barn är moget nog att ha synpunkter på den planerade vården har man inte närmare preciserat. Det blir därför socialsekreterarens uppgift att bedöma mognadsgrad från fall till fall.

I regelverket uttalas vidare önskemål om att socialnämnden skall beakta barnets bästa, vari barnets intressen vanligen ingår som en beståndsdel.⁹²¹ Som ett led i arbetet att införa ett s. k. barnperspektiv i socialtjänstens arbete infördes i 1980 års socialtjänstlag en bestämmelse i 9 § andra stycket (vilket motsvarar 3 kap. 5 § andra stycket SoL), där möjligheten för barnet att få komma till tals i vissa fall framgår. Hänsyn skall tas till vad som kommer fram vid denna kontakt med barnet, med beaktande av hennes ålder och mognad. Betoningen ligger på att få fram barnets bästa i det aktuella målet.⁹²² Departementschefen betonar att varje beslut som rör ett barn skall grunda sig på en bedömning av vad som är bäst för det barnet. Detta betyder emellertid inte att barnets bästa som kriterium avgör vilket beslut som tas. Utan det betyder att när olika förslag till lösningar analyseras och övervägs, skall barnets bästa alltid beaktas, utredas och *redovisas*.⁹²³ Det uttrycks således inte något konkret krav på att uppgifter *från* barnen skall ingå i utredningen. Såsom lagtexten och förarbetena är skrivna, bör man däremot kunna anta att sådana uppgifter bör ingå i redovisningen av vad som är barnets bästa.

Även före införandet av 3 kap. 5 § andra stycket SoL fanns bestämmelser om att barn kunde höras under vissa förutsättningar. Socialnämnden har, som tidigare framkommit, ett ansvar för barns uppväxtförhållanden enligt 5 kap.

---

⁹²⁰ Prop. 1979/80:1, del A, s. 585.

⁹²¹ Se kap. 1.4.3.

⁹²² Prop. 1996/97:124, s. 98 ff.

⁹²³ A. a., 99 f.

1 § och en utredningsskyldighet enligt 11 kap. 1 § samma lag. Redan här ges nämnden möjlighet att utreda barnets intressen, såväl de intressen som har att göra med fysiskt välbefinnande och trygghet som barnets vilja och inställning till vård och stöd. I lagen föreskrivs dock inget särskilt om barnets deltagande i dessa övergripande bestämmelser.

I stället finns det en särskild bestämmelse om barnets medverkan i socialrättsliga ärenden som syftar till att tillföra utredningen underlag genom att barnet hörs. I 11 kap. 10 § andra stycket föreskrivs att barn bör höras av nämnden, om det kan vara av *nytta* för utredningen och barnet inte kan antas ta *skada* av det. Enligt specialmotiveringen till bestämmelsen innebär det att socialnämnden inte bör underlåta att ge dessa barn möjlighet att lämna sin syn på frågor som berör barnet under utredningsarbetet. Prövningen om barnet skall höras skall, enligt förarbetena, ske med ledning av barnets ålder och mognad, den betydelse som avgörandet kan ha för barnet samt, i tillämpliga fall, med ledning av det offentliga biträdets inställning till huruvida barnet skall höras. Det uttrycks emellertid inga krav i förarbetena på att uppgifter från barnet skall inhämtas för att den sociala utredningen skall anses vara fullständig.⁹²⁴ JO har emellertid påpekat att ett barns berättelse bör ingå som underlag för att kunna bedöma frågor om barnets situation i vissa fall för att utredningen skall anses vara tillfredsställande.⁹²⁵

Man torde kunna utläsa *olika* syften med bestämmelsen i 3 kap. 5 § andra stycket och 11 kap. 10 § andra stycket SoL. Den först nämnda bestämmelsen skall enligt förarbetena svara mot barnets rätt att få komma till tals enligt artikel 12 i FN:s barnkonvention. Bestämmelsen har inte placerats på en sådan plats i lagen att den sätts i samband med de utredningskrav som i övrigt uppställs, utan den kan betraktas som en allmän bestämmelse för den sociala verksamheten. Bestämmelsen förutsätter inte heller att barnet har fått ta del av uppgifter i målet. Barnet förutsätts med andra ord inte ha någon information att yttra sig om, något som riskerar att påverka yttrandets värde som utredningsmaterial. Bestämmelsen torde i första hand ses som ett allmänt *integritetsskydd* som tillhandahålls barnet i processen, där även det mindre barnet skall ges tillfälle att få medverka i samband med ett beslut som rör henne personligen fattas. Det främsta målet torde inte vara vad barnet säger, utan att hon får möjlighet att medverka genom att uttrycka sig.

Bestämmelsen i 11 kap. 10 § andra stycket, däremot, föreskriver ett syfte

⁹²⁴ Se prop. 1979/80:1, del A, s. 567.

⁹²⁵ JO 1998/99 s. 264. Se även kap. 6.2.3.1.

att tillföra utredningen sådan information som kan vara till ”nytta” för det övriga utredningsmaterialet. Ett syfte med regeln är att ”största möjliga hänsyn alltid skall tas till barnets personliga önskan och upplevelse av situationen”.⁹²⁶ Det är emellertid rimligt att anta att vad som anses vara till nytta för utredningen inte blir barnets sak att avgöra, utan bestäms av socialnämnden. Risken är att bestämmelsen aktualiseras främst i de fall där utredningsbehovet ger vid handen att uppgifter från barnet bör inhämtas på grund av bristande utredning i övrigt.⁹²⁷

Det processbehöriga barnet kan utnyttja de partsrättigheter som SoL tillhandahåller i ärenden enligt denna lag. Enligt 11 kap. 9 § har den enskilde i myndighetsärenden bl. a. rätt att få företräde inför nämnden, om inte särskilda skäl föranleder annat. Härigenom är den unga inte beroende av utgången av de bedömningar som skall föregå yttranden enligt de nämnda bestämmelserna i SoL och LVU. Genom sin ålder kan barnet utöva egen autonomi och på detta sätt medverka i den sociala utredningen.

Sammantaget kan konstateras att ur ett rättssäkerhetsperspektiv och med hänsyn till krav på integritetsskydd och gradvis stigande autonomi för barnet är det ett angeläget spörsmål i vilken utsträckning barnet har *möjlighet* att medverka i och påverka den sociala utredningen. Det har framkommit av redogörelsen av socialnämndens utredningsarbete att det inte uppställs konkreta krav på att utredningsmaterialet skall innehålla uppgifter från barnet självt. I stället uttalas det önskemål om att barnet skall få komma till tals i lagtexten, vilket visserligen kan bidra till utredningens fullständighet, men som skall föregås av vissa lämplighetsbedömningar och som därför kan undantas. Bestämmelserna som medger barnets medverkan är alltför vagt utformade för att de skall kunna innebära en rätt för det processbehöriga barnet att få komma till tals i socialnämndens utredningsarbete. Barnets intressen torde kunna få en ganska begränsad verkan i den sociala utredningen utan att detta anses strida mot gällande rättsregler.⁹²⁸ Undantaget är det processbehöriga barnets rätt att som part få möjlighet att yttra sig över den sociala utredningen.

---

⁹²⁶ SoU 1979/80:44, s. 116. Bestämmelsen motsvarar 19 § i 1980 års lag om vård av unga, vilken tillkom vid riksdagsbehandlingen av lagförslaget till denna lag.

⁹²⁷ Se kap. 5.5.2.

⁹²⁸ Flera utredningar och undersökningar visar att barnets intressen i många fall inte framkommer i den sociala utredningen. Se t. ex. prop. 1997/98:182, s. 37, SOU 1997:116, s. 386 ff., SOU 2000:77, s. 71 ff.; SoS-rapport 1995:21, s. 62. Jfr BRIS, s. 24 f.

6.3 Barnets del i utredningen

6.3.1 Barnets egna roll i utredningen

Den kontradiktoriska principen vilar på uppfattningen att parterna har förstahandsansvaret för utredningen i målet. I LVU-mål ligger detta ansvar huvudsakligen på socialnämnden. Det är rimligt, eftersom socialnämnden är ansökande part och har att uppfylla vissa beviskrav. Rättssäkerheten kräver att den person som är föremål för ett ingripande inte skall behöva ”bevisa” att förutsättningarna för ett ingripande inte är uppfyllda. Barnet har därför *ingen skyldighet* att framföra material för utredningen.

Det processbehöriga barnet har dock *rätt* att inge kompletterande utredningsmaterial. Enligt 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU äger barn som har fyllt 15 år rätt att föra sin egen talan i sociala mål och ärenden.⁹²⁹ Härigenom kan barnet medverka genom att yttra sig över motpartens material och lägga fram egen bevisning i målet. Förarbetena till bestämmelsen i 36 § tredje stycket LVU uttrycker vidare, önskemål om att barnet även skall få komma till tals i utredningsarbetet, oavsett processbehörighet. Själva bestämmelsen är emellertid formulerad så att den förutsätter att rättstillämparen anser att det är av intresse för utredningsarbetet att barnet hörs. Främst i de fall där barnet får komma till tals för att domstolen anser att det är till *nytta* för utredningen torde barnet få spela en egen roll i utredningen. Barnets medverkan i denna del är således beroende av domstolens bedömning i det enskilda fallet.⁹³⁰

I fråga om utredningsarbetet i övrigt under den rättsliga processen bjuds barnet vissa möjligheter att som eget rättssubjekt klarlägga sina intressen och korrigera felaktigheter i den övriga utredningen genom att tillföra individuellt utredningsmaterial.⁹³¹ I praktiken sker detta genom att barnet biträds av ett offentligt biträde, och, i förekommande fall, företräds av en ställföreträdare.⁹³²

---

⁹²⁹ Se kap. 4.4.

⁹³⁰ Se kap. 6.4.1.2.

⁹³¹ Såsom framkommit kan barnets roll variera, dels beroende på typ av ärende, dels beroende på styrkan av hennes anknytning i ärendet. I vissa mål är barnet initiativtagare till ärendets behandling, såsom vid överklagande av beslut om placering. I andra fall har vårdnadshavaren överklagat socialnämndens beslut. I ytterligare andra fall berörs barnet av det fattade beslutet utan att hon eller vårdnadshavaren har initierat det, vilket är fallet i beslut om omedelbart omhändertagande samt vid en ansökan om vård. Frågan om barnets partshabilitet och talerätt bestämmer sedan i vad mån barnet intar partsställning i målet eller endast bereds möjlighet att yttra sig under utredningsfasen. Det i sin tur beror på målets karaktär och barnets ålder. Barnet kan alltså inta antingen partsställning eller ställning som intressent i målet.

⁹³² Se kap. 4.5 och 4.6.

Det processoberöriga barnets beroende till sin ställföreträdare torde har stor betydelse för barnets eventuella roll i utredningsarbetet. Det finns inga lagreglerade krav att ställföreträdaren skall framföra barnets intressen och låta barnet få komma till tals i egenskap av part. Barnets medverkan kommer således att bero på hennes ställföreträdarens inställning i fråga om lämpligheten och värdet av uppgifter från barnet. Även i avseendet *vilka* uppgifter som barnet framför är hon beroende av ställföreträdaren. Eftersom det saknas tydliga direktiv för barnets ställföreträdare torde barnets roll i utredningsarbetet variera betydligt beroende på ställföreträdarens inställning till värdet av, och syftet med, uppgifter från barnet i beslutsunderlaget.

För det processoberöriga barnet är det annorlunda. Hon är inte beroende av andras intresse för hennes medverkan utan kan med hjälp av sin egen processoberörighet yttra sig och framföra sin egen utredning i målet. Sålunda avgörs barnets del i utredningsarbetet till betydande del av hennes processoberörighet. Det processoberöriga barnet kan föra sin egen talan och kräva de rättigheter som en part har, såsom rätt till insyn och kommunikation.⁹³³ Hon kan framlägga bevisning och yttra sig skriftligt eller muntligt enligt de förvaltningsprocessrättsliga och socialrättsliga bestämmelser som medger parts medverkan i processen. Hon bjuds samma möjligheter som övriga parter att medverka i utredningen. Däremot torde det bero på den ungas förmåga, mognadsgrad samt hennes personliga läggning och tillstånd i vad mån den unga väljer att vara aktiv själv. Naturligtvis förutsätter även den ungas aktiva deltagande att hon har informerats om sina rättigheter att delta på olika sätt.

6.3.2 Det offentliga biträdets och ställföreträdarens roll i utredningen

Ändamålet med det offentliga biträdet är att han skall ta tillvara barnets rättigheter i processen på olika sätt. Det innebär att ge råd och stöd till barnet, bevaka utredningsmaterial och på annat sätt biträda barnet under förfarandets gång.⁹³⁴ För att det offentliga biträdet skall kunna bevaka barnets rätt är det väsentligt att barnet tillförordnas ett offentligt biträde redan inledningsvis, när fråga om vård med stöd av LVU uppkommer i socialnämnden. JO påpekar följande:

”Ett offentligt biträde kan redan på ett tidigt stadium i ett LVU-ärende göra viktiga insatser genom att bidra till att socialnämndens utredning

---

⁹³³ Se kap. 5.4 och 5.5.

⁹³⁴ Prop. 1994/95:224, s. 57.

blir fullständig och nyanserad. Frågor om förordnande av offentligt biträde bör därför prövas så snart som möjligt.”⁹³⁵

Juristens uppgift att företräda ett litet barn skiljer sig från uppgiften att vara offentligt biträde för ett äldre barn. I det senare fallet är det offentliga biträdets roll tydligare och liknar mer juristens traditionella yrkesroll. Juristen vill vanligtvis skapa ett förtroende mellan honom och klienten. Han kan visserligen framföra sina synpunkter i sin enskilda kontakt med den unga, men i rätten är det biträdets uppgift att framföra den ungas åsikter och biträda den unga i rätten. Rollen som offentligt biträde för ungdomar i beteendefallen liknar den roll som det offentliga biträdet, som blir förordnad för vårdnadshavaren, har. Den unga är, på liknande sätt som vårdnadshavaren i miljöfallen, ofta mycket ensam i sin situation. Socialnämnden kan ha förlorat barnets förtroende i och med initiativet att tvångsomhänderta henne. Föräldrarna ställer sig ofta bakom socialnämndens förslag till ingripande och kan därmed inte stödja den unga. Denne ser dessutom vanligtvis sina föräldrars handlande att bistå socialnämndens talan som ett svek. Advokaten kan i många fall utgöra den ungas enda hjälp och stöd. För de få miljöfall som rör processbehöriga barn kan juristens roll som offentligt biträde för den unga se något annorlunda ut. Den unga kan ha ett bredare kontaktnät, genom att samarbetet med socialnämnden kan vara bättre än i beteendefallen.

Advokaters inställning till sitt uppdrag och sitt förhållande till sina klienter varierar.⁹³⁶ Några gemensamma drag torde dock kunna spåras. Det är inte det offentliga biträdets uppgift att bedöma vad som är bra för den unga. Biträdet skall inte lämna den unga ensam med sina synpunkter utan vara på hennes sida i alla frågor och lägga fram hennes åsikter inför rätten om hon önskar. Det offentliga biträdet kan visserligen ange sin egen åsikt och försöka att påverka den unga. Klienten har dock det sista ordet, vilket betyder att det offentliga biträdets åsikter enbart skall fylla en rådgivande funktion i processen.

Det offentliga biträdet vars klienter är under 15 år har, förutom uppdraget som biträde, också uppgiften att vara barnets legale ställföreträdare. Ställföreträdarens åsikt har ofta en stor betydelse i den rättsliga prövningen av målet. Domstolen har sällan själv direkt kontakt med barnet. Det offentliga biträdet blir därmed domstolens främsta kanal till barnet. Medan socialnämnden kan verka partisk i sina åsikter, framstår barnets ställföreträdare som en

---

⁹³⁵ JO 1999/2000 s. 264, se s. 267. Frågan i ärendet rörde socialnämnds skyldighet att verka för att ett offentligt biträde utses skyndsamt när ett ingripande enligt LVU blir tillämpligt.

⁹³⁶ Se Ebervall för en presentation av olika förhållningssätt som försvarsadvokaten i brottmål kan ha till sina uppdrag och hur detta påverkar förhållandet till klienten och advokatens agerande.

opartisk representant för barnet. Biträdets åsikter i målet väger därför inte sällan tungt vid den rättsliga bedömningen.⁹³⁷

Det offentliga biträdet kan uppleva en obekväm beroendeställning till socialnämnden i utredningsarbetet.⁹³⁸ I en partsinlaga till rätten påpekar en advokat den beroendeställning till socialtjänsten som han i egenskap av offentligt biträde för barnet anser sig befinna sig i:

”Å ena sidan står socialtjänsten som med icke ringa utredningsresurser, egen och konsulterad sakkunskap till sitt förfogande redovisar/påstår omständigheter och argumenterar för en bedömning. Å andra sidan står familjen/förälder/föräldrar som förnekar och talar för andra slutsatser. Ju fler mål/ärenden av dylik art jag handlägger dess mer framstår det som uppenbart att erfarenhet av egna barn, sunt förnuft och gott omdöme (förhoppningsvis) är mycket värdefulla egenskaper men tyvärr ofta otillräckliga. Därest icke uppenbara skäl talar emot framstår det ändå som framkomlig väg att i första hand komplettera genom att konsultera den berörda socialtjänsten. Med respekt för ”risken” att socialtjänsten därvid, i kraft av sin sakkunskap förmår övertyga, blir det ändå först i andra hand motiverat att ta egna initiativ för påkallande av extern konsultation.”⁹³⁹

Socialnämnden har vanligtvis haft kontakt med familjen under en längre tid. Man har utredningsmöjligheter och man kan få fram uppgifter från polisen och andra myndigheter. Vidare har man andra informationskanaler och en egen kompetens vad gäller sociala relationer och barn. Avsaknaden av utredningsansvar (utöver ansvaret att fullgöra sitt uppdrag) för det offentliga biträdet begränsar vanligen biträdets roll i utredningsarbetet.

6.3.3 Ytterligare utredning

Enligt 4 § lagen om offentligt biträde får det offentliga biträdet föranstalta om ytterligare utredning om två förutsättningar är uppfyllda. Den första förutsättningen kräver dels att utredningen ”är skäligen påkallad” för att tillvarata barnets rätt, dels att den inte kan erhållas genom myndigheten som handlägger målet eller ärendet. Den andra förutsättningen fordrar att det offentliga biträdet kontaktar rätten. Om rätten finner att förutsättningarna för att vidta

⁹³⁷ De synpunkter som framförts ovan härrör huvudsakligen från en kurs för offentliga biträden i mål rörande frågan om socialrättsliga tvångsinsatser, benämnd ”Advokaten som offentligt biträde enligt LVU och LVM”, anordnad av Sveriges advokatsamfund den 23 september 1997.

⁹³⁸ Denna åsikt framkom vid, i fotnoten ovan, nämnda kurs.

⁹³⁹ Yttrandet taget från en partsinlaga ur aktmaterial för en dom rörande frågan om beredande av vård med stöd av LVU. Av sekretesskäl kan domstol och domsnummer inte anges.

åtgärder för ytterligare utredning inte är uppfyllda, och det offentliga biträdet redan har utfört utredningen, kan utredningskostnaden ankomma på det offentliga biträdet självt att betala.

”Råder det någon tvekan om vilket utredningsmaterial som myndigheten avser att infordra bör biträdet i första hand vända sig till myndigheten och begära dess medverkan till att utredningen införskaffas. Försumlighet i detta avseende bör beaktas när ersättningen till biträdet bestäms”.⁹⁴⁰

I utredningens förslag till de nya rättshjälpsreglerna uttrycktes åsikten att ersättningen till utredningar skulle begränsas till 5 000 kr. Regeringen valde dock att inte begränsa möjligheterna att få utredningskostnader ersatta.⁹⁴¹ Däremot poängteras i specialmotiveringen att bestämmelsen är ”avsedd att tillämpas på mindre utredning såsom läkarintyg eller liknande. Endast undantagsvis bör det komma i fråga att mer omfattande utredning införskaffas”.⁹⁴² I förarbetena utvecklas inte närmare vad som kan räknas som undantag i utredningshänseende. Det är biträdet som beslutar i fall en utredning enligt 4 § skall utföras enligt 6 § samma lag. Ersättningen bestäms emellertid av den domstol som handlägger ärendet enligt 2 §, vilket i praktiken medför att det offentliga biträdet i förhand bör höra med domstolen om möjligheterna att få ersättning för en önskad utredning.

Bestämmelsen om utredningsmöjlighet i lagen om offentligt biträde medför i sig inte något generellt ansvar för utredningens fullständighet. Det offentliga bitrådets skyldighet att tillföra ytterligare utredning i fall där utredningen i målet klart brister kan dock inte uteslutas. Lagen medger å ena sidan utredningsinsatser inom ramen för det offentliga bitrådets uppdrag, om förutsättningarna härför är uppfyllda. Å andra sidan föreskriver lagen att mer utredning kan komma i fråga endast i fall där domstolen inte själv, eller på uppmaning av det offentliga biträdet, föranstaltat om ytterligare sådan utredning. Skyldigheten att initiera ytterligare utredning blir på det sättet subsidiär till domstolens utredningsansvar.

---

⁹⁴⁰ Prop. 1996/97:9, s. 227.

⁹⁴¹ A. a., s. 184.

⁹⁴² A. a., s. 227.

6.4 Rättens ansvar för utredningens fullständighet och för åtgärder vid brister i erforderligt beslutsunderlag

6.4.1 Utredning genom kontradiktorisk prövning

6.4.1.1 Skriftlighet och muntlighet

Domstolen har det övergripande ansvaret för den kontradiktoriska sakbehandlingen. Rättens kommunikation med parterna och parternas kommunikation sinsemellan består i regel av en skriftlig och en muntlig del. Bestämmelserna som styr insyns- och yttranderätten för parterna i målet har redogjorts för i föregående kapitel. Genom att tillämpa dessa regler tillhandhåller rätten vardera part rätt att få yttra sig över motpartens yrkanden och grunder. Härutöver finns särskilda regler om den muntliga delen av utredningsarbetet, vilka kommer att utvecklas något nedan.

Förfarandet inför förvaltningsdomstol är i huvudsak skriftligt, vilket framgår av 9 § FPL. I andra stycket föreskrivs vidare att muntlig förhandling kan komplettera det skriftliga förfarandet i en viss fråga "när det kan antas vara till fördel för utredningen eller främja ett snabbt avgörande av målet". I tredje stycket framkommer att muntlig förhandling i målet skall hållas om enskild som för talan i målet begär det. Endast om det kan anses obehövt eller om särskilda skäl talar mot det kan parten nekas detta. I tvångsmål är muntlig förhandling huvudregel. Den muntliga förhandlingen förutsätter närvaro av båda parter (själva eller genom sina ställföreträdare) och uppfyller på det sättet omedelbar insyns- och yttrandemöjlighet.

Övrig muntlig kommunikation är telefonsamtal och besök på domstolen. Man kan även tänka sig att domstolen företar syn i målet. Det material som framkommer genom sådana muntliga inslag skall kommuniceras övriga parter.

Syn av rätten får företas i socialrättsliga mål i den mån de uppfyller kraven om ett kontradiktoriskt förfarande. JO prövade i ett fall lagligheten och lämpligheten av att domstolen vid handläggningen av ett mål om bistånd enligt SoL gjorde hembesök hos klaganden.⁹⁴³ Hembesöket gjordes tillsammans med representanter från socialnämnden. Syftet med besöket var att förkorta handläggningstiden i målet genom att inhämta uppgifter direkt i klagandens

---

⁹⁴³ JO 1991/92 s. 148.

hem. JO såg inga ”principiella hinder” mot ett sådant förfarande, så länge utredningen främjas och reglerna om dokumentation och kommunikation iakttas. JO ville dock inte kalla utredningsmedlet en muntlig förhandling enligt 9 § FPL. Han menade att det får betraktas som ”en mera okonventionell utredningsåtgärd vid sidan av det i stadgandet primärt anvisade skriftliga förfarandet”.⁹⁴⁴

6.4.1.2 *Parts närvaro vid den muntliga förhandlingen*

I 35 § LVU föreskrivs muntlig förhandling som huvudregel.

”I mål om beredande eller upphörande av vård eller om flyttningsförbud enligt denna lag skall länsrätten och kammarrätten hålla muntlig förhandling, om detta inte är uppenbart obehövligt. Muntlig förhandling skall alltid hållas, om någon part begär det. Parterna skall upplysas om sin rätt att begära muntlig förhandling.”

I specialmotiveringen till motsvarande bestämmelse i den gamla lagstiftningen betonas värdet av samtliga parTERS närvaro. Där uttalas följande: ”Föräldrarna och den unge själv, om han har nått tillräcklig mognad, bör vara närvarande när målet prövas. Rätten bör därför som regel kalla parterna till personlig inställelse”.⁹⁴⁵ Av uttalandet framgår att barn med viss mognad bör närvara. Barnets mognad utgör den enda inskränkningen vad avser barnens deltagande. Vilka kriterier som skall beaktas vid mognadsprövningen uttrycks dock inte. Reglerna om barnets processbehörighet tillsammans med krav om ett kontradiktoriskt förfarande ger vid handen att den unga har rätt att själv bestämma om hon vill delta vid den muntliga förhandlingen efter fyllda 15 år. Det är ett uttryck för den ungas autonomi och hennes rätt att få tillvarata sin integritet.

Rätten att närvara innebär inte att barnet *måste* närvara vid den muntliga förhandlingen efter fyllda 15 år. Regeringsrätten har i ett mål uttryckt att det får göras en prövning av rätten även i de fall där den unga har fyllt 15 år huruvida barnet bör höras. I ett mål om beredande av vård hade kammarrätten beslutat att inte höra den då 14-åriga flickan vid den muntliga förhandlingen.⁹⁴⁶ Flickan skulle fylla 15 år inom ett par månader. Kammarrätten avslog yrkandet från föräldrarna om förhör med barnet, mot bakgrund av den omfattande utredning som redan fanns. Regeringsrätten återvisade målet till kammar-

---

⁹⁴⁴ A. a., s. 148.

⁹⁴⁵ Prop. 1979/80:1, del A, s. 595.

⁹⁴⁶ RÅ 1993 not. 290.

rätten av andra skäl.⁹⁴⁷ Vad gäller hörandet av flickan i förevarande mål uttalar Regeringsrätten i skälen till sitt beslut att kammarrätten har att ta ställning till om barnet vid den nya prövningen bör höras muntligen.

Sambandet mellan parternas närvaro vid den muntliga förhandlingen och domstolens utredningsansvar har vidare varit föremål för Regeringsrättens uppmärksamhet i RÅ 1991 ref. 66. Målet gällde frågan om en parts utevaro vid den muntliga förhandlingen innebar hinder för förhandlingen. Socialnämnden i Ystads kommun hade ansökt om att en 1-årig flicka skulle omhändertas med stöd av 1 § andra stycket och 2 § LVU på grund av moderns missbruk och psykiska instabilitet. Länsrätten beslutade om tvångsvård, ett beslut som modern överklagade. I kammarrätten hölls muntlig förhandling på uppmaning av modern. Modern var dock närvarande endast genom sitt ombud. Hon hade inte skickat tillbaka delgivningskvittot i samband med kallelsen till den muntliga förhandlingen. Kammarrätten avlog överklagandet om tvångsvård. I Regeringsrätten hävdade modern att det förelåg hinder för förhandling i kammarrätten, eftersom hon inte hade deltagit.

Regeringsrätten redovisade sin syn på sambandet mellan utredningsansvaret och parternas närvaro genom att först hänvisa till tillämpliga bestämmelser.

”Enligt förvaltningsprocesslagen (1971:291) skall rätten tillse att mål blir så utrett som dess beskaffenhet kräver; rätten anvisar vid behov hur utredningen bör kompletteras och får avvisa överflödigt utredning (8 §). I syfte att främja utredningen kan rätten förordna om muntlig förhandling (9 §). Klagande skall kallas till förhandlingen, varvid rätten ifråga om enskild klagande får förelägga denne att inställa sig personligen vid vite eller vid påföljd av att hans utevaro ej utgör hinder för målets vidare handläggning och avgörande (14 §).

I mål om beredande av tvångsvård skall enligt 35 § första stycket LVU länsrätten och kammarrätten hålla muntlig förhandling, om detta inte är uppenbart obehövligt. Muntlig förhandling skall dock alltid hållas, om någon part begär det. I motiven anförts att mål som nu sagts ofta är av djupt ingripande natur för den enskilde och att det ansetts vara ett viktigt rättssäkerhetsintresse att målen inte avgörs på handlingarna i den enskildes frånvaro (prop 1989/90:28 s. 124). Såvitt avser frågan om vilken utredning som erfordras och om enskild part skall närvara personligen vid den muntliga förhandlingen gäller förvaltningsprocess-

---

⁹⁴⁷ Målet återförvisades eftersom kammarrättens hade beslutat om vård enligt LVU och som skäl härför åberopat främst att fadern genom dom i tingsrätten fällts till ansvar för sexuella övergrepp mot barnet. Åtalet ogillades sedermera i hovrätten.

lagens bestämmelser. För den händelse rätten finner parts närvaro obehövlig sägs i förarbetena till lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga – vars bestämmelser om muntlig förhandling överensstämmer med motsvarande bestämmelser i LVU – att parten själv får ta ställning till om han vill närvara vid förhandlingen (prop 1979/80:1 del A s. 595).⁹⁴⁸

Därefter uttryckte rätten sina synpunkter på sambandet mellan utredningsansvaret och parternas närvaro vid en muntlig förhandling:

”Av de återgivna bestämmelserna får anses framgå att enskild part förutsätts normalt komma att vara personligen tillstädes vid en muntlig förhandling i mål om beredande av vård enligt LVU och att, om hans personliga närvaro inte anses nödvändig, den enskilde i vart fall genom kallelse bereds möjlighet att närvara vid förhandlingen. Av rätts befogenheter med avseende på utredningen i målet följer emellertid att muntlig förhandling i vissa fall bör kunna hållas inte bara när den enskilde valt att inte personligen inställa sig utan också när endast hans ombud blivit kallad till förhandlingen. Frågan om muntlig förhandling kan hållas när den enskilde inte är personligen närvarande får bedömas med hänsyn till omständigheterna i det särskilda fallet och med beaktande av vilken betydelse närvaron skulle kunna antas ha för utredningen i målet.”⁹⁴⁹

Omständigheterna i ifrågavarande mål var sådana att modern personligen hade hörts i länsrätten. Hennes ombud var dessutom närvarande vid kammarrättens muntliga förhandlingen och kunde föra hennes talan. Moderns behov av att få närvara vid den muntliga förhandlingen bestod av att få framföra sina personliga omständigheter själv för rätten. Dessa tre omständigheter – huruvida parten hörts tidigare, om någon annan kunde föra partens talen och syftet med närvaron enligt parten själv – utgjorde inte sådana omständigheter att någon invändning kunde göras mot kammarrättens agerande i målet. Inte heller var utredningsbehovet, enligt rättsens bedömning, sådant att närvaron kunde ha haft någon betydelse för utredningen. Regeringsrätten biföll därför inte besvären.

Fråga i ett JO-ärend e var om muntlig förhandling kunde hållas i parts utevaro. Målet rörde fråga om fortsatt tvångsvård enligt lagen om psykiatrisk tvångsvård (1991:1128). Parten hade delgivits kallelse till förhandlingen men

---

⁹⁴⁸ RÅ 1991 ref. 66, s. 218.

⁹⁴⁹ A. a.

medverkade inte. Något offentligt biträde hade inte heller förordnats parten. JO ifrågasatte att den muntliga förhandlingen hölls i partens utevaro och menade att ett sådant förfarande stred mot de grundläggande krav på en rättvis rättegång som regleras i artikel 6 i Europakonventionen. JO uttalar bl. a. att: ”Nyttan av att hålla muntlig förhandling i ett mål när varken parten (patienten) eller ett offentligt biträde är närvarande synes mig principiellt starkt kunna sättas i fråga”.⁹⁵⁰ Den kontradiktoriska sakbehandlingens grundsatser om rätten att bli hörd och likställdhet mellan parterna hade frångåtts utan godtagbara skäl.

Sammantaget kan man konstatera att utredningsbehovet tillsammans med partens rättssäkerhetskrav på närvaro vid förhandlingen, i vart fall genom ombud, skall utgöra bedömningsgrunderna för parts rätt att närvara personligen vid en muntlig förhandling. Det är oacceptabelt och i strid med lagstiftarens intentioner att hålla förhandlingar på det sätt som skedde i fallet utan parts eller ombuds närvaro.

Även icke processbehöriga barn kan höras i domstolen, som ett led i myndighetens utredning. Enligt 36 § tredje stycket LVU *bör* barnet höras under vissa angivna förhållanden. För det första skall det vara till nytta för utredningen. I sådana fall skall domstolen, för det andra, pröva frågan om barnet skulle kunna skadas av ett förhör.⁹⁵¹ Nyttorekvisitet är svårt att tillämpa. Hur skall domaren kunna bedöma värdet av en partsutsaga i förväg? Förarbetena uttrycker en generös tolkning av rekvisitet. Av specialmotiveringen framgår att domstolen generellt sett ”inte bör underlåta att ge även ett barn under 15 år möjlighet att lämna sin syn på en fråga, vars avgörande berör barnet”.⁹⁵² Därefter uttalar departementschefen ett krav på omdöme hos rättstillämparen. Möjligheten att höra barnet skall bedömas ”med ledning av dess ålder och mognad, vilken betydelse ärendet kan antas ha för barnet men också vilken inställning barnets ställföreträdare har till frågan om barnet skall höras”.⁹⁵³

Socialutskottet uttalar vidare att avsikten med regeln är att tydliggöra principen om att största möjliga hänsyn alltid skall tas till barnets personliga önskan och upplevelse av situationen.⁹⁵⁴ Uttalandet ger vid handen att domstolen vid prövning av rekvisitet särskilt bör beakta ”nyttan” av huruvida

⁹⁵⁰ JO 1999/2000 s. 180. Citatet härrör från s. 183.

⁹⁵¹ Se även kap. 5.5.2. Jfr kap. 6.2.3.3.

⁹⁵² Prop. 1979/80:1, del A, s. 567.

⁹⁵³ A. a.

⁹⁵⁴ SoU 1979/80:44, s. 116. Bestämmelsen motsvarar 19 § i 1980 års lag om vård av unga, vilken tillkom vid riksdagsbehandlingen av lagförslaget till denna lag.

barnets intressen ytterligare bör klarläggas. Sådant material torde vara svårt att få kunskap om utan att höra barnet på ett eller annat sätt. Det är därför rimligt att anta att tolkningen av sagda bestämmelse bör vara generös, för att tillhandahålla det barn som önskar möjlighet att få komma till tals i rätten.

Den muntliga förhandlingen anses generellt sett inte vara ett lämpligt forum för att höra barn. Muntliga förhandlingar medger även andra parter närvaro och sker i stela och barnovänliga miljöer. Domare vid förvaltningsdomstol har i mycket liten omfattning prövat olika metoder att låta barnet få komma till tals inför rätten direkt. Ett okonventionellt muntligt inslag i handläggningen var föremål för JO:s prövning. I ett mål rörande beredande av vård enligt LVU hade länsrättens ordförande gjort ett *besök hos barnet* i familjehemmet och samtalat med barnet om hennes situation. JO kritiserade domaren för att informationen som framkom vid besöket inte kommunicerades övriga parter i målet.⁹⁵⁵ Kritiken rörde således bristen på insynsrätt för motparterna och inte utredningsmetoden i sig.

6.4.2 Utredning genom materiell processledning

6.4.2.1 Allmänt

När socialnämnden inger en ansökan om beredande av vård enligt 4 § LVU till domstolen har nämnden som en del av ansökan sin sociala utredning enligt 11 kap. 1 § SoL. Utifrån det materialet skall rättsens ordförande ta ställning till målets handläggning. Detta brukar betecknas som rättsens *processuella processledning*.⁹⁵⁶ Det innebär att rättsens ordförande skall ta ställning till olika handläggningsspörsmål, såsom eventuella hinder för saklig prövning⁹⁵⁷, behov och val av offentliga biträden för parterna och delgivningssätt av utredningsmaterial och beslut. Dessa frågor är en följd av de rättsliga funktioner som rätten har i och med att ett mål anhängiggörs.

Det finns vissa krav på hur domstolen skall handlägga saken i ett mål rörande

⁹⁵⁵ JO 1986/87 s. 338.

⁹⁵⁶ Se Bergström, Håstad, Lindblom och Rylander, under "formell processledning".

⁹⁵⁷ Ett exempel härpå är prövning av rätt forum. Det finns kollisionsregler för att undvika att mer än en domstol behandlar ett mål rörande LVU samtidigt. En situation som annars skulle kunna medföra att samma sak prövades i olika domstolar är följden av att socialnämnden blir tvungen att ingripa med ett omedelbart omhändertagande med stöd av 6 § i ett ärende där de tidigare ansökt om vård hos länsrätten med stöd av 4 §. Denna situation finns uttalad i 7 § fjärde stycket. Har ett mål redan anhängiggjorts i en domstol, skall följaktligen även underställning ske i samma domstol. Att talan väcks vid fel forum är ett processhinder enligt 34 kap. RB.

tvångsvård. Ett sådant allmänt krav är skyndsamt handläggning.⁹⁵⁸ Kravet på skyndsamma handläggningar av målen rörande tvångsvård är påkallade av rättssäkerhetshänsyn till barnet och vårdnadshavaren. Ett annat allmänt krav är att kommunicera utredningsmaterial och övrigt material mellan parterna.

Domstolen har uppgiften att fatta såväl beslut under beredningsstadiet som det slutliga avgörandet i målet. Domstolens beslutskompetens framgår av 28 § FPL. Där uttalas att "(D)omstol, som har att pröva besvär, kan förordna att det överklagade beslutet, om det eljest skulle lända till efterrättelse omedelbart, tills vidare icke skall gälla och även i övrigt förordna rörande saken". Beslut under själva processen kan vara av sådant slag som angivits ovan, exempelvis beslut att ex officio anhängiggöra ett mål eller att besluta om att ett offentligt biträde skall förordnas. Ett fastställande av ett av socialnämnden fattat beslut om omedelbart omhändertagande med stöd av 6 § LVU är en annan form av beslut under utredningsstadiet som brukar betecknas som ett interimistiskt beslut.⁹⁵⁹

Rättens *materiella processledning* består av åtgärder för att komplettera utredningsmaterialet.⁹⁶⁰ Den materiella processledningen i förvaltningsrättsliga mål har sin grund i rättens utredningsskyldighet. Innan domstolen fattar beslut i ett mål enligt LVU skall den förvissa sig om att sakprövning kan ske på grundligt beslutsunderlag.

6.4.2.2 Lagstadgat utredningsansvar

Domstolen har ett lagstadgat ansvar för att utredningen i målet blir tillräckligt omfattande för att tjäna som fullgott beslutsunderlag vid det rättsliga avgörandet. Detta utredningsansvar framgår av 8 § FPL. Där uttalas i första stycket: "Rätten skall tillse att mål blir så utrett som dess beskaffenhet kräver."

Paragrafen ger uttryck för den bärande principen om officialansvaret för det allmänna. Bestämmelsen om domstolens utredningsansvar har en allmänt hållen formulering. I förarbetena påpekar departementschefen att "utrednings-

⁹⁵⁸ Det finns ett allmänt *skyndsambetskrav* i 33 § LVU som gäller alla mål rörande tvångsvård och som avser handläggningen såväl hos socialnämnden som i domstolen. Därutöver finns särskilt reglerade tidskrav för vissa åtgärder. Exempelvis uppställs i 7 § ett krav på att en underställelse till rätten om fastställande av ett av socialnämnden fattat beslut om omedelbart omhändertagande skall prövas inom en vecka från det att handlingarna i målet kom rätten tillhanda.

⁹⁵⁹ Strömberg påpekar att ett sådant interimistiskt beslut ligger nära en annan typ av beslut under beredningsstadiet, dvs. processuella säkringsåtgärder. Sådana beslut är beslut som dels syftar till att underlätta utredningen, dels säkrar genomförandet av ett kommande beslut. Se Strömberg, Allmän förvaltningsrätt, s. 111 f.

⁹⁶⁰ Se Bergström, Håstad, Lindblom och Rylander, under "materiell processledning".

ansvaret sträcker sig olika långt i olika typer av mål”.⁹⁶¹ Formuleringen i lagtexten, ”som dess beskaffenhet kräver”, avser att fastslå detta.⁹⁶² Fråga är hur omfattande det ansvaret är och hur det förhåller sig till parternas skyldighet att föra fram bevisning för sina påståenden. Bristen på regeringsrättspraxis rörande domstolens utredningsansvar har uppmärksammats av såväl statliga utredningar⁹⁶³ som rättsvetenskaplig litteratur.⁹⁶⁴ Man har pekat på bristen på praxisavgöranden, vilket man anser har orsakats av domstolens ovilja att binda sig för framtiden genom att uttala sig principiellt om utredningsansvarets omfattning.⁹⁶⁵

Hur omfattande utredningen bör vara torde inte kunna mätas kvantitativt en gång för alla. Att kraven på såväl kvantitet som kvalitet skall bero på måltypen framgår av förarbetena till den allmänna bestämmelsen om myndigheters utredningsansvar.⁹⁶⁶ Den allmänna utgångspunkten för att ”mäta” dessa faktorer skall vara med vilken styrka allmänna intressen gör sig gällande i målet. Ju starkare allmänt intresse, desto större utredningsansvar. Därför har man utformat rättens utredningsskyldighet så att den kan variera beroende på vad målets beskaffenhet kräver. Det allmänna intresset är stort i omhändertagandemål där samhällsintresset att skydda utsatta barn gör sig starkt gällande i förfarandet.

Genom praxis har det inte skapats mycket vägledning om hur bestämmelsen om domstolens utredningsansvar skall användas av domstolar.⁹⁶⁷ Det handlar egentligen om två olika frågor. Dels är det frågan *när* en utredning är tillräcklig för att utgöra sådant tillräckligt beslutsunderlag som sakfrågans beskaffenhet kräver. Dels är det frågan *om* en domstol ex officio skall inhämta ytterligare utredning i de fall som utredningen inte är tillräcklig. Enligt Petrén's uppfattning var den första frågan i regel relativt okomplicerad för domaren.

”För den tränade förvaltningsdomaren är det vanligen ej särskilt svårt att slå fast vad som skulle ytterligare behövas för att ett visst mål blir så utrett som rätteligen krävs för dess avgörande. Självklart kan ibland råda tveksamhet, men i allmänhet är det inte något stort problem att ange vilka kompletteringar som behövs för att rätten skall kunna träffa

---

⁹⁶¹ Prop. 1971:30, s. 529.

⁹⁶² A. a.

⁹⁶³ Domstolsutredningen konstaterar detta i betänkandet SOU 1991:106, s. 515.

⁹⁶⁴ Se Petrén, s. 155 ff.; Edelstam, s. 86; Lavin, Gäst hos Försäkringsöverdomstolen, s. 73.

⁹⁶⁵ Se Petrén, s. 155.

⁹⁶⁶ Prop. 1971:30, s. 529.

⁹⁶⁷ Se Petrén, i FT 1977 s. 154. Se även Edelstam, s. 363 ff.

ett materiellt riktigt avgörande. Frågan blir istället oftast om rätten skall skaffa in den felande utredningen eller om den skall avstå därifrån.”⁹⁶⁸ Den andra frågan, däremot, kan orsaka större problem. I allmänhet, menade Petré, ankommer det på parten i målet att ta fram de faktiska omständigheterna i målet. *I den mån* som utredningen därefter fortfarande är bristfällig, är det domstolens skyldighet att medverka till att utredningen kompletteras. Kompletteringen omfattning och art beror sedan dels på typen av mål, dels på partsställningen i målet.⁹⁶⁹

En delfråga i RÅ 1992 ref. 6 var om Regeringsrätten skulle inhämta ytterligare utredning i form av en barnpsykiatrisk bedömning av den 2-åriga flicka som var föremål för ett ingripande enligt LVU. Någon sådan hade inte kommit till stånd i tidigare skede. Länsrätten hade avslagit moderns yrkande om en barn- och ungdomspsykiatrisk utredning med motiveringen att en sådan utredning uppenbarligen inte skulle ändra länsrättens bedömning i målet. Kammarrätten hade inte behandlat frågan och ändrade inte heller länsrättens beslut om vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU. I Regeringsrätten yrkade socialnämnden, för det fall rätten skulle ha en annan uppfattning än underinstanserna, bl. a. på en barnpsykiatrisk bedömning av barnet. Regeringsrätten ändrade visserligen underinstansernas domar och avslag socialnämndens ansökan om vård. Ändå avslag rätten yrkandet om ytterligare utredning. I stället fann domstolen att den befintliga utredningen inte utgjorde tillräckligt underlag att konstatera att det på grund av brister i omsorgen om barnet skulle föreligga påtaglig risk för skada för barnet. Med andra ord uppfyllde utredningen inte den bevisstyrka som nämndens bevisbörda krävde.⁹⁷⁰

Det är svårt att fastställa hur domstolen hanterar situationer när det är tveksamt om det finns tillräcklig utredning i rättsfallet. Domstolens utredningsskyldighet är begränsad för högsta prejudikatinstansen. Enligt 37 § FPL skall omständighet eller bevisning som åberopas först i Regeringsrätten i princip inte beaktas i mål där prövningstillstånd krävs. Endast om det föreligger särskilda skäl kan domstolen ta hänsyn till sådant material. Särskilda skäl kan föreligga om sakförhållandena har ändrats från det kammarrätten avgjorde målet till dess det skall det prövas ånyo i Regeringsrätten. I förevarande fall hade sakläget inte förändrats. Det förelåg sannolikt inte särskilda skäl för att förordna om ytterligare utredning i målet.

⁹⁶⁸ Petré, i FT 1977 s. 156

⁹⁶⁹ A. a., s. 158.

⁹⁷⁰ Se även kap. 2.3.2.

I JO 1996/97 s. 135 uttalade sig JO om utredningsansvarets innebörd och omfattning i LVU-mål. Fallet rörde frågan om domstolen hade fullgjort sitt utredningsansvar enligt 8 § FPL i ett mål rörande beredande av tvångsvård av en 17-årig flicka när man inte hade begärt in kompletterande uppgifter bl. a. om flickans hemförhållanden. Det framkom under JO:s handläggning av ärendet att vissa kompletteringar till socialnämndens ansökan hade gjorts men inte redovisats i förhandlingsprotokollet. Kritiken kom därför att röra bristen på dokumentation. Vissa principiella uttalanden gjordes dock i fråga om själva utredningsansvaret i LVU-mål. JO konstaterade att rätten av flera skäl bör kunna utgå från att det vanligen finns ett relativt gediget beslutsunderlag redan i och med att en ansökan om vård inges. Dels har socialnämnden i dessa mål ett omfattande utredningsansvar på grund av sin ställning som det allmännas representant för barns behov av skydd. Dels har både barnet och vårdnadshavaren partsstatus och rätt till offentliga biträden som tillvaratar deras respektive representant, vilket innebär att parterna är relativt jämbördiga i processen och besitter kompetens att utföra sin talan på ett, ur rättssäkerhets- och integritetssynpunkt, godtagbart sätt. För domstolen bör detta förhållande kunna få som konsekvens att vardera part får framlägga bevisning i målet. Genom ett kontradiktoriskt förfarande inbjuds parterna möjlighet att förebringa utredning, argumentera för sin sak och på detta sätt tillhandahålla rätten det huvudsakliga beslutsunderlaget i sakfrågan.⁹⁷¹ Även om ”målets beskaffenhet” således ger utrymme för att överlämna det huvudsakliga utredningsarbetet till parterna har domstolen ett visst *eget* ansvar för att utredningen blir fullständig och korrekt. JO påpekar att detta ansvar innebär att domstolen måste ”bl.a. se till att de faktiska förhållandena blir tillräckligt utredda och att de av en part påstådda påståendena styrks.”⁹⁷² Detta ansvar fullgör domstolen främst genom att anvisa för parten hur talan skall kompletteras.

Det ovan sagda innebär att rättens utredningsansvar i LVU-mål består i första hand av att bedöma vad parterna inför i målet. I de fall som rätten finner att underlaget är bristfälligt är det rättens uppgift, att medelst materiell processledning, söka avhjälpa oklarheterna. Detta sker vanligen genom att parterna ombeds komplettera utredningen på något sätt.⁹⁷³ Erforderliga upplysningar kan inhämtas skriftligen eller muntligen vid den muntliga förhandlingen.⁹⁷⁴ I sista hand kan rätten, *ex officio* , avhjälpa brister i

---

⁹⁷¹ JO 1996/97 s. 135, se s. 137.

⁹⁷² A. a., s. 138.

⁹⁷³ Prop. 1971:30, s. 530.

⁹⁷⁴ JO 1996/97 s. 135, se s. 138.

utredningen. I annat fall kan situationen bli sådan att parten, i det här fallet socialnämnden, inte anses uppfylla sin bevisbörda vid den materiella prövningen av målet. Domstolens roll i processledningshänseende skall, enligt förarbetena till bestämmelsen, bero på om parten behöver hjälp att tillvarata sin rätt.⁹⁷⁵ Vidare menar departementschefen att domstolen bör inrikta sig på att korrigera ”uppenbara brister och förbiseenden i enskilda talan”.⁹⁷⁶

Om rätten finner att det saknas erforderlig utredning kan rätten begära kompletterande utredning. Ett exempel härpå får belysa när det kan bli aktuellt. I ett mål rörande frågan om beredande av vård med stöd av 1 och 2 §§ LVU från Länsrätten i Skåne återvisade rätten målet till socialnämnden för kompletterande utredning.⁹⁷⁷ Rätten påpekade att det för det första saknades erforderlig utredning vad gällde barnets behov och resurser samt brister avseende moderns förmåga. För det andra var påstådda misshandelstillfällen inte konkretiserade. Barnets faktiska boendesituation var för det tredje inte klarlagd. För det fjärde saknades i utredningen referenser till andra familjemedlemmar än modern. Det saknades även referenser till skolpersonal samt till den av nämnden tidigare anlitade externe utredaren. Med hänvisning till ovan redovisade punkter, återvisade länsrätten målet till socialnämnden för kompletterande utredning. Även efter den kompletterande utredningen ansåg inte länsrätten att orsaken till flickans agerande hade klarnat tillräckligt. Rätten konstaterade slutligen att förutsättningarna inte var uppfyllda i målet.

6.4.2.3 Särskilt om barnets behov och intressen i beslutsunderlaget

Barns rätt att få komma till tals enligt internationella konventioner bör prägla bedömningen huruvida målet har blivit så utrett som dess beskaffenhet kräver. Även det socialrättsliga regelverket uttalar starka önskemål om att barn skall få komma till tals. Av rättssäkerhetsskäl bör varje part ges möjlighet att få sin röst hörd, och i de fall som den enskilde själv är kapabel att bilda egna åsikter och kan – och vill – framföra dessa bör detta innebära att domstolen tillhandahåller detta rättsskydd för det barn som inte tidigare under processen givits en sådan möjlighet att få uttala sig. En bedömning att beslutsunderlaget är fullgott utan detta inslag bör kunna motiveras av rätten, t. ex. med barnets ringa ålder, den givna utgången i målet eller att ett yttrande från barnet inte främjar kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi.

---

⁹⁷⁵ Prop. 1971:30, s. 530.

⁹⁷⁶ A. a.

⁹⁷⁷ Länsrättens i Skåne län dom den 5 mars 1998, mål nr 13840-97.

Uppfattningarna huruvida rätten bör ingripa i parternas utredning när utredningen *knappt* uppfyller kraven på att utgöra en tillförlitlig utredning är sannolikt olika hos olika domare. Kraven på barns rättssäkerhet, integritetskydd och gradvis stigande autonomi ger stöd för uppfattningen att rätten bör agera när man bedömer att de insatser som rätten anser behövs är till *fördel* för barnet. Barn tillhör den kategori av parter som ”har svårigheter att ta till vara sin rätt”⁹⁷⁸ och som enligt departementschefen skall ges extra processledning. Det innebär att utredningansvaret särskilt skall gynna denna grupp. Eftersom barnet inte kan värna sin integritet och sin gradvis stigande autonomi självt (alls eller till fullo) bör domstolen ha en större benägenhet att utöva sin processledande funktion för att tillgodose den ungas rättssäkerhet, integritetskydd och autonomi.

Den hållning som föreslagits kan medföra skilda tillvägagångssätt för rätten i enskilda fall. I beteendefallen finns vanligen motsatta inställningar mellan den unga och socialnämnden. Ett exempel på att domstolen kan utöva sin utredningsskyldighet i dessa mål är att domstolen begär kompletterande upplysningar av den unga rörande dennes aktuella situation i ett mål där det är oklart i vilken utsträckning som det verkligen föreligger den grad av missbruk av den unga som socialnämnden gör gällande. Ett annat exempel är att den ungas samtycke utreds närmare i en situation där socialnämnden hävdar att den ungas samtycke inte är tillförlitligt, men där hon inte gets utrymme i utredningen att få bemöta socialnämndens påpekanden i sak och motsätter sig tvångsvård. Genom domstolens processledande funktion torde därmed den unga kunna tillhandahållas ökat integritetsskydd och ökad rättssäkerhet.

I miljöfallen, däremot, kan den materiella processledningen i stället syfta till att stärka socialnämndens utredning i vissa fall om domstolen tillämpar förslaget att låta barnets integritetsskydd, autonomi och rättssäkerhet påverka den materiella processledningen i oklara fall. I dessa fall är det frågan om att nå det angivna målet om optimal rättssäkerhet och optimalt integritetsskydd. Det kan således å ena sidan innebära att rätten vägleder socialnämnden – genom att exempelvis begära in kompletterande uppgifter som styrker brister i omsorgen av barnet – så att socialnämndens ansökan bifalls av rätten. Härigenom tillhandahålls barnet det samhälleliga skydd som lagen uppställer i 5 kap. 1 § SoL och som skall utgöra motiven för ett ingripande. Å andra sidan kan det också få som konsekvens att rätten avstår från att begära in ytterligare

---

⁹⁷⁸ Prop. 1971:30, s. 530.

utredning i ett mål som saknar alla förutsättningar att nå de beviskrav som uppställs, med tanke på att rättssäkerhets- och integritetskrav hindrar rätten från att omhänderta barn i sådana fall där lagens rekvisit inte är uppfyllda.

6.5 Sammanfattning och kommentarer

Officialprincipen i den rättsliga processen i omhändertagandemål kommer till uttryck genom att både ansökande myndighet (socialnämnden) och beslutande organ (förvaltningsdomstolen) har utredningsansvar i målet. Syftet med ett sådant ansvar är att tillförsäkra den enskilde en rättssäker process oavsett den enskildes förmåga att hävda sin rätt.

Även om det inledande, och avslutande, utredningsarbetet präglas av officialprincipen, inverkar den kontradiktoriska principen på utredningens övriga delar. Processen förutsätter aktiva parter, främst socialnämnden, som framför bevisning och argumenterar för sin sak i målet. Detta är en rimlig uppgift för en ansökande part som socialnämnden. Dels har socialnämnden som företrädare för staten en plikt att tillvarata utsatta barns behov och intressen genom opartiskhet och saklighet. Dels åvilar bevisbördan för att förutsättningarna för ett tvångsingripande föreligger på socialnämnden. Socialnämnden, företrädare för det allmänna, har därigenom det huvudsakliga ansvaret för underlaget till den materiella prövningen i målet. Motparterna barnet och vårdnadshavaren har inga lagreglerade krav att inkomma med bevisning. Däremot har både barnet och vårdnadshavaren juridisk representation för att de skall bli jämbördiga parter med socialnämnden och härigenom kunna föra sin egen talan.

Det huvudsakliga syftet med ett system som tillhandahåller den enskilde både en egen partsställning med juridisk representation i en kontradiktorisk process och en trygghet att den berörda myndigheten och domstolen har vidsträckt utredningsansvar är främst att säkerställa *rättssäkerhetskraven* om likabehandling, förutsebarhet och kontrollerbarhet. Genom de båda principernas inverkan på den rättsliga processen skall trygghet skapas för den enskilde. Rättssäkerhetskravet gör sig starkt gällande i utredningsfasen.

Kravet på ett *integritetsskydd* innebär dels att beslutande organ skall ha respekt för barnets åsikter, vilja och värderingar, dels att barnet skall ges kunskap om och inflytande över information om sig själv. I fråga om utredningen medför detta krav på möjligheter för barnet att få komma till tals i utredningen och att få information om och möjlighet att påverka vilken information som dokumenteras i utredningsmaterialet. Här måste redan

inledningsvis göras en uppdelning mellan barn som är 15 år eller äldre, och barn som är yngre än 15 år, eftersom integritetsskyddet varierar mellan dessa båda grupper.

Det processbehöriga barnet tillhandahålls rättssäkerhet och integritet genom sina möjligheter att påverka utredningen och framföra bevisning under utredningstiden tack vare sin rättshandlingsförmåga och partsställning. Som part har den unga möjlighet att få komma till tals i processens olika skeden i det kontradiktoriska förfarandet på de sätt som redogjorts för i föregående kapitel.⁹⁷⁹ Till sin hjälp har den unga ett offentligt biträde som kan möjliggöra att den unga i praktiken vågar och kan föra fram sina synpunkter. Samma sak gäller hennes rättsliga förmåga att påverka utredningsarbetet. Redan under det inledande stadiet i socialnämnden ges den unga rätt att yttra sig i den sociala utredningen. Hon kan sedan framlägga skriftlig eller muntlig utredning i målet – om än inte med samma utredningskapacitet som socialnämnden – på samma premisser som vårdnadshavaren. Ekonomiskt understöd för egen utredning kan i vissa fall utges genom lagen om offentligt biträde.

Däremot kan den unga inte påverka utredningens alla delar, eftersom det kontradiktoriska förfarandet möjliggör öppenhet mellan parterna och insyn i varandras handlingar i målet. Det kan således uppstå en intressekollision mellan kravet på rättssäkerhet och kravet på ett integritetsskydd för den enskilde. I denna konflikt får rättssäkerheten dominera. Den unga får således ”tåla” att även upplysningar om denne som hon hade velat undvika att få dokumenterat i utredningsmaterialet, finns med. Rättssäkerhetskraven medger sammantaget vissa integritetskränkningar för den enskilde, men den unga kan dock vägra att uppge viss information som efterlyses av motparten.

Rättssäkerhets- och integritetsskyddet är annorlunda för *det processbehöriga barnet*. Den största möjligheten att få bli involverad ges genom de två lagreglerade möjligheterna som bjuder barnet att få komma till tals. Dels tillhandahåller 3 kap. 5 § andra stycket SoL i allmänna ordalag en möjlighet för barn att få komma till tals. Dels föreskriver 11 kap. 10 § andra stycket SoL och 36 § tredje stycket LVU en skyldighet för socialnämnden och domstolen att höra barnet som en del av utredningsarbetet om det kan vara till nytta för barnet och om barnet inte antas ta skada av det. Genom någon av dessa bestämmelser är det rimligt att anta att barn i många fall ges möjlighet att få komma till tals någon gång under processen. Det vanligaste sättet torde vara att socialnämndens företrädare hör barnet vid åtminstone ett tillfälle inför en

---

⁹⁷⁹ Se kap. 5.5.

ansökan till rätten. När ärendet har nått rätten finns det inte stora möjligheter för barnet att få närvara. Tvärtom torde det finnas en presumtion att närvaro skadar barnet. Tanken är i stället att barnets ställföreträdare skall agera i barnets ställe. Han kan synliggöra barnet genom att framföra hennes intressen och indirekt låta barnet få komma till tals i rätten. Eftersom det inte uppställs tydliga krav på att ställföreträdaren skall tillhandahålla ett dylikt integritets-skydd torde rättstillämpningen variera här. Ställföreträdaren har inte heller en tydlig roll i rätten vilket kan medföra att denne främst spelar en observatörsroll för det lilla barnet.

Till den del som barnet skall tillhandahållas ett integritetsskydd genom insyn i, och möjlighet att påverka, utredningsmaterialet har det processoberöriga barnet ett mycket svagt skydd. Även om barnet har givits möjlighet att få komma till tals har tillämpligt regelverk inte kopplat samman denna yttranderätt med en informationsmöjlighet. Det barn som inte har rätt eller mognad att föra sin egen talan är beroende av den syn som vuxna kring barnet i processen har rörande syftet med barnets yttranderätt. I de fall som socialnämndens företrädare eller barnets ställföreträdare anser det vara väsentligt att barnet involveras i utredningsarbetet, torde integritetsskyddet kunna bli nästan jämförbart med det processoberöriga barnets skydd. Dessa vuxna kan då tillhandahålla barnet den information som barnet behöver för att kunna ge sina åsikter, synpunkter och känslor i, för beslutsunderlaget, relevanta spörsmål. Det finns dock inget krav på ett sådant tillvägagångssätt av rättstillämparen. Resultatet kan därför ofta bli att barnet inte informeras. Såsom påpekats tidigare i arbetet inverkar detta menligt på barnets integritetsskydd och sannolikt även på hennes möjlighet att utöva sin autonomi. Det processoberöriga barnets del i utredningsarbetet är således tämligen oreglerat och styrs av rättstillämparens bedömning i det enskilda fallet.

Det som har sagts om barnets integritetsskydd kan till stora delar även appliceras på barnets rätt till *gradvis stigande autonomi*. Det processoberöriga barnets möjlighet att påverka och styra utredningen är jämförbar med vårdnadshavarens möjlighet. Som part i det kontradiktoriska förfarandet och med full rättshandlingsförmåga kan den unga påverka utredningen genom att tillföra egen bevisning i målet och kommentera motparternas utredningar. Det processoberöriga barnet, däremot, har endast påverkansmöjligheter indirekt i möte med socialnämndens företrädare och sin egen ställföreträdare. I vad mån barnet ges möjlighet att styra utredningsmaterialet beror på i vilken utsträckning som barnet medges sådan autonomi av vuxna runt henne.

Den sociala myndighetens utredningsskyldighet kan dock även ses i ljuset

av den begränsade roll som övriga parter i målet trots allt får genom att stora utredningsinsatser och lagreglerat integritetsintrång medges av det allmänna som ett medel för att uppnå ett gediget utredningsmaterial. Främst torde detta begränsa det processbehöriga barnets möjlighet att påverka utredningen på det sätt som en part medges i exempelvis ett dispositivt tvistemål. I stället för att överlåta utredningsinsatserna till de enskilda parterna tillåts myndighetens utredning dominera beslutsunderlaget. Den sociala myndigheten, såsom varande den objektiva företrädaren för den enskildes bästa, styr en betydande del av utredningsarbetet. Det innebär i praktiken mindre handlingsutrymme och påverkansmöjligheter för den enskilde motparten.

Reglerna om myndighetens och domstolens utredningsskyldighet kan även begränsa utredningen och, därmed även barnets påverkansmöjligheter. Avsaknaden av ett lagreglerat krav att barnets åsikter och önskemål skall inhämtas i den sociala utredningen eller under rättsprocessen kan medföra att varken socialnämnden eller rätten ser det som en brist i de krav som uppställs för att målet skall vara utrett som dess beskaffenhet kräver.

Man kan sammanfattningsvis hävda att utredningskraven både tillhandahåller rättssäkerhet och begränsar den enskildes integritetsskydd respektive autonomi. Om gällande utredningskrav *kompletterades* med krav på att barnets inställning skulle inhämtas av kompetenta barn i angelägna frågor skulle barnets integritetsskydd och autonomi i denna del kunna tillgodoses i större utsträckning. På så sätt skulle barnet ges möjlighet att involveras inför beslutet om tvångsvård genom att t. ex. uttala sig om vad barnet anser om umgänge med vårdnadshavaren, placering i annat hem än vårdnadshavaren och särskilda önskemål inför en sådan placering.

6.6 En jämförelse med Norge och England

6.6.1 Norge

6.6.1.1 *Barneverntjenestens och fylkesnemndas del i utredningen*

Handläggningen i *fylkesnemnda* liknar en rättslig process vid en domstol och bygger på den kontradiktoriska principen. Förvaltningsloven gäller vid handläggningen av målet tillsammans med några särbestämmelser i barnevernloven.⁹⁸⁰ För förfarandet i *fylkesnemnda* gäller dessutom tvistemålslovens

---

⁹⁸⁰ Barnevernloven § 6-1.

bevisregler.⁹⁸¹ Kommunen utarbetar ett förslag till åtgärder, med bakgrund till ansökan om vård samt en motivering till förslaget om vård.⁹⁸² *Fylkesnemndas* utredningsskyldighet och informationsplikt regleras i förvaltningsloven § 17. Berörda parter har rätt att uttala sig och bemöta motparten före beslut enligt § 16 samt rätt till kommunikation och insyn enligt bestämmelser i §§ 17–19.

Som en del av utredningsarbetet i *fylkesnemnda* ingår en muntlig förhandling. Enligt barnevernloven § 7-1 g, jämfört med lov om sosiale tjenester § 9-8, skall *fylkesnemnda* hålla muntlig förhandling. Här ges parterna i målet möjlighet att uttala sig. Den muntliga förhandlingen är inte särskilt regelstyrd, utan dess utformning bestäms till stor del av nämndens ordförande. I Rundskriv I-1/93 Lov om sosiale tjenester m.v. uttalar Sosialdepartementet att tvistemålslovens bestämmelser om vittnen, sakkunniga och bevisning skall gälla i *fylkesnemnda*. Det innebär att regler om vittnesplikt och tystnadsplikt skall iakttas.⁹⁸³

Processen i mål om tvångsvård av barn är också styrd av myndigheternas utredningsansvar. *Barneverntjenesten* har utredningsskyldighet vid misstanke om förhållanden för barn som kan utgöra grund för ingripande med stöd av barnevernloven § 4-3. Myndigheten har uppgiften att initiera tvångsombändertaganden. Enligt barnevernloven §§ 7-2 och 7-3 skall *barneverntjenesten* utarbeta förslag till åtgärd och redovisa till *fylkesnemnda* de omständigheter som ligger till grund för den vårdplan som myndigheten vill genomföra. Av barnvernloven § 7-3 framgår bl. a. följande:

”I forslaget skal barneverntjenesten gjøre rede for de omstendigheter som legges til grunn for det tiltak barneverntjenesten foreslår skal settes i verk. De skriftlige uttalelser og forklaringer som forslaget bygger på, skal vedlegges, og det skal opplyses om hvilke personer som skal gi forklaring for fylkesnemnda.”

Det åligger således den sociala myndigheten, liksom den svenska socialnämnden, att utreda saken inför ett beslutande organ och att härigenom förbereda en stor del av beslutsunderlaget. Kommunen har även ett objektiva ansvar för utredningens saklighet, vilket innebär att den skall tillse att utredningen inte bara tillhandahåller stöd för det ingripande som är föreslaget, utan också redogör för aspekter som kan tala *mot* ett sådant ingripande.⁹⁸⁴

⁹⁸¹ Jfr lov om sosiale tjenester § 9-8 och barnevernloven § 7-1.

⁹⁸² Enligt § 7-3 andra stycket bör kommunen vara representerad av en jurist under handläggningen i *fylkesnemnda*.

⁹⁸³ Rundskriv I-193 Lov om sosiale tjenester m.v., s. 191.

⁹⁸⁴ Ofstad, Skar, s. 282.

I barnevernloven § 4-3 oppst lls särskilda integritetskrav f r *barneverntjenestens* utredningsarbeite till skydd för den enskilde. Ett sådant krav är att inte göra en mer omfattande utredning än vad som krävs. Tanken är att undvika större integritetsskador än vad som  r nödvändigt. Ett annat krav med samma avsikt är att ”hindre at kunnskap om undersøkelsen blir spredt unødig”,⁹⁸⁵ dvs. integritetsskydd genom sekretess. Som ett led häri uttrykkes i § 6-4 att så mycket information som möjligt skall inhämtas i samarbeite med den som saken avser. Om information inhämtas av andra b r föräldrar och barn underrättas om detta.⁹⁸⁶

I gengäld kräver lagstiftaren samarbeite från den enskildes sida. I annat fall kan utredningen fortsätta utan något samtycke i syfte att tillgodose kravet på en tillfredsställande utredning. Det  r ikke möjligt för föräldrarna eller den som barnet bor hos att hindra utredningsarbeitet genom att motsätta sig besök i hemmet.⁹⁸⁷ *Barneverntjenesten* kan utöver dette kr ve att myndigheten, eller sakkunnige, f r samtala med barnet i enrum. Om det finns misstanke om att barnet har blivit misshandlat eller utsatt för allvarlige övergrepp i hemmet kan man også föra barnet till sjukehus eller annen undersökningsplats oberoende av föräldrarnas samtycke.⁹⁸⁸

6.6.1.2 Barnets del i utredningen

Beroende av om barnet är part i målet eller ej har hon ulike möjligheter att involveras i, og ges möjlighet att p verke, utredningen. Barn som har fyllt 15  r, liksom alle barn i beteendem l oavsett ålder, har parts- og processbehörighet. Det innebär att dessa grupper kan delta i utformningen av utredningen gjennom den kontradiktoriske principen som präglar ärenden i *fylkesnemnda*. De ges möjlighet att framl gge bevisning og argumentere f r sin sak själva og med hjälp av sin juridiske representant, på liknande sätt som processbeh rige barn som  r föremål för ett ingripande med stöd av LVU i Sverige.

Barn som ikke ingår i de ovan nämnda grupperna ges viss annen möjlighet att delta i utredningsarbeitet. Av barnevernloven § 6-3 framgår att barn skall informeres og ”tas med på r d” efter sin f rm ge og mognad samt beroende

⁹⁸⁵ Barnevernloven § 4-3 andra stycket.

⁹⁸⁶ Opplysninger från eksempelvis yrkesutövare kan komme fram gjennom den anmeldingskyldighet som finns stadg d i § 6-4 andra stycket. Denna plikt att anmäla vid misstanke om allvarlige brister i omsorgen eller beteendest rninger hos barn gäller såvel myndigheter som private organ og organisationer som utför oppdrag åt det offentlige.

⁹⁸⁷ Barnevernloven § 4-3 tredje stycket.

⁹⁸⁸ Barnevernloven § 4-3 förde stycket.

av sakens natur. Enligt kommentaren till nämnda bestämmelse är syftet att ”barnet holdes orientert og sikres muligheten til å påvirke viktige avgjørelser som gjelder barnet selv”.⁹⁸⁹ Bestämmelsen är riktad till de myndigheter som arbetar med barnavårdsärenden, däribland *barneverntjenesten* och *fylkesnemnda*.⁹⁹⁰ I fråga om utredningsarbetet innebär stadgandet att både den utredande och den beslutande myndigheten skall tillhandahålla information till barnet så att barnet kan bilda sig sin egen uppfattning, vilken barnet skall ges möjlighet att framföra som ett led i utredningsarbetet.

En obligatorisk del av utredningen är enligt barnevernloven § 6-3 att barn som har fyllt 12 år skall få yttra sig i fråga om var barnet vill bo. Av nämnda bestämmelse framgår det bl. a. att när barnet har fyllt 12 år skall det *alltid* få säga sin mening innan vissa beslut skall fattas, och att vikt skall läggas på vad barnet anser. Till sådana beslut räknas beslut om placering i familjehem eller institution samt beslut om flyttning från dessa, dvs. beslut som innebär att barnet får andra omvårdare. Det sagda innebär att barnet har rätt att få framföra sin syn på saken i alla mål som rör tvångsomhändertagande av barnet när barnet har fyllt 12 år.

I övrigt markerar barnevernloven § 6-3 att barn skall få involveras i utredningen i den utsträckning som deras mognad och utveckling samt ärendets beskaffenhet medger. Det uttrycks inga konkreta krav i lagen att utredningsmaterialet skall innehålla uppgifter från barnet utöver det ovan sagda. Däremot kan utläsas att barnet skall få involveras i utredningsarbetet genom att få insyn i utredningen och få möjlighet att kommentera den.⁹⁹¹ Barnets möjligheter att involveras i processen bestäms dock utifrån de omnämnda faktorerna, dvs. barnets mognad och utveckling samt ärendets beskaffenhet.⁹⁹²

Metoderna för *hur* barnet skall höras får avgöras av myndigheten själv. Det anses betydelsefullt med direktkontakt med barnet. Anställda i *barneverntjenesten* vill ofta själva ha egen kontakt med barnet i barnavårdsärenden. Om den beslutande myndigheten har att ta ställning till uppgifter från barnet som förmedlas av andra skall myndigheten försäkra sig om att barnets uttalanden inte är omtolkade, utan återges som de lämnades av barnet.⁹⁹³ Så kan vara fallet om barnet har en *talsperson* som företrädare.

---

⁹⁸⁹ Ofstad, Skar, s. 219.

⁹⁹⁰ A. a.

⁹⁹¹ A. a.

⁹⁹² Se kap. 5.7.1.2. där ett aktuellt förslag till utvidgning av möjligheterna för barn i åldrarna 7–11 år att få medverka i processen presenteras.

⁹⁹³ Ofstad, Skar, s. 220.

6.6.1.3 Sammanfattning

Handläggningen i *fylkesnemnda* uppvisar många likheter med förfarandet i den svenska förvaltningsdomstolen i tvångsmål. Likheterna gäller även systemet med att kombinera den kontradiktoriska principen och officialprincipen i utredningsarbetet. Den ansökande myndigheten skall tillhandahålla ett sakligt och gediget utredningsmaterial på grundval av det utredningsansvar som föreligger. Därefter ges övriga parter i målet möjlighet att framlägga bevisning, argumentera för sin sak och på andra sätt försöka påverka utgången i målet.

Barnets del i utredningsarbetet i omhändertagandemål är tydligt reglerat i den norska rätten. Barnet fyller en funktion i utredningsarbetet oavsett om barnet har partsstatus eller inte. Möjligheterna att få medverka i utredningsarbetet för barn som har *partsbehörighet* kan likställas med situationen för svenska processbehöriga barn. För barn som *inte* är parter styrs deltagandet av barnevernloven § 6-3, som uttrycker en skyldighet för myndigheten att informera barnet och låta barnet få komma till tals under processens gång. Bestämmelsen skiljer sig från sina motsvarigheter i svensk rätt (3 kap. 5 § andra stycket SoL och 11 kap. 10 § andra stycket samma lag respektive 36 § tredje stycket LVU) genom att den norska bestämmelsen även uttrycker en skyldighet att informera barnet om ärendet och ärendets gång. Syftet med bestämmelsen är att få fram ett allsidigt beslutsunderlag. Det finns således ett lagreglerat samband mellan informationsrätt, yttranderätt och därmed påverkansmöjlighet för barnet i utredningsarbetet oavsett processbehörighet.

Ett särskilt krav i myndighetens utredningsskyldighet är att utreda barns inställning till den planerade vården när barnet har fyllt 12 år. Detta utredningskrav, som kan utläsas av barnevernloven § 6-3, har ingen motsvarighet i svensk rätt.

6.6.2 England

6.6.2.1 Den sociala myndighetens roll i utredningen

Enligt Children Act 1989, section 47 har den sociala myndigheten skyldighet att undersöka barns eventuella missförhållanden och besluta om sådana åtgärder som är förenliga med det vårdbehov som utredningen visar att barnet har. Om myndigheten anser att denna åtgärd kräver ett beslut av rätten, skall en ansökan om att få utföra vården inlämnas till behörig domstol. I ansökan skall ingå en utförlig utredning av barnets situation, hennes vårdbehov och en vårdplan.

En ansökan om tvångsvård skall föregås av en inledande utredning och ett möte med inblandade personer och myndigheter. Vårdnadshavaren och barn med tillräcklig ålder och mognad bör delta vid dessa möten. Endast om konsekvensen av denna ”förundersökning” blir att det inte finns andra, mindre ingripande åtgärder att vidta, skall en ansökan inlämnas till rätten.⁹⁹⁴

Det finns vissa riktlinjer rörande vilka uppgifter som skall ingå i den utredning som inges med ansökan om tvångsvård till domstolen. Dessa riktlinjer utgörs av i Children Act angivna krav på vad som skall ingå i rättens motivering till beslut. Eftersom rätten i viss mån är styrd i sitt arbete att skriva domen i målet, är domaren intresserad av att de ämnesområden som domen bör innehålla finns angivna i utredningsmaterialet. Dessa krav, som delvis presenterats redan i föregående kapitel, styr inte bara den sociala myndigheten. Även barnets ställföreträdare har samma riktlinjer att hålla sig till i sitt arbete.

Children Act 1989 innehåller riktlinjer för vad som skall beaktas vid beslut om barnets bästa, vilka har omnämnts redan i föregående kapitel.⁹⁹⁵ I section 1(3) finns en s. k. checklista på punkter för rätten att beakta inför bl. a. beslut rörande samhällsvård av barn.⁹⁹⁶ Listan kräver att domstolen tar hänsyn till följande aspekter vid bevisprövningen:⁹⁹⁷

- a) Sådana önskningsar och känslor som är möjliga att utröna (dessa önskningsar och känslor skall beaktas i förhållande till barnets ålder och förståelse).
- b) Barnets fysiska, emotionella och skolmässiga behov.
- c) Troliga konsekvenser för barnet vid ett beslut om vård.
- d) Barnets ålder, kön, bakgrund och särskilda drag som rätten anser vara av betydelse.
- e) Skada som barnet har åsamkats eller riskerar att åsamkas.
- f) Vårdnadshavarnas förmåga – eller annan relevant persons förmåga – att tillfredsställa barnets behov och intressen.
- g) Rättens möjligheter enligt Children Act 1989 att agera i det enskilda fallet. Dessa punkter kommer att närmare presenteras i följande kapitel, vilket

⁹⁹⁴ The Children Act 1989 Guidance and Regulations Volume 1 Court Orders, para. 3.10 och 3.11.

⁹⁹⁵ I kap. 5.7.2 behandlades i korthet rättens krav att få fram barnets intressen som ett effektivt medel för barnet att få insyn och möjlighet att yttra sig i processen.

⁹⁹⁶ I Children Act 1989, section 1(4) föreskrivs i vilka måltypen som checklistan *skall* användas: vårdnads- och umgängesfall där en part bestrider yrkandet samt alla beslut som rör samhällsvård och tillsyn enligt Children Act 1989, part IV.

⁹⁹⁷ LVU-utredningen föreslår att en ny bestämmelse i LVU, 4 a §, skall innehålla specificerade krav på en ansökan om tvångsvård. Förslaget har betydande likheter med denna engelska checklista, se SOU 2000:77, s. 36 f.

behandlar rättens ramar i bevisprövningen och utformningen av domskälen. Här är det tillräckligt att notera att utredningen i praktiken styrs av de krav som uppställs på rätten i fråga om beslutsunderlaget. En punkt som är av särskilt intresse med avseende på barnets roll i utredningen är den första punkten, punkten a). Här framförs krav på att barnets intressen skall redovisas i domen, i den mån de är möjliga att utröna. Barnet får härigenom automatiskt en egen del i utredningen.

Det saknas reglering *hur* barnet bör höras. Såsom redan beskrivits i föregående kapitel är ett vanligt sätt att *children's guardian* redogör för barnets inställning. Andra former förekommer dock, såsom att domaren möter barnet i enskilt möte alternativt att barnet deltar vid den muntliga förhandlingen. Barnets advokat kan också framföra barnets intressen i målet. Barnets roll i utredningen i övrigt bestäms till stor del av barnets representanter tills barnet har nått en sådan mognad att denne bedöms vara kapabel att själv föra sin talan. Regler om ställföreträdare och advokats informationsskyldighet till barnet ger dock alltid barnet viss insynsrett i utredningsarbetet.⁹⁹⁸

6.6.2.2 *Children's Guardians roll i utredningen*

Det engelska systemet vilar, liksom de svenska och norska systemen, på grunden att den ansökande myndigheten har en utredningsskyldighet. Motsvarande vidsträckt utredningsskyldighet som den svenska domstolen och den norska *fylkesnemnda* har finns dock inte i engelsk rätt. Den kontradiktoriska principen dominerar förfarandet i högre grad. Denna utformning medför stora krav på jämbördiga parter för sådana ingripande åtgärder som frihetsberövanden. Barnet har därför som motpart i målet tillförsäkrats dubbel representation. Det utredande arbetet tillgodoses till betydande delar av barnets ställföreträdare.⁹⁹⁹ Förutom den sociala myndigheten har barnets *children's guardian* en betydande del i utredningsarbetet.

En av *children's guardians* uppgifter är att inlämna skriftliga rapporter på begäran av domstolen och inlämna en slutlig redogörelse över sina undersökningar till rätten senast 14 dagar före den muntliga förhandlingen. I den slutliga redogörelsen skall han redogöra för sina resultat i undersökningen rörande

⁹⁹⁸ För en närmare beskrivning av denna informationsskyldighet, se kap. 5.7.2.

⁹⁹⁹ Juristen, däremot, tillvaratar barnets rätt under processen i andra delar. Det engelska processuella systemet är tämligen formaliserat och förutsätter ingående juridiska kunskaper. Exempelvis finns särskilda krav på hur bevisning får framläggas till rätten och vilken typ av bevisning som är godtagbar, se Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.17(1) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules, SI 1991/1395, r 17(1). Eftersom detta ligger utanför avhandlingsämnet behandlar jag inte regelverket och rättspraxis vidare.

barnets situation och barnets bästa.¹⁰⁰⁰ Utredningen är vanligen en omfattande undersökning av barnets situation. Det finns dels vissa föreskrifter vad utredningen skall innehålla,¹⁰⁰¹ dels viss rättspraxis på området. Utredningen skall innehålla material från intervjuer av berörda personer, dokument som kan vara av intresse för rätten och sakkunnigutlåtanden i fall där ställföreträdaren anser att det behövs eller då rätten har begärt ett sådant. Om han nekas tillträde till barnet eller möjlighet att låta undersöka barnet får han begära att det trots allt sker hos rätten.¹⁰⁰²

Children's guardian har vidare full insyns rätt i de sociala myndigheternas dokument för sina undersökningar enligt Children Act 1989, section 42(1). Sådant material som han tar fram räknas som bevisning i rätten, section 42(2). Han har med andra ord befogenheter att kunna genomföra en utförlig utredning.¹⁰⁰³

En konsekvens av det utförliga utredningsarbetet som barnets ställföreträdare utför är att rätten skall lägga stor vikt vid utredningen. Enligt avgörandet *Re W (A Minor) (Secure Accommodation Order)* skall den domstol som avviker från utredningsförslaget av *the children's guardian* motivera sitt beslut.¹⁰⁰⁴ Sammantaget kan konstateras att *guardian* har en betydande roll i utredningsarbetet i omhändertagandemål.¹⁰⁰⁵

6.6.2.3 Sammanfattning

Engelsk rätt förutsätter i hög grad att den kontradiktoriska principen framkallar ett gediget beslutsunderlag. Officialprincipens inverkan är emellertid synlig främst genom den utredningsskyldighet som åvilar den sociala myndigheten som ansöker om ett beslut om tvångsomhändertagande.

¹⁰⁰⁰ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(7) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules, SI 1991/1395, 1395, r 11A(6).

¹⁰⁰¹ Family Proceedings Rules 1991, SI 1991/1247, r 4.11A(4) och Family Proceedings Courts (Children Act 1989) Rules 1991, SI 1991/1395, r 11A(3).

¹⁰⁰² *R v Waltham Forest London Borough ex parte G* [1989] 2 FLR 138, se s. 141 f.

¹⁰⁰³ Se bl. a. Kidd, Storey, i (1996) Fam L, s. 621.

¹⁰⁰⁴ [1993] 1 FLR 692, se s. 700.

¹⁰⁰⁵ Rollen som barnets *children's guardian* har dock sina begränsningar. I vissa fall uppmärksammar han i sitt utredningsarbete att den av sociala myndigheten upprättade vårdplanen är otillfredsställande eller otillräcklig. I en sådan situation har varken *children's guardian* eller rätten befogenhet att korrigera vårdplanen. Rätten har i dessa fall endast möjlighet att besluta om vård i enlighet med den sociala myndighetens vårdplan, alternativt att inte besluta om vård alls. Ett konstaterande och ett missnöje över detta har uttalats i rättsliga avgöranden. Se bl. a. *Re S and D (Children: Powers of Court)* [1995] 2 FLR 456, se s. 465. Det bör dock påpekas att vissa jurister anser att *children's guardian* i flera avseenden har "bundna händer" och alltför begränsade möjligheter att tillvarata barnets bästa i den rättsliga processen. Se Kidd, Storey, i (1996) Fam L, s. 621–625.

Barnet har utrustats med vida möjligheter att som part hävda sin rätt och framställa utredningsmaterial. Genom sin dubbel representation tillhandahålls barnet redskap härför. Oavsett barnets egna möjligheter att föra sin talan har barnet en betydande roll i utredningsarbetet genom sin ställföreträdare. *Children's guardian* har en lagreglerad skyldighet att producera betydande delar av utredningsmaterialet. För detta ändamål har denne givits långt gående befogenheter, såsom rätt till insyn och utredningsmöjligheter. Hans roll i utredningsarbetet är påtaglig. Dennes möjligheter – och skyldigheter – att framställa underlag för rätten kan jämföras med den sociala myndighetens möjligheter i Sverige.

Rättstillämpningen styrs vidare genom specificerade, indirekta krav på vad utredningsmaterialet skall innehålla. Det gäller såväl den sociala myndighetens utredningsarbete som ställföreträdarens. De är båda bundna till den ”mall” som lagen uppställer för domstolen i fråga om bevisprövning och domsformulering.

På detta sätt säkerställs bl. a. att barnets intressen synliggörs. Ett av de utredningskrav som lagen uppställer är att barnets synpunkter, önskemål och känslor skall utredas och redogöras för. Genom denna lagreglerade skyldighet att beskriva barnets intressen blir barnets roll i utredningen alltid synlig. I och med att rättstillämpningen styrs så fast torde förutsättningarna finnas för att kraven om rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi uppfylls i utredningsarbetet.

6.7 Avslutande synpunkter

Utredningsansvarets syfte är att inför ett beslut om tvångsvård upprätthålla rättssäkerheten genom att skapa underlag för en allsidig belysning av ett barns förhållande. Beslutsunderlaget skall vara så gediget att kraven om förutsebarhet, likabehandling och kontrollerbarhet uppfylls. Särskilt väsentliga blir dessa krav i mål som handlar om frihetsberövanden av människor. Ansvar för beslutsunderlaget i sådana mål kan inte enbart läggas på den enskilda. Det allmänna bör fylla en aktiv roll och tillhandahålla betydande delar av utredningsmaterialet. Det är därför inte förvånande att finna detta institut, ursprunget ur officialprincipen, i samtliga tre länder.

Ensam kan officialprincipen innebära begränsade möjligheter för parterna i dessa mål att styra utredningen och processen i övrigt. Genom att den kontradiktoriska principen utgör grunden för processen, med insyn, kommunikation och möjlighet att lägga fram bevisning och argument, innehåller

regelverken emellertid inte några begränsningar för den enskilde parten. Det kontradiktoriska förfarandet har kompletterats med myndighetens och domstolens utredningsansvar. Avsikten är att uppnå såväl aktiva parter som en aktiv domstol. Barnets roll i utredningsarbetet styrs således både av myndighetens och, för svensk och norsk del, domstolens *utredningsskyldighet* samt av *partsrättigheter*, i den mån de också innebär processbehörighet.

Utredningsarbetet som sker genom den kontradiktoriska principen är, som framkommit redan i tidigare kapitel, beroende av barnets *parts- och processbehörighet* samt av hennes representation. Reglerna om utredningsskyldighet påverkar också barnets möjlighet att få lämna bevisning och synpunkter i målet, särskilt vad avser processoberöriga barns möjlighet, vilka inte alltid får engagera sig genom det kontradiktoriska förfarandet. Dessa regler är i sin tur utformade på grundval av den syn som råder i fråga om samhällets ansvar att låta barnet få en roll i utredningsarbetet. I norsk rätt framträder en syn att barns åsikter blir väsentligt beslutsunderlag vid viss ålder. Barn som har fyllt 12 år ges alltid möjlighet att få framföra sin syn på den planerade vården i omhändertagandemål. Innan dess bör barnet tillhandahållas information och få lämna sina synpunkter. Härigenom tillhandahålls *fylkesnemnda* i många fall uppgifter från barnet i beslutsunderlaget. I engelsk rätt finns ingen fast åldersgräns, men samma principer kan utläsas av undersökta bestämmelser. Mindre barn skall tillhandahållas information av sina representanter. När barnet har nått viss mognad skall hennes synpunkter ingå som en del av beslutsunderlaget, vilket poängteras i den s. k. checklistan.

Svensk rätt har ett liknande system, med den skillnaden att det inte finns någon reglerad informationsskyldighet till barnet. Bestämmelsernas värde som integritetsskydd för barnet kan därför ifrågasättas. Bestämmelsen i 3 kap. 5 § SoL skulle kunna kompletteras med en sådan informationsrätt som det norska barnet har, och på så sätt uppnå krav om ett fullgott integritetsskydd även för mindre barn. Sambandet mellan barnets yttranderätt och barnets roll i utredningen uttrycks i en annan bestämmelse, 11 kap. 10 § SoL och 36 § LVU. När barnet får komma till tals och tillföra uppgifter till utredningen kan emellertid inte utläsas av lagtexten. Dylika upplysningar från barnet självt inhämtas i de fall som det kan anses vara till "nytta" för utredningen. Bestämmelsens utformning innebär sannolikt att alla barn som vill inte ges möjlighet att få framföra uppgifter till utredningen. En åldersgräns likt den norska 12-årsgränsen hade varit en alternativ lösning för denna bestämmelse.

Vad gäller reglerna om myndigheters och domstolarnas *utredningsansvar* kan de ha både begränsande och vidgande konsekvenser för barnets del i

utredningen. Ett exempel på en begränsande inverkan i svensk rätt är att avsaknaden av ett lagreglerat krav att processobehöriga men ”kompetenta” barns intressen skall ingå i beslutsunderlaget kan få som konsekvens att rättstillämparen håller sig till de krav som lagen uppställer och utelämnar ”rekommenderade” uppgifter, såsom upplysningar om vad barnet anser. Motsatt förhållande råder i engelsk rätt. Eftersom det uppställs som krav i lagen att uppgifter från barnet skall redovisas som en del av beslutunderlaget i domen, tillhandahålls barn med förmåga att uttala sig alltid en roll i utredningen. De ”indirekta” utredningskrav som den sociala myndigheten och barnets ställföreträdare har genom lagens ”checklista”, får som konsekvens att barnet får involvera sig i beslutsunderlaget. Genom att barnet får engagera sig i utredningen, och påverka beslutsunderlaget, tillhandahålls barnet integritetskydd och viss autonomi.

Ett förslag om en reglering i lag av den sociala utredningens innehåll som LVU-utredningen har lagt fram för att stärka barnets rättsliga ställning, är i mycket en efterbildning av det engelska systemet med en lagstadgad checklista. På en väsentlig punkt skiljer sig dock den lista som LVU-utredningen har utarbetat från sin engelska motsvarighet. Det gäller uppgifter om barnets intressen. Medan kravet om ett hänsynstagande till barnets önskningsar och känslor står som *första* punkt i listan i Children Act section 1(3), finns den i LVU-utredningen förslag som *sista* punkt. Även om punkternas uppställning i respektive lista inte är uttalat avsedda att utgöra någon prioritetsordning för rättstillämparen, speglar det likväl olika synsätt på betydelsen av uppgifter *från* barnet. I den engelska rätten betonas barnets starka rättsliga ställning genom lagtextens utformning. LVU-utredningens förslag, däremot, ger en bild av att uppgifter *om* barnet är av större betydelse än uppgifter *från* barnet. Det ger i sin tur fel signaler i fråga om barns rätt till respekt som en självständig individ med egna rättigheter.

Formuleringen av den föreslagna punkten kan också ifrågasättas. LVU-utredningen föreslår att den aktuella punkten skall uppmärksamma socialnämnden på vikten av att utredningen innehåller en redogörelse av ”den unges och hans vårdnadshavares syn på behovet av vård och förhållandena i övrigt”. Innehållet skiljer sig på två sätt från sin engelska förebild. För det första har uppgifter från barnet ingen särställning i utredningen utan kopplas samman med uppgifter från vårdnadshavaren. Med hänsyn till motpartsförhållandet och barnets särskilda ställning i tvångsmålet är detta olämpligt. Dessutom har vårdnadshavaren enligt många undersökningar redan nu en mycket stark position i utredningsarbetet. För det andra framgår det i punkten att det som

skall utredas är barnets syn på vårdbehovet och ”förhållandena i övrigt”. Det är otydliga önskemål som inte är formulerade för barn att uppfatta och reflektera över. I den engelska listan efterfrågas i stället barnets önskningsar och känslor. Det är begrepp som kan återges till och förstås av barnet.

Både FN:s konvention om barnets rättigheter och utvecklingen i övrigt pekar mot ett delvis nytt synsätt på barn som aktörer i olika rättsliga sammanhang. Detta synsätt bör också avspeglar sig i den svenska lagstiftningen. Det kan ske genom att barnet får en egen och prioriterad placering i lagtexten samt att lagtexten utformas på ett sådant sätt att använda begrepp kan appliceras på barn.

7 Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom bevisprövning och beslutsmotivering

7.1 Allmänt

Den kontradiktoriska principen förutsätter öppenhet och insyn i domstolens beslut. Det är ett rättssäkerhetsintresse att den enskilde i efterhand har möjlighet att bedöma på vilka *grunder* rätten stödjer domslutet. Avsaknad av domskäl kan anses strida mot regeln om rätt till en rättvis rättegång i artikel 6 i Europakonventionen. Av Europadomstolens praxis framgår att domskäl i viss utsträckning måste utformas för parterna, så att de kan utläsa hur domstolen har tagit ställning till deras yrkanden och grunder.¹⁰⁰⁶

Enligt svensk rätt råder det fri bevisvärdering. Rätten skall dock begränsa prövningen till den bevisning som framkommit genom det skriftliga och muntliga utredningsarbetet enligt 30 § FPL. Det främsta syftet med bestämmelsen är att den skall utgöra en ”garanti för att avgörandet inte grundas på material som inte hör till målet eller annat material som ligger utanför parternas kontroll”.¹⁰⁰⁷ Den kontradiktoriska principen medför krav på att parterna skall ha haft möjlighet att ta del av allt beslutsunderlag i målet.¹⁰⁰⁸ Bakomliggande orsaker till rättssäkerhetskraven på öppenhet och kontrollerbarhet i rättens beslut är således krav på *integritetsskydd* och *autonomi*. Dessa krav tillgodoses genom den enskildes rätt att få framlägga bevisning och yttra sig över motpartens bevismaterial i syfte att få möjlighet att påverka utslaget.

Ytterligare ett rättssäkerhetskrav är att beslutet skall meddelas parten samtidigt som denne får information om överklagandemöjligheter. Eventuell

---

¹⁰⁰⁶ Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 192. Europadomstolen har behandlat frågan om avsaknad av domskäl strider mot artikel 6, däribland Ruiz Torija mot Spanien och Hiro Balani mot Spanien. Enligt Danelius framhöll den dåvarande Europakommissionen i flera mål att avsaknad av domskäl kan tänkas strida mot artikel 6, se Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, s. 193. Se även Karakasis mot Grekland som rörde rätten till en rättvis rättegång enligt artikel 6.1. Europadomstolen fastslog att avsaknad av motivering i ett beslut rörande ersättning för häktningstid stred mot nämnda artikel, se Danelius, i SvJT 2001, s. 57 f.

¹⁰⁰⁷ Prop. 1971:30, s. 584.

¹⁰⁰⁸ I förarbetena till nämnda bestämmelse anger departementschefen att det inte innebär att rätten inte får använda sin ”erfarenhets- och kunskapsfond”. Uttrycket ”vad handlingarna innehåller” avser vidare inte endast akten i målet. Rätten kan bl. a. även nyttja inlämnade akter och andra handlingar som inte förekommer i det aktuella målets akt. Kravet på öppenhet och insyn i beslutsprocessen medför dock att sådant material skall framgå i diarium eller dagboksblad. Se prop. 1971:30, s. 584.

skiljaktig mening skall delges den enskilde. En bestämmelse härom finns i 31 § FPL. Reglerna om underrättelse, överklagandemöjligheter, rättelse vid fel-skrivningar o.dyl. har som främsta syfte att tillhandahålla den enskilde rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Såsom redogjorts för i kap. 1 kommer inte dessa frågor att behandlas vidare i detta arbete.

I kapitlet behandlas sådana aspekter av bevisprövningen och beslutets innehåll som är av särskilt intresse i mål som rör barn personligen. Ett frågeställning är hur bevisning *om* respektive *från* barnet skall behandlas. Andra frågor är hur beviskravet förhåller sig till utredningsmaterialet och hur beviskravet skall formuleras i miljöfallen respektive beteendefallen i LVU. Om legalitets-aspekten skall dominera blir konsekvensen höga beviskrav. På samma sätt kan skyddsaspekten medge något lägre ställda krav. En annan fråga är om, och i så fall hur, kravet på motiveringsskyldighet av rättsens beslut skall präglas av att barn är parter i målet. Det är relevant att diskutera om uppgifter från barnet skall skyddas från allmänhetens insyn eller om likabehandling skall råda mellan barn och vuxna beträffande hur de synliggörs i domskälen. Vidare bör det beläggas huruvida författandet av domskälen på något annat sätt bör färgas av målets karaktär och barnets ålder och mognad. Dessa och liknande frågor behandlas med utgångspunkt i barns rätt till rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi.

7.2 Principer för bevisprövningen

7.2.1 Allmänna principer

När rätten skall värdera fakta i målet skall den ta ställning till och bedöma bevisningen. Det finns ingen allmän metod för hur bevisprövningen och bevisvärderingen skall ske i svenska domstolar. Domaren är inte bunden av strikta regler och krav på hur mycket bevisning som krävs eller vilken metod som skall bestämma bevisvärdet. Enligt den s. k. fria bevisvärderingen är det domarens eget val att bestämma hur bevisningen skall gå till. Det finns inte heller någon särskild reglering om bevisprövningen i den förvaltnings-processuella lagstiftningen. I stället får man vända sig till den allmänt hållna regleringen i RB. Där föreskrivs det i 35 kap. 1 § att domstolen skall "efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat". Därmed slås den fria bevisprövningen fast i svensk rätt. Denna gäller även inom förvaltningsprocessen.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁹ Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 249 och Bramstång, Missbruk och hemfallenhet, s. 16.

Den fria bevisprövningen innebär i korthet att domstolen kan pröva bevisningens värde efter vad den anser att bevisningen är värd. Det betyder enligt förarbetena ”att någon begränsning ej uppställs i fråga om de kunskapskällor, som få användas för sanningens utletande, som ock att domaren vid värderingen av den föreliggande utredningen inte är bunden av legala regler”.¹⁰¹⁰ Domaren har att på egen hand välja de medel som han anser sig behöva för att på bästa sätt nå fram till den riktiga domen.

Det finns dock begränsningar i domarens arbetsmetod, uttryckta i samhällets och rättssystemets värderingar, varav en del är formulerade i lagtext. En sådan grundläggande värdering är att domaren skall iaktta *saklighet och opartiskhet*.¹⁰¹¹

Processlagsberedningen uttrycker det på följande sätt:

”Regeln om domarens frihet vid bevisvärderingen innebär icke, att han får grunda sitt avgörande på en rent subjektiv uppfattning rörande de olika bevisens värde. Hans övertygelse måste vara objektivt grundad och sålunda stödjas på skäl, som kunna godtagas av andra förståndiga personer. Ej heller får avgörandet grundas å totalintrycket av det föreliggande materialet. Det åligger domaren att för sig själv och även i domskälen klarlägga de grunder, på vilka han stöder sin övertygelse.”¹⁰¹²

Saklighet och opartiskhet skall således styra domstolens bevisprövning, liksom detta skall bestämma socialnämndens utredningsarbete¹⁰¹³. Vidare framgår det av uttalandet att den metod som används vid bevisprövningen skall innebära en värdering av varje enskilt bevis för sig. Helhetsintrycket av bevisningen skall inte tillåtas avgöra.

En annan strävan inom rättssystemet är *likformighet i besluten*. Principen återfinns i 1 kap. 9 § RF där man kan läsa att man skall ”beakta allas likhet inför lagen”. Beslutet rörande den som blir föremål för ett omhändertagande skall inte vara beroende av vem som är domare i målet. Även om olika domare använder olika metoder för att nå sitt mål, den korrekta domen, måste strävan hela tiden vara att domslutet blir lika oavsett vem som dömer.

Enligt 29 § FPL skall rättens avgörande inte gå utöver vad som yrkas i målet. Prövningsramen skall som huvudregel begränsas till partens yrkanden. För att styrka den enskildes rättsskydd tillåts emellertid domstolen att göra ändringar

---

¹⁰¹⁰ SOU 1938:44, s. 377.

¹⁰¹¹ 1 kap. 9 § RF.

¹⁰¹² SOU 1938:44, s. 377 f.

¹⁰¹³ Se kap. 6.2.

i prövningsramen. Rätten får som konsekvens härav besluta till den enskilde partens fördel, *reformatio in melius*, när det föreligger särskilda skäl och när det kan ske utan men för motstående enskilds intresse. I förarbetena anges att det ”bör således inte komma i fråga att domstolen på eget initiativ gör ändring till nackdel för enskild part.”¹⁰¹⁴ Härigenom föreligger ett hinder mot *reformatio in pejus*.

I ett ansökningsmål som rör frågan om ett barn skall beredas vård med stöd av LVU är således huvudregeln att den offentliga partens yrkande utgör ramen för prövningen.¹⁰¹⁵ Socialnämndens yrkande för nämnda måltyp kan bara vara att barnet skall beredas vård med stöd av lagen. Rättens prövning av målet avgränsas härmed till frågan om förutsättningarna för tvångsvård föreligger eller ej. Det framgår däremot inte i vad mån rätten även bör hålla sig till de grunder som ansökande part anför. Partens möjlighet att anföra nya grunder och på detta sätt ändra sin talan inskränks inte heller, utom vad gäller prövning i Regeringsrätten (37 § FPL). I motiven till 29 § framkommer att förvaltningsdomstolar bör ges viss frihet att i vissa mål, såsom i mål rörande administrativa frihetsberövanden, själva få avgöra i dessa frågor. Det starka officialprövningsintresset i dessa mål anges vara skälet till att viss flexibilitet bör tillåtas råda vilka grunder som beslutet kan grundas på.¹⁰¹⁶

Bevisbördan anger vem som har skyldighet att föra in bevisning i målet för att domstolen skall bifalla talan. I omhändertagandemålen är den allmänna bevisbörderegeln att det är socialnämnden som skall visa att förutsättningarna för ett tvångsomhändertagande är uppfyllda.¹⁰¹⁷ Officialprincipens starka inverkan på utredningen ger vid handen att myndigheten har ansvaret för utredningens fullständighet, inte den enskilde. Endast i sådana fall där den enskilde har väsentligt lättare att frambringa bevisning än myndigheten bör bevisbördan enligt Bramstång kunna omkastas. Bramstång förespråkar dock att sådana möjligheter tillämpas restriktivt.¹⁰¹⁸

---

¹⁰¹⁴ Prop. 1971:30, s. 580.

¹⁰¹⁵ Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 218 f.

¹⁰¹⁶ Prop. 1971:30, s. 581 f. Se även Ragnemalm, s. 75. Jfr Gustafsson, s. 260.

¹⁰¹⁷ Bramstång, Missbruk och hemfallenhet, s. 17 ff.

¹⁰¹⁸ A. a., s. 18. Även i mål där barnet eller vårdnadshavaren överklagar sådana nämndbeslut som avses i 41 § LVU, dvs. beslut om fortsatt vård, placeringsbeslut och beslut rörande omgåendet talar rättssäkerhetsskäl för att bevisbördan som regel kvarstår hos socialnämnden. Se även Bramstång, Sociallagstiftningen, s. 201 f.

7.2.2 Särskilt om bevisning rörande barns behov och intressen

ILVU-mål uppkommer frågan hur bevisning om och från barn skall behandlas. Enligt gällande rättsregler finns det ett fåtal allmänt hållna riktlinjer.

Europadomstolen har uttalat sig i allmänna ordalag i fråga om bedömningen av sådan bevisning. I målen K. och T. mot Finland samt L. mot Finland gällde frågan huruvida ett av den nationella domstolens beslut rörande omhändertagande av ett barn var förenligt med rätten till respekt i familjelivet.¹⁰¹⁹ I det först nämnda målet fann Europadomstolen att myndighetsåtgärderna som vidtagits dels för att förhindra att föräldrarna inledde en samlevnad med det nyfödda barnet med hjälp av frivilliga myndighetsinsatser, dels för att förhindra en återförening av och umgänge med deras två omhändertagna barn utgjorde en kränkning av artikel 8 i Europakonventionen. Europadomstolen menade att vid prövningen av en dylik fråga en avvägning skall ske mellan, å ena sidan, barnets behov och intresse av att förbli omhändertagen och, å andra sidan, föräldrarnas intresse av att åter få hand om barnet. Särskild vikt skulle dock fästas vid barnets bästa vid denna bedömning. Beroende av omständigheterna kan barnets behov och intressen ges *företräde* framför föräldrarnas intressen. I det andra målet, som också gällde bl. a. frågan om upphörande av tvångsvård, uttalade rätten på samma sätt hur prövningen av intressekonflikter mellan barnet och vårdnadshavaren skall ske.¹⁰²⁰

Uppgifter som barnet framför, självt eller genom en representant, ingår som en del av bevisningen och skall på samma sätt som övrig bevisning prövas i målet. Barnet ges på så sätt viss möjlighet att påverka utgången i målet. I Europadomstolens avgörande i *Bronda mot Italien*¹⁰²¹ prövade Europadomstolen frågan om uppgifter från barnet hade beaktats av den nationella domstolen vid en omplacering av barnet. Frågan i målet gällde om en domstols vägran att återföra en 11-årig flicka från ett familjehem till vårdnadshavarna kränkte artikel 8 i Europakonventionen. Den nationella domstolen hade lagt vikt vid att flickan bestämt motsatte sig en förflyttning bort från familjehemmet. Europadomstolen menade att avgörandet hade grundats på en omsorgsfull avvägning mellan de båda parternas intressen och att särskild vikt hade lagts vid flickans uppfattning. Det förelåg därför ingen kränkning av artikel 8.¹⁰²² Ett annat mål som behandlar skyldigheten för domstolen att

¹⁰¹⁹ Danelius, i SvJT 2000, s. 569 ff. Se även kap. 3.2.3.

¹⁰²⁰ A. a., s. 569 f. och s. 571.

¹⁰²¹ Danelius, i SvJT 1998, s. 591 f.

¹⁰²² Danelius, s. 591 f. Se även kap. 3.2.3.

beakta barnets intressen är målet *Hookanen mot Finland*. I *Hookanen-fallet* framkom dels vikten av att beakta barnets intressen, dels betydelsen av att se till barnets ålder och mognad. Det går dock inte att fastslå att en vägran att följa viljan av ett annars moget barn skulle strida mot barnets rätt till familjeliv i artikel 8. Rättsläget är oklart på denna punkt.¹⁰²³ Det är heller inte uttalat *vem* som skall bedöma barnets mognadsgrad.¹⁰²⁴

Till det som framkommit kan tilläggas att betydelsen av barnets vilja i ett mål bör variera beroende på målets karaktär. *Hookanen-fallet* gällde frågan om umgänge mellan förälder och barn. Barnets vilja torde kunna få betydande vikt i ett dylikt mål som rör en tvist mellan enskilda. Något annorlunda är det i fråga om ett eventuellt ingripande av det allmänna, vilket grundas på tanken att hjälpa barnet att få skydd (mot andra eller mot sig självt). Legalitetsprincipen uppställer vidare kravet att de rekvisit som lagen uttalar skall prövas och att utgången av detta skall bestämman huruvida en ansökan om tvångsvård skall bifallas eller ej. Barnets möjligheter att påverka domstolens utslag torde ha sin största betydelse genom att barnet som part i målet kan inkomma med sådan bevisning som kan skapa förutsättningar för en rättssäker dom. Enligt artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter och 3 kap. 5 § andra stycket SoL skall hänsyn tas till uppgifter från barnet. Det kan röra sig om uppgifter om barnets vilja i fråga om målets utgång, men uppgifter från barnet kan även vara av andra slag. Lagen skall sedan tillhandahålla en möjlighet för barnet att få sina uppgifter bevisprövade. Redovisningen sker genom rättens motiverings-skyldighet.¹⁰²⁵

Barnets bästa skall vara ett riktmärke vid bevisprövningen. Detta kan utläsas av såväl stadganden i 1 kap. 2 § SoL och 6 kap. 2 a § FB som av artikel 3 i FN:s konvention om barnets rättigheter. Svårigheten är, som diskuterats tidigare i detta arbete, att begreppet barnets bästa saknar konkreta hållpunkter och därför främst lämpar sig som en övergripande rättslig målsättning.¹⁰²⁶ Vid bevisprövningen bör bevisning som uttrycker barnets behov respektive barnets intressen medvetet vägas mot varandra, i syfte att fastställa det som kan anses vara det enskilda barnets bästa i ett konkret fall.¹⁰²⁷ Därmed tillmötesgår man rättssäkerhetskrav såsom saklighet, opartiskhet och motiverings-skyldighet. Den enskilde bör själv, i efterhand, ges möjlighet att få veta i vad mån domstolen har beaktat olika uppgifter om barnets behov och intressen vid

¹⁰²³ Kilkelly, s. 119.

¹⁰²⁴ A. a., s. 119, fotnot 17. Se även kap. 3.2.3.

¹⁰²⁵ Se kap. 7.5.

¹⁰²⁶ Se kap. 1.4.3.

¹⁰²⁷ Se kap. 1.4.4.

bevisprövningen. Utförligt motiverande domar möjliggör sådan insyn. Kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi ger vid handen att rättens motivering bör vara särskilt utförlig i sådana mål där rätten går emot barnets inställning till vård. Om den enskilde anser att avvägningen av barnets bästa i det enskilda fallet inte är tillfredsställande kan denne överklaga domen.

7.3 Beviskrav

Det är uppenbart att rätten inte alltid kan grunda sitt beslut enbart på de omständigheter som åberopats av socialnämnden. Såsom påpekats i föregående kapitel ingår det i rättens ansvar att tillse att målet blir så fullständigt utrett som dess beskaffenhet kräver.¹⁰²⁸ Frågan om vilket beslutsunderlag som krävs för att detta utredningskrav på domstolen skall vara uppfyllt har samband med vilket *beviskrav* som skall ställas i målet.¹⁰²⁹ *Beviskravet* är den måttstock som domaren använder sig av när han skall ta ställning till om den i målet införda bevisningen är tillräcklig.¹⁰³⁰ Beviskravet är normativt och kan vara angivet i lagen. I andra fall framgår beviskravet inte klart utan får utläsas av förarbeten och rättspraxis. I de fall detta inte kan göras, rekommenderar Ekelöf att domaren använder beviskravet ”styrkt” som ett generellt krav på bevisningens styrka.¹⁰³¹

Av LVU framgår beviskravet ”sannolikt” i 6 § rörande omedelbara omhändertaganden och i 27 §, i fråga om beslut om tillfälligt flyttningsförbud. Vikten av skyndsamhet i dessa mål och beslutens begränsade verkan har inneburit att beviskravet kunnat sättas så lågt. Ett slutligt beslut om tvångsvård fordrar högre beviskrav. Bramstång ifrågasätter att beslut om tvångsvård för missbrukare skall grundas på mindre tillförlitligt bevismaterial än beslut om kriminalvård. Rättssäkerhetsskäl talar för att kraven på ett tillförlitligt besluts-material bör ställas höga i mål som rör frihetsberövanden oavsett om det rör sig om brottmål eller sociala mål. Han förespråkar att beviskravet i sådana tvångsmål bör vara krav på en hög grad av sannolikhet.¹⁰³² Bramstång föreslår samma beviskrav i mål som rör tvångsvård av barn med stöd av LVU.¹⁰³³

Problemet med beviskravet är dock inte löst i och med att man har hittat

---

¹⁰²⁸ Se kap. 6.4.2.

¹⁰²⁹ Jfr Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 109.

¹⁰³⁰ Lindell, s. 16.

¹⁰³¹ Ekelöf, Boman, Rättegång IV, s. 62.

¹⁰³² Bramstång, Missbruk och hemfallenhet, s. 36.

¹⁰³³ Bramstång, Sociallagstiftningen, s. 201 f.

rätt i den s. k. sannolikhetskalan.¹⁰³⁴ Nästa uppgift är att tolka innebörden av begreppet. Särskilt i de osäkra fallen där det inte är uppenbart för lågt eller uppenbart tillräckligt krävs en aktiv tolkning av vad som avses med det gällande beviskravet.¹⁰³⁵

Nilsson påpekar i sin miljörettsliga analys av utredning- och bevisfrågor att utredningens tillräcklighet är beroende av det beviskrav som ställs. Vilka beviskrav man uppställer beror i sin tur på hur angeläget det är att kunna fatta beslut i ett ärende.¹⁰³⁶ Nilssons analys har även aktualitet för tvångsingripanden mot barn och den diskussion som tidigare förts i fråga om vilka krav som bör ställas i mål som rör barn personligen. Är man, å ena sidan, fokuserad på tanken att skydda barnets (och vårdnadshavarens) rättssäkerhet och på att uppfylla legalitetskravet att ingen skall bli frihetsberövad utan tydligt stöd av lagen, ställer man *höga krav* på utredningens innehåll och på att resultaten i utredningen är mycket tillförlitliga om ett ingripande över huvud taget skall komma till stånd. Är uppfattningen, å andra sidan, att det väsentligaste med ett ingripande är skyddsaspekten, dvs. att beslutet skall utgöra ett samhällsskydd för barnet, är man mer benägen att ställa *lägre krav* på utredningens fullständighet. I det senare fallet kan det tyckas bättre att ingripa även i tveksamma fall, för att undvika eventuellt fortsatta missförhållanden för barnet.

Utredningsfrågor och bevisprövningsfrågor är beroende av varandra och svaren bygger till stor del på den grundläggande inställningen man har till tolkning och förståelse av den rättsliga frågan i ett större sammanhang. Nilsson uttalar följande:

”Frågor om tolkning, om tillräcklig utredning vad gäller inriktning och omfattning och om beviskrav och bevisbörda hänger nära samman. Utredningen syftar till att skaffa kunskap om huruvida rättsfakta är för handen i det aktuella fallet. Tolkningen av regeln och de däri ingående rekvisiten har betydelse för vilka upplysningar som är intressanta att få fram i ärendet och vilka invändningar som kan vara relevanta. Det blir ofta fråga om en växelverkan mellan behovet av utredning och den rättsliga bedömningen av föreliggande fakta.”¹⁰³⁷

Det är därför svårt att precisera vad som krävs i sak för att beviskravet skall vara uppfyllt. Vad som är väsentligt underlag i ett mål kan vara otillräckligt i

---

¹⁰³⁴ Lindell, s. 334 f.

¹⁰³⁵ A. a., s. 17.

¹⁰³⁶ Nilsson, s. 257.

¹⁰³⁷ A. a., s. 259.

ett annat fall. Även om man gör gällande att i första hand tillse barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi är det inte möjligt att fastslå vad som fordras härför. Vad man emellertid kan konstatera är att man aldrig får bortse från rättssäkerhetskraven för barnet. Beslutsunderlagets kvantitet och kvalitet får aldrig tillåtas passera under ribban för vad som kan anses vara den grundläggande nivån för uppnåendet av rättssäkerhetskraven för barnet.¹⁰³⁸

Vad bör då vara tillvägagångssättet när man skall bestämma om beslutsunderlaget har uppnått beviskravet i ett LVU-mål? Man kan tänka sig några allmänna faktorer att ta hänsyn till. En sådan faktor som kan avgöra utredningens tillräcklighet i förhållande till beviskravet är *källorna (eller bristen på källor)* i utredningen. En undersökning från en barn- och ungdomspsykiatrisk klinik med ingående mätmetoder på barnets psykiska status väger tyngre än en allmänläkares utlåtande om samma sak. Specialistkompetensen, tillsammans med metoderna för deras utlåtanden, varierar således styrkan i utredningens värde. Brister i utredningen märks tydligast när det saknas utlåtande av specialistkompetens om skador och risker för barnet. En annan väsentlig källa är barnet självt. Saknas det uppgifter från det lite äldre barnet kan man hävda att utredningen inte uppfyller kraven på ett allsidigt belyst beslutsunderlag. Dylika faktorer kan medföra att rätten, när den har värderat den bristande sakutredningen, kan avkräva ytterligare utredning alternativt förklara att beviskravet inte är uppfyllt.

En annan faktor är hur *samstämmiga uppgifterna* i utredningen är. Tenderar samtliga uppgifter luta åt samma håll, exempelvis att modern misshandlar barnet fysiskt, ökar tillförlitligheten i det påstådda förhållandet och utredningen kan anses tillräcklig relativt snabbt. Är däremot uppgifterna om förhållandena i hemmet oförenliga och barnets situation svår att få klarhet i, behövs ytterligare utredning för att beviskravet på att förutsättningarna skall anses vara uppfyllda för ett ingripande.

Ibland kan man ställa ett beviskrav mot ett annat och få en *relativt uppskattad bedömning* angående om beviskravet är uppfyllt. Det gäller särskilt tvångsombändertaganden på grund av sådana brister i omsorgen som också kan vara brottsliga handlingar. Sexuella övergrepp mot barn samt fysisk misshandel är exempel på sådana mål. Bevisprövning sker då både i det förvaltningsrättsliga målet – gällande barnets vårdbehov, och i brottmålet – gällande brottsmisstanken avseende vårdnadshavarens handlingar. Beviskraven kan vara annorlunda i de båda målen. Det kan vara fallet att beviskravet för en fällande

---

¹⁰³⁸ Jfr Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 202 och Missbruk och hemfallenhet, s. 16 ff.

dom i den allmänna domstolen inte är uppfyllt, medan beviskravet rörande barnets vårdbehov på grund av missförhållanden i hemmet är uppfyllt enligt förvaltningsdomstolens bedömning. Beviskravet för ett interimistiskt beslut om tvångsvård med stöd av 6 § LVU är betydligt lägre än motsvarande beviskrav i brottmål. Beviskraven i de ordinära tvångsmålen och i brottmålen behöver däremot inte nödvändigtvis vara olika. Den främsta förklaringen varför ett barn vars förälder är misstänkt för att ha begått en brottslig handling mot barnet kan bli föremål för ett beslut om tvångsvård medan det inte blir någon fällande dom mot föräldern i tingsrätten är i stället den annorlunda prövningen som görs i de två målen. I brottmålet är frågan om det är bevisat att vårdnadshavaren (eller annan person) uppsåtligen tillfogat barnet skada (bl.a. kroppsskada). Det krävs alltså bevisning om uppkommen skada, avsikten med skadan samt identifiering av personen som har utfört denna skada. Bedömningen i miljöfallen är annorlunda. Kravet på *uppsåt* finns inte. För rättens bedömning är det oväsentligt om barnet far illa på grund av föräldrarnas uppsåt, vårdslöshet eller av okunskap till barnets behov. I miljöfallen finns det heller inte något krav på att *skada* har uppkommit. Det räcker med att rätten kommer fram till att det föreligger risk för skada om förhållandena inte ändras. Slutligen behöver man inte heller fastställa att en *viss person* har tillfogat barnet skada. Någon okänd person kan orsaka att barnet far illa. Det räcker att konstatera att skadorna har uppkommit på grund av bristande tillsyn hos föräldrarna.¹⁰³⁹

Wennergren påpekar att det i ett LVU-mål ligger ett särskilt ansvar, inte bara på socialnämnden, utan även på domstolen att säkerställa ett fullgott rättsskydd för barnet i processen. Omhändertagandemål avser frågan om att bedöma barnets bästa för ett utsatt barn. Enligt Wennergren kan det ibland finnas anledning att se striktare på tolkningen och tillämpningen av kravet på vilka omständigheter som skall anses vara relevanta och tillräckliga för att grunda ett beslut om ett tvångsingripande mot ett barn.¹⁰⁴⁰

Wennergrens påpekande torde vara särskilt aktuellt i beteendefallen. I dessa mål är vanligen legalitetskravet att inte bli frihetsberövad mot sin vilja utan tydligt stöd av lagen den väsentliga frågeställningen. Kravet på bevisningen torde då kunna ställas särskilt höga.¹⁰⁴¹ I Norge har dylika tankegångar

---

¹⁰³⁹ Se RÅ 1987 ref. 160, s. 484.

¹⁰⁴⁰ Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 83.

¹⁰⁴¹ Wennergren betonar vikten av höga beviskrav vid mål som påminner om brottmål. Han anför: "I mål som påminner om brottmål kan det finnas anledning att se strängare på tolkningen och tillämpningen av kravet på återopade omständigheter", a. a., s. 83.

framförts. Särskilt har diskuterats beviskravet vid omhändertaganden med stöd av barnevernloven vid fall av brottslighet. *Justisdepartementets* rättsavdelning framförde i brev till *Barne- och familjdepartementet* i december 1996 att den s. k. *oskyldighetspresumtionen* i FN:s konvention om barnets rättigheter¹⁰⁴² bör kunna ha viss betydelse för hur stränga beviskrav som bör ställas för att fastställa att barnet har beteendestörningar vid kriminalitet. Diskussionen har sedan fortsatt i den rättsvetenskapliga doktrinen.¹⁰⁴³ En tillämpning av nämnda artikel på möjligheten att omhänderta ett barn på grund av hennes brottsliga gärningar i LVU föranleder viss reflektion i fråga om beviskravets styrka i beteendefall som grundas på brottslig verksamhet. En tillämpning av nämnda artikel torde innebära att beviskravet bör motsvara straffrättens krav på bevis också vid tillämpningen av omhändertagande med stöd av 3 § LVU vid misstänkt brottslighet. Däremot gäller givetvis att prövningen av målet inte skall innefatta någon uppsåtsbedömning eller konstaterande av skada.

Ett dylikt synsätt står i överensstämmelse med vad som framkommer i doktrin i fråga om tillämpningen av rekvisitet ”brottslig verksamhet”. Enligt Bramstäng måste tillämpligheten av detta rekvisit förutsätta ”dels att brottslighet blivit begången och uppdagad, dels att den unges gärningsmannskap är säkerställt.”¹⁰⁴⁴ Av uttrycket ”säkerställt” framgår uppfattningen att beviskraven skall ställas höga vid bedömningen om det aktuella rekvisitet är uppfyllt i det enskilda fallet. Bramstäng uttrycker vidare vikten av att enhetlighet eftersträvas mellan de allmänna domstolarnas och förvaltningsdomstolarnas bedömning av bevisningen i kriminalitetsfall.¹⁰⁴⁵ Han ifrågasätter emellertid uppfattningen att lägre beviskrav tillåts i fråga om tvångsinsatser som grundas på andra beteendestörningar än brottsliga gärningar.¹⁰⁴⁶ Hänsynen till barnets

¹⁰⁴² Enligt artikel 40.2 b (i) har varje barn som är misstänkt för en brottslig handling rätt att betraktas som oskyldigt tills det är bevisat att barnet har begått ett brott. Tillämpliga delar av artikeln lyder enligt följande: ”1. Konventionsstaterna erkänner rätten för varje barn som misstänks eller åtalas för eller befunnits skyldigt att ha begått brott att behandlas på ett sätt som främjar barnets känsla för värdighet och värde, som stärker barnets respekt för andras mänskliga rättigheter och grundläggande friheter och som tar hänsyn till barnets ålder och önskvärldheten att främja att barnet återanpassas och tar på sig en konstruktiv roll i samhället.

2. För detta ändamål och med beaktande av tillämpliga bestämmelser i internationella instrument skall konventionsstaterna särskilt säkerställa att ...

(b) varje barn som misstänks eller åtalas för att ha begått brott skall ha åtminstone följande garantier: (i) att betraktas som oskyldigt innan barnets skuld blivit lagligen fastställd.”

¹⁰⁴³ Se Ofstad, Skar, s. 170 ff. Se även Hove, Kjellevoid, i Kjønstad, Bernt, Kjellevoid, Hove, s. 429, fotnot 47.

¹⁰⁴⁴ Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 250.

¹⁰⁴⁵ Bramstäng, Missbruk och hemfallenhet, s. 20.

¹⁰⁴⁶ A. a., s. 22 ff.

rättssäkerhet talar för att höga beviskrav bör ställas även för övriga beteendefall. Rättssäkra beslut kräver gedigna beslutsunderlag. Att frihetsberöva en ung person på grund av dennes asociala beteende är problematiskt även sett i ett autonomiperspektiv. Sådana åtgärder bör därför kräva stora krav på beslutsunderlagets tillförlitlighet.

Skyddsaspekten i miljöfallen medför ett något annorlunda betraktelsesätt i fråga om beviskravets styrka. I föregående kapitel behandlades frågan om rätten hade möjlighet att i viss mån själv bedöma utredningens fullständighet.¹⁰⁴⁷ Enligt det förslag som diskuterades skulle rätten inte bara beakta den enskildes rättssäkerhet vid prövningen av om parterna hade framställt tillräckligt beslutsunderlag. I enlighet med de krav på integritetsskydd och autonomi som bör kunna ställas i mål som rör barn personligen skulle rätten beakta i vad mån barnets integritetsskydd och barnets autonomi främjades av sådan materiell processledning. Utredningskravet har direkt samband med det beviskrav som rätten uppställer i målet. Nivån på detta beviskrav torde, på samma sätt som utredningskravet, i viss mån kunna påverkas av barnets integritetsskydd och autonomi. Barns skyddsbehov framträder med en helt annan kraft i miljöfallen än i beteendefallen.¹⁰⁴⁸ Denna skillnad kan innebära att man ställer ett något lägre beviskrav i miljöfallen. Såsom framförts tidigare kan det vara bättre, sett ur barnets behov av integritetsskydd och oförmåga att själv påverka sin situation, att ingripa även i troliga, men inte säkerställda, fall av skadlig hemmiljö. Rättssäkerheten kräver emellertid att skyddsbehovet inte får dominera så att kraven om förutsebarhet, kontrollerbarhet och likabehandling inte uppfylls. De skillnader mellan måltyperna som i vissa fall kan motiveras av hänsyn till barnets behov av skydd får således användas med stor försiktighet och med beaktande av barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi.

7.4 Bevisprövning i rättspraxis

7.4.1 Uppgifter från sakkunniga

7.4.1.1 *I allmänhet*

Rättens uppgift är att bedöma de inkomna uppgifterna i målet, värdera dessa (och värdet av dem som saknas) och ta ställning till om beviskravet är uppfyllt. Hur skall man då bedöma bevis av olika slag? Utgångspunkten är fri

¹⁰⁴⁷ Se kap. 6.4.

¹⁰⁴⁸ Bramstång, Sociallagstiftningen, s. 223.

bevisvärdering och att det inte är möjligt att fastslå det precisa värdet av bevismedel. Vissa uttalanden av Regeringsrätten i LVU-mål kan dock utgöra grunden för några generella riktlinjer.

En sådan riktlinje är att sakkunnigutlåtanden har ett mycket högt bevisvärde när målet avser tvångsomhändertaganden av små barn. I RÅ Ab – 36/83 var fråga om modern till en liten flicka kunde ge dottern den omvårdnad och skötsel som är erforderligt för små barn. Enligt tre sakkunnigutlåtanden från Barnkliniken och Barn- och ungdomspsykiatriska mottagningen vid Lidköpings sjukhus uppvisade flickan tecken som tydde på bristande omvårdnad, i form av bristande fysisk och psykisk närhet och kontakt med vårdnadshavaren. Länsrätten fann att förutsättningarna för vård på grund av brister i omsorgen var uppfyllda. I kammarrätten slogs länsrättens beslut fast. Domstolen uttalade vissa principer för bevisvärdering av sakkunnigutlåtanden i domskälen. Regeringsrätten gjorde ingen ändring i kammarrättens dom.

”Även enligt kammarrättens uppfattning måste i mål av förevarande art, där det gäller ett barn i späd ålder, synnerlig vikt tillmätas uttalande av läkare och annan barnpsykiatrisk expertis. Detta gäller i synnerhet den svarbedömda frågan huruvida förälder eller annan vårdnadshavare, framför allt på grund av bristande insikt av barnets behov, inte förmår ge barnet den utvecklingsbefrämjande stimulans som erfordras för att barnet skall utvecklas på ett normalt sätt. Nämnda i målet angivna utlåtanden ger entydigt vid handen att allvarliga brister i nu angivet hänseende förelegat beträffande [moderns] förmåga att handha omvårdnaden av [barnet].”¹⁰⁴⁹

Information från små barn förekommer av naturliga skäl mer sällan än när det gäller information från äldre barn. För att förstå och tolka det lilla barnet innan det kan uttrycka sin mening med ord krävs i princip sakkunniga. Avsaknaden av uppgifter från barnet medför vidare ett stort behov av utlåtanden om barnets tillstånd och situation. Sakkunnigas utlåtanden är därför särskilt betydelsefulla i mål som rör små barn. Enligt kammarrättens uppfattning skall sådana utlåtanden tillmätas *synnerlig vikt* i bevishänseende. Entydiga sakkunnigutlåtanden om mycket små barns förhållande och hälsa torde därvid kunna avgöra utgången i ett dylikt mål.

---

¹⁰⁴⁹ RÅ Ab-36/83, s. 740.

7.4.1.2 Typ av påståenden

Ett sakkunnigutlåtande kan innehålla olika typer av påståenden, vilket kan göra att dess värde som bevismedel varierar. Regeringsrätten har i ett mål, RÅ 1995 ref. 64, uttalat sig om vilket bevisvärde ett sakkunnigutlåtande med enbart allmänna erfarenhetssatser har. Frågan i målet var om det förelåg påtaglig risk för att två små barn skulle skadas i sin hälsa och utveckling om de stannade kvar i hemmet med modern och samtidigt fick omfattande stödinsatser som medgavs med stöd av SoL. En väsentlig del av den bevisning som gav stöd för antagandet att påtaglig risk förelåg i fallet bestod av ett yttrande inhämtat av Socialstyrelsen, författat av en psykolog och psykoterapeut tillika medlem i Socialstyrelsens vetenskapliga råd. Av yttrandet framkom bl. a. att barn som befann sig i en sådan situation som de aktuella barnen riskerade på sikt att skadas. De stödpersoner som fanns till hands i hemmet kunde inte uppväga de krav som ställdes på föräldern att vara förebild för barnen i deras utveckling. Den sakkunnige ansåg därför att en familjehemsplacering vore det bästa för barnen.

Regeringsrätten påpekade att sakkunnigutlåtandet byggde på en riskbedömning som grundades på allmänna erfarenhetssatser om en framtida risk för skada. Den sakkunnige hade inte besökt hemmet, träffat modern eller barnen och uttalade sig i stället allmänt om den här typen av familjerelation. Enligt Regeringsrätten hade yttrandet därför ett begränsat bevisvärde.

”Den risk som särskilt enligt [den sakkunniges] mening föreligger med den nuvarande typen av hjälp och stöd till [modern] är inte baserad på en direktupplevd inblick i [moderns] och hennes barns hemförhållanden utan är främst en på allmänna erfarenhetssatser grundad bedömning om en framtida risk för skada på [barnens] hälsa eller utveckling.

För att en risk i nu förevarande sammanhang skall bedömas vara påtaglig får det inte röra sig någon oklar eller avlägsen risk. Det bör vidare krävas att det inte enbart är fråga om en ringa risk. Det måste finnas konkreta skaderisker och det skall kunna konstateras att riskfaktorerna har sådan allvarlig inverkan på barnets hälsa och utveckling att barnet har ett tydligt vårdbehov. Den bevisning som nämnden åberopat kan inte anses klart utvisa att det nu föreligger en påtaglig risk för att [barnen] skall skadas på grund av sina hemförhållanden. Det kan inte heller anses ha visats att det föreligger en sådan risk för att skador senare skall kunna uppkomma hos barnen.”¹⁰⁵⁰

¹⁰⁵⁰ RÅ 1995 ref. 64, s. 300 f.

Rekvisitet påtaglig risk ansågs inte vara uppfyllt i målet och nämndens talan bifölls inte. Rätten ifrågasatte inte den sakkunniges kunskap och kompetens. I stället tydliggjorde rätten att den allmänna erfarenhetsinformationen som framkommer i yttrandet har ett mycket begränsat bevisvärde för den rättsliga bedömningen av vad som är påtaglig risk i det enskilda fallet. För att beviskravet skall vara uppfyllt krävs bevismaterial som styrker en skaderisk för det enskilda barnet. Det fordras med andra ord uppgifter om barnets *specifika behov* för att uppnå gällande beviskrav.¹⁰⁵¹

7.4.1.3 Säkerheten i påståenden

Om flera sakkunnigutlåtanden förekommer, med olika bedömningar, har rätten att värdera säkerheten i respektive utlåtande. Detta kan innebära att ta ställning till om risken för att barnet kommer att skadas av att vara kvar i föräldrahemmet är större än risken för att barnet kommer att ta skada av en separation från sina föräldrar. I värderingsprocessen skall rätten inte betygsätta den skadebedömning och den riskbedömning som specialistläkare och andra personer har gjort. Det är utanför ramen för domarens kompetens. Vari ligger då skillnaden mellan att värdera utredningens kvalitet och de enskilda utredarnas kvalitet? Nilsson uttrycker det på följande sätt, i ett miljörättsligt skadeperspektiv:

”Det som är intressant ur rättslig synvinkel i detta avseende är inte det naturvetenskapliga ställningstagandet till de effekter olika produkter kan ge upphov till. Det som är intressant för rättsfrågan är huruvida de påstådda effekterna är sådana som omfattas av rättsregeln, och den *värdering av säkerheten i olika påståenden* – bedömningen av huruvida arten och graden av effekten är säkerställd i tillräckligt hög grad, dvs. om beviskravet är uppfyllt – som sakutredningen utmynnar i.”¹⁰⁵²

Åtskillnaden som Nilsson gör mellan tillförlitligheten av ståndpunkter om miljöskadliga effekter av en kemikalie genom olika mätmetoder och värderingen av säkerheten i påståendena kan appliceras på bevisprövningen i mål rörande tvångsvård. Rätten kan inte bedöma riktigheten av en psykiaters påstående om skadliga effekter av en viss hemmiljö eller av en allmänläkares riskbedömning rörande framtiden av ett enskilt barn, eftersom dessa resultat grundas på psykiaterns och allmänläkarens yrkeskompetenser.

Rätten gör emellertid två andra bedömningar av utlåtandet. *För det första*

¹⁰⁵¹ Se kap. 1.4.4. Jfr kap. 2.3.

¹⁰⁵² Nilsson, s. 264.

skall rätten ta ställning till om den av psykiatern påstådda skadeeffekten är sådan att den omfattas av rättsregeln. Är skaderisken exempelvis sådan att syskonen kommer att fara illa av att barnet bor kvar i hemmet är det inte en (sådan) skaderisk som skall beaktas enligt LVU. Nämda lag är en skyddslag för barn och beslut om tvångsingripanden måste stå i överensstämmelse med det övergripande syftet med den sociala barnvården i 5 kap. 1 § SoL. Ingripande för att skydda andra personer i barnets omgivning är därmed inte tillåtet med stöd av LVU.

För det andra skall rätten ta ställning till om skaderisken är av en sådan karaktär att den utgör en ”påtaglig risk” enligt 2 respektive 3 §§. Enligt 2 § skall vård beslutas om det på grund av misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas. Enligt 3 § samma lag skall vård också beslutas om den unga utsätter sin egen hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottlig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende.¹⁰⁵³ Vid bedömningen av om en sådan påtaglig risk föreligger kan rätten värdera psykiaterns utlåtande genom att dels studera hur säker ståndpunkt psykiatern har i frågan, dels jämföra utlåtandet med andra, kanske kolliderande, utlåtanden. På så sätt värderar rätten sakkunnigutlåtandet utan att ifrågasätta dennes (läkarvetenskapliga eller på annan kunskap baserade) resultat. Domstolen bedömer härigenom om kravet i LVU (påtaglig risk att barnet kommer att skada sin hälsa eller utveckling) är uppfyllt.¹⁰⁵⁴

Ett mål där rättens uppgift var att värdera olika sakkunnigutlåtanden är RÅ 1996 ref. 91. Fallet gällde bl. a. frågan huruvida föräldrarna hade utövat fysiskt våld mot den nyfödde sonen eller om de uppkomna skadorna på pojakens kropp hade andra orsaker. Av utredningen framgick att barnet vid två tillfällen hade lagts in på sjukhus på grund av bl. a. skador på hjärnan, dels den 14 maj 1994 – tio dagar efter hans födelse – dels den 24 augusti samma år. Om det fanns tillräckliga belägg för att föräldrarna orsakat skadorna var förutsättningarna för tvångsvård med stöd av 1 och 2 §§ uppfyllda. Pojkens tre syskon var föremål

¹⁰⁵³ Se kap. 2.3.

¹⁰⁵⁴ Det har uttalats viss kritik i doktrin angående hur rätten bedömer olika sakkunnigutlåtanden. Wetter menar att sakkunnigutlåtanden tillmäts olika vikt i olika domstolar. Hon anför att länsrätten tenderar att ta större hänsyn till sakkunnigutlåtandet än till socialnämndens egna utredning. Visserligen kan detta, menar Wetter, bero på att nämndens utredning varit bristfällig. En annan trolig orsak är, enligt författaren, emellertid förvaltningsdomstolarnas olika inställning till olika yrkesutövare. Sedan gammalt har läkare högre status än socionomer. Inom socionomkåren finns en uppfattning, att en utredning ifrågasätts om den utförts av en socionom, medan ett intyg eller yttrande från en psykolog eller läkare får betydande relevans. Wetter, s. 128.

för frågan om omhändertagande av liknande orsaker. Länsrätten fann att förutsättningarna för tvångsvård var uppfyllda för pojkens del. Kammarrätten ändrade inte detta, men ansåg att förutsättningarna för tvångsvård var uppfyllda även för de övriga syskonen.

Regeringsrätten utvecklade frågan om bevisvärderingen och beviskravet med anledning av flera sakkunnigutlåtanden. Läkaren som tog emot på sjukhuset vid det första tillfället när pojken inkom till sjukhus på grund av skador, konstaterade att han var vid sänkt medvetande med gulgråblek hy, slapphet i muskulaturen och en buktande fontanell. En professor vid Rättsmedicinska institutet i Linköping yttrade att barnet hade utbredda blödningar i hjärnhinnorna och hjärnan och att *den mest sannolika orsaken* härtill var någon form av yttre våld mot huvudet såsom fall mot hårt underlag, stöt, slag eller skakningar.¹⁰⁵⁵

Barnet inkom till sjukhuset i augusti med liknande symtom som vid första tillfället samt dessutom med några hudskador. En rättsläkare vid Rättsmedicinska institutet i Linköping uttalade bl. a. att skadorna *starkt talade för* att de orsakats av grepp och skakningar, s. k. shaken baby syndrome och att skadorna tillfogats barnet av annan person. Föräldrarnas påståenden, att mormodern höll på att tappa barnet och att ett syskon hade vält babylyften kunde, enligt hans mening, vara *möjliga orsaker*.

Uppgifter från tre läkare – en överläkare och en biträdande överläkare vid Länssjukhuset Ryhov samt en röntgenläkare vid Östra sjukhuset i Göteborg – inkom till rätten. Läkarna uttalade att blödningarna som hade konstaterats vid barnets första besök haft olika åldrar. (Röntgenläkaren ändrade dock sin bedömning att blödningarna skulle ha haft olika åldrar under handläggningen i rätten och menade att de uppkommit efter förlossningen.) Professorn vid Rättsmedicinska institutet samt rättsläkaren vid samma institut menade i samtal med socialsekreterare att blödningarna härrörde från ett våldstillfälle. Att blödningarna skulle, som föräldrarna menade, ha orsakats av förlossningen uteslöt läkarna *med stor sannolikhet*. Inte heller trodde de att ”krocken med vaktmästaren” (en annan av föräldrarnas förklaringar) var *en möjlig orsak* till blödningen. Vidare *uteslöt de i stort sett* sjukdom som orsak. Blödningarnas utseende och lokalisering *tydde på* att det rörde sig om yttre våld. *En tänkbar orsak* till skadorna kunde vara att ett syskon lyft upp och sedan tappat barnet. En *inte lika trolig orsak* var att syskonet ramlat ned i sängen och tryckt till barnets huvud. Våldet graderade de enligt en trolighetsskala: 1. Fall. 2. Skakningar.

---

¹⁰⁵⁵ Kursiveringar i texten som behandlar målet är mina egna.

3. Stöt eller slag (mindre troligt). Samma rättsläkare tog sedan tillbaka delar av detta yttrande vid den muntliga förhandlingen. Han ansåg då att blödningen förutsatte kraftigare våld än vad han hade anfört tidigare. Enligt hans mening räckte det inte att ett syskon hade tagit upp och släppt ner barnet i sängen. Vidare menade han att krocken med vaktmästaren inte kunde ha orsakat skadorna. Beträffande det andra sjuktilfallet anförde han angående skadorna att det krävdes ett ordentligt våld för att åstadkomma dessa. Skadorna var, enligt hans mening, karakteristiska för barnmisshandel.

Chefsöverläkaren vid Neuroradiologiska avdelningen vid Karolinska sjukhuset yttrade sig under handläggningen i Regeringsrätten. Han hävdade att vissa hjärnskador vid första tillfället *sannolikt* hade orsakats av upprepade skakningar av barnets huvud och att hjärnblödningar och andra hjärnskador *med största sannolikhet* hade orsakats av yttre våld av annan person mot barnets huvud. Vidare anförde han att skelettskadorna inte kunde ha uppkommit på annat sätt än genom yttre våld samt att hjärnblödningarna vid det andra tillfället *sannolikt* var orsakade av yttre våld tillfogat av annan person.

Regeringsrätten kommenterade bevismaterialet enligt följande.

”Som har framgått av de läkaruttalanden som refererats finns vissa skillnader i bedömningen av skadorna och framför allt i fråga om vad som kan ha åstadkommit dessa. Utredningen ger också vid handen att det i fall av förevarande slag ofta finns en stor osäkerhet när det gäller att avgöra skadeorsakerna. Vid den rättsliga bedömningen kompliceras bilden ytterligare av att det på det medicinska området uppenbarligen inte har utbildats någon fast terminologi när det gäller att uttrycka t. ex. olika grader av sannolikhet för en tänkbar skadeorsak. Det gör det svårt att med säkerhet tolka uttalandena.”¹⁰⁵⁶

Regeringsrätten uttrycker här svårigheterna att värdera de olika sakkunniga personernas uttalanden. Man menar att värderingen kompliceras ytterligare av den förvirrade begreppsbyggnad som de olika sakkunniga använder sig av. Begreppen som används för att förklara säkerheten i resultaten är alltför många och verkar användas på olika sätt av de olika sakkunniga.

En någorlunda samstämmighet tycks dock finnas i de sakkunnigas bedömning av vilken typ av handling som krävs för att orsaka skador av det slag som barnet uppvisade. Vissa orsaker, såsom förlossningsskador och krockar med vaktmästaren, var uteslutna. Även tidpunkterna för skadorna rådde det viss enighet om. Vad man inte kunde enas om var emellertid vad som faktiskt hade

---

¹⁰⁵⁶ RÅ 1996 ref. 91, s. 411.

orsakat skadorna. Inte heller kunde man konstatera om det hade skett uppsåtligt, av vårdslöshet eller av ren olyckshändelse.

Rätten konstaterade rörande det första skadetillfället *för det första* att skadorna hade skett i hemmet, eftersom de av föräldrarna övriga förklaringsmodellerna inte var hållbara enligt sakkunnigutlåtandena. *För det andra* fann rätten att skadorna vid det första tillfället måste ha inneburit kraftigt våld mot barnets huvud. De sakkunniga var emellertid oeniga om huruvida våldet har utförts genom fall, stötar eller skakningar. Rätten konstaterade därför ”att utredningen beträffande det första sjuktilfället inte ger något klart besked om vad som orsakat skadorna”. Rörande det andra skadetillfället fanns enligt rättens uppfattning vissa belägg för att skadorna hade orsakats av häftiga skakningar eller kraftiga ryck. Rätten menade att det är ”troligt att det rör sig om s. k. shaken baby syndrome, dvs. någon person har kraftigt skadat [barnet]”. Rätten konstaterade dock sedan följande:

”Det finns emellertid ett viss utrymme för att skadorna kan ha andra orsaker. Föräldrarna har som möjliga orsaker pekat på vissa händelser nämligen bl. a. att mormodern varit på väg att tappa [barnet], att de andra barnen ‘ varit på ’ [barnet] samt beträffande hörnfrakturerna att dessa uppkommit vid röntgenundersökningarna. De förklaringar som sålunda lämnats framstår enligt Regeringsrätten som osannolika, men det kan inte helt uteslutas att händelser av detta slag medfört skadorna. Det anförda innebär att inte heller utredningen beträffande det andra sjuktilfället ger en entydig bild av vad som orsakat skadorna.”¹⁰⁵⁷

Den brist på entydighet som utredningsmaterialet uppvisade medförde att beviskravet inte ansågs vara uppfyllt. Bevisningen för att den av socialnämnden påstådda misshandeln från föräldrarnas sida hade förelegat var för svag.

Efter att Regeringsrätten hade konstaterat att bevisningen var otillräcklig för att styrka misshandel från föräldrarnas sida, använde rätten sakkunnigutlåtandena för en annan typ av argumentation. Rätten konstaterade att utlåtandena styrkte att barnet vid två tillfällen hade orsakats allvarliga skador. Skadorna hade skett i hemmet utan att föräldrarna kunde förklara hur det har gått till. De hade vidare, konstaterade man, orsakats genom ett ganska stort våld. Även om utlåtandena inte kunde visa att föräldrarna hade misshandlat pojken, visade de på bristande omsorg från föräldrarnas sida.

”Enligt Regeringsrättens mening får det förhållandet att [barnet] vid två tillfällen har kunnat utsättas för sådant våld utan att föräldrarna har

---

¹⁰⁵⁷ RÅ 1996 ref 91, s. 412 f.

kunnat lämna en godtagbar förklaring till det inträffade anses innebära att det förelegat brister i omsorgen om [barnet] som medfört en påtaglig risk för hans hälsa. Det anförda leder till slutsatsen att sociala distriktsnämnden haft fog för sitt ingripande i fråga om [barnet] och att förutsättningar för att bereda honom vård alltjämt förelåg i vart fall när länsrätten fattade sitt beslut.¹⁰⁵⁸

Det krävs alltså inget avsiktligt beteende hos föräldrarna för att rekvisitet bristande omsorg skall vara uppfyllt. Oberoende av om ett barn skadas allvarligt uppsåtligt eller oavsiktligt, är en sådan händelse en så allvarlig brist i tillsynen att det kan vara grund för ingripande för barnets väl.¹⁰⁵⁹ Beviskravet för brister i omsorgen i detta fall var uppfyllt genom att barnets skador kunde konstateras ha skett i hemmet.¹⁰⁶⁰

7.4.2 Oförenliga uppgifter från parter och vittnen

Ett annat spørsmål rör frågan hur bevisvärdering bör göras när det föreligger oförenliga uppgifter mellan parterna. Ett sådant bevisprövningsmål är 1992 ref. 6. Fallet gällde frågan om modern till en 2-årig flicka hade brustit i omsorgen om barnet och om det därför förelåg en påtaglig risk för flickans hälsa och utveckling. En delfråga för Regeringsrätten var även huruvida rätten skulle inhämta ytterligare utredning så att en barnpsykiatrisk undersökning av flickan kunde göras. Fanns det tillräckligt underlag för bedömning av eventuella skador eller inte?

Modern hade gemensam vårdnad om flickan tillsammans med fadern. Hon hade hela tiden ensam haft den faktiska vårdnaden. Föräldrarna hade inte bott

¹⁰⁵⁸ A. a., s. 413. Regeringsrätten finner i domen att förutsättningarna för tvångsomhändertagande numera, cirka två år senare, inte längre föreligger för barnet och ett annat syskon. Omsorgsbehovet har förändrats, barnen har vuxit och kritik riktas numera inte mot föräldrarnas omvårdnad. Regeringsrätten upphäver därför kammarrättens beslut rörande dessa barn. Tvångsvården rörande de två andra syskonen hade sedan tidigare redan upphört.

¹⁰⁵⁹ Jfr RÅ 1987 ref. 160 där fråga i målet också var hur skador på barnets kropp hade uppkommit. Rätten konstaterade att skadorna var ett klart tecken på bristande omsorg, se s. 484. Se även RÅ 1991 not. 206, s. 528.

¹⁰⁶⁰ Jfr mål nr 7069-98 från Länsrätten i Skåne län. I målet diskuteras hur man skall göra när mycket tyder på att det är föräldrarna som orsakar barnets ohälsa men där det inte går att fastställa. Länsrätten uttalar följande: "Det går visserligen inte att på det föreliggande materialet närmare klarlägga orsakerna till [E:s] störda beteende. Orsaksfrågan är emellertid av underordnad betydelse för bedömningen av om det föreligger behov av vård eller inte. Detsamma gäller frågan om orsaken kan läggas vårdnadshavaren eller någon annan till last. För tillämpning av LVU är det tillräckligt att det objektivt sett föreligger en påtaglig risk för barnets hälsa och utveckling och att denna risk är att hänföra till något förhållande i hemmet." Mot den nu redovisade bakgrunden anser länsrätten att man med tillräcklig grad av säkerhet kan dra den slutsatsen att det finns påtaglig risk för att [E:s] hälsa och utveckling skadas om hon står under fortsatt vård av [vårdnadshavaren]. Det är också länsrättens uppfattning att denna risk är att hänföra till förhållandena i hemmet" (s. 5).

tillsammans under flickans levnad. Socialnämnden omhändertog barnet i april 1991. Samma månad ansöktes om beredande av vård med stöd av 1 § andra stycket och 2 § LVU på grund av bristande omvårdnad i hemmet. Det riktades kritik mot flickans hygien, klädval, mathållning och sängtider. Modern yrkade att en barnpsykiatrisk undersökning skulle genomföras. Länsrätten biföll nämndens ansökan och meddelade tvångsvård. Däremot avslogs moderns yrkande om ytterligare utredning. Modern överklagade domen. Kammarrätten ändrade inte länsrättens beslut om vård. I domen påtalades moderns sociala problem, aggressiva läggning och avvisande attityd till hjälp. Hon hade uttalat hot att skada sig själv och flickan vid tillfälle då hon varit upprörd. Vidare konstaterades å ena sidan att flera personer i barnets omgivning – fadern, mormodern, distriktssköterskan vid barnvårdscentralen, dagmamman, områdeschefen för barnomsorgen och flera socialsekreterare – hade uttryckt stor oro för barnets situation och utveckling. Å andra sidan hade vid den muntliga förhandlingen ”ett flertal vittnen” (varav somliga under ed) uttalat att de aldrig sett några brister i omsorgen av barnet utan tvärtom uppmärksammat moderns goda hand med sin dotter.

Kammarrätten menade att man inte kunde nonchalera moderns hot att skada barnet och att utredningen visade att barnet hade utsatts för brister i omsorgen. Vittnena från den muntliga förhandlingen skulle enligt rättsens mening vidkännas begränsad betydelse, eftersom de hade träffat barnet och hennes mor endast vid något eller några tillfällen. Vidare konstaterades att flickan hade utsatts för skada, bl. a. fann man tecken på distanslöshet och ett överdrivet kontaktsökande. Det förelåg därför en påtaglig risk för barnets hälsa och utveckling.

Modern fullföljde sin talan till Regeringsrätten. Socialnämnden avstyrkte bifall till besvären och hemställde att ytterligare utredning skulle inhämtas om rätten hade en annan uppfattning än kammarrätten. Regeringsrätten konstaterade först att modern hade en ansträngd och svår livssituation, vilket hade sina huvudorsaker i hennes personlighet, svårigheter på arbetsmarknaden och i sitt förhållande till flickans fader. Sedan betonade man att det inte var moderns brister i sig som utgjorde tillräckliga skäl för att bereda ett barn vård med stöd av LVU, utan de *följder* dessa brister skulle kunna ha för barnet. Det måste med andra ord finnas bevisning i form av tecken på dels bristande omsorg, dels att det utgör risk för barnets hälsa eller utveckling. Därefter inriktade sig rätten på att bedöma om det fanns någon sådan bevisning.

Regeringsrätten redogjorde för de uppgifter som fanns i utredningsmaterialet. För det första hade fadern påstått att modern vid ett tillfälle för ett år sedan

hållit flickan utanför fönstret, en uppgift som modern förnekade. Domstolen konstaterade att uppgiften inte kunde bevisas och därför inte heller kunde tillmätas betydelse i målet. För det andra hade dagmamman och områdeschefen för barnomsorgen observerat att flickan var distanslös och kontaktsökande. Enligt andra personers åsikter, exempelvis moderns syster, var flickan inte annorlunda än andra barn. Distriktssköterskan hade uttalat att flickan var lätt att ha att göra med och distriktsläkaren hävdade i utredningen att modern hade en fin kontakt med dottern vid sista undersökningen i maj 1990. Rätten konstaterade följande.

”I målet finns inga uppgifter om några fysiska skador på [barnet]. I övrigt föreligger olika uppgifter om [moderns] omvårdnad om [barnet] och om riskerna för [barnets] hälsa och utveckling.”¹⁰⁶¹

Utvärderingen av utredningen, vilken man redogjort för, blev följande:

”Vad som hittills behandlats utgör enligt regeringsrättens mening inte tillräckligt underlag för att konstatera att det på grund av brister i omsorgen om [barnet] föreligger påtaglig risk för skada för henne.”¹⁰⁶²

Rätten menade att underinstanserna hade satt ribban alltför lågt för vad som skall anses vara bristande omsorg. Det påtalades att det skall vara fråga om vanvård av barnet, dvs. barnet måste misskötas allvarligt för att rekvisitet skulle vara uppfyllt. Oavsett om socialnämnden hade rätt i att omsorgen hade brustit på det sätt som de gav uttryck för i sin utredning, förelåg det alltså inte skäl för tvångsvård endast på den grunden i det här fallet. Slutligen fann rätten vid en samlad bedömning av vad som förekommit i målet att det inte förebragts tillräckliga skäl för att bereda barnet vård enligt LVU.¹⁰⁶³

7.4.3 Uppgifter om rådande omständigheter

Bevisningen i mål rörande tvångsvård av barn skall vara *färsk* för att tillmätas betydelse vid bevisvärderingen, vilket kan utläsas ur flera mål.

I RÅ 83 2:102 hade en 2-årig flicka varit föremål för tvångsomhändertagande under nästan ett års tid innan målet prövades i Regeringsrätten. I såväl länsrätten som kammarrätten hade man ansett att förutsättningarna för vård var uppfyllda. Flickan hade uppvisat allvarliga psykiska störningar till följd av brister i omvårdnaden om henne i föräldrahemmet. Under tiden för tvångsvård-

¹⁰⁶¹ RÅ 1992 ref. 6, s. 38.

¹⁰⁶² A. a.

¹⁰⁶³ Ett annat mål som behandlar bevisvärdering vid oförenliga uppgifter hos parterna är RÅ 1991 not. 206. Fallet behandlar bevisprövning i mål rörande tvångsvård jämlikt LVU. Den utredning som lagts till grund för en ansökan om tvångsvård ställs mot främst uttalanden och utfästelser av vårdnadshavare m. fl. vid den muntliga förhandlingen.

den hade förhållandena i föräldrahemmet ändrats. Föräldrarna hade separerat och fadern, den person som det i utredningen hade uttalats minst kritik mot av föräldrarna, hade interimistiskt tilldelats den rättsliga vårdnaden om flickan och hennes bror. Umgänget mellan flickan och fadern respektive brodern hade upprätthållits under hela vårdtiden och det hade fungerat väl. Även om underinstanserna haft fog för att bifalla sociala distriktsnämndens framställan om vård, menade Regeringsrätten att förhållandena nu var så annorlunda att förutsättningarna för vård *inte längre* förelåg. Rätten uttalar följande:

”Då regeringsrätten har att bedöma om X:s hemförhållanden *fortfarande* är sådana att de kan medföra fara för hennes hälsa eller utveckling, har regeringsrätten att utgå från *de nu rådande förhållandena*. Frågan är således om, sedan B numera ensam erhållit vårdnaden om X, något förhållande i hans hem medför fara för X:s hälsa eller utveckling. Med hänsyn till vad som upptagits i det föregående och då det behov av hjälp och särskilda stödåtgärder som fortfarande kan föreligga bör kunna tillgodoses inom ramen för socialtjänsten finner regeringsrätten att denna fråga måste besvaras nekande. Vid sådant förhållande saknas förutsättningar för vård av X med stöd av LVU.”
[mina kursiveringar]¹⁰⁶⁴

Under tiden fram till Regeringsrättens prövning hade förhållandena ändrats. Det var dessa nya förhållanden som skulle prövas. Vid bevisvärderingen är det väsentligt att de för tillfället rådande förhållandena uppmärksammas och prövas.¹⁰⁶⁵ Vad som har förelegat kan vara väsentlig bakgrundsinformation för rätten men skall inte utgöra underlag för prövningen huruvida tvångsvård skall meddelas eller ej.¹⁰⁶⁶

7.5 Motiveringsskyldighet

7.5.1 Allmänt om motivering i domskäl

Det är ett grundläggande rättssäkerhetskrav i förvaltningsprocessuella mål att den enskilde skall kunna utläsa hur domstolen har kommit fram till sitt domslut. Enligt 30 § andra stycket FPL är förvaltningsdomstolar skyldiga att

¹⁰⁶⁴ RÅ 83 2:102, s. 577.

¹⁰⁶⁵ Regeringsrätten har konstaterat att förhållandena har ändrats och att rådande omständigheter inte medger tvångsvård även i andra domar. I RÅ 1992 not. 640 hade enligt rättens förmenande förhållandena ändrats sedan kammarrättens dom. Det förelåg inte längre inte grund för ett tvångsingripande, ansåg regeringsrätten.

¹⁰⁶⁶ Se även kap. 2.3.2 och 6.4.2.

redovisa ”de skäl som bestämt utgången”. Bestämmelsen är knapphändig i jämförelse med motsvarande bestämmelse i RB.¹⁰⁶⁷ Den kompletteras dock med vissa angivelser i förordningen (1979:575) om protokollföring m. m. vid de allmänna förvaltningsdomstolarna. Enligt 31 § i denna förordning skall domen sättas upp särskilt. 32 § uppställer vidare krav på att följande uppgifter skall framgå av domen (förutom de krav som 30 och 31 §§ FPL uppställer): 1. domstolen samt tid och plats för meddelande av domen eller beslutet, 2. parterna samt deras ombud eller biträden, 3. kort beteckning av saken, och 4. parternas yrkanden och invändningar. Av andra stycket framgår att en dom eller annat beslut skall, i den mån det erfordras, innehålla en redogörelse för den dom eller det beslut som har överklagats eller underställts.

Det finns inga krav på motiveringens omfattning i lag eller förarbeten. Domaren har frihet att skriva den motivering som denne anser vara mest ändamålsenlig i det enskilda fallet.¹⁰⁶⁸ Departementschefen hänvisar till uttalanden i den departementspromemoria som utgjorde grunden för bestämmelsens utformning, där det framgår att motiveringskravet inte alltid innebär att en särskild motivering skall lämnas. I mål som inte är tvistiga är det tillräckligt att skälen framgår av sakframställan. I mål där bevisfrågan utgör den springande punkten bör däremot beslutet ge besked om vad domstolen har funnit bevisat i målet.¹⁰⁶⁹

Wennergren anger beståndsdelar som kan finnas med i beslutsmotiveringar. En del av motiveringen i ett beslut kan bestå dels av en förklaring till varför vissa författningsbestämmelser funnits särskilt relevanta, dels av tolkningar av sådana bestämmelser. En annan del kan innehålla bevisvärderingen och uppgifter om vad som funnits utrett i målet. Ytterligare en del kan uttrycka sådana värderingar, överväganden och slutledningar som gjort att rätten kommit fram till ett visst resultat vid tillämpningen av relevanta bestämmelsers bedömningsgrunder och direktiv.¹⁰⁷⁰ Ett allmänt riktmärke enligt Wennergren är att beslutet skall vara ”så skrivet att det på ett så lättfattligt och språkligt

---

¹⁰⁶⁷ Av 17 kap. 7 § RB framgår det att en dom skall innehålla: 1. domstolen samt tid och ställe för domens meddelande, 2. parterna samt deras ombud eller biträden, 3. domslutet, 4. parternas yrkanden och invändningar samt de omständigheter som dessa grundats på och 5. domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet. En högre rätts dom skall vidare innehålla en redogörelse för den lägre rätts dom.

¹⁰⁶⁸ Det medför att JO:s granskning främst avser lämplighetsfrågor i fråga om förvaltningsdomstolarnas motiveringskyldighet. Lavin, i FT 1999, s. 64.

¹⁰⁶⁹ Prop. 1971:30, s. 583 f.

¹⁰⁷⁰ Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 245.

ändamålsenligt sätt som möjligt klargör för läsaren vad det är för frågor som prövats och varför de bedömts på sätt som skett”.¹⁰⁷¹

Regeringsrätten har i något fall öppet kritiserat en underinstans för att inte ha fullgjort motiveringsskyldigheten. I RÅ82 2:49 hade länsrätten upphävt ett beslut av en kommunalnämnd om omedelbart omhändertagande av två små barn. Länsrättens beslut överklagades till kammarrätten. Två veckor senare inkom nämnden med en ansökan om tvångsvård till länsrätten. En vecka därpå förordnade kammarrätten, utan att motivera sitt beslut, att ett av barnen omedelbart skulle omhändertas. Beslutet överklagades av modern. Regeringsrätten upphävde beslutet. I Regeringsrättens dom kritiserades kammarrätten för sin underlåtenhet att motivera sitt rättsliga beslut.

”Med hänsyn till sakens vikt och till frågans läge efter länsrättens slutliga behandling av målet framstår det som särskilt angeläget att motiveringsskyldigheten enligt 30 § andra stycket förvaltningsprocesslagen fullgjorts. Kammarrätten har emellertid inte lämnat några skäl för sitt beslut i omhändertagandefrågan. Inte heller framstår det på grundval av den föreliggande utredningen som sannolikt att X behöver beredas vård enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga på grund av att brister i omsorgen om henne eller något annat förhållande i hemmet medför fara för hennes hälsa och utveckling.”¹⁰⁷²

Regeringsrätten anför bl. a. att motiveringsskyldigheten är särskilt betydelsefull i mål av sådan vikt som tvångsomhändertagandemål.

Flera JO-fall rör frågan om motiveringsskyldigheten. I JO 1991/92 s. 144 uttalar JO kritik i fråga om en länsrätt som inte kan anses ha fullgjort sin motiveringsskyldighet.

”För den enskilde är det ytterst väsentligt, att myndigheterna klargör, hur de kommit fram till sina beslut. Endast om skälen öppet redovisas, kan han kontrollera, hur myndigheten urskilt och värderat för beslutet relevanta fakta, och hur dessa fakta bedömts enligt tillämpliga rättsregler etc. En upplysande motivering kan endera övertyga honom om att beslutet är korrekt eller ge honom underlag för ett överklagande. Allmänhetens tilltro till myndigheternas kompetens och objektivitet kräver också, att dessa förmår visa, att besluten är väl underbyggda.”¹⁰⁷³

I ovan citerade stycke formulerar JO de väsentliga skälen för motiveringsskyldigheten. Det rör rättssäkerhetsaspekter såsom opartiskhet, insyns-

¹⁰⁷¹ A. a., s. 244.

¹⁰⁷² RÅ82 2:49, s. 422.

¹⁰⁷³ JO 1991/92 s. 144, citat från s. 146.

möjligheter, tydlighet, kompetens och tilltro. Dessa krav innebär vidare, enligt JO, att det inte är godtagbart att domstolen endast hänvisar till de skäl som den vinnande parten angett. Att på det sättet ansluta sig till endera sidan för att undslippa att utforma skälen själv skall ”reserveras för sådana fall, då argumentationen i besvärsskriften är så entydig och klar, att domstolen inte anser sig kunna prestera något bättre”.¹⁰⁷⁴ Även i sådana fall menar JO är denna teknik ”mindre tilltalande”. Domstolen bör kunna ”transformera det väsentliga – ’de springande punkterna’ – i en besvärslinlaga till egna domskäl”.¹⁰⁷⁵ Effektivitetsskäl är inte en godtagbar ursäkt då det enligt JO:s mening bör kunna krävas att domstolen kan formulera domskälen utan en stor arbetsinsats.

Brister i beslutsmotiveringen kan bestå av att rätten inte redogör för vilka *rättsliga relevanta omständigheter*, *rättsfakta*, som utgör grund för rättens konstaterande att förutsättningarna för vård är, eller är inte, uppfyllda. Sådana brister kan uppkomma genom att rätten använder lagens egna ord i stället för att hänvisa till omständigheter i det enskilda fallet. Exempelvis kan rätten anföra att tvångsvård föreligger på grund av brister i omsorgen, i stället för att redogöra för *vilka konkreta situationer* i det aktuella fallet som rätten anser vara brister i omsorgen av barnet. Enligt Wennergren är det olyckligt att motivera de rättsliga rekvisitens tillämplighet på fallet med lagens egna ord.¹⁰⁷⁶

Gustavssons genomgång av en betydande mängd LVM-mål visar bl. a. på brister i beslutsmotiveringarna. Även om det föreligger variationer mellan målen visar hennes undersökning ”att det förekommer att länsrätternas domar är relativt knapphändiga med information och ibland så kortfattade att det inte går att få någon kunskap om vad som ligger bakom rättens beslut”.¹⁰⁷⁷ Vidare har Gustafsson funnit många domar, där tvångsvård meddelats, vilka grundats på lagens egna ord. Rätten brister i dessa mål att redogöra för *om* och *varför* bevisningen ger vid handen att förutsättningarna för vård är uppfyllda. Gustavsson påpekar att domskälen i sådana fall saknar det som är det väsentliga i skälen, dvs. de omständigheter som utgör grund för beslutet.¹⁰⁷⁸ Hon

---

¹⁰⁷⁴ JO 1991/92 s. 144, citat från s. 147.

¹⁰⁷⁵ A. a.

¹⁰⁷⁶ Wennergren, Förvaltningsprocess, s. 83.

¹⁰⁷⁷ Gustafsson, s. 266.

¹⁰⁷⁸ A. a., s. 266 ff.

konstaterar att sådana brister urholkar tillvaratagandet av den enskildes rättssäkerhet och anför följande:

”Kanhända ger utredningsmaterialet vid handen att samtliga förutsättningar för tvångsvård är uppfyllda, men domen gör det inte. Det är ytterst väsentligt att domstolen klargör hur man kommit fram till sitt beslut. Endast om skälen redovisas öppet kan kontrolleras hur domstolen urskilt och värderat för beslutet relevanta fakta och hur dessa bedömts enligt tillämpliga rättsregler. Med hänsyn till den vaghet som präglar rekvisiten i LVM och till de nödvändiga värderingar av rekvisitens innehåll och faktiska omständigheter som måste ske vid domstolens bedömning samt med beaktande av det ingrepp det är fråga om i den enskildes frihet, är detta av väsentlig betydelse. Av hänsyn till den som skall tvångsvårdas och även för allmänhetens tilltro till rättens kompetens och objektivitet krävs att det visas att besluten är väl underbyggda.”¹⁰⁷⁹

Samma krav kan ställas på domar som rör tvångsvård av barn. I den undersökning av LVU-domar som presenteras i kap. 8 framkommer att liknande rättssäkerhetsbrister förekommer i vissa mål enligt denna lag. Variationen i dessa mål är dock stor. Många domar innehåller utförliga redovisningar av de sakomständigheter som utgör grund för rättens beslut. Faktum kvarstår dock att för de domar som saknar sådan redovisning föreligger brister i rättssäkerheten för den enskilde.¹⁰⁸⁰

7.5.2 Särskilt om motivering rörande barnets behov och intressen

Utifrån kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi bör den unga få reda på hur domstolen har bedömt uppgifter som hon lämnar. Motiveringsskyldighetens rättssäkerhetsfunktion har redan diskuterats ovan. Även utifrån barnets rätt till integritetsskydd har reglerna om att beslut skall motiveras betydande vikt. Domskälen skall tillhandahålla upplysningar till barnet om vad rätten har kommit fram till och på vilka grunder beslutet har fattats. Utan förekomsten av sådana uppgifter får barnet inte den information som barnet behöver för att känna trygghet. I domskälen kan barnet också utläsa i vilken utsträckning som hon har kunnat påverka avgörandet genom sin medverkan.

Särskilt väsentligt torde motiveringsskyldigheten vara i sådana fall där rätten ”går emot” barnets egna önskningsar eller när rätten fäster större vikt vid

¹⁰⁷⁹ A. a., s. 269.

¹⁰⁸⁰ Se kap. 8.2.1.

uppgifter som andra har lämnat och inte fäster vikt vid de uppgifter som barnet har uppgivit. Givetvis är det även önskvärt att rätten klargör att uppgifter från barnet använts som bevismedel vid prövningen av målet. Utifrån rättssäkerhets- och integritetssynpunkt är det emellertid, i de fall där rätten går emot barnets uttryckliga önskan eller medvetet kränker hennes integritet, särskilt betydelsefullt att barnet får en upplysande motivering.

Det är vanligare i beteendefallen än i miljöfallen att den unga motsätter sig tvångsvården och att hon har en sådan mognad att hon kan uttrycka en egen vilja.¹⁰⁸¹ De krav som JO har framfört rörande motiveringsskyldigheten i brottmål där den enskilde nekat brottet kan belysas i detta sammanhang. JO 1999/2000 s. 55 rörde frågan om bristfällig redovisning av bevisvärderingen i en dom där den tilltalade hade dömts mot sitt nekande. JO betonar att motiveringsskyldigheten har betydelse från rättssäkerhetssynpunkt och för förtroendet för rättsskipningen. Vidare anför JO följande:

”Det har ansetts särskilt viktigt att rätten utförligt redovisar sin bevisvärdering i brottmål när åtalet ogillats eller den tilltalade fällt mot sitt nekande. Det möjliggör exempelvis för parterna och andra att kontrollera hur domstolen resonerat samt underlättar för domaren att själv kontrollera riktigheten av sina tankegångar. Den förlorande parten får vidare lättare att bedöma om det lönar sig att överklaga och den högre rätten får bättre möjligheter att bedöma om domen är riktig.”¹⁰⁸²

Det som JO anför kan analogt tillämpas på beteendefallen där den unga motsätter sig tvångsvård på grund av sitt beteende. Konsekvensen blir då att det är särskilt viktigt att beslutsmotiveringen är utförlig i sådana LVU-mål där den unga motsätter sig ett ingripande. Ett sådant resonemang har stöd inte bara av rättssäkerhetsskäl, utan även av integritets- och autonomiskäl. I de fall där rätten kommer fram till att barnet är ”den förlorande parten” bör barnet få besked varför utgången inte blev sådan som den unga själv hade önskat. Integritetsskyddet upprätthålls också genom att domskälen skrivs på ett sådant sätt att den unga kan förstå det skrivna. JO behandlar även vikten av att motivera skälen så att parten har en reell möjlighet att tillgodogöra sig det skrivna i ovan nämnda ärenden. Genom att hänvisa till skriften *Språk och struktur i domar och beslut* framför JO att ”om någon skall pekas ut som den viktigaste målgruppen för en dom eller ett beslut, måste det bli parten, som har ett fullt rimligt krav på att kunna förstå domstolens avgörande och där få svar

---

¹⁰⁸¹ Se kap. 8.2.2.

¹⁰⁸² JO 1999/2000 s. 55, citat från s. 56. Se även Ekelöf, Rättgång V, s. 207.

på sina frågor i processen”.¹⁰⁸³ Förutom att det kan ställas krav på motiveringsens kvantitet skall också kvaliteten vara av sådant slag att den främjar rättssäkerheten och integriteten för det enskilda barnet. Här är det dock rimligt att begränsa kravet på att skriva så att äldre barn kan förstå innebörden av domen.

Kraven på integritetsskydd och gradvis stigande autonomi uppställer vissa typiska problem beroende på måltypen. Enligt det som tidigare anförts har framkommit betydelsen av att särskilt vikt läggs vid att motivera beslut så att barnet kan utläsa grunderna för beslutet i de mål där barnet är förlorande part. Det är främst i beteendefallen som denna situation uppstår, även om det sagda givetvis gäller för de miljöfall där barnet motsätter sig tvångsvård och har framfört skäl härför.

En annan fråga är hur rätten bör handskas med å ena sidan motiveringskyldigheten i 30 § andra stycket FPL, och å andra sidan kravet på att tillhandahålla ett integritetsskydd för barnet – i fall som rör fråga om integritetskänsliga uppgifter om barnets behov som andra har framfört respektive integritetskänsliga uppgifter som lämnats av barnet självt – när sådana uppgifter har haft visst bevisvärde. JO har uttalat sig rörande denna fråga i ett ärende som bl. a. rörde huruvida rätten hade bort utsätta en medicinsk diagnos i domskälen.¹⁰⁸⁴ I en dom rörande fråga om upphörande av rättspsykiatrisk vård hade en länsrätt återgett den medicinska diagnosen, varvid parten ansåg sig ha åsamkats en integritetskränkning. JO uttalar följande:

”När, såsom i det nu aktuella fallet, det vid domstolens förhandling inom stängda dörrar förebringats sekretessbelagda uppgifter angående en enskilds hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden, och domskälen inte belagts med sekretess, är det påkallat att vara återhållsam med att återge andra uppgifter än sådana som är nödvändiga för att kraven i 30 § förvaltningsprocesslagen skall kunna uppfyllas. Att i domen ange en medicinsk diagnos, vars avslöjande skulle kunna uppfattas som menligt för den enskilde, är inte alltid nödvändigt för att domstolens resonemang skall framgå.”¹⁰⁸⁵

Sjukdomsdiagnoser, särskilt sådana som är av psykisk art, bör enligt JO endast anges i fall där det är absolut nödvändigt. Motiveringskyldigheten måste

---

¹⁰⁸³ JO 1999/2000 s. 55, citat från s. 56.

¹⁰⁸⁴ JO 1998/99 s. 184.

¹⁰⁸⁵ A. a., citat från s. 187. Jfr Lavin, i FT 1999, s. 66.

balanseras med hänsynfullhet mot parten i målet. En sådan hänsynfullhet kan då få som konsekvens att vissa uppgifter inte redovisas i domskälen. Enligt JO är detta rimligt med avseende på den enskildes behov av integritetsskydd. För ett mål som rör ett litet barn kan det innebära att integritetskänsliga uppgifter som en sakkunnig lämnar (exempelvis att barnet har en viss sjukdom) utelämnas i domskälen. För ett något äldre barn som uppgett viss information om sig själv eller vårdnadshavaren med önskemål om att det inte framförs till en tredje person kan det innebära att det inte formuleras av rätten i skälen för beslutet. I ett beteendefall där den unga lämnat ut uppgifter om sig själv och sin situation som är av integritetskänslig natur kan rätten i vissa fall undvika obehagliga detaljer som inte är nödvändiga att beskriva i domen. Förutsättningen för sådana "hänsynfulla" domskäl är emellertid att ifrågasvarande uppgifter inte är nödvändiga för att rättens resonemang skall framgå.

I JO 1999/2000 s. 175 behandlades frågan i vad mån integritetskänsliga uppgifter som barnet hade lämnat skulle offentliggöras i domskälen, då den muntliga förhandlingen hade hållits inom stängda dörrar. Länsrätten hade i en dom rörande avslag av ansökan om verkställighet enligt 21 kap. FB redogjort för barnens uppgifter om sexuella otillbörligheter vid umgänget med föräldern. Länsrätten fann uppgifterna trovärdiga och grundande sitt avslag på dessa uppgifter. JO menade att större försiktighet hade kunnat råda genom att direkta utskrifter av bandade inspelningar inte hade förekommit i domen samt att redogörelsen av en vittnande socialsekreterare hade beskrivits mer nyanserat "utan att fördenskull avkall hade behövt göras på en klar redovisning av grunderna för rättens ställningstagande".¹⁰⁸⁶

JO konstaterar att en domstol kan ställas inför svåra bedömningsfrågor i fråga om kravet på motiveringsskyldighet kontra integritetskränkningar. Vidare framhåller JO att vid en sådan bedömning skall *domens betydelse för adressaterna* uppmärksammas. De som har närvarat vid förhandlingen borde enligt JO kunna tolka rättens domskäl utan detaljerad information. För överinstansernas del, som eventuellt har att pröva sakfakta igen, kan hänsyn tas till att vittnesupptagningar finns på band och att dessa kan återges på detta sätt i stället. JO:s resonemang lägger emellertid även vikt vid betydelsen att utförligt motivera skälen för adressaten barnet som inte närvarar vid den muntliga förhandlingen. Eftersom barn sällan tillåts delta före process-behörighetsåldern, bör det enligt JO:s resonemang, ingå i bedömningen vad som skall ingå i motiveringen att tillräckliga uppgifter finns för att barnet skall

---

¹⁰⁸⁶ JO 1999/2000 s. 175, citat från s. 179 f. Jfr Lavin, FT 1999, s. 67.

kunna utläsa vad rätten fäst särskild vikt vid. Vad som sammanfattningsvis torde kunna utläsas av de ovan redovisade JO-fallen är betydelsen av att ta hänsyn till den enskildes integritet vid författandet av beslutsmotiveringen, men inte på bekostnad av rättssäkerheten eller andras integritet.

Det framgår av 12 kap. 4 § andra stycket SekrL även möjlighet att förordna om sekretess av domskäl. Av förarbetena till nämnda bestämmelse framgår det att det är en undantagsbestämmelse. Där betonas vikten av att allmänheten har så stor insyn i domstolars verksamhet som möjligt.¹⁰⁸⁷ Domstolarnas avgöranden bör med andra ord vara offentliga i största möjliga utsträckning. Bestämmelsen är främst avsedd att vara en möjlighet i undantagsfall för att undvika skador för den enskilde eller för det allmänna i fall som angivits ovan och där de integritetskänsliga uppgifterna är nödvändiga för att rätten skall kunna motivera sitt beslut. Genom denna möjlighet till sekretess undviks att domstolen av sekretesskäl låter bli att närmare redogöra för vissa uppgifter som är väsentliga för målet och härigenom ger en bristfällig bild av de skäl som lett rätten till sitt ställningstagande.¹⁰⁸⁸ Rätten får själv bedöma huruvida offentlighetsintresset eller sekretessintresset skall väga tyngst i det enskilda fallet.¹⁰⁸⁹ Sekretessbestämmelsen bör dock tillämpas restriktivt.¹⁰⁹⁰

7.6 Sammanfattning och kommentarer

I svensk rätt råder den fria bevisprövningen, vilket innebär att domstolen skall pröva bevisningens värde efter vad den anser att bevisningen är värd. Allmänna begränsningar är emellertid rättssäkerhetskrav på saklighet och opartiskhet samt likabehandling mellan enskilda och likformighet i besluten. Av rättspraxis kan utläsas att sakkunnigutlåtanden får tillmätas stor vikt i mål som rör små barn. Sakkunnigutlåtanden som endast grundas på allmänna erfarenhetssatser om en framtida risk för skada har däremot ett mycket begränsat bevisvärde. Det fordras uppgifter om barnets specifika behov för att uppnå de krav som bör ställas på sådan bevisning. Vidare kan utläsas att bevisningen skall vara färsk för att tillmätas betydelse vid bevisvärderingen.

Det finns vissa särskilda ramar för hur bevisprövningen bör ske i fråga om bevisning *om* respektive *från* barnet. Europadomstolen har fastslagit att vid en intresseavvägning mellan föräldrars intresse av att få ta hand om sitt barn och

---

¹⁰⁸⁷ Prop. 1979/80:2, del A, s. 102.

¹⁰⁸⁸ JO 1998/99 s. 184, se s. 187.

¹⁰⁸⁹ Prop. 1979/80:2, del A, s. 309.

¹⁰⁹⁰ JO 1998/99 s. 184, se s. 187.

barnets behov och intresse av att bli omhändertaget skall *särskild vikt* fästas vid barnets intressen vid bevisprövningen. Annan rättspraxis från samma domstol uttalar krav på att barnets intressen skall *beaktas* i bevisprövningen. Kravet att barnets intressen skall beaktas i mål och ärenden som rör henne personligen framgår redan av barnets partsställning i målet. Det finns även reglerat i 3 kap. 5 § andra stycket SoL, liksom i artikel 12 i FN:s konvention om barnets rättigheter. Gällande rättsregler ställer således upp kravet att barnet skall få uppgifter som hon har lämnat bevisprovade.

En annan begränsning i den annars fria bevisprövningen är att barnets bästa skall vara en rättslig målsättning. Detta krav kan utläsas av såväl regler i SoL (1 kap. 2 §) som av artikel 3 i FN:s konvention om barnets rättigheter. Enligt den arbetsmetod som föreslagits i kap. 1, för att sträva mot ett beslut som är förenligt med barnets bästa, bör bevisning rörande barnets behov respektive barnets intressen vägas samman vid bevisprövningen. Ett sakkunnigutlåtande som påvisar risk för skada på grund av brister i omsorgen av ett litet barn bör vid en sådan sammanvägning tillmätas synnerlig vikt enligt praxis. Ett sakkunnigutlåtande som endast anger allmän erfarenhetsinformation rörande allmänna riskfaktorer vid vissa förhållanden bör, däremot, tillmätas ett mycket begränsat bevisvärde. Värdet av bevisning i form av uppgifter från barnet får bero på målets karaktär samt barnets ålder och mognad.

Vilket beviskrav som skall gälla i mål rörande beredande av vård är inte preciserat i lag. Utgångspunkten bör vara att det skall vara en hög grad av sannolikhet att förutsättningarna för vård är uppfyllda. Tolkningen av beviskravet i det enskilda fallet bör emellertid tillåtas variera något för att så långt som möjligt tillgodose kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi. Det innebär att legalitetsprincipen fordrar att beviskravet bör ställas högt i mål som rör omhändertagande på grund av den ungas brottsliga verksamhet. Rättssäkerhets- och autonomikrav talar för att samma höga beviskrav bör gälla även vid ingripande på grund av andra beteendestörningar. På samma sätt kan barnets skyddsbehov tillåta något lägre ställda krav på beslutsunderlaget vid misstanke om skadliga hemförhållanden för ett litet barn. Skyddsaspektens inverkan bör emellertid aldrig tillåtas inkräkta på de grundläggande kraven på rättssäkerhet för barnet.

Redovisningen för hur avvägningar mellan barnets behov och intressen samt andra intressen har gjorts samt huruvida beviskravet är uppfyllt eller ej sker genom rättens motiveringsskyldighet. För att barnet skall kunna utvärdera vilken bevisning som rätten har fäst särskild vikt vid och få möjlighet att utläsa hur rätten har resonerat uppställs krav i 30 § andra stycket FPL att rätten öppet

motiverar sitt beslut. Beslutsmotiveringen fyller flera funktioner, vilka kan härledas till kraven om rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Den enskilde skall ges möjlighet att själv pröva hållbarheten i beslutet. Rätten ges också möjlighet att övertyga den enskilde om riktigheten i argumentation och gjorda bedömningar. Beslutsmotiveringen utgör också väsentligt underlag för den enskilde när denne skall bestämma sig för huruvida domen bör överklagas eller ej.

Särskilda krav bör kunna ställas på hur rätten utformar skälen i mål som rör barn personligen. Flera JO-fall ger uttryck för att integritetshänsyn bör tas vid författandet av domskäl, dock inte på bekostnad av rättssäkerheten. Av rättssäkerhets- och integritetsskäl bör det lite äldre barnet vidare ha möjlighet att förstå vad rätten skriver. Det innebär bl. a. krav på ett lättillgängligt språk vid utformning av skälen så att även barn som inte har deltagit vid den muntliga förhandlingen men som har uppnått viss mognad kan förstå vad rätten menar. Det yngre barnet bör av integritetsskäl ges möjlighet att få domskälen förklarade för sig muntligt.

7.7 En jämförelse med Norge och England

7.7.1 Norge

7.7.1.1 *Ramar för bevisprövning och beslutsmotivering*

Huvudregeln i norsk rätt är att nämnder och domstolar har fri bevisvärdering.¹⁰⁹¹ En typ av förbehåll till denna frihet för rätten föreskrivs i barnevernloven § 6-3. Av nämnda bestämmelse framgår barnets *medbestämmanderätt*, rätt till medinflytande, i vissa fall. Avsikten med bestämmelsen är att barnet skall informeras och säkras möjligheten att få påverka viktiga avgöranden som gäller barnet personligen.¹⁰⁹² I bestämmelsen kan man läsa att barnet i stigande utsträckning efter hand som det blir äldre och mognare, skall "tas med på råd" i frågor som rör barnet. Vidare framgår det att ett 12-årigt

---

¹⁰⁹¹ Lov den 13 aug. 1915 nr. 6 om rettergangsmåten for tvistemål (tvistemålsloven) § 183.

¹⁰⁹² Ofstad, Skar, s. 219.

barn¹⁰⁹³ har rätt att få komma till tals i frågor som rör omplaceringar av barnet. Det framkommer i andra stycket att ”det skal legges vekt på hva barnet mener”. Därmed betonas att barnets ståndpunkt är ett självständigt argument vid prövningen av mål som rör barnet. Att barnets åsikter skall tillmätas betydelse innebär dock inte nödvändigtvis att det skall tilläggas avgörande vikt. Detta framkommer av rättspraxis. I Rt. 1998 s. 1702 rörande fråga om omhändertagande av två barn, 14 och 12 år gamla, uttalas att lagregeln om att vikt skall läggas vid vad barnet säger inte innebär att barnets vilja utan vidare skall följas. Barnen som hade uttryckt en vilja att få bo kvar hos föräldrarna blev föremål för tvångsingripande.¹⁰⁹⁴

Att barnets mening skall tilläggas vikt är inget nytt för norsk rätt. Enligt Elisabeth Stenwig förekommer det mål där barnets mening har tillagts vikt – även om denna inte alltid haft avgörande betydelse för utgången i målet – sedan mitten av 1980-talet.¹⁰⁹⁵ Det framkommer vidare att det skall läggas vikt vid vad barnet säger. Bestämmelsen har sin civilrättsliga motsvarighet i barneloven § 31, där integritets- och autonomifrågor utreds rörande relationen mellan barn och föräldrar. Det 12-åriga barnet har enligt bestämmelsen möjlighet att få komma till tals i frågor som rör barnet och var hon skall bo. Barnets autonomi är dock starkare i denna bestämmelse, i det att det skall läggas *stor* vikt vid vad barnet säger. I doktrin ifrågasätts om skillnaderna i lagtextens utformning är avsiktlig. Sandberg menar att barnelovens bestämmelser bör följas även vid tillämpningen av barnevernloven.¹⁰⁹⁶

I samband med spörsmål om barns autonomi bör också nämnas att i ärenden som rör placering på institution med samtycke, har barn som är 15 år och äldre *självbestämmanderätt* rörande frågan om placering skall ske. Enligt barnevernloven § 4-26 kan ett barn med beteendestörningar som fyllt 15 år placeras på en institution utan rätt att avbryta vården under en viss period enbart med sitt eget samtycke. Det behövs således inte vårdnadshavarens

---

¹⁰⁹³ Inom socialtjänsten finns en 12-årsgräns för visst medbestämmande i särskilda fall. Enligt lov om sociale tjenester m.v. § 6-3 femte stycket förutsätter frivillig missbruksvård av unga samtycke av denne redan från 12 års ålder (samt samtycke av vårdnadshavaren). Eftersom det inte räcker endast med vårdnadshavarens samtycke har den unga viss medbestämmanderätt redan vid denna ålder. Först vid 16 års ålder har barnet full rätts-handlingsförmåga med avseende på den frivilliga missbruksvården. Då är barnets samtycke ensamt tillräckligt enligt lagtexten. Se även kap. 5.7.1.2 där ett förslag om att sänka åldersgränsen till 7 år presenteras.

¹⁰⁹⁴ Ofstad, Skar, s. 220 f.

¹⁰⁹⁵ Stenwig, i Tjomsland, s. 64. Stenwig hänvisar till följande domar: Rt. 1984 s. 289, Rt. 1995 s. 447 och Rt. 1990 s. 657.

¹⁰⁹⁶ Sandberg, i Andenæs, Olsen, s. 341. Lindboe uttrycker samma åsikt, s. 179.

godkännande för en sådan åtgärd. Barnets samtycke skall vara skriftligt och de villkor som uppställs under vistelsen skall redovisas för barnet.

7.7.1.2 Beslutsmotivering

Forvaltningsloven uppställer allmänna regler för förvaltningsbeslut vilka är tillämpliga i *fylkesnemnda*. En sådan bestämmelse är regeln om krav på beslutsmotivering i 24 §. Bestämmelsen uppställer vissa undantag till denna skyldighet, vilka dock inte gäller beslut om tvångsingripanden. I 25 § i samma lag anges vilka krav som kan ställas på beslutsmotiveringen. Bestämmelsen uppställer tre krav. För det första skall de *regler* som är tillämpliga i målet belysas och, i den mån det behövs för att parten skall förstå, även innehållet i de aktuella reglerna redovisas.

För det andra skall de *faktiska förhållanden* som domen grundas på redovisas. I en kommentar till nämnda regel betonas att det är viktigt att uppmärksamma att det inte räcker att ange och använda de ord som lagen anger.¹⁰⁹⁷ Exempelvis är det otillräckligt att konstatera att det föreligger brister i omsorgen om barnet i ett mål som rör fråga om tvångsingripande på grund av barnets hemmiljö. I stället skall barnets levnadsförhållanden anges, eller en redovisning göras av vilka brister som föräldrarna har med avseende på kontakten med eller skötseln av barnet.

För det tredje uttalas det i tredje stycket att ”(D)e hovedhensyn som har vært avgjørende ved utøving av forvaltningsmessig skønn, bør nevnes”. Det innebär att rätten, i mål som rör tvångsomhändertagande av barn, bör redogöra för de *förhållanden som man har lagt avgörande vikt vid* i beslutet om tvångsingripande.¹⁰⁹⁸ Lagen uppställer således inget krav på att denna sista del skall ingå i beslutsmotiveringen.

7.7.1.3 Sammanfattning

Bevisprövningen i mål rörande tvångsingripande i Norge uppvisar stora likheter med svensk rätt. Huvudprincipen är fri bevisvärdering. Rättssäkerhetsaspekter präglar regleringen, såsom krav om beslutsmotivering och möjlighet att överklaga beslutet. Rättstillämpningen vad gäller domstolens motiveringskyldighet styrs, i något högre utsträckning än i svensk rätt, av lagstadgade punkter som skall eller bör ingå i domskälen.

Lagtexten uttrycker viss skyldighet att tillse att barnets åsikter får prägl

---

¹⁰⁹⁷ Molven, i Andenæs, Olsen, s. 188.

¹⁰⁹⁸ A. a., s. 189.

beslutet när barnet har fyllt 12 år. Barnevernloven § 6-3 ger viss, om än begränsad, möjlighet för barnet att påverka beslutet genom att det anges att vikt skall läggas vid vad barnet menar. Barnets möjligheter att påverka beslutet innebär emellertid inte att barnets synpunkter måste ha en avgörande betydelse enligt rättspraxis. För mindre barn finns kravet att barnet skall "tas med på råd", vilket torde ge vid handen ett regelverk med gradvis stigande autonomi för barnet. När den unga har fyllt 15 år kan hon rättshandla som part och därigenom ges lika goda möjligheter som övriga parter att påverka beslutet.

Den norska rätten uppvisar tidvis skilda regler för omhändertaganden beroende på barnets hemförhållanden och omhändertaganden för att den unga uppvisar allvarliga beteendestörningar. Det gäller även i fråga om barnets autonomi. I vissa fall som rör den ungas beteendestörningar finns en möjlighet för den unga som fyllt 15 år att utöva självbestämmande i fråga om hon vill placeras på en institution under en viss period, med möjlighet för vårdinrättningen att ingripa med tvång vid avvikelse från placeringen.

7.7.2 England

7.7.2.1 Ramar för bevisprövning och beslutsmotivering

Huvudregeln i engelsk rätt är att domstolen har fri bevisvärdering. Däremot uppställer lagen vissa ramar för vilket beslutsunderlag som skall ingå i bevisprövningen. Children Act 1989 innehåller vissa riktlinjer för vad som skall beaktas vid beslut om barnets bästa. Dessa regler introducerades redan i kap. 5 och 6. I section 1(3) finns en s. k. checklista för rätten att beakta inför bl. a. beslut rörande samhällsvård av barn.¹⁰⁹⁹ Listan kräver att domstolen tar hänsyn till följande aspekter vid bevisprövningen. För det första skall domstolen beakta sådana önskingar och känslor som är möjliga att utröna (dessa önskingar och känslor skall beaktas i förhållande till barnets ålder och förståelse). För det andra skall barnets fysiska, emotionella och skolmässiga behov redovisas. För det tredje skall rätten ta hänsyn till troliga konsekvenser för barnet vid ett beslut om vård. För det fjärde skall rätten beakta barnets ålder, kön, bakgrund och särskilda drag som anses vara av betydelse. För det femte skall rätten fästa avseende vid skada som barnet har åsamkats eller riskerar att åsamkas, om detta inte skett tidigare i prövningen av målet. För

¹⁰⁹⁹ I Children Act 1989, section 1(4) föreskrivs inför vilka beslut som checklistan *skall* användas. Det är vårdnads- och umgänges mål där en part bestrider yrkandet samt beslut som rör samhällsvård och tillsyn enligt Children Act 1989, part IV.

det sjätte skall vårdnadshavarnas förmåga – eller annan relevant persons förmåga – att tillfredsställa barnets behov och intressen belysas. För det sjunde skall rätten redovisa sina möjligheter enligt Children Act 1989 att agera i det aktuella fallet.

Listan är inte avsedd att vara uttömmande utan syftar till att belysa och tydliggöra vilken bevisning som bör finnas vid prövningen av ett mål.¹¹⁰⁰ Det finns heller inget krav på att domaren måste analysera varje punkt i listan i domskälen.¹¹⁰¹ Listan skall användas för att tillförsäkra att relevanta omständigheter i målet är beaktade och väl avvägda mot varandra.¹¹⁰² Det ställs något högre krav på underrätten, *the magistrate courts*, i detta avseende. Av rättstillämpningen framgår det att underrättsdomaren, *the magistrate*, alltid bör hänvisa till checklistan och utgå från denna vid prövningen av målet och argumentationen i domskälen.¹¹⁰³

Alla faktorer i checklistan skall behandlas med samma omsorg och tillmätas lika betydelse.¹¹⁰⁴ Innan rätten fattar beslut i målet skall saken vara tillräckligt utredd.¹¹⁰⁵ Efter att punkterna har belysts av domstolen skall rätten göra en helhetsbedömning av vad som då framkommit och den slutgiltiga frågan för rätten skall vara: Vilket beslut kommer bäst att tillvarata barnets bästa?¹¹⁰⁶ Kravet på denna helhetsbedömning, som skall ske vid prövningen av ett mål, framgår av följande avgörande:

”There is only one rule; that rule is that in a consideration of the future of the child the interests and welfare of the child are the first and paramount consideration. But within that rule, the circumstances of each individual case are so infinitely varied that it is unwise to rely upon any rule of thumb, or any formula, to try and resolve the difficult problem which arises on the facts of each individual case.”¹¹⁰⁷

Principen om barnets bästa tillåts således spela en avgörande roll i omhändertagandemålen. Principen skall vara överlägsen andra överväganden. Bevisprövningen av varje enskild omständighet utmynnar således i en helhetsbedömning av hur dessa omständigheter förhåller sig till barnets bästa.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁰ Se White, Carr och Lowe, s. 20.

¹¹⁰¹ *H v H (Residence Order: Leave to Remove from Jurisdiction)* [1995] 1 FLR 529.

¹¹⁰² *B v B (Residence Order: Reasons for Decision)* [1997] 2 FLR 602.

¹¹⁰³ Hershman, McFarlane, s. D 56.

¹¹⁰⁴ *Pountney v Morris* [1984] FLR 381.

¹¹⁰⁵ Se *Re J (Minors) (Care: Care Plan)* [1994] 1 FLR 253, se s. 260.

¹¹⁰⁶ Children Act 1989, section 1(1); Hershman, McFarlane, s. D 133 f.

¹¹⁰⁷ *Pountney v Morris* [1984] FLR 381, s. 384.

¹¹⁰⁸ Se även kap. 2.4.2.3.

Engelska avgöranden som rör mål jämlikt Children Act 1989 har kommit att utformas i enlighet med den i lag stadgade checklistan. I domskälen kan man vanligen utläsa hur domaren har iakttagit de uppställda förutsättningarna med ett hänsynstagande till vad som är barnets bästa och applicerat dem på det enskilda fallet.¹¹⁰⁹ Dessa generella regler som domstolen skall beakta vid prövning av familjerättsliga mål har också medfört att parterna i målet har anpassat sig till de ställda kraven.¹¹¹⁰ Utredningar från parterna liksom argumentation i partsinlagor kretsar vanligen kring checklistans punkter. *Law Commission* förutsåg detta när man skrev lagen. I lagförslaget angavs att man räknade med att listan skulle underlätta för parterna att frambringa relevant bevisning.¹¹¹¹ Även om listan i lagtexten riktas till domstolens bevisprövning har den alltså kommit att forma hela den rättsliga hanteringen i mål rörande Children Act 1989 och därmed fått en stor inverkan på densamma.

7.7.2.2 Barnets önskingar och känslor

Första punkten i checklistan i Children Act, section 1(3) behandlar skyldigheten att inhämta och beakta barnets intressen:

”... a court shall have regard in particular to – (a) the ascertainable wishes and feelings of the child concerned (considered in the light of his age and understanding);”

Rätten kan inte vara tillfredsställd med ett utredningsmaterial som inte innehåller uppgifter från barnet. Däremot har rätten fortfarande frihet att fritt värdera dessa uppgifter vid bevisprövningen. Barnets åsikter eller vilja behöver med andra ord inte vara utslagsgivande, utan det står i princip domstolen fritt att låta annan bevisning väga tyngre.

En begränsning finns dock i barnets ålder. Frågan om barns autonomi uppmärksammades och diskuterades genom domen *Gillick v West Norfolk and Wisbech Area Health Authority and another*.¹¹¹² Fallet rörde frågan om ett barn hade rätt att påverka ett beslut om medicinsk behandling. Domstolen uttalade att ett barn under 16 år skulle ha rätt att kunna säga ja till medicinsk behandling om den unga kunde förstå innebörden av frågeställningen och själv kunde uttrycka sin mening. Begreppet *Gillick*-kompetent myntades, som ett uttryck för ett barn som hade denna förmåga.

¹¹⁰⁹ Wells, i (1995) Fam L, s. 193.

¹¹¹⁰ Vernon, s. 36.

¹¹¹¹ Law Com No 172, para 3.18. Man uttalar också betydelsen av listan som hjälpmedel att fokusera parterna kring huvudfrågorna vid överenskommelser om vårdnad och umgänge.

¹¹¹² *Gillick v West Norfolk and Wisbech Area Health Authority and Another* [1985] 3 All ER 402.

Enligt *Gillick*-fallet skall barnets ålder påverka bevisningens betydelse. Ju äldre barnet är, desto större vikt skall läggas vid hennes vilja. Det finns flera avgöranden som behandlar och betonar äldre barns rätt att bli respekterade som personer med egna åsikter och rätt till visst självbestämmande.¹¹¹³ I avgörandet *Re S (Minors) (Access: Religious Upbringing)* uttalar domare Butler-Sloss LJ följande om två barn, 11 och 13 år gamla, och deras rätt till integritet och viss autonomi rörande bl. a. frågan i vilken utsträckning föräldrar skall få påverka barnen att utöva en religion eller inte.

”Nobody should dictate to children of this age, because one is dealing with their emotions, their lives and they are not packages to be moved around. They are people entitled to be treated with respect.”¹¹¹⁴

Vissa avgöranden rör frågan hur långt man skall följa barnets intressen vid vårdnadstvister.¹¹¹⁵ Sammantaget ger domarna vid handen att det individuella fallet får avgöra i vilken utsträckning som barnets intressen får påverka utgången av dessa mål. Omständigheter som barnets ålder och förstånd, ärendets eller målets karaktär och innebörden av barnets vilja angående hennes framtid skall beaktas vid ett sådant ställningstagande.

7.7.2.3 Barnets fysiska, känslomässiga och samhälleliga behov

Andra punkten i checklistan behandlar fysiska, emotionella och skolmässiga behov hos barnet:

”... a court should have regard in particular to – /.../ (b) his physical, emotional and educational needs;”

Här avses barnets allmänna behov. Till allmänna fysiska behov hänförs i första hand mat och husrum men även sjukvård, stabil hemmiljö och rutiner i hemmet. Till grundläggande känslomässiga behov räknas behov av kärlek, omsorg och stöd.¹¹¹⁶ Domstolar har uttalat flera behov. Ett exempel är behovet att hålla samman syskonskaror.¹¹¹⁷ Ett annat är behovet att ha ett varaktigt förhållande med båda föräldrarna.¹¹¹⁸ Ett tredje är behovet att prioritera barnets släktingar i fråga om boende och uppväxt.¹¹¹⁹ Även det skolmässiga behovet skall beaktas enligt stadgandet i nämnda bestämmelse. Till detta behov

¹¹¹³ Se *Re P (A Minor) (Education)* [1992] 1 FLR 316. Se även *Re S (Minors) (Access: Religious Upbringing)* [1992] 2 FLR 313.

¹¹¹⁴ [1992] 2 FLR 313, se s. 321.

¹¹¹⁵ Se *Re C (A Minor) (Care: Child's Wishes)* [1993] 1 FLR 832.

¹¹¹⁶ Hershman, McFarlane, s. D 59.

¹¹¹⁷ *C v C (Minors: Custody)* [1988] 2 FLR 291, se s. 302.

¹¹¹⁸ *Re M (Contact: Welfare Test)* [1995] 1 FLR 274, se s. 278 f. och 281.

¹¹¹⁹ Se *Re E (SA) (A Minor) (Wardship)* [1984] 1 All ER 289, se s. 292.

hänförs inte enbart tiden i skolan utan även tid för läxor och möjlighet till sömn. I fall där barnet är ständigt frånvarande från skolan kan rätten hävda att denne kommer till skada med avseende på sin sociala, intellektuella och skolmässiga utveckling i sådan utsträckning att förutsättningarna för ett samhällsomhändertagande kan vara för handen.¹¹²⁰

7.7.2.4 Den troliga effekten på barnet vid ett beslut om vård

Enligt tredje punkten i section 1(3) skall rätten beakta konsekvenser för det enskilda barnet vid ett eventuellt beslut om vård:

”a court shall have regard in particular to – /.../ (c) the likely effect on him of any change in his circumstances;”

Den här punkten saknar rättspraxis som behandlar mål rörande placering utanför hemmet, utan vårdnadsmålen får i stället tillämpas analogt. Domstolen skall göra en prognos för barnet med avseende på hur barnet kommer att reagera vid ett eventuellt beslut om samhällsvård.¹¹²¹

Relevansen för omhändertagandemål kan ifrågasättas. Eftersom det saknas praxis och diskussion om denna i doktrinen, uppfattar jag det som att status quo argumentet bör användas med viss försiktighet av den engelske domaren i dessa mål. Denna punkt verkar ha som främsta syfte just att uppmärksamma domaren på den risk för skada som finns när ett barn måste byta miljö.

7.7.2.5 Barnets ålder, kön, bakgrund och andra relevanta omständigheter

CA 1989, section 1(3), fjärde punkten behandlar behov hos barn som varierar beroende av ålder, kön, bakgrund etc. Det är i första hand barnets specifika behov som avses:

”... a court shall have regard in particular to – /.../ (d) his age, sex, background and any characteristics of his which the court considers relevant;”

Andra faktorer som kan beaktas enligt rättspraxis är etnisk tillhörighet¹¹²² och intressen knutna till barnets kulturella bakgrund. Exempel på andra särskilda behov som kan uppmärksammas är begåvning eller handikapp.¹¹²³

¹¹²⁰ *Re O (A Minor) (Care Order: Education: Procedure)* [1992] 2 FLR 7, se s. 12.

¹¹²¹ Skilj en sådan framtidsprognos från den prognosbedömning som skall göras enligt 2 respektive 3 §§ LVU rörande vilken miljö respektive vilket beteende som utgör påtaglig risk för skada. Den framtidsbedömning som skall göras enligt paragraferna i LVU kan mer liknas vid den bedömning som skall ske enligt Children Act 1989, section 1(5).

¹¹²² *Re M (Section 94 Appeals)* [1995] 1 FLR 546, se s. 550.

¹¹²³ Hershman, McFarlane, s. D 62.

7.7.2.6 Skada eller risk för skada

Domstolen måste beakta den skada eller risk för skada som barnet kan åsamkas. Av Children Act 1989, section 1(3) framkommer följande:

”... the court shall have regard in particular to – /.../ (e) any harm which he has suffered or is at risk of suffering;”

En skadebedömning sker alltid i omhändertagandemål, eftersom betydande skada/risk för skada är ett rekvisit för beslut för samhällsvård i engelsk rätt. Begreppet skada har samma innebörd här som i Children Act 1989, section 31(2) där förutsättningarna för vård behandlas.¹¹²⁴ Skillnaden är att medan denna bestämmelse ger uttryck för att domstolen skall beakta grader av skada vid sin genomgång av checklistan, krävs att en betydande skada¹¹²⁵ kan visas för att förutsättningen för samhällsvård rörande skadebedömningen skall anses vara uppfylld. Det sker med andra ord redan inledningsvis en skaderiskbedömning i omhändertagandemålet. Betydelsen av denna punkt i omhändertagandemål är därför begränsad. Någon skaderiskbedömning görs dock inte på samma sätt i andra familjerättsliga mål. I belysning av detta faktum framstår det som förklarligt att checklistan innehåller ett krav på en dylik skadebedömning.

7.7.2.7 Vårdnadshavarens förmåga

Enligt checklistans sjätte punkt skall föräldrarnas förmåga (eller andra personers förmåga i barnets närhet) att tillfredsställa barnets behov och intressen beaktas:

”... a court shall have regard in particular to – (f) how capable each of his parents, and any other person in relation to whom the court considers the question to be relevant, is of meeting his needs;”

Den här punkten avser att belysa vårdnadshavarens lämplighet. I omhändertagandemål har vårdnadshavarens brister i regel behandlats i samband med skaderiskbedömningen. Skadan eller risken för skada hos barnet uppkommer ofta på grund av brister i vårdnadshavarens förmåga att tillgodose barnets behov och intressen. Därför kan uppgifter om vårdnadshavarens lämplighet redan ha beaktats vid bedömningen av risken för att barnet skall åsamkas betydande skada, enligt rekvisiten för samhällsvård i Children Act 1989, section 31(2). I andra mål sker denna bedömning genom checklistans försorg.

¹¹²⁴ Se kap. 2.4.2.

¹¹²⁵ Översättning av *significant harm*.

7.7.2.8 Rättens handlingsmöjligheter

Av den sista punkten av checklistan i Children Act 1989, section 1(3) framgår det att domstolen skall se till vilka rättsliga beslut som står till buds inom ramen för bestämmelserna i lagen.

”... a court shall have regard in particular to – /.../ (g) the range of powers available to the court under this Act in the proceedings in question.”

I och med tillkomsten av Children Act 1989 har rätten kommit att få betydande möjligheter att besluta om olika insatser beroende på vad den anser är det bästa för barnet. De flesta beslut i denna lag kan fattas antingen utifrån en ansökan eller på initiativ av en part, eller efter rättens initiativ. Rätten är å ena sidan inte bunden av yrkandena i en ansökan för att nå den lösning som framstår som barnets bästa, utan kan handla fritt inom ramen för lagen.¹¹²⁶ Å andra sidan innebär det att en parts ansökan till rätten kan få helt andra konsekvenser än vad denne hade förväntat. En uppgift för partens juridiska ombud är att upplysa parten om denna risk.¹¹²⁷ En ansökan om ett beslut om skyddstillstånd kan därför sluta med ett beslut om samhällsvård. Rätten i England har med andra ord vida befogenheter att påverka beslutets innehåll i familjerättsliga mål. Den allmänna regel som begränsar rättens handlingsmöjligheter är principen om minsta möjliga åtgärd, *the non-intervention principle*¹¹²⁸ tillsammans med principen om barnets bästa.¹¹²⁹

7.7.2.9 Sammanfattning

Även om principen om fri bevisvärdering råder i engelsk rätt, är rättstillämpningen i omhändertagandemål i övriga delar av bevisprövningen styrdd av ett antal lagregler. Rättens uppgift är att fastslå vilken åtgärd – om någon – som är den bästa för barnet. Detta går utöver att avgöra om den sociala myndigheten har uppnått beviskravet. Checklistan i Children Act uppställer vilka uppgifter som bör ingå i bevisprövningen av varje sådant mål. Genom denna styrning tillförsäkras barnet en viss likabehandling av rätten. Sett ur

¹¹²⁶ Det finns några undantag till denna frihet, bl. a. begränsade möjligheter att meddela beslut om samhällsvård om det inte inkommit en ansökan om ett sådant beslut som regleras i Children Act 1989, del IV, enligt section 31(5). Rätten har dock alltid möjlighet att meddela ett beslut om samhällsvård i de fall där rätten har begärt in utredning enligt section 37(1) och förutsättningar för vård föreligger.

¹¹²⁷ *Re SW (A Minor) (Care Proceedings)* [1993] 2 FLR 609, se s. 616.

¹¹²⁸ Children Act 1989, section 1(5).

¹¹²⁹ Children Act 1989, section 1(1).

rättssäkerhetssynvinkel torde denna styrning kunna vara ett effektivt sätt att utverka förutsebarhet, likabehandling och kontrollerbarhet i processen. Listan tillförsäkrar att väsentliga omständigheter i målet beaktas och vägs mot varandra. Prövningen av varje enskilt bevisvärde är emellertid inte reglerat utan bestäms, på samma sätt som i svensk rätt, av rätten i varje enskilt mål.

Integritetsskyddet för barnet gynnas också av den styrda bevisprövningen. Enligt den s. k. checklistan skall det i bevisningen ingå uppgifter från barnet (begränsat till sådana barn som kan uttala sig). Denna bestämmelse utgör dels en praktisk möjlighet för barnet att få komma till tals, dels ger bestämmelsen en signal att sådana uppgifter är väsentliga för mål av det här slaget. Barnet hamnar i fokus genom den styrda rättstillämpningen.

Rättspraxis har skapat visst utrymme för barnets *autonomi* vid bevisprövningen. Genom det s. k. Gillick-fallet har det uppstått en regel som anger skyldighet för rätten att värdera uppgifter från barn som uppnått viss mognad högre ju äldre och mognare barnet är. Bevisning från barnet skall således ges större bevisvärde med ålder och mognad. Härigenom tillåts barn utöva gradvis stigande autonomi. Vid den helhetsbedömning som skall avsluta bevisprövningen skall barnets bästa uppmärksammas och tillåtas styra beslutet. Eftersom barnets intressen synliggjorts på grund av checklistan tillsammans med övriga punkter finns förutsättningar för ett gediget beslutsunderlag och för en välbalanserad avvägning av vilket beslut som är mest förenligt med barnets bästa.

7.8 Avslutande synpunkter

Ett beslut om omhändertagande av ett barn har flera beståndsdelar. En nödvändig del av ett beslut utgörs av *utgången* i målet. En utgång är att socialnämnden ges befogenheter att placera ett barn utanför vårdnadshavarens hem för vård i strid mot vårdnadshavarens och barnets vilja. En sakprövning av ett mål rörande beredande av vård i svensk rätt utmynnar antingen i att tvångsvård meddelas eller ej. I engelsk rätt uppställs dock vida befogenheter för rätten att gå utöver prövningsramen i målet, vilket inte tillåts i vare sig svensk eller norsk rätt. Dylika befogenheter kan skapa viss rättsosäkerhet i processen, eftersom det innebär att den enskilde får svårigheter att förutse utgången i målet.

Förutom förutsebarhet rörande vilka domslut som processen kan utmynna i, kräver rättssäkerheten dels offentliga domslut för att tillgodose kraven om insyn och kontrollerbarhet, dels tydliga domslut för att sörja för kraven om

förutsebarhet och trygghet. Denna del av processen är inte särskilt problematisk, sett ur barnets krav på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Samtliga tre studerade länder gör åtskillnad mellan domslutet och domskälen och uppställer krav på offentliga domar.

Den fria bevisprövningen råder i samtliga tre länder, vilket ger domaren stor frihet att pröva bevisningens värde. Allmänna begränsningar finns emellertid i krav på saklighet och opartiskhet samt likformighet i besluten. Enligt svensk rättspraxis bör vidare sakkunnigutlåtanden, särskilt entydiga sådana, tillmätas stor vikt i bevishänseende. Bevisningen bör vara färsk för att tillmätas betydelse vid bevisvärderingen. Uppgifter från barnen bör också ingå i beslutsunderlaget. Värdet av bevisning i form av uppgifter från barnet får bero på målets karaktär samt barnets ålder och mognad.

En faktor vid bevisprövningen är barnets bästa. Hur detta begrepp skall styra beslutsfasen regleras tydligt i den engelska rätten. Enligt Children Act 1989, section 1(1) och rättspraxis skall principen om barnets bästa styra avgörandet. Bevisprövningen av varje enskilt bevismedel skall utmynna i en helhetsbedömning av vilket beslut som är mest förenligt med barnets bästa. Europadomstolen har uttalat att det bör läggas särskilt vikt vid att få fram ett beslut som är förenligt med barnets bästa i omhändertagandemål. Det kan enligt domstolens praxis innebära att barnets behov och intresse av att bli omhändertaget får företräde framför föräldrarnas intresse av att få behålla barnet. Varken norsk eller svensk rätt anger så tydligt hur barnets bästa skall ingå i beslutsfasen. Enligt svensk rätt bör barnets bästa betraktas som en rättslig målsättning. Detta krav kan utläsas av 1 kap. 2 § SoL. I detta arbete har föreslagits att bevisning rörande barnets behov respektive barnets intressen vägs samman vid bevisprövningen och redovisas i domskälen på ett tydligt sätt för att synliggöra och tydliggöra bedömningen av denna rättsliga målsättning i det enskilda fallet.

En annan väsentlig del i ett beslut om omhändertagande av ett barn är en redogörelse för skälen för beslutet. I både svensk, norsk och engelsk rätt uppställs motiveringskyldighet för domstolen. I svensk lag finns inga detaljerade krav på domsmotiveringars utformning. FPL uppställer att domstolen skall redovisa de skäl som bestämt utgången. I den mån skälen grundas på integritetskänsliga uppgifter får en avvägning göras mellan rättssäkerhetsintresset och integritetsintresset. Kan en integritetskränkning undvikas *utan* att rättssäkerheten eftersätts (bl. a. genom att uppgifter som framkommit för parterna inte offentliggörs i domen) är detta att föredra. I annat fall får integritetskravet som huvudregel vika för rättssäkerhetskravet.

I rättspraxis framkommer att motiveringsskyldigheten är särskilt betydelsefull i omhändertagandemål. I doktrin betonas vidare vikten av att domskälen är skrivna på ett lättfattligt och språkligt ändamålsenligt sätt och att de rättsliga rekvisitens tillämplighet i det enskilda fallet inte motiveras endast med lagens egna ord. Vad gäller särskilt vid bevisning om och från barn har konstaterats att lag och förarbeten rörande tvångsmål av barn framhåller att *barnets bästa* skall redovisas och beaktas inför beslut som rör barnet personligen. Motsvarande krav på att *barnets intressen* skall finnas med som bevismaterial finns uttalat av lagstiftaren i SoL. Bestämmelsen är dock vagt utformad och ger inte vid handen vilka krav som kan ställas på uppgifternas art eller omfattning i tvångsmål.

I norsk rätt uppställs vissa allmänna krav på domskälens utformning. Oavsett vem som är part skall de tillämpliga reglerna och de faktiska förhållanden som domen grundas på redovisas i domskälen. Därutöver framförs önskemål i lagtexten att även sådana förhållanden som man lagt särskild vikt vid redovisas. I mål som rör tvångsvård av barn finns härutöver ett i lagtext uttalat krav att barnets ståndpunkt skall ingå i bevisprövningen för barn fylla 12 år. Redovisningen av barnets intressen och hur dessa har beaktats sker i domskälen. Grundläggande rättssäkerhetskrav och krav på integritetsskydd torde tillgodoses i dessa mål.

Engelsk rätt uppvisar särskild reglering av bevisprövningen, och därmed domskälens utformning, i sociala barnavårdsmål. Listan på de aspekter som domstolen skall eller bör ta hänsyn till vid bevisprövningen är mycket detaljerad. Den uppställer som inledande krav att barnets önskningar och känslor beaktas. Till skillnad från den norska rätten uppställer den inga ålderskrav på barnet för att vara tillämplig. Vidare uppställer den engelska checklistan krav på att faktorer såsom barnets ålder, kön, bakgrund samt känslomässiga och samhälleliga behov beaktas av rätten. Genom att styra rättstillämpningen på detta sätt tillgodoses både barnets integritetsskydd i denna del och rättssäkerhetskrav om förutsebarhet och likabehandling. Svensk rätt har ingen motsvarighet till detta förfarande. Såsom påpekats i kap. 6 har LVU-utredningen dock framlagt förslag till en liknande typ av lista för socialnämnden att arbeta utefter i sitt utredningsarbete i LVU-mål. Barnperspektivet är visserligen inte lika uttalat i LVU-utredningens förslag, men torde innebära en avsevärd förbättring i förhållande till nuvarande utredningsbestämmelser. Vad gäller en eventuell återverkan på domstolens utformning av domskälen är effekten mer osäker. Det torde vara lättare att styra en parts

beteende genom att ålägga domstolen vissa riktlinjer än att påverka domstolens rutiner genom att införa detaljerade regler för en parts handlande.

Fråga om barnets *autonomi* i processen som skall utmynna i ett beslut som rör barnet personligen behandlas i viss mån av såväl lagtext som rättspraxis i de tre rättssystemen. Minst uppmärksammat är det i svensk förvaltningsrätt. LVU behandlar barns autonomi inför beslut enligt lagen vad avser deras processbehörighet. I övrigt finns det inte särskilda bestämmelser som ger sådana privilegier i lagen. I SoL uppställs en allmänt hållen ”tumregel” att barns inställning bör inhämtas och beaktas i förhållande till barnets ålder och mognad, men den bestämmelsen kan kritiseras för att vara otydligt formulerad och placerad i lagtexten och därför skapa rättsosäkerhet.

Norsk rätt reglerar barns autonomi i högre utsträckning än svensk rätt genom att precisera rätten till medinflytande, respektive självbestämmande, för vissa grupper. Lagen föreskriver att det skall läggas vikt vid vad barnet säger när barnet har fyllt 12 år. Rättspraxis har emellertid tolkat detta som att det inte innebär något krav att det skall läggas avgörande vikt vid barnets intressen. I doktrin ifrågasätts lagtextens svagare utformning avseende barnets autonomi i tvångsmål jämfört med vårdnads- och umgängesmålen (där det framgår att det skall läggas stor vikt vid vad barnet säger). Målens olika karaktär kan vara en förklarande faktor till den i lagen angivna skillnaden. I Norge tillåts barnet däremot utöva i princip full autonomi i vissa mål. Ett barn som är föremål för ingripande på grund av beteendestörningar kan efter 15 års ålder samtycka till tvångsvård utan vårdnadshavarens godkännande. Svensk och engelsk rätt har inga motsvarigheter till denna möjlighet för barnet att få utöva full autonomi vid ett beslut om tvångsvård.

I engelsk rätt råder få inskränkningar i den fria bevisvärderingen. I takt med stigande ålder och mognad skall emellertid barnet tillerkännas viss autonomi enligt rättspraxis. Gillick-fallet ger vid handen att barnets ålder skall påverka bevisningens betydelse. Ju äldre barnet är, desto större värde skall barnets intressen tillmätas vid bevisvärderingen. Barnet kan dock inte hävda full autonomi, utan bevisningen skall vägas samman med andra relevanta omständigheter i målet. Enligt rättspraxis kan det vara barnets ålder, förstånd, målets karaktär och innebörden av barnets vilja avseende hennes framtid.

Undersökningen av graden av rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi för barnet vid beslutsfattande i fråga om tvångsvård ger vid handen att svensk rätt är förhållandevis svag med avseende på att tillgodose barnets rättsliga ställning genom att kräva att bevisning från barnet framkommer i varje mål och tillerkänna äldre barn autonomi i vissa beslut. Både norsk rätt och engelsk rätt

har på så sätt ett tydligare barnperspektiv än svensk rätt i fråga om social barnavård i dessa delar. Vad som särskilt efterlyses i den svenska rätten är större klarhet i på vilket sätt barnets bästa skall påverka beslutet och vilka faktorer som skall avvägas i den prövning som skall leda fram till vilket beslut som är mest förenligt med barnets bästa. LVU-utredningens förslag för ett stramare styrt beslutsunderlag än vad som föreligger enligt nuvarande regler ökar möjligheterna för likformighet i besluten och är därmed ett steg i rätt riktning för att åstadkomma rättssäkerhet i beslutsfasen.

DEL III
EN EMPIRISK UNDERSÖKNING AV LÄNSRÄTTENS
BESLUT ENLIGT LVU

8 En undersökning av rättstillämpningen i länsrätten

8.1 Allmänt

8.1.1 Syfte med undersökningen

Ansatsen av undersökningen har hittills varit inriktad på att klarlägga vilka rättsregler som bestämmer den process som leder fram till ett beslut om tvångsvård med stöd av LVU (del II). Inriktningen har också varit att analysera i vilken utsträckning dessa regler tillhandahåller barnet rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi. Det har exempelvis konstaterats att det processbehöriga barnet kan utnyttja sin partsställning och utöva viss autonomi, medan det processobehöriga barnet i princip är beroende av sin ställföreträdare för att kunna rättshandla. Vidare har det konstaterats att integritetskravet stundtals får vika för kravet på rättssäkerhet i processen. Det innebär att motparten skall ges tillgång till integritetskänsliga uppgifter om det enskilda barnet och att den offentliga domen skall innehålla en motivering till det beslut som rätten fattar, vilket i båda fallen kan innebära vissa integritetskränkningar för den enskilde. Det har också konstaterats att flera bestämmelser är vagt utformade, såsom exempelvis de regler som reglerar barnets möjligheter att få komma till tals. Vissa rättsliga relationer – såsom relationen mellan barnet och ställföreträdaren – har vidare noterats inte vara specificerade i lag, vilket har påpekats kunna innebära negativa konsekvenser för barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Frågan om svårigheterna att tillhandahålla både rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi i rättstillämpningen har därmed kommit upp till diskussion i flera kapitel.

Mot bakgrund av detta är det angeläget att undersöka *den praktiska tillämpningen* av de rättsregler som skall tillgodose barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. En sådan undersökning kan ge viss inblick i vad mån barnet tillhandahålls detta skydd genom gällande rättsordning. Alla aspekter av rättsprocessen som har studerats i del II lämpar sig visserligen inte för en sådan undersökning. Det är emellertid möjligt att undersöka väsentliga

delar av förfarandet. Särskilt gäller detta det offentliga biträdets, ställföreträdarens, socialnämndens, och i vissa fall vårdnadshavarens, respektive roller och ansvar att tillföra underlag för bevisprövningen, samt barnets egna roll i bevisningen. Undersökningsmaterialet i studien har utgjorts av länsrättsdomar. Ansatsen har varit att undersöka om intentionerna med det regelverk som undersöktes i kap. 4–7 uppfylls och vilka eventuella andra hänsyn som beaktas i avvägningarna. Studien har utmynnat i en empirisk undersökning, där en del är kvantitativ och en annan del är kvalitativ.

Framställningen i detta kapitel är indelad i fyra avsnitt. Efter detta inledande avsnitt om syfte, val av material etc., presenteras vissa allmänna resultat rörande domarna. Därefter följer två avsnitt som avser resultat dels rörande barnets behov, dels rörande barnets intressen. I det sista avsnittet görs vissa värderande ställningstaganden av de resultat som har framkommit.

8.1.2 Begreppen barnets behov och barnets intressen

Två begrepp som är ständigt återkommande i arbetet är barnets behov och intressen. Denna indelning redogjorde jag för i första kapitlet.¹¹³⁰ Med *behov* avser jag information som lämnas om barnen. Typiska behov är behov som barn anses ha i allmänhet enligt vetenskap och beprövad erfarenhet. Specifika behov är sådana särskilda behov som det enskilda barnet har enligt vuxna som uttalar sig (experter, skola, grannar etc.). Barnets *intressen* är uppgifter som kommer från barnet självt. Uppgifterna kan förmedlas direkt till rätten av barnet eller av någon annan, såsom exempelvis barnets ställföreträdare. Specifika intressen är barnets egna åsikter, vilja, känslor eller insikt om sig själv och sin situation.¹¹³¹

Begreppen barnets behov respektive barnets intressen är väsentliga för den empiriska undersökningen. Indelningen har hittills främst varit användbar i kapitlet om utredningsarbetet och bevisprövningen (kap. 6 och 7), där jag skilde mellan dessa två typer av utrednings- respektive bevismaterial. I dessa kapitel redogjordes för den mängd uppgifter som kan förekomma i utredningen och i beslutsunderlaget i sakfrågan. Exempelvis kan det röra sig om barnets tidigare och aktuella situation, hennes familj och övriga nätverk, hennes psykiska och somatiska status samt hennes åsikter. En distinktion gjordes mellan uppgifter som kan härröra dels från andra som uttalar sig om barnet och hennes situation, dels från barnet självt. Betydelsen av barnets

---

¹¹³⁰ Se kap. 1.4.4.

¹¹³¹ *Typiska intressen* är intressen som barn i allmänhet anser sig ha och är inte aktuella för undersökningen. Se även kap. 1.4.4.

ställföreträdare och hennes övriga representanter för att utreda hennes behov respektive synliggöra hennes intressen diskuterades. De olika förutsättningarna för de skilda måltyperna redovisades också utifrån de nämnda begreppen. Undersökningen visade att barnets behov vanligen får utgöra en betydande del av beslutsunderlaget i miljöfallen där barnet är litet och har begränsad förmåga att framföra egna intressen. I dessa fall har ofta sakkunnigutlåtanden en avgörande betydelse för utgången i målet. I beteendefallen däremot, har barnets intressen större betydelse. En förklaring till detta är dels att barnet med ökad ålder och mognad får större förmåga att forma och uttrycka egna åsikter, känslor och önskemål, dels att barnet på grund av sin processbehörighet har rättshandlingsförmåga och kan hävda sina intressen i större utsträckning än det lilla barnet som är beroende av ställföreträdaren. Vikten av att barnets behov framkommer även i sakkunnigutlåtanden i beteendefallen, har dock framförts i förarbetena.¹¹³²

Indelningen i barnets behov och intressen är användbar vid undersökningen av rättstillämpningen. I den mån det kan utläsas av domskälen att uppgifter från barnet har beaktats kan man konstatera att barnet har fått komma till tals i processen och att hennes uppgifter har uppmärksamats. En analys av vilka intressen som rätten beaktar ger även underlag för en studie av vilka uppgifter som förmedlas av barnets representanter och av barnet självt. Genom att synliggöra barnets intressen i domskälen kan man således undersöka flera rättssäkerhets-, integritets- och autonomiaspekter i beslutsförfarandet. På motsvarande sätt kan uppgifter om barnets behov i beslutsunderlaget ge signaler om i vilken utsträckning barnet tillhandahålls tillräckligt rättsligt skydd genom sina representanter.

8.1.3 Val av material

Föremålet för undersökningen är samtliga sakprövade, offentliga, domar år 1998 rörande frågan om beredande av vård enligt 1 och 2 §§ respektive 1 och 3 §§ LVU, samt kombinerade yrkanden (1 § och 2 samt 3 §§ LVU), vid fyra länsrätter. Domsundersökningen består av sammanlagt 390 domar. Det totala antalet avgjorda LVU-domar, samtliga måltyper, år 1998 var 2 291 mål.¹¹³³

Domarna har systematiserats och bearbetats statistiskt utifrån variabler såsom måltyp, länsrätt, barnets kön och antal barn i socialnämndens ansökan.

¹¹³² Se kap. 6.2.

¹¹³³ Uppgiften har lämnats av Domstolsverket, Carina Johansson, per telefon den 1 mars 2002. Notera att siffran anger samtliga mål, av vilka mål rörande beredande av vård endast utgör en del. Domstolsverket hade inte uppgifter om antalet mål rörande frågan om beredande av vård tillgängliga för det aktuella året.

Med utgångspunkt i redogörelsen av parternas yttranden som redovisas i varje dom har jag vidare tagit fram uppgifter från parterna rörande barnets behov och intressen. Resultaten av den statistiska undersökningen presenteras i följande kapitel.

Vissa domar har ingått i en särskild studie där jag har granskat användningen av uppgifter från barnet som bevismedel. Studien består av sådana miljöfall och beteendefall där uppgifter från barnen kommer till uttryck i länsrätternas prövning av målet. De utvalda miljö- och beteendefallen har analyserats utifrån frågan hur rätten använder uppgifter från barnen för att motivera sitt beslut. Resultatet presenteras i form av typfall i kap. 9.

Något bör slutligen sägas om hur valet av domar har gjorts. Valet av domstolsnivå har motiverats med en önskan att få både bredd och utbud av mål, vilket inte förekommer i samma utsträckning i kammarrätterna och ännu mindre i de fåtal mål rörande tvångsvård jämlikt LVU som Regeringsrätten tillhandahåller.

Jag har vidare valt ut länsrätter med olika kammarrättsdistrikt, olika storlek samt olika placering med hänsyn till befolkningstäthet och befolkningsstruktur. Länsrätterna i Stockholms län, Skåne län, Kalmar län och Norrbottens län ingår i studien. *Länsrätten i Stockholms län* är den största länsrätten i Sverige och har mål som karakteriserar ett storstadslän. Länsrätten är dominerande i landet med en betydande del av alla mål rörande tvångsvård av barn. *Länsrätten i Skåne län* befinner sig också i ett storstadslän med många mål rörande tvångsvård jämlikt LVU. Sedan 1998 ingår såväl det område som förut var Malmöhus län som forna Kristianstads län, benämnt Skåne län. Det har därför kommit att bli ett stort upptagningsområde och består både av storstadsmål och av mål från mer genomsnittligt befolkade områden i södra Sverige. *Länsrätten i Kalmar län* är belägen i ett skogslän med övervägande befolkning på landsbygd eller i småstad. Slutligen får *Länsrätten i Norrbottens län* representera en liten länsrätt i norra Sverige med utpräglad glesbygdsbefolkning.

8.1.4 Variabler och hypoteser

Domarna har indelats i variablerna måltyp, ålder och kön. Det finns tre anledningar till de valda variablerna. För *det första* är det traditionella variabler som avspeglar typiska skillnader mellan domarna. Samma indelningar återfinns i liknande undersökningar.¹¹³⁴ För *det andra* begränsar materialet valen

---

¹¹³⁴ Jfr Hollander, s. 72 f.

av variabler. En jämförelse mellan de fyra länsrätterna begränsas av att det endast finns få domar vid två av domstolarna. För *det tredje* avser undersökningen att pröva vissa grundsatser som utvecklats vid beskrivningen av gällande rättsregler. Det finns ett samband mellan dessa grundantaganden och valet av variabler. Jag har valt att jämföra skillnader mellan måltyper, barnets ålder och barnets kön, och jag hoppas på så sätt kunna undersöka vissa grundantaganden för arbetet.

Ett sådant antagande är att det råder *skillnader i resultaten mellan måltyperna*. Undersökningen av såväl de materiella rekvisiten (kap. 2) som behörighets- och representationsreglerna (kap. 4) ger vid handen att det bör föreligga vissa betydande skillnader. Måltyperna är i grunden olika till sin karaktär. I ena fallet ifrågasätts vårdnadshavarens beteende, i det andra fallet barnets eget beteende. I miljöfallen behandlas främst de små barnens situation, i beteendefallen de äldre barnen. Miljöfallen syftar till att uppnå barnets bästa genom att skydda barnet från en skadlig miljö hos vårdnadshavaren. Målet rör närmast en tvist mellan barnet och föräldern, som har uppstått på grund av att den sist nämnde inte anses ha uppfyllt de krav som ställs på en vårdnadshavare enligt lag. Beteendefallen, däremot, syftar till att skydda den unge mot sig själv, vilket tillgodoses genom ett frihetsberövande. Den senare måltypen skiljer sig således från miljöfallen genom att konflikten främst rör det enskilda barnets beteende och samhällets uppfattning att det föreligger ett korrektionsbehov. Vårdnadshavaren har inte samma framträdande position i dessa mål. Barnets roll som part i målet torde därvid variera mellan måltyperna, vilket undersökningen också ger vid handen. Vissa skillnader har lagstöd, medan andra skillnader inte kan förklaras av gällande rättsregler.

Ett annat antagande är att *resultaten skiljer sig beroende av barnets ålder*. Skyddslagstiftningens utformning varierar beroende av barnets ålder. Det lilla barnet har ingen eller mycket liten möjlighet att tillvarata sina egna intressen och behöver därför ett starkt skydd. Regler som syftar till att skydda barnet är därför mer omfattande för det mindre barnet än för det äldre. Det äldre barnet tillåts utöva mer autonomi och lagens skyddsfunktion avtar därmed något. Undersökningen visar att den i lag angivna åldersgränsen om 15 år för processbehörighet dominerar barnets autonomi i rättstillämpningen. Därutöver medges barn inflytande i gradvis stigande utsträckning, dels genom egen medverkan, dels genom medverkan av sina representanter. Vidare konstateras att olika representanter presenterar olika uppgifter från barnet.

Ett tredje antagande är att *resultaten inte skiljer sig beroende av kön*, eftersom rättsreglerna är avsedda att vara könsneutrala. Tidigare undersökningar har

emellertid gett vid handen att rättstillämpningen inte är könsneutral. Astrid Schlytter har undersökt könsaspekter kring rekvisitet socialt nedbrytande beteende i 3 § LVU. Hennes resultat är bl. a. att rekvisitet är konstruerat främst för pojkars beteende och tillämpas på olika sätt i mål rörande pojkar och flickor.¹¹³⁵ Denna och andra antydningar om att rättstillämpningen inte är könsneutral motiverar en närmare granskning av könsfördelningen i fråga om vilken bevisning som framkommer i mål med pojkar respektive mål med flickor. Vissa resultat som denna studie utmynnar i stöder tidigare undersökningars resultat att rättstillämpningen inte är könsneutral.

Jag vill slutligen påpeka att för den läsare som främst är intresserad av resultaten av undersökningen föreslår jag att läsaren börjar med att studera sammanfattningarna i respektive avsnitt (kap. 8.2.5, 8.3.3 och 8.4.3) samt de avslutande synpunkterna (kap. 8.5) för att sedan eventuellt återkomma till sådana delar som anses intressanta.

8.2 Uppgifter om inställning, domskäl och domslut

8.2.1 Kort om domens beståndsdelar

En dom består av parternas yrkanden och grunder för dessa yrkanden, deras respektive inställning och grunder härför, samt av domskäl och domslut. Domskälen är uppdelade dels i en redogörelse av parternas sakframställan, dels i rättens bedömning. I flertalet mål förekommer även en kort redogörelse för innebörden av den paragraf som socialnämnden åberopat i ansökan.

Ett allmänt drag i de studerade domarna är rättens utförliga beskrivning av parternas grunder. Endast ett mindre antal mål är kortfattade och innehåller sparsamma beskrivningar av parternas grunder. Beslutsunderlaget i målet utgörs av parternas inställning och grunderna härför. I rättens redovisning i denna del kan även utläsas i vad mån barnets behov och intressen framkommer i utredningen.¹¹³⁶

Omfattningen av domstolens redovisning av vilka omständigheter som den har fäst särskild vikt vid varierar betydligt i de undersökta målen. I vissa fall nöjer sig domstolen med att i korthet referera till vissa delar av det beslutsunderlag som har redovisats tidigare i domen. I andra fall hänvisar rätten inte till någon särskild bevisning utan använder i stället lagens egna ord

---

¹¹³⁵ Schlytter, s. 81 ff.

¹¹³⁶ Det är dock rimligt att anta att vissa uppgifter rörande barnets behov och intressen inte framkommer i domarna. Se särskilt metodbilaga.

såsom ”Utredningen ger vid handen att det föreligger brister i omsorgen ...”, ”Länsrätten finner att förutsättningarna för vård jämlikt LVU är uppfyllda...” eller liknande. I ytterligare andra fall belyser rätten utförligt hur bevisningen stödjer argumenten i beslutet. Variationen är således stor. I enstaka mål förekommer skiljaktig mening. Rättens ledamöter är skiljaktiga i 7 % av målen (28 domar).

8.2.2 Barnets inställning till vård

8.2.2.1 Måltypens och ålderns betydelse för barnets inställning till vård

Barnets inställning till tvångsvård varierar tydligt beroende på måltypen. Barnet tenderar att medge tvångsvård i miljöfallen och motsätta sig tvångsvård i beteendefallen. En analys av dessa resultat belyser måltypernas olika karaktär.

	2 §	3 §	2 och 3 §§
Medger	81 %	26 %	34 %
Motsätter sig	11 %	71 %	61 %
Övrigt ¹¹³⁷	8 %	3 %	5 %
Summa	100 %	100 %	100 %
	(n = 156)	(n = 196)	(n = 38)

Tabell 1: Barnets inställning till socialnämndens ansökan om tvångsvård i procent av totalt antal fall, uppdelat i måltyp.

Källa: Domsundersökningen.

Tabell 1 visar att medan 7 av 10 barn i beteendefallen motsätter sig tvångsvård är motsvarande siffra för miljöfallen endast ett av 10 barn. Frågan är vad den stora skillnaden mellan måltyperna beror på. En förklaring skulle kunna vara att socialnämnden generellt sett inte har lika mycket underlag för sina ansökningar i beteendemålen som i miljöfallen. Om man ser till andelen bifall respektive avslag (se kap. 8.2.4.2) kan man emellertid konstatera att detta *inte*

¹¹³⁷ Gruppen ”övrigt” innehåller dels fall där inställning till vård saknas, dels fall där det förekommer olika inställningar för flera barn i målet.

är en rimlig förklaring till skillnaden. Det visar sig där att skillnaden mellan måltyperna inte återspeglas i domsluten. Tvärtom har beteendefallen något högre andel bifall (92 % bifall) än motsvarande siffra för miljöfallen (87 % bifall).¹¹³⁸

Om man i stället ser till barnets ålder skulle man kunna hävda att beteendefallen främst handlar om processbehöriga unga (flertalet¹¹³⁹ har fyllt 15 år) med behörighet att avge sin inställning till tvångsvård själv. En betydande del av miljöfallen, däremot, rör processobehöriga barn med ställföreträdare. Dessa barn har inte samma möjlighet att påverka sin inställning till tvångsvård (på grund av ålder, mognad eller av andra skäl, såsom exempelvis att ställföreträdaren inte har talat med barnet). Genom att studera barnets inställning till tvångsvård också i förhållande till barnets ålder är det dock klart att det inte går att förklara den stora skillnaden mellan måltyperna enbart genom att hävda att det processbehöriga barnet motsätter sig tvångsvård på grund av att hon bestämmer själv, medan det yngre barnet får anpassa sig till sin ställföreträdares beslut. Åldersanalysen ställer en sådan position på kant. Skillnaden mellan måltyperna kvarstår nämligen *oberoende av barnets ålder*.

För de små barnen (0–6 år) har de 85 miljöfallen en medgivandeandel om 77 %. Här går det inte att göra någon jämförelse, eftersom det inte finns små barn som blir föremål för ansökningar jämlikt 3 § LVU. Barn i åldrarna 7–14 år, är däremot föremål för en ansökan enligt 2 § LVU i 85 domar och för en ansökan enligt 3 § i 25 domar. I miljöfallen är medgivandeandelen mycket hög, 83 %. För de barn som är föremål för ingripande på grund av sitt eget beteende medger endast 44 % tvångsvård. Det innebär att medgivandena i miljöfallen är dubbelt så vanliga som i beteendefallen i denna åldersgrupp. Skillnaden är ännu mer markant för de mål som gäller de processbehöriga barnen. Av de 13 domar som rör miljöfall medger 77 % av ungdomarna tvångsvård. I beteendefallen, däremot, är motsvarande siffra 23 %. Resultaten ger en tydlig signal om att *processbehörigheten inte är det som är avgörande* för om barnet medger eller motsätter sig socialnämndens ansökan. Det förekommer över huvud taget inga stora skillnader mellan åldersgrupperna. Det är i stället *måltyperna* som utgör den stora skiljelinjen rörande barnets inställning. Förklaringar till skillnader i barnets inställning bör därför utgå från måltypernas olika karaktär.

¹¹³⁸ Motsvarande siffra för mål med kombinerade yrkanden (2 och 3 §§) är 84 %.

¹¹³⁹ Av de 196 beteendefallen innehåller 171 mål barn som är 15 år eller äldre (se metodbilaga, tabell I och II).

8.2.2.2 Könets betydelse för barnets inställning till vård

Barnets inställning till tvångsvård varierar inte nämnvärt beroende på barnets kön.

	Pojke	Flicka
Medger	44 %	61 %
Motsätter sig	51 %	33 %
Övrigt	5 %	6 %
Summa	100 % (n = 247)	100 % (n = 175)

Tabell 2: Förekomsten av barnets inställning till socialnämndens ansökan om tvångsvård i domarna, uppdelat i barnets kön i procent av totalt antal fall. Källa: Domsundersökningen.

Tabell 2 visar visserligen att medgivanden verkar förekomma något oftare i mål med flickor än i mål med pojkar. När man studerar de enskilda måltyperna avtar emellertid avvikelserna. I fler än hälften av mål med (minst) en pojke är barnets inställning att denne motsätter sig vården. Motsvarande kvotdel för mål med (minst) en flicka är en tredjedel av målen. I cirka 60 % av de målen är flickans inställning ett medgivande, medan motsvarande procentsats i mål med pojkar är 44 %.

Ser man till måltypen minskar emellertid skillnaden mellan de två vanligaste måltyperna. Procentsatserna överensstämmer i miljöfallen (13 % för pojkar och 10 % för flickor) och i beteendefallen (72 % för pojkar och 70 % för flickor). Viss skillnad föreligger fortfarande i mål med kombinerade yrkanden (62 % för pojkar och 54 % för flickor). Antalet mål är dock för litet för att kunna påvisa någon könsskillnad.¹¹⁴⁰

¹¹⁴⁰ Studien innehåller 38 mål med kombinerade yrkanden, se metodbilaga, tabell II och III.

8.2.3 Länsrättens bedömning

8.2.3.1 Förekomsten av resonemang rörande barnets intressen

Såsom påpekats ovan innehåller domen om tvångsvård ett avsnitt där länsrätten prövar förutsättningarna för vård enligt LVU i det enskilda fallet. Rätten formulerar i denna del skälen för sin bedömning. Ett syfte med domsundersökningen har varit att utreda i vad mån uppgifter från barnet framkommer och beaktas i det rättsliga beslutet. Som en första del i detta arbete har jag granskat dels i vilken utsträckning som det över huvud taget förekommer någon uppgift från barnet i motiveringen, dels när rätten beaktar dessa intressen i sin argumentation av det enskilda fallet. Uppgifter från barnet ökar i takt med barnets ålder. En studie av i vad mån rätten beaktar dessa uppgifter visade sig däremot svår att genomföra. Allmänt kan dock konstateras att barnets uppgifter inte i alla fall beaktas i den utsträckning som lagen anger att detta bör ske.¹¹⁴¹

	0-6 år	7-14 år	15 år -
Förekomst	2 %	25 %	91 %
Ställningstagande	2 %	16 %	16 %

Tabell 3: Förekomsten av domar som innehåller uppgifter över huvud taget om barnets intressen i rättens prövning och förekomsten av ett ställningstagande till dessa intressen, uppdelat i barnets ålder i procent av totalt antal fall.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁴²

Av tabell 3 framgår det att förekomsten av uppgifter från barn ökar i takt med barnets ålder. Vid 15 års ålder framkommer sådana uppgifter i de flesta (9 av 10) fall.¹¹⁴³ Resultatet ger vid handen att barnet får ökad möjlighet att komma till tals i takt med stigande ålder. Man kan också utläsa att processbehörigheten

¹¹⁴¹ För en redogörelse av svårigheterna med att försöka tolka domskälen i syfte att avgöra om domstolen har tagit ställning till uppgifter som härrör från barnen, se metodbilaga.

¹¹⁴² För procentbaser, se metodbilaga tabell II.

¹¹⁴³ Det bör dock noteras att gruppen "förekomsten av barnets intressen" även innehåller uppgifter om den ungas inställning när denna är processbehörig. Det betyder att uppgifter rörande sakförhållanden samt barnets vilja och önskemål som grund för barnets inställning till frågan om tvångsvård kan utgöra en lägre procentsats än 91 %.

inverkar starkt på denna möjlighet. Före 15 års ålder är det endast i var fjärde dom som barnets intressen kan utläsas. Barnets möjlighet att få tillföra bevisning verkar således vara beroende av hennes processbehörighet.

Samma tabell visar att rätten inte ”öppet” påverkas i sina ställningstaganden av att det framkommer fler uppgifter från barnet ju äldre barnet blir (frånsett barn 0–6 år). Det är främst beteendefallen som behandlar ansökningar rörande tvångsvård av barn som är 15 år och äldre. En allmän iakttagelse vid genomläsningen av samtliga mål är att rättens bedömning generellt sett är mer kortfattat formulerad i beteendefallen. Denna observation styrks av den låga procentandelen mål där rätten ”öppet” tar ställning till uppgifter från den unga. Det är vidare rimligt att anta att den sparsamma beslutsmotiveringen i dessa mål även inverkar på presentationen av uppgifter från den unga. Diskrepansen mellan förekomsten av uppgifter som lämnas av den unga och uppgifter som beaktas av rätten i domarna torde ha visst samband med måltypen. I kap. 9 redovisas på vilka sätt rätten kan beakta uppgifter från barnet i bevisprövningen.

Det finns inget stöd i gällande rättsregler som part i målet för denna skillnad mellan måltyperna. Skyldigheten att beakta barnets intressen föreligger oberoende av måltyp. Motiveringsskyldigheten i 30 § andra stycket FPL gäller även den oavsett måltyp. Bestämmelsen om motiverande beslut har diskuterats i kap. 7. Denna bestämmelse grundas på allmänna krav om insynsmöjligheter, tilltro, kompetens, opartiskhet och tydlighet. Därutöver kan ställas särskilda krav på att beslutet motiveras så att det kompetenta barnet kan förstå innebörden. Vidare talar rättssäkerhets-, integritets- och autonomiskäl för att motiveringarna i beteendefallen bör vara *mer* utförliga än miljöfallen. Dels är det främst i de förra målen som barnet motsätter sig vården (se tabell 1), vilket torde medföra krav på utförlig motivering för att barnet skall förstå skälen till varför rätten går emot hennes vilja. Dels är barn i beteendefallen den grupp som i störst utsträckning klart kommer till tals i de båda måltyperna (se tabell 14). Att beakta dessa uppgifter från den unga torde medföra visst ökat utrymmesbehov i domen.

8.2.3.2 Förekomsten av resonemang rörande barnets bästa

Rättens ledstjärna skall vara barnets bästa. Såsom framgått av kap. 1.4.3 är barnets bästa en ledande princip i FN:s konvention om barns rättigheter och en rättslig målsättning inom familje- och socialrätten i frågor som rör barn. Jag har därför ansett det betydelsefullt att studera hur domstolar använder begreppet barnets bästa i domskälen.

Tyvärr blev utfallet så litet att det inte har varit möjligt att kvantitativt analysera denna aspekt av rättens domskäl. Rätten använder begreppet barnets bästa i sin argumentation av det enskilda barnets situation i förhållande till tillämpliga lagrum endast i fem fall. I ytterligare några fall presenterar rätten i generella ordalag begreppet utan att ”öppet” applicera det på det enskilda fallet. Vad man härav kan sluta sig till är att användningen av begreppet barnets bästa inte har fått något större utrymme i rättens beslutsmotiveringar i tvångsmål. En förklaring till detta kan vara att begreppet inte är ett uttryckligt rekvisit i lagen, utan en övergripande rättslig målsättning för lagstiftningen. En annan förklaring är sannolikt begreppets otydliga normativa innebörd.

8.2.4 Domslutet

8.2.4.1 Allmänna överväganden

Undersökningen påvisar genomgående en *hög andel bifall*, med 89 % bifall i genomsnitt. Jämfört med tidigare studier är bifallsandelen stabil. I Hollanders undersökning av rättsliga beslut från förvaltningsdomstolar i mål jämlikt LVU under 1982 var den procentuella siffran också 89 % bifall.¹¹⁴⁴ En undersökning av bifallsandelen för motsvarande ärenden i Norge uppvisar liknande siffror.¹¹⁴⁵

8.2.4.2 Måltypens och ålderns betydelse för domslutet

Domsluten i målen i förhållande till barnets ålder framgår av följande tabell. Bifallsandelen är hög oberoende av åldersgrupp.

	0 - 6 år	7 - 14 år	15 år -	Alla åldrar
Bifall	85 %	89 %	90 %	89 %
Avslag	15 %	11 %	10 %	11 %
Summa	100 %	100 %	100 %	100 %
	(n = 85)	(n = 129)	(n = 203)	

Tabell 4: Förekomsten av bifall respektive avslag i domsluten, indelade i åldersgrupperna i procent av totalt antal fall.

Källa: Domsundersökningen.

¹¹⁴⁴ Hollander, s. 306.

¹¹⁴⁵ Oppedal, s. 184 ff.

En fråga är om det finns något samband mellan barnets inställning till vård och utslaget i målet. I avsnittet ovan som behandlade barnets inställning konstaterades att barn tenderar att medge tvångsvård i miljöfallen och motsätta sig tvångsvård i beteendefallen (tabell 1). Vad gäller rättens beslut råder ett annat förhållande, dvs. domaren avslår en högre procent miljöfall än beteendefall. I 87 % av miljöfallen tillstyrks socialnämndens ansökan. Motsvarande siffra för beteendefallen är 92 % bifall till ansökningarna.¹¹⁴⁶

Det finns inga krav i gällande rättsregler att barnets intressen skall styra beslut som rör barnet personligen. Såsom framgått av kap. 7 skall ett beslut som rör barnet grunda sig på en bedömning av vad som är bäst för barnet. Det betyder att när olika förslag till lösningar diskuteras så skall barnets bästa alltid *beaktas*.¹¹⁴⁷ Vad som är barnets bästa är inte nödvändigtvis det som barnet självt önskar. Därför har dessa uttalanden begränsad inverkan på barnets autonomi. Ett krav om gradvis stigande hänsyn till barnets vilja uppställs i 3 kap. 5 § andra stycket SoL. Denna bestämmelse har i del II konstaterats kunna ge barnet möjlighet till visst inflytande på såväl utredningsarbetet som den rättsliga processen i övrigt.

	2 § bifall	3 § bifall
Medger	93 %	98 %
Motsätter sig	(39 %)	89 %
Övrigt	92 %	100 %

Tabell 5: Barnets inställning till vård i förhållande till domslutet i målet, indelade i måltyper i procent av totalt antal fall. Siffror inom parentes innebär låga ändtal.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁴⁸

Tabell 5 visar att det föreligger visst *samband mellan barnets inställning till tvångsvård och domslutet* i rättstillämpningen. I autonomihänseende är sambandet särskilt intressant i *beteendemålen*, eftersom det främst handlar om

¹¹⁴⁶ Motsvarande siffra för mål med kombinerade yrkanden är 84 %.

¹¹⁴⁷ Prop. 1996/97:124, s. 99 f.

¹¹⁴⁸ Procentbaserna är följande: 2 §-fallen: medger 129, motsätter sig 18; 3 §-fallen: medger 50, motsätter sig 140.

processbehöriga unga som själva tar ställning till frågan om tvångsvård. Tabellen visar att i stort sett samtliga fall (98 %) där den unga samtycker till tvångsvård utmynnar i ett sådant beslut. Procentsatsen för antal beslut om tvångsvård i fall där den unga motsätter sig sådan vård är betydligt lägre (89 %). Det verkar med andra ord föreligga något slags samband mellan den ungas inställning till vården och domslutets innehåll.

Samma resultat kan ses i *miljöfallen*. Antalet bifall är betydligt högre (93 %) i sådana fall där barnet medger tvångsvård än i mål där barnet motsätter sig sådan vård (39 %). Eftersom barnet inte avger sin egen inställning i målet som processobehörig i flertalet miljöfall kan sambandet för dessa mål emellertid inte förklaras av barnets engagemang. Dessa resultat torde hellre kunna sättas i samband med det offentliga biträdets/ställföreträdarens inflytande i beslutsprocessen.

8.2.4.3 Könets betydelse för domslutet

Bifallsandelen i målen om tvångsomhändertagande varierar inte beroende på barnets kön. I miljöfallen bifaller domstolen i 86 % av fallen rörande mål med (minst) en pojke, medan motsvarande siffra för mål med (minst) en flicka är 88 %. På samma sätt förhåller det sig med beteendefallen. Bifallsandelen i mål rörande pojkar är 91 % och i mål rörande flickor är motsvarande siffra 93 %.¹¹⁴⁹ Resultaten är så lika mellan könen att det inte kan anses föreligga några skillnader.

8.2.5 Sammanfattning och kommentarer

Även om *måltyperna* innefattas i samma processuella regelverk, såsom framgått av redogörelsen av gällande rätt i del II av arbetet, uppvisar de olikheter i rättstillämpningen. Det konstaterades i del II att måltyperna skiljer sig åt på flera sätt. Därför antogs redan inledningsvis i denna studie att skillnader borde framkomma i rättstillämpningen. Detta antagande bekräftas av resultaten. Miljöfallen uppvisar en betydligt högre frekvens medgivanden till vård än beteendefallen. En allmän reflektion som gjorts vid genomläsningen är att miljöfallen motiveras utförligare än beteendefallen. Vissa skillnader föreligger även i bifallsfrekvensen mellan måltyperna. Domstolen tenderar att avslå fler miljöfall än beteendefall.

Måltypernas skilda karaktär medför att domarnas utformning vid en jämförelse bör kunna variera *utan* att det brister i rättssäkerhetsaspekter

---

¹¹⁴⁹ I mål med kombinerade yrkanden är däremot procentsatsen lika mellan könen med 85 %.

såsom förutsebarhet och likabehandling. Vad gäller rättens beslutsmotivering har dock konstaterats i kap. 7 att det inte finns stöd för att endast använda lagens egna ord eller behandla grunderna för beslutet mycket kortfattat såsom förekommer i vissa beteendefall. Särskilt rättssäkerhetskravet, men även integritets- och autonomikraven, talar mot ett sådant författande av domskäl.

Ett annat antagande som gjordes i del II, och som bekräftas av undersökningen, är att det föreligger skillnader vid jämförelser mellan *åldersgrupperna*. Ju äldre barnet är, desto vanligare är uppgifter från barnet i domskälen. I och med processbehörigheten ökar sådana uppgifter markant. Domstolen beaktar emellertid inte barnets uppgifter i samma utsträckning i domskälen efter det att barnet har uppnått 15 års ålder.

Antagandet att det inte bör förekomma *könsskillnader* i rättstillämpningen bekräftas i denna del av undersökningen. Könet har ingen avgörande betydelse för barnets inställning till vård eller för domslutet i de undersökta målen.

Det finns ett visst samband mellan barnets inställning till vård och rättens utslag. Detta kan ses som ett tecken på viss *autonomi* för de processbehöriga barnen som själva avgör sin inställning till vård. Samma samband finns för miljöfallen där främst yngre barn är föremål för fråga om tvångsvård. Eftersom barnets autonomi är mycket begränsad före 15 års ålder kan inte kopplingen mellan inställningen och utslaget förklaras med barnets autonomi. Här är det i stället ställföreträdarens inflytande som kan vara en förklarande faktor.

Begreppet *barnets bästa* används i princip inte i domskälen. Förklaringen härtill torde vara lagens konstruktion. Begreppet barnets bästa är inget rekvisit i mål jämlikt LVU, utan kan närmast liknas vid en överordnad rättslig målsättning för rättstillämpningen. Samtidigt är ett beslut om tvångsvård ett sådant stort ingrepp att legalitetsprincipen är stark i dessa mål, särskilt vad gäller beteendefallen. Det torde finnas ett begränsat utrymme för argumentation kring en så svårtolkad och vag rättsregel som barnets bästa i tvångsmål. Andra studier visar att begreppet barnets bästa har fått begränsad genomslagkraft även i allmänna domstolar. Det gäller även för de familjerättsliga målen där barnets bästa vanligen är ett uttalat rekvisit i lagtexten.¹¹⁵⁰

---

¹¹⁵⁰ Jämför Barnombudsmannens undersökning Små barn och umgängestvister – en undersökning av 62 tingsrättsdomar. I studien har man bl. a. undersökt i vilken utsträckning som barnets bästa omnämns i domskälen i de 62 målen från fem tingsrätter 1998. I 58 % omnämndes begreppet. Endast i några spridda fall handlade det om en mer grundläggande genomgång av vad som är det bästa för det enskilda barnet. I 37 % förekom däremot inte barnets bästa i domskälen. Barnombudsmannen anser att nej-siffran är alltför hög (s. 9–10).

8.3 Uppgifter om barnets behov i domskälen

8.3.1 Förekomsten av uppgifter om barnets behov

8.3.1.1 Allmänna överväganden

I domen presenteras bevismaterialet i sakfrågan. Där framkommer om barnet har fått komma till tals, vilka som har yttrat sig över barnets situation och vad som i övrigt utgör underlaget för bedömningen av barnets vårdbehov.¹¹⁵¹ Uppgifter om barnets behov kan röra uppgifter om barn i allmänhet, *typiska behov*, t. ex. barns behov av trygghet, hälso- och sjukvård eller skolgång. Sådana uppgifter kan ha inhämtats genom studier av discipliner som är relevanta för barnets utveckling och från sakkunniga. Barns behov kan också gälla uppgifter om vad det enskilda barnet behöver, *specifika behov*. Sådan information kan antingen ha inhämtats från en sakkunnig expert, en person i barnets nätverk eller komma från barnets offentliga biträde.¹¹⁵²

Enligt gällande rättsregler har barnets offentliga biträde uppdraget att vara såväl biträde som ställföreträdare för det processobehöriga barnet. Som framgått av kap. 4 har barnets offentliga biträde till uppgift att biträda barn som har fyllt 15 år och företräda barn som är yngre. Syftet med det offentliga biträdets uppdrag är att tillvarata barnets rätt på olika sätt. Det innebär bl. a. att det offentliga biträdet skall ge råd och stöd, bevaka utredningsmaterial och på annat sätt biträda barnet under förfarandets gång. Den som biträder ett äldre barn är beroende av hur barnet vill att det offentliga biträdet skall agera. Däri kan ingå att framföra synpunkter från eller information om den unga. Uppdraget som ställföreträdare går utöver det offentliga biträdets vanliga arbete att vara rådgivare och stödperson för barnet. Ställföreträdaren företräder barnet och agerar även å hennes vägnar.

Ansatsen med föreliggande undersökning är att utreda vilken inverkan barnets representanter har på hennes möjlighet att få rättsligt skydd och att få engagera sig i processen. Det är av särskild vikt att försöka klarlägga vad det offentliga biträdet, och i vissa fall tillika ställföreträdare, innebär för förekomsten av och innehållet i bevisningen i målet. En undersökning av vilken bevisning som barnets representanter har tillfört till rättens bedömning av

¹¹⁵¹ Som jag påpekat i föregående avsnitt finns det processmaterial som rätten inte presenterar i domen. Det kan vara sådan bevisning som rätten finner ovidkommande eller som visserligen är relevant, men som inte förevisas av integritetsskäl eller av effektivitetsskäl. Se även särskild metodbilaga.

¹¹⁵² Begreppen introducerades i kap. 1.4.4. Se även kap. 8.1.

målet kan ge viss uppfattning huruvida rådande krav på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi uppfylls genom gällande bestämmelser.

När det gäller förekomsten av uppgifter om *barnets behov* av det offentliga biträdet/ställföreträdaren finns det inga påfallande skillnader mellan könen. De mål som innehåller sådana uppgifter fördelar sig på 89 mål rörande pojkar (61 %) och 84 mål rörande flickor (57 %). Avvikelsen mellan könen torde dock bero på att pojkarna har ett något högre åldersgenomsnitt än flickorna. Det är rimligt att anta att det kan finnas fler uppgifter att lämna om det äldre barnet, bl. a. om hennes bakgrund och hennes sociala nätverk.

8.3.1.2 Måltypens och ålderns betydelse för förekomsten av uppgifter

Följande tabell visar relationen mellan barnets ålder och förekomsten av uppgifter om barnets behov som lämnats av det offentliga biträdet. Medan skillnaderna mellan åldrarna i princip kan förklaras av gällande rättsregler har den skilda tillämpningen mellan måltyperna inte något lagstöd.

	0-6 år	7-14 år	15 år -
Samtliga måltyper	71 %	71 %	6 %
2 §	71 %	75 %	23 %
3 §	0 %	56 %	4 %

Tabell 6: Förekomsten av fall där barnets offentliga biträde har lämnat uppgifter om barnets behov fördelat i tre åldersgrupper, totalt och per måltyp i procent av totalt antal fall.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁵³

I tabell 6 avspeglas de olika roller som juristen har enligt lag, i egenskap av ställföreträdare och offentligt biträde för det mindre barnet, respektive endast offentligt biträde för det äldre barnet. Rollerna innebär bl. a. skillnader i ansvaret att lämna information *om* barnet. Det lilla barnet har inte behörighet, och vanligen inte heller förmåga, att lämna så mycket upplysningar. Hon är därför beroende av att någon annan inhämtar sådan information och lämnar

¹¹⁵³ För procentbas, se metodbilaga. I procentsatserna för ”samtliga måltyper” ingår även mål med kombinerade yrkanden. Eftersom dessa mål har låga basantal redovisas de inte i tabellen.

synpunkter på hennes behov. Ju äldre barnet blir, desto större är möjligheterna att få fram hennes egen upplevelse av sin situation. När barnet har fyllt 15 år är det främst uppgifter från barnet som presenteras. Endast i 6 % av alla fall som rör något barn som är 15 år och äldre kan man utläsa av domskälen att det offentliga biträdet framför sådan bevisning. Detta har sin förklaring i att rollen för det offentliga biträdet är annorlunda för processbehöriga respektive för icke processbehöriga barn såsom framgått av kap. 4. Det processbehöriga barnet har såväl förmåga som behörighet att föra sin egen talan och själv framföra sina synpunkter. Det offentliga biträdet har därför här främst rollen som stöd, hjälp och rådgivning om inte den unga önskar att biträdet skall ha den aktivare rollen som ombud.

Uppdelat i de olika måltyperna kan man dock utläsa skillnader i det offentliga bitrådets agerande i miljöfallen respektive beteendefallen. Dessa skillnader kan enligt gällande rätt inte förklaras med de olika uppdragen. Tabellen visar att benägenheten att lämna uppgifter om barnets behov är betydligt lägre i beteendefallen, *oavsett* åldersgrupp. (Jämförelsen omfattar grupperna 7–14 år respektive 15 år och äldre, eftersom det saknas beteendefall för de minsta barnen.) I *miljöfallen* lämnar ställföreträdaren uppgifter om barnets behov i åldrarna 7–14 år i tre fall av fyra (75 %). Motsvarande siffra för *beteendefallen* är 56 %, dvs. i närapå hälften av de undersökta målen kan man ur domskälen utläsa att ställföreträdaren inte lämnar några uppgifter om barnets behov. Siffran är låg med tanke på att barnet ännu inte har processuell förmåga att hävda sin rätt och endast begränsade möjligheter att få komma till tals under utredningsarbetet.

Motsvarande skillnad i uppgiftslämnande uppvisar mål som rör det processbehöriga barnet. Även här är barnets offentliga biträde mer benäget att tillföra rätten uppgifter om barnets behov i miljöfallen (23 % av miljöfallen respektive 4 % av beteendefallen). Miljöfallen behandlar brister i vårdnadshavarens omsorg om sitt barn. Den aktivare roll som det offentliga biträdet intar i dessa mål, jämfört med i beteendefallen, skulle kunna förklaras av att den unga kan vara mer benägen att inta en passiv roll i den känsliga situation som har uppstått och i högre grad överlåta till det offentliga biträdet att föra hennes talan i målet.

Tabell 6 visar vidare att barnets offentliga biträde inte lämnar sådana uppgifter om barnets behov i alla mål, vilket kan utläsas av domskälen. Ju äldre barnet blir, desto lättare har barnet att själv förmedla en bild av sig och sin situation. Uppgifter om barnets behov kan då vara av minskat värde. För det lilla barnet är det annorlunda. Hon har ännu inte förmågan att förmedla en bild av sig själv. Hennes enda möjlighet att få fram uppgifter är därför genom

vuxna. Barnets offentliga biträde är ställföreträdare för det lilla barnet och skall företräda henne i vårdnadshavarens ställe. Tabellen visar att det i nästan vart tredje mål rörande den första åldersgruppen (100-71, dvs. 29 %) helt saknas uppgifter om barnets behov från barnets biträde i domen.¹¹⁵⁴ Resultatet visar på en ogynnsam situation för de små barnen. Uppgifter om barnets behov är särskilt betydelsefulla i tvångsmål som rör små barn, eftersom förskoleåldern är en ålder då barnet har obefintliga eller mycket små möjligheter att själva engagera sig i processen och således är beroende av ställföreträdaren.

8.3.2 Sakinnehållet

8.3.2.1 Allmänna överväganden

Genom att studera vad som framkommer av domarna kan man utläsa att det förekommer uppgifter från barnets offentliga biträde i 147 fall. I resterande 243 fall finns det inga sådana uppgifter.

Uppgifterna har delats in i sex kategorier. Den första kategorin innefattar information om *barnets vårdnadshavare*. Den andra kategorin rör det offentliga biträdets synpunkter på *barnets relation till vårdnadshavaren*. Den tredje kategorin handlar om uppgifter som rör *barnets vårdbehov och vårdplan*. Information om *barnet som individ* finns i den fjärde kategorin. Det är information angående barnets beteende/agerande, barnets fysiska och psykiska status, barnets mognad och självbestämmande, barnets känslor och barnets insikt i sin problematik. Den femte kategorin rör *barnets sociala nätverk* och innehåller uppgifter dels om barnets behov av syskon, kamrater och vuxna personer, dels om barnets behov av förskoleverksamhet respektive skolgång. Den sjätte kategorin rör inkomna uppgifter om den *rättsliga processen*. Det gäller främst spörsmål om utredningens kvalitet och frågan om barnets närvaro vid den muntliga förhandlingen.¹¹⁵⁵

Av den följande tabellen framgår det hur den information om barnet som framkommer i de mål som innehåller sådana uppgifter fördelar sig procentuellt inom de sex kategorierna.

¹¹⁵⁴ Det är rimligt att anta att aktmaterialet i vissa fall kan innehålla uppgifter från ställföreträdaren som inte redovisas i domen, för att uppgifterna anses antingen oväsentliga eller integritetskränkande.

¹¹⁵⁵ Se metodbilagan för en beskrivning av utformningen av de nämnda kategorierna.

Vårdnadshavaren	49 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	44 %
Vårdbehov och vårdplan	56 %
Barnet som individ	58 %
Barnets sociala nätverk	16 %
Den rättsliga processen	8 %

Tabell 7: Fall där barnets behov framförs av barnets offentliga biträde i procent av totalt antal fall med sådana uppgifter från biträdet, uppdelat i sex kategorier (n=147).

Källa: Domsundersökningen.

I cirka hälften av de 147 mål där uppgifter om barnets behov framkommer på detta sätt lämnar det offentliga biträdet synpunkter på och information om vårdnadshavaren.

I 44 % av målen med uppgifter om barnets behov framkommer åsikter från barnets offentliga biträde att relationen är gynnsam för barnet (cirka 6 %) respektive skadlig för barnet (cirka 37 %) i sin nuvarande form.

Av förklarliga skäl intar synpunkter och åsikter om barnets vårdbehov och åtgärder för barnet – den av socialnämnden planerade vården och det planerade boendet – en stark ställning bland sådana uppgifter som framförs av barnets offentliga biträde. I närmare 60 % av fallen där behov framförs ingår en eller flera uppgifter rörande åsikter om barnets vårdbehov, den av socialnämnden föreslagna vården eller den nuvarande vården som barnet får inom socialtjänsten respektive med stöd av 6 § LVU.

Förekomsten av uppgifter om barnet som individ är god. I nästan 60 % där uppgifter om barnets behov lämnas framför det offentliga biträdet sådana uppgifter.

Uppgifter om barnets sociala nätverk är emellertid inte vanligt förekommande. I endast 16 % av de fall där behov framförs tillför det offentliga biträdet sådana uppgifter till rätten enligt de undersökta domarna.

Det offentliga biträdet lämnar synpunkter om den rättsliga processen i 8 % av de mål där sådan uppgifter framkommer i domen.

8.3.2.2 Måltypens betydelse för sakinnehållet

Eftersom förutsättningarna för vård skiljer sig åt i miljö- och beteendefallen är det rimligt att anta att bevisningen vid en jämförelse ser annorlunda ut. Min avsikt är att utforska vilken information som det offentliga biträdet lämnar i respektive måltyp. I det tidigare avsnittet (kap. 8.3.1) konstaterades vidare att det offentliga biträdet oftare framför uppgifter om barnets behov i miljöfallen än i beteendefallen. Detta är ytterligare en anledning till att måltyperna bör studeras separat. Av de 147 domar som den här delen av undersökningen omfattar är 110 mål miljöfall. Endast 20 mål är beteendefall. 17 fall är mål med kombinerade yrkanden.¹¹⁵⁶

Följande tabell bekräftar att det föreligger vissa skillnader mellan måltyperna.

	2 § (n = 110)	3 § (n = 20)
Vårdnadshavaren	56 %	30 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	54 %	10 %
Vårdbehov och vårdplan	48 %	80 %
Barnet som individ	58 %	45 %
Barnets sociala nätverk	15 %	15 %
Den rättsliga processen	6 %	10 %

Tabell 8: Fall där barnets behov framförs av barnets offentliga biträde i procent av totalt antal fall med sådana uppgifter från biträdet för respektive måltyp, uppdelat i sex kategorier.

Källa: Domsundersökningen.

I *miljöfallen* finns en tydlig betoning på uppgifter rörande vårdnadshavarens situation och barnets relation till denne. Man kan även utläsa att det offentliga biträdet lägger något större vikt vid *vårdnadshavarens situation* än vid barnets

¹¹⁵⁶ Målen med kombinerade yrkanden redovisas inte på grund av låga bastal.

relation till vårdnadshavaren. I *beteendefallen* är uppgifter om vårdnadshavaren vanligen mindre betydelsefull för den rättsliga bedömningen av rekvisiten. Detta till trots visar undersökningen en tendens att uppgifter om vårdnadshavaren fortfarande har en hög status i beteendefallen. Där förekommer sådana uppgifter i nästan vart tredje mål av de undersökta beteendefallen där uppgifter om barnets behov förekommer.

Uppgifter om *relationen mellan barn och vårdnadshavare* förekommer i fler än hälften av de miljöfall där uppgifter om barnets behov ges. Det har sin förklaring i att denna relation har en väsentlig betydelse i miljöfallen. I dessa mål prövas just om barnets hemmiljö utgör en påtaglig risk för skada, eftersom vårdnadshavaren har ansvaret för barnets välbefinnande där. I beteendefallen, däremot, är relationen mellan barnet och vårdnadshavaren inte lika väsentlig för frågan om ett vårdbehov föreligger. Det visar även resultaten i undersökningen genom att det enbart förekommer uppgifter om barnets relation till vårdnadshavaren i 10 % av de mål där sådana uppgifter framkommer.

Uppgifter om *barnets vårdbehov och den planerade vården* förekommer i båda måltyperna. Det offentliga biträdet framför synpunkter på den planerade vården i 8 av 10 beteendefall som innehåller uppgifter om barnets behov. Det visar att vårdfrågan är en högt prioriterad och angelägen uppgift att utreda. I miljöfallen är vårdbehovet inte lika omdiskuterat av barnets offentliga biträde, såsom det framgår av de undersökta domarna. I färre än hälften av fallen med uppgifter om barnets behov framkommer sådana uppgifter, vilket kan tyckas vara en låg siffra, med tanke på att frågor rörande den planerade vården torde vara en av de mest angelägna frågorna för barnet även för denna måltyp.

Uppgifter om *barnet som individ* är särskilt vanliga i miljöfallen. Beteendefallen uppvisar en något lägre andel, vilket torde kunna förklaras av att dessa mål omfattar äldre barn, där den ungas egen förmåga att ge uttryck för sin person är större än i miljöfallen. För denna kategori varierar sakområdena beroende på måltyp. I beteendefallen är barnets beteende och hennes insikt i sin problematik föremålet för bitrådets behandling. Ett mål behandlar även barnets psykiska status. Andra aspekter på den unga utelämnas. Uppgifterna i miljöfallen om barnet som individ är mer mångfacetterade. Tyngdpunkten ligger på uppgifter om barnets beteende/agerande, respektive uppgifter om barnets psykiska status. I vissa mål behandlar det offentliga biträdet också barnets fysiska status. I cirka 10 % av miljöfallen med uppgifter om barnets behov tar barnets offentliga biträde ställning till barnets mognad. Synpunkter på om rätten skall lyssna till barnet eller om barnet skall ha inflytande på beslutet behandlas i 3 % av miljöfallen med uppgifter om barnets behov.

Barnets behov av ett *socialt nätverk* berörs i liten utsträckning i båda måltyperna. Det förekommer därmed sällan uppgifter om syskon, övrig släkt, kamrater, skola och livsintressen från det offentliga biträdet i domen. Uppgifter om barnets behov av skolgång förekommer således endast i fem miljöfall och i två beteendefall av de sammanlagt 130 målen med uppgifter om barnets behov.

Genom det offentliga biträdet framkommer enstaka synpunkter på den *rättsliga processen*. Procentuellt sett är sådana synpunkter något vanligare i beteendefallen. Vissa spörsmål rörande handläggningen av målet kan vara oväsentliga för den materiella prövningen av målet, såsom frågor rörande barnets eventuella medverkan vid den muntliga förhandlingen. Det är därför rimligt att anta att det förekommer ett mörkertal där sådana frågor presenteras av barnets offentliga biträde utan att det framgår av domen.

8.3.2.3 *Ålderns betydelse för sakinnehållet*

De 147 målen som innehåller uppgifter om barnets behov inlämnade av det offentliga biträdet fördelar sig enligt följande inom de tre åldersgrupperna. I mål rörande barn 0–6 år finner man sådana uppgifter i 61 mål. Motsvarande siffror för mål med barn i åldrarna 7–14 år är 91 domar. I mål med barn som är 15 år och äldre innehåller endast 12 domar uppgifter om barnets behov. Antalet domar är för lågt för att kunna ge riktiga procentsatser. Jag har därför valt att inte redogöra för dessa.¹¹⁵⁷

Av den följande tabellen framgår att det inte föreligger stora skillnader mellan vilka uppgifter som framkommer i de tre åldersgrupperna.

---

¹¹⁵⁷ Allmänt kan dock sägas att det finns en tendens till liknande procentsatser för denna åldersgrupp som för de två övriga. Undantaget är kategorin Barnets relation till vårdnadshavaren, där tendensen är en betydligt lägre procentsats.

	0 - 6 år (n = 61)	7 - 14 år (n = 91)
Vårdnadshavaren	59 %	44 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	62 %	37 %
Vårdbehov och vårdplan	53 %	57 %
Barnet som individ	53 %	65 %
Barnets sociala nätverk	13 %	19 %
Den rättsliga processen	5 %	10 %

Tabell 9: Fall där barnets behov framförs av barnets offentliga biträde i procent av totalt antal fall med sådana uppgifter från biträdet för olika åldrar, uppdelat i sex kategorier.

Källa: Domsundersökningen.

Utmärkande för uppgifter rörande de minsta barnen är den stora andelen uppgifter om *vårdnadshavaren och relationen till denne*. Ett naturligt resultat eftersom vårdnadshavaren har störst betydelse för de minsta barnen. Motsvarande höga siffror återkommer inte i den andra åldersgruppen.

Förekomsten av synpunkter på *den planerade vården* verkar däremot vara oberoende av barnets ålder. Det offentliga biträdet framför sådana uppgifter i ungefär lika hög utsträckning oberoende av måltyp.

Undersökningen visar att barnets offentliga biträde framhåller *barnet som individ* ungefär i lika hög utsträckning i de olika åldersgrupperna. Det finns också en stor överensstämmelse mellan vilka typer av uppgifter som biträdet framför *inom gruppen*. I vart fjärde fall av de mål där uppgifter om barnets behov ges, lämnas uppgifter om barnets handlande/agerande och i vart tredje fall lämnas uppgifter om barnets psykiska status i båda åldersgrupperna. Den fysiska statusen framkommer i de två ålderskategorierna i 12 %. I 7 % respektive 9 % av fallen behandlas barnets mognad. Vad som tillkommit i åldersgruppen 7–14 år är några enstaka åsikter om barnets bestämmanderätt och barnets insikt i sin problematik. I övrigt är de två ålderskategorierna lika.

Barnets sociala nätverk intar ingen betydande plats i någon åldersgrupp. En viss ökning av sådana uppgifter sker med barnets ökande ålder. Det verkar dock inte vara en typ av uppgifter som särskilt framhålls.

8.3.2.4 Könets betydelse för sakinnehållet

I tidigare avsnitt (kap. 8.3.1) konstaterade jag att det inte föreligger några könsskillnader i antalet mål innehållande uppgifter om barnets behov, som lämnas av det offentliga biträdet. Det offentliga biträdet lämnar uppgifter om barnets behov ungefär lika ofta oavsett barnets kön. Annorlunda förhåller det sig däremot vid en studie av *vilken typ av uppgifter* som lämnas till rätten. Tabellen nedan visar att det föreligger vissa skillnader mellan mål som rör enbart pojkar respektive enbart flickor. Kolumnen ”båda könen” innefattar de 26 mål som behandlar både pojkar och flickor.

	Pojke (n = 63)	Flicka (n = 58)	Båda könen (n = 26)
Vårdnadshavaren	44 %	48 %	62 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	40 %	54 %	65 %
Vårdbehov och vårdplan	62 %	50 %	54 %
Barnet som individ	60 %	53 %	62 %
Barnets sociala nätverk	19 %	10 %	19 %
Den rättsliga processen	8 %	5 %	12 %

Tabell 10: Fall där barnets behov framförs av barnets offentliga biträde i procent av totalt antal fall med sådana uppgifter från biträdet för respektive kön, uppdelat i sex kategorier.

Källa: Domsundersökningen.

De sakområden som dominerar i målen rörande flickor är uppgifter om vårdnadshavaren och relationen till vårdnadshavaren. Sådana uppgifter lämnas inte i lika hög utsträckning i mål rörande pojkar. Särskilt stor är skillnaden i uppgifter rörande relationen till vårdnadshavaren, där denna relation betydligt oftare framgår i mål rörande flickor än i mål rörande pojkar. När det gäller antalet uppgifter rörande övriga sakområden dominerar målen med pojkar. Barnets offentliga biträde lämnar med andra ord oftare uppgifter i mål med pojkar om den planerade vården, pojken som individ och pojkens sociala nätverk än vad denne gör i mål med flickor.

I mål som rör både pojkar och flickor lämnar barnens offentliga biträde i princip minst lika omfattande uppgifter inom alla sakområden (utom ett, vilket är vårdbehov och vårdplan). Förklaringen till detta torde dock inte bero på barnets kön utan på att antalet barn är fler i dessa mål (2 eller flera).

8.3.3 Sammanfattning och kommentarer

Avsnittet har behandlat förekomsten av och innehållet i uppgifter som barnets offentliga biträde lämnar om barnets behov och som redovisats i domskälen. Resultatet ger genomgående vid handen att det finns *skillnader mellan måltyperna* i rättstillämpningen, både vad avser förekomsten av uppgifter som om innehållet i dessa. Det offentliga biträdet lämnar *färre* uppgifter om barnets behov till rätten i domen i *beteendefallen* än i miljöfallen (oberoende av barnets ålder) enligt de undersökta domarna. Skillnaderna mellan måltyperna visar sig också i *vilken typ* av uppgifter som det offentliga biträdet lämnar till rätten. I beteendefallen är det främst uppgifter om barnets handlande, vården och vårdbehovet som framkommer (samt uppgifter om vårdnadshavaren). Uppgifterna i miljöfallen uppvisar en större variation. Det finns dock en betoning på uppgifter om vårdnadshavaren och mindre uppmärksamhet riktas mot barnets särskilda situation (såsom behov av skola och annat socialt nätverk) i de senare fallen.

Den kraftiga betoningen på vårdnadshavaren kan ifrågasättas, liksom avsaknaden av uppgifter om barnets sociala nätverk. Trots flera påpekanden av Socialstyrelsen m.fl. vid undersökningar under 1990-talet¹¹⁵⁸ kvarstår betoningen på vårdnadshavaren i utredningsarbetet. Barnets särskilda situation, såsom hennes behov av skola och övrigt socialt nätverk, uppmärksammas däremot mycket sällan. Eftersom placerade barn ofta har problem med skolgången borde denna vara en angelägen fråga att utreda för det enskilda barnets behov. Risken är annars att man får fram ett beslutsunderlag som inte ger den allsidiga bild av barnets liv och situation som behövs för att rätten skall kunna ta ställning till vilket beslut som är till barnets bästa.

Det förekommer också *skillnader rörande förekomsten* av uppgifter om barnets behov beroende av barnets *ålder*. Undersökningen bekräftar skillnaden mellan det offentliga biträdets uppdrag för processbehöriga barn respektive biträdets uppdrag för barn under 15 år. I mål med barn under 15 år lämnar barnets ställföreträdare uppgifter om barnets behov till rätten i cirka 70 % av

---

¹¹⁵⁸ Se kap. 6.2.3.2.

fallen där uppgifter om barnets behov ges. I mål rörande barn som är 15 år och äldre är siffran endast 6 % av de mål som innehåller uppgifter om barnets behov. Den låga siffran kan, helt eller delvis, förklaras av biträdets förändrade och mer tillbakadragna roll som inträder när barnet blir processberöigt.

De *uppgiftsområden* som framkommer genom det offentliga biträdet varierar däremot inte i omfattning oavsett *barnets ålder*. Uppgifter om värden, de planerade åtgärderna och barnet som individ framkommer oberoende av ålder. Andra uppgiftsområden kan synas mer åldersrelaterade. Två sådana kategorier är uppgifter om barnets sociala nätverk respektive uppgifter om vårdnadshavaren. Den förra antas bli viktigare ju äldre barnet blir, då barnets sociala nätverk blir större och barnet mer autonomt. Den andra antas bli mindre väsentlig för barnet med stigande ålder av samma skäl. Av undersökningen framkommer dock inga sådana skillnader. Det sociala nätverket framkommer i liten utsträckning över huvud taget oavsett ålder.

Resultatet påvisar *ingen könsskillnad i förekomsten* av den bevisning som lämnas av flickornas respektive pojkarnas offentliga biträden och som presenteras i domen. Däremot förekommer vissa *avvikelser mellan könen avseende vilka uppgifter* som lämnas i mål med pojkar respektive i mål med flickor. Mål rörande flickor innehåller oftare uppgifter rörande vårdnadshavaren och relationen till denne än mål med pojkar. Det finns inget lagstöd för någon särbehandling mellan könen, eftersom lagen avser att vara könsneutral. Könen motiverar inte heller av andra skäl att utredningsmaterialet om barnets behov varierar beroende på kön i dessa mål. Tvärtom råder principen om likabehandling i såväl europeisk lag och rättspraxis som inom svensk gällande rätt.

Slutligen bör uppmärksammas bristen på uppgifter från ställföreträdaren om det lilla barnet i domskälen. I drygt en tredjedel av domarna kan man utläsa att ställföreträdaren *inte har lämnat någon uppgift om barnet* som rätten presenterar i domen. Siffran torde inte vara störande för barn som nått skolåldern och fått viss förmåga att förstå sin situation och kunna uttrycka sig själva. Däremot visar resultatet på en ogynnsam situation för de minsta barnen. Eftersom det lilla barnet inte har någon egen förmåga att lämna uppgifter i målet ställs höga krav på hennes ställföreträdare. I avsaknad av uppgifter från denne riskerar rättens bedömningsunderlag om barnet att bestå endast av motpartens, socialnämndens, utredning.

8.4 Uppgifter om barnets intressen i domskälen

8.4.1 Förekomsten av uppgifter om barnets intressen

8.4.1.1 Allmänna överväganden

Uppgifter om barnets intressen i domskälen ger vid handen att barnet har fått komma till tals i processen. Sådana uppgifter kan framkomma från barnet självt, bl. a. vid den muntliga förhandlingen, men uppgifterna kan också förebringas av någon annan person. Tabell 11 visar hur många fall som innehåller uppgifter från barnet fördelat på vem som framför uppgiften (eller uppgifterna). En dom kan innehålla uppgifter om barnets intressen som är presenterade av olika personer, och finns då med på flera ställen i tabellen.

Barnet	157 mål
Barnets offentliga biträde	112 mål
Socialnämnden	165 mål
Vårdnadshavaren	24 mål

Tabell 11: Antal fall med förekomst av uppgifter från barnet i procent av totalt antal fall, uppdelat i vem som har presenterat uppgifterna.

Källa: Domsundersökningen.

Följande tabell visar hur bevisning rörande barnets intressen framkommer beroende på *barnets kön*.

	Pojke	Flicka
Barnet	42 %	30 %
Barnets offentliga biträde	28 %	28 %
Socialnämnden	40 %	43 %
Vårdnadshavaren	8 %	(4 %)

Tabell 12: Förekomsten av fall som innehåller uppgifter rörande barnets intressen från olika personer i procent av totalt antal fall, uppdelat i kön.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁵⁹

Resultaten ger vid handen en relativt jämn könsfördelning. Visserligen verkar det finnas en avvikelse i situationer när *barnet självt* uttrycker sina intressen, där siffrorna är något högre för mål med pojkar. Skillnaden torde dock kunna förklaras med att pojkarna har ett högre åldersgenomsnitt. Det förekommer fler pojkar i beteendefallen (137 mot 59 domar), där åldern är högre. Det verkar med andra ord vara lika vanligt att pojkar och flickor kommer till tals i domarna.

¹¹⁵⁹ Bastalen för procentsatserna i tabellen är följande: barnet (pojke 104, flicka 53), det offentliga biträdet (pojke 70, flicka 49), socialnämnden (pojke 99, flicka 76), vårdnadshavaren (pojke 20, flicka 7). Procentsatsen med det sist nämnda bastalet redovisas inom parentes på grund av lågt bastal.

8.4.1.2 Ålderns betydelse för förekomsten av uppgifter

Uppgifter om barnets intressen i de tre åldersgrupperna fördelar sig enligt följande.

	0 - 6 år	7 - 14 år	15 år -
Barnet	0 %	(3 %)	75 %
Barnets offentliga biträde	(13 %)	60 %	17 %
Socialnämnden	(12 %)	42 %	54 %
Vårdnadshavaren	(7 %)	(9 %)	(5 %)

Tabell 13: Antalet fall som innehåller uppgifter rörande barnets intressen från olika personer i procent av totalt antal fall, uppdelat i tre åldersgrupper (procentsatser med låga bastal redovisas inom parentes).

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁶⁰

Tabell 13 visar att barnets engagemang är styrd av hennes ålder och ökar dramatiskt när barnet har uppnått 15 års ålder. Det kan förklaras av barnet då får föra sin egen talan. Hon både får och förutsätts därmed delta på ett mer aktivt sätt än tidigare. Andelen barn som får komma till tals före denna åldersgräns är däremot försvinnande liten (och består av fyra fall av barnets egna medverkan). Av barnen i åldersgruppen 7–14 år är 8 barn 12, 13 eller 14 år gamla. Inget av dessa barn har självt uttryckt sina intressen i processen.

Undersökningen visar att det processobehöriga *barnet inte självt* framför någon sådan information till rätten som redovisas i domskälen. Hon har i stället möjlighet att komma till tals genom sin *ställföreträdare*. Så är också fallet för många barn i de undersökta domskälen. Barn mellan 7 och 14 år framför någon uppgift genom sin ställföreträdare i 60 % av fallen. Av naturliga skäl är siffran betydligt lägre, 13 %, för barn under 7 år. Om man ser *sammantaget* på barnets möjligheter att få uttrycka sin åsikt, vilja eller önskan – själv eller genom sitt biträde – så ökar de successivt ju äldre barnet blir.

¹¹⁶⁰ Procentbastalen är följande, med bastalen inom parentes räknat från den lägsta till den högsta åldersgruppen: barnet (157, 4, 153), det offentliga biträdet (11, 74, 35), socialnämnden (10, 54, 110), vårdnadshavaren (6, 11, 10).

Tabell 13 visar även i vilken utsträckning som *socialnämndens företrädare* framför uppgifter från barnet. För de riktigt små barnen (0–6 år) uppvisar socialnämnden ungefär samma förekomst av sådana uppgifter i andelen domar som barnets ställföreträdare, 12 % (i jämförelse med 13 % för ställföreträdaren). För de lite äldre barnen, 7–14 år, förhåller det sig annorlunda. Här förmedlar socialnämnden uppgifter från barnet i 42 % av fallen (i jämförelse med barnets ställföreträdare som kan presenterar sådant material i 60 % av fallen). Barnets offentliga biträde inkommer således med uppgifter från barnen i betydligt högre utsträckning än socialnämnden i denna åldersgrupp. *Vårdnads-havaren* framför uppgifter lämnade av barnen i betydligt lägre utsträckning och i färre än 10 % av de undersökta målen.

8.4.1.3 Måltypens betydelse för förekomsten av uppgifter

Av tabellen nedan kan konstateras att det föreligger *skillnader mellan måltyperna* rörande hur ofta barnet kommer till tals.

Barnet	0 - 6 år	7 - 14 år	15 år -
2 §	0 %	1 %	(23 %)
3 §	0 %	12 %	80 %

Tabell 14: Antalet fall som innehåller uppgifter från barnet självt i procent av totalt antal fall, fördelat i ålder och måltyp (procentsatser med låga bastal redovisas inom parentes).

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁶¹

Av tabellen kan man utläsa att oavsett åldersgrupp (ej medräknat de minsta barnen) kommer barnet till tals främst i beteendefallen. Barnet får (eller vill) komma till tals självt i betydligt större utsträckning i beteendefallen än i miljöfallen i motsvarande åldrar. Skillnaden visar sig både i åldersgrupperna 7–14 år och i gruppen barn som är 15 år och äldre. Barnet i beteendefallet kommer alltså till tals i viss mån även innan hon är processbehörig. Skillnaden mellan måltyperna kan inte förklaras enbart med gällande förfaranderegler,

¹¹⁶¹ Bastalen för procentsatserna är följande (med bastalen inom parentes): miljöfall 0–6 år (86), 7–14 år (84), 15–20 år (13), beteendefall 7–14 år (25), 15–20 år (171). Mål med kombinerade yrkanden har låga bastal och redovisas inte i tabellen.

eftersom behörighetsreglerna och bestämmelserna om möjligheterna att få komma till tals är desamma. Möjligen kan anföras att nyttorekvisitet för att höra barnen enligt 36 § LVU kan anses vara uppfyllt oftare i beteendefallen än i miljöfallen.

Man kan göra motsvarande tabell för uppgifter från barnet som hennes *offentliga biträde* (och i förekommande fall ställföreträdare) har vidarebefordrat till rätten. En sådan tabell visar också att det föreligger skillnader mellan måltyperna i samtliga måltyper.

Barnets offentliga biträde	0 - 6 år	7 - 14 år	15 år -
2 §	13 %	45 %	(46 %)
3 §	0 %	76 %	15 %

Tabell 15: Förekomsten av fall som innehåller uppgifter från barnet genom det offentliga biträdet i procent av totalt antal fall (procentsatser med låga bastal redovisas inom parentes).

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁶²

I tabell 15 kan man se vissa skillnader i barnets möjlighet att få komma till tals genom sitt offentliga biträde i de olika måltyperna. För åldersgruppen 7–14 år gäller att deras intressen framkommer oftare i beteendefallen än i miljöfallen (76 % jämfört med 45 %). För nästa åldersgrupp är det tvärtom. De äldsta barnen i miljöfallen får hjälp att framföra sina intressen i nära 50 % av målen. I beteendefallen är det endast i 15 % av målen som biträdet tar denna roll. Den senare skillnaden mellan måltyperna kan möjligen förklaras med barnets autonomi. Den unga har viss påverkan på vad det offentliga biträdet framför till rätten och kan välja om hon vill framföra det själv eller ha sitt biträde att utföra talan. För barnen i skolåldern 7–14 år är resultatet att det framkommer uppgifter *från* det offentliga biträdet i så många fler antal beteendefall än miljöfall svårtolkade.

¹¹⁶² Bastalen för procentsatserna är följande (med bastalen inom parentes): miljöfall 0–6 år (86), 7–14 år (84), 15–20 år (13), beteendefall 7–14 år (25), 15–20 år (171). Mål med kombinerade yrkandena har låga bastal och ingår inte i tabellen med uppdelningar på måltyper.

Skillnaderna mellan måltyperna är inte lika stora när *socialnämnden* framför uppgifter från barnet, vilket tabell 16 visar.

Socialnämnden	0 - 6 år	7 - 14 år	15 år -
2 §	12 %	44 %	(85 %)
3 §	0 %	36 %	52 %

Tabell 16: Förekomsten av fall som innehåller uppgifter från barnet genom socialnämndens företrädare i procent av totalt antal fall (procentsatser med låga bastal redovisas inom parentes).

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁶³

Socialnämndens förmåga att förmedla sådana uppgifter från barnet som kan utläsas av domen är ganska jämnt fördelad mellan både måltyp och ålder (bortsett från den yngsta åldersgruppen, där siffran bör vara låg eftersom barnets förmåga att framföra åsikter fortfarande är liten). I nästan vartannat mål finns uppgifter från socialnämnden vilka härrör från barnet självt i åldersgruppen 7 år och uppåt. Ett undantag är miljöfallen med de äldre barnen, vilka ligger betydligt högre.

Följande tabell visar i vilken utsträckning som vårdnadshavaren lämnar uppgifter om barnets intressen.

Vårdnadshavaren	0 - 6 år	7 - 14 år	15 år -
2 §	6 %	10 %	(8 %)
3 §	0 %	8 %	5 %

Tabell 17: Förekomsten av fall som innehåller uppgifter från barnet genom vårdnadshavaren i procent av totalt antal fall (procentsatser med låga bastal anges inom parentes).

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁶⁴

¹¹⁶³ Bastalen för procentsatserna är följande (med bastalen inom parentes): miljöfall 0–6 år (86), 7–14 år (84), 15–20 år (13), beteendefall 7–14 år (25), 15–20 år (171). Eftersom mål med kombinerade yrkanden har låga bastal ingår de inte i tabellen.

¹¹⁶⁴ Bastalen för procentsatserna är följande (med bastalen inom parentes): miljöfall 0–6 år (86), 7–14 år (84), 15–20 år (13), beteendefall 7–14 år (25), 15–20 år (171). Eftersom mål med kombinerade yrkanden har låga bastal ingår de inte i tabellen.

Tabellen åskådliggör att vårdnadshavaren enligt de undersökta domarna har en mycket begränsad roll i arbetet att få fram uppgifter från barnen. I åldrarna 7–14 år är sådan information som mest frekvent, men överstiger ändå inte vart tionde mål i någon måltyp. Resultatet speglar den roll som vårdnadshavaren har i målen. I stället för att företräda den ungas intresse agerar han som motpart till barnet med egna intressen att bevaka.

8.4.2 Sakinnehållet

8.4.2.1 Allmänna överväganden

Jag har i föregående avsnitt (kap. 8.4.1) konstaterat att de undersökta domarna utvisar att barnet självt kommer till tals i 157 mål och att barnets offentliga biträde framför uppgifter från barnet i 112 mål. Dessutom framkommer uppgifter från barnet genom socialnämndens företrädare i 165 mål och genom vårdnadshavarens försorg i 24 mål. Undersökningen nedan begränsar sig till dessa domar.

En dom kan innehålla en eller flera uppgifter från en eller flera personer. I presentationen som följer utgår jag från de sex kategorier ämnesområden som jag använde i föregående avsnitt.¹¹⁶⁵

I vidstående tabell redovisas hur den information om barnet som framkommer i dessa mål fördelar sig procentuellt inom de sex olika huvudområdena. Viss samstämmighet i barnets uppfattning är skönjbar.¹¹⁶⁶

---

¹¹⁶⁵ Se kap. 8.3.2. Se även metodbilaga, där kategoriernas tillkomst och innehåll presenteras.

¹¹⁶⁶ Av pedagogiska skäl och för att inte göra framställningen alltför långdragen har jag valt att presentera såväl måltyp som åldersgrupper i samma tabell.

	Barn	Offentligt biträde	Social- nämnd	Vårdnads- havare
Vårdnadshavaren	20 %	30 %	24 %	8 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	18 %	38 %	17 %	21 %
Vårdbehov och vårdplan	87 %	68 %	29 %	29 %
Barnet som individ	80 %	71 %	72 %	42 %
Barnets sociala nätverk	36 %	36 %	7 %	17 %
Den rättsliga processen	34 %	23 %	1 %	0 %

Tabell 18: Fall där barnets intressen framförs av barnet, barnets offentliga biträde, socialnämnden och vårdnadshavaren i procent av totalt antal fall med uppgifter om barnets intressen, uppdelat i sex kategorier.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁶⁷

Tabell 18 visar att barnet, *avsett genom vem barnets intressen framkommer*, lägger viss tonvikt vid uppgifter om sig själv som individ och den planerade vården (för den sist nämnda gruppen är dock variationen större). Uppgifterna om barnet som individ kan exempelvis röra hennes beteende (bl. a. varför den unga missbrukar eller begår brott), hennes känslor för andra och insikten i hennes problematik.

Däremot kan man se vissa skillnader i ”barnets uppfattning” beroende på vem som framför denna uppfattning. Barnets offentliga biträde redogör, å ena sidan, oftare för vad barnet har sagt om vårdnadshavaren och relationen till denne än vad barnet självt gör.¹¹⁶⁸ Socialnämnden, å andra sidan, framför uppgifter om vårdbehov och vårdplan betydligt mer sällan än barnet.

Tabell 18 kan också användas vid jämförelser med vad som tidigare framkommit i undersökningen. Det är intressant att jämföra denna tabell med tabell 8 som visar vilka uppgifter som det offentliga biträdet lämnar om barnet.

¹¹⁶⁷ Procentbaserna baseras på de antal mål som innehåller uppgifter rörande barnets intressen. Beroende på vem som framför uppgifterna är basalen följande: barnet självt 157, barnets offentliga biträde 112, socialnämnden 165 och vårdnadshavaren 24. Genom att procentsatser används kan jämförelser ske mellan dessa olika former i syfte att få fram uppgifter från barnen i bevisningen.

¹¹⁶⁸ Anledningar till denna och andra skillnader kommer att diskuteras i de följande avsnitten där respektive ”rapportör” analyseras.

Även där ligger de högsta procentsatserna på samma kategorier. Det visar att det finns en *viss samstämmighet* även i det offentliga biträdets och barnets uppgiftslämnande.

Efter att ha konstaterat en tämligen överensstämmande bild generellt sett, dels mellan vad barnet framför genom olika aktörer i processen, dels mellan vad barnet uttrycker och vad det offentliga biträdet framför om barnet, bör det undersökas om samstämmigheten kvarstår vid ett närmare studium och vid en jämförelse av de ”röster” som framkommer på olika sätt. Detta sker genom en granskning av barnets uppfattning även utifrån måltyp, ålder och kön. Redan här kan observeras att det visar sig att samstämmigheten avtar på flera sätt. Det visar sig framkomma olika uppgifter beroende på vem som framför uppgifter från barnet. Vissa av dessa skillnader konstateras vidare variera beroende på barnets kön.

8.4.2.2 Uppgifter från barnet självt

Det är främst i beteendefallen som barnet kommer till tals. Även om miljöfallen innehåller en del processbehöriga barn (13 mål) och resterande miljöfall fördelar sig jämnt mellan de två övriga åldersgrupperna så finns det endast 4 miljöfall som innehåller uppgifter från barn som har kommit till tals själva på ett sådant sätt att det kan utläsas i domen. Bland beteendefallen, däremot, är det betydligt vanligare att barn får tala inför rättens ledamöter eller uttrycka sig själv skriftligen. I 140 mål framkommer det att barnet har framfört synpunkter eller åsikter på dessa sätt. Det sammanlagda antalet mål med barn som har kommit till tals själva är således 144. *Snedfördelningen mellan måltyperna* gör procentsatserna i miljöfallen alltför spekulativa för att redovisa.

Det förekommer en tydlig *snedfördelning även mellan åldersgrupperna*. Av beteendefallen är det främst de processbehöriga barnen som själva kommer till tals. Det redovisas, av förklarliga skäl, ingen uppfattning från den första åldersgruppen i domarna. Av de 129 mål som omfattar barn i åldersgruppen 7–14 år är det vidare endast 4 mål som innehåller åsiktsyttringar från barn. Det borde i sin tur kunna förklaras av den i dag rådande synen att barn inte bör delta genom egen medverkan i rätten, utan barnets deltagande bör ske i annan form. *Konsekvensen* blir att det nästan uteslutande är *unga vuxna i beteendefallen* som framför sina synpunkter och åsikter själva. Tabellen här intill begränsar sig därför till dessa personer.

	3 §	15 år -
Vårdnadshavaren	17 %	20 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	14 %	18 %
Vårdbehov och vårdplan	87 %	87 %
Barnet som individ	79 %	81 %
Barnets sociala nätverk	34 %	37 %
Den rättsliga processen	36 %	35 %

Tabell 19: Fall där barnets intressen framförs av barnet självt i beteendefall och processbehöriga unga i procent av totalt antal fall, uppdelat i sex kategorier. Källa: Domsundersökningen.¹¹⁶⁹

Den unga som är föremål för ansökan om tvångsvård på grund av sitt beteende uttalar sig främst om sig själv som person och om den planerade vården. Andra uppgifter som förekommer, men då inte lika ofta, är synpunkter eller åsikter på den rättsliga processen och uppgifter om den ungas sociala nätverk. Mindre vanligt förekommande är uppgifter om vårdnadshavaren och relationen till denne. I princip samma resultat får man genom att studera åldersgruppen 15 år och äldre.

Nästa fråga att studera är om det finns några skillnader i barnets uppfattning mellan *könen*. En synbar skillnad mellan antalet flickor respektive pojkar som medverkar genom att själva framföra uppgifter i målet visar sig kunna förklaras av undersökningsmaterialet. Av de sammanlagt 157 målen där barnen kommer till tals själva är 66 % (104) av målen sådana som rör *enbart* pojkar och endast 34 % (53) mål som rör *enbart* flickor. De tidigare resultaten har emellertid fastslagit att målen med barnets åsiktsyttring i huvudsak är beteendefall, vilka har en stor övervikt mål med pojkar i domsundersökningen (137 mål mot 59 mål). Med den skevheten i åtanke torde man kunna förklara diskrepansen mellan antalet flickors och pojkars yttranden och komma fram till att inte föreligger några skillnader i denna del.

¹¹⁶⁹ Bastalen för procentsatserna är följande: 2 §-fallen 4, 3 §-fallen 140, åldersgruppen 7–14 år 4, åldersgruppen 15 år och äldre 153. Resultat rörande miljöfall och kombinerade yrkanden respektive åldersgrupperna 0–6 år samt 7–14 år utesluts på grund av för låga bastal.

En granskning av vilka uppgifter som barnet självt framför, uppdelat i ämnesområden och kön resulterar inte heller i könsskillnader mer än i något fall. En jämförelse mellan resultaten i den nedanstående tabellen och tidigare redovisat resultat leder emellertid till att vissa skevheter i representationen av barnets intressen synliggörs.

	Pojke	Flicka
Vårdnadshavaren	21 %	20 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	21 %	11 %
Vårdbehov och vårdplan	88 %	85 %
Barnet som individ	83 %	76 %
Barnets sociala nätverk	38 %	34 %
Den rättsliga processen	25 %	51 %

Tabell 20: Fall där barnets intressen framförs av barnet självt i procent av totalt antal fall med uppgifter rörande barnets intressen för respektive kön, uppdelat i sex kategorier.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁷⁰

Genom att jämföra tabellens båda kolumner framkommer att flickor och pojkar lämnar uppgifter inom olika sakområden i ungefär lika hög utsträckning enligt de undersökta domarna. Flickor förefaller ha synpunkter på den rättsliga processen något oftare, medan pojkar uttalar sig oftare om sin relation till vårdnadshavaren.

Vid en jämförelse av resultaten i tabell 20 med tidigare redovisade resultat i tabell 8, rörande uppgifter som det offentliga biträdet lämnar om barnet, finner man däremot vissa skillnader. Av tabell 8 kunde utläsas att barnets offentliga biträde tenderade att lämna uppgifter om barnets relation till vårdnadshavaren i större omfattning när uppdraget gällde en flicka än när det avsåg en pojke. Tabell 20 visar att när barnet självt får tala blir det annorlunda. Pojkar framhåller uppgifter om vårdnadshavaren oftare än flickor enligt de

¹¹⁷⁰ Kategorierna är renodlade och innehåller endast mål med enbart pojkar respektive enbart flickor. Bastalen för procentsatserna är 104 för mål med pojkar och 53 för mål med flickor. Det saknas mål med både pojkar och flickor.

undersökta domarna. *Konsekvensen* blir därför att de uppgifter som barnet självt lämnar och de uppgifter som det offentliga biträdet lämnar inom olika ämnesområden således *inte* överensstämmer.

8.4.2.3 Uppgifter genom barnets offentliga biträde

	3 §	2 §	0 - 6 år	7 - 14 år	15 år -
Vårdnadshavaren	20 %	38 %	(36 %)	27 %	37 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	16 %	55 %	(36 %)	45 %	29 %
Vårdbehov och vårdplan	87 %	55 %	(46 %)	68 %	77 %
Barnet som individ	80 %	55 %	(82 %)	68 %	74 %
Barnets sociala nätverk	31 %	38 %	(36 %)	38 %	31 %
Den rättsliga processen	42 %	4 %	0 %	18 %	37 %

Tabell 21: Fall där barnets intressen framförs av barnets offentliga biträde i procent av totalt antal fall med uppgifter om barnets intressen per måltyp och åldersgrupp, uppdelat i sex kategorier.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁷¹

Tabell 21 visar att den unga och hennes offentliga biträde lämnar uppgifter från samma kategorier i beteendefallen (jfr tabell 19). Det går inte att göra motsvarande jämförelse med miljöfallen, eftersom mycket få barn (endast 4 barn) själva lämnade sådana uppgifter vilka sedermera presenterades i domen. Vid en jämförelse mellan de båda måltyperna i tabell 21 framkommer tydliga skillnader mellan mål enligt 2 respektive 3 §§ LVU. Uppgifter om vårdnadshavaren och relationen till denne är vanligare förekommande i miljöfallen än i beteendefallen, medan uppgifter om vårdplanen/vårdbehovet och barnet som individ är vanligare i beteendefallen. Måltypernas skilda rekvisit i LVU återspeglas i vilka uppgifter som framkommer i domen.

Vid en jämförelse mellan åldersgrupperna kan noteras att endast 11 barn i

¹¹⁷¹ Bastalen för procentsatserna är följande: 2 §-fallen 47, 3 §-fallen 45, åldersgruppen 0–6 år 11, åldersgruppen 7–14 år 74, åldersgruppen 15 år och äldre 35. Mål med kombinerade yrkanden presenteras inte på grund av låga bastal. Procentsatserna för den lägsta åldersgruppen redovisas inom parentes på grund av låga bastal.

den lägsta åldersgruppen själva har fått komma till tals i domen. Trots den låga åldern har dessa barn uttryckt åsikter om både sig själv, det planerade boendet och sitt sociala nätverk. I informationen från barn upp till 14 års ålder upptar uppgifter om vårdnadshavaren och barnets relation till vårdnadshavaren en stor del av informationen.

När resultaten i tabell 21 rörande den äldsta åldersgruppen jämförs med motsvarande grupp i tabell 19 (där uppgifter från den unga själv redovisas) framkommer att uppgifter om vårdnadshavaren och relationen till denne tar *större utrymme* när det offentliga biträdet framför uppgifter från barnet än när den unga själv kommer till tals. Det finns med andra ord *brist på samstämmighet* mellan uppgifter som de unga lämnar själv och uppgifter som hon lämnar genom sitt offentliga biträde.

I övrigt kan man konstatera att regler om barnets ökade möjligheter att få sin sak beaktad synliggörs i det med åldern ökade kravet på den rättsliga processen. Ju äldre barnet blir, desto fler synpunkter framför barnet på processen.

Vissa könsskillnader i materialet bör vidare uppmärksammas. I nedanstående tabell görs en könsuppdelning i de mål som innehåller uppgifter från barnet som lämnats av barnets offentliga biträde.

	Pojke	Flicka
Vårdnadshavaren	27 %	31 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	29 %	48 %
Vårdbehov och vårdplan	68 %	67 %
Barnet som individ	71 %	71 %
Barnets sociala nätverk	25 %	48 %
Den rättsliga processen	29 %	19 %

Tabell 22: Fall där barnets intressen framförs av barnets offentliga biträde i procent av totalt antal fall med uppgifter om barnets intressen för respektive kön, uppdelat i sex kategorier.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁷²

¹¹⁷² Kategorierna är renodlade och innehåller endast mål med enbart pojkar respektive enbart flickor samt mål med både pojkar och flickor. Bastalen för mål rörande pojkar är 70 och samma tal för mål rörande flickor är 49. Kategorin mål med både pojkar och flickor innehåller endast 7 mål. Procentsatserna för denna grupp mål redovisas inte på grund av låga bastal.

Samma tendens som har framkommit tidigare i domsundersökningen avseende vissa könsskillnader i fråga om vilka uppgifter som framkommer i domskälen och som är lämnade av det offentliga biträdet återfinns i tabell 22. Tidigare resultat i undersökningen visar att biträdet framför *fler uppgifter* om vårdnadshavaren och relationen till denne i mål rörande flickor (tabell 9). Undersökningen har också visat att flickan, när hon själv får uttrycka sina synpunkter inför rätten, *inte* betonar sådana uppgifter i högre utsträckning än pojken (tabell 20). Tabell 22 ger vid handen att när barnets uppfattning framkommer genom det offentliga biträdet är det även i detta avseende vanligare att biträdet lämnar uppgifter om vårdnadshavaren och relationen till denne i mål med flickor än i mål med pojkar. Tabellerna ger sammantaget stöd för antagandet att *barnets intressen* kommer till *uttryck på olika sätt beroende på vem som framför dem*.

8.4.2.4 Uppgifter genom socialnämnden

Vid en uppdelning i måltyp och ålder föreligger det vissa skillnader mellan vilka uppgifter som framkommer i domskälen och som lämnats av barnet genom socialnämndens företrädare. Tabell 23 visar tydliga skillnader mellan måltyperna.

	2 §	3 §	0 - 6 år	7 - 14 år	15 år -
Vårdnadshavaren	57 %	4 %	(50 %)	46 %	14 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	33 %	7 %	(20 %)	30 %	13 %
Vårdbehov och vårdplan	33 %	29 %	(20 %)	30 %	31 %
Barnet som individ	51 %	85 %	(70 %)	63 %	76 %
Barnets sociala nätverk	8 %	5 %	0 %	11 %	6 %
Den rättsliga processen	0 %	1 %	0 %	0 %	1 %

Tabell 23: Fall där barnets intressen framförs av företrädare för socialnämnden i procent av totalt antal fall med uppgifter om barnets intressen för respektive måltyp och åldersgrupp, uppdelat i sex kategorier.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁷³

¹¹⁷³ Bastalen för procentsatserna är följande: 2 §-fallen 49, 3 §-fallen 98, åldersgruppen 0–6 år 10, åldersgruppen 7–14 år 54, åldersgruppen 15 år och äldre 110. Procentsatserna rörande den lägsta åldersgruppen redovisas inom parentes på grund av låga bastal. Mål med kombinerade yrkanden redovisas inte på grund av låga bastal.

I *miljöfallen* uttalar barnet ofta uppgifter om vårdnadshavaren. Det kan jämföras med förekomsten av sådana uppgifter som framkommer dels genom det offentliga biträdet, dels av barnet självt. Inom samma måltyp framför barnets biträde uppgifter om vårdnadshavaren i 38 % av målen och barnet självt endast i 25 % av målen. Även om underlaget för studiet av miljöfallen är begränsat, torde man kunna utläsa att det förekommer en viss skillnad här. Barnets åsiktsyttring blir mer inriktad på uppgifter om vårdnadshavaren när socialnämnden framför uppgifterna än i övriga fall.

Studerar man på motsvarande sätt de andra kategorierna så finner man flera olikheter i miljöfallen. Medan barnet självt (i 50 % av fallen där barnet framför uppgifter) och genom sitt offentliga biträde (38 %) relativt ofta talar om sitt sociala nätverk, är det sällan sådana uppgifter framkommer vid socialnämndens presentation av barnets uppfattning (8 %). Samma differens finner man vid en jämförelse av barnets uppgifter om sin relation till vårdnadshavaren¹¹⁷⁴ och det planerade boendet.¹¹⁷⁵

Om man på samma sätt jämför barnets uppgifter i *beteendefallen* synliggörs liknande skillnader. Medan uppgifter om vårdbehovet och den planerade vården ofta förekommer när barnet framför sin egen talan (87 %) och när uppgifterna från barnet lämnas av det offentliga biträdet (87 %), är det mer sällan socialnämnden framför sådana uppgifter (33 %). Socialnämndens företrädare framför oftast uppgifter om barnet självt. I huvudsak rör detta berättelser som den unga har lämnat om sitt agerande till socialnämnden och som nu rapporteras vidare.

Vid en jämförelse mellan dels de olika åldersgrupperna, dels hur skillnaderna mellan åldrarna har sett ut i tidigare avsnitt finner man vissa tendenser. En sådan tendens för de minsta barnen är att uppgifterna när de kommer från socialnämnden i större utsträckning handlar om vårdnadshavaren¹¹⁷⁶ och mindre om den planerade vården¹¹⁷⁷ än när de kommer från barnets ställföreträdare. En annan tendens är att barnet som individ betonas genom båda representanterna i ungefär lika hög utsträckning. Samma tendenser finner man för barnen i åldrarna 7–14 år. För de äldsta barnen, däremot, är uppgifter om vårdnadshavaren betydligt mer ovanliga när uppgifterna förmedlas av socialnämnden. Fortfarande är dock uppgifter om den planerade vården

¹¹⁷⁴ Socialnämnden rapporterar sådana uppgifter i 33 % av fallen. Motsvarande procentsatser för barnets egen talan och talan genom biträdet är 100 % respektive 55 %.

¹¹⁷⁵ Socialnämnden rapporterar sådana uppgifter i 33 % av fallen. Motsvarande procentsatser för barnets egen talan och talan genom biträdet är 100% respektive 55 %.

¹¹⁷⁶ I 50 % av fallen, jämfört med 36 %.

¹¹⁷⁷ I 20 % av fallen, jämfört med 46 %.

inte så vanligt förekommande från socialnämndens representant som från övriga håll, medan uppgifter om barnet som individ kvarstår oförändrat och upptar lika stort utrymme här som hos övriga representanter.

	Pojke	Flicka
Vårdnadshavaren	19 %	27 %
Barnets relation till vårdnadshavaren	16 %	20 %
Vårdbehov och vårdplan	24 %	38 %
Barnet som individ	76 %	68 %
Barnets sociala nätverk	6 %	11 %
Den rättsliga processen	0 %	1 %

Tabell 24: Fall där barnets intressen framförs av socialnämndens företrädare i procent av totalt antal fall med uppgifter om barnets intressen för respektive kön, uppdelat i sex kategorier.

Källa: Domsundersökningen.¹¹⁷⁸

Vid en jämförelse med barnets åsiktsyttring genom socialnämndens företrädare framkommer i princip *samma resultat rörande könsskillnaderna* mellan barnets uppfattning när den kommer direkt från barnet respektive när den kommer från det offentliga biträdet. Liksom det offentliga biträdet tenderar socialnämndens företrädare att framföra uppgifter från flickor om vårdnadshavaren och relationen till denne i större utsträckning än för pojkar. När barnet självt kommer till tals förekommer inte denna könsskillnad. Tvärtom finns en tendens, som påpekats tidigare, att pojkar oftare berättar om relationen till vårdnadshavaren än flickor gör. Eftersom samma könsskillnad återfinns hos de olika representanterna kan konstateras att det finns en diskrepans beroende på barnets kön mellan uppgifter som barnet lämnar och uppgifter som andra lämnar härrörande från barnet.

¹¹⁷⁸ Kategorierna är renodlade och innehåller endast mål med enbart pojkar respektive enbart flickor. Bastalen för mål rörande pojkar är 99 och samma tal för mål rörande flickor är 76. Kategorin mål rörande både pojkar och flickor innehåller endast 10 mål. Procentsatserna för denna grupp mål redovisas inte på grund av låga bastal.

8.4.2.5 Uppgifter genom vårdnadshavaren

De antal mål som innehåller uppgifter från barnet lämnade av barnets vårdnadshavare är totalt 24. Det ringa antalet försvarar inte ytterligare tabeller. I stället nöjer jag mig med att behandla resultaten i den löpande texten.

Det är sällan som vårdnadshavaren framför barnets intressen oavsett måltyp i de undersökta fallen. I 12 miljöfall respektive 10 beteendefall finns sådana uppgifter från vårdnadshavaren.¹¹⁷⁹ I miljöfallen är uppgifterna vitt spridda över de olika sakområdena. Inom beteendefallen finns det däremot en betoning på uppgifter om barnet självt (barnet som individ).

Oavsett ålder lämnar några få barn information som vidarebefordras. I sex miljöfall framkommer några enstaka åsiktsyttringar från barn 0–6 år. Betoningen ligger på uppgifter om vårdnadshavaren och relationen till denne. Vidare finns det 11 barn i åldrarna 7–14 år som pratat med föräldrarna. För den åldersgruppen är uppgifter om vårdnadshavaren och relationen till denne mindre vanliga. I stället berättar barnet främst om den planerade vården. Uppgifter om barnets sociala nätverk uppkommer också i viss mån. De äldsta barnen, 10 stycken, talar främst om sig själva och sitt agerande. I någon mån framkommer också uppgifter om relationen till vårdnadshavaren och till den ungas sociala nätverk.

Vid en uppdelning i mål med flickor respektive pojkar finner man att både i de 17 målen med enbart pojkar och de 4 målen med enbart flickor är uppgifterna spridda inom ett flertal kategorier.

8.4.3 Sammanfattning och kommentarer

Det finns ett synsätt i dagens lagstiftning att barnet skall ges möjlighet att komma till tals, men främst genom representation. Denna inställning grundas dels på uppfattningen att det kan vara skadligt för barnet att behöva möta motparten eller rätten i ett förhandlingsrum, dels på att det finns fullgoda lösningar genom representation. I rättstillämpningen får det som konsekvens att barnet i princip inte är ”synligt” förrän hon själv får föra sin talan. Uppgifter från barnet självt framkommer i princip först efter att hon har fyllt 15 år. Denna undersökning visar att barnets begränsade möjligheter att vara involverad i processen på annat sätt än genom representation kan inverka negativt på hennes rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Däremot konstateras i undersökningen också värdet av att ha flera representanter.

---

¹¹⁷⁹ Motsvarande siffra för mål med kombinerade yrkanden är 2 fall.

Undersökningen ger vid handen att barnet får komma till tals i *successivt ökande utsträckning* beroende på ålder om man även inkluderar uppgifter om barnets intressen som förmedlats av barnets representanter. Det offentliga biträdet/ställföreträdaren, socialnämndens företrädare eller, i några fall, vårdnadshavaren framför sådan information till rätten. Lagens krav är härmed uppfyllt.

Eftersom barnet får lita till sina representanter i rättsprocessen är det väsentligt att utreda konsekvenserna av metoden att barn talar ”genom vuxna”. Undersökningen visar att det inte kan förutsättas att utgången när barnet självt framför sina intressen och när hennes representanter gör detsamma *blir lika*. Exempelvis kan det konstateras att *skillnader mellan könen* uppkommer när vuxna uppger vad barnet har uttryckt. När barnet självt får komma till tals finns inte motsvarande skillnader mellan könen. Det framkommer även olika uppgifter från de olika representanterna.

En förklaring till de skilda resultaten från olika ”rapportörer” skulle kunna vara att barnet uttrycker olika saker för olika personer. En annan anledning till att sakinnehållet varierar kan vara att vissa uppgifter inte rapporteras vidare till rätten på grund av att de anses ovidkommande, eller i vissa fall skadliga för barnet. Ytterligare en förklaring kan vara att barnets uppfattning filtreras och förändras på ett eller flera sätt på sin väg. Den vuxne tolkar barnets tal utifrån sina egna värderingar och synsätt.

Resultatet är å ena sidan en signal att representanter kan spela en viktig roll var för sig att inbringa material från barnet. Ett sådant mångfacetterade informationsflöde ses som ett sätt att tillhandahålla en mängd information som inte skulle ha framkommit om inte flera personer hade framfört sådana uppgifter. Uppgifter från flera personer som härrör från barnet kan tillhandahålla en perspektivrikedom som i sin tur kan skapa förutsättningar för ett beslutsunderlag där barnets intressen blir allsidigt belyst.

Resultatet är å andra sidan oroande. Både barnets integritet och förutsägbarheten i utredningsarbetet kan ifrågasättas om barnets uttalanden riskerar att präglas av dess kön. Könsskillnaderna i rättstillämpningen ger vid handen att den till synes könsneutrala lagstiftningen inte tillämpas på ett sätt som varit avsett. I stället för att tillämpa likabehandling mellan könen uppstår skilda resultat för flickor respektive pojkar genom att traditionella köns-mönster synliggörs. En förklaringsmodell till konstaterade resultat visar att förväntningar som finns i samhället hur pojkar och flickor skall agera påverkar barnets representanter.

Konsekvenserna av undersökningsresultatet torde således kunna vara både

positiva och negativa. Det *väsentliga* med resultaten är, som jag ser det, i första hand att uppmärksamma problematiken som en integritets- och rättssäkerhetsfråga och att synliggöra den där åsiktsyttringarna faktiskt avviker. I det avslutande kapitlet kommer jag att utveckla tolkningar och konsekvenser av båda resultaten.

8.5 Avslutande synpunkter

Utgångspunkten för undersökningen var tre hypoteser som formades under tiden för redogörelsen av gällande rättsregler (del II). För *det första* antog jag att det skulle förekomma skillnader mellan de olika måltyperna. Målens skilda karaktär borde avspeglade sig i rättstillämpningen. För *det andra* höll jag för sannolikt att resultaten också skulle variera beroende på barnets ålder. För att rättssäkerhetskrav, integritetsskydd och autonomi för barnet skall kunna uppnås varierar rättsreglerna en del mellan olika åldersgrupper, och även detta borde avspeglade sig i rättstillämpningen. För *det tredje* utgick jag ifrån att rättstillämpningen skulle vara könsneutral, såsom lagstiftningen är könsneutral. Resultaten av undersökningen ger vid handen att de två först nämnda grundantagandena visade sig vara korrekta. Det framkommer genomgående i undersökningens olika delar skilda resultat avseende såväl måltyper som åldersgrupper. Det tredje antagandet, att könsskillnader inte föreligger, bekräftas däremot inte i samma utsträckning. Resultatet visar i stället att vissa könsskillnader föreligger. Jag har valt att presentera resultaten genom att utgå från de tre åldersgrupperna.

Flera rättsregler avser att skydda *de minsta barnen* som på grund av låg ålder och omognad har en särskilt utsatt position i LVU-mål. Det offentliga biträdet, och tillika ställföreträdaren, har i uppgift att tillgodose rättssäkerhetskrav, värna barnets integritet genom att rättshandla å barnets vägnar och i övrigt försöka utverka så att barnets bästa uppnås. Undersökningen visar emellertid att det föreligger svårigheter att till fullo uppnå rättssäkerhetskrav och integritetsskydd för de minsta barnen. Bland de mål där det förekommer uppgifter om barnets behov kan man ställa sig kritisk till att var tredje dom i mål rörande den lägsta åldersgruppen saknar uppgifter från ställföreträdaren om utredningsunderlag rörande barnets behov. Rätten har därmed sannolikt endast socialnämndens utredning att ta ställning till i dessa mål. Bevisning som enbart bygger på den ansökande partens utredning bör ifrågasättas av rättssäkerhetsskäl och visar på brister i respekten för barnets integritet. Det är svårt att föreställa sig att motsvarande situation skulle anses vara tillfreds-

ställande för en vuxen person som har svårt att uttrycka sig. Resultatet bör därför bli att annan sakkunnig och oberoende expertis, i avsikt att av barnets autonomi eller egen utredning från det offentliga biträdet, bör tillföra ytterligare utredningsmaterial. I annat fall torde barnets partsstatus vara utan större värde.

Reglerna för att tillvarata barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi för *barn i skolåldern* överensstämmer med de som är tillämpliga för de minsta barnen. Förutsättningarna för eget engagemang är dock större för denna grupp av barn. Barnets partsstatus och rätt till såväl offentligt biträde som ställföreträdare erbjuder barnet processuella verktyg att tillvarata sin rättssäkerhet, sitt integritetsskydd och viss autonomi. Barnets egen förmåga att delta i rättsprocessen är också större inom denna grupp än i den minsta åldersgruppen. Bevisningen rörande *barnets behov* är tillfredsställande enligt resultaten i undersökningen. Undersökningen visar att det offentliga biträdet/ställföreträdaren flitigt lämnar upplysningar om dessa barn. Övriga parter bidrar också till att åtskilliga uppgifter från den här åldersgruppen inkommer till rätten. Undersökningen visar dock att bevismaterialet i fråga om *barnets intressen* är mycket magert. Såsom framgått av redovisningen av gällande rättsregler finns det ingen lagreglerad skyldighet för barnets offentliga biträde respektive ställföreträdare att informera barnet och låta barnet vara involverat på andra sätt i den rättsliga processen. Undersökningen visar att konsekvensen blir ett passivt "skolbarn" i rättsprocessen, vilket sannolikt inverkar negativt på barnets integritetsskydd och autonomi.

Uppgifter från barnet framkommer i stället genom andra personer än barnet självt. Det går att urskilja en gradvis ökning av uppgifter om barnets intressen i undersökningen. Barnets offentliga biträde/ställföreträdare, socialnämnden samt, i enstaka fall, vårdnadshavaren lämnar å ena sidan många uppgifter om barnets intressen. Domstolarna beaktar i hög utsträckning dessa uppgifter av barnet. Å andra sidan visar undersökningen av uppgifterna från barnet självt inte nödvändigtvis är exakta återgivanden av vad barnet har anfört. Det kan även vara så att barnet har anfört annan information till sin representant än den som skulle ha framkommit om hon hade fått komma till tals utan språkrör. Oavsett orsaken visar undersökningen att det finns en risk att information från barnet som förmedlas av någon annan och som når rätten är annorlunda i något avseende än den information som skulle ha nått rätten genom barnet självt.

I vissa fall kan konsekvensen av att uppgifterna varierar vara till barnets fördel, sett i ett rättssäkerhetsperspektiv och med hänsyn till hennes integritet. Exempelvis kan språket, och därmed budskapet, göras tydligare för rätten. Det

kan också vara fallet att barnet vågar uppge saker för sin ställföreträdare som barnet skulle ha haft svårt att framföra till en domare eller på annat sätt så att det nådde beslutsfattaren direkt (såsom exempelvis videoupptagningar).

I andra fall kan utsagan som når rätten genom representation försämra barnets rättsliga ställning. Undersökningen visar att utsagor från flickor som presenteras av hennes representanter tenderar att handla mer om vårdnadshavaren och relationen till denne än utsagor från pojkar. Motsvarande könskillnader verkar inte uppstå när flickor och pojkar själva får komma till tals. Rättssäkerhetskrav om förutsebarhet och kontrollerbarhet är här i fara, liksom barnets integritetsskydd och hennes rätt till gradvis stigande autonomi. De konstaterade resultaten ger vid handen att det finns anledning överväga hur också barns reella medverkan kan möjliggöras i större utsträckning.

Barnets medverkan är tydligast i gruppen med *unga som är 15 år och äldre*. Den lagstadgade processbehörigheten medför en reell möjlighet att utöva sin status som part. Den ungas offentliga biträde skall endast tillvarata den ungas rätt och i övrigt ”släppa fram” henne. Undersökningen ger vid handen att den unga ges betydande möjligheter att *delta aktivt* i den rättsliga processen. I dessa domar framkommer många upplysningar från barnet självt och barnets integritetsskydd är därför mycket tillfredsställande. Frågan för denna åldersgrupp är däremot om den ungas synpunkter och information tillvaratas av rätten i sådan utsträckning att kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi tillfredsställs. En väsentlig fråga är vidare om kravet på motiveringskyldighet i FPL kan anses vara uppfyllt. Det är angeläget att rätten beaktar de krav att ta hänsyn även till barnets intressen om tydliga motiveringar som FPL uppställer. Eftersom beteendemålen främst handlar om unga som motsätter sig det ingripande som socialnämnden vill genomföra och eftersom karaktären av ett sådant ingripande är av sådan allvarlig art för den enskilde, är det väsentligt att legalitets- och rättssäkerhetskraven ställs extra höga.

Ett resultat är att beroende på barnets ålder måste medlen för att uppnå kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och viss autonomi tillåtas variera för de olika inblandade i målet. Det offentliga biträdet och tillika ställföreträdaren i vissa fall, har stora krav (alltför stora kanske) på sig att tillvarata det minsta barnets integritet. Rätten har begränsade möjligheter att påverka rättssäkerheten och integritetsskyddet för denna åldersgrupp. För barn i skolåldern kvarstår det offentliga biträdets ansvar, samtidigt som rätten får ett större ansvar att tillgodose barnets integritet och autonomi. Undersökningen tyder på att det fungerar väl för den här åldersgruppen. Ändå kvarstår problemet med hur barn kan representeras av vuxna på ett sätt som skapar rättstrygghet och

hur barn kan engagera sig i rättsprocessen vid tillräcklig mognad. För den äldsta åldersgruppen har biträdet en minskad betydelse. Här övertar rätten det största ansvaret för att tillgodose den ungas behov av respekt för hennes integritet och autonomi.

9 En undersökning av bevisprövningen av barnets intressen i rättstillämpningen

9.1 Allmänt

I föregående kapitel undersöktes bl. a. förekomsten av bevisning *om* och *från* barnet ur olika synvinklar. Detta kapitel innehåller en närmare granskning av hur rätten använder uppgifter från barnet som bevismedel. Enligt 30 § andra stycket FPL, vilket har redogjorts för i kap. 7, har förvaltningsdomstolar skyldighet att redovisa ”de skäl som bestämt utgången”. För den enskilde är det väsentligt att domstolen klargör hur den har kommit fram till sitt beslut, eftersom det då framgår hur rätten har värderat bevisningen i målet och hur uppgifterna från parterna har bedömts i förhållande till gällande rättsregler. Föreliggande studie syftar till att undersöka på vilka sätt rätten motiverar sina beslut med uppgifter från barnet och vilken effekt detta har för barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi.¹¹⁸⁰

Bevisning från barn anses av många problematisk att hantera, eftersom sådan bevisning kan vara svår att pröva och värdera. Traditionellt sett uppfattas barn vara mer opålitliga och påverkbara än vuxna människor.¹¹⁸¹ En sådan inställning medför att uppgifter från barnet betraktas som mindre tillförlitliga. Samtidigt kräver lagstiftningen att rättstillämparen skall beakta uppgifter från barnet i olika måltyper. Såsom har framkommit i del I och del II av detta arbete finns krav genom såväl internationell som nationell reglering att barn skall få vara involverade i den rättsliga processen, bl. a. genom att få tillföra bevisning i mål som rör dem personligen. Dessa krav har samband med de rättssäkerhetsintressen och integritets- och autonomihänsyn som tillerkänns barn och som har uppmärksamrats de senaste decennierna.¹¹⁸² Regleringen av barns rättigheter att få tillföra bevisning har också samband med att uppgifter från

---

¹¹⁸⁰ Det är emellertid rimligt att anta att alla uppgifter som används vid bevisprövningen inte redovisas i den offentliga domen. Se särskild metodbilaga.

¹¹⁸¹ Wetter, s. 135 f. För en presentation av olika uppfattningar som råder om barns opålitlighet, påverkbarhet m. m. och beteendevetenskaplig forskning rörande barns utveckling som kritiskt har granskat dessa antaganden, se Spencer, Flin, s. 285 ff. Se även Socialstyrelsen, Sexuella övergrepp mot barn. Barns minnesförmåga, s. 22 ff.

¹¹⁸² Se kap. 3.

barn många gånger har visat sig vara väsentligt och tillförlitligt beslutsunderlag.¹¹⁸³

Detta medför ett behov av att se hur uppgifter från barnen kan ingå som bevismedel i bevisprövningen. Ansatsen har varit att utröna *i vilket syfte* barnets intressen har använts vid bevisprövningen i ett antal LVU-mål och att på detta sätt finna vissa typfall. Utgångspunkten för materialvalet har varit de sammanlagt 390 LVU-målen från den statistiska undersökningen.¹¹⁸⁴ Vid genomläsning av samtliga mål har jag analyserat den del av domen som består av länsrättens bedömning. Vissa sådana domskäl har jag bedömt innehålla en diskussion rörande barnets egen berättelse. Det är mål där rätten uttryckligen hänvisar till vad barnet har uttryckt, antingen genom att barnet har sagt något vid den muntliga förhandlingen eller att någon företrädare för barnet – det offentliga biträdet, ställföreträdaren eller socialnämndens företrädare – har vidarebefordrat vad barnet sagt till denne. Det är dessa mål som mål utgör grunden för följande studie.

Redan inledningsvis har jag gjort en åtskillnad mellan miljöfall och beteendefall, och de två måltyperna redovisas separat. Den främsta anledningen till detta är att bevisprövningen tydligt skiljer sig mellan måltyperna, både vad gäller vilka förutsättningar som skall prövas och vilken bevisning som vanligen frambringas. Rättstillämpningsstudien i kap. 8 har vidare givit vid handen att måltypernas skilda karaktär innebär skillnader i rättstillämpningen på flera sätt och därför bör dessa diskuteras separat.

I del II redogjordes för de bestämmelser som ger vid handen viss skyldighet för den sociala myndigheten respektive domstolen att inhämta – och beakta – uppgifter från barnet. Socialnämndens skyldighet att inhämta uppgifter från barnet och beakta barnets autonomi framgår av 3 kap. 5 § andra stycket SoL. Där behandlas barnets möjlighet att få komma till tals och skyldigheten att ta hänsyn till barnets vilja med beaktande av hennes ålder och mognad i samband med beslutsfattande som rör barnet. Bestämmelsen har vidare ansetts vara tillämplig på domstolens verksamhet i sociala mål, däribland LVU-mål. Härutöver finns även bestämmelser i 36 § tredje stycket LVU och 11 kap. 10 § andra stycket SoL som föreskriver att barnet bör höras om det kan vara till nytta för utredningen och om barnet inte förväntas ta skada av att höras.¹¹⁸⁵ När det gäller processbehöriga barn ges den unga därutöver möjlighet att få komma till tals och i övrigt vara involverad i processen enligt förvaltnings- och

---

¹¹⁸³ Se Juslin, Lindholm, Christianson, s. 190 f. Jfr Argårds, s. 121.

¹¹⁸⁴ Se kap. 8.

¹¹⁸⁵ Se kap. 5.5.2, 6.2.3 och 6.4.1.

förvaltningsprocessuella regler.¹¹⁸⁶ Det innebär rätt till insyn och kommunikation, rätt att få företrädare framför nämnden i sociala ärenden och rätt till muntlig förhandling i sociala mål. Det är den sammantagna tillämpningen av ovan anförda bestämmelser som jag avser att undersöka, genom att studera när rätten i redovisningen av sin bevisprövning hänvisar till bevisning från barnet.¹¹⁸⁷

9.2 Miljöfall

9.2.1 Allmänt

Vid genomgången av de sammanlagt 156 miljöfallen fann jag 23 miljöfall där det kunde utläsas att domstolen ”öppet” hade beaktat uppgifter från barnet.¹¹⁸⁸ Det är en anmärkningsvärt låg siffra. Det låga antalet miljöfall där det föreligger uppgifter från barnet uppmärksammades redan i kap. 8. I kap. 8.4.1 konstaterades att uppgifter från barnet förekommer betydligt mindre ofta i miljöfallen än i beteendefallen (tabell 14). Det gäller även inom åldersgrupperna 7–14 år respektive 15 och äldre.¹¹⁸⁹ Den stora skillnaden mellan förekomsten av uppgifter från barnen beroende på måltyp kan därför inte förklaras av att barn i beteendefallen generellt sett är äldre. På samma sätt fann jag att det offentliga biträdet framförde uppgifter från barn i betydligt mindre utsträckning i miljöfallen än i beteendefallen. Av undersökningsmaterialet kan inte urskiljas om det är parten och dess representant som framför uppgifter om barnets intressen i färre fall i miljöfallen eller om det är domstolen som beaktar sådana uppgifter i olika utsträckning beroende på måltyp. Det först nämnda angavs vara den mest troliga förklaringen. Oavsett förklaringsmodell är det både ett rättssäkerhetsproblem och ett problem för barnets behov av integritetsskydd och autonomi att rätten sällan beaktar uppgifter från barnet i dessa mål.

¹¹⁸⁶ Se kap. 4.3 och 4.4.

¹¹⁸⁷ Av integritetsskäl förkortas namnen på de barn och ungdomar som förekommer i citerade delar av domar med en bokstav. Vårdnadshavare, jurister och sakkunniga refereras vid sin yrkestitel i stället för vid namn.

¹¹⁸⁸ Målen fördelar sig mellan länsrätterna på följande sätt. I Länsrätten i Norrbottens län kan man inte i något fall av de sammanlagt 4 domarna urskilja att rätten påverkats av uppgifter från barnet självt (eller hennes representant). I 3 av de sammanlagt 18 miljöfallen som sakprövades i Länsrätten i Kalmar län refererar rätten i sin bedömning till vad den unga har uttryckt. Av de genomgångna fallen från Länsrätten i Skåne län omnämns vad barnet har uttryckt i bedömningen i sammanlagt 8 av de 52 fallen. I domarna från Länsrätten i Stockholm län innehåller 12 av de sammanlagt 82 domarna uppgifter från barnet i rättens motivering till beslut.

¹¹⁸⁹ Barnets respektive barnens ålder i de mål som citeras och diskuteras i detta kapitel framgår antingen i texten eller i tillhörande fotnot.

I stället för att stanna vid denna kritik, har jag valt att närmare undersöka vilka uppgifter från barnet som rätten *faktiskt beaktar* vid bevisprövningen. En närmare granskning av hur uppgifter från barnet används och, därmed, *kan användas* vid prövningen av miljöfall är av intresse för barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Jag har funnit fyra typer av situationer där rätten har redovisat och beaktat uppgifter från barnet som bevismedel, vilka redovisas nedan. Typfallen har visserligen beröringspunkter med varandra, men kan ändå sägas spegla olika sätt på vilka barnets uppgifter kan användas som bevismedel. De två första typfallen behandlar hur barnets berättelser används för att informera om eller tolka sin omgivning. De två senare fallen handlar om hur barnets uppgifter används vid tolkningen av barnets eget tillstånd.

9.2.2 Typfall 1: Barnets utsaga som bevismedel för att tillgodose barnets skyddsbehov

Uppgifter från barnet som bevismedel är klart vanligast förekommande vid fall av misstänkt barnmisshandel eller vid misstanke om liknande brottsliga miljöer för barnet. I mer än en fjärdedel av de undersökta miljöfallen har barnets partsutsaga använts som bevismaterial för att stödja rättens bedömning vid misstanke om misshandel av barnet. Samtliga mål leder till ett bifall av socialnämndens ansökan om vård.

Flera fall gäller fråga om misstänkt fysisk misshandel av ett eller flera barn i familjen. Ett sådant mål gäller frågan om misshandel av en sju år gammal flicka, E., har förekommit i hemmet.¹¹⁹⁰ E. hade berättat om missförhållanden i hemmet för sin äldre syster och bett om hjälp att komma därifrån. I domskälen konstateras att uppgifterna från barnet självt och andra är samstämmiga och sannolika.

”Att de uppgifter som lämnats av [E.], olika familjehemsföräldrar, lärare, fritidspersonal, skolsköterska, psykologer m.fl. i huvudsak skulle bygga på missförstånd eller lögn faller på sin egen orimlighet.”¹¹⁹¹

Ett liknande fall gäller misstänkt psykisk och fysisk misshandel av två adopterade barn, 12 respektive 13 år gamla.¹¹⁹² Barnens berättelser ingår i det bevismaterial som ligger till grund för bedömningen om misshandel har förekommit i hemmet.

¹¹⁹⁰ Länsrättens i Kalmar län dom den 27 maj 1998, mål nr 595-98.

¹¹⁹¹ Ovan angivna dom, s. 3.

¹¹⁹² Länsrättens i Stockholms län dom den 28 maj 1998, mål nr Ö 4876-98.

”[L.] och [C.] har under hela utredningen konsekvent hållit fast vid sina påståenden om misshandel. Att de enträget påstår detta för att de vill ha större frihet eller för att de inte vill återsändas till Kongo finner länsrätten inte troligt. Däremot finner länsrätten att *påståendena om misshandel grundar sig i att [L.] och [C.] känner rädsla på grund av de missförhållanden, sannolikt i form av misshandel, som förekommit i hemmet*. Detta, tillsammans med det faktum att [vårdnadshavaren] delgetts misstanke om brott i form av misshandel och olaga hot riktat mot [L.] och [C.], stöder stadsdelsnämndens påståenden om att misshandel av [L.] och [C.] förekommit i hemmet.” [min kursivering]¹¹⁹³

I ett annat fall finns en tingsrättsdom där det har slagits fast att misshandel i hemmet har förekommit vid ett tidigare tillfälle.¹¹⁹⁴ Målet gäller fråga om hemförhållandena utgör en påtaglig risk för skada för en 17-årig flicka som hamnat i ovänskap med sin familj då hon anmält sin far för misshandel, vilket han sedermera även dömts för. Länsrättens huvudsakliga bevisning i målet är tingsrättens dom och flickans utsaga. Domstolen lägger betydande vikt vid vad flickan berättar.

”[M.] har under sommaren och hösten 1997 uppgivit sig vara rädd för att misshandeln skall upprepas. Hon har vidare sagt sig inte kunna bo hos föräldrarna under den tid rättegången i tingsrätten pågick på grund av den press föräldrarna skulle utöva mot henne. [Modern och fadern] har vid förhandlingen i länsrätten vid ett flertal tillfällen uppgivit att [M.] ljuger och att hon prostituerar sig. [M.] förnekar detta. /.../ Länsrätten finner [M:s] berättelser trovärdiga och ser det, på grund av den misstro mot [M.] som finns i hennes familj och hennes rädsla för ytterligare misshandel, som en omöjlighet att hon skall kunna återvända till familjen för närvarande.”¹¹⁹⁵

Ett annat fall rör frågan om fyra syskon i åldrarna 15, 13, 11 och 10 år har blivit misshandlade och utsatta för bristande omsorg i hemmet.¹¹⁹⁶ Vid ett möte med socialtjänsten berättar barnen att de inte får mat hemma, att fadern misshandlar dem och att föräldrarna verkar hata dem. Barnen uttrycker även stor rädsla. Föräldrarna bestrider uppgifterna från barnen. Bevismaterialet består av barnens berättelser, flera utlåtanden från barnens lärare och ett utlåtande från

¹¹⁹³ Ovan angivna dom, s. 6.

¹¹⁹⁴ Länsrättens i Stockholms län dom den 18 februari 1998, mål nr Ö 19161-97.

¹¹⁹⁵ Ovan angivna dom, s. 4 f.

¹¹⁹⁶ Länsrättens i Stockholms län dom den 6 april 1998, mål nr Ö 2727-98.

en psykolog som bedömer att barnen har utsatts för såväl vanvård som fysisk misshandel. Länsrätten fäster tilltro till barnen bl. a. genom att den ”noterar att de tre äldsta barnen har gett konkreta exempel på hot och misshandel” och eftersom ”barnen är rädda för föräldrarna och att barnen vägrar att såväl träffa föräldrarna som att tala med dem i telefon”.¹¹⁹⁷ Vidare framgår följande:

”Länsrätten konstaterar att det inte finns någon polisutredning tillgänglig ännu angående misshandel av barnen men finner ändå utrett att barnen utsatts för misshandel, främst fysisk men även psykisk misshandel och att denna misshandel har skett i hemmet. Länsrätten noterar visserligen att barnen i allmänhet nämnt fadern som den som har slagit dem men barnen har uppgett att modern har sagt åt fadern vem han skall slå.”¹¹⁹⁸

I fråga om det föreligger brister i omsorgen stödjer rätten sig på barnens berättelser:

”Av handlingarna framgår att barnen, även innan månadskiftet januari/februari 1998, har levt ett synnerligen torftigt liv. Länsrätten fäster ex.vis tilltro till barnens berättelser om att de inte fått vara hemma efter skolan eftersom det stöds av berättelser av andra än barnen. Barnen har i allmänhet haft för tunna kläder i kallt väder. Barnens berättelser stöds av att de varit nedstämda.”¹¹⁹⁹

Rättens prövning av uppgifter från barnet rör återkommande misshandel av modern, vilket kan innebära brister i omsorgen för barnets vidkommande.¹²⁰⁰ Av socialnämndens utredning framgår det att den 9-årige sonen C. har uppgett att han sett modern blivit misshandlad av olika män vid flera tillfällen. Genom barnets offentliga biträde framkommer vidare att C. har sett modern misshandlas åtminstone vid fyra eller fem tillfällen. Länsrätten gör följande bedömning av barnets uppgifter:

”Till stöd för bedömningen att brister i omsorgen föreligger lägger länsrätten vad som framkommit om [moderns] missbruk med åtföljande hallucinationer som också [C.] kommit att få insikt om samt att [C.] också bevittnat allvarliga händelser i hemmet. Till grund för bedömningen att det föreligger en påtaglig risk för att [C:s] hälsa och utveckling skadas fäster länsrätten särskild vikt vid vad som framkom-

---

¹¹⁹⁷ Ovan angivna dom, s. 4.

¹¹⁹⁸ Ovan angivna dom, s. 5.

¹¹⁹⁹ Ovan angivna dom, s. 5.

¹²⁰⁰ Länsrättens i Stockholms län dom den 10 november 1998, mål nr Ö 12406-98.

mit i psykologutlåtandet från [psykologen] och vad [C:s] offentliga biträde anført.”¹²⁰¹

Att även ett litet barns utsaga kan påverka utgången i ett mål framgår av ett mål som gäller misstanke om sexuella övergrepp.¹²⁰² Modern anmäler misstankar om att dottern L., 4 år, och dottern S., 2 år, har blivit utsatta för sexuella övergrepp. I samband med prövningen om barnen skall beredas tvångsvård pågår en förundersökning rörande misstanke om brott. Fadern nekar till anklagelserna. Eftersom skuldfrågan inte avgjorts i allmän domstol får länsrätten bedöma sannolikheten av att det föreligger missförhållanden i hemmet utan någon brottmålsdom. Bland annat använder rätten uppgifter som den äldsta flickan själv lämnat till personalen på utredningshemmet som bevismedel.

”Även om det inte är styrkt att övergrepp förekommit gör länsrätten bedömningen att viss tilltro måste sättas till uppgifterna att [L.] och [S.] utsatts för otillbörligt sexuellt utnyttjande av [fadern]. *Därvid fäster länsrätten även avseende vid vad bl. a. [L.] själv uppgett för personal på Ebbagården.*”¹²⁰³ [min kursivering]

Av de ovan presenterade fallen kan man sammanfattningsvis konstatera att uppgifter från barnet tillåts påverka bedömningen av målet betydligt i *situationer när det råder misstanke om brottsliga handlingar mot barnet* (eller barnet på annat sätt vistas i en brottslig hemmiljö).

Barnets ålder verkar inte spela någon avgörande roll huruvida hennes uppgifter ges högt bevisvärde. Barnen uppvisar varierande åldrar, från 4 år upp till 17 år. Någon diskussion om relationen mellan barnets ålder och hennes autonomi förekommer inte heller i de redovisade länsrättsdomarna. Bevisningens värde eller tillförlitligheten av uppgifterna som barnet har lämnat sätts inte i samband med barnets ålder. Barnets ålder behöver således inte utgöra något hinder för att använda uppgifter från barnet.

Däremot tillåts inte uppgifter som barnet har lämnat att ensamt utgöra bevismaterialet som stödjer länsrättens beslut. *Barnets berättelser kombineras* med andra bevismedel, såsom vuxnas berättelser, åtal för misstanke om brott, sakkunnigutlåtande m. m. Sammantaget uppfyller det framlagda bevismaterialet beviskravet i målet.

LVU:s karaktär av skyddslagstiftning för utsatta barn dominerar i mål som rör brott mot barnet. Att skyddsbehovet vanligen har en stark inverkan i

¹²⁰¹ Ovan angivna dom, s. 6.

¹²⁰² Länsrättens i Stockholms län dom den 23 februari 1998, mål nr Ö 19072-97.

¹²⁰³ Ovan angivna dom, s. 4.

miljöfallen har diskuterats i tidigare delar av detta arbete.¹²⁰⁴ De redovisade resultaten bekräftar detta. Skyddsaspekten framträder starkt och bristen på andra bevismedel medför att barnets utsaga får påverka utgången i målet.¹²⁰⁵ Intresset att skydda barnet kan med andra ord få som konsekvens ökad autonomi för barnet.

9.2.3 Typfall 2: Barnets utsaga som bevismedel för att utröna barnets tolkning av situationen

En fråga vid prövning av rekvisiten i 2 § LVU är vems förståelse av situationen som skall utgöra utgångspunkten för bedömningen av förhållandena i hemmet. I flera fall som redovisades i det första typfallet verkar barnets uppfattning av situationen vara betydelsefull.¹²⁰⁶ I ett fall visar det sig att *barnets förståelse av situationen kan vara avgörande* för denna bedömning.

Fallet rör frågan om misshandel i hemmet av den 7-åriga flickan E har förekommit.¹²⁰⁷ Domstolen återger den sjuåriga flickans syn på saken.

”Någon misshandel av [E.] är inte styrkt och något allvarligt fysiskt våld förefaller inte ens sannolikt. Det är emellertid uppenbart att E. upplevt föräldrarnas temperament och svårigheter att behärska sig som en källa till obehag. Det är också, mot bakgrund av orsaken till det ursprungliga ingripandet med stöd av LVU, djupt oroväckande att makarna ... inte förmått avstå från *handlingar som åtminstone av [E.] uppfattats som våld.*”¹²⁰⁸ [min kursivering]

Rättsfallet speglar rättens syn att barnets förståelse av sin omgivning är väsentlig vid bedömningen av huruvida handlingarna mot barnet är av sådan karaktär eller dignitet att rekvisitet misshandel är uppfyllt. Rätten definierar våldet utifrån barnets perspektiv, dvs. så som barnet har förstått situationen. Föräldrarnas handlingar skall med andra ord betraktas utifrån barnets förståelse av dessa handlingar. Detta kräver att barnet får komma till tals.

Barn kan ha *sakinformation om sin omgivning* som kan vara av betydande

¹²⁰⁴ Kap. 2 redogör för skyddsaspektens betydelse för miljöfallen, både ur ett historiskt perspektiv (2.1) och med avseende på rekvisitens utformning (2.3). I kap. 7 diskuterades huruvida barnets skyddsbehov kan medge ett lägre beviskrav (7.3).

¹²⁰⁵ Intresset att skydda barnet förklarar också en eventuell ökad tillgänglighet på bevisning i dessa mål. Socialnämnden kan antas vara mer benägen att ta fram uppgifter från barnen i sådana ärenden där det saknas utsagor eller skriftliga handlingar från vuxna, särskilt när skyddet för barnet motiverar detta. Rättens möjligheter att använda barns berättelser i bevisprövningen ökar när omfattningen av den typen av bevisning ökar.

¹²⁰⁶ Se kap. 9.2.2.

¹²⁰⁷ Länsrättens i Kalmar län dom den 27 maj, mål nr 595-98.

¹²⁰⁸ Ovan angivna dom, s. 3.

värde vid prövningen av ett mål, eftersom denna information kan vara svår eller omöjlig att erhålla på annat sätt. Domstolen kan få värdefull information om barnet får komma till tals. Ett annat fall gäller barnens insikt i föräldrarnas kunskaper i det svenska språket.¹²⁰⁹ En fråga är hur väl föräldrarna till två barn, 5 respektive 8 år, behärskar det svenska språket. Länsrätten hänvisar bl. a. till den skriftliga utredningen i målet där det framgår att barnen har uppgivit att ”pappa har svårt med språket, vilket inte mamma har”.¹²¹⁰ Man hänvisar vidare till moderns språkförståelse vid den muntliga förhandlingen. Därefter konstaterar man att ”Invändningen att föräldrarna på grund av språkförbistring skulle ha uppfattats som ambivalenta i sitt samtycke tillmåter länsrätten inte någon avgörande betydelse”.¹²¹¹

De två fallen ter sig ganska olika. I det ena fallet använder rätten barnets utsaga för att tolka huruvida misshandel har förelegat utifrån barnets syn på vårdnadshavarens handlingar. I det andra fallet använder rätten barnens partsutsaga för att få fram praktiska uppgifter om föräldrarna. Trots olikheterna kan båda fallen rymmas inom samma typfall. Rätten efterfrågar barnets perspektiv och hennes förståelse blir betydelsefullt bevismaterial.

9.2.4 Typfall 3: Barnets utsaga som bevismedel för att utröna barnets vilja och känslor

Uppgifter från barnet kan användas för att förstå barnets egna, inre, tillstånd. I vissa mål återger rätten barnets *vilja*. Det gäller främst i fråga om barnets inställning till sitt vårdbehov och det framtida boendet. Nedan följer några utdrag från de domar där barnets vilja framgår.

”Det är också klarlagt att mor och dotter har ett ömsesidigt kärleksfullt förhållande och att båda anser att en placering av [E.] i familjehem skulle vara oförenligt med hennes bästa.”¹²¹²

”... då [M.], genom sin önskan om att få lämna jourfamiljehemmet och återvända hem till föräldrarna, inte kan anses ha lämnat sitt samtycke till vård...”¹²¹³

”[S.] har själv uppgett att han vill stanna i familjehemmet där han har sin trygghet.”¹²¹⁴

¹²⁰⁹ Länsrättens i Stockholms län dom den 12 oktober 1998, mål nr Ö 9928-98.

¹²¹⁰ Ovan angivna dom, s. 9.

¹²¹¹ Ovan angivna dom, s. 10.

¹²¹² Länsrättens i Skåne län dom den 28 juli 1998, mål nr 6776-98, s. 4 (14 år).

¹²¹³ Länsrättens i Skåne län dom den 16 oktober, mål nr 9467-98, s. 4 (15 år).

¹²¹⁴ Länsrättens i Skåne län dom den 11 maj 1998, mål nr 4726-98, s. 5 (16 år).

”Enligt [F:s] uppgifter till [sitt juridiska biträde] känner han sig pressad av situationen och mår dåligt. /.../ Även de beskrivningar som getts av [F.] då han är i affärer med [modern] tyder på att hon brister i förmåga att sätta gränser för honom.”¹²¹⁵

”[M.] känner sig kränkt och misshandlad och vill inte bo hemma. /.../ [M.] har bott i det aktuella familjehemmet sedan slutet av maj 1998 och har funnit sig väl tillrätta. Hon trivs och har funnit en trygghet och ett lugn som hon behöver.”¹²¹⁶

I andra domar förmedlar rätten barnets *känslor*. I ett avgörande behandlar rätten hur flickan J., 14 år, upplevt en situation och som hon redogjort för tidigare.¹²¹⁷ Flickan har uppgett till sin ställföreträdare att hon känt sig oerhört kränkt av modern för att modern vände henne ryggen när hon berättade att hon hade utsatts för sexuella övergrepp. I bedömningen hänvisar rätten till denna berättelse och uttrycker flickans besvikelse.

”Vidare har det framkommit att [J.] har utsatts för sexuella övergrepp, men inte fått något som helst stöd av modern i den utsatthet, som detta medfört för henne. När modern fått kännedom om [J:s] graviditet, tog hon kraftigt avstånd från [J.]”¹²¹⁸

I ett annat fall hänvisar rätten till uttalanden som en 13-årig flicka har gjort till sin ställföreträdare för att styrka moderns negativa inverkan på barnet.¹²¹⁹ Flickan har bl. a. uttalat att hon är säker på att hon är ett DAMP-barn.

”Enligt vad som framkommit har dottern svårt att hävda sig gentemot modern och är exempelvis helt övertygad om att hon är ett DAMP-barn, trots att detta är långt ifrån klarlagt.”¹²²⁰

I ett annat fall inverkar bl. a. uttalanden av två barn, en 6-årig flicka och en 10-årig pojke, på utgången i målet.¹²²¹ Fråga är om modern brustit i omsorgen om sina barn. Det har förekommit alkohol i hemmet, men varken förskola eller skola har upplevt att barnen påverkats negativt. Barnens ställföreträdare bestrider ansökan och anmärker att det saknas både anmälningar om

¹²¹⁵ Länsrättens i Skåne län dom den 10 juni 1998, mål nr 4940-98, s. 8 f. (13 år).

¹²¹⁶ Länsrättens i Skåne län dom den 10 september 1998, mål nr 8349-98 och 9574-98, s. 5 (15 år).

¹²¹⁷ Länsrättens i Stockholms län dom den 26 februari 1998, mål nr Ö 557-98.

¹²¹⁸ Ovan angivna dom, s. 5–6.

¹²¹⁹ Länsrättens i Stockholms län dom den 5 juni 1998, mål nr Ö 1899-98.

¹²²⁰ Ovan angivna dom, s. 11.

¹²²¹ Länsrättens i Stockholms län dom den 31 juli 1998, mål nr Ö 8121-98.

missförhållanden och läkar- eller psykologintyg som stödjer stadsdelsnämndens ansökan. Ställföreträdaren hänvisar i stället till barnens yttranden.

”Det är också viktigt att lyssna på barnen. I detta fall har de uttryckt att de längtar efter sin mor.”¹²²²

Länsrätten avslår ansökan om vård, utan hänvisning till någon särskild bevisning.

Ett mål rör frågan om flickan I., 12 år, har utsatts för bristande omsorg bestående av att den psykiskt instabila modern har överlåtit ekonomiska och praktiska göromål i hemmet till flickan och terroriserat flickan.¹²²³ I:s ställföreträdare återger vad flickan har berättat för henne.

”Hon är mycket rädd för modern. Modern har skrikit så mycket att hon tror hon fått nedsatt hörsel. Hon har blivit nypt i öronen och modern har skrikigt pinsamma saker så andra människor hört det. [I.] drömmer mardrömmar varje natt, bl. a. att modern hotar henne. [I.] tycker att det är skönt att få en psykolog att tala med. Hon är rädd för att modern skall ändra sitt samtycke till placeringen. Hon är också rädd för att modern skall bli sjukare. Hon vill inte träffa sin mor på ett tag.”¹²²⁴

Länsrätten menar att rekvisitet brister i omsorgen är uppfyllt och hänvisar till flickans berättelse:

”Av anmälningar och [I:s] egen berättelse framgår att [modern] har skrikit åt och trakasserat [I.]. Det är tydligt att [I.] tagit ett alldeles för stort ansvar för sin mamma. Hon har bl. a. städat och skött familjens ekonomi. Det får av utredningen i målet anses klarlagt att [modern] på grund av sitt psykiska tillstånd för närvarande är ur stånd att själv handha vårdnaden av [I.].”¹²²⁵

Även i fråga om flickans vårdbehov och tillförlitligheten av moderns samtycke pekar rätten på flickans känslor.

”Länsrätten finner att [moderns] psykiska tillstånd tyder på att den av nämnden föreslagna vården bör säkerställas med stöd av LVU. Vid bedömningen av denna fråga bör hänsyn även tas till [I:s] egen inställning till nämndens ansökan om tvångsvård med stöd av LVU. Det är viktigt att [I.] får växa upp under trygga förhållanden och att hon ges

---

¹²²² Ovan angivna dom, s. 4.

¹²²³ Länsrättens i Stockholms län den 20 maj 1998, mål nr Ö 5544-98.

¹²²⁴ Ovan angivna dom, s. 6.

¹²²⁵ Ovan angivna dom, s. 7.

möjlighet att bearbeta upplevelserna i hemmet hos [modern]. [L.] har förklarat att hon är rädd för sin mor och att hon önskar att länsrätten beslutar om tvångsvård. Hon vill inte bo hos modern eller gå i skola där modern bor.¹²²⁶

Barn som uttrycker sin vilja och sina känslor vid den *muntliga förhandlingen* verkar få en tydligare position i bevishänseende än barn som inte medverkar i denna form. Ett sådant fall rör pojken R., 15 år gammal.¹²²⁷ Han orkar inte med sin svåra relation med fadern och uppger att han är rädd för fadern och arg på honom. Fadern förnekar att det finns någon konflikt mellan dem och vill därför ha hem pojken. Pojken berättar vid den muntliga förhandlingen att hans förhållande till fadern är synnerligen ansträngt, att han saknar förtroende för honom och upplever honom som hotfull. Faderns beteende har skrämmt honom. Han förklarar att han är beredd att ta emot hjälp för att lösa konflikten med sin far, men han vill inte flytta hem igen. Länsrätten går på pojkens (och socialnämndens linje) och hänvisar särskilt till pojkens uppgifter: ”Det har i målet framkommit att [R.] till följd av det svåra och konfliktfyllda förhållande han har till sin far, är i behov av vård i enlighet med vårdplanen”.¹²²⁸

I ett av de studerade fallen hänvisar rätten visserligen inte till barnens intressen men betonar vissa delar av utredningen som innehåller utsagor från barnen.¹²²⁹ Modern lades in för psykiatrisk heldygnsvård under diagnosen psykotiskt syndrom UNS. Hennes två döttrar M. och L., 13 och 10 år, var enligt socialnämndens utredning chockade när modern lades in. Efter att ha gett en bakgrundsbeskrivning av händelseförloppet återger sedan rätten en händelse på sjukhuset med flickorna.

”Socialtjänstens utredning innehåller även följande redogörelse. I samband med att [modern] lades in akut för psykiatrisk vård jourplacerades [M.] och [L.] hos en kamrats familj. Några dagar senare arrangerades ett möte på Katarinahuset för att flickorna skulle få träffa modern och informeras om hennes hälsotillstånd. Närvarande vid mötet var [modern], [M.], [L.], utredarna, läkare, vårdpersonal och fadern i familjen där flickorna jourplacerats. [Modern] ville avbryta mötet när hon såg att hennes döttrar var ledsna men [M.] framhärjade i att hon ville genomföra mötet. Hon uppgav att hon och [L.] varit

---

¹²²⁶ Ovan angivna dom, s. 8 f.

¹²²⁷ Länsrättens i Stockholms län dom den 13 februari 1998, mål nr Ö 19687-97.

¹²²⁸ Ovan angivna dom, s. 4.

¹²²⁹ Länsrättens i Stockholms län dom den 5 augusti 1998, mål nr Ö 8338-98.

oroliga för modern på grund av att hon ätit för mycket medicin och sovit för litet.”¹²³⁰

Länsrätten åberopar inte händelsen vid prövningen av rekvisiten. Man kan undra varför rätten över huvud taget beskriver händelsen på sjukhuset. En förklaring skulle kunna vara att man gör det av hänsyn till barnen. Ett sätt att beskriva barnens situation och synliggöra dem som parter är att låta barnen få komma till tals. I det aktuella fallet beskriver rätten en händelse som uttrycker barnens känslor för sin mor och den uppkomna situationen.

Sammantaget kan konstateras att rätten behandlar barnets vilja och känslor i flera syften. *Ett syfte* är att bestämma barnets vilja rörande vårdbehovet och det framtida boendet. I del II framkom att förarbetena betonar vikten av att barnet är delaktigt i upprättandet och bestämmandet av vården. *Ett andra syfte* är att få fram barnets åsikter om sig självt, sin situation eller sin relation till vårdnadshavaren för att förstärka (eller försvaga) övrig bevisning i målet. I de redovisade fallen framkommer hur domskälen återger barnets olika känslor för vårdnadshavaren, såsom rädsla, övergivenhet, besvikelse, ilska och längtan. *Ett tredje syfte* kan vara att ”bemöta” barnet i domskälen, främst av integritetsskäl.

9.2.5 Typfall 4: Barnets utsaga som bevismedel för att bestämma barnets mognad och graden av autonomi

Autonomin skall bestämmas utifrån barnets ålder och mognad. Medan åldersbestämningen kan ske med hjälp av det skriftliga materialet är det svårare att på detta sätt avgöra barnets mognad. En sådan bedömning kräver i princip muntliga former. Barnets medverkan vid den muntliga förhandlingen ger möjlighet för rätten att dels bestämma barnets mognadsgrad, dels bestämma barnets rätt till autonomi. I två domar innehåller den rättsliga bedömningen av barnets mognad motiveringar som direkt kan hänföras till barnets agerande i rätten.

”Länsrätten finner emellertid att [P:s] ställningstagande ger ett intryck av att vara väl genomtänkt. Med hänsyn härtill och även till hennes ålder skall hennes inställning till vård utanför hemmet tillmätas stor betydelse.”¹²³¹

¹²³⁰ Ovan angivna dom, s. 3–4.

¹²³¹ Länsrättens i Skåne län dom den 10 december 1998, mål nr 12428-98, s. 3 (17 år).

”Vid länsrättens muntliga förhandling har hon visat att hon är mogen för sin ålder och hon gav ett stabilt intryck. Hennes egen inställning i vårdfrågan bör därför beaktas.”¹²³²

Barnets mognad bedöms på grundval av hennes medverkan vid den muntliga förhandlingen. Genom att domstolen kan bestämma både barnets ålder och mognadsgrad kan rätten ta ställning till barnets autonomi. Med hänsyn till barnets ålder och mognad kan domstolen tillerkänna barnet större autonomi, vilket i det här fallet innebär att rätten tar större hänsyn till barnets åsikter i vårdfrågan än vad som annars hade varit fallet. Barnets medverkan möjliggör med andra ord mognadsprövningen, och kan ge henne ökad autonomi.

Barnets höga ålder kan också ensamt få bestämma barnets autonomi. Ett fall rör frågan om en pojke skall omhändertas på grund av missförhållanden i hemmet.¹²³³ Sonen medger ansökningen och anför att fadern har misshandlat honom sedan lång tid tillbaka, att han är rädd för fadern och vill komma bort från denne. Länsrätten tillmäter pojken stor autonomi.

”[I.] är 15 år. Hans egen vilja och uppfattning måste därför tillmätas stor betydelse.”¹²³⁴

I ett annat fall bedömer rätten att barnets låga ålder omöjliggör autonomi.¹²³⁵ I sin motivering förklarar rätten varför pojkens vilja inte kan få avgöra målet.

”Länsrätten har full förståelse för [J:s] egen önskan att få kvarstanna hos sin farmor men [J:s] ringa ålder i detta sammanhang gör att beslutet för hans eget bästa måste fattas av andra åt honom.”¹²³⁶

Följande fall visar rättens bedömning av barnens autonomi i en syskonskara.¹²³⁷ De två äldre barnen, en pojke på 12 år och en flicka på 9 år, uppmärksammas av rätten i sin bedömning. Rätten tar ställning till barnens autonomi genom att se till barnets ålder.

”När det gäller det äldsta barnet [T.] har han klart deklarerat att han vill bo hemma. Med hänsyn till hans ålder anser länsrätten att stor vikt skall fästas vid hans uttryckta vilja.”¹²³⁸

”När det gäller [T.] är hon så ung att hon skall slippa ta ställning till var hon skall bo.”¹²³⁹

---

¹²³² Länsrättens i Skåne län dom den 28 juli 1998, mål nr 6776-98, s. 4 (14 år).

¹²³³ Länsrättens i Kalmar län dom den 22 oktober 1998, mål nr 1286-98.

¹²³⁴ Ovan angivna dom, s. 6.

¹²³⁵ Länsrättens i Skåne län dom den 11 juni 1998, mål nr 5577-98.

¹²³⁶ Ovan angivna dom, s. 3.

¹²³⁷ Länsrättens i Stockholms län dom den 13 januari 1998, mål nr Ö 18246-97.

¹²³⁸ Ovan angivna dom, s. 8.

¹²³⁹ Ovan angivna dom, s. 9.

Sammanfattningsvis visar det sig att rätten i vissa fall bedömer graden av autonomi hos barnet genom en mognadsprövning som grundas på uppgifter från barnet vid den muntliga förhandlingen. En prövning av *barnets mognad* förutsätter i princip att rätten har fått direktkontakt med barnet. Ett annat sätt att bestämma barnets autonomi är att låta *barnets ålder* avgöra.

9.2.6 Sammanfattning och kommentarer

Uppgifter från barnen redovisas sällan ”öppet” i miljöfallen.¹²⁴⁰ I granskningen av de fåtal mål som innehåller sådan bevisning har föresatsen varit att klargöra om, och i så fall hur, barnets intressen trots allt kan användas på fruktbara sätt vid rättens bevisprövning. Resultatet visar att uppgifter från barnen kan användas på flera olika sätt. Det kan också konstateras att sådana uppgifter i vissa fall har högt bevisvärde och kan spela avgörande roll vid bevisprövningen. Genom att använda barnets uppgifter kan även barnets rättssäkerhets- och integritetsskydd tillgodoses och hennes autonomi fastställas.

Det första, och vanligaste, typfallet aktualiseras när fråga är om barnet utsätts för brott i familjen eller om hon på liknande sätt befinner sig i en brottslig miljö i hemmet. Målen visar att även det lilla barnets uppgifter då används för att styrka annan bevisning. Skyddsaspektens starka inverkan och bristen på annat bevismaterial medför att rätten tar tillvara övriga bevismedel som kan frambringas. Det är också rimligt att anta att det finns mer bevismaterial rörande uppgifter från barnen i dessa mål redan inledningsvis, eftersom socialnämnden kan antas arbeta på samma sätt.

Det andra typfallet gäller frågan vems förståelse av en situation som skall vara utgångspunkten för bedömningen av om det föreligger missförhållanden i hemmet. Rätten bedömer att det är barnets upplevelse av situationen som kan få avgöra. En sådant komplement till övrig bevisning medger ökade möjligheter för rätten att använda uppgifter från barnen på ett sätt som gynnar barnet. Det garanterar också att respekten för barnets integritet säkerställs i processen.

I de tredje typfallet återger rätten barnets vilja och känslor i sin motivering. Det rör synpunkter på barnets boende och hennes känslor rörande närstående. Denna typ av uppgifter använder rätten för att förtydliga bilden av barnets omsorgsbehov. I något fall styrker barnets längtan till sin vårdnadshavare

¹²⁴⁰ Avsaknaden av en redovisning av barnets utsaga behöver dock inte nödvändigtvis alltid innebära att hänsyn inte har tagits till vad barnet har uttryckt i den rättsliga processen. Rätten kan vilja skydda barnet genom att *inte* hänvisa till vad barnet har uttryckt. Sådana integritetsaspekter diskuterades i kap. 7. Integritetsaspekten i sig kan därför medföra att uppgifter från barnet inte förekommer i rättens motivering. Sådana mål är emellertid inte möjliga att undersöka genom att studera rättsliga beslut. Jfr särskild metodbilaga.

rättens bedömning att det *inte* föreligger sådana brister i omsorgen att en ansökan om tvångsvård kan bifallas. Barnets uppgifter används således främst för att komplettera övrig bevisning. I ett fall beskriver rätten en händelse som uttrycker barnets känslor för sin vårdnadshavare. Här verkar framförandet av barnens uppfattning ske av integritetsskäl för barnet och inte i syfte att komplettera bevisningen.

Enligt gällande rättsregler skall hänsyn tas till barnets vilja och känslor beroende av hennes ålder och mognad. Genom barnets närvaro i rätten eller genom att uppgifter lämnas från barnet självt kan en mognadsprövning ske. En sådan prövning sker i vissa fall öppet. I sådana fall konstaterar rätten att barnet på grund av sin mognad bör få ett visst inflytande på en viss fråga. Främst blir detta aktuellt vid frågor rörande barnets boende. De domar där en sådan mognadsprövning sker synliggör problemet med att ha ett mognadsrekvisit för bestämmande av barnets autonomi. I de nämnda fallen får domstolen direkt kontakt med barnen, men det är sällan som rätten ges denna möjlighet. Att pröva någons mognad låter sig knappast göras på annat sätt än genom samtal med den enskilde. I andra fall bestämmer domstolen barnets autonomi genom att se till barnets ålder. En sådan prövning innebär inte krav på muntlighet, utan kan i princip göras genom att barnets ålder utläses av handlingarna i målet.

Sammantaget visar undersökningen att i de fall där rätten öppet beaktar uppgifter från barnen kan denna bevisning utgöra väsentligt bevismaterial som inverkar vid bevisprövningen till förmån för barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Det framkommer inga uppgifter som är olämpliga eller kränkande för barnet. De redovisade fallen belyser således hur rätten kan nyttja uppgifter från barnets partsutsaga som bevismedel på ett sätt som upprätthåller barnets rättsliga ställning som part i målet.

9.3 Beteendefall

9.3.1 Allmänt

Följande undersökning baseras på sådana mål av de 196 beteendefall där rätten behandlar den unges intressen i domskälen. Undersökningen motsvarar den studie som redovisades ovan och som behandlade miljöfallen. Anledningen till att studierna presenteras separat har redogjorts för i det föregående avsnittet (se kap. 9.1). Måltypernas olika karaktär har vidare redan behandlats. Skillnaderna mellan måltyperna avspeglar sig i rättstillämpningen, vilket konstaterades i den statistiska undersökningen i kap. 8. Eftersom beteende-

fallen främst rör processbehöriga barn för den unga vanligen sin egen talan. Det betyder att denna själv har bestämt sin inställning i målet och uttalar sig därför ofta. Det offentliga biträdet har inte en sådan aktiv roll längre som han har i miljöfallen, utan biträder i stället den unga. De olika rekvisiten som uppställs i måltyperna inverkar också på processen. Utredningar om den ungas beteende dominerar beslutsunderlaget, till skillnad från miljöfallen där barnets omgivning ofta dominerar utredningarna. Den ungas behörighet och rekvisitens innehåll inverkar på bevisprövningen och medverkar till att domskälen uppvisar vissa typiska drag, vilka de två första typfallen visar.

Ett ständigt återkommande problem i domskälen är svårigheten att bestämma hållbarheten i den ungas eventuella samtycke till vård på frivillig väg. Vissa mål innehåller mycket kortfattade skäl och ger ingen möjlighet att granska hur rätten har prövat denna fråga. I andra fall behandlar rätten ingående frågan om samtyckets rättsliga relevans och bemöter den ungas egna yttranden. De sist nämnda målen är grunden till det första typfallet.

Det andra typfallet grundar sig på rättens prövning av uppgifter från den unga i samband med prövningen av vårdbehovet. Jag granskar återkommande och vanligt förekommande uttalanden från rätten vid prövningen av uppgifter som den unga lämnat om sin alkoholkonsumtion, sin brottslighet eller sitt socialt nedbrytande beteende. Vissa representativa drag kan konstateras.

Det tredje typfallet behandlar hur rätten prövar den ungas autonomi och motsvarar typfall 4 för miljöfallen.

9.3.2 Typfall 1: Den ungas utsaga som bevismedel för att utröna tillförlitligheten i samtycket

Såsom framgått tidigare i detta arbete är det en förutsättning för ett beslut om tvångsvård att samtycke saknas av vårdnadshavaren och av den processbehörige unga. Samtyckesfrågan är ofta den springande punkten i beteendefallen. Ett samtycke till vård är ett formellt hinder för att besluta om tvångsvård. Såsom framgått av kap. 2 finns dock möjlighet för rätten att pröva samtyckets rättsliga värde. Det gäller främst situationer när rätten bedömer att den ungas samtycke inte är tillförlitligt. En betydande del av beteendefallen rör just samtyckets tillförlitlighet, vilket har nära samband med en mognadsbedömning. En viktig källa för att pröva samtycket är uppgifter från den unga.

Om den unga har medverkat vid den muntliga förhandlingen kan trovärdigheten till den ungas samtycke, å ena sidan, stärkas. Det framkommer i flera mål.

”Av den muntliga förhandlingen framkom att såväl [modern och fadern] som [J.] medger det omedelbara omhändertagandet. De är alla överens om att [J.] är i behov av hjälp för att bryta sitt begynnande alkoholmissbruk och sin kriminella bana... Även [J:s] samtycke förefaller uppriktigt menat.”¹²⁴¹

”Vid den muntliga förhandlingen framkom att [A.] samtycker till viss vård på frivillig väg. Han uppger att han inser att han är i behov av hjälp för att bryta sin kriminella bana och därför kommer att acceptera de normer och regler som ställs upp för honom. [A:s] samtycke till vård förefaller uppriktigt menat.”¹²⁴²

”[J.] har under den muntliga förhandlingen givit ett uppriktigt intryck. Det finns ingen anledning att betvivla att hennes samtycke till frivillig vård är ärligt menat.”¹²⁴³

Å andra sidan kan den ungas medverkan vid den muntliga förhandlingen också innebära att rätten inte finner den ungas uppgifter trovärdiga efter mötet med vederbörande. Detta kan utläsas av flera fall.

”Hans nu lämnade samtycke gavs vid den muntliga förhandlingen. Länsrätten anser att detta samtycke är för osäkert för att kunna garantera att han får erforderlig vård.”¹²⁴⁴

”Länsrätten anser med hänsyn till vad som tidigare hänt och vad som kommit fram om [V.] som person att det vid den muntliga förhandlingen lämnade samtycket inte är tillräckligt för att säkerställa erforderlig vård.”¹²⁴⁵

”Såväl [S.] som [modern] medger socialnämndens ansökan om LVU-vård och den vårdplan som den fastställt. [S.] har dock vid förhandlingen uttalat viss tvekan inför en längre tids vård”.¹²⁴⁶

”[J.] har vid den muntliga förhandlingen samtyckt till att under frivilliga former genomgå vård för sitt missbruk. Han har sagt sig vara beredd att vårdas på ett behandlingshem, men inte vilket som helst. Tidigare försök att under frivilliga former vårda [J.] har inte fungerat.”¹²⁴⁷

¹²⁴¹ Länsrättens i Kalmar län dom den 16 januari 1998, mål nr 2941-97, s. 2 (16 år).

¹²⁴² Länsrättens i Kalmar län dom den 13 mars 1998, mål nr 181-98, s. 2 (18 år).

¹²⁴³ Länsrättens i Stockholms län dom den 30 juni 1998, mål nr Ö 6720-98, s. 5 (17 år).

¹²⁴⁴ Länsrättens i Kalmar län dom den 12 mars 1998, mål nr 150-98, s. 3 (15 år).

¹²⁴⁵ Länsrättens i Kalmar län dom den 24 juni 1998, mål nr 854-98, s. 2 f. (16 år).

¹²⁴⁶ Länsrättens i Skåne län dom den 17 november 1998, mål nr 11101-98, s. 6 (16 år).

¹²⁴⁷ Länsrättens i Stockholms län dom den 2 februari 1998, mål nr Ö 19238-97, s. 4 (19 år).

”[P.] har vid den muntliga förhandlingen visserligen samtyckt till att under kortare tid vårdas på Sundbo ungdomshem men har samtidigt uppgett att han därefter vill flytta hem och få en kontaktperson som stöd. Vidare har han tidigare medgett att han har svårt att stå emot grupptricket från sina kamrater.”¹²⁴⁸

Dessa uttalanden påvisar rättsens misstro mot den ungas förmåga att fullfölja sitt samtycke. Den muntliga förhandlingens påverkan på bedömningen av samtyckets tillförlitlighet kan således både förstärka och försvaga rättsens tilltro till den bevisning från den unga som finns i handlingarna.

I vissa fall uttalar rätten i ganska generella ordalag att samtycket inte har rättslig relevans. Det går inte att utläsa här om, eller hur, den ungas uttalande har påverkat rättsens bedömning, främst på grund av att bedömningarna är mycket kortfattade.

”När det gäller [C:s] samtycke till vård kan detta inte anses vara så pass tillförlitligt att det utgör en tillräcklig garanti för att [C.] får den vård som han behöver.”¹²⁴⁹

”[D.] medger numera vård enligt LVU. Även om [D.] i dagsläget ger uttryck för att han vill ha vård kan hans inställning komma att ändras.”¹²⁵⁰

Denna korta typ av formulering är särskilt vanlig i mål som rör frågan om förekomsten och omfattningen av missbruk hos den unga. Rätten uttrycker i flera domar att tvång är nödvändigt för att bryta missbruket. Att frånga den unga samtycke av denna anledning kan uttryckas på följande sätt:

”Mot bakgrund av vad som är känt om [J.] och hans förhållanden finner länsrätten att behövlig vård inte kan säkerställas med samtycke.”¹²⁵¹

”[J.] anför att han vill komma ifrån sitt missbruk genom insatser på frivillig väg. Tidigare långtgående insatser har inte lyckats.”¹²⁵²

I andra mål presenterar rätten emellertid i utförliga ordalag hur man har prövat samtyckesrekvisitet. För att samtycket skall utgöra ett hinder för tvångsvård uppställer rätten ett antal krav på den unga och den ungas tidigare beteende. Jag har funnit *fyra olika aspekter* som beaktas vid prövningen av samtyckes-

¹²⁴⁸ Länsrättsens i Stockholms län dom den 29 april 1998, mål nr Ö 3420-98, s. 4 (18 år).

¹²⁴⁹ Länsrättsens i Skåne län dom den 10 juli 1998, mål nr 6074-98, s. 4 (15 år).

¹²⁵⁰ Länsrättsens i Stockholms län dom den 9 februari 1998, mål nr Ö 19591-97, s. 5 (15 år).

¹²⁵¹ Länsrättsens i Stockholms län dom den 29 maj 1998, mål nr Ö 5229-98, s. 4 (17 år).

¹²⁵² Länsrättsens i Skåne län dom den 10 juni 1998, mål nr 4768-98, s. 2 (17 år).

rekvisitet. Den första aspekten är vikten av att den unga har *insikt* i sin situation.

”[A.] har vid sådant förhållande sagt sig vara intresserad av frivillig vård. Som länsrätten ser det kan [A.] emellertid ännu inte anses så stabil och insiktsfull att han kan klara av behövlig vård under frivilliga former.”¹²⁵³

”[M.] har dock själv uppgett att hon inte kan garantera att hon kommer att stanna om hon får en stark impuls att ge sig av.”¹²⁵⁴

”Även om [M.] nu visat en tydlig vilja att komma till rätta med sitt liv har hon ännu en bristande insikt om svårigheterna med att bryta och förändra en sådan situation som är för handen. Risken är därför uppenbar att hon kommer att försvåra eller avbryta vården i förtid.”¹²⁵⁵

”Vidare synes [S.] under de senaste månaderna ha fått insikt om det nödvändiga i att han ändrar såväl sitt beteende som sitt umgänge.”¹²⁵⁶

Insiktsprövningen innefattar en bedömning av den ungas mognadsgrad. Den är ett steg mot ökad autonomi.

Även om den unga har insikt i sina förhållanden är detta emellertid inte tillräckligt för autonomi. Det andra aspekten som ständigt återkommer i domskälen är vikten av styrka och *uthållighet* hos den unga för att klara av hela vårdtiden.

”Länsrätten betvivlar inte att [S.] numera fått viss insikt om det skadliga i sin livsföring. Med den bristande uthållighet som [S.] har uppvisat vid tidigare insatser framstår det emellertid som uppenbart att han själv inte förmår att bryta den mycket ogynnsamma utvecklingen.”¹²⁵⁷

”[D.] själv har samtyckt till den föreslagna vårdplanen, men gjort gällande att vården kan ske på frivillig väg. Det saknas i och för sig anledning att frånkänna [D:s] samtycke rättslig relevans. Samtycket skall emellertid garantera att planerad vård kan genomföras. Med hänsyn till vårdnadshavarnas inställning i målet, verkan av tidigare frivilliga stödinsatser och det faktum att [D.] alljämt bedöms lätt ge upp, finner länsrätten att [D.] ännu inte kan anses ha nått en sådan insikt i sitt vårdbehov att hans samtycke kan garantera att behövlig vård kan genomföras i erforderlig omfattning.”¹²⁵⁸

Den tredje aspekten vid prövningen av samtyckets värde är att den ungas

¹²⁵³ Länsrättens i Skåne län dom den 6 maj 1998, mål nr 3134-98, s. 5 (17 år).

¹²⁵⁴ Länsrättens i Stockholms län dom den 26 februari 1998, mål nr Ö 19587-97, s. 5 (17 år).

¹²⁵⁵ Länsrättens i Skåne län dom den 7 oktober 1998, mål nr 9547-98, s. 3 (18 år).

¹²⁵⁶ Länsrättens i Stockholms län dom den 6 maj 1998, mål nr Ö 1403-98, s. 5 (17 år).

¹²⁵⁷ Länsrättens i Stockholms län dom den 24 februari 1998, mål nr Ö 875-98, s. 5 (17 år).

¹²⁵⁸ Länsrättens i Skåne län dom den 1 april 1998, mål nr 2325-98, s. 3 (16 år).

tidigare beteende betonas i många mål. Om den unga tidigare avbrutit behandlingar eller inte velat medverka till vård är den ungas samtycke mindre trovärdigt. Följden blir att den unga inte tillerkänns autonomi.

”[S.] har uppgett att han istället kan tänka sig vård under frivilliga former. Mot bakgrund av att [S.] tidigare ej följt uppjord planering anser länsrätten att behövlig vård inte kan garanteras på frivillig väg.”¹²⁵⁹

”[A.] har samtyckt till vård och till socialnämndens vårdplan. Han har emellertid tidigare vid upprepade tillfällen brutit ingångna överenskommelser om att han skall sluta begå kriminella handlingar och sköta sig bättre på alla plan.”¹²⁶⁰

Det gäller även i fall där den unga är medveten om sina problem och har uttryckt sin vilja att ändra på sin tillvaro.

”[P.] och hans vårdnadshavare hävdar att vården kan ske på frivillig väg i enlighet med föreliggande vårdplan medan stadsdelsfullmäktige anser att vården inledningsvis måste garanteras med stöd av LVU. Det finns ingen anledning att tro annat än att samtyckena är allvarligt menade. Vidare hyser länsrätten tilltro till att [P.] har en uppriktig vilja att bryta sitt missbruk och sin brottsliga verksamhet. Tidigare frivilliga insatser har emellertid inte gett resultat.”¹²⁶¹

”Länsrätten betvivlar inte att [J.] har en vilja att förändra sin situation och finner att han har viss insikt i sin problematik och det skadliga i sin livsföring. Med hänsyn till den bristande förmåga till anpassning som han har visat vid tidigare insatser och till att han inte har full insikt i allvaret vad gäller främst de misshandelsbrott han är misstänkt för framstår det emellertid som uppenbart att han själv inte förmår att bryta den mycket ogynnsamma utvecklingen.”¹²⁶²

”[P.] och [fadern] har gjort gällande att vårdbehovet kan tillgodoses på frivillig väg. Länsrätten, som inte betvivlar deras uppriktiga vilja att komma till rätta med problemen konstaterar emellertid att tidigare försök att på frivillig väg bryta missbruket har visat sig verkningslösa.”¹²⁶³

Med en mer utförlig redogörelse för skälen att inte tillmäta den ungas samtycke relevans, som rätten grundar sitt ställningstagande på, ges hon möjlighet att

¹²⁵⁹ Länsrättens i Skåne län dom den 13 augusti 1998, mål nr 7310-98, s. 3 (15 år).

¹²⁶⁰ Länsrättens i Skåne län dom den 14 april 1998, mål nr 2450-98, s. 3 (15 år).

¹²⁶¹ Länsrättens i Skåne län dom den 28 april 1998, mål nr 1598-98, s. 4 (16 år).

¹²⁶² Länsrättens i Stockholms län dom den 26 mars 1998, mål nr Ö 984-98, s. 5 f. (16 år).

¹²⁶³ Länsrättens i Stockholms län dom den 24 september 1998, mål nr Ö 10467-98, s. 6 (17 år).

förstå hur rätten ser på hennes situation. Motiveringsskyldigheten för förvaltningsdomstolen har i del II konstaterats vara ett väsentligt redskap för att tillvarata den enskildes rättssäkerhet. Motiveringsskyldigheten har vidare visat sig vara särskilt väsentlig i mål där rätten går emot den enskildes önskan (kap. 7.5). En jämförelse mellan de utförligt formulerade och de mer knapphändig skrivna domskälen ovan belyser detta. I de domskäl där rätten har uttryckt sig mycket kortfattat framkommer inte den ungas problematik. Varken denna eller någon utomstående läsare torde förstå vilka skäl för och emot som har granskats. När rätten hänvisar till den ungas förhållande som skäl för att inte godta den ungas samtycke är det vanligen alltför vagt för att kunna förstås. I domskälen med ett mer utförlig redogörelse för hur rätten resonerar ges andra möjligheter till insyn och kontrollerbarhet. Den enskilde ges möjlighet att följa rättens resonemang och förstå vilka avvägningar som har gjorts. Parten kan känna tilltro till domstolens beslut endast om det kan utläsas vilka skäl som bestämt utgången.

Den fjärde aspekten som rätten beaktar är vikten av att samtycket är lämnat *utan förbehåll*. Att uppställa krav på ett villkorslöst samtycke har stöd i rättspraxis (kap. 2.3.4).

”[J.] har numera sagt sig gå med på vissa av socialnämndens tidigare föreslagna insatser. Han har emellertid inte samtyckt till den av socialnämnden upprättade vårdplanen, som innebär placering på en behandlingsinstitution.”¹²⁶⁴

Sammantaget uppställs flera krav på den ungas lämnade samtycke för att det skall anses tillräckligt för att tvångsvård skall undvikas och för att den unga på detta sätt skall tillerkännas autonomi. Möjligheten för rätten att uppställa dylika krav på samtyckesrekvisitet har stöd av uttalanden i förarbeten. Såsom framgått kan man utläsa av fallen att det krävs att den unga har insikt i vad samtycket innebär, att hon samtycker till hela vårdplanen, att hon förstår vårdens omfattning, att hon har styrka att genomföra den och att hon har visat sig vara pålitlig tidigare. I flera avseenden är det en slags mognadsbedömning som görs. Domstolens bedömning grundas på vad den unga har uttryckt, på iakttagelser av henne och på beskrivningar av tidigare beteende. I de mål där rätten inte öppet redovisar vilka sakomständigheter i det enskilda fallet som utgör grund för rättens bedömning att inte godta det lämnade samtycket har rätten dock inte i tillräcklig utsträckning beaktat de rättssäkerhets- och integritetsskäl som utgör grunden för bestämmelsen om motiveringsskyldighet

---

¹²⁶⁴ Länsrättens i Stockholms län dom den 21 oktober 1998, mål nr 12071-98, s. 5 (18 år).

för domstolen. Motiveringsskyldigheten har fått ge vika när den har vägts mot andra hänsyn, såsom sekretess- och integritetshänsyn eller rationalitetshänsyn.

9.3.3 Typfall 2: Den ungas utsaga som bevismedel för att styrka det skadliga beteendet

Detta typfall består av det stora antal domar där den ungas uppgifter används för att pröva om dennas beteende är sådant att det uppfyller kriterierna i 3 § LVU. Såsom redogjorts för i kap. 2.3 föreligger ett vårdbehov av den unga om denna utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller annat socialt nedbrytande beteende. Riskbedömningen bygger på antaganden om framtiden som görs utifrån den ungas tidigare och aktuella beteende.

I vissa fall är bevisningen i målet motstridig rörande frågan om den ungas aktuella beteende. Ett sådant mål rör frågan om en 19-årig kvinna missbrukar vid tiden för ansökan om vård. Socialnämnden hävdar ett fortgående missbruk, medan kvinnan vid den muntliga förhandlingen menar att hon numera är drogfri.

”[T.] har i målet bestridit att hon numera ägnar sig åt något som helst missbruk. De omständigheter som socialnämnden åberopat till stöd för sin ansökan utgörs i huvudsak av misstankar om fortgående missbruk samt en bedömning av att [T.] saknar förmåga att komma tillrätta med sin totala situation av egen kraft. Enligt länsrättens uppfattning finns flera omständigheter som är ägnade att inge oro, t. ex. [T:s] oförmåga att fullfölja ingångna avtal om drogprover, hennes avbrutna skolgång, omständigheterna kring händelsen den 4 november 1998 samt oklarheterna kring lämnade urinprov. Angivna omständigheter är dock varken var för sig eller tillsammans sådana att det mot [T:s] bestämda bestridande kunnat visas eller göras sannolikt att [T.] för närvarande genom missbruk av beroendeframkallande medel utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas.”¹²⁶⁵

Domstolen anser att den ungas egen utsaga skall väga tyngre än övrig bevisning i målet. Genom sitt yttrande bestäms således domslutet i enlighet med vad den unga uttalat.

Utgången kan också bli den motsatta, dvs. att rätten inhämtar uppgifter från den unga men inte finner dem trovärdiga.

---

¹²⁶⁵ Länsrättens i Skåne län dom den 27 november 1998, mål nr 10362-98, s. 3–4.

”[M.] har vid den muntliga förhandlingen förnekat att han missbrukar cannabis och annan narkotika. Hans förklaring om att han känt sig pressad vid polisförhör och på barnkliniken och att han därför uppgett att han missbrukar cannabis framstår enligt länsrättens mening som mindre trolig och kan inte läggas till grund för bedömningen i målet.”¹²⁶⁶

”Inte heller bör [T:s] förklaring till hur det kommer sig att han som hans mor uppfattat det ständigt har relativt nya om inte nya märkeskläder sannolikhetens prägel.”¹²⁶⁷

”[E.] har gjort gällande att han nu slutat med både missbruket och brottsligheten och att de två tillfällena i maj och juni då han använde narkotika skall ses som enstaka händelser. Länsrätten är emellertid inte övertygad om detta.”¹²⁶⁸

I dessa mål används den ungas uppgifter för att styrka bevisningen rörande hennes skadliga beteende. Det är ett vanligt förekommande sätt att använda den ungas uttalanden på. Exempelvis förekommer ett stort antal mål där den ungas uttalanden används vid prövningen av frågan om den unga använder droger i sådan omfattning att det föreligger en påtaglig risk att den unga skadas på grund av sitt *missbruk*. Den unga redogör i dessa fall för sitt missbruk. Sådana redogörelser utgör sedan grunden för rättsens bedömning av missbruksrekvisitet.

”Av [moderns] uppgifter vilka till viss del bekräftas av [N.] framgår att [N.] sedan två år tillbaka nyttjat narkotika. Enligt vad [N.] själv uppgett har hennes bruk av narkotika ökat sedan mars i år. Enligt länsrättens bedömning förringar [N.] uppenbarligen sitt narkotikamissbruk.”¹²⁶⁹

”[I.] har själv vid den muntliga förhandlingen berättat om ett omfattande missbruk av narkotika.”¹²⁷⁰

”[J.] har även själv vidgått sitt missbruk samt uppgivit att han har en stark vilja att upphöra med missbruket, men att han ständigt uppskjutit sitt beslut härom.”¹²⁷¹

I mål rörande frågan om *brottslig verksamhet* har förelegat är den unga generellt sett mer förtegen. Ofta handlar det om att den unga medger vissa brott utan

¹²⁶⁶ Länsrättens i Skåne län dom den 8 oktober 1998, mål nr 9686-98, s. 4 (15 år).

¹²⁶⁷ Länsrättens i Stockholms län dom den 2 januari 1998, mål nr Ö 16703-97, s. 7 (16 år).

¹²⁶⁸ Länsrättens i Stockholms län dom den 23 oktober 1998, mål nr Ö 11866-98, s. 7 (17 år).

¹²⁶⁹ Länsrättens i Skåne län dom den 5 augusti 1998, mål nr 7135-98, s. 3 (16 år).

¹²⁷⁰ Länsrättens i Stockholms län dom den 26 juni 1998, mål nr Ö 6718-98, s. 7 (17 år).

¹²⁷¹ Länsrättens i Skåne län dom den 8 januari 1998, mål nr 14457-97, s. 3–4 (17 år).

att närmare förklara sig. För rätten är den ungas utlåtanden emellertid tillräcklig och i högsta grad relevant bevisning för att styrka rekvisitet brottslig verksamhet.

”Vid förhandlingen har han dock vitsordat att de uppgifter om kriminalitet som förekommer i utredningen är riktiga.”¹²⁷²

”[H.] har uppgett att orsaken till att han begått brott är att han haft tråkigt och behövt pengar. Han är övertygad om att han inte skulle ha begått brott om han inte umgåtts med fel personer. Tidigare har han uppgett att det inte är fel att begå brott i nödfall. Han uppger emellertid numera att han inser att det är fel att begå brott. Mot bakgrund av utredningen i målet finner länsrätten att det föreligger en påtaglig risk att [H:s] utveckling skadas genom brottslig verksamhet.”¹²⁷³

”Vid den muntliga förhandlingen har [S.] bagatelliserat brotten och de nu misstänkta gärningarna på ett sätt som tyder på en bristande respekt för sin omgivning och på att hans inställning är att omvärlden borde rätta sig efter honom och de villkor han ställer.”¹²⁷⁴

”Även om [J.] uttalat att han numera tar avstånd från de kriminella handlingar han gjort sig skyldig till kan enligt länsrättens mening behövlig vård för närvarande inte beredas på frivillig väg.”¹²⁷⁵

I kap. 7.3 diskuterades huruvida beviskravet borde ställas högre i de fall som rätten grundar ett omhändertagandebeslut på rekvisitet brottslig verksamhet. Det finns inga diskussioner eller antydningar i de studerade fallen som tyder på att rättstillämpningen använder sig av skilda beviskrav i denna undersökning. Domstolen behandlar detta rekvisit på ett liknande sätt som övriga rekvisit som skall prövas. Däremot finns det inga mål i undersökningen där rätten har prövat misstankar om brottsliga handlingar i prövningen av rekvisitet brottslig verksamhet. Avsaknaden av sådan bevisning i domskålen skulle kunna vara en signal på en viss restriktivitet från domstolens sida att använda sådan bevisning som grund för ett beslut om tvångsvård.

Flertalet mål rör rekvisitet *socialt nedbrytande beteende*. Det kan röra sig om en mängd beteenden. Såsom framgått av kap. 2.3 uttalas i förarbetena att detta beteende emellertid skall anses strida mot samhällets grundläggande normer för att anses var socialt nedbrytande. Rekvisitet kan även uppfyllas genom att

¹²⁷² Länsrättens i Stockholms län dom den 5 maj 1998, mål nr Ö 3084-98, s. 6 (16 år).

¹²⁷³ Länsrättens i Skåne län dom den 3 september 1998, mål nr 8189-98, s. 4 (17 år).

¹²⁷⁴ Länsrättens i Stockholms län dom den 23 november 1998, mål nr Ö 14231-98, s. 7 (17 år).

¹²⁷⁵ Länsrättens i Skåne län dom den 16 januari 1998, mål nr 14888-97, s. 4 (17 år).

flera mindre allvarliga beteenden sammanförs. Som framgått tidigare berättar den unga regelmässigt i utredningen om sitt beteende. Den ungas berättelse om sitt tidigare och aktuella beteende visar sig utgöra betydelsefull bevisning vid bedömningen av hurvida det föreligger ett vårdbehov.

”De brottsliga gärningar som [G.] erkänt samt de uppgifter i övrigt som framkommit angående hans beteende ger uttryck för en sådan social missanpassning att ett vårdbehov föreligger.”¹²⁷⁶

”Mot bakgrund vad som i målet framkommit av [C:s] egna uppgifter och av den övriga utredningen finner länsrätten att [C.] utsätter sin hälsa och utveckling för en påtaglig risk att skadas genom brottslig verksamhet och annat socialt nedbrytande beteende.”¹²⁷⁷

”[A.] har uppgett att han avvek från familjehemmet den 7 mars 1998, eftersom han var rädd för att återvända till skolan och ansåg att familjehemsföräldrarna ville tvinga honom tillbaka till skolan samt att de inte lyssnade på honom. Under sin frånvaro från familjehemmet har [A.] uppgett att han konsumerat öl och sprit tillsammans med kamrater. /.../ [A.] har vidare uppgett att han betraktar alkohol som ett medel att undfly och döva bekymmer och problem. /.../ [A.] befinner sig i ett utsatt situation.”¹²⁷⁸

”[T.] har själv vidgått att han under januari månad 1998 rökt hasch 3–4 gånger och att han provat Ritalina. Han har även medgivit att han ibland dricker alkohol, om än inte i den omfattningen som under tidigare år.”¹²⁷⁹

”Länsrätten finner därvid inte skäl ifrågasätta hennes egna uppgifter att hon då vistats i miljöer där narkotika och kriminalitet förekommer. [I.] har även tillstått att hon har provat på bl. a. hasch. Med hänsyn härtill och till att hon under sin tid på behandlingshemmet har utfört självdestruktiva handlingar finner länsrätten att dessa omständigheter sammantaget gör att hennes beteende är att anse som socialt nedbrytande.”¹²⁸⁰

I de flesta fall används uttalandena av rätten för att *styrka* att det föreligger en påtaglig risk att den unga utsätter sin hälsa eller utveckling för skada på grund av sitt beteende. Lagen medger att den unga får tåla frihetsinskränkningar i

¹²⁷⁶ Länsrättens i Kalmar län dom den 8 april 1998, mål nr 335-98, s. 3 (16 år).

¹²⁷⁷ Länsrättens i Skåne län dom den 31 augusti 1998, mål nr 8965-98, s. 3 (16 år).

¹²⁷⁸ Länsrättens i Skåne län dom den 6 maj 1998, mål nr 3134-98, s. 4–5 (17 år).

¹²⁷⁹ Länsrättens i Stockholms län dom den 25 mars 1998, mål nr Ö 1643-98, s. 5 (16 år).

¹²⁸⁰ Länsrättens i Stockholms län dom den 26 maj 1998, mål nr Ö 4724-98, s. 4 (17 år).

form av korrigeringsåtgärder från samhällets sida under vissa förutsättningar. Det är emellertid oklart om de unga förstår i vilket syfte deras uttalanden kan användas. Även om det i lagens mening kan sägas vara i syfte att skydda dem torde många unga inte uppleva det så. Sett i ett integritets- och autonomiperspektiv är det problematiskt att tvångsvårda ungdomar. Respekten för barnets vilja och känslor, som en del av barnets integritetsskydd, och rättssäkerheten upprätthålls emellertid genom att besluten motiveras grundligt för den unga.

9.3.4 Typfall 3: Den ungas utsaga som bevismedel för att utröna hennes vilja och känslor

Det tredje typfallet består av domar som återger barnets vilja och känslor. Redan i undesökningen av miljöfallen uppmärksammades detta typfall.¹²⁸¹ Domstolen behandlade barnets vilja och känslor både för att komplettera övrig bevisning vid prövningen av huruvida vårdbehov förelåg och för att rikta uppmärksamheten mot barnet genom att synliggöra barnens uttalanden om sina känslor. Dessutom använde domstolen uppgifter från barnen för att bestämma påverkan av barnets vilja rörande vårdbehovet och det framtida boendet. I beteendefallen behandlar domstolen den ungas vilja främst i fråga för detta sist nämnda syfte, dvs. att få fram hennes synpunkter på platsen och formerna för det planerade boendet.

”Både [K.] och [modern] har samtyckt till den vårdplan som socialnämnden har antagit. [K:s] handikapp innebär att han vill behålla invanda rutiner och han har själv uttryckt att han vill återvända till familjehemmet.”¹²⁸²

”Vidare har [D.] uppgett att han inser att han behöver det stöd och den stadga som vård enligt LVU kan ge för att kunna ändra sitt beteende.”¹²⁸³

”[D.] har vitsordat att han har ett vårdbehov. Han har inte samtyckt till vård på behandlingshem i 1–2 år, som upptas i vårdplanen. Han är inte positiv till vård på institution. I stället förordar han insatser i öppenvård i form av kontroll genom regelbunden provtagning för att visa drogfrihet. Tillsammans med att han går i skolan och har fritidsintresse, har flickvän och skall umgås med skötsamma kamrater samt det faktum

¹²⁸¹ Se kap. 9.2.4.

¹²⁸² Länsrättens i Skåne län dom den 22 juli 1998, mål nr 6634-98, s. 4 (17 år).

¹²⁸³ Länsrättens i Stockholms läns dom den 16 juni 1998, mål nr Ö 6121-98, s. 4 (17 år).

att han är avgiftad och fast besluten att sluta med droger anser han att det nu finns förutsättningar för honom att hålla sig drogfri.”¹²⁸⁴

Att den ungas vilja har en faktisk inverkan på beslutet framkommer i några få fall. Dessa är utförligt motiverade och redovisas nedan.

”[P.] anser att vård på Ekhaga är nödvändig för henne och att man där har möjligheter att ta hand om henne och hennes problem på ett riktigt sätt. Hon har angett att möjligheten till inlåsning är bra eftersom hon annars kan komma att rymma när något går henne emot. Det kan visserligen vara så att [P.] i vissa hänseenden inte har den mognad som motsvarar hennes ålder. Hennes vilja att få vård på Ekhaga måste dock enligt länsrättens mening bygga på viss insikt från hennes sida om sin situation och de uttalade behov av gränssättning, vägledning och stöd som hon har. [P:s] egen inställning i ifrågasvarande hänseende måste därför tillmätas väsentlig betydelse.”¹²⁸⁵

”Enligt [A.] har situationen emellertid numera förändrats. Hon trivs åter bra på Hasselakollektivet och önskar stanna kvar där. Hon anser sig utan stöd av LVU kunna fullfölja den planerade vården. Länsrätten sätter tilltro till att [A.] önskar kvarstanna på Hassela och att hon har en vilja att vända den negativa utveckling som varit sedan återkomsten från Kuba. Emellertid måste det återfall i missbruk som inträffat tas på allvar. Utredningen i målet och [A:s] egna uppgifter ger stöd för antagandet att hon tagit till droger under tider när tillvaron känts svår. Framkommit har att hon vid dessa tillfällen ofta inte kunnat motiveras till fortsatt vård. Även om den akuta skadliga utvecklingen för närvarande synes vara hävd kan läget enligt länsrättens mening inte anses vara tillräckligt stabilt för att helt lägga ansvaret för vårdens säkerställande på [A.]. Möjligheten till hjälp och stöd måste vara tryggad även om hon själv åter tappar motivationen till fortsatt vård.”¹²⁸⁶

I flertalet mål där rätten omnämner den ungas önskemål är det främst för att visa att samtycket inte täcker behövlig vård. Dessa är betydligt mer knapphändig formulerade. Nedan följer några exempel.

”[P.] anser att vårdbehovet kan tillgodoses på frivillig väg med utredning på Råby och därefter i hemmet. Enligt länsrättens mening kan vård i

¹²⁸⁴ Länsrättens i Stockholms län dom den 17 augusti 1998, mål nr Ö 9202-98, s. 4 (18 år).

¹²⁸⁵ Länsrättens i Skåne län dom den 9 november 1998, mål nr 10480-98, s. 6 (16 år).

¹²⁸⁶ Länsrättens i Stockholms län dom den 13 maj 1998, mål nr Ö 3707-98, s. 6-7 (16 år).

hemmet efter utredningstiden emellertid inte anses som tillräcklig för att tillgodose hans behov.”¹²⁸⁷

”[C.] anser att hon kan beredas vård på frivillig väg. I målet har dock framkommit att den utredning som skall företas måste genomföras på institution.”¹²⁸⁸

”[N.] anser att den vård hon är i behov av, hänförlig till hennes relation till modern, kan ges i ett familjehem nära Malmö. [N.] saknar insikt om sitt missbruk. Länsrätten delar stadsdelsfullmäktiges bedömning i fråga om vårdens utformning.”¹²⁸⁹

Såsom behandlats redan i det föregående typfallet kan lämpligheten av mycket kortfattade domskäl ifrågasättas när rätten går emot den ungas önskan. Vad som kan konstateras är att flera domar inte uppfyller rättssäkerhets- och integritetsintresset för den enskilde i detta avseende. De ovan redovisade fallen visar att de utförligt motiverande domarna i stället finns att hitta i de mål där rätten går på den ungas linje. Vikten av att domskälen skrivs på ett lättförståeligt sätt och så att den enskilde förstår vilka skäl rätten har grundat sitt beslut på framkommer av rättspraxis och JO i flera fall, vilka behandlades i kap. 7.5. Eventuellt riktar sig domstolen till socialnämnden i första hand i sina domskäl. Kraven på rättssäkerhet och integritetsskydd innebär dock att även den privata parten skall få sina uttalanden bemötta. De hänsyn som riskerar att kollidera med rättssäkerhetsintresset av motiverade domar – såsom hänsynen till den enskildes integritet i fråga om känsliga uppgifter – bör visserligen beaktas i varje enskilt fall. Enligt den analys av denna fråga som presenterades i kap. 7.5 är det emellertid i många fall möjligt att undvika att negativa uppgifter om enskilda personer lämnas ut i domar genom att undvika offentliggörandet av särskilt känsliga uppgifter och genom att lägga vikt vid formuleringar i domskälen.

En skillnad mellan miljöfallen och beteendefallen i fråga om domskälens innehåll vad gäller den planerade vården är att vårdformerna inte diskuteras eller ifrågasätts i lika stor utsträckning i beteendefallen. Rätten verkar acceptera att socialnämndens planer för den unga är den vård som är den behövliga vården i målen.

---

¹²⁸⁷ Länsrättens i Skåne län dom den 30 november 1998, mål nr 11480-98, s. 3 (16 år).

¹²⁸⁸ Länsrättens i Skåne län dom den 30 november 1998, mål nr 10994-98, s. 3 (15 år).

¹²⁸⁹ Länsrättens i Skåne län dom den 5 augusti 1998, mål nr 7135-98, s. 3 (16 år).

9.3.5 Sammanfattande kommentarer

Länsrättens bedömningar i beteendefallen är generellt sett mer kortfattat formulerade än rättens motsvarande bedömningar i miljöfallen. ”Genomsnittsmålet” bygger på en strikt rekvisitbedömning där socialnämndens utredning och den ungas utlåtanden i socialnämnden och domstolen prövas av rätten. Genom att barnet i de flesta fall har fyllt 15 år medverkar hon i processen och tillför målet vissa uppgifter i egenskap av processbehörig part.

Det första typfallet är att rätten använder uppgifter från den unga som bevismedel vid prövningen av samtyckesrekvisitet. En vanlig situation i beteendefallen är att den unga samtycker till vårdplanen men önskar få den genomförd på frivillig väg. Samtyckesprövningen har flera drag som kan liknas vid en mognadsprövning av den unga. Prövningen utmynnar i ett ställningsstagande till den ungas autonomi. Dennes utsaga utgör regelmässigt betydelsefull bevisning för prövningen av samtycket. Av de studerade domarna kan utläsas att den ungas insikt i sin problematik ofta anses vara otillräckligt för att samtycke skall anses betydelsefullt. Enligt de undersökta domarna krävs det också styrka och uthållighet hos den unga för att klara hela vårdtiden. Den ungas tidigare agerande kan inverka negativt på hur rätten ser på hennes möjligheter att klara av en behandling. Hon kan ha avbrutit behandlingar eller inte velat medverka till vård vid tidigare tillfällen. Det gäller även i sådana fall där hon har visat insikt i sin problematik och har uttryckt vilja att ändra på sitt liv. Ett samtycke skall vidare vara förbehållslöst. Även om det verkar vara ett uppriktigt menat samtycke har det ingen verkan om den unga ställer vissa krav på vården. Undersökningen visar sammanfattningsvis på mycket höga krav på den ungas samtycke för att det skall ha rättslig verkan i det enskilda fallet. Prövningen av dessa krav möjliggörs genom den ungas yttranden i rätten och inför socialnämndens företrädare.

Trovärdigheten hos den unga har stor betydelse för det andra typfallet, vilket består av mål där uppgifter från den unga använts vid prövningen av vårdbehovsrekvisitet. Riskbedömningen har som grund vissa antaganden som görs om den ungas tidigare och aktuella beteende. Uppgifter om den ungas beteenden kan komma från socialnämnden eller den unga själv. Medverkan vid den muntliga förhandlingen kan få såväl effekten att rätten anser att den unga verkar trovärdig som att hon inte ger ett trovärdigt intryck. Skriftliga partutsagor har samma dubbla effekt. Uppgifterna som den unga lämnar används både för att synliggöra ett vårdbehov och för att visa att beviskravet inte är uppfyllt. I flertalet mål används emellertid den ungas uppgifter för att

styrka hennes skadliga beteende. Av domskälen kan utläsas att det ofta verkar finnas ganska god tillgång till redogörelser av den unga. Dessa utgör grunden för rättens bedömning av skaderekvisiten.

Det tredje typfallet består av mål där den ungas vilja och känslor främst rörande det planerade boendet beaktas vid bevisprövningen. I ett fåtal fall kan man utläsa att den ungas vilja har en faktisk inverkan på beslutet. I andra fall används uppgifterna från den unga för att visa att samtycket inte omfattar behövlig vård. Domskälen i de sist nämnda fallen är mycket kortfattade. Den ungas vilja och socialnämndens vårdplan åtskiljs inte i beteendefallen såsom sker i vissa miljöfall. Det sker ingen självständig prövning av rätten om den av socialnämnden uttalade vårdplanen är behövlig vård för den unga. I samtliga beteendefall accepterar rätten den av socialnämnden planerade vården.

9.4 Avslutande synpunkter

Undersökningen har syftat till att klarlägga om, och i så fall hur, hänsyn tas till uppgifter från barnet i miljöfall respektive beteendefall. Studien har utmynnat i flera typfall. I båda måltyperna har konstaterats att rätten använder uppgifter om barnets vilja och känslor (typfall 3). En annan gemensam nämnare är att barnets uppgifter används som bevismedel vid prövningen av vårdbehovsrekvisitet (typfall 1 i miljöfallen och typfall 2 i beteendefallen). Vidare har rättens användning av uppgifter från barnet kartlagts för att bestämma mognadsgrad och autonomi (typfall 4 i miljöfallen) respektive för att bestämma mognaden och tillförlitligheten i den ungas samtycke (typfall 1 i beteendefallen).

Rättens bevismaterial utgör grunden för beslut som avser att skydda barn och unga, från sin omgivning eller från sig självt. I miljöfallen handlar det vanligen om små, utsatta barn med mycket ringa förmåga att själva påverka sin situation. Lagens motiv i fråga om miljöfallen är att skydda barn gentemot vårdnadshavare som orsakar dem lidande. Vid en eventuell tvist mellan vårdnadshavaren och barnet (genom socialnämnden) tillåts därför skyddsbehovet inverka starkt på utgången i målet om det föreligger risk för barnets hälsa och utveckling. LVU möjliggör att barnet kan skyddas från bristfälliga hemförhållanden genom att vårdnadshavaren fräntas den faktiska vårdnaden om barnet under vissa förutsättningar.

I beteendefallen, däremot, är skyddsbehovet svagare och ett korrigeringsbehov framträder i stället. Lagen medger att samhället ingriper för att hindra den unga från att fortsätta uppföra sig på ett sådant sätt som kan skada henne.

Hotet kommer inte från vårdnadshavaren eller den ungas närmiljö utan från den unga själv. De åtgärder från samhället sida som LVU medger i beteendefallen har nära samband med kontroll- eller korrektionsåtgärder som rör samhällets intresse att tillse att unga människor inte har skadliga avvikande beteenden.¹²⁹⁰ Detta är sannolikt en förklaring till varför vårdens innehåll inte får samma stora utrymme i beteendemålets domskäl som i miljöfallen. Fastän det finns fler vårdalternativ för dessa ungdomar än det finns för små barn i miljöfallen ifrågasätter inte domstolen den föreslagna vårdformen i de undersökta beteendefallen. Korrektionsåtgärden är uppnått redan genom själva omhändertagandet, och vårdformens innehåll blir därför inte en kärnfråga i dessa mål. I miljöfallen, däremot, upptar domskälen inte sällan stor plats för diskussioner kring lämpliga vårdformer. I dessa mål innebär skyddet att barnet vårdas på ett fullgott sätt genom någon annans försorg än vårdnadshavaren. Hur detta boende skall gestalta sig blir därför en väsentlig fråga.

Undersökningen av hur uppgifter från unga används i bevissyfte i beteendefallen åskådliggör det problematiska med att tvångsvårda unga människor på grund av deras skadliga beteende ur integritets- och autonomisynvinkel. De intressekonflikter som finns mellan integritetskränkningar å ena sidan och rättssäkerhetskrav å andra sidan synliggörs samtidigt i tillämpningen i dessa mål. Uppgifterna *från* barnen används ofta för att styrka ett beslut som går emot den ungas egna vilja.

Även om lagen rätteligen medger integritetskränkningar och kränkningar av barnets autonomi för att skydda henne mot sitt eget skadliga beteende i vissa fall måste krav på förutsebarhet och kontrollerbarhet uppfyllas. En väsentlig faktor i detta sammanhang är att barnet tillåts vara involverad i den rättsliga processen, t. ex. genom att ges information. Domskälen innehåller emellertid inga utförliga motiveringar av skälen till att utgången blir annorlunda än den unga vill. Trots utgångens stora inverkan på den enskildes framtid ges ofta en mycket knapphändigare förklaring i domskälen i dessa mål än i miljöfallen. Utifrån den ungas perspektiv gagnar det inte henne alltid att förbehållslöst lämna uppgifter om sig själv. Om effekten av gällande rättsregler är att den unga riskerar att omhändertas i större utsträckning när hon uttrycker sin mening, bör den unga upplysas om detta. Yttranderätten bör, såsom påpekats i del II, kombineras med informationsrätten för den unga. Rättssäkerhetskrav ger vid handen att detta är särskilt angeläget i beteendefallen.

---

¹²⁹⁰ Se Bramstäng, Sociallagstiftningen, s. 263 f. och Lundström, Tvångsomhändertagande av barn, s. 25.

DEL IV
AVSLUTNING

10 Avslutande diskussion

10.1 Inledning

Arbetets sista kapitel består av två delar. I den första delen diskuterar jag de tidigare kapitlets resultat avseende barns rättsliga ställning i den process som föregår ett beslut om tvångsvård med stöd av LVU. Syftet är att besvara den ursprungliga frågeställningen huruvida utformningen och tillämpningen av det regelverk som styr utredningsarbete, bevisprövning och beslut tillhandahåller barn rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi. Särskilt vikt läggs vid vad som bör beaktas de lege ferenda. I den andra delen diskuterar jag mina resultat med ett något vidare blickfång än LVU. Syftet med denna del är att diskutera dels hur barnets bästa kan uppfyllas i rättsprocesser, dels den särskilda problematik rörande barns medverkan som kan uppstå i mål som rör dem personligen.

10.2 Rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi inför ett beslut om tvångsvård

10.2.1 Allmänt

Detta arbete har behandlat den svenska rättsordningens inställning i fråga om barns rättsliga ställning i LVU-mål ur rättsdogmatiska, komparativa och empiriska synvinklar. Syftet har varit att klarlägga i vilken utsträckning de tre grundläggande värdena rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi kan upprätthållas för barn under den rättsliga processen. Jag har använt *rättssäkerhetsbegreppet* i dess formella mening, dvs. i betydelsen förutsebarhet, kontrollerbarhet och likhet inför lagen. Rättssäkerhetsstudien har koncentrerats till delar av processen där det krävs särskilda åtgärder för att trygga barnets rättsliga position, såsom vid medverkan och representation.¹²⁹¹ I begreppet *integritet* innefattar jag dels rätten för barnet att få bestämma vilken information som kan lämnas till andra (*om* henne) respektive vilken information som hon själv skall mottaga, dels respekten för barnets åsikter, önsknningar och värderingar. Integritet handlar därmed, något förenklat uttryckt, i detta arbete

---

¹²⁹¹ Kap. 1.4.1.

om respekten för information *till, från* och *om* barnet. *Autonomi* förstås som rätten för barnet att få vara med och påverka vid beslutsfattande som rör henne. Medan integriteten är statisk och lika oavsett personliga olikheter får graden av bestämmanderätt bero på barnets ålder och mognad.¹²⁹²

Generellt kan man konstatera att barnets rättssäkerhet på de flesta områden är tillgodosedd vad avser det processuella regelverk som omgärdar förfarandet, även om det finns vissa brister. Ett beslut om omhändertagande med stöd av LVU föregås av en domstolsprövning där barnet som part i målet har givits sådana verktyg som skall ge allmän rättstrygghet: en kontradiktorisk sakbehandling med talerätt, insyns- och yttranderätt i både skriftlig och muntlig form samt rätt till offentligt biträde. Det utredningsansvar som åligger i första hand socialnämnden och i andra hand domstolen skall tillse att ett beslut om vård alltid grundas på gediget underlag.

Samtidigt visar undersökningen att de *allmänna hjälpmedel* som parter tillhandahålls i domstolsprocesser inte till fullo kan ge tillfredsställande rättsskydd för att tillgodose barnets bästa. Barn är människor med särskilda förtjänster och kvaliteter och de är särskilt utsatta. Detta gör att de behöver behandlas annorlunda än vuxna. De har varierande förmåga att utöva autonomi och därmed begränsad möjlighet att skydda sin integritet. För att rättssäkerhetsgarantierna skall kunna förverkligas måste det finnas praktiska möjligheter att kunna använda de processuella hjälpmedel som tillhandahålls. Först då kan den reella rättssäkerheten bedömas. Det innebär att rättsliga processer som berör barn personligen bör anpassas så att de blir tillämpliga på barnens situation. Detta arbete, som innehåller en granskning av processens kapacitet att tillhandahålla rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi för barnet, har till stora delar varit ett försök att visa hur en sådan anpassning kan ske.

Granskningen visar att lagstiftaren har anpassat den rättsliga processen inför ett beslut om vård enligt LVU genom att barn har lämnats vissa *särskilda hjälpmedel*. En dylik reglering är rätten att kunna rättshandla vid 15 års ålder. En annan är rätten till ställföreträdare för barn under 15 års ålder. Andra delar av processen uppvisar brister i sådan reglering. En brist rör avsaknaden av reglering av förhållandet mellan barnet (som klient) och hennes offentliga biträde, tillika ställföreträdare för barn under 15 år (som uppdragstagare). En annan brist rör ovissheten i fråga om barnets möjligheter att få information och att få yttra sig före 15 års ålder.

---

¹²⁹² Kap. 3.3 och 3.4.

Rättssäkerheten, i förhållande till barnet eller till andra än barnet, *kolliderar* inte sällan med barnets integritetsskydd eller autonomi. I vissa fall är kollisionen oundviklig. Det är i princip inte möjligt att förena insynsrett i handlingar i målet för övriga parter med integritetsskydd för känsliga uppgifter om barnet. Rättssäkerheten tillåts som regel dominera i dylika fall. Det är min uppfattning att så också bör vara fallet. Förbättringar av integritetsskyddet eller autonomi kan annars inverka negativt på rättssäkerheten. Ett dylikt problem som uppenbarar sig i denna studie är bristen på förutsebarhet för de unga som yttar sig i beteendefallen, där bevisningen i många fall sedan används för att styrka brist på hennes tillförlitlighet, kompetens eller uthållighet.¹²⁹³

Ibland kan emellertid *kollisioner undvikas*. Åldersgränser för rättshandlingsförmåga ger förutsebarhet och likabehandling, men hindrar barn med högre mognadsgrad än vad som är brukligt för en viss ålder att utöva sin autonomi. Jag har föreslagit att åldersgränsen för rättshandlingsförmåga i LVU-mål kompletteras med en möjlighet till mognadsprövning för att tillse att ” mogna ” barn tillåts utöva sin autonomi. På detta sätt undviks en kollision mellan rättssäkerheten och integritetsskyddet. Av rättssäkerhetsskäl föreslår jag däremot att barnets ålder får dominera, framför en mognadsprövning, vid bestämmandet av autonomi i det enskilda fallet i de fall där det är fråga om att *begränsa* barnets autonomi.

10.2.2 1900-talets ökade krav på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi för barn

Idéerna om rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi går att skönja i såväl äldre rätt som i nuvarande nationella och internationella regelverk. 1900-talets barnavårdslagar grundades på idéer om, å ena sidan, behov av skydd mot vanvård respektive vanart och, å andra sidan, behov av rättssäkerhet för den enskilde. *Skyddstanken* dominerade 1902 års vanartslag och 1924 års barnavårdslag. Syftet med att tillhandahålla ett samhälleligt skydd för barn var emellertid inte enbart att tillgodose ett vårdbehov. I stället fanns ett stort intresse att bemästra avvikande beteenden hos barn och unga med olika slags korrigeringsåtgärder från samhällets sida. Skyddstanken grundades i huvudsak på samhälleliga intressen att råda bot på utsatta gruppers brister och på så sätt ändra den negativa samhällsutvecklingen. Det innebar bl. a. att barn på ganska lösa grunder kunde bli föremål för omhändertagande.¹²⁹⁴

---

¹²⁹³ Kap. 9.3.

¹²⁹⁴ Kap. 2.1.1 och 2.1.2.

Efterhand kom dessa skyddstankar mer och mer att avvägas mot tankar om rättssäkerhet för den enskilde. 1960 års barnavårdslag var en produkt av denna successiva förändring mot ökad rättssäkerhet. Lagen innehöll fortfarande vida befogenheter att omhänderta barn och unga – för skydds- eller korrigeringsåtgärder – men den inrymde också rättssäkerhetsgarantier för den enskilde. Rättssäkerheten var emellertid inte i första hand avsedd för barnet, utan bestämmelserna riktade sig främst till föräldrarna. Lagen tillvaratog föräldrarnas rätt att inte få sitt barn omhändertaget på lösa grunder och utan ett säkert förfarande. Ett undantag utgjorde ungdomar som hade fyllt 15 år. 1960 års barnavårdslag tillhandahöll viss grad av oberoende för unga som hade fyllt 15 år, och medförde ökat integritetsskydd och viss autonomi. Integritetsskyddet tillkom bl. a. genom barnets möjligheter att få rätt att vara part, att få yttra sig och att få insyn i ärendet. Autonomin tog sig uttryck i den ungas möjligheter att föra sin egen talan.¹²⁹⁵

15-årsgränsen kom att ingå i 1980 års och 2001 års socialtjänstlagar och utgör alltjämt den skarpa gräns som avgör när barnet får delta aktivt i den rättsliga processen i sociala mål. Efterhand har det emellertid ställts krav på att även mindre barn skall få vara involverade i processen vid beslut som rör dem personligen. Dessa krav härrör såväl från internationellt arbete med att stärka barns rättsliga ställning i alla länders reglering som från svenskt utredningsarbete under 1980-talet. Genom att studera 2000-talets utredningsarbeten rörande utsatta barn finner man att den process som påbörjades under mitten på 1900-talet alltjämt pågår. Fortfarande arbetar lagstiftningsorganen med att försöka finna lösningar där barnets möjligheter att få utöva viss autonomi och få sin integritet tillvaratagen under rättssäkra förhållanden ges ett tillfredsställande skydd.¹²⁹⁶

Hur långt sträcker sig då barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi i mål rörande beredande av vård med stöd av 1 § och 2 respektive 3 §§ LVU enligt gällande rätt? Undersökningen har tagit sitt avstamp i fyra delar av den rättsliga processen: barnets behörighet och representation¹²⁹⁷, barnets insyns- och yttranderätt¹²⁹⁸, parternas och rättens utredningsansvar¹²⁹⁹ samt rättens prövning och beslut¹³⁰⁰. I det följande kommer resultaten från dessa delar att presenteras och diskuteras.

---

¹²⁹⁵ Kap. 2.1.3.

¹²⁹⁶ Kap. 2.1.4.

¹²⁹⁷ Kap. 4.

¹²⁹⁸ Kap. 5.

¹²⁹⁹ Kap. 6.

¹³⁰⁰ Kap. 7.

10.2.3 Barnets behörighet och representation

Reglerna om *behörighet* och *representation* utgår från den kontradiktoriska principens grundsatsar att ingen skall dömas ohörd och att parterna skall vara likställda. Bestämmelserna ger vid handen att rättssäkerhetstanken styr regleringen men att integritetsskydd och autonomi också tillgodoses i stort. Det innebär bl. a. partsstatus för barn oavsett ålder och måltyp samt rätt till ett offentligt biträde och tillika ställföreträdare för barn under 15 år. 15 år är den gräns som lagen anvisar för ökad rättshandlingsförmåga. Barnets partsbehörighet kan ses som ett uttryck för rättssäkerhetskravet att få vara involverad i samband med beslut som rör barnet självt, medan processbehörighetsreglerna utgör en garanti för barnets rätt till stigande autonomi och rätt att på egen hand få tillvarata sin integritet. Även regelverken kring barnets *representation* syftar till att tillgodose kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi. Representation genom ett offentligt biträde tillhandahåller rättssäkerhet genom att barnets rättigheter i processen kan tillvaratas av denne. Representation genom en ställföreträdare för barn under 15 år är en rättssäkerhetsgaranti för barnet som kompenserar för det yngre barnets begränsade förmåga att utöva någon autonomi och möjlighet att värna sin integritet.

På ett par punkter kan man emellertid ställa sig frågande till om barnets integritetsskydd och möjlighet att utöva autonomi är tillfredsställande för barn under 15 år genom nuvarande regler. För *det första* uppkommer frågan om enbart en åldersgräns skall bestämma barnets autonomi i processen. Rättssäkerheten i form av förutsebarhet och likabehandling dominerar regleringen på denna punkt, vilket gör att autonomi får vika för barn som uppnår mognad tidigt. Eventuellt skulle man kunna stärka autonomi utan att försämma rättssäkerheten. En bestämmelse i likhet med den i den norska rätten kan vara ett möjligt komplement till det nuvarande åldersgränsen i sociala mål. I Norge finns, förutom en regel om processbehörighet vid 15 års ålder, möjlighet att även yngre barn kan tillerkännas processbehörighet genom en mognadsprövning.¹³⁰¹ En motsvarande bestämmelse i svensk rätt föreslogs av Socialberedningen redan på 1970-talet.¹³⁰² En bestämmelse i 11 kap. 10 § andra stycket SoL och 36 § tredje stycket LVU som möjliggör att mogna barn skulle

---

¹³⁰¹ Se kap. 4.8.1.

¹³⁰² Se kap. 4.4.

kunna ges rätt att föra sin talan vid en tidigare tidpunkt skulle stärka barnets autonomi i den rättsliga processen.

En delfråga i sammanhanget är om det är rimligt att 15-årsgränsen skall styra barnets autonomi både i miljö- och beteendefallen. Det huvudsakliga argumentet mot likabehandling mellan måltyperna rör ingripandets karaktär. Till skillnad från miljöfallen, där ingripandet främst handlar om att skydda barnet från vårdnadshavaren, är ingripandet i beteendefallen riktat mot den ungas person. Den kontradiktoriska principens grundsats att ingen skall dömas ohörd medför krav på medverkan i en sådan process. Medverkan kräver enligt nuvarande utformning av regelverket i princip processbehörighet. Resultatet i den empiriska undersökningen – att 71 % av barn som är föremål för en ansökan från socialnämnden om ett tvångsingripande på grund av sitt skadliga beteende motsätter sig en sådan åtgärd¹³⁰³ – talar för att barnen skall ges goda möjligheter att medverka i förfarandet. Från rättssäkerhetssynpunkt är därför processbehörighet önskvärd för barn som är parter i beteendefallen. En mer praktisk syn på saken är att beteendefallen rör äldre barn, vilka i praktiken ofta har fyllt 15 år eller skall fylla 15 år inom kort tid. Mitt förslag är således att unga som är föremål för en ansökan om ett ingripande på grund av sitt beteende bör ha rätt att föra sin egen talan i målet, på samma sätt som i norsk rätt.¹³⁰⁴ För det barn som inte vill föra sin egen talan finns alltid möjligheten, liksom för vuxna, att begära att det offentliga biträdet agerar ombud.

För det *andra* är den svenska konstruktionen att samma person både tillvaratar barnets rättigheter i processen, såsom barnets möjligheter att få komma till tals, och bedömer vad som är barnets bästa för barn under 15 år, tveksam i sin nuvarande utformning. Det finns för närvarande ingen reglering om de olika uppdragens innehåll vare sig i LVU eller i lagen om offentligt biträde. Uppdragen att tillvarata barnets rättigheter och att handla i överensstämmelse med vad som är barnets bästa kan framkalla olika handlingar hos barnets representant. Har barnet en åsikt som inte överensstämmer med ställföreträdarens kan konsekvensen bli att barnets intressen inte presenteras för rätten. För att lösa problemet med de två olika rollerna tillhandahåller engelsk rätt två representanter till barnet, i form av en person som är barnets advokat och en annan person som är barnets ställföreträdare, *children's guardian*. Systemet med dubbel representation i England är å ena sidan eftertraktansvärt för barnets rättssäkerhet och integritetsskydd,¹³⁰⁵ och å andra

¹³⁰³ Se kap. 8.2.2.1, tabell 1. Motsvarande procentsats för miljöfallen är 11 %.

¹³⁰⁴ Se kap. 4.8.1.

¹³⁰⁵ Se kap. 4.8.2.

sidan praktiskt sett komplicerat för rättsväsendet, och möjligen även för det enskilda barnet.

Det som är särskilt intressant i den engelska rätten för svensk rätts vidkommande är den omsorgsfulla regleringen av de båda uppdragens olika innehåll. I England separeras tydligt arbetsuppgifterna att, å ena sidan, företräda barns sociala välfärd och, å andra sidan, att tillförsäkra barnet dess rättigheter och tillhandahålla rättsskydd. Detta tar sig uttryck i detaljerad reglering av de båda uppdragens innehåll. Uppdragen torde inte behöva kollidera om deras respektive innehåll tydliggörs för uppdragstagaren och klienten. En lösning att stärka barnets rättsliga ställning i LVU-mål vore således att lägga vikt vid att tydliggöra det offentliga biträdets uppdrag respektive ställföreträdarens uppdrag, med siktet inställt på att både tillvarata barnets rättigheter och tillgodose barnets bästa. Ytterligare ett önskemål som ligger i linje med det engelska systemet är att processen tillförs ökade kunskaper om och förståelse för barn genom ställföreträdarskapet.

10.2.4 Barnets insyns- och yttranderätt

Vid ett studium av reglerna om barnets *insyns-* och *yttranderätt* kan den kontradiktoriska principens grundtankar skönjas. Rättssäkerheten dominerar förfarandereglererna i form av vidsträckt insyns rätt mellan parterna i målet och långtgående möjligheter till yttranderätt i förfarandets olika skeden, muntligen eller skriftligen. Emellertid dominerar rättssäkerheten på bekostnad av kravet på integritetsskydd. Partsinsynen innebär både att barnet ges möjligheter att ta del av motparternas handlingar och att motparterna får motsvarande insyns rätt i barnets handlingar.¹³⁰⁶ Möjligheten att begränsa motpartens insyns rätt och sekretessbelägga känsliga uppgifter *om* eller *från* barnet är mycket begränsad av en restriktivt utformad bestämmelse i 14 kap. 5 § SekrL.¹³⁰⁷ Öppenheten mellan parterna som en viktig beståndsdel i en kontradiktorisk sakbehandling sker således på bekostnad av ett begränsat integritetsskydd. Eftersom det saknas regler för hur ställföreträdaren skall förhålla sig till det processoberöriga barnet och hennes partsrättigheter i fråga om informationsflödet är risken för skiftande rättstillämpning betydande och rättsläget därför otillfredsställande i ett rättssäkerhetsperspektiv.

Yttranderätten är en förbehållslös rätt för det processoberöriga barnet enligt FPL. För mindre barn finns en möjlighet att bli hörd med stöd av LVU. 36 §

---

¹³⁰⁶ Se kap. 5.4.2.

¹³⁰⁷ Se kap. 5.4.3.

LVU uppställer två förutsättningar för att höra barnet. För det första skall det vara till nytta för utredningen och för det andra skall det inte medföra skada för barnet. Genom att yttranden från barnet skall föregås av en lämplighetsprövning är yttranderätten begränsad. Härutöver finns en allmänt hållen bestämmelse i SoL om att barnets inställning så långt möjligt skall inhämtas och att denna skall få påverka utgången. Övervägande skäl talar för att bestämmelsen bör kunna tillämpas även för barn i LVU-mål, men på grund av att det råder tvivel om regelns tillämplighet innebär den i praktiken en mycket begränsad möjlighet för barnet att få komma till tals.¹³⁰⁸ Bristen på tydliga regler om det finns någon skyldighet för ställföreträdaren eller rätten att få fram uppgifter från barnet återspeglas i rättstillämpningen, där man kan urskilja betydande variation mellan måltyper och mellan representanter för barn inom samma åldersgrupper.¹³⁰⁹ Undersökningen ger vid handen att det finns ett behov av tydliga regler som anger vilka rättigheter barnet har att få komma till tals och vilka skyldigheter barnets representanter och domstolen har att skapa goda förutsättningar för att detta skall kunna ske.

Det är bekymmersamt att insyns- och kommunikationsreglerna inte är anpassade för processobehöriga parter. Dels bidrar avsaknaden av regelverk kring den rättsliga relationen mellan barnet och hennes ställföreträdare till att det inte kommer till stånd någon enhetlighet – och därmed rättssäkerhet – i rättstillämpningen. Dels är avsaknaden av koppling i lagtexten mellan rätten att få information och rätten att få lämna information olycklig, sett i ett integritetsperspektiv, eftersom de barn som vill och som har uppnått viss mognadsgrad inte ges en rimlig chans att få yttra sig om relevanta spørsmål och bemöta påståenden från motparterna. Cirka 90 % av de mål som rör frågan om ett barn skall beredas vård med stöd av LVU utmynnar i ett beslut om tvångsvård.¹³¹⁰ Denna höga siffra talar för att barnet som part i målet bör ges goda möjligheter att få framföra sin talan, innan en sådan ingripande åtgärd som ett frihetsberövande av barnet beslutas.

Studiet av norsk och engelsk rätt visar hur det processobehöriga barnets rättsliga ställning avseende insyns- och yttranderätten kan stärkas med enkla medel. I den norska barnevernloven finns bestämmelser om informations-skyldighet för barn oavsett partsbehörighet och ålder samt en förbehållslös yttranderätt oavsett partsbehörighet vid 12 års ålder. Rätten att få upplysningar och rätten att lämna uppgifter fogas naturligt samman i lagtexten, på samma

---

¹³⁰⁸ Se kap. 5.5.2.

¹³⁰⁹ Kap. 8.4.1.

¹³¹⁰ Kap. 8.2.4.2, tabell 4.

sätt som görs i de förvaltningsrättsliga bestämmelserna om kommunikation.¹³¹¹ Engelsk rätt reglerar hur det processobehöriga barnet kan tillhandahållas insyns- och yttranderätt genom sin representation. Exempelvis finns en lagreglerad skyldighet för barnets båda representanter att lämna upplysningar i målet till barnet, oavsett processbehörighet, ålder eller mognad. Barnets rätt att komma till tals förverkligas även för processobehöriga barn genom en lagstadgad skyldighet för domstolen att beakta uppgifter från barnet i bevisprövningen.¹³¹²

10.2.5 Utredningsansvaret

Reglerna om *utredningsansvaret* i processen är en kombination av officialprincipens regler om utredningsansvar för det allmänna som ansökande part och skyldighet för beslutande organ att tillse att beslutsunderlaget är tillräckligt samt den kontradiktoriska principens inverkan genom parternas egen aktivitet i utredningsarbetet. Intresset att få fram ett gediget utredningsmaterial utgör ett rättssäkerhetskrav som dominerar regelverket. Detta kan innebära vissa integritetskränkningar för barnet, eftersom även känslig information om barnet inhämtas i utredningen.

De lagreglerade krav som uppställs i fråga om socialnämndens ansökan i LVU-mål begränsar sig i princip till uppgifter om barnets behov (dvs. uppgifter om barnet), och rör inte barnets intressen (dvs. uppgifter från barnet)¹³¹³. Det finns inte något motsvarande krav att barnets eventuella synpunkter, önskemål och känslor skall redovisas i den sociala utredningen. Däremot framgår i allmänna bestämmelser lämpligheten av att barnet får komma till tals. Dessa bestämmelser är emellertid för vagt utformade för att kunna tillgodose en reell möjlighet för barn som önskar att få yttra sig som en obligatorisk del i det sociala utredningsarbetet. Endast processobehöriga barn kan därför konstateras ha en förbehållslös rätt att få medverka i den sociala utredningen.¹³¹⁴

Samma resultat erhålls i fråga om barnets möjlighet att få vara involverad i utredningsarbetet som part i målet. Medan det processobehöriga barnet kan nyttja sina partsrättigheter är det mindre barnet beroende av sina representanter för att kunna tillföra bevisning i målet. Eftersom det saknas någon lagreglerad skyldighet för det offentliga biträdet och tillika ställföreträdaren att tillse att barnets intressen ingår som bevismaterial kan rättstillämpningen variera beroende på den enskilde representantens egen syn på värdet av

---

¹³¹¹ Se kap. 5.7.1.

¹³¹² Se kap. 5.7.2.

¹³¹³ Se kap. 1.4.4.

uppgifter från barnet som bevismedel och på hans förmåga att utvärdera vilka intressen barnet har. Däremot finns det regler som ger den privata parten viss möjlighet att komplettera utredningen i fråga om uppgifter om barnets behov.¹³¹⁵

Slutligen kan man konstatera att det inte uppställs något lagreglerat krav för rätten att av parterna fordra – eller att själv frambringa – uppgifter om barnets intressen så att beslutsunderlaget blir tillräckligt. Önskemål att höra barnet i 36 § LVU tredje stycket ställs mot ett nyttorekvisit och ett skaderekvisit. Den muntliga förhandlingen anses inte vara något lämpligt forum för att höra barnet, och andra former, såsom syn eller hembesök, har tillämpats i mycket ringa utsträckning och anses medföra olämpliga kommunikationsproblem i processen. Rättens processledande funktioner kan emellertid stärka barnets rättssäkerhet. Även om det i nuläget inte föreligger någon lagreglerad skyldighet för rätten att se till att det finns uppgifter om barnets intressen i beslutsunderlaget bör sådana uppgifter krävas när de insatser som rätten anser behövas bedöms kunna vara till fördel för barnet. Eftersom barnet tillhör en grupp som har svårigheter att själv tillvarata sina rättigheter och som härigenom är i behov av extra processledning bör utredningsansvaret gynna, och inte missgynna, barnet. Argumentet härför är att barnets rätt till integritetsskydd och viss autonomi enligt internationella konventioner bör präglade bedömningen om målet är så utrett som dess beskaffenhet kräver. På detta sätt ökar möjligheterna för ett rättssäkert beslutsunderlag.¹³¹⁶

Den norska rättens lagreglerade samband mellan barnets informationsrätt och yttranderätt ger barnet viss möjlighet att påverka utredningsarbetet oavsett partsstatus. Särskilda krav ställs också på myndighetens utredningsansvar i fråga om barnets intressen i placeringsfrågor för barn som uppnått 12 år.¹³¹⁷ Den engelska rätten tillhandahåller betydande möjligheter för barnet att vara involverad i utredningsarbetet. Dels har ställföreträdaren ett ansvar att producera betydande delar av underlaget om barnets behov, dels finns lagreglerade krav på vad utredningen skall innehålla. Barnets representanter är i princip förpliktigade att utreda och redovisa barnets synpunkter, önskemål och känslor enligt gällande rättsregler.¹³¹⁸ Den engelska rätten åskådliggör att reglering är ett effektivt medel att tillgodose barnets möjlighet att få komma till tals och tillse att hennes intressen finns dokumenterade i utredningen.

---

¹³¹⁴ Se kap. 6.2.3.

¹³¹⁵ Se kap. 6.3.

¹³¹⁶ Kap. 6.4.

¹³¹⁷ Kap. 6.6.1. Se även kap. 5.7.1.2 där ett förslag att sänka åldersgränsen till 7 år presenteras.

¹³¹⁸ Kap. 6.6.2.

10.2.6 Bevisprövning och beslut

Rättssäkerhetskrav om kontrollerbarhet genom öppenhet i den kontradiktorska sakbehandlingen medför krav på insyn också i domstolens *bevisprövning*. Inom ramen för den fria bevisvärderingen råder krav på saklighet och opartiskhet, likformighet i besluten och hänsynstagande till barnets bästa när mål rör barn personligen. Vissa riktlinjer i fråga om vilken vikt som skall läggas vid barns intressen kan urskiljas i Europadomstolens praxis. Faktorer som anses kunna inverka på betydelsen av barnets egen uppfattning i målet är barnets ålder och mognad samt målets karaktär.¹³¹⁹ Enligt svensk rättspraxis kan sakkunnigutlåtanden tillmätas stor vikt i bevishänseende, särskilt i fråga om små barn. Sakkunnigutlåtandets värde beror dock på typen av och säkerheten i de påståenden som görs i utlåtandet. Bevisningen bör vidare vara färsk för att tillerkännas betydelse vid bevisprövningen.¹³²⁰

Omhändertagandebeslutets ingripande karaktär ger vid handen krav på ett gediget beslutsunderlag. Vilka beviskrav man uppställer kan dock i viss mån tillåtas bero på hur angeläget det är att kunna fatta beslut i ett mål. Detta kan i sin tur få bero på måltypen. I miljöfallen är man främst inriktad på att skydda ett värnlöst barn från sin omgivning, vilket kan medföra att rätten får ställa något lägre beviskrav för att tillgodose barnets behov av skydd. Beteendefallen, däremot, handlar om äldre barn som behöver skydd från sitt eget beteende och åtgärder för att korrigera detta beteende. Detta ”korrektionsbehov” har inte samma slagkraft som skyddsbehovet i miljöfallen. Legalitetskravet att inte bli frihetsberövad mot sin vilja medför särskilt höga krav på utredningens tillförlitlighet och de beviskrav som uppställs.¹³²¹

Domstolarnas *motiveringsskyldighet* är en konsekvens av krav på rättssäkerhet och integritetsskydd för den enskilde. Förutom de allmänna riktlinjer som framgår av lag, rättspraxis och doktrin i fråga om motiveringsskyldighetens innehåll kan vissa kompletteringar behöva göras i fråga om domar som rör barnet personligen. Med utgångspunkt i de krav som inledningsvis uppställts i fråga om rättssäkerheten, integritetsskyddet och autonomin och med stöd av JO-uttalanden kan vissa sådana förslag till kompletteringar ges. Ett förslag är att domstolen särskilt utförligt motiverar ett beslut om tvångsvård, där den enskilde *motsatt* sig vården. Ett annat förslag är att domstolen motiverar skälen på ett sådant sätt att barn med viss mognad har en *reell möjlighet* att tillgodogöra

---

¹³¹⁹ Kap. 7.2.2.

¹³²⁰ Kap. 7.4.

¹³²¹ Kap. 7.3.

sig det skrivna. Det innebär bl. a. att sakomständigheter som är väsentliga för utgången i målet behandlas och att man använder ett lättillgängligt språk. Ytterligare ett förslag är att motiveringsskyldigheten balanseras mot viss *hänsynsfullhet* mot parterna i målet. Integritetskänsliga uppgifter om eller från barnet bör undvikas *i den mån* dessa inte är nödvändiga för att rättens resonemang skall framgå.¹³²²

Norsk rätt överensstämmer med svenska regler i fråga om fri bevisvärdering och krav på beslutsmotivering på de flesta punkter. Engelsk rätt uppvisar dock några intressanta särdrag genom de lagstadgade krav på beslutsunderlagets – och därmed även på beslutsmotiveringens – innehåll i mål som rör barnet personligen. Dessa krav omfattar skyldighet att beakta både barnets behov och intressen. Varje punkt i den s. k. checklistan skall behandlas med samma omsorg, vilket torde stärka barnets rättsliga ställning i såväl rättssäkerhets- som integritets- och autonomihänseende. Domstolen är vidare inte styrd genom krav på att utgången i målet skall styras av vad som bedömts vara det bästa för det enskilda barnet. Resultatet är att en sådan styrning av beslutsunderlag och bevisprövning torde ha betydande fördelar för det enskilda barnets rättsliga position under hela processen.¹³²³ En liknande modell med en förteckning vad som skall ingå i socialnämndens ansökan om tvångsvård har föreslagits tillföras LVU. Den svenska konstruktionen bör emellertid, liksom sin engelska förebild, anpassas till krav på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi genom att reglera kravet på uppgifter från barnet högst upp på listan – och inte, som förslaget anger, längst ner. Först då synliggörs respekten för barnet som en självständig individ med legitima särintressen i den rättsliga processen.¹³²⁴

10.2.7 Anpassning till barnets ålder och till måltyp

Måltyperna uppvisar stora skillnader i rättstillämpningen.¹³²⁵ Skillnaderna gäller i fråga om barnets inställning och utgången i målet, men också vad gäller vilken bevisning rörande barnets behov och intressen som framkommer i domskälen och i vilken utsträckning barnet medverkar. Miljöfallen uppvisar bl. a. en betydligt högre frekvens medgivanden och en något högre siffra avslag än beteendefallen.¹³²⁶ Det offentliga biträdet lämnar fler uppgifter om barnet

---

¹³²² Kap. 7.5.

¹³²³ Kap. 7.7.2.

¹³²⁴ Kap. 6.7.

¹³²⁵ Del III, bestående av kap. 8 och 9. Genom att undersöka rättstillämpningen ville jag försöka klarlägga vilka effekter och utfall av lagstiftningen rörande barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi som kan skönjas i rättstillämpningen.

¹³²⁶ Kap. 8.2.

i miljöfallen än i beteendefallen, och innehållsmässigt betonas i dessa fall uppgifter om vårdnadshavaren.¹³²⁷

Även om de processuella reglerna i princip är identiska skiljer sig således rättstillämpningen mellan måltyperna på en mängd områden. Vissa skillnader i tillämpningen har ingen betydelse för barnets rättssäkerhet, integritetsskydd eller autonomi. Exempelvis har det sannolikt ingen betydelse för regelverkets hållbarhet att barns inställning och utgången i målet skiljer sig mellan måltyperna. Måltypernas skilda karaktär medför vidare att domarnas utformning vid en jämförelse bör kunna variera *utan* att det brister i rättssäkerhetsaspekter såsom förutsebarhet och likabehandling.

Resultatet ger emellertid vid handen att miljöfall och beteendefall bör betraktas separata i lagstiftningshänseende. Denna tanke är inte ny. Redan vid tillkomsten av 1980 års socialtjänstlag anfördes av Petrén i Lagrådet att det borde på sikt övervägas om man icke borde bygga upp skilda regelsystem för de båda måltyperna. Det sammanhållande elementet – vård av unga personer – var för svagt för att motivera samma regler. Den vård som ordnas med stöd av lagen blir vanligen mycket olikartad om det är ett nyfött barn eller en tonåring med beteendestörningar. Genom att skilja på måltyperna i regleringen, menade Petrén, skulle man kunna komma fram till regler som var bättre anpassade till de olika ingripandefallen.¹³²⁸ Den empiriska undersökningen ger stöd för en sådan uppfattning. Även om regleringen av de båda måltyperna mycket väl kan vara placerade inom ramen för samma regelverk, enligt min mening, är det väsentligt att vara uppmärksam på de grundläggande skillnader som finns mellan de båda måltyperna. Exempelvis kan den höga procentsatsen barn som motsätter sig vård i beteendefallen medföra särskilda hänsyn i fråga om den enskildes yttranderätt eller domstolens motiveringskyldighet. Enligt den allmänna syftesbestämmelsen i 5 kap. 1 § SoL skall beslut jämlikt LVU leda till att barn och unga får det *skydd* och *stöd* som de behöver. Beteendefallens inriktning mot den ungas personliga beteende och hennes höga ålder får konsekvenser för utformningen av vad som kan sägas vara en rättssäker process och ett rättssäkert beslut. Resultatet att beteende- och miljöfallen uppvisar stora olikheter och bör betraktas separat stöds även av den norska regleringen. Här har man tillpassat reglerna till målgruppen unga i beteendefallen på flera sätt, bl. a. genom att ingreppet riktas mot den unge

---

¹³²⁷ Kap. 8.3.

¹³²⁸ Protokoll, lagrådet, bilaga 5 till prop. 1979/80:1, del B, s. 369.

(inte mot den unges föräldrar) och att den unge får stort utrymme att utöva autonomi.¹³²⁹

Det föreligger vidare stora skillnader i rättstillämpningen beroende på barnets *ålder*. Det är svårt att i bevishänseende uppnå rättssäkerhetskrav och integritetsskydd för representanterna för de minsta barnen. Dessa barn är för små för att själva påverka sin situation. Deras representanter har också svårigheter att synliggöra dessa barn. Exempelvis saknar var tredje dom i mål rörande barn i den lägsta åldersgruppen uppgifter från ställföreträdaren om barnets behov över huvud taget.¹³³⁰ Bevisningen rörande barnets behov för barn i åldrarna 7-14 år är däremot mer omfattande. I denna åldersgrupp förekommer det även uppgifter från barnen.¹³³¹ Det går därmed att urskilja en, beroende på ålder, gradvis stigande ökning av uppgifter om barnets intressen i undersökningen. Uppgifterna från barnet lämnas dock i stort sett i samtliga fall av barnets representanter. Först när den unga är 15 år och äldre yttrar hon sig själv, skriftligt eller muntligt.¹³³² Vikten av *processbehörighet* för att kunna påverka den rättsliga processen avspeglas tydligt i undersökningen.¹³³³

Vidare konstateras att uppgifter från barnen används på olika sätt och med olika syften i fallens domskäl. I *miljöfallen* kan man konstatera att användningen av barnets intressen i princip främjar rättssäkerheten, integritetsskyddet och autonomi för barnet. Miljöfallen reglerar samhällets skyldighet att ingripa i situationer när barn (riskerar att) skadas på grund av brister i omsorgen, otillbörligt utnyttjande eller motsvarande förhållanden och därför behöver skydd från sin familj. Rättssäkerhetskraven på förutsebarhet, kontrollerbarhet och likabehandling medför skyldighet för domstolen att ingripa i enlighet med formuleringen i 2 § LVU i syfte att tillhandahålla det skydd och den vård som barnet behöver om vården inte kan ges på frivillig väg. Det är därför rimligt att skyddsbehovet präglar rättstillämpningen i miljöfallen. Flertalet domskäl som innehåller uppgifter från barnen utgör väsentligt material vid bevisvärderingen i mål som rör brott mot barnet. Domarna ger vidare exempel på hur barnets förståelse av en sakomständighet kan användas vid tillämpningen av lagens rekvisit, hur barnets vilja och känslor kan synliggöras och inverka på utgången i målet samt hur en mognadsprövning kan

---

¹³²⁹ Se kap. 2.4.1.5.

¹³³⁰ Kap. 8.3.1, tabell 6.

¹³³¹ Kap. 8.3.1, tabell 6 samt kap. 8.4.1, tabell 13.

¹³³² Kap. 8.4.1, tabell 13.

¹³³³ Vissa resultat som framkommit rörande skillnader i rättstillämpningen beroende på barnets kön i målet redovisas i samband med den avslutande diskussionen, se kap. 10.3.3.

ske när domstolen får direktkontakt med barnet.¹³³⁴ Undersökningen ger entydigt vid handen att uppgifter från barnen *främjar* målet mot en rättssäker dom som är förenlig med kraven på integritetsskydd och autonomi för barn i miljöfallen.

Beteendefallen utmärks av ett samhälleligt ingripande på grund av en ung människas beteende. Det är ett stort ingrepp mot den unge, eftersom ingreppet avser att förändra just vederbörandes beteende. Även om syftet är väsentligt annorlunda än för brottmålen torde ingreppen vara ungefär lika kännbara för den unga när barnet motsätter sig vården. Den ungas beteende anses bryta mot samhälleliga normer och kräver i vissa fall frihetsberövande åtgärder mot den ungas vilja.¹³³⁵ Trots att de administrativa frihetsberövandena och ungdomsbrottmålen på dessa sätt har gemensamma nämnare är rättssäkerheten av olika slag.¹³³⁶ Undersökningen av hur uppgifter från unga används vid bevisprövningen i beteendefallen åskådliggör det problematiska ur integritets- och autonomisynvinkel att tvångsvårda unga människor med motivet att korrigera deras beteende. De intressekonflikter som finns mellan integritetskränkningar å ena sidan och rättssäkerhetskrav å andra sidan synliggörs i tillämpningen i dessa mål. I många fall har den ungas bevisning en negativ inverkan, sett i förhållande till hennes inställning till socialnämndens yrkande om vård. Med hjälp av den ungas medverkan uppnås beviskravet och ett beslut om tvångsvård av den unga kan fattas.¹³³⁷ Förståelse kan å ena sidan finnas mot avsikten att nå fram till ett så gediget beslutsunderlag i målet som möjligt. Kritik kan å andra sidan framföras mot detta förbehållslösa accepterande av målet att få fram ett gediget beslutsunderlag skall få kränka den enskildes integritet. Genom att ingripa i den ungas liv med ett tvångsingripande kränker man den ungas personliga sfär. Denna integritetskränkning får ställas mot det behov av hjälp som den unga har att bryta sitt destruktiva beteende. Frivillighetsprincipen och det mildaste ingreppets princip anger att tvångsvård endast skall tillgripas som en sista utväg. Kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi förstärker detta synsätt. Med hänsyn till det betydande ingrepp som ett beslut om tvångsvård är för en ung

---

¹³³⁴ Kap. 9.2.

¹³³⁵ I den empiriska undersökningen motsatte sig flertalet unga socialnämndens ansökan om vård (71 % av fallen), se kap. 8.2.2, tabell 1.

¹³³⁶ Bland annat anges i lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (förkortad LUL) krav på särskild kompetens för de personer som skall arbeta med den unga under den rättsliga processen respektive de som skall besluta i målet, 2 och 25 §§ LUL. Några motsvarande regler finns inte för ungdomar som är föremål för ingripande enligt LVU.

¹³³⁷ Kap. 9.3.

människa som motsätter sig sådan vård, måste den unga vidare ges möjlighet till förutsebarhet och kontrollerbarhet i beslutet om tvångsvård. Det innebär bl. a. att domskälen utförligt skall redovisa, varför beslutet gick emot den enskildes egna uppfattning eller förståelse av sin situation.

10.3 Barnet och rättsprocessen

10.3.1 Barnets bästa

En rättslig process i mål som rör barn personligen bör inte endast ses som ett hjälpmedel för att nå fram till ett materiellt beslut som förverkligar en rätt, såsom rätten till samhällsskydd för utsatta barn. Den har även ett självständigt värde. Grundläggande mänskliga rättigheter aktualiseras under den rättsliga processen. Trygghet och respekt för barnet medger t. ex. att hon tillåts delta för att tillhandahålla integritetsskydd för henne och att hon får juridiskt biträde för att tillhandahålla förutsebarhet och kontrollerbarhet. Barns rätt till trygghet och respekt i olika sammanhang är numera både en nationell och en internationell angelägenhet. Regeringsformen behandlar grundläggande mänskliga rättigheter för alla medborgare, däribland barn. Barn är exempelvis grundlagsskyddade från frihetsberövande ingrepp utan stöd i lag och tillerkänns samma rätt till rättssäkerhet och integritetsskydd som vuxna. Barns stigande rätt till autonomi finns reglerat i såväl FB som i speciallagar såsom SoL och LVU. FN:s konvention om barnets rättigheter, Europarådets konvention rörande barns rättigheter och Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna behandlar särskilt barns rätt till rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi.¹³³⁸ Formerna för hur barn skall ges denna trygghet och möjlighet att vara involverade i rättsliga processer är delvis reglerat i speciallagar såsom SoL och LVU och delvis styrt av de allmänna processuella regelverken. Det saknas emellertid generella riktlinjer för hur den rättsliga målsättningen barnets bästa skall uppnås i rättsliga processer.

Om man studerar nyare svensk lagstiftning finner man att barns inflytande är en viktig beståndsdel i barnets bästa. Ett tydligt exempel är lagen (2001:499) om omskärelse av pojkar. Lagen anger *för det första* som krav att en pojke skall ges information om vad ingreppet innebär, om han har uppnått den ålder och mognad som krävs för att förstå informationen (3 § första och andra stycket). Detta integritetsskydd i form av en informationsplikt till barnet (och vårdnads-

---

¹³³⁸ Kap. 3.2.

havarna) är en förutsättning för att omskärelse skall kunna ske, vilket i praktiken innebär en reell garanti att barnets integritet skyddas. Förutsättningen för att informationsplikten skall omfatta barnet är att barnet har uppnått sådan ålder och mognad att informationen kan förstås av barnet. Lagen anger *för det andra* full autonomi för barnet. I 3 § tredje stycket kan man läsa att ”Pojkens inställning till ingreppet skall så långt det är möjligt klarläggas. Ett ingrepp får inte utföras mot en pojkes vilja”. I förarbetena tydliggörs att barnet härigenom ges *vetorätt* i frågan, oavsett ålder och mognad. Även om vårdnadshavaren vill att ingreppet skall utföras får det inte utföras om barnet motsätter sig det.¹³³⁹ Lagen anger *för det tredje* initiativrätt för barn. Lagrådet menade att barnet borde ha rätt att initiera frågan om omskärelse. Enligt det ursprungliga förslaget kunde en omskärelse endast initieras av barnets vårdnadshavare. Lagrådet ansåg att med tanke på att barns rättsliga handlingsförmåga i frågor som rör dem personligen utvecklas successivt var det rimligt att för det fallet som barnet självt önskade få ett sådant ingrepp genomfört barnet skulle ges möjlighet att initiera frågan.¹³⁴⁰ Regeringen accepterade Lagrådets förslag till justering i lagtexten. Däremot ställde man som krav att vårdnadshavaren också måste samtycka till det ingrepp som barnet önskar.¹³⁴¹

Lagen om omskärelse är ett exempel på ett ökat hänsynstagande till kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi för barn. I denna lag ges barnet större integritetsskydd och högre autonomi än i annan tidigare lagstiftning som rör barn personligen. Informationsskyldigheten i 3 § riktar sig lika mycket till barnet som till vårdnadshavaren och lagen tillhandahåller såväl initiativrätt som *vetorätt* för barnet. I förarbeten betonas vikten av att åstadkomma en lagstiftning som står i överensstämmelse med samhällets förändrade krav på barnets medverkan i ärenden som rör barnet personligen. bl. a. konstateras att integritetshänsynen liksom ingreppets allvarliga karaktär utgör omständigheter som kan medföra krav på full autonomi för barnet (*vetorätt*).

I lagstiftningen har även ett annat synsätt länge gällt, nämligen att det är förenat med risker för barnet att medverka. Ett antagande som återfinns i lagförarbeten är att det är mer skadligt för barnet att få information än att inte få information om sin egen eller sin förälders situation. Ett annat sådant antagande är att det är mer skadligt för barnet att närvara än att inte närvara

---

¹³³⁹ Prop. 2000/01:81, s. 37.

¹³⁴⁰ A. a., s. 47, där lagrådets yttrande redovisas i bilaga 4.

¹³⁴¹ A. a., s. 23.

inför beslutsfattandet. Dessa antaganden torde främst ha sitt ursprung i vuxnas föreställningar om barn. Många barn tillåts inte bli involverade i processer som skall utmynna i beslut som rör dem personligen.¹³⁴² Många barn upplever detta som ett plågsamt utanförskap. I en undersökning av barns upplevelser i samband med familjehemplaceringar eller sociala utredningar¹³⁴³, utförd av Barnets rätt i samhället, BRIS och baserad på 128 telefonsamtal inkomna 1999 framkommer det att många barn upplever kontakten med berörda myndigheter som dålig. I cirka hälften av de fall där barn uttalade sig om delaktighet ansåg barnen, att de inte hade varit delaktiga.¹³⁴⁴ Resultatet är att "(B)arnen, eller ungdomarna, som utsätts för genomgripande förändringar i sina liv, uppfattar inte att man talar med dem och talar om för dem vad som händer eller skall hända. De upplever inte att de som beslutar lyssnar på dem, frågar efter vad de vill och tror och tänker, eller frågar efter hur det som beslutades faktiskt fortlöper".¹³⁴⁵

Genomgången av internationell och nationell reglering visar att rättsordningen på grund av kraven på rättssäkerhet, integritetsskydd och gradvis stigande autonomi i allt mindre utsträckning accepterar att olika uppfattningar om värdet eller behovet av barnets medverkan i frågor som berör dem får styra rättstillämpningen.¹³⁴⁶ Att barn får uttrycka sina känslor och sin vilja inför beslut som rör dem personligen är en mänsklig rättighet för barn enligt internationell rätt. Att barn även på andra sätt får medverka och påverka i den utsträckning som deras ålder och mognad samt målets karaktär medger har samma folkrättsliga status – om än fortfarande något mer kontroversiell i flera länder.¹³⁴⁷ Situationen styrs samtidigt av att barn i vissa fall inte kan eller vill engagera sig i den rättsliga processen.

---

¹³⁴² Ilse Wetter, diskuterade på 1980-talet olika anledningar varför vuxna inte var mer benägna att inhämta upplysningar från barnet. En teori var att vuxna undervärderar betydelsen av barns uppfattning om sina personliga och sociala förhållanden. En annan teori var att det rådde en föreställning att barn alltför lätt påverkas av den som den bor hos. Vidare hävdades det som skäl för att inte använda barnets uppgifter som beslutsunderlag, menade Wetter, att barn lätt byter uppfattning eller att barn spelar ut vuxna mot varandra. Ytterligare en teori angavs vara synen att barn lätt kan mutas att framföra en viss sak, t. ex. med löfte om presenter. Se Wetter, s. 135.

¹³⁴³ Under en period specialgranskades samtal till BRIS stödtelefoner som handlade om barn som var aktuella för samhällsvård. Både samtal om barn som var placerade och barn som var under utredning inkluderades. Syftet var att ta reda på vilken bild som barn och unga själva ger av insatserna och hur delaktiga de tyckte att de var i processen och besluten som rörde dem själva. Medelåldern på barn i studien var 15,1 år. Se BRIS, s. 7 ff.

¹³⁴⁴ A. a., s. 20

¹³⁴⁵ A. a., s. 27.

¹³⁴⁶ Kap. 3.

¹³⁴⁷ Samtal med Freeman, London 020702.

De tankegångar som har presenterats i detta arbete utgår från att barn skall ha rätt till integritetsskydd och gradvis stigande autonomi i enlighet med bl. a. FN:s konvention om barnets rättigheter för att den rättsliga processen skall vara i enlighet med barnets bästa. Ett sådant förhållningssätt innebär respekt för barnet och hennes åsikter. Det kan ta sig uttryck på så sätt att en beslutsfattare motiverar varför barnets önskingar får ge vika för andra värden i ett beslut som rör barnet. Detta är emellertid inte tillräckligt för att barnets bästa skall uppnås i mål av ingripande karaktär. Varje barn har rätt att få vidkännas rättsstatligt skydd i förhållande såväl till enskilda som till staten. Rättssäkerhet för barn i rättsprocessen innebär att det finns regler som skapar trygga förutsättningar så att beslut blir korrekta. Det innebär också förutsebarhet och likabehandling i processen, bl. a. genom åldersgränser i stället för mognadsprövningar för autonomi. Tillsammans med rätten till integritetsskydd och gradvis stigande autonomi, utgör rätten till en rättssäker process och ett rättssäkert beslut grunden för barnets bästa inför ett beslut som rör henne personligen. Det innebär samtidigt att lösningarna för att uppnå barnets bästa måste tillåtas variera, beroende på barnets utveckling och förståelse, frågans art och karaktär samt barnets egen inställning.

10.3.2 Medverkan genom representation

I svensk lagstiftning, liksom i många andra länders rättsordningar, har man valt att låta barn bli representerade av vuxna i stället för att låta barn själva medverka i mål och ärenden som rör barnets person. Det betraktas inte som problematiskt att vuxna företräder barnets person på detta sätt. Genom representationsreglerna tillhandahålls barn möjlighet att genom tillförordnande av en ställföreträdare få kompensation för sin begränsade autonomi och på så sätt kunna bli jämbördig part med motparten. Domsundersökningen åskådliggör hur barn kommer till tals i ökad utsträckning ju äldre de blir och att det är barnets representanter som framför uppgifterna från barnen fram till deras 15-årsdag.¹³⁴⁸ Det finns emellertid en komplexitet i representationsinstitutet av rättsvetenskapligt intresse som har synliggjorts i den empiriska undersökningen. Denna undersökning åskådliggör att verkligheten är mer komplex än lagstiftningen ger vid handen.

Den empiriska undersökningen visar att olika representanter som har i uppgift att framföra vad barnet har uttalat för dem framför olika uppgifter till

---

¹³⁴⁸ Kap. 8.4.

rätten.¹³⁴⁹ När barnets ställföreträdare framför vad barnet har yttrat skiljer det sig därför från vad socialnämnden framför som barnets utsaga. Exempelvis framkommer uppgifter som barnet har lämnat i fråga om vårdplanen till sitt offentliga biträde i 68 % av de undersökta domarna.¹³⁵⁰ Endast i 29 % av målen framför socialnämnden sådana uppgifter från barnen.¹³⁵¹ Dessutom överensstämmer inte uppgifter som representanterna lämnar om sådana uppgifter som barnet självt lämnar när hon närvarar i rätten eller lämnar in ett skriftligt yttrande. Barn uttalar sig själva om vårdplanen inför rätten i 87 % av fallen.¹³⁵² Det kan således konstateras att bevismaterial rörande uppgifter från barnet riskerar att variera beroende på om barnet självt närvarar eller om barnets representant framför barnets uppfattning. Vidare kan uppgifterna från barnet variera beroende på vilken representant som företräder barnets intressen.

Det finns flera tänkbara förklaringar till dessa resultat. För det första kan barn förväntas berätta olika saker för olika personer. Barnet kan känna mer eller mindre förtroende för en person, vilket torde påverka vad barnet yttrar. Hennes uttalanden styrs också av de frågor som hon får, vilka borde skilja sig beroende på vem som träffar barnet. För det andra kan representanten av taktiska skäl välja att inte berätta vissa uppgifter. Ett sådant agerande kan grundas på att uppgiften anses ovidkommande för målet eller t.o.m. skadlig för barnets talan. För det tredje kan representanten omedvetet agera utifrån sina föreställningar eller fördomar om barn. Den vuxne representanten tolkar då barnets uttalanden med sitt vuxna språk och synsätt.

Den empiriska undersökningen visar även att representation kan ge negativa effekter rörande *könsskillnader* i tillämpningen. Skillnader mellan könen uppkommer i de fall där det offentliga biträdet, ställföreträdaren och socialnämnden uppger vad barnet uttrycker. Representanterna behandlar flickor och pojkar olika genom att de framför olika typer av uppgifter beroende på barnets kön. Exempelvis lämnar barnets samtliga representanter oftare uppgifter om vad barnet har framfört i fråga om hennes vårdnadshavare och relationen till denne när det gäller barn av kvinnligt kön (i stället för uppgifter om barnet som individ, barnets sociala nätverk etc.). En möjlig förklaring till dessa skillnader skulle kunna vara att flickor och pojkar framför olika slags uppgifter till sin representant. En sådan tolkning av resultaten är emellertid inte

---

¹³⁴⁹ Kap. 8.4.2.

¹³⁵⁰ Kap. 8.4.2, tabell 18.

¹³⁵¹ A. a.

¹³⁵² A. a.

hållbar enligt undersökningen. När barnet självt får komma till tals finns nämligen *inte* motsvarande skillnader mellan könen. Uppgifter som framkommer från flickorna själva visar ingen motsvarande tendens till en ökad frekvens av uppgifter om vårdnadshavaren. (Tvärtom uttrycker sig pojkarna något oftare om denna relation.)

Samma könsskillnader uppkommer i fråga om uppgifter som det offentliga biträdet och ställföreträdaren lämnar *om* barnet. Representantens redogörelse av barnets behov innehåller, i mål med flickor, oftare uppgifter om barnets relation till vårdnadshavaren än motsvarande redogörelser i mål med pojkar. Det uppkommer således könsskillnader både i fråga om uppgifter *om* och *från* barnet när uppgifterna lämnas av ett offentligt biträdet som biträder en flicka i undersökningen.

En förklaring till resultaten är att dessa återspeglar ett synsätt som finns i samhället i fråga om flickor och de förväntningar som finns om flickors beteenden.¹³⁵³ Dylika tankegångar kan hämtas från genusforskning. En utgångspunkt för genusforskningen är att kön/genus präglar samhället. Genus handlar inte bara om individens könsidentitet, utan också om hur könsskillnader konstrueras. De sätter sin prägel på relationer, institutioner, lagar, texter, bilder etc. Genusforskare ifrågasätter den traditionella uppfattningen där kvinnan betraktas utifrån sitt kön, medan man utgår från att mannen representerar det neutrala, normala, tillståndet. Ett gemensamt drag för genusforskningen är att se genus som något socialt och kulturellt format, som en social konstruktion, vilket påverkar alla människor och institutioner i samhället.¹³⁵⁴ Lagstiftningen utgår från ett könsneutralt samhälle, vilket sedan länge, i flera avseenden, har konstaterats inte vara könsneutralt. Konsekvensen av mötet mellan lagreglerna och rättstillämparna kan därmed bli en kollision.¹³⁵⁵

Föreställningar om kön påverkar således representationen av barnet. Påverkan kan ske på två olika sätt. Dels finns det förväntningar på hur flickor

---

¹³⁵³ Eva Gothlin, fil dr i idé- och lärdoms historia, presenterar i en artikel grundläggande tankegångar inom genusforskningen och forskningsfältets utveckling. Denna artikel får utgöra bas för en förklaringsmodell som grundar sig på föreställningar om genus. Det kan nämnas att fem juridiska avhandlingar skrivna i ett genusperspektiv har på senare år utkommit: Eva-Maria Svensson, Genus och rätt; Karin Lundström, Jämlikhet mellan kvinnor och män i EG-rätten; Eva Schömer, Konstruktion av genus i rätten och samhället; Susanne Fransson, Lönediskriminering; Görel Granström, Värnpliktsvägran. Inom den anglosaxiska barnrätten har flera författare applicerat ett genusperspektiv på rättsliga spörsmål om barn, se bl. a. Bridgeman, Monk (red.), *Feminist Perspectives on Child Law*.

¹³⁵⁴ Gothlin, *passim*.

¹³⁵⁵ Schlytter, 41 ff. Schlytter undersöker rättstillämpningen av 3 § LVU. Hennes resultat är att samhällets könsvärderingar återspeglas i såväl den rättsliga regleringen som rättstillämpningen.

(och pojkar) skall agera vilka påverkar barnets representant och präglar det sätt på vilket representanten återger vad barnet har sagt. Dels har representanten beroende på sitt eget kön vissa förväntningar på hur hon eller han själv förhåller sig till flickor (och pojkar) och vissa föreställningar om hur de skall kommunicera med flickan (eller pojken), vilka frågor som de bör ställa och vilka svar som de förväntas få. Konsekvensen blir skilda tillämpningar beroende på barnets kön (och beroende på representantens kön).¹³⁵⁶ En sådan tillämpning är oförenlig med Kvinnokonventionens krav på likabehandling oberoende av kön.

Undersökningen ger vid handen att det finns anledning att noga överväga på vilka sätt som barn skall få yttra sig.¹³⁵⁷ Det är tveksamt om man bör nöja sig med att barn utan processbehörighet endast närvarar genom sin representant i sådana fall där barnet självt önskar få komma till tals.¹³⁵⁸ Lagstiftaren har koncentrerat sig på att få fram barnets idéer och hennes existens genom ställföreträdarinstitutet. Det är en väsentlig beståndsdel i barnets delaktighet som bör vidareutvecklas och främjas. Vad man emellertid inte beaktat, som en annan väsentlig del, är värdet av barnets närvaro, både som ett mål i sig och som ett medel att främja rättssäkerheten, integritetsskyddet och autonomin.

Undersökningen visar t. ex. att rätten nyttjar uppgifter från barnen i större utsträckning när barn uttalar sig muntligt.¹³⁵⁹ Barnets personliga närvaro ger därutöver rätten möjlighet att utföra den mognadsprövning som skall bestämma barnets autonomi. Faktorer som talar för muntlig kommunikation i allmänhet – rätten att bli hörd och rätten att få uttrycka sig muntligen vid

---

¹³⁵⁶ Tanken att representantens personlighet kan färga hans förmåga att representera ett barn är inte ny. En omfattande empirisk undersökning av hur väl amerikanska advokater lyckas i sin roll som ställföreträdare för barnet i omhändertagandemål visar bl. a. att advokater med samma etniska ursprung som sin klient hade större förutsättningar att nå det resultat som ansågs vara i enlighet med barnets bästa än advokater som hade ett annat etniskt ursprung än sin klient. Analysen av orsakerna till denna skillnad grundas på tankar att sociala och kulturella barriärer mellan barnet och hennes biträde kan försvåra kommunikationen mellan dem, vilket i sin tur kan inverka negativt på representationen av barnet. Se Kelly, Ramsey, s. 438 och 451 ff. Den amerikanska undersökningen torde ha begränsad tillämplighet för svenska förhållanden, men ger ändå vid handen att det finns olika faktorer som kan påverka representationen och därmed barnets rättsliga ställning.

¹³⁵⁷ Problematiken kring representation av personer är ett spörsmål som har diskuterats ingående inom andra vetenskapliga områden. Inom den samhällsvetenskapliga disciplinen är representationsforskningen särskilt omfattande. En erkänd statsvetenskaplig forskare inom den politiska representationsforskningen är Anne Philips. I boken *Politics of Presence* visar hon hur inte bara idéerna som skall framföras är viktiga utan också den enskildes närvaro i sig. Förutom att personens själva existens är viktig – och skall framhävas av en representant – är personens närvaro *ett mål i sig*. Representation kan med andra ord enligt Philips aldrig helt ersätta den enskildes personliga inställelse.

¹³⁵⁸ Kap. 8.4.1, tabell 13.

¹³⁵⁹ Kap. 9.

svårigheter att uttrycka sig i skrift – gäller också kompetenta barn. Formerna för hur barn skall ges möjlighet att få direktkontakt med domstolen är relativt utvecklade i rättspraxis. På samma sätt som övriga delar av den rättsliga processen måste anpassas för att tillgodose barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi måste formerna för muntliga yttranden utformas särskilt.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att det finns anledning att betrakta representationen av barn i ljuset av barnets rättssäkerhet, integritetsskydd och autonomi som en betydelsefull men inte oproblematiske del av den rättsliga processen. Det finns anledning att betona vikten av representantens kunskap och förmåga att arbeta med barn som klienter. Undersökningen antyder vidare ett kritiskt förhållningssätt till ett synsätt som vilar på övertygelsen att närvaro alltid kan ersättas med representation. Barn med viss mognad bör i allmänhet erbjudas både representant och egen medverkan.

10.4 Slutord

Allmänt sett kan man konstatera att de allmänna processuella redskap som barn, såsom part, tillhandahålls i domstolsprocesser ger ett grundläggande och väsentligt rättsligt skydd för barn i mål som rör dem personligen. Emellertid behöver dessa redskap anpassas särskilt beroende på måltyp och barnets mognadsgrad för att tillgodose barnets bästa. Detta arbete har till stora delar varit ett försök att visa hur en sådan anpassning av den rättsliga processen kan ske. Utgångspunkten har varit att förfarandet bör optimera rättssäkerheten, integritetsskyddet och den gradvis stigande autonomin för barn för att uppnå en rättsprocess som är förenlig med barnets bästa. Resultatet visar att barnets rättsliga ställning kan stärkas om man optimerar barnets integritetsskydd och tillåter gradvis stigande autonomi, i den mån rättssäkerheten inte eftersätts. Rättssäkerheten bör tillåtas dominera när kollisioner mellan de tre värdena är oundvikliga. Rättssäkerhetens innehåll kan vidare behöva anpassas till målets karaktär och barnets utvecklingsgrad. Formerna för barnets medverkan, med och utan representation, bör vidare noggrant övervägas på samma sätt. Genom att låta varje barn, inför beslut som rör henne, åtnjuta såväl trygghet som respekt på ett sätt som främjar rättssäkerheten, integritetsskyddet och autonomin har man kommit en god bit på vägen mot målet att tillgodose det enskilda barnets bästa under den rättsliga processen.

Metodbilaga till den empiriska undersökningen i kap. 8 och 9

Allmänt om valet av material

Materialet för den empiriska undersökningen har utgjorts av offentliga domar från fyra länsrätter. Vilket material som en rättstillämpningsstudie skall grundas på kan bero dels på syftet med undersökningen, dels på praktiska hänsyn (såsom tillgänglighet av material och krav på rationella arbetsinsatser). Om syftet är att göra en självständig bedömning av domens materiella korrekthet bör hela *akten* i rättsfallet studeras, liksom om syftet är att kontrollera processuella aspekter såsom gängse handläggningstider, förekomst av anlitanande av sakkunniga och vittnen och förekomst av muntlig förhandling. Ett annat syfte som kräver ett studium av akter är en undersökning av vilka sakförhållanden som behandlas (respektive inte utreds) i utredningen. En studie av *domen*, däremot, tillhandahåller uppgifter om den officiella bedömningen av målet. Eftersom syftet med den empiriska undersökningen främst har varit att undersöka i vad mån och på vilka sätt som uppgifter om barnets behov respektive barnets intressen framkommer som bevismaterial och används vid länsrättens prövning av målet har domen fått utgöra undersökningsmaterialet. Genom att välja domar som grunden för undersökningen har jag kunnat ta del av ett stort antal domar, till skillnad från om metoden i stället hade varit att undersöka även akterna i rättsfallen, eftersom antalet rättsfall måste begränsas betydligt på grund av den tidsåtgång som åtgår att studera akter.

Valet av undersökningsmaterial innebär emellertid också en begränsning. Det är rimligt att anta att vissa uppgifter som lämnats *om* respektive *från* barnet inte dokumenteras i domen. Skälen härtill kan vara flera. Vissa uppgifter kan anses sakna betydelse för sakfrågan och utelämnas därför. Andra uppgifter kan exkluderas av integritetsskäl. Ytterligare andra uppgifter kan utebli i domskälen av effektivitetsskäl. Detta begränsar givetvis möjligheten att undersöka hur barnets representanter och domstolen nyttjar uppgifter om barnets behov och intressen vid bevisprövningen genom att studera domar. Resultaten i undersökningen begränsas till att avse de uppgifter som redovisas i den offentliga domen. Eftersom ansatsen har varit att undersöka hur rätten nyttjar

uppgifter rörande barnets behov och intressen, inte hur den *inte* använder sådant material, har resultaten ändå värde för förståelsen av den praktiska tillämpningen av gällande rättsregler.

Den huvudsakliga målgruppen rörande LVU är beredande av vård med stöd av 1 § och 2 respektive 3 §§. De resterande målen rör dels interimistiska beslut om tvångsvård, dels överklagande av beslut om fortsatt vård, umgänge och flyttningsförbud. De målen, dvs. sådana mål som inte rör beredande av vård, har jag efter visst övervägande lagt åt sidan och de ingår alltså inte i studien. Orsaken till detta är att de vanligtvis rör en situation där det huvudsakliga utredningsarbetet ännu inte har skett (omedelbara omhändertaganden enligt 6 § LVU) eller där utredningen har utförts i tidigare mål (överklagade beslut enligt 14 §, 21 § och 24 § LVU). Att jämföra dessa mål med de mål som rör huvudfrågan, dvs. beredande av vård med stöd av 2 eller 3 §§ LVU, skulle ge en skev bild. I stället har jag valt att behandla vissa mål i andra kapitel men då med syftet att använda fallen som belysande exempel på en situation eller ett problem.

Bearbetningen av materialet har inneburit vissa svårigheter. Jag har själv kodat materialet. I vissa fall har det varit svårt att klassificera några uppgifter i domar. En annan svårighet har varit att välja ut de domar som skulle ingå i den kvalitativa undersökningen. Domarna valdes ut efter att domskälen i samtliga domar granskats. Ansatsen var att finna de mål som innehöll sådana beslutsmotiveringar av rätten som innehöll uppgifter från barnet. Urvalet grundas på min subjektiva bedömning huruvida sådana framkommer i rättens bedömning eller ej.

Vissa frågeställningar har inte kunnat utredas i den utsträckning som varit min avsikt från början på grund av att tillräckligt säkra bedömningar inte har kunnat göras. Särskilt gäller detta frågan i vad mån rätten använder uppgifter från barnen. Min föresats var från början att lägga stor vikt vid skillnaden mellan en uppdelning i uppgifter *från* barnen i förekomst av sådana uppgifter respektive beaktande av samma uppgifter. Jag ville skilja mellan dels förekomsten av uppgifter som lämnats av barnet på något sätt (vilka inkluderar barnets inställning i målet och grunderna för densamma), dels uppgifter *från* barnet vilka rätten tagit ställning till i någon slags argumentation (för eller emot). Avsikten var att kunna skilja mellan fall när rätten ”verkligen” lyssnar på och tar hänsyn till vad den unga har framfört i processen och fall där rätten formulerat en uppgift *från* barnet, många gånger av rutinmässiga eller formella skäl. Särskilt rör det frågan när rätten upplyser att barnet medger ansökan, men rätten inte tar upp frågan vidare till diskussion och inte motiverar varför man

trots den ungas samtycke till frivillig vård bifaller socialnämndens ansökan om tvångsvård. Det visade sig vara svårt att på ett korrekt sätt tolka om rätten beaktat uppgiften i flera fall. Jag har därför inte utvecklat denna del av arbetet vidare utan redovisar enstaka resultat med risk för viss diskrepans med avseende på procentsatsernas tillförlitlighet i kap. 8.2.3.1 (tabell 3).

För att särskilja olika sätt att hänvisa till uppgifter från barn och sortera bort mål dels där det inte kan utläsas om det är uppgifter från barnet, dels där uppgifter från barnet har använts endast av formella skäl valde jag vidare först att dela in rättens prövning av uppgifter från barnen i tre grupper. Jag har endast använt den första gruppen i tabell 3 i kap. 8.2.3.1. I den första gruppen ingår sådana fall där rätten ”öppet” har diskuterat barnens intressen och tagit ställning till sådana bevisfakta i målet. Det betyder att rätten har påpekat att en uppgift härrör från barnet (eller hennes representant) alternativt att man som läsare återfinner en uppgift från den av rätten refererade partsutsagan i prövningen av målet. För domar som ingår i denna grupp kan man med säkerhet säga att det förekommer någon uppgift från barnet i prövningen. Däremot finns det inga krav på att det skall vara en väsentlig uppgift, flera uppgifter eller att rätten behandlat den i mer än ett par ord. Till den andra gruppen hör fall där rätten visserligen tagit hänsyn till någon enskild uppgift från barnen men sedan har gått emot uppgiften, exempelvis genom att anföra att samtycket till vård inte är tillförlitligt. Det betyder att uppgiften från barnet främst används för att påvisa avsaknad av trovärdighet. Denna grupp ingår inte i tabell 3. Den tredje gruppen, slutligen, är en grupp bestående av domar där rätten kan ha använt uppgifter från barnen, men där det inte kan utläsas om så är fallet. Det kan röra sig om ett fall där barnet har lämnat vissa uppgifter om sina hemförhållanden och rätten sedermera prövar hemförhållandena utan att hänvisa till någon särskilt bevisning. I samma grupp ingår även fall där barnets formella inställning i målet överensstämmer med rättens utslag. Det visade sig vara svårt att tolka innebörden av dessa mål. Denna grupp ingår därför inte heller i tabell 3.

Underlaget för samtliga tabeller har tagits fram med hjälp av Bengt Lundell, biträdande handledare och lektor vid juridiska fakulteten, Lunds universitet.

Länsrätter

Uppdelat i måltyper fördelar sig de undersökta fallen på följande domstolar.

	Stockholm	Malmö	Kalmar	Luleå	Totalt antal per måltyp
2 §	82	52	18	4	156
3 §	120	63	11	2	196
2 och 3 §	14	21	2	1	38
Summa	216	136	31	7	390

Tabell I: Bastal rörande antal domar per domstol och uppdelat i måltyp

Tabell I är basen för de tabeller i undersökningen som visar procentuella skillnader mellan måltyperna. En betydande del av mål jämlikt 3 § LVU härrör från Länsrätten i Stockholm. I övrigt fördelar sig de olika måltyperna jämförelsevis lika i de undersökta domstolarna i förhållande till domstolens storlek.

Mål med kombinerade yrkanden består av sammanlagt 38 domar. Uppdelningar av ett så litet antal domar på ytterligare variabler ger låga bastal, vilket i sin tur skapar osäkra resultat. Jag har därför valt att inte analysera dessa mål särskilt. Totalsiffror för samtliga måltyper som redovisas är dock oförändrade, vilket innebär att mål med kombinerade yrkanden ingår i procent-satserna.

Åldersgrupper

Domarna omfattar 480 barn. Könsfördelningen är 200 flickor och 280 pojkar. Jag har delat in fallen i tre åldersgrupper. Dessa är förskoleåldern 0–6 år, skolåldern 7–14 år samt processbehöriga barn som är 15 år och äldre. I flera domar, särskilt miljöfallen, är mer än ett barn part i målet. I de statistiska analyserna har domen varit utgångspunkt i undersökningen. De resultat som redovisas anger därför något *om domarna*, inte om det enskilda barnet. Jag har valt att redovisa antalet domar som innehåller minst ett barn i aktuell ålderskategori (i stället för att redovisa antalet barn i en åldersgrupp). Det betyder att en dom som förekommer i en ålderskategori har *minst* ett barn i

den åldersgruppen. Den valda uppdelningen innebär också att en dom kan förekomma i flera åldersgrupper. En dom med två barn i åldrarna 4–12 år förekommer därför både i grupperna 0–6 år och 7–14 år.

Att ha domen som utgångspunkt i den statistiska analysen möjliggör intressanta jämförelser mellan fallen. Det innebär dock att det uppstår vissa problem att på ett korrekt sätt redovisa statistik uppdelat i ålderskategorier i sådana fall som innehåller fler än ett barn och där barnen ingår i olika åldersgrupper. Detta gäller dock inte många domar. Av de sammanlagt 390 fallen är det endast 30 fall som innehåller barn ur flera ålderskategorier i ansökan. Dessa i sin tur fördelar sig på 24 domar med barn i båda ålderskategorierna 0–6 år och 7–14 år samt tre domar som både har barn som är 7–14 år och barn som är minst 15 år. De få fall som innehåller barn ur flera ålderskategorier inverkar inte störande på resultaten i undersökningen. Jag har därför funnit att en uppdelning i domar är rimlig. Fördelat på dessa tre åldersgrupper hos de barn som är föremål för en ansökan om tvångsvård fördelar sig fallen enligt följande, med minst ett barn i åldersgruppen.

	0 - 6 år	7 - 14 år	15 år -
2 § LVU	85	85	13
3 § LVU	0	25	171
2 och 3 § LVU	0	19	19
Bastal per åldergrupp	85	129	203
Summa			417

Tabell II: Bastal rörande antal domar per åldersgrupp i undersökningen

Tabell II utgör basen för de tabeller som visar procentuella skillnader mellan åldersgrupperna i olika avseenden i undersökningen.¹³⁶⁰

¹³⁶⁰ Uppdelningen mellan länsrätterna rörande antal domar med barn i respektive ålderskategorier är följande (från lägsta till den högsta åldersgruppen): Länsrätten i Stockholm har i miljöfallen 52, 36, 6 mål och i beteendefallen 0, 13, 107 mål. Samma domstol har 0, 7, 7 mål med kombinerade yrkanden. Länsrätten i Skåne har i miljöfallen 23, 32, 6 mål och i beteendefallen 0, 9, 54 mål. Samma domstol har 0, 10, 11 mål med kombinerade yrkanden. Länsrätten i Norrbottens län har i miljöfallen 1, 3, 0 mål och i beteendefallen 0, 1, 1 mål. Samma domstol har 0, 1, 0 mål med kombinerade yrkanden. Länsrätten i Kalmar län har i miljöfallen 9, 13, 1 mål och i beteendefallen 0, 2, 9 mål. Samma domstol har 1, 1, 1 mål med kombinerade yrkanden.

Könsfördelning

Könsfördelningen är ganska jämn. I de 390 fallen inryms 143 fall där det endast förekommer (minst) en flicka och 215 fall som gäller (minst) en pojke. Dessa domar innehåller inte något barn av motsatt kön, dvs. de är ”rena”. 32 domar innefattar (minst) ett barn som är pojke och (minst) ett barn som är flicka. Denna grupp, innehållande mål med både pojkar och flickor, har fått utgöra en särskild jämförelsegrupp i vissa delar av undersökningen.

De flesta tabeller rörande kön innehåller en uppdelning som grundas på något annorlunda tal än de ovan redovisade. Indelningen består här för det första av mål som rör (minst) en pojke där det även kan förekomma en flicka samt för det andra mål som rör (minst) en flicka och där det kan förekomma även en pojke i målet. Det innebär att de 38 målen som innehåller både flickor och pojkar ingår i målen med pojkar respektive i målen med flickor. Procentbaserna blir därför något större vid denna indelning. Denna ”grova” indelning har varit användbar för att undersöka om det över huvud taget förekommer könsskillnader. Gruppen är för liten för att vara störande för ett sådant ändamål. I de tabeller där könsskillnader har påvisats har ytterligare tabeller framställts för att mer precist kunna bestämma hur stor könsskillnaden är. Jämförelsen av de olika procentsatserna har även gjort det möjligt att studera om könsskillnaden är en tendens som förstärks om målen renodlas.

Anledningen till skilda uppdelningar i presentationen är således att de renodlade fallen tagits fram efter hand, för att efterkontrollera de tabeller som påvisat könsskillnader. Eftersom könsskillnader har kunnat konstateras endast i fråga om vilka sakuppgifter rörande barnets behov och intressen som framförs av barnet självt respektive barnets representanter är det endast i dessa fall som de renodlade tabellerna tagits fram (kap. 8.3.2 och 8.4.2). Dessa tabeller grundas på de ändtal som presenterats inledningsvis i detta avsnitt. Övriga tabeller som presenterar uppdelningar i kön grundas på nedanstående bastal.

	Flicka	Pojke
2 § LVU	103	84
3 § LVU	59	137
2 och 3 § LVU	13	26
Bastal per kön	175	247
Totala bastalet		422

Tabell III: Bastal rörande antal domar med flickor respektive pojkar, uppdelat i måltyp

Tabell III är basen för de tabeller som visar procentuella skillnader mellan könen i olika avseenden i samtliga avsnitt utom kap. 8.3.2 samt 8.4.2.

Förekomsten av uppgifter om barnets behov och intressen i domskälen

Undersökningen av vilka uppgifter om barnets behov som det offentliga biträdet/ställföreträdaren inkommer med och som antecknas i domen (kap. 8.3.2.) omfattar 147 domar. En dom kan innehålla en eller flera upplysningar om barnet.

Antal fall med förekomst av uppgifter om barnets intressen i procent av totalt antal fall, uppdelat i vem som har presenterat sådana uppgifter, redovisas i nedanstående tabell. (Tabellen finns även med i kap. 8 i syfte att ge en inblick i hur vanligt förekommande sådana uppgifter är direkt från barnet och förmedlade av olika representanter.

Barnet	157 mål
Barnets offentliga biträde	112 mål
Socialnämnden	165 mål
Vårdnadshavaren	24 mål

Tabell IV: Antal fall med förekomst av uppgifter från barnet i procent av totalt antal fall, uppdelat i vem som har presenterat uppgifterna; tabellen finns såsom tabell 11 även med i kap. 8 i syfte att ge en inblick i hur vanligt förekommande sådana uppgifter är direkt från barnet och förmedlade av olika representanter.

Något bör sägas om hur jag gått till väga när jag har fått fram de sakområden, innehållande olika slags uppgifter *från* respektive *om* barnet, som jag använder fortsättningsvis i presentationen av domsundersökningen.

Vid bearbetningen av domarna delade jag in de uppgifter om barnets behov och intressen, som jag kunde utläsa av rättens redovisning av bevisningen i målet, i relativt många sakområden. Efter genomgång av samtliga fall hade jag noterat uppgifter rörande barnets behov och intressen i 26 olika sakområden. Det rörde exempelvis fall där det framkommit uppgifter om barnets skolgång, barnets arbete, barnets mognad eller barnets behov av sina syskon. I vissa fall kunde jag använda samma sakområden för närliggande ämnen. Exempelvis använde jag samma sakområde om det offentliga biträdet beskrev barnets beteende (ett exempel är att barnet kryper iväg från vårdnadshavaren hela tiden) och när den unga beskrev sitt agerande (ett exempel är hur hon hade avvikit från familjehemmet utan lov). På samma sätt kunde jag använda samma sakområden när det offentliga biträdet beskrev barnets behov av skolgång och när barnet själv berättade om sina svårigheter i skolan. Andra sakområden passade sig bättre att föra samman i denna första del av arbetet. Uppgifter om den ungas autonomi kunde dels vara det offentliga bitrådets åsikt att den unga hade uppnått tillräcklig mognad för att få påverka ett beslut (*mognad* som sakområde), dels att den unga själv önskade vidgat självbestämmande (*självbestämmande* som sakområde).

Jag ansåg det vara av värde att i ett senare skede av bearbetningen av materialet försöka sammanföra sakområden med visst samband i några få *kategorier*. Det skulle lättare möjliggöra jämförelser mellan vilka slags uppgifter

som barnet framför självt respektive genom olika vuxna. Eftersom vissa sakområden hade nära samband ansåg jag det fullt möjligt att göra sådana sammanslagningar.

Av pedagogiska skäl och för att lättare kunna diskutera resultaten förde jag därför samman de 26 sakområdena till sex kategorier vars innehåll jag ansåg hade gemensamma drag. Ibland redovisar jag något enstaka sakområde (av de ursprungliga 26) om det är särskilt intressant att ta fram detta separat. Jag redogör annars inte för de ursprungliga sakområdena i annat avseende än att jag diskuterar kring dessa begrepp i samband med kategoridiskussioner.

Summary

The Child in Statutory Care Proceedings Legal Security, Protection of Personal Integrity and Autonomy in Connection with Decisions on Statutory Care

Introduction

In this dissertation the question of the child's legal status in judicial processes concerning its own person is studied. Special problems that may arise in investigations concerning the situation of the child and in decisions on measures to be taken in the best interest of the child are also examined. The Care of Young Persons Act (1990:52) – hereafter referred to as LVU after the Swedish title of the Act: *Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga* – has constituted the framework of this study. The goal of LVU is to provide help or care to children in families that are considered problematic, as well as to children with problems of their own, when consent to the care deemed necessary by the Social Welfare Board (*socialnämnden*) is not given by these children's custodians (or for a young person over 15 years of age, by the young person him- or herself). According to section 2 LVU, a person under 18 years of age shall be afforded care as provided for by law if substantial risk exists that his or her health or development is endangered due to maltreatment, undue exploitation, neglect or any other like circumstances at home. Cases under section 2 LVU are referred to as “environmental cases” (*miljöfall*). According to section 3 LVU care shall also be given to a person under 20 years of age, whose health or development is exposed to substantial risk of harm due to that person's misuse of addictive substances, criminal activities or other destructive social behaviour. These cases are known as “behavioural cases” (*beteendefall*). The County Administrative Court (*länsrätt*) shall, upon application by the Social Welfare Board (a municipal administrative organ), decide whether the conditions set out in sections 2 and 3 LVU are fulfilled, and, where consent to care is absent, whether statutory care under the auspices of the Social Welfare Board shall be ordered. This statutory care must however be terminated as soon as the prerequisite conditions for such care cease to exist.

The law – LVU – should, in this way, act as a means of legal protection for particularly exposed children and young persons. The function of the judicial process is to materialize that protection. The present dissertation examines this function of the law. The subject-matter examined is of some pressing importance as criticisms – of the child-welfare investigation process as well as of proceedings in the administrative court system – have every so often been raised ever since the enactment of LVU. These criticisms have concerned, *inter alia*, the rather insignificant role of the child in these legal proceedings, and the fact that great variations exist in respect of both the quality of the applications by Social Welfare Boards and the submissions of public counsels. Even the quality of judicial decisions made by the courts have been called into question.

In a number of international conventions and in the Swedish legislation and its *travaux préparatoires*, it is established that in all decisions concerning children, due attention must be paid to the children's right to legal security, personal integrity and successively increasing autonomy. These three basic demands on the legal process constitute the starting-point of the present work. One of the aims of this work is to examine whether the procedural framework for statutory care proceedings according to LVU and the practical application of this framework actually satisfy the aforementioned demands of legal security, personal integrity and successively increasing autonomy. Another aim of the study is to describe, at a more theoretical level, the characteristics and special problems in respect of the child's role in legal proceedings concerning itself. A formal conception of 'legal security' is employed in this dissertation, which means that the concept comprises aspects of foreseeability, controllability and equality of treatment. The concept 'personal integrity' is taken to comprise in part the child's right to determine, respectively, what information about itself should be given to others and what information the child itself shall be given, and in part respect for the child's opinions, wishes and values. In this work, 'integrity', in a somewhat simplified manner, is then concerned with information *on* the child, *to* the child and *from* the child. As for 'autonomy', it is to be understood as the right of the child to be involved in, and the ability to influence decisions, concerning itself.

The dissertation consists of four parts. Part I (Chapters 1–3) is devoted to the presentation of the starting-points of the present work. The aim, problems and choice of material are presented; thereafter the basic concepts of the subject are introduced. Following a description of the historical background to the regulation of child welfare in Sweden, the dissertation continues to

discuss the forms and content of children's right to have their basic needs and interests taken care of by their custodians in the first place, and by the Social Welfare Service in the second place. The substantive conditions for statutory care under LVU are then presented. Thereafter, an account is given of the corresponding legal frameworks in Norwegian and in English law.

The Legal Framework

Part II of this work describes the judicial process preceding an order for statutory care. The legislation in Sweden is presented and compared with the corresponding regulations in Norwegian and in English law. The purpose is to ascertain to what degree the child's legal security, personal integrity and autonomy are upheld in the legal process. In this respect, the study is structured on the basis of four distinct aspects of the legal process: (a) the child's legal standing and its representation, (b) the child's right of participation and to be heard, (c) the parties' and the court's responsibility for adequate investigation and (d) the court's consideration of the merit of and the decision on the application.

Chapter 4 deals with the rules on *locus standi* (*partsbehörighet*) and rights of advocacy (*processbehörighet*). Whereas *locus standi* concerns the child's legal-technical capacity of being a party in a process, the right of advocacy concerns the possibilities for a party to conduct his or her own case, e.g. to decide to adduce evidence. These procedural rules are founded on the basic principles of the accusatorial process that no one shall be judged unheard and that parties to the process are of equal standing. It is apparent that these provisions are governed by the requirement of legal security, but the demands of personal integrity and autonomy are also, on the whole, being met. Amongst other provisions, the child is given *locus standi* regardless of age and the nature of the case. The child is also entitled to be aided by a public counsel and a child under 15 years of age is, furthermore, represented in the proceedings by a legal representative. The age of 15 has been designated in LVU as the point at which a child gains a more extensive legal capacity. The formal *locus standi* of the child in all proceedings can be seen as an expression of the requirement of legal security that the child should be able to be involved in decisions concerning itself while the provisions on advocacy-rights reflect the respect for the successively increasing autonomy of the child and the right of the child to take care, by itself, of issues of personal integrity concerning itself.

The provisions on the representation of the child also serve the purpose of

satisfying the requirements of legal security, protection of personal integrity and autonomy. Representation by a public counsel ensures legal security as the child's legal rights are safeguarded by the counsel. Representation of children under 15 years of age by a legal representative is seen as a guarantee for legal security that compensates for the younger children's limited ability to exercise autonomy and to protect their own integrity.

On a few points, it may however be questioned whether the current law is satisfactory from the point of view of the protection of the child's personal integrity and the possibility to exercise autonomy for children under 15 years of age. In the first place, it is debatable whether an arbitrary age limit should be the sole criterion in determining the extent of the child's autonomy in the process. The foreseeability and equality-of-treatment aspects of legal security prevail here over consideration of autonomy of children who attain the requisite degree of maturity at an earlier age. It is however possible to strengthen the autonomy consideration without weakening the demands of legal security. According to the Norwegian model, in addition to the provision on a 15 year age-limit for the capacity of self-advocacy, a child under that age may also conduct its own case if the court considers that the child is sufficiently mature to do so. In the second place, criticism can be raised against the present Swedish system in which the same person is in charge of safeguarding the child's legal rights in the proceeding (such as the child's opportunity to be heard personally) and determining what constitutes the best in the interest of a child under 15 years of age. A consequence of the system is that, if the child has an opinion differing from that of the legal representative, the interest of the child may not be put forward in the courts. At present, the different duties of the legal representative are not regulated in LVU, nor in the legislation on public counsels. While a system with two representatives (such as that in England) is desirable from the point of view of the child's legal security and personal integrity, such a system is complicated to administer and possibly may not even benefit the child. An alternative solution with an aim to strengthen the child's legal status would be to regulate to a higher degree the content of the double duties of the representative, ensuring that these duties comprise *both* the safeguard of the child's rights and the respect of what is best for the child.

Chapter 5 deals with the provisions on the right of the child to oversee, *i.e.* to gain insights into, the proceeding and its right to be heard. The idea of legal security is central within the framework of the procedural rules – the parties are given extensive rights of mutual overview and the parties are given, to a high degree, the opportunity to be heard at various stages of the proceeding,

either through written submissions or at oral hearings. The price to be paid for the dominance of legal security is, however, a diminished degree of protection of personal integrity. The parties' right to oversee the process entails both that the child be given the possibility to examine the petitioner's (the Social Welfare Board's) material and that the petitioner be given a corresponding right to examine materials concerning the child. The possibility of restricting the other party's access to material through a declaration that certain sensitive information on or from the child be kept confidential is very limited due to a narrowly formulated provision in Chapter 14, section 5 of the Official Secrets Act (which deals with access to public documents). The openness between the parties, which is an important element of the accusatorial process, is therefore attained only at the cost of a limited protection of personal integrity. As there are no provisions on how the legal representative should act with respect to the child (who has *locus standi* in the proceeding) and its rights as a party to the process to determine the flow of information, considerable risks exist that application of the law becomes inconsistent, which is unsatisfactory also from the point of view of legal security.

According to the Administrative Procedure Act, the right to be heard is an unconditional right of a child who has the capacity of advocacy. Younger children, however, may also be heard in accordance with the provisions of LVU. Section 36 LVU sets out two conditions for this: firstly, the hearing of the child should contribute to the investigation and, secondly, the hearing must not lead to harmful effect on the child heard. Since the hearing of the child is preceded by an examination of the hearing's suitability, the child's right to be heard can be said to be restricted. It may be mentioned, moreover, that there exists a rather vague provision in the Social Service Act stating that the child's position on the matter should be discovered and that it may affect the outcome. The lack of clear rules on whether the legal representative or the court is required to obtain relevant information from the child is reflected in the practical application of the law, where significant variations are discerned in different types of cases and between different legal representatives for children of the same age group. The present study shows that the extent and goals of participation of the child in the legal process should be clarified in legislation.

The rules on communication and the right to oversee the other party's material are not adapted to a party who is unable to conduct its own case. The lack of regulation dealing with the legal relationship between the child and its legal representative leads also to a lack of uniformity in the application of the law, which is undesirable from a legal-security point of view. Furthermore, the

lack of connection in the legislation between the right to obtain information and the right to provide information is unsatisfactory, viewed in the perspective of personal integrity, since children who wish to express themselves on issues concerning themselves and who have attained a certain degree of maturity are able to do so only to a limited extent. The study of Norwegian and English law shows, however, that the legal status of a child who lacks the capacity of advocacy can be strengthened. According to *barnevernloven*, the Norwegian legislation on the protection of children, there is a duty to provide information to the child regardless of the age of the child or its capacity of advocacy, as well as an unconditional right for any child over the age of 12 to be heard regardless of *locus standi*. The right to obtain and the right to provide information are welded together in the legal provision. In English law, the position of the child who lacks the capacity of advocacy is safeguarded through regulation of the child's representation. There exists, for instance, a legal duty for both representatives of the child to provide information on the case to the child, regardless of child's advocacy right, age or maturity. The child's right to be heard – including that of a child who lacks capacity of self-representation – is further enhanced through the court's statutory duty to take into account information from the child in its evaluation of evidence.

Provisions on the responsibility for investigations are presented in Chapter 6. The importance of a thorough investigation is a requirement of legal security that dominates the regulation in this area. This may to some extent entail breaches of the child's integrity, since even sensitive information on the child would become part of the investigative material. The legal conditions regarding the application of the Social Welfare Board in statutory care proceedings are in principle limited to information on the child. There is no requirement that the child's point of view, wishes or feelings – as the case may be – be documented in the investigation material. On the other hand, general principles in this area are favourable to a child's being able to express itself. These principles are, nevertheless, too vaguely formulated to ensure that all children who wish to express themselves are given an realistic opportunity to be heard as a mandatory part of the social welfare investigation. It can therefore be maintained that only children who possess the capacity of advocacy have an unconditional right to participate in the social welfare investigation.

The same result is obtained on the question of the child's possibility of being involved in the investigation as that of its legal standing in the judicial process. While a child with the capacity of advocacy may exercise its rights as a party, younger children are dependent on their legal representatives to bring forth

evidence. As there is no legal duty for the public counsel or the legal representative to ensure that the child's interests be included in the evidence, the application of the law may vary, depending on the view of the individual representative on the evidential value of information from children as well as the representative's ability to discover the children's interests. However, there are provisions, which give the civil party some possibilities of supplementing the investigation with information on the needs of the child.

Neither is there any legal requirement concerning the right of the parties to demand – or for them to provide themselves – information on the child's interests, in order to ensure that the court has sufficient bases for its decision. The desirability of hearing a child – expressed in section 36 LVU – is balanced against considerations of efficiency and harm to the child. While oral hearings are considered to be inappropriate for the purpose of hearing a child, other forms of hearing such as home-visits are only rarely employed and are thought to entail undesirable problems of communication for the process. By exercising their function to lead the proceeding, the courts can, however, contribute to strengthening of the child's legal security. Information from the child ought to be required when the court considers that the necessary effort of obtaining that information is of benefit to the child. Since children as a group have special difficulties in safeguarding their own rights and therefore are in need of extra guidance by the court, the application of a provision on the responsibility of investigation ought to work in favour of the child. The argument here is that the child's right to personal integrity and a degree of autonomy – as expressed in several international conventions – should characterize all considerations on whether a case has received a sufficiently thorough investigation as the circumstances may require. This is a way to ensure that the investigation material maintains a high degree of legal security. English law shows one how regulation in this area may improve the possibilities for children to be involved in the investigation process. Not only do the legal representative have a duty to produce a significant part of the report on the needs of the child, there are also statutory and indirect requirements on what the investigation report must contain. According to English law, a child's representatives are under a legal duty to investigate and account for the child's opinions, wishes and feelings.

Chapter 7 provides an account of the rules on the evaluation of evidence, the standard of proof as well as the court's account of its decisions. The requirements of legal security and controllability (through openness in the accusatorial process) entail that one must also have insight into the court's

evaluation of evidence. Within the framework of a free evaluation of evidence, there are also requirements on objectivity, impartiality, uniformity in decisions and consideration of the child's best when the case concerns a child personally. Certain guidelines on what weight should be given to the child's interests can be discerned from the case law of the European Court of Human rights. Factors considered to have an influence on the child's own understanding in a case include the age and maturity of the child and the character of the case. The standard of proof required may to some extent depend on how important it is to reach a decision in an individual case, which in its turn can depend on the type of case. In environmental case, *i.e.* cases concerning harmful environment at home, the primary concern is to protect the vulnerable child from its environment. This means that the court may apply a lower standard of proof in order to ensure that the child's need of protection is met. In behavioural cases concerning the child's own destructive behaviour, however, the aim is to protect older children from their own destructive behaviour and this "correctional" purpose does not carry the same weight as the protective purpose in cases concerning harmful environment. The requirement of legal security that one not be deprived of liberty against one's will entails that the investigation must be particularly reliable and that a high standard of proof be set.

The court's duty to give grounds for its decision is a consequence of the requirement of legal security and of the protection of personal integrity. Besides the general requirement that legal decisions be clear and well-grounded, the principles of legal security, integrity and autonomy demand that the courts provide a particularly detailed account of the grounds for their decisions when an individual does not consent to statutory care. Furthermore, the courts should explain its reasoning in a way that children of a certain age should have a realistic chance to understand the written judgment. This means, *inter alia*, that all objective factors that are essential for the outcome of the case are accounted for. Moreover, it is suggested that the judgment be written in a language that is easy to understand. It is also suggested that the duty to provide a well-grounded judgment should be balanced against the need of respect of the parties. Sensitive information on or from the child should be avoided if it is not necessary for a correct understanding of the judgment that such information be stated. The English practice of a check-list for the courts ought to be considered even in Sweden, with a view to strengthening the child's legal status in respect of the content of judgments.

Case Studies

Part III of the dissertation accounts for the result of an empirical study on how the rules that aim to safeguard the child's legal security, personal integrity and autonomy have been applied in practice. The study is based on 390 judgments from the year 1998 in four County Administrative Courts in Sweden concerning statutory care of one or more children in accordance with section 2 or section 3 LVU. Part of the study is quantitative and it shows that the degree of protection of the child's legal security, personal security and autonomy varies according to the nature of the case, as well as the child's age and gender (Chapter 8). Particular weight has been given to the inclusion of information on and from the child in the judgments. Another part of the study is qualitative and examines the evaluation of evidence from children (Chapter 9). The purpose here is to illustrate how information from children are used as evidence in environmental and behavioural cases respectively. Some overall conclusions can be drawn from the study.

The case study shows great variations between environmental and behavioural cases. In environmental cases a child is more likely to consent to the Social Welfare Board's application for care and less likely to be placed under statutory care than in behavioural cases. From what can be gathered from the written judgments, the public counsels in environmental cases tend to provide more information on the children, regardless of age, than in behavioural cases. Children of the same age are heard significantly more frequently in behavioural cases than in environmental cases. The variation depending on case-type is therefore great in several ways. The results show that environmental cases and behavioural cases ought to be treated separately in the legislation in order to achieve the legislative goal of seeing to the best interests of the child.

Significant variations in judicial practice exist, furthermore, depending on the age of the child. On issues concerning evidence, it is difficult for representatives of the youngest children to meet the demands of legal security and personal integrity. The representatives have difficulties in making the children visible in the process. For instance, no information on a child belonging to the lowest age group has been given by the legal representatives in one third of the cases examined. For children between 7 and 14 years of age, inclusion of evidence of information on the child is far more extensive. In the matter of information from children one can discern a pattern of successively increasing inclusion relative to the age of the child. However, information on children under 15 years of age has in all of the examined cases been provided

by the child's representative. The study shows vividly the importance of the child's capacity of advocacy in its ability to influence the legal process.

It is, furthermore, shown from the judgments examined that information from children has been used in different ways. In environmental cases, it may be said that the use of information from the child tends to promote the interest of legal security, personal security and autonomy. The courts rarely openly account for information from the child in environmental cases (in 23 out of 156 judgments), which can be explained by the absence of such information from the child or the fact that such information is omitted out of consideration of the integrity of the child. Information from the child constitutes the most central material for the evaluation of evidence in cases involving suspected crimes against the child. The study of the judgments shows how the will and feelings of the child can be made visible, thus influencing the outcome of the case and, furthermore, how an assessment of the child's maturity may be made when the court has the opportunity of direct contact with the child. The study shows that information from children in environmental case tends to contribute to the legal security of judgments.

The result for behavioural cases is mixed, on the other hand, on the question of the evidential influence of information from the child on its legal security, personal integrity and autonomy. It is normal that judgments in such cases contain an account of the information obtained from the child. In some cases, such information has had a positive effect on the child, *inter alia* since the court is given the possibility to clarify the will and wishes of the child, or that the trustworthiness of the child has been strengthened at an oral hearing. In other cases, information from the child works rather to the child's disadvantage. The child's presence and testimony in court have in many cases created an impression of unreliability as to the child's strength, determination and insight into its situation *etc.*, with the consequence that an application for statutory care be granted against the child's wishes. It is understandable that it is desirable to obtain a so comprehensive basis of decision as possible. However, it is questionable whether the advantages of a comprehensive basis for decision justify a breach of the child's personal integrity. The demands of foreseeability and controllability require that the courts should explain in their judgments why they have not given weight to the individual's perception of his or her own capacities or understanding of his or her own situation, a requirement that is seldom met in the judgments examined.

Within the system of rules on representation, children are given the

opportunity, through the appointment of legal representatives, to be compensated for a limited autonomy and act as an equal to the opposing party. The empirical study has however revealed some complex issues concerning the system of representation. In Swedish law – as well in many other legal systems – one has chosen to let children be represented by adults instead of having the children being present in cases concerning themselves. This representation of children by adults is not considered a problematic issue. The study shows, however, that there are also grounds to examine the system of representation critically.

In the first place, the study shows that different representatives put forward different information given by the children. Discrepancies in the view that the child in fact has expressed are also found to exist between the testimonies of legal representatives and of the Social Welfare Board. Moreover, such second-hand testimonies have been found not to be entirely consistent with the information given by the child, when it has the opportunity to be heard in court personally or when it is able to submit a written testimony itself. It can thus be maintained that the quality of evidence on information from children varies depending on whether the child itself is present at the hearing or that the child's position is only relayed to the court through its representative. Furthermore, information from children also varies depending on which representative it is that provides the information to the court. However, one cannot conclude on the basis of the judgments examined, whether different ways of presenting information from the child result in conflicting outcomes, or that the different presentations supplement each other. Nonetheless, the study shows that there are causes to review the different ways for a child to express itself.

In the second place, the study has revealed that the system of representation has given rise to negative effects in that differences in the application of the law exist, depending on gender differences. These differences arise in connection with accounts given by the public counsel, the legal representative and the Social Welfare Board on what the child has expressed. Where the child is heard in person, corresponding gender differences have not been found. All representatives of the child tend more frequently, in cases concerning girls, to provide information on what the child has expressed on the child's custodians and its relation to them. Information given by girls themselves does not reflect a similar tendency to contain more information on the custodians. (Quite the opposite, accounts from boys tend somewhat more frequently to give such information.) It is observed, moreover, that the public counsels in cases

concerning girls often focus their testimonies on the child on details about the custodians. A possible explanation for these results (based on a genus perspective) is that gender conceptions in fact influence the representation. These influences can materialize in two different ways. There are in part expectations on how girls (and boys) would react, which influence the child's representative and characterize the way in which the representatives describe what has been said by the child. The gender of the representatives also plays a role such as different expectations as regards how they should relate to girls (and boys), conceptions on different ways of communicating with girls (and boys), on what questions they ought to ask and what answers they expect to receive. The consequence is that differences in the application of law exist depending on the gender of the child (and of the representative).

In summary, it can be maintained that there are good reasons to treat representation of the child in light of the child's legal security, personal integrity and autonomy as a significant but not unproblematic aid for children in the legal process. There are also good reasons to emphasize the importance of the representatives' knowledge and ability to work with children as clients. The study suggests, moreover, that one ought to be critical of a system based on the belief that presence of the child can always be replaced through representation.

Conclusion

Part IV (Chapter 10) summarizes the results obtained from the investigation and discusses which of these results are the most important for legal proceedings involving children. It is maintained that, in a judicial process, the procedural tools available to children, as parties, provide a basic and essential level of legal protection, but these rules normally need to be adjusted – in particular depending on the type of the case and the child's degree of maturity – in order to see to the best interests of the child. The present dissertation has chiefly been an attempt to show how such adjustments of the legal process can be made. It is proposed that the method used in this study also be applied in other proceedings resulting in decisions concerning a child's own person. To attain a legal process compatible with the child's best, the procedure must optimize the child's legal security, protection of personal integrity and successively increasing autonomy. It is unavoidable that legal security should dominate when there is a conflict among the three stated values. The requirements of legal security must also be modified according to the character

of the case and the stage of development reached by the child. Furthermore, different forms for the child's involvement – whether through representation or otherwise – should be given careful consideration.

Litteratur och källor

Litteratur

- Agge, Ivar, Frihetsberövande som förvaltningsrättsligt tvångsmedel, FT 1938, s. 186–200.
- Ahlberg, Axel W., Lundqvist, Nils, Sörbom, Gunnar, Latinsk-svensk ordbok, 2:a uppl., 1982.
- Andersson, Margareta, Integritet som begrepp och princip. En studie av ett vårdetiskt ideal i utveckling, 2:a uppl., Åbo, 1996.
- Appelberg, Göte, Om samtycke enligt LVU, FT 1986, s. 186–193.
- Argårds, Britt, Polisförhör med barn, i Christianson, Sven-Åke (red.), Rättspsykologi. Den forensiska psykologin i Sverige – en kunskapsöversikt, 1996, s. 110–121.
- Association of Lawyers for Children, The Future of Representation for Children, (1998) Fam L s. 403–411.
- Backe-Hansen, Elisabeth, Til barnets beste. Beslutninger og beslutningsprosesser i barnevernet, Oslo, 1995.
- Barnets rätt i samhället (BRIS), Placerade barn och ungdomar, BRIS fördjupningsstudie nr 2, 2000, ISBN 91-973439-2-7.
- Bennett, Walter H., A Critique of the emerging Convention on the Rights of the Child, Cornell International Law Journal, vol. 20, 1987, 1–64.
- Bergström, Sture, Håstad, Torgny, Lindblom, Per Henrik, Rylander, Staffan, Juridikens termer, 8:e uppl., 1992.
- Bernt, Jan Fridthjof, Saksbehandling og klage i saker om tildeling av ytelser, i Kjønstad, Asbjørn, Bernt, Jan Fridthjof, Kjellebold, Alice, Hove, Harald, Sosial trygghet og rettssikkerhet under sosialtjenesteloven og barnevernloven, 2:a uppl., Bergen, 2000, s. 197–226.
- Bischofberger, Erwin, Dahlqvist, Gisela, Elinder, Göran, Barnets integritet. Etik i vårdens vardag, 1:a uppl., 1991.
- Björkman, Jenny, Vård för samhällets bästa. Debatten om tvångsvård i svensk lagstiftning 1850–1970, 2001, ISBN 917293-414-9.
- Bohlin, Alf, Warnling–Nerep, Viweka, Vetenskaplig standard – en gång till, FT 1995, s. 57–64.
- Bohlin, Alf, Offentlighetsprincipen, 5:e uppl., 1996.
- Bramstäng, Gunnar, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, 1964.
- Illojal maktanvändning inom socialförvaltningsrätten, FT 1966, s. 195–226.
- Missbruk och hemfallenhet. En studie av de allmänna förutsättningarna för ingripande enligt nykterhetsvårdslagen, 1975.

- Bramstång, Gunnar, *Den offentliga barnvården*, 3:e uppl., 1977.
- *Den nya sociallagstiftningen – normgivningsteknik, begreppsbildning och tolkning*, SvJT 1984, s. 861–874.
  - *Legalitet eller konstgrepp? Några anteckningar vid studium av en regeringsrättsdom*, FT 1985, s. 1–13.
  - *Sociallagstiftningen. En kommentar till socialtjänstlagen, lagen om vård av unga samt lagen om vård av missbrukare*, 1985.
- Bridgeman, Jo, Monk, Daniel, *Feminist Perspectives on Child Law*, 2000, ISBN 1-85941-525-3.
- Børresen, Pål B., *Barnevern og familievern. En juridisk og barnevernfaglig fremstilling*, Oslo, 1995.
- Cameron, Ian, *EU-stadgan om de grundläggande rättigheterna – för vem, och varför?*, *Europarättslig Tidskrift* 2001, s. 143–150.
- Childright (2002), nr 187, s. 3–4.
- Clevesköld, Lars, Thunved, Anders, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, 2001.
- Danelius, Hans, *Mänskliga rättigheter*, 5:e uppl., 1993.
- *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis. En kommentar till Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna*, 1997.
  - *Nyheter från Europadomstolen – första kvartalet 1998*, SvJT 1998, s. 357–376.
  - *Nyheter från Europadomstolen – andra kvartalet 1998*, SvJT 1999, s. 573–594.
  - *Europadomstolens domar – andra kvartalet 2000*, SvJT 2000, s. 558–604.
  - *Europadomstolens domar – tredje kvartalet 2000*, SvJT 2000, s. 825–864.
  - *Europadomstolens domar – fjärde kvartalet 2000*, SvJT 2001, s. 43–88.
- Detrick, Sharon, *A Commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*, Haag, 1999.
- Diesen, Christian, *Utevarohandläggning och bevisprövning i brottmål*, 1993.
- Dijk, Pieter van, Hoof, Godefridus Josephus Henricus van, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 2nd ed., Deventer, 1990.
- Dübeck, Inger, *Personers rättigheter. Om individets fysiska och psykiska integritet, selvbestemmelsesret og identitet*, 1997, ISBN 87-574-7600-4.
- Ebervall, Lena, *Försvarens roll: ideologier och gällande rätt*, 2002.
- Eckhoff, Torstein, Smith, Eivind, *Forvaltningsrett*, 6:e uppl., 1997.
- Edelstam, Gunilla, *Förvaltningsmyndigheters utredningsskyldighet. En rättssäkerhetsstudie*, 1995.
- Eek, Hilding, *Socialrätt*, 1954.
- Ekelöf, Per Olof, *Rättegång V*, 6:e uppl., 1987.
- *Rättegång IV*, 6:e uppl., 1992.
- Ekelöf, Per Olof, Boman, Robert, *Rättegång I*, 7:e uppl., 1997.
- Elmér, Åke, *Svensk socialpolitik*, 1964.
- Eskeland, Ståle, *Fangerrett. En studie av rettsikkerhet ved fullbyrdelse av fengselsstraff*, 2:a uppl., Oslo, 1989.
- Fortin, Jane, *Children's Rights and the Developing Law*, London, 1998.

- Fransson, Susanne, Lönediskriminering. En arbetsrättslig studie av könsdiskriminering av löneskillnader och konflikter mellan kollektivavtal och lag, 2000.
- Freeman, Michael, The Next Children's Act? (1998) Fam L s. 341–348.
- Granström, Görel, Värnpliktsvägran. En rättshistorisk studie av samvetsfrihetens gränser i den rättspolitiska debatten 1898–1925, 2002.
- Grönwall, Lars, Aktuella spörsmål inom socialrätten, FT 1984, s. 1–10.
- Gustafsson, Ewa, Missbrukare i rättsstaten, 2001.
- Hammarberg, Thomas, Barnkonventionens bärande idé: I barnets intresse, i Barnets bästa – en antologi (bilaga till Barnkommitténs huvudbetänkande SOU 1997:116), s. 11–26.
- Hartman, Sven G., Barnets rätt att få vara sig själv, i Barnets bästa – en antologi (bilaga till Barnkommitténs huvudbetänkande SOU 1997:116), s. 31–45.
- Haugli, Trude, Samværsrett i barnevernssaker, 2:a uppl., Oslo, 2000.
- Hellners, Trygve, Malmqvist, Bo, Nya förvaltningslagen med kommentarer, 4:e uppl., 1995.
- Helmius, Ingrid, Polisens rättsliga befogenheter vid spaning, 2000.
- Hermerén, Göran, Informed Consent from an Ethical Point of View, i Westerhäll, Lotta, och Phillips, Charles (red.), Patient's Rights: Informed Consent, Access and Equality, 1994, s. 39–61.
- Hermerén, Göran, Kunskapens pris: forskningsetiska problem och principer i humaniora och samhällsvetenskap, 2:a uppl., 1996.
- Hershman, David, McFarlane, Andrew, Children Law and Practice. Family Law, Bristol, 2002.
- Hessle, Sven, Stenström, Nils, Sundell, Knut, Wähländer, Ewa, Sociala barnavårdsutredningar, i Andersson, Gunvor, Aronsson, Karin, Hessle, Sven, Hollander, Anna, Lundström, Tommy, Barnet i den sociala barnavården, 1996, ISBN 91-47-0018-X, s. 124–157.
- Hestbæk, Anne-Dorthe, Tvangsbringelser i Norden. En komparativ beskrivelse af de nordiske landes lovgivning, Socialforskningsinstituttet, nr 15, Köpenhamn, 1998.
- Hollander, Anna, Omhändertagande av barn. En studie av barnavårdsmål vid förvaltningsdomstolarna åren 1974, 1977 och 1982, 1985.
- Holmberg, Sten, Sociala rättigheter. Mål och medel, FT 1990, s. 190–203.
- Hove, Harald, Kjellevoid, Alice, Lov om barneverntjenester – tvangstiltak, i Kjønstad, Asbjørn, Bernt, Jan Frithjof, Kjellevoid, Alice, Hove, Harald, Sosial trygghet og rettsikkerhet – under sosialtjenesteloven og barneverntjenesten, 2:a uppl., Bergen, 2000, s. 411–437.
- Høyland, Jon, Saksbehandlingen i fylkesnemnda, i Tjomsland, Steinar (red.), Barnevern og omsorgsovertakelse, Oslo, 1997, s. 113–128.
- Jacobsson, Ulla, Ett barns rättigheter, 1978.
- Juslin, Peter, Lindholm, Torun, Christianson, Sven-Åke, Vittneskonfrontationer, i Christianson, Sven-Åke (red.) Rättspsykologi. Den forensiska psykologin i Sverige – en kunskapsöversikt, 1996, s. 170–194.

- Kelly, Robert, Ramsey, Sarah, Do attorneys for children in protection proceedings make a difference? A study of the impact of representation under conditions of high judicial intervention, *Journal of Family Law*, 1982-83, vol. 21, s. 405–455.
- Ketscher, Kirsten, *Socialret. Almindelige principper. Retssikkerhed og administration*, Köpenhamn, 1998.
- Kidd, Philip, Storey, Paul, The role of the guardian ad litem – reality or myth? (1996) *Fam L* s. 621–625.
- Kilkelly, Ursula, *The Child and the European Convention on Human Rights*, Vermont, 1999.
- King, Michael, Piper, Christine, *How the Law Thinks About Children*, 2nd ed., Aldershot, 1995.
- Kjønstad, Asbjørn, *Sosialarbeidernes taushetsplikt*, i Kjønstad, Asbjørn, Bernt, Jan Frithjof, Kjellevoid, Alice, Hove, Harald, *Sosial trygghet og rettssikkerhet – under sosialtjenesteloven og barnevernloven, 2:a uppl.*, Bergen, 2000, s. 343–385.
- Oversikt over lov om sosiale tjenester og grunnprinsipper i sosialretten, i Kjønstad, Asbjørn, Bernt, Jan Frithjof, Kjellevoid, Alice, Hove, Harald, *Sosial trygghet og rettssikkerhet – under sosialtjenesteloven og barnevernloven, 2:a uppl.*, Bergen, 2000, s. 19–51.
- Koren, Marian, *Tell me! The Right of the Child of Information*, Haag, 1996, ISBN 90-5483-118-9.
- Kumlien, Mats, *Uppfostran och straff. Studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*, Uppsala universitet, 1994.
- Landelius, Ann-Charlotte, *Självbestämmande, valfrihet och samtycke inom socialtjänsten*, 1996.
- Lavin, Rune, Några problem rörande parts tillgång till hemliga handlingar, *FT* 1975, s. 1–19.
- Gäst hos försäkringsöverdomstolen. En professor möter verkligheten, 1991.
- Tvåpartsmål i förvaltningsprocessen, *FT* 1992, s. 97–120.
- En JO:s syn på domskrivningen i förvaltningsdomstol, *FT* 1999, s. 61–72.
- Förvaltningsprocessen 2000, *JT* 2000-01, s. 93–110.
- Lindblom, Per-Henrik, *Studier i processrätt*, 1993.
- Lindboe, Knut, *Barnevernrett. En juridisk håndbok i barnevern, 3:e uppl.*, 1998.
- Lindell, Bengt, *Sakfrågor och rättsfrågor. En studie av gränser, skillnader och förhållanden mellan faktum och rätt*, 1987.
- Lundström, Karin, *Jämlikhet mellan kvinnor och män i EG-rätten. En feministisk analys*, 1999.
- Lundström, Tommy, *Tvångsomhändertagande av barn. En studie av lagarna, professionerna och praktiken under 1900-talet*, Stockholms universitet, 1993, ISBN 91-7153-094-0.
- Den sociala barnvården, i Andersson, Gunvor, Aronsson, Karin, Hessle, Sven, Hollander, Anna, Lundström, Tommy, *Barnet i den sociala barnvården*, 1996, ISBN 91-47-00018-X, s. 11–57.

- Masson, Judith, Winn Oakley, Maureen, *Out of Hearing. Representing Children in Care Proceedings*, Chichester, 1999.
- Masson, Judith, *Representation of children in England: Protecting children in child protection proceedings*, (2000) *Family Law Quarterly*, s. 467–493.
- Mattsson, Titti, *Barnets mening i rättsprocessen*, *Socialvetenskaplig tidskrift* 1998:1, s. 45–57.
- Mattsson, Titti, *Anmälningsplikten till socialtjänsten*, i Westerhäll, Lotta Vahlne (red.), *Rättssäkerhetsfrågor inom socialrätten*, 2002, s. 77–101.
- Moldestad, Bente, Havik, Toril, och Backe-Hansen, Elisabeth, *Barnets talsperson. En evaluering av ordningen med barnets talsperson*, Bergen, 1998.
- Molven, Olav, *Forvaltningsrett*, i Andenæs, Kristian, Olsen, Leif Oscar, *Sosialrett*, Oslo, 1996.
- Monro, Pat, *Children's Representation – Time for a Change* (1997) *Fam L* s. 3.
- Nilsson, Annika, *Att byta ut skadliga kemikalier. Substitutionsprincipen – en miljö-rättslig analys*, 1997.
- Norström, Carl, *Om begränsningar i sekretesskyddet*, *FT* 1975, s. 20–35.
- Norström, Carl, Sverne, Tor, *Sekretess i socialtjänsten*, 2:a uppl., 1992.
- Norström, Carl, Thunved, Anders, *Nya sociallagarna*, 14:e uppl., 2001.
- Ofstad, Kari, Randi, Skar, *Barnevernloven med kommentarer*, 3:e uppl., Oslo, 1999.
- Ohnstad, Bente, *Taushetsplikt, personvern og informasjonssikkerhet i helse- og sosialsektoren*, Oslo, 1996.
- Oppedal, Mons, *Rettsikkerhet ved akutte vedtak etter barnevernloven*, *Institutt for offentlig retts skriftserie*, Oslo, 1999, ISSN 0803-2106.
- Petrén, Gustaf, *Om förvaltningsdomstols utredningsplikt*, *FT* 1977, s. 154–166.
- Phillips, Anne, *The Politics of Presence*, Oxford, 1995.
- Regner, Göran: *Sekretesslagen. En kommentar*. Stockholm (lösblad, med supplement 8) januari 2002.
- Ragnemalm, Hans, *Förvaltningsprocessrättens grunder*, 7:e uppl., 1992.
- Riberdahl, Curt, *Målstyrning och ramlag – ett diskussionsinlägg*, *Statsvetenskaplig tidskrift*, 1986, s. 41–46.
- Robertson, I., Baker, J., *The reappointment of guardians ad litem* (1996) *Fam L*, s. 556–559.
- Rynning, Elisabeth, *Samtycke till medicinsk vård och behandling. En rättsvetenskaplig studie*, 1994.
- Ryrstedt, Eva, *Gemensam vårdnad inte alltid det bästa för barn*, *JT* 2000/01, s. 423–429.
- Saldeen, Åke, *Barn och föräldrar*, 4:e uppl., 2001.
- Sandberg, Kirsten, *Barnets beste. Om barnefordeling, rettspraksis og rettferdighet*, Oslo, 1990.
- *Barnevernloven*, i Andenæs, Kristian, Olsen, Leif Oscar (red.), *Sosialrett*, Oslo, 1996, s. 289–353.

- Schiratzki, Johanna, *Vårdnad och vårdnadstvister*, 1997.
- Barnets bästa mellan rättigheter och skyldigheter, i Schiratzki, Johanna (red.), *Barnets bästa i Norden – Rättsfilosofi och rättslig begreppsbildning*, Universitetet i Tromsø, Det juridiske fakultet skriftserie nr 46, Tromsø, 2001, s. 46–54.
- Schlytter, Astrid, *Kön och juridik i socialt arbete. Tillämpningen av 3 § LVU på länsrättsnivå*, 1999.
- Schömer, Eva, *Konstruktion av genus i rätten och samhället. En tvärvetenskaplig studie av svenska kvinnors rätt till jämställdhet i ett formellt jämlikt rättssystem*, 1999.
- Singer, Anna, *Föräldraskap i rättslig belysning*, 2000.
- Skinner, Burrus Frederic, *Beyond Freedom and Dignity*, London, 1972.
- Solum, Mette K., *Nytt i barnevernloven*, i Tjomsland, Steinar (red.), *Barnevern og omsorgsovertakelse*, Oslo, 1997, s. 19–26.
- Spencer, John R., Flin, Rhona H., *The Evidence of Children. The Law and the Psychology*, 2nd ed., London, 1993.
- Stang Dahl, Tove, *Barnevern og samfunnsvern*, Oslo, 1992.
- Stenwig, Elisabeth, *Rettspraksis om barnevern*, i Tjomsland, Steinar (red.), *Barnevern og omsorgsovertakelse*, Oslo, 1997, s. 27–68.
- Strömberg, Håkan, *Europakonventionens genomslagskraft i svensk rätt*, FT 1996, s. 19–24.
- *Speciell förvaltningsrätt*, 14:e uppl., Liber Hermods, Malmö, 1999.
- *Allmän förvaltningsrätt*, 20:e uppl., 2000.
- Strömholm, Stig, *Right of Privacy and Rights of the Personality. A Comparative Survey. Working Paper prepared for the Nordic Conference on privacy organized by the International Commission of Jurists*, Stockholm, 1967.
- *Integritetsskyddet. Ett försök till internationell lägesbestämning*, SvJT 1971, s. 695–736.
- Sundberg Weitman, Brita, *Omhändertagande av barn. Är svensk rätt förenlig med Europakonventionen?*, i *Skrifter tillägnade Gustav Petré*, 1984.
- Svenska Läkaresällskapet och Spri, *Barnets integritet i vården*, *Svensk Medicin* 1992, nr 28, s. 5–23.
- Svensson, Eva-Maria, *Genus och rätt. En problematisering av föreställningen om rätten*, 1997.
- Syse, Aslak, *Rettsikkerhet og livskvalitet for utviklingshemmete. Rettigheter, vern og kontroll som rettslige virkesmidler*, 2:a uppl., Oslo, 1996.
- Thorsén, Håkan, *Omvårdnadsmodeller, människosyn, etik*, 2:a uppl., 1997.
- Timms, Judith, *The Tension between Welfare and Justice* (1997) *Fam L* s. 38–47.
- Tännsjö, Torbjörn, *Tvång i vården*, 1994.
- Valjakka, Eeva, *Barnets bästa i fallet K.& T. mot Finland*, i Schiratzki, Johanna (red.), *Barnets bästa i Norden – Rättsfilosofi och rättslig begreppsbildning*, Universitetet i Tromsø, Det juridiske fakultet skriftserie nr 46, Tromsø, 2001, s. 46–54.
- Van Bueren, Geraldine, *The International Law on the Rights of the Child*, Dordrecht, 1995.

- Verhellen, Eugeen, Children's Rights in Europe, *International Journal of Children's Rights*, 1993, 1, s. 357–376.
- Vernon, Stuart, *Social Work and the Law*, 3:e uppl., London, 1998.
- Wells, Tony, *The Best Interests v Procedures* (1995) *Fam L* s. 193–194.
- Wennergren, Bertil, Till frågan om handlingars partsoffentlighet i förvaltningsförfarandet, *FT* 1959, s. 139–155.
- *Förvaltningsprocess*, 3:e uppl., 1995.
- Westberg, Peter, Domstols officialprövning. En civilprocessuell studie i anslutning till RB 17:2 p 1, 1988.
- Kasuistiska marginalanteckningar eller en sedvanerättslig arkipelag – några reflektioner över underrätternas normbildning i frågor om materiell processledning i tvistemål, *JT* 1995-96, s. 74–92.
- Westerhäll, Lotta, *Den svenska socialrätten*, 1990.
- SoL 6 § – ett verk med eller utan ram?, *Socialrättsliga uppsatser*, Juridiska föreningen i Lund, Nr 85, 1986, s. 9–38.
- Westerhäll, Lotta Vahlne, Statlig och kommunal styrning av social trygghet – försörjningsbehov som en rättssäkerhetsfråga, i Westerhäll, Lotta Vahlne (red.), *Rättssäkerhetsfrågor inom socialrätten*, 2002, s. 22–47.
- Wetter, Ilse, *Barnet och rätten. En undersökning om barns processrättsliga ställning i omhändertagandemål, vårdnadsmål och verkställandemål. Del 1: Myndigheternas och domstolarnas handläggning m.m.*, Studier i socialt arbete vid Umeå universitet, 1986.
- White, Richard, Carr, Paul, Lowe, Nigel, *The Children Act in Practice*, 2:a uppl., London, 1995.
- Zila, Josef, Om rättssäkerhet, *SvJT* 1990, s. 284–305.
- Östberg, Francesca, Wähländer, Eva, Milton, Pia, *Barnavårdsutredningar i sex kommuner – en vinjettstudie*, CUS-skrift (Centrum för utvärdering av socialt arbete) 1999:8.
- Nationalencyklopedin, 2001-09-06 http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=O108919.
- Svenska Akademiens ordlista över svenska språket, 11:e uppl., 1986.

Offentligt tryck

Sverige

Direktiv

Dir. 1984:34

Dir. 1993:77

Statens offentliga utredningar

SOU 1938:44, Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk

SOU 1956:61, Ny barnavårdslag

SOU 1960:19, Rättssäkerheten vid administrativa frihetsberövanden

SOU 1966:70, Förvaltningsrättsskipning

SOU 1971:76, Offentligt biträde och kostnadsersättning i förvaltningsärenden

SOU 1974:39, Socialvården. Mål och medel

SOU 1975:75, Medborgerliga fri- och rättigheter. Regeringsformen

SOU 1977:40, Socialtjänst och socialförsäkringstillägg. Lagar och motiv

SOU 1979:63, Barnets rätt 2. Om föräldransvar m.m.

SOU 1983:73, Ny förvaltningslag

SOU 1984:54, Tvångsmedel – Anonymitet – Integritet

SOU 1984:88, Genetisk integritet

SOU 1986:20, Barns behov och föräldrars rätt. Socialtjänstens arbete med utsatta familjer

SOU 1987:7, Barnets rätt 3. Om barn i vårdnadstvister – talerätt för barn m.m.

SOU 1987:74, Optisk-elektronisk övervakning

SOU 1989:51, Den gravida kvinnan och fostret – två individer. Om fosterdiagnostik.
Om sena aborter

SOU 1991:106, Domstolarna inför 2000-talet. Arbetsuppgifter och förfaranderegler

SOU 1992:84, Ersättning för kränkning genom brott

SOU 1993:35, Reaktion mot ungdomsbrott

SOU 1993:40, Fri- och rättighetsfrågor. Inkorporering av Europakonventionen

SOU 1994:139, Ny socialtjänstlag

SOU 1995:46, Effektivare styrning och rättssäkerhet i asylprocessen

SOU 1995:55, Ett samlat verksamhetsansvar för asylärenden

SOU 1995:75, Svensk flyktingpolitik i ett globalt perspektiv

SOU 1995:81, Ny rättshjälpslag och andra bestämmelser om rättsligt bistånd

SOU 1996:111, Bevakad övergång – Åldersgränser för unga upp till 30 år

SOU 1996:115, Barnkonventionen och utlänningslagen

SOU 1997:116, Barnets bästa i främsta rummet. FN:s konvention om barnets rättigheter förverkligas i Sverige

- SOU 2000:42, Barnmisshandel. Polisens och åklagarens handläggningstider och arbetsmetoder
SOU 2000:77, Omhändertagen. Samhällets ansvar för utsatta barn och unga
SOU 2001:18, Barn och misshandel. En rapport om kroppslig bestraffning och annan misshandel i Sverige vid slutet av 1900-talet
SOU 2001:55, Barn och ungdomars välfärd
SOU 2001:72, Barnmisshandel. Att förebygga och åtgärda

Departementspromemorior

- Ds S 1975:15, Socialutredningen och remissorganens syn på framtidens socialvård
DsS 1987:3, Översyn av LVU
Ds 1989:52, Vårdnad och umgänge
Ds 1994:85, Barns rätt att komma till tals. Regler för familjerättsliga och sociala mål och ärenden
Ds 2001:47, Kommunernas ansvar i vissa barn- och ungdomsärenden
Ds 2002:13, Utövandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser

Propositioner

- Prop. 1902:30 angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn
Prop. 1924:150 med förslag till lag om samhällets barnavård m.m.
Prop. 1937:107 med förslag till lag om inskränkningar i rätten att utbekomma allmänna handlingar
Prop. 1960:10 med förslag till lag om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag) m.m.
Prop. 1971:30 med förslag till lag om allmänna förvaltningsdomstolar, m.m.
Prop. 1972:132 med förslag till lag om ändring i rättshjälpslagen m.m.
Prop. 1973:90 med förslag till ny regeringsform och ny riksdagsordning m.m.
Prop. 1975/76:209 om ändring i regeringsformen
Prop. 1978/79:90 med förslag till ändring i rättshjälpslagen (1972:429), m.m.
Prop. 1979/80:1 om socialtjänsten
Prop. 1979/80:2 med förslag till sekretesslag m.m.
Prop. 1981/82:8 om lag om vård av missbrukare i vissa fall, m.m.
Prop. 1981/82:168 om vårdnad och umgänge m.m.
Prop. 1981/82:186 om ändring i sekretesslagen (1980:100), m.m.
Prop. 1984/85:171 om särskilda insatser inom socialtjänsten för ungdomar i samband med missbruk och kriminalitet, m.m.
Prop. 1985/86:80 om ny förvaltningslag
Prop. 1988/89:67 om sekretessfrågor inom undervisningsväsendet m.m.
Prop. 1989/90:28 om vård i vissa fall av barn och ungdomar
Prop. 1989/90:107 om godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter

Prop. 1990/91:8 om vårdnad och umgänge
Prop. 1992/93:109 om ändring i rättshjälpslagen m.m.
Prop. 1994/95:224 Barns rätt att komma till tals
Prop. 1996/97:9 Ny rättshjälpslag
Prop. 1996/97:60 Prioriteringar inom hälso- och sjukvården
Prop. 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen
Prop. 1997/98:7 Vårdnad, boende och umgänge
Prop. 1997/98:96 Vissa reformer av påföljdssystemet
Prop. 1997/98:107 En ny Europadomstol
Prop. 1997/98:182 Strategi för att förverkliga FN:s konvention om barnets rätt i Sverige
Prop. 1998/99:3 Åtgärder mot doping
Prop. 1998/99:133 Särskild ställföreträdare för barn
Prop. 2000/01:80 Ny socialtjänstlag m.m.
Prop. 2000/01:81 Omskärelse av pojkar

Motioner

1989/90:So6 och 1989/90:So8 med anledning av prop. 1989/90:28 om vård i vissa fall av barn och ungdomar

Utskottsbetänkanden

SoU 1979/80:44 med anledning av dels propositionen 1979/80:1 om socialtjänsten, utom såvitt avser vissa följdförfattningar, jämte motioner, dels budgetpropositionen 1979/80:100 i viss del, dels ock propositionen 1979/80:172 om ändrat huvudmannaskap för ungdomsvårdsskolor och nykterhetsvårdsanstalter m.m. jämte motioner KU 1982/83:12 om ändringar i sekretesslagen (1980:100), (prop. 1981/82:186 och 1882/83:64)
1988/89:KU34, Sekretesskyddet för uppgifter i tillsynsändamål m.m.
1988/89:SoU5y, Sekretesskydd för barn gentemot vårdnadshavaren
1989/90:SoU15, Vård i vissa fall av barn och ungdomar
1989/90:SoU28, Godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter
1990/91:LU13, Vårdnad och umgänge
1995/96:KU2y, FN:s konvention om barnets rättigheter
1995/96:SoU4, Barn och ungdom
1995/96:JuU7, Tvåpartsprocess m.m. i de allmänna förvaltningsdomstolarna
1995/96:JuU1y, Barns rätt att komma till tals

Socialstyrelsens rapporter och övriga skrifter

SoS-rapport 1990:3, Växa i välfärdsland, ISBN 91-38-11144-6
SoS-rapport 1995:21, Barnet i rättsprocessen, ISBN 91-7201-060-6.
SoS-rapport 1996:19, Barn i fokus. Slutrapport, ISBN 91-27201-142-4.
SoS-rapport 1998:4, Anmälan, utredning, insats, ISBN 91-7201-265-X.

- SoS-rapport 1999:5, När barn lever gömda, ISBN 91-7201-360-5.
SoS-rapport 1999:11, Barn till psykiskt sjuka föräldrar, ISBN 91-7201-358-3
Kvalitet och förnyelse. Katalog över utvecklings- och förnyelseprojekt inom socialtjänstens verksamhetsområde 1997, augusti 1998.
Utvecklingsarbete inom området social barn- och ungdomsvård, 1998-02-06.
Barnen, socialtjänsten och lagen. Uppföljningar av ändringar i socialtjänstlagen. Artikelnr 2001-103-2.
Barnavårdsutredningar i sex kommuner – en vinjettstudie, CUS-skrift (Centrum för utvärdering av socialt arbete) 1999:8, ISBN 91-7201-409-1.
Sexuella övergrepp mot barn. Barns minnesförmåga. Expertrapport av Sven-Åke Christianson, 1999, ISBN 91-7201-333-8.
SOSFS 1997:15 (S) Allmänna råd. Tillämpningen av lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.

Norge

Framställningar och propositioner

- Innst. O. nr. 80 (1991-92), Instilling fra forbruker- og administrasjonskomiteen om lov om barneverntjenester (barnevernloven)
NOU 1985:18, Lov om sosiale tjenester m.v.
NOU 2000:12, Barnevernet i Norge – Tilstandsvurderinger, nye perspektiver og forslag til reformer
Ot.prp. nr. 60 (1988-89), Om lov om sosiale tjenester m.v.
Ot.prp. nr. 44 (1991-92), Om lov om barneverntjenester (barnevernloven)

Övrigt offentligt tryck

- Retningslinjer til lov om barneverntjenester av 17.juli 1992.
FOR 1993-12-22 nr. 1430: Forskrift om barnets talsperson i saker som skal behandles i fylkesnemnda.
Rundskriv I-1/93 Lov om sosiale tjenester m.v.

England

Betänkanden och annat offentligt tryck

- 502 HL Official Report (5th series) col 488, 6 december 1989, Lord Mackay LC.
Department of Health (HSMO), The Children Act 1989. Guidance and Regulations. Volume 1 Court Orders.
The White Paper, The Law on Child Care and Family Services, 1987 Cm 62.
Commission's Report on Guardianship and Custody, Law Com No 118.

- Report of the Inquiry into Child Abuse in Cleveland 1987, 1988 Cm 412.
- Report of the Committee of Inquiry into the Care and Supervision Provided to Maria Colwell, HMSO 1974.
- Children Act Advisory Committee Final Report June 1997, Lord Chancellor's Department, 1997.
- Department of Health Home Office, Lord Chancellor's Department Welsh Office, Support Services in Family Proceedings – Future Organisation of Court Welfare Services, Consultation Paper, 1998.

Övriga källor

- Samtal med fylkesnemndsleder Randi Skar, Fylkesnemnda for sosiale saker i Oslo og Akershus, i Oslo den 25 juni 2001.
- Samtal med Professor of English Law Michael Freeman, University College London, i London den 2 juli 2002.
- Samtal med Director of The Centre for the Study of Law Christine Piper, Brunel University, i Uxbridge den 3 juli 2002 samt e-post den 29 april 2002.
- Rachael Morton, London, barrister, e-post 2000-03-27.
- Endagarskursen "Advokaten som offentligt biträde enligt LVU och LVM", anordnad av Sveriges advokatsamfund den 23 september 1997.
- Rapport från expertgruppen om grundläggande fri- och rättigheter, Att befästa de grundläggande rättigheterna i europeiska unionen: Dags att agera, Europeiska kommissionen, Bryssel, 1999.
- Barnombudsmannen, Små barn och umgängestvister – en undersökning av 62 tingsrättsdomar, 2000, http://www.bo.se/barnombudsmannen/press/presseleaser/bo_ungd.htm.
- Høringsutkast om innarbeiding av barnekonvensjonen i norsk lov av 14.02.01, http://odin.dep.no/jd/norsk/aktuelt/hoeringssaker/paa_hoering/012041-080016/index-ind001-b-n-a.html.
- Pressmeldning nr 67-2002, 11.06.02, Barns rettigheter i sentrum – Regjeringen vil ha barnekonvensjonen inn i norsk lov, <http://odin.dep.no/jd/norsk/aktuelt/pressem/012101-070082/index-dok000-b-a-a.html>.

Rättsfall

Regeringsrätten

RÅ 1979 ref. 2:43	s. 172	RÅ 1990 ref. 13	s. 82 f.
RÅ 82 2:49	s. 323	RÅ 1990 ref. 97	s. 66
RÅ82 2:74	s. 84	RÅ 1991 ref. 66	s. 274 f.
RÅ Ab-260/82	s. 222	RÅ 1991 not. 206	s. 84 f., 318, 320
RÅ83 2:19	s. 185	RÅ 1992 ref. 6	s. 71 f., 280, 318 ff.
RÅ83 2:52	s. 80	RÅ 1992 not. 117	s. 216
RÅ83 2:87	s. 81 f.	RÅ 1992 not. 640	s. 321
RÅ83 2:102	s. 320 f.	RÅ 1993 ref. 72	s. 66
RÅ Ab - 36/83	s. 311	RÅ 1993 not. 290	s. 273 f.
RÅ 84 2:31	s. 77	RÅ 1995 ref. 38	s. 81, 82 f.
RÅ 1985 2:26	s. 71	RÅ 1995 ref. 39	s. 72 f.
RÅ 1985 2:46	s. 71	RÅ 1995 ref. 46	s. 71 f., 75 f.
RÅ 1985 2:83	s. 71	RÅ 1995 ref. 64	s. 74 f., 312 f.
RÅ 1986 ref. 4	s. 81, 83 f.	RÅ 1996 ref. 61	s. 73 f.
RÅ 1987 ref. 8	s. 80	RÅ 1996 ref. 91	s. 70, 314 ff.
RÅ 1987 ref. 160	s. 70, 308, 318	RÅ 1996 not. 98	s. 82 f.
RÅ 1989 ref. 11	s. 172	RÅ 1999 not. 83	s. 71
RÅ 1989 not. 169	s. 81	RÅ 2000 ref. 33	s. 77 f.

Kammarrätten i Göteborg

Beslut 1998-06-05, mål nr 3120-1998	s. 178
Beslut 2000-08-09, mål nr 4843-2000	s. 178

Justitieombudsmannen

JO 1972 s. 312	s. 222	JO 1992/93 s. 391	s. 22
JO 1982/83 s. 296	s. 220	JO 1992/93 s. 439	s. 213, 216
JO 1985/86 s. 321	s. 215	JO 1993/94 s. 257	s. 22
JO 1986/87 s. 338	s. 219, 277	JO 1993/94 s. 307	s. 219
JO 1989/90 s. 229	s. 219	JO 1995/96 s. 279	s. 22
JO 1989/90 s. 251	s. 219	JO 1995/96 s. 312	s. 251
JO 1989/90 s. 378	s. 220	JO 1996/97 s. 135	s. 281 f.
JO 1991/92 s. 144	s. 323 f.	JO 1996/97 s. 258	s. 22
JO 1991/92 s. 148	s. 272 f.	JO 1996/97 s. 268	s. 22
JO 1992/93 s. 319	s. 22	JO 1997/98 s. 314	s. 22
JO 1992/93 s. 341	s. 22	JO 1998/99 s. 184	s. 327 f.

JO 1998/99 s. 264	s. 258, 265	JO 1999/2000 s. 251	s. 22
JO 1999/2000 s. 55	s. 326 f.	JO 1999/2000 s. 264	s. 179, 268 f.
JO 1999/2000 s. 175	s. 328 f.	JO 2000/2001 s. 317	s. 219
JO 1999/2000 s. 180	s. 275 f.		

Länsrätter

(Samtliga domar som har ingått i domsundersökningen anges här, i förekommande fall med uppgift var i arbetet domen återopas särskilt)

Länsrätten i Stockholms län

14528-97		1403-98	s. 418
15652-97		1477-98	
16167-97		1481-98	
18161-97		1585-98	
18246-97	s. 412	1598-98	
18309-97		1643-98	s. 424
18665-97		1739-98	
18666-97		1761-98	
18742-97		1810-98	
19057-97		1821-98	
19062-97		1899-98	s. 408
19072-97	s. 405	2027-98	
19161-97	s. 403	2078-98	
19252-97		2152-98	
19687-97	s. 410	2225-98	
5-98		2338-98	
557-98	s. 408	2450-98	
643-98		2457-98	
787-98		2465-98	
818-98		2657-98	
875-98	s. 418	2665-98	
947-98		2727-98	s. 403 f.
951-98		2851-98	
984-98	s. 419	2982-98	
1032-98		2984-98	
1078-98		3054-98	
1282-98		3084-98	s. 423
1376-98		3120-98	
1396-98		3132-98	

Länsrätten i Stockholms län

3258-98		5920-98	
3334-98		5962-98	
3420-98	<i>s. 417</i>	6010-98	
3459-98		6032-98	
3481-98		6108-98	
3536-98		6121-98	<i>s. 425</i>
3630-98		6170-98	
3682-98		6313-98	
3707-98	<i>s. 426</i>	6552-97	
3720-98		6558-98	
3726-98		6717-98	
3880-98		6718-98	<i>s. 422</i>
3935-98		6720-98	<i>s. 416</i>
3936-98		6782-98	
4004-98		6851-98	
4164-98		6929-98	
4166-98		7003-98	
4167-98		7419-98	
4213-98		7500-98	
4444-98		7510-98	
4491-98		7550-98	
4510-98		7649-98	
4568-98		7699-98	
4678-98		7768-98	
4712-98		8061-98	
4724-98	<i>s. 424</i>	8121-98	<i>s. 408 f.</i>
4726-98		8122-98	
4731-98		8154-98	
4810-98		8182-98	
4876-98	<i>s. 98 f.</i>	8227-98	
4977-98		8263-98	
5029-98		8338-98	<i>s. 410 f.</i>
5097-98		8342-98	
5197-98		8381-98	
5229-98	<i>s. 417</i>	8395-98	
5525-98		8404-98	
5544-98	<i>s. 409 f.</i>	8535-97	
5638-98		8542-98	
5641-98		8617-98	
5713-98		8702-98	
5809-98		9201-98	

Länsrätten i Stockholms län

9202-98	<i>s. 425 f.</i>	13576-97
9203-98		13732-98
9228-98		13734-98
9370-98		13734-98
9453-98		13848-98
9501-98		13897-98
9512-98		14168-98
9655-98		14172-98
9725-98		14231-98
9928-98	<i>s. 407</i>	<i>s. 423</i>
10040-98		14334-98
10254-98		14595-98
10449-98		14820-98
10467-98	<i>s. 419</i>	14850-97
10782-98		14895-98
10798-98		15161-98
10911-98		15315-98
10947-98		15316-98
11181-98		15445-98
11310-98		15491-98
11425-98		15645-98
11744-98		15868-98
11866-98	<i>s. 422</i>	16005-98
11885-98		16024-98
11894-98		16224-98
11995-98		16703-97
12010-98		<i>s. 422</i>
12071-98	<i>s. 420</i>	17688-97
12328-98		17842-97
12358-98		17866-97
12366-98		18380-98
12406-98	<i>s. 404 f.</i>	18605-97
12931-98		18826-97
12955-98		18968-97
12984-98		19238-97
13133-98		<i>s. 416</i>
13243-98		19239-98
13308-98		19471-97
		19587-97
		<i>s. 418</i>
		19589-98
		19591-97
		<i>s. 417</i>

Länsrätten i Skåne län

2-98		4867-98	
266-98		4906-98	
270-98		4933-98	
707-98		4940-98	s. 408
875-98		4941-98	
902-98		5089-98	
1013-98		5119-98	
1037-98		5145-98	
1242-98		5166-98	
1318-98		5262-98	
1410-98		5515-98	
1463-98		5516-98	
1477-98		5564-98	
1515-98		5573-98	
1598-98	s. 419	5577-98	s. 412
1600-97		5630-98	s. 71
1761-98		5634-98	
1950-98		5647-98	
2274-98		5710-98	
2325-98	s. 418	5737-98	
2450-98	s. 419	5768-98	
2520-98		5799-98	
2829-98		5904-98	
2872-98		6074-98	s. 417
2882-98		6223-98	
2916-98		6275-98	
2965-98		6552-98	
3134-98	s. 418, 424	6634-98	s. 425
3231-98		6776-98	s. 407, 412
3257-98		6865-98	
3269-98		7052-98	
3802-98		7069-98	s. 381
3804-98		7135-98	s. 422, 427
3813-98		7310-98	s. 419
4555-98		7349-98	
4591-98		7925-98	
4637-98		8189-98	s. 423
4726-98	s. 407	8349-98	s. 408
4764-98		8486-98	
4768-98	s. 417	8491-98	
4827-98		8570-98	

8812-98		11825-98	
8865-98		11946-98	
8965-98	s. 424	12043-98	
9165-98		12175-97	
9166-98		12247-98	
9467-98	s. 407	12324-98	
9547-98	s. 418	12355-98	
9686-98	s. 422	12408-98	
10070-98		12428-98	s. 411
10362-98	s. 421	13229-97	
10459-98		13309-98	
10480-98	s. 426	13840-97	s. 282
10582-98		14457-97	s. 422
10949-98		14888-97	s. 423
10950-98		14916-97	
10994-98	s. 427	15038-97	
11074-98		15054-97	
11101-98	s. 416	15345-97	
11172-98		15396-97	
11190-98		15404-97	
11191-98		15425-97	
11233-98		15490-97	
11269-97		15763-97	
11406-98		15801-97	
11480-98	s. 426 f.	15805-98	
11571-98		15908-97	
11586-98		16130-97	
<i>Länsrätten i Kalmar län</i>			
1925-97		335-98	s. 424
2084-97		445-98	
2791-97		595-98	s. 402, 406
2835-97		690-98	
2941-97	s. 416	805-98	
2989-97		854-98	s. 416
3092-97		878-98	
14-98		956-98	
150-98	s. 416	1012-98	
181-98	s. 416	1042-98	
189-98		1055-98	
226-98		1286-98	s. 412
300-98		1317-98	

Länsrätten i Kalmar län

1440-98	1577-98
1455-98	1612-98
1558-98	

Länsrätten i Norrbottens län

599-98	1400-98
778-98	1486-98
636-98	1833-98
1044-98	

Europadomstolen

Olsson mot Sverige 1, 24.3.1988, Serie A nr 130	s. 136
Olsson mot Sverige 2, 27.11.1992, Serie A nr 250	s. 66, 136 f.
Eriksson mot Sverige, 22.6.1989, Serie A nr 156	s. 66, 136 f.
Rieme mot Sverige, 22.4.1992, Serie A, nr 226B	s. 136 f.
Margareta och Roger Andersson mot Sverige, 25.02.1992, Serie A nr 226A	s. 66
Adele Johansen mot Norge, 7.8.1996, 1996 s. 979	s. 136 f.
Hokkanen mot Finland, 23.9.1994, Serie A nr 299A	s. 136
Hendriks mot Nederländerna, Mål 9427/78, D.R. 29	s. 135
O mot Storbritannien, 8.7.1987, Serie A nr 120	s. 103, 137
H mot Storbritannien, 8.7.1987, Serie A nr 121	s. 103, 137
W mot Storbritannien, 8.7.1987, Serie A nr 121	s. 103, 137
B mot Storbritannien, 8.7.1987, Serie A nr 121	s. 103, 137
R mot Storbritannien, 8.7.1987, Serie A nr 121	s. 103, 137
McMichael mot Storbritannien, 24.2.1995, Serie A nr 307B	s. 166

Høyesterett

Rt. 1982 s. 764	s. 94	Rt. 1994 s. 1105	s. 94
Rt. 1984 s. 289	s. 332	Rt. 1995 s. 350	s. 94
Rt. 1986 s. 1189	s. 94	Rt. 1995 s. 447	s. 95, 332
Rt. 1987 s. 578	s. 93	Rt. 1995 s. 479	s. 91
Rt. 1990 s. 657	s. 332	Rt. 1996 s. 1203	s. 91
Rt. 1991 s. 624	s. 94	Rt. 1997 s. 170	s. 91
Rt. 1994 s. 568	s. 91, 94	Rt. 1998 s. 1702	s. 332

Engelska domstolar

- J and Another v C and Others* [1969] 1 All ER 788 s. 107
Re K (Minors) (Wardship: Care and Control) [1977] 1 All ER 647 s. 108
Pountney v Morris [1984] FLR 381 s. 335
Re E (SA) (A Minor) (Wardship) [1984] 1 All ER 289 s. 337
Gillick v West Norfolk and Wisbech Area Health Authority and another [1985] 3 All ER 402 s. 103, 336 f.
C v C (Minors: Custody) [1988] 2 FLR 291 s. 337
R v Waltham Forest London Borough ex parte G [1989] 2 FLR 138 s. 294
R v Cornwall County Council ex parte G [1992] 1 FLR 270 s. 201
Re O (A Minor) (Care Order: Education Procedure) [1992] 2 FLR 7 s. 338
Re P (A Minor) (Education) [1992] 1 FLR 316 s. 337
Re S (Minors) (Access: Religious Upbringing) [1992] 2 FLR 313 s. 337
Re B (A Minor) (Care Order: Criteria) [1993] 1 FLR 815 s. 112
Re B (Minors) (Care: Contact: Local Authority's Plans) [1993] 1 FLR 543 s. 115
Re C (A Minor) (Care: Child's Wishes) [1993] 1 FLR 832 s. 337
Re H (A Minor) (Section 37 Direction) [1993] 2 FLR 541 s. 112
Re S(J) (A Minor) (Care or Supervision Order) [1993] 2 FLR 919 s. 110
Re SW (A Minor) (Care Proceedings) [1993] 2 FLR 609 s. 340
Humberside County Council v B [1993] 1 FLR 257 s. 112 f.
Re W (A Minor) (Secure Accommodation Order) [1993] 1 FLR 692 s. 294
M v Birmingham City Council [1994] 2 FLR 141 s. 112
Re E (A Minor) (Care Order: Contact) [1994] 1 FLR 146 s. 114 f.
Re J (Minors) (Care: Care Plan) [1994] 1 FLR 253 s. 335
Re M (Minors) (Care Proceedings: Child's wishes) [1994] 1 FLR 749 s. 200
Re R (Minors) (Care Proceedings: Care Plan) [1994] 2 FCR 136 s. 114 f.
Re P (A Minor) (Care: Evidence) [1994] 2 FLR 751 s. 112
Re S (A Minor) (Care: Contact Order) [1994] 2 FLR 222 s. 114
Re T (A Minor) (Care or Supervision Order) [1994] 1 FLR 103 s. 110
Re T (A Minor) (Care Order: Conditions) [1994] 2 FLR 423 s. 114
Re W (Secure Accommodation Order: Attendance at Court) [1994] 2 FLR 1092 s. 244
Re SH (Care Order: Orphan) [1995] 1 FLR 746 s. 112
Re M (Section 94 Appeals) [1995] 1 FLR 546 s. 338
Re M (Contact: Welfare Test) [1995] 1 FLR 274 s. 337
Re S and D (Children: Powers of Court) [1995] 2 FLR 456 s. 294
H v H (Residence Order: Leave to Remove from Jurisdiction) [1995] 1 FLR 529 s. 335
Re L (Sexual Abuse: Standard of Proof) [1996] 1 FLR 116 s. 112
Re P (Representation) [1996] 1 FLR 486 s. 198
Re S (Care or Supervision Order) [1996] 1 FLR 753 s. 110
Re H and Others (Child Sexual Abuse: Standard of Proof) [1996] 1 All ER 1 s. 112

- Re V (Care or Supervision Order)* [1996] 1 FLR 776 s. 110
Berkshire County Council v B [1997] 1 FLR 171 s. 115
B v B (Residence Order: Reasons for Decision) [1997] 2 FLR 602 s. 335
Re D (Secure Accommodation Order) [1997] 1 FLR 197 s. 244
Re CB and JB (Care Proceedings: Guidelines) [1998] 2 FLR 211 s. 112
Southwark London Borough Council v B [1998] 2 FLR 1095 s. 112
Re D (A Minor) (Natural Parent: Presumption of Care) [1999] 2 FCR 118 s. 108

Vissa förkortningar

ALC	The Association of Lawyers for Children
All ER	All England Law Reports
BrB	brottsbalken
BRIS	Barnets rätt i samhället
CAFCASS	The Children and Family Court Advisory and Support Service
Dir.	direktiv
Ds	departementsserien
Fam L	Family Law
FB	föräldrabalken
FL	förvaltningslagen (1986:223)
FPL	förvaltningsprocesslagen (1971:291)
FLR	Family Law Reports
FT	Förvaltningsrättslig tidskrift
Innst.	Innstilling
JO	Justitieombudsmannen
JT	Juridisk tidskrift
kap.	kapitel
KU	konstitutionsutskottet
LU	lagutskottet
LUL	lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NOU	Norges offentlige utredninger
Ot.prp.	odelstingsproposisjon (Norge)
prop.	proposition
RB	rättegångsbalken
RegR	Regeringsrätten
RF	regeringsformen
Rt	Rättsfall från Høyesterett
RÅ	Regeringsrättens årsbok
SoL	socialtjänstlagen (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar
SoU	socialutskottet
SvJT	Svensk juristtidning

Utgivna av Juristförlaget i Lund

Adress för beställningar:

Akademibokhandeln i Lund, Sandgatan 2, S-223 50 Lund
046-14 03 60 (telefon), 046-14 09 73 (fax)

Adress till förlaget:

Juristförlaget i Lund, Box 207, S-221 00 Lund
046-222 10 16 (telefon), 046-222 11 64 (fax)
e-mail Hans-Heinrich.Vogel@jur.lu.se

Festskrifter

Normativa perspektiv. Festskrift till Anna Christensen. 2000. ISBN 91-544-2491-7.

Justice, Morality and Society. A Tribute to Aleksander Peczenik on the Occasion of his 60th Birthday 16 November 1997. 1997. ISBN 91-544-2401-1.

Acta Societatis Juridicae Lundensis – Skrifter utgivna vid Juridiska fakulteten i Lund. ISSN 1402-4276

144. Annamaria J. Westregård: Integritetsfrågor i arbetslivet. 2002. ISBN 91-544-2541-7.

143. Per Norberg: Arbetsrätt och konkurrensrätt. En normativ studie av motsättningen mellan marknadsrättsliga värden och sociala värden. 2002, ISBN 91-544-2531-X. (Utgiven även i serien Norma – Normative Development within the Social Dimension 6, ISSN 1651-0976.)

142. Mattias Malmstedt: Tillhörighet och sociala förmåner från 1600-talets Laws of Settlement till förordningen nr 1408/71. En komparativ studie över tillhörighetsnormer och sociala förmåner i England, USA och EU. 2002, ISBN 91-544-2521-2. (Utgiven även i serien Norma – Normative Development within the Social Dimension 5, ISSN 1402-0467.)

141. Nils Eliasson: Protection of Accrued Pension Rights. An Inquiry into Reforms of Statutory and Occupational Pension Schemes in a German, Norwegian and Swedish Context. 2001, ISBN 91-544-2511-5. (Utgiven

- även i serien Norma – Normative Development within the Social Dimension 4, ISSN 1402-0467.)
140. Rune Lavin: Lagrådet och den offentliga rätten 1999–2001. 2001. ISBN 91-544-2481-X.
139. Lars-Erik Wenehed: CFC-lagstiftningen. En studie av CFC-beskattnings i belysning av den internationella beskattningsrättens utsträckning, den internationella skatterätten, neutral beskattnings samt beskattnings efter skatteförmåga. 2000. ISBN 91-544-2471-2.
138. Perspektiv på likabehandling och diskriminering. Antologi utgiven av Ann Numhauser-Henning. 2000. ISBN 91-544-2461-5. (Utgiven även i serien Norma – Normative Development within the Social Dimension 3, ISSN 1402-0467.)
137. Stiftelser i Norden. Rapport från ett nordiskt forskningsymposium i Lund den 24 och 25 september 1999. Utgiven av Katarina Olsson och Lennart Lynge Andersen. 2000. ISBN 91-544-2451-8.
136. Reinhold Fahlbeck: Nothing Succeeds like Success. Trade Unionism in Sweden. 1999. ISBN 91-544-2441-0.
135. Rune Lavin: JO om förvaltningsförfarandet. Avdelning ”Röd” 1998/99. The Parliamentary Ombudsman on Administrative Procedure. Division ”Red” 1998/99. 1999. ISBN 91-544-2421-6.
134. Eva Ryrstedt: Bodelning och bostad. Ekonomisk självständighet eller gemenskap. 1998. ISBN 91-544-2411-9.
133. Reinhold Fahlbeck: Flexibilisation of Working Life: Potentials and Challenges for Labour Law – An International Analysis. 1998. ISBN 91-544-2391-0.
132. Per Norberg: Konkurrenslagstiftning och bostadspolitik. En studie av den svenska hyresregleringens förhållande till EG:s och Sveriges konkurrensrätt. 1999. ISBN 91-544-2431-3.
131. Aulis Aarnio, Robert Alexy, Aleksander Peczenik, Wlodek Rabinowicz, Jan Wolenski: On Coherence Theory of Law. 1998. ISBN 91-544-2371-6.
130. Lotten Karlén: Rätten till bostad. En komparativ undersökning av svensk och engelsk lagstiftning om rätt till bostad. 1998. ISBN 91-544-2361-9.
129. Rune Lavin: JO om förvaltningsförfarandet. Avdelning ”Röd” 1997. The Parliamentary Ombudsman on Administrative Procedure. Division ”Red” 1997. 1998. ISBN 91-544-2341-4.
128. Hedersdoktorer i Juridiska fakulteten 1996 och 1997 – Erland Aspelin, Asbjørn Kjøenstad, Aulis Aarnio och Göran Regner. 1997. ISBN 91-544-2331-7.

127. Wiweka Warnling-Nerep: "Nubben" på krogen med eller utan "ölgås". Om serveringstillståndets livsvillkor. 1997. ISBN 91-544-2321-X.
126. Hans-Heinrich Vogel: Korv och korvrätt. En föreläsning. 1997. ISBN 91-544-2311-2.
125. Reinhold Fahlbeck: Labour and Employment Law in Sweden. 1997. ISBN 91-544-2301-5.
124. Rune Lavin: JO om förvaltningsförfarandet. Avdelning "Blå" 1996. The Parliamentary Ombudsman on Administrative Procedure. Division "Blue" 1996. 1997. ISBN 91-544-2291-4.
123. Christina Moëll: Harmoniserade tulltaxor. Införlivande, tolkning och tillämpning av internationella regler för varuklassificering. 1996. ISBN 91-544-2281-7.
122. Dan Reuterswärd: EG-rättens processuella verkan. 1996. ISBN 91-544-2271-X.
121. Ann Numhauser-Henning: Den neoliberala arbetsrätten: Exemplet Chile. 1996. ISBN 91-544-2261-2.
120. Li Wen Xi: Determination of Dumping under GATT and EC Antidumping Regimes. 1995. ISBN 91-544-2221-3.
119. Dirk Roland Haupt: Internationell investeringsgarantirätt. 1995. ISBN 91-544-2211-6.
118. Maria Luisa Bartolomei: Gross and Massive Violations of Human Rights in Argentina 1976–1983. An Analysis of the Procedure under ECOSOC Resolution 1503. 1994. ISBN 91-544-2161-6.
117. Magnus Essunger: Grundlagens bevisprövningsförbud. RF 2:6 i straffprocessen. 1994. ISBN 91-544-2201-9.
116. Lars Pelin: Överlåtelse av företag med särskild inriktning på generationsskifte. En skatterättslig studie. 1993. ISBN 91-544-2191-8.
115. Dan Hanqvist: Civil olydnad. Om staten, lagen och moralen. 1993. ISBN 91-544-2181-0.
114. Åke Lögdberg: Några ord om upphovsrättsmonopolet och dess räckvidd. 1993. ISBN 91-544-2151-9.
113. Per Olof Bolding: Trädet bakom baslinjen. Juristroman. 1992. ISBN 91-544-2141-1.
112. Gunnar Bramstång: Kompetens, återkallelse, prejudikat och skada. 1992. ISBN 91-544-2131-4.
111. Festskrift tillägnad Håkan Strömberg på 75-års dagen den 18 februari 1992. 1992. ISBN 91-544-2121-7. (Utgiven även som häfte 1–3/1992 av Förvaltningsrättslig Tidskrift, ISSN 0015-8585.)
110. Legal Aspects of Market Economy. Reports from a Czechoslovak-

- Swedish Symposium 5–7 November 1990. Edited by Michael Bogdan. 1991. ISBN 91-544-2101-2.
109. Lars-Göran Malmberg: Rätt till luftfart. Studier över gränsdragningsfrågor i luftfartslagen 7 kap. 1 §. 1990. ISBN 91-544-2091-1.
108. Gunnar Bramstång: Tronrätt, bördstitel och hustillhörighet. Några anteckningar. 1990. ISBN 91-544-2081-4.
107. Gösta Westerlund: Våld mot tjänsteman och andra närbesläktade brott enligt 17 kap. 1–5 §§ brottsbalken. 1990. ISBN 91-544-2071-7.
106. Michael Bogdan: The Law of Mauritius and Seychelles. A Study of Two Small Mixed Legal Systems. 1989. ISBN 91-544-2061-X.
105. Sten Edlund, Inga Hellberg, Tore Melin, Birgitta Nyström: Views on Co-determination in Swedish Working Life. 1989. ISBN 91-544-2051-2.
104. International Terrorism. Report from a Seminar Arranged by The European Law Students' Association in Lund, Sweden, 1–3 October 1987. Edited by Magnus D. Sandbu and Peter Nordbeck 1989. ISBN 91-544-2041-5.
103. Kommunalrätt i utveckling. Historisk bakgrund och utvecklingstenden- ser i Finland och Sverige. Utgiven av Gunnar Bramstång 1988. ISBN 91-544-2031-8.
102. Reinhold Fahlbeck: Industrial Relations i USA. 1988. ISBN 91-544-2021-0.
101. Torkel Gregow: Domare och massmedia. 1988. ISBN 91-544-2001-3.
100. Hans-Heinrich Vogel: Juridiska översättningar. 1988. ISBN 91-544-2001-6.
99. Peter Westberg: Domstols officialprövning. 1988. ISBN 91-544-1991-3.
52. Håkan Strömberg: Normgivningsmakten enligt 1974 års regeringsform. 3 upplaga. 1999. ISBN 91-544-1463-6.

Studielitteratur

- Axel Adlercreutz: Avtalsrätt I. 11 upplaga. 2000. ISBN 91-544-0033-3.
- Axel Adlercreutz: Avtalsrätt II. 5 upplaga. 2001. ISBN 91-544-0038-4.
- Alf Bohlin, Lars-Göran Malmberg, Lena Sandström, Hans-Heinrich Vogel: Sveriges grundlagar och andra stats- och förvaltningsrättsliga författningar. 1999. Med CD 2000. ISBN 91-544-2501-8.
- Folke Grauers: Fastighetsköp. 15 upplaga. 2001. ISBN 91-544-0019-8.
- Folke Grauers: Nyttjanderätt. Hyra, bostadsrätt, arrende och tomträtt. 11 upplaga. 2001. ISBN 91-544-0018-X.